

Küreselleşme ve Psikiyatri

TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ YAYINLARI

KÜRESELLEŞME VE PSİKIYATRİ

Editörler

Dr. Burhanettin Kaya, Dr. Süheyla Ünal

Temmuz 2003

KÜRESELLEŞME VE PSİKİYATRİ
IX. SOSYAL PSİKİYATRİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ
11-14 HAZİRAN 2002

Birinci Baskı, Temmuz 2003
Türk Tabipleri Birliği Yayınları

ISBN 975-6984-XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Kapak - Sayfa Düzeni
Sinan Solmaz

TÜRK TABİPLERİ BİRLİğİ MERKEZ KONSEYİ
GMK Bulvarı Şehit Daniş Tunalıgil Sok.
No:2 Kat:4, 06570 Maltepe / ANKARA
Tel: (0 312) 231 31 79 • Faks: (0 312) 231 19 52-53
GSM: 0 533 642 26 97-98 • 0 542 684 46 70
e-posta: ttb@ttb.org.tr • <http://www.ttb.org.tr>

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	3
SUNUŞ	7
SUNUŞ	8

KÜRESELLEŞMENİN SOSYOEKONOMİK VE POLİTİK BOYUTLARI

Küreselleşmenin Ekonomi-Politik Boyutları.....	12
<i>Sinan Sönmez</i>	
Küreselleşmenin Sosyolojik Boyutları.....	50
<i>Mustafa Koç</i>	
Küresel İktisadi Gelişmede Yeni İtici Güç Arayışları ve Türkiye.....	62
<i>Nihâl Yıldırım Mızrak</i>	
Küreselleşme Sürecinde Enflasyonun Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Sosyo-Psikolojik Etkisi.....	69
<i>A. Yılmaz Gündüz</i>	
Küreselleşme ve Paranoid – Şizoid Toplum.....	84
<i>Vehbi Bayhan</i>	
Küreselleşme ve Muhalefet: "Meydan Okuma –Karşı Koyma" Sürecinde Diyalektik Parodi.....	100
<i>Osman Konuk</i>	
Küreselleşme: Tek Olgu, Üç Tutum.....	109
<i>Serap Belli</i>	

KÜRESELLEŞME VE SAĞLIK SİSTEMİ

Sağlık Sistemlerinde Neoliberal Politikalar Küreselleşme Vahşetinin Kritik Halkası.....	121
<i>İlker Belek</i>	
Küreselleşme ve Toplumsal Sağlık Durumu	130
<i>Feride B. Saçaklıoğlu</i>	
Küreselleş(tiril)en Dünyada Sağlık ve Halk Sağlığı Disiplininin Yeri	137
<i>Gamze Varol, Ahmet Saltık</i>	
Globalleşme ve İlaç	151
<i>Ersin Yarış</i>	

İlaç Endüstrisi İle İlişkilerde Psikiyatrik Etik	155
<i>Mustafa Sercan</i>	
Epistemiatri Kapısını Açarken	159
<i>Ahmet İnam</i>	
Küreselleşme ve Etik	165
<i>Mustafa Sercan</i>	

KÜRESELLEŞME VE RUH SAĞLIĞI

Quo Vadis	171
<i>Süheyla Ünal</i>	
Küreselleşme ve Ruh Sağlığı	173
<i>Melike Güney</i>	
Küreselleşme ve Ruh Sağlığı	179
<i>Erol Göka</i>	
Küreselleşme ve Hoşnutsuzlukları	189
<i>Cem Kaptanoğlu</i>	
Ruh Sağaltımı Üstüne Düşünceler	196
<i>Ahmet İnam</i>	
Küreselleşme Çağında Bir Terör Aygıtı Olarak Tıp; Örnek Üzerinden Tartışma	205
<i>Tolga Ersoy</i>	
Küreselleşme ve Endüstri Psikiyatrisi	214
<i>Ahmet Çelikkol</i>	

KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR

Küreselleşme ve Kültür	227
<i>Mustafa Talas</i>	
Kültür Küreselleşebilir Mi?	243
<i>Orhan Doğan</i>	
Küreselleşme ve Anadolu Ruhsallığı	253
<i>Cemal Dindar</i>	
Vanilyalı İdeoloji: Amerikan Popüler İmgeleri ve Küresel Bellek	268
<i>Yusuf Eradam</i>	
Küreselleşme ve Hakim Kültürün Genel Etkileri	289
<i>Ahmet Ataoğlu</i>	

Küreselleşen Dünyada Azınlık ve Çoğunluk.....	291
<i>Ali Nahit Babaoğlu</i>	
Globalleşen Dünyada Azınlık-Çoğunluk.....	297
<i>Arşaluyş Kayur</i>	
Küreselleşme-Kültür ve Psikopatoloji	300
<i>Adnan Özçetin</i>	
Küreselleşme ve Sosyal Değişme	306
<i>Celalettin İçmeli</i>	
Küreselleşme Kültürel Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı?	318
<i>Mustafa Özkan</i>	

KÜRESELLEŞME, AİLE VE KADIN

Küreselleşme, Aile ve Evlilik Sorunları	325
<i>Aliye Mavili Aktaş</i>	
Küreselleşme ve Ailede Meydana Gelen Değişmeler.....	335
<i>Mehmet Yalvaç</i>	
Küreselleşme ve Kadın Kimliği.....	348
<i>Pakize Çervatoğlu Geyran</i>	
Evrensel Bir Olgunun Ülkemizdeki Görünümü Kadında Depresyon.....	353
<i>Levent Küey</i>	

KÜRESELLEŞME VE BAĞIMLILIK

Uluslararası İlişkiler Yönüyle Bağımlılık.....	357
<i>Yıldırım Doğan</i>	
Küreselleşme ve Sigara.....	362
<i>Aytaç Polat</i>	
Küreselleşme, Kumar ve Umuda Yolculuk	367
<i>Burhanettin Kaya</i>	
Patolojik İnternet Kullanımı (İnternet Bağımlılığı/Kötüye Kullanımı) ...	378
<i>Ali Saffet Gönül</i>	

KÜRESELLEŞME VE ŞİDDET

Siyasi Vahşet Gruplarının ve İntihar Eylemcisinin Psikolojisi.....	389
<i>Erol Göka</i>	
Zorunlu İç Göç; Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları.....	404
<i>Tamer Aker, Bilgin Ayata, Melih Özeren, Behice Buran, Ayşenur Bay</i>	

KÜRESELLEŞME, KİMLİK, BİREY

Küreselleşme ve Kimlik.....	419
<i>Abdulkadir Çevik</i>	
Küreselleşme ve birey	425
<i>Nesim Kuğu</i>	
Küreselleşme ve İnsan Faktörü (Soyutlayıcı Bir Yaklaşım)	433
<i>Rebia Dirim Erdoğan</i>	
Sosyo-Kültürel Değişikliklerin Kişilik Üzerine Etkileri.....	438
<i>Doğan Şahin</i>	
Küreselleşen ve Yalnızlaşan birey	454
<i>Ünal Şentürk</i>	

DİĞER KONULAR

Küreselleşme ve Din Faktörü	469
<i>Ruhi Abat</i>	
21. Yüzyılda Küreselleşme, Hıv/Aıds ve Psikiyatri: Hıv Epidemisiyle Mücadeleye Hazır Mıyız?	482
<i>Fatma Akıncı</i>	
İkinci Elden Kategori Kullanımı: Çevirinin Gündeminde Ruh Sağlığı ve Sağlıkçıları.....	491
<i>M. Kemal Kuşcu</i>	
Toplum Zemininde Psiko-Sosyal Uygulamada Sistemik Yaklaşım: Çatışma Sonrası Gündem Eşliğinde Kosova Psiko-Sosyal Mobil Ekipler Projesi..	493
<i>M. Kemal Kuşcu</i>	
Türkiye’de Çocuk ve Ergenlere Yönelik Sosyal Psikiyatri Uygulamalarına Bir Bakış	495
<i>Meltem Kora, Belgin Temur, Deniz Yücel</i>	
BELGESEL FİLM “Bir Başka Globalleşme”	500
<i>İzmir Belgesel Sinemacılar Birliği</i>	

SUNUŞ

İnsanı anlama çabamızda “biyopsikososyal” bir bakışa sahip olmak “olmazsa olmaz” bir gerekliliktir. Böyle bir bakış açısı da psikiyatrinin “sosyal” boyutu açımlayan diğer bilim dallarıyla etkileşmesini gerektirmektedir. Sosyal psikiyatri kongreleri bu etkileşimler için zemin yaratma gibi bir görev yüklenmektedir.

Günümüzde yaşanan olaylar insanoğlunun geleceği konusunda birçok alanda kaygı yaşamamıza neden olmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001’den bu yana bakışlar insanlığın nereye gidiyor olduğu sorusuna yönelmiştir. Sermaye piyasasının ve egemen güçlerin küreselleşme gereksiniminin doğurduğu sorunlar ve sonuçlar, yeryüzünde yaşayan her bireyi bir yönüyle etkiler olmuştur. Kaçınılmaz olduğu öne sürülen bu süreçte insanlığın karşı karşıya geldiği sorunların ayırdına varmamız ve ivedilikle çözüm üretmemiz gerekmektedir. Küreselleşmenin gereği olarak gösterilip, dayatılan değişikliklerin olumsuz etkilerinden bireylerin ve toplumların korunması ancak **küreselleşmiş bir dayanışma etkinliği** ile gerçekleştirilebilecektir.

IX. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresinde küreselleşmenin günlük yaşama yansımalarına karşı bir farkındalık, çözüm çabalarında dayanışma için bir duyarlılık geliştirmeyi amaç edindik. Yardım etme mesleğini seçen bizleri nelerin beklediğini, geleceğin psikiyatrisinin nasıl olacağı, nelerle ilgileniyor olacağını, küreselleşen ilaç pazarının psikiyatri pratiğini nasıl etkileyeceğini, insanı anlama çabamızda yararlanageldiğimiz kuramların, acıları azaltma çabamızda kullanageldiğimiz tekniklerin nereye evrileceğini ilgili bilim dalları ile birlikte gözden geçirmeyi istedik.

Yine istedik ki, bu niyetimiz sözde kalmasin, davranışa dönüşsün. Kongreyi düzenlerken olabildiğince amatör bir çaba gözetmeye çalıştık. Hekimle ilaç ve turizm şirketlerini karşı karşıya getirmeden duyuru, kayıt, konaklama, ulaşımı kendi ekibimizle gerçekleştirmeyi yeğledik. İlaç endüstrisinin katkılarını talep ederken bireysel katkı yerine, bu bilimsel etkinliğin gerçekleşmesine genel katkı olmasını sağlamaya özen gösterdik. Daha fazla gelir, daha fazla konfor, daha fazla vitrinleme yerine mütevazı koşullarda, içeriğin odak noktasında olduğu bir kongre düzenleyelim istedik. Kongrelerde alışık olunagelinen konfor, izzeti ikram ve eğlenceden yoksun, ama etkileşimden, tartışmadan, bilgiden zengin bir etkinlik gerçekleştirmeye çalıştık.

Şarkıda olduğu gibi “yeniyi” kurmak düşünüyor insanlığa. Bu yeniyi kurarken harcımızı, bizleri huzur ve güven içinde yaşatacak, “iyi ki yaşıyorum” dedirtecek olumlu duygu, düşünce ve davranışlardan seçmekle, gelecekle ilgili kaygıların yerini umuda bırakacağına inanıyoruz. Ve bu umudu birlikte yaratıp, yaşatmaya davet ediyoruz.

Süheyla Ünal

SUNUŞ

Son yılların en popüler sözcüklerinden biri küreselleşme. Kulağa hoş gelen bir yanı var, sempati uyandırıyor. Küreselleşmenin zihinde yarattığı imge, sanki evrensel yetkinliğe ulaşmış olmanın hazzını yaşamak gibi. Küreselleşmeyi gerçek anlamıyla kavrayamadığımız zaman bundan başkası kaçınılmaz. Bu bir rastlantı mı? Gerçekte küreselleşme toplumsal eşitsizliği, yoksulluğu, gelir dağılımı arasında giderek büyüyen uçurumu ve sömürüyü anlatıyor. Bu sözcüklerin ve içeriklerinin yarattığı “ürküntü” ancak sözcüğün şirinliğiyle etkisiz kılınabilirdi. Genel olarak günümüz bazı bilimcilerinin söylemleri, küreselleşmenin toplumsal evrimin en yetkin aşaması, ulaşılması gereken ve bizim de ısrarla savunmamız gereken bir değersel değişim olduğu yönünde. Diğer yandan ekonomik çöküntülerin, eşitsizliklerin, kıtaları kaplayacak krizlerin, önümüzdeki yüzyılın ortalarına dek bitmeyeceği öngörülen açlık ve kıtlıkların diğer adı.

Küreselleşmeden sıklıkla anlaşılan şey dünya ekonomisinin bütünleşmesi. Devletler üstü bir güç haline dönüştüğü, tek çıkar yol olarak da “serbest piyasa” ekonomisini işaret ettiği öne sürülüyor. Bu bağlamda sürdürülen tüm ekonomi politikaların meşruiyeti, hemen her zaman bu tür bir yanılısamanın yaratılması ile sağlanıyor. Küreselleşmenin yarattığı kriz, insanın bedeninde ve ruh dünyasında da yaşanıyor ve giderek büyüyor.

Sermaye piyasasının küreselleşme gereksinimi, ister istemez birçok soruyu, karşıt düşünce ve itirazı da harekete geçiriyor. Kaçınılmaz olduğu öne sürülen bu süreç insanlığı nelerle karşı karşıya getirecek? Nelerin küreselleşmesi kaçınılmaz? Küreselleşmenin gereği olarak gösterilip, dayatılan düzen değişiklikleri kime hizmet edecek? Küreselleşmenin etkilerinden bireyler ve toplumlar nasıl korunacak? Küreselleşmenin etkisiyle insan ne tür bir değişim gösterecek, nasıl bir kimlik edinecek? Neyin “küreselleşmesi” iyi, neyin “küreselleşmesi” kötü? Neler “küreselleşmeli” ki daha yaşanılır bir dünya gerçekleşsin? Zorlukların üstesinden gelmede küreselleşmiş bir dayanışma ve birlik sağlanabilir mi?

Meslek olarak yardım etmeyi amaçlayan bizleri neler bekliyor? Geleceğin psikiyatrisi nasıl olacak, neleri uğraşı edinecek? Küreselleşen ilaç pazarı, psikiyatri pratiğini nasıl etkileyecek? İnsanı anlama çabamızda bu güne dek yararlandığımız kuramlar, acıları azaltma çabamızda kullandığımız teknikler ne kadar yeterli olacak, nereye doğru evrilecek?

11-14 Haziran 2002 tarihlerinde Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği ile birlikte Malatya’da gerçekleştirdiğimiz Sosyal Psikiyatri Kongresi bu soruların yanıtını aramayı, tartışmayı ve ortak bir dil yaratmayı amaçlıyordu. Başta psikiyatri ve psikoloji alanında çalışanlar olmak üzere bir çok disiplinin dikkatini küreselleşme ve sonuçlarına çekmeyi, tartışmaları geniş

■ alanlara yaymayı amaçlıyordu. Bunu önemli ölçüde başardığını, bir kongrenin sınırları çerçevesinde misyonunu yerine getirebildiğini düşünüyoruz.

Kongre kitabının çok ilgi çekmesi, sürekli talep edilmesi ve bizim bunu karşılayacak sayıda kitaba sahip olmayışımız, tüm kamuya ulaşabilecek bir ürüne dönüştürme gerekliliğini ortaya çıkardı. Küreselleşme ile ilişkili yazıları bir araya getirip yayınlamayı planlarken TTB Merkez Konseyinin katkıda bulunma önerisi bizi çok sevindirdi. Bir TTB yayını olarak yayımlanacak olmasının ayrı bir hazzının olduğunu belirtmek isterim. Bu nedenle başta Merkez Konsey üyesi Dr. Eriş Bilaloğlu olmak üzere TTB Merkez Konseyi üyelerine teşekkür ederiz.

Bu kitabın tüm meslektaşlarımız, sağlık çalışanları ve konuya ilgi duyan tüm disiplinlere katkı sağlamasını diliyoruz

Burhanettin Kaya

KÜRESELLEŞMENİN SOSYOEKONOMİK
VE POLİTİK BOYUTLARI

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİ-POLİTİK BOYUTLARI

*Sinan Sönmez**

I. Giriş

Başlığı oluşturan konu iç içe geçmiş iki halkayı oluşturan uluslararası boyut ile ulusal boyutun ele alınması ile incelenebilir. Bu bağlamda küresel düzenin anlamı ve bu düzenin oluşturulması doğrultusunda yapılan düzenlemelerin ulus-devletlere nasıl yansıdığı bildirinin ana temasını oluşturmaktadır. Küreselleşmenin ulus-devletler veya ulusal ekonomiler üzerinde ortaya çıkardığı etkilerin ortak paydası bulunmakla birlikte, ulus-devletlerin, bu temelde ilgili ekonomilerin oluşturulmakta olan yeni dünya düzenindeki konumlarına göre farklı biçimlerde dönüşüme uğradıkları da yadsınamaz. Bu nedenle küreselleşme olarak nitelendirilen büyük sermaye enternasyonalinin somut biçimde inşasının eşliğinde uluslararası ekonomik düzenin, bağlantılı olarak da bu düzende belirleyici ekonomiler (merkez) ile sürüklenen ekonomilerin (çevre, yarı-çevre) konumlarını kısaca irdelemek yararlı olacaktır. Daha sonra küreselleşmenin anlamı, boyutları, ulus-devletlere yansıtılma süreçleri ve bu bağlamda çalıştırılan mekanizmalar incelenecek ve Türkiye'ye ilişkin bazı saptamalar yapılacaktır.

II. Uluslararası Ekonomik Düzen

Seksenli yıllar ile birlikte iktisat yazınında yerini bulan “küreselleşme” teriminin, yukarıda belirtildiği üzere büyük sermaye enternasyonalini ifade ettiği kabul edilirse, küreselleşme sürecinin başlangıcını geçmişe taşımak gereği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar küreselleşme tohumlarının “büyük keşifler” ile atıldığını belirtmektedir. Merkantilizmin sahneye taşıdığı ticari kapitalizme, 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen birinci sanayi devrimi ile eklemelenen sanayi kapitalizminin henüz aradan yüzyıl geçmeden ikinci sanayi devrimi ile güçlendirilmesi, kuşkusuz küreselleşme sürecine ivme kazandırmıştır¹. Bildiride küreselleşmenin ilk evreleri olarak kabul edilebilecek uzak geçmişteki gelişmeler dikkate alınmayacaktır. Çünkü böyle bir uğraş bildirinin kapsamı dışında olduğu gibi seksenli yıllar ile birlikte ivme kazanan küreselleşmenin hedefi, gerektirdiği yapısal iktisadi-finansal-ticari-hukuksal-kurumsal uyarlamalar, birkaç yüzyıl önceki küreselleşme kulvarından oldukça farklı bir kulvarda bulunuldu-

* Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, İktisat Bölümü, sinan_sonmez@atilim.edu.tr

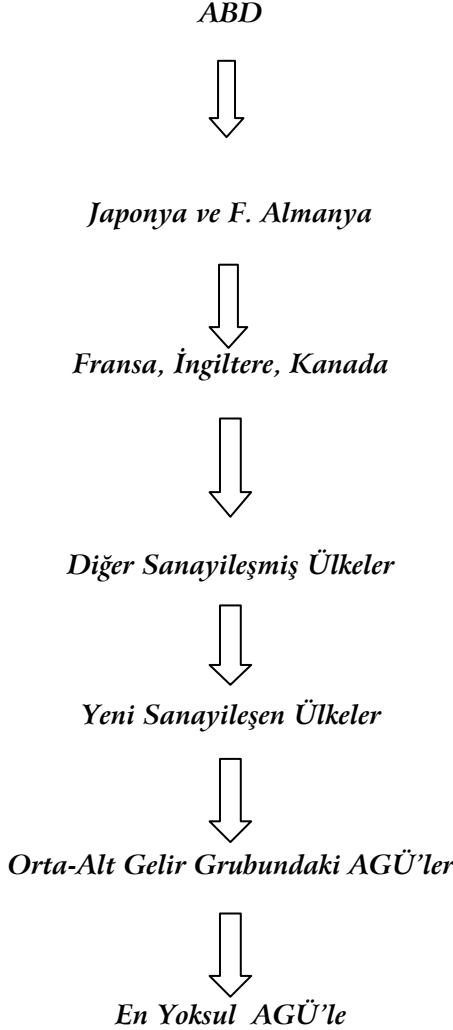
¹ Hirst ve Thompson (1999).

ğunu işaret etmektedir. Ancak yeni küreselleşme süreci geçmişteki süreçle eklemlenmektedir. Eski sürecin devamı olmaktan çok, genel hatlarıyla veya kabaca bir eklemlenmeden söz etmek daha doğru olacaktır. Çünkü ilk süreç, 20. yüzyılın ilk yarısında, yaşanan iki dünya savaşı, 1917 bolşevik devrimi, 1929 büyük krizi ve devlet müdahalesini iktisat politikalarının en önemli aracı olarak kullanan keynesci uygulama nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu dönemde ulus-devletler temelinde sanayileşme politikaları ve ulusal kapitalizm temelinde güç kazanma strateji ve politikaları kapitalist dünyanın belirgin özelliği olmuştur. Buna karşın İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinden yetmişli yıllara uzanan ve ciddi bir kriz ile sona eren uluslararası sermaye birikimi süreci ve oluşturulan dünya düzeni, küresel düzenin hazırlayıcısı olduğu kadar tabanını da oluşturmaktadır. Bu nedenle seksenler ile güçlenen küreselleşme sürecinin “arka bahçesi”nin veya tabanının kısaca ele alınması, yeni sürecin hazırlanma koşullarını ortaya koymamızı, böylelikle de küreselleşmeyi yerine oturtmamızı sağlayacaktır.

Ulus devletlerin dünya ekonomisindeki yeri, uluslararası sermaye birikimi süreçleri üzerindeki etkileri ve bu süreçlerden etkilenme derecelerine bağlı gözükmektedir. Savaş sonrası dönemde, iki dünya savaşı arasında ABD’de filizlenip uygulamaya konulan fordist (yoğun) sermaye birikimi ve tekeli regülasyon (düzenleme) tarzı öncelikle Batı Avrupa’ya “ihraç” edilmiş ve yetmişli yıllara kadar fordist model yaygınlık kazandırılarak uygulanmıştır² Oluşturulan yeni uluslararası ekonomik düzenin önemli kurumları olan IMF ve Dünya Bankası (IBRD) kapitalist sistemdeki sorunları çözmeye ve sisteme çeki düzen verme işlevini üstlenirken, ABD bu kuruluşları yönlendiren güç olarak belirmiştir. Oluşturulan yeni uluslararası para sisteminde altına konvertibl tek para birimi olarak ABD dolarının kabul edilmiş olması, bu ülkenin kapitalist sistemde hegemonik güç olma yönünde hızlı adımlar attığını işaret etmektedir. Dolayısıyla kapitalist sistemin oluşturduğu piramidin doruğuna ekonomik-finansal gücünü, siyasi ve askeri güç ile pekiştiren ABD yerleşirken, bir alt düzeyde son savaşın yenilenleri F. Almanya ve Japonya yer almışlardır. Üçüncü sırada Fransa, İngiltere, Kanada gibi ülkeler görülmekte, dördüncü sırada ise küçük çaplı ekonomiye sahip sanayileşmiş ülkeler bulunmaktadır. Sanayileşmişler dünyasının altında ise AGÜ’ler (Azgelişmiş Ülkeler) yer almaktadır. Ancak bu ülkelerin üst sıralarında “yeni sanayileşen” teriminin uygun bulunduğu bazı Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Meksika), Doğu ve Gü-

² Fordizm tüketimdeki kitleleşmenin uyarmasına bağlı olarak üretim artışının sürekli kılındığı, devletin sermaye birikiminin istikrarlı olmasını sağlamak için ekonomiyi regüle ettiği (regülasyon: sermaye birikiminin istikrarı için oluşturulan kurumsal düzenlemeler ve prosedürler), büyük oligopoller ile güçlü işçi sendikaları arasında sürdürülen toplu sözleşmelerin verimlilik artışına endeksli reel ücret artışı sağladığı, bu bağlamda üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşümün karşılıklı olarak birbirini desteklediği sermaye birikimi rejimidir. Konuya ilişkin çok sayıda yayın arasından, örneğin Bellofiore’e (1999) bakılabilir.

neydoğu Asya ülkeleri (G. Kore, Tayvan, Singapur, vd.) ve Hindistan bulunmakta, bu ülkeleri bir alt sırada bulunan orta-alt gelir grubunda bulunan ülkeler (Türkiye, İran, Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Peru, vd.) izlemektedir. Üçgenin tabanını ise özellikle Kara Afrika'da bulunan yoksul ülkeler oluşturmaktadır.

Şekil 1. Kapitalist Sistemdeki HiyerarşikYapı

Yukarıda belirtilen hiyerarşik yapı savaş sonrasında oluşturulan uluslararası ekonomik düzenin, başta ABD olmak üzere merkez ülkeleri tarafından yönlendirildiğini ortaya koymaktadır ³ ABD'ye göre düşük üretkenliğe

³ Bkz., Gereffi (1995); Dicken (1998); Sönmez (1998).

sahip Avrupa ve Japonya'nın aradaki açığı kapatma ve üretkenliği artırma çabaları ve bu alanda önemli bir potansiyele sahip bulunmaları, ekonomik büyümenin ivme kazanmasını sağlamıştır. Nitekim bu ülkelerdeki ekonomik genişleme, donanım malları ve bröve ihraç eden ve daha sonra doğrudan yatırım yapan ABD sanayiine kaynak yaratmıştır. Bu bağlamda ABD'nin Avrupa ve Japonya'ya sermaye ihraç etmesinin yanısıra bu ülkelerde geniş bir pazar bulması, ABD ekonomisi üzerinde olumlu sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde ÇUŞ'ların (Çok Uluslu Şirketler) önce sanayii, daha sonra bankacılık sektörlerinde yerlerini almaya başlamalarıyla birlikte ekonomik büyümede uluslararası boyutun payı artmaya başlamıştır. Özünde uluslararası yatırım ve sermaye ihracı, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde para-sermayenin değerlemesindeki bu yeni boyutu yansıtmaktadır. ABD hegemonyası ÇUŞ'ların etkinlik kazanmasıyla pekişmiştir. ÇUŞ'lar sermaye kökeni belirsiz şirketler değildir; bunlar esas olarak ulusal tekeller/oligopollerdir. Bu şirketler faaliyetlerini belirli bölgelerde yoğunlaştırarak ve yayarak yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulmasında önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. informatik ve aeronotik sanayilerinin ve hizmetlerinin gelişmesi ÇUŞ'ların yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde hızla oluşturulan işbölümünde teknoloji yoğun üretim ABD başta olmak üzere önde gelen birkaç merkez ülkesinde toplanırken, sıradanlaşarak kütleli olma niteliği kazanan ürünler ikincil konumdaki gelişmiş ülkelerde, basit üretim süreci gerektiren ürünler de çevre ülkelerinde üretilmeye başlanmıştır. Örneğin ellili yılların başlarında transistor üretimi, dönemi itibarıyla yeni teknoloji, gerektirdiği ölçüde ABD'de odaklanmıştır. Altmışlı yılların başlarında üretim Avrupa ve Japonya'ya kaymıştır. Yetmişli yıllar ile birlikte düşük ücretlerin uygulandığı Hong Kong, Tayvan, Singapur çekim merkezleri olmuştur. Benzer eğilim daha sonraları bilgisayar üretiminde ortaya çıkmıştır. Bu eğilim dünya ekonomisinin yapılandırılmasında ve şekillendirilmesinde sermaye birikiminin odaklandığı merkez ülkelerinin, bunlar arasında da başta ABD olmak üzere önde geçen diğer sanayileşmiş ülkelerin büyük ölçüde belirleyici olduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda AGÜ'lerde sanayileşmenin hızlanması, merkez ülkelerinde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda çevre ülkelerinde burjuvazinin güçlenmesi, merkez ülkelere bağımlılık ilişkileri çerçevesinde emperyalizmin stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada ulus devletinin işlevi nedir? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı karmaşık ilişkiler ağının çözüme kavuşturulması ile olanaklıdır. Bu doğrultuda ilk saptamamız devletin gerek korumacı, gerekse serbest mübadeleci politikalar uygulayarak "uluslararası norm sistemini iç burjuvazinin çıkarlarına uyarlamasıdır"⁴. Dünya ekonomisini şekillendiren ülkeler uluslararası

⁴ Palloix (1973), Cilt:II.

normların saptanmasında belirleyici oldukları ölçüde iç burjuvazinin çıkarlarını ön plana almaktadır. Oysa ki, AGÜ'lerde iç burjuvazinin çıkarları, merkez ülkelerine uyumlu olmak zorunda kaldığı gibi, ülke içinde de bu kesimler lehine bir kaynak ve gelir dağılımı gerçekleştirilmektedir. Devlet ulusal üretim aygıtının uluslararası piyasaya göre biçimlenmesi veya uyumlu hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda rantabl olmayan üretim kolları ve birimlerinin tasfiyesi kaçınılmaz görünmekle birlikte, küreselleşme dalgasının bugünkü boyutları ortaya çıkmadığı için, bazı direnç noktaları oluşmuş ve AGÜ'lerde devlet politikası olarak kalkınma hedefleri terk edilmemekle birlikte, merkez ekonomilerine bağımlılık pekiştirilmiştir. Özellikle ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi benimseyen AGÜ'lerde ara ve sermaye malları açısından dışa bağımlılık ayırtkan bir özellik olarak belirmesine ve yetmişli yıllardaki derin ekonomik-finansal kriz ile birlikte bu modelin tasfiyesine giden tohumları barındırmasına rağmen, içeride de ihmal edilemeyecek bir sermaye birikiminin bazı ülkelerde gerçekleştiğini belirtmek gerekiyor. Altmışlı yıllar ile birlikte söz konusu birikim modelinin giderek yaygınlaşması ve yerleşmesi, özünde bir çok etkenin bir araya gelmesinin sonucudur. Başlıca etkenleri aşağıdaki gibi gruplandırmak olanaklıdır:

-Eski devletlerin yanısıra bağımsızlıklarını yeni elde eden eski sömürgelerin planlı kalkınma stratejisini kabul ederek uygulamaya geçmeleri.

-AGÜ'lerin bir bölümünde sınıf mücadelesinin şiddetlenmesi (Vietnam, Latin Amerika) karşısında, bu ülkelerdeki burjuvazinin özellikle ABD büyük sermayesi ve siyasal yönetimi tarafından emekçi istemlerinin sıkı denetim altına alınması.

-SSCB'nin etki alanını genişletme çabası doğrultusunda AGÜ'lere önerdiği ikili ekonomik işbirliği çerçevesinde sunduğu cazip yatırım olanakları ve teknik desteğin birçok ülke tarafından değerlendirilmesi.

-Gelişmiş ülkeler arasındaki rekabetin şiddetlenmesi, bu bağlamda Avrupa ve Japon kökenli ÇUŞ'ların sahneye çıkması sonucunda AGÜ'lerin yeni bir çekim alanı oluşturmasıdır.

Yukarıda belirtilen etkenler merkez ekonomilerine bağımlılığın ana çerçeveyi çizdiği uluslararası bir ekonomik ortamda, merkezkaç etkenlerin de ihmal edilemeyecek öneme sahip olduğunu işaret etmektedir. Bu karşıt etmenlerin/güçlerin planlı bir ekonomi deneyimine angaje olunmasında oynadığı rol yadsınamaz. Bu bağlamda AGÜ'lerde devletin ekonomiye müdahalesi, kamu işletmeciliğinin gelişmesi ve yaygınlaşması merkezkaç güçler ile merkez odaklı karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda merkezin AGÜ'lerde uygulanan politikaları denetlemesi ve yön vermesinde hiç kuşkusuz IMF ve Dünya Bankası benzeri kuruluşların

etkin biçimde kullanılması söz konusu olmuştur. Merkeze bağımlı olmakla birlikte bir kısmı kaçış noktaları bulmaya çalışan, bir kısmı ciddi ekonomik-finansal darboğazlar ile karşılaşan ekonomilerin yeni bir kalıba sokulması, disipline edilmesi gerekliliği yetmişli yıllarda kapitalist sistemin yaşadığı derin ekonomik-finansal kriz sonrasında olanaklı kılınmıştır. Kapitalizmde kriz, bazı "hastalıklı" yapıların tasfiyesi ve yeni bir yapılanma için kaçınılmaz olduğu ölçüde sistemin temizlenmesi ve yeniden inşası için kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim yetmişli yılların küllerinden seksenli yılların başlarında neo-liberal damgalı yeni bir anlayış doğmuş, bu dönemin sonları ve yeni on yıllık dönemin başlarında başta SSCB olmak üzere sosyalist sistemin Avrupa'da çözülmesi ile birlikte yeni model tam anlamıyla somutlaşmıştır. Neo-liberal uygulamaların yaygınlaşması küreselleşmenin en yalın ve kısa betimlemesi olarak kabul edilebilir. Bir başka deyişle büyük sermayenin mutlak düzeninin oluşturulması, bu bağlamda neo-liberal sağ politikalar demetinin etkin ve yaygın olarak uluslararası platformda uygulanması söz konusudur. Bu süreç gerek sanayileşmiş ülkelerde, gerekse AGÜ'lerde radikal iktisadi, finansal ve sosyal dönüşümlere yol açmakta, kamu hizmeti alanı, kamu işletmeciliği ve devlet düzenleyiciliği de fazlasıyla payını almaktadır.

III. Küreselleşmenin Anlamı

Küresel (global) terimi seksenli yılların başlarında Theodore Levitt (1983) tarafından firmaların ürünlerini tüm dünyada pazarladıkları "tek dünya pazarı" anlamında kullanılmış, Kenichi Ohmae (1985, 1990) ve Porter (1986) Dekker (1990) gibi büyük şirketlerin profesyonel yöneticileri, aralarında farklılıklar bulunmasına karşın küreselleşmeyi büyük şirketlerin üretim, pazarlama, nakit akımı, işe alma gibi kriterler açısından uluslararası ölçeği hedeflemeleri olarak tanımlamışlardır. Aynı dönemde Harvard, Columbia, Stanford gibi seçkin ABD üniversitelerinin işletme yönetimi okullarında (business management school) "global" terimi kullanılmaya başlanmıştır; bu okullarda sürdürülen pazarlama araştırmaları ile akademisyenlerin yayımlamış oldukları makalelerde yer almıştır. Bu terim özellikle anglo-sakson kökenli iktisat ve finans alanlarındaki yayınlar ile yaygınlaştırılmış ve kısa sürede neo-liberal söylemde yer bulmuştur. İşletme yönetimi açısından büyük sermaye gruplarına verilen mesaj şöyle özetlenebilir: "serbestleşme ve deregülasyon sayesinde özellikle yüksek kar sağlayabileceğiniz yörelere yönelmenizi engelleyen faktörler tasfiye edilmektedir. Bilgisayar teknolojisi ve uydu kullanımı, hızlı iletişim ve kontrol olanakları sağlamaktadır; yeniden organize olunuz ve uluslararası stratejilerinizi yeniden belirleyiniz". Diğer yandan Japon kökenli büyük sını gruplar küreselleşmeye sahip çıkarak, ABD ve Avrupalı sanayiciler ve politikacılara çağrıda bulunarak, ticaret kotaları ve sanayi politikaları konularındaki anlaşmazlıkları çözenin ve ortak çıkarların bilincine vararak işbir-

liği yapmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu anlayıştan kaynaklanan globalizm ve/veya tekno-globalizm konusundaki yayınlar, dünyayı sınırların kalktığı (borderless) bir mekan, büyük firmaları da milliyetsiz (stateless) olarak tanımlamaktadır. Bundan somut olarak finansal sermaye başta olmak üzere ticaret ve sanayii sermayesinin kısıtlamaya tabi olmaksızın dünya çapında egemen olduğu, ÇUŞ'lar ile ulusötesi finansal kurumların dünya ekonomisini yeniden şekillendirdiği bir süreç anlaşılmalıdır. Küreselleşme, Fukuyama'nın kapitalizmden başka hiçbir seçeneğin kalmadığını ima eden "tarihin sonu"nun geldiğine ilişkin yargısının somuta indirgemesidir. Ancak kapitalizmin kaçınılmaz bir aşaması olarak ortaya çıkan küresel düzen, kayıtsız şartsız büyük sermaye egemenliğini ve tahakkümünü uluslararası platformda tesis etmeye yöneldiği ölçüde, Falk'ın⁵ sermaye güdümlü güçlere veya "serbest" piyasa düzenine dayalı "tepeden küreselleşme" tanımı ile özdeşleşmekte, aynı yazarın, Marshall Mac Luhan'ın "evrensel köy" (universal village) kavramını çağrıştıran "insan güdümlü" veya "aşağıdan küreselleşme" eğiliminin tam karşısında yer almaktadır.

2. 1. Küreselleşme Doğrultusunda Hızlı Adımlar

Önemli gördüğümüz iki saptama yapmak istiyoruz. Birincisi: gerek sanayileşmiş ülkelerde, gerekse AGÜ'lerde sosyal devletin ve/veya refah devletinin hedef seçilmesine bağlı olarak kamu ekonomisinin genelde tasfiye edilmesidir. Bir başka deyişle kamu ekonomisinin uluslararası platformda özelleştirmeye, ticarileştirmeye, deregülasyona ve serbestleşmeye açılması söz konusudur. Ancak kamu alanına yönelen sermayenin "kökeni" ve merkez ülkelerinin uyguladıkları politikalar dikkate alınınca, küreselleşme sürecinin ülkeler veya ekonomiler arasında ciddi farklılıklar veya eşitsizliklere yol açtığı gözlenmektedir. Bu belirleme bizi ikinci saptamaya yönlendirmektedir; küreselleşme sürecinin arkasındaki başta ABD olmak üzere önde gelen merkez ülkelerinin ve yeni ülke (devlet) birliklerinin (AB) karşısında bağımsızlıklarını giderek hızlı biçimde kaybeden AGÜ'lerin ulusal kalkınma hedeflerini belirleme ve gerekli politika araçlarını kullanma olanaklarını yitirmeleri, siyasal iktidarların bu yönde irade beyan edememeleridir. Bu sonuncu saptama ulus devletin yaşama şansı ve olanağı ile yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla küreselleşme karşısında tüm ülke ekonomilerinin aynı düzeyde etkilendiğini ileri sürmek olanaklı değildir. Her ne kadar kamu ekonomisinin tüm ülkelerde tahrip edilmesi söz konusu olsa da, ülkeler arasında gelişmişlik yönündeki büyük farklılıklar bulunması, gelir bölüşümündeki uçurumların AGÜ'lerde çok derin olması, kaynak yaratma olanaklarının AGÜ'lerde kısıtlılığı nedeniyle kamu ekonomisi ve/veya kesiminin, bu bağlamda kamusal yarara sahip hizmet üre-

⁵ Falk (2001).

timinin aldığı/alacağı darbenin AGÜ'lerin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde ağır sonuçlar doğuracağını belirtmek yerinde olacaktır. En yoksul AGÜ'ler bir tarafa, yeni sanayileşen grubunda yer alan ülkelerde, bir önceki dönemin mirası olan dolaylı minimalist sosyal devlet uygulamasının bile tasfiye sürecine sokulması ortaya çıkacak yeni boyutu göstermektedir.

Fordist sermaye birikimi modeli ve tekeli regülasyon ile ayırtkanlaşan rejimin karşılaştığı tikanıklık neo-liberal düşüncenin güçlenmesine ve neo-liberal damgalı iktisat politikalarının geniş uygulama alanı bulmasına yol açmıştır. Ulusal planda (ABD, İngiltere) başlayan uygulamalar, uluslararası boyuta taşındığı ölçüde yeni küresel düzenin yapı taşları hızla döşenmeye başlamıştır. Bu bağlamda bazı sorular sormak ve yanıtlamak yararlı olacaktır. Neden kamu ekonomisinin hızla daraltılması ön planda tutulmaktadır? Seksenli yıllara kadar mevcut uluslararası işbölümü çerçevesinde ülke ekonomileri temelinde çalıştırılan ekonomik mekanizmalarda neden radikal değişiklikler yapılmaktadır? Bu soruların birbirleri ile eklemlenen yanıtları küreselleşmenin nedenlerini ve boyutlarını ortaya koyacaktır.

- Fordizmin krizi, sosyal devlet veya refah devletinin ve görece olarak sosyal dengeye dayalı endüstriyel rejimin büyük sermayeye sağlamış olduğu üstünlük, yetmişli yıllar ile birlikte ciddi biçimde erozyona uğramaya başlamış, sosyal güçler arasındaki dengeyi sağlamaya ve sürdürmeye çalışan refah devleti sermayenin rantabilitesi yönünden elverişli bir rejim olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda büyük veya tekeli sermayenin gerekli değerlemeyi yapabilmesi için ekonomideki tüm sektörlerle ve/veya faaliyet alanlarına doğrudan girmesi, devletin aracılığı ile dolaylı bir değerlemeyi kabul etmemesi söz konusudur. Büyük özel sermaye kamu işletmelerinin etkinliğine son vererek doğrudan kaynaklara el koymaya yönelmiştir. Bunun anlamı kamu kesiminin bir bütün olarak tasfiye sürecine sokulması, kamusal alanın dış güvenlik, asayiş, adalet, diplomasi gibi alanlar ile sınırlanmaya çalışılmasıdır. Bu alanlarda devlet gücünü korumayı sürdürürken sermayenin değerlemesine de doğrudan ve dolaylı katkıda bulunacaktır.

-Henüz altmışlı yılların sonlarında uluslararası para sisteminde başgösteren kriz, kapitalist sistemde yaygınlaşan "68 başkaldırısı"nın ardından, yetmişlerin ortasına ulaşmadan patlak veren ve yetmişli yıllar boyunca süren kriz sürecinde uygulamaya konulan kriz karşıtı keynesgil politikalar başarılı olamamıştır. 1929 krizi sonrasında uygulamaya konulan devlet müdahalesine dayalı geleneksel keynesgil politikaların yeni kriz karşısında sonuç vermeyişi, neo-liberal reçetelerin gündeme getirilmesinde önemli bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.

-Kriz sürecinde, petrol fiyatlarındaki hızlı tırmanma sonucunda petrodolar miktarındaki önemli artış, eurodolar piyasasının çalışmasıyla birlikte eurodolar hacmindeki hızlı genişleme, ABD para piyasası ile Avrupa para

piyasası arasında kurulan arbitraj mekanizmasının etkinliği gibi faktörler uluslararası likidite miktarının artmasına yol açmıştır. Böylece uluslararası platformda likidite eksikliğinden likidite bolluğuna geçilmiş ve küreselleşmenin önemli göstergeleri olan para sermaye ile finansal sermayedeki patlamanın tohumları serpilmiştir.

-Yetmişli yılların sonunda Margareth Thatcher'ın İngiltere'de, seksenlerin hemen başında Ronald Reagan'ın ABD'de eşanlı olarak iktidara gelmeleriyle birlikte katı neo-liberal politikalar uygulamaya konulmuştur. İlgili ekonomilerde "serbest" piyasa temelinde büyük sermaye yararına düzenlemeler yapılırken, aynı zamanda ABD'nin önderliğinde yeni bir dünya düzeninin kurulması doğrultusunda hızlı adımlar atılmaya başlanmıştır.

- 1982'de önce Meksika'da patlak veren ve hızla diğer ağır borçlu olan büyük ölçekli Latin Amerika ülkelerine (Brezilya, Arjantin) yayılan dış borç krizi, uluslararası boyutlar kazanan keynesgil politikalardan vazgeçilmesini ve hızla neo-liberal temele dayalı bir düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu düzenlemenin baş aktörü, ABD desteğine sahip olan IMF'dir. İkiz kardeş konumundaki Dünya Bankası bu tarihten itibaren giderek IMF ile yakın işbirliğine gitmeye başlamış ve neo-liberal ilkelere dayalı bir kredi verme politikasını benimsemiştir. IMF salt kısa vadeli istikrar programlarını değil, bu programların tamamlayıcısı olan ve AGÜ'leri oluşturulmakta olan yeni küresel düzene uymalarını sağlayıcı nitelikteki neo-liberal ilkelere dayalı orta ve uzun vadeli yapısal uyarlanma (structural adjustment) programlarını birbiri ardına açmaya başlamıştır.

- Başta ABD ve İngiltere'de olmak üzere bir kısım merkez ülkelerinde yapılan neo-liberal veya küreselci düzenlemelerin uluslararası platforma taşınması, küreselleşen sermayenin AGÜ'ler üzerindeki baskısını giderek artırmasına yol açmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gerekli önemli husus küreselleşme ile birlikte yapısal bağımlılığın daha da pekiştirilmesidir.

- Neo-liberalizmin veya küreselleşmenin araçları veya altın anahtarları seksenli yıllar ile birlikte ortaya somut olarak konulmuştur. Söz konusu araçlar arasında deregülasyon, serbestleşme, ticarileştirme ve özelleştirme ön plana çıkmaktadır. Deregülasyon, yani devletin kural koyuculuğunun gevşetilmesi ve/veya salt "serbest" piyasa güdümlü kararlar alması; ticarette, finansal alanda ve dış doğrudan yatırımlarda olabildiğince serbestliğin sağlanması yoluyla mal ve hizmetlerin yanısıra finansal sermayenin kısıtlamalara tabi olmaksızın uluslararası planda akışkanlığının sağlanması; ticarileştirme ile kamu hizmet alanında "kamu yararı" ilkesinin ortadan kaldırılması; özelleştirme uygulamalarıyla kamusal alanın tasfiyesi hedeflenmektedir. Deregülasyon, serbestleştirme, ticarileştirme ve özelleştirme farklı kavramlar ve araçlar olmasına karşın, zincirin halkaları gibi birbirleriyle bağlantılıdır. Küreselleşme ile kurulması hedeflenen Yeni Dünya Dü-

zeni'nde ulus devletin etkisizleştirilmesi, bu bağlamda kamu yönetiminin güçsüz kılınması yoluyla büyük sermayenin tüm ekonomide ve karar mekanizmalarında egemen kılınması söz konusudur. Özelleştirme kamu mülkiyetinin tasfiyesini sağlarken ticarileştirmeyi tamamlamakta, deregülasyon devletin kural koymadaki başatlığını ortadan kaldırmakta, serbestleşme ise özelleştirmeye konu olan alanlarda bir yönüyle yabancı sermayenin egemen olmasını sağlayarak gayri millileştirmeyi olanaklı kılmaktadır.

- Avrupa'da sosyalist sistemin çözülmesi, özellikle de SSCB'nin dağılarak, ortaya çıkan yeni devletlerin kapitalist sisteme entegre olma sürecine girmeleri, seksenlerin sonu veya doksanların başlarından itibaren büyük sermaye açısından gerek ekonomik-finansal darboğazların üstesinden gelme, gerekse yapılan düzenlemelerin meşruiyetini güçlendirme açısından çok önemli yeni olanaklar sağlamıştır. Nitekim doksanlı yıllar uluslararası planda küreselleşmenin hızla yeni boyutlar kazandığı ve küresel sermayenin yeni kazanımlar elde etmenin yanısıra, bu kazanımlarını kalıcı kılmak için yeni anlaşmalar ile kurumsallaştırdığı bir dönemi simgelemektedir.

2. 2. Birinci Washington “Konsensüsü”nün Güçlendirilmesi: Doludizgin Küreselleşme

Washington Konsensüsü (uzlaşması) terimi neo-liberal veya küreselci politikaların ileri sürdüğü ilkeleri veya düzenlemeleri temsil etmektedir. Bu terim J. Williamson tarafından Latin Amerika'nın yaşadığı sorunların veya iktisadi-finansal tikanıklıkların aşılması için önerilen yapısal uyarlanma paketlerinde yer alan neo-liberal düzenlemeleri simgelemek üzere doksanlı yılların başında önerilmiş ve benimsenmiştir⁶. ABD yönetiminin, IMF ve Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşların, G-5 veya G-7'lerin, ÇUŞ'ların, çokuluslu (büyük) finansal kurumlar ve fon yöneticileri ile bankaların neo-liberal çözümler üzerinde uzlaşmaları nedeniyle Washington Konsensüsü terimi gündeme gelmiştir. Bir başka deyişle küreselleşmenin rehberi Washington Konsensüsü'nde yazılıdır. Neden mi? Çünkü bu konsensüsü oluşturan ilkeler ve/veya temel politikalar küreselleşmeye destek veren ve daha ileri aşamalara taşıyan anahtarlardır. Bu politikalar arasında mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması (kamu yatırımları ile ücret-maaş ödemelerinden kaynaklanan cari harcamalar ve sosyal-ekonomik sübvansiyonların radikal biçimde azaltılması, vergi reformu (sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi anlamında “reform”), finansal serbestleşme, ticarete serbestleşme, rekabetçi döviz kurları, dış doğrudan yatırımlara açılım (kısa MAI olarak bilinen Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın yürürlüğe konulması yönünde düzenlemelerin gerekliliği), özelleştirme, deregülasyon,

⁶ Williamson (1990) ve (1994) ; Dezalay ve Garth (1999).

mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Bu politikaların tüm boyutları ile uygulanabilmesi için kurumsal-hukuksal değişiklikler kaçınılmaz gözükmüştür. Söz konusu kurumsal-hukuksal yapılanmaya eklenen yeni öğeler ile Güçlendirilmiş Washington Konsensüsü (GWK) oluşturulmuştur. Güçlendirilmeye katkıda bulunan yeni düzenlemeler demetinde hukuksal/siyasal reformlar, deregüle edilen piyasalarda regülasyonu sağlayacak kurumların oluşturulması, yolsuzluğun engellenmesi, emek piyasasında esnekliğin sağlanması, DTÖ anlaşmaları, finansal standartlar ve yönetmelikler, yoksulluğun azaltılması, sosyal güvenlik bütçesinde kısıntıya gidilerek finansal fazlaya ulaşılması yer almaktadır.

GWK ile birlikte ticarete, sermaye hareketlerinde ve dış yatırımlarda tam anlamıyla serbestliğe ulaşılması yönünde gerekli kurumsal-hukuksal çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özlü biçimde bu sürecin açıklanması ve/veya oluşturulan çerçevenin çizilmesi, kamu kesiminin ve kamu işletmelerinin konumu açısından aydınlatıcı olacaktır.

2. 2. 1. Finansal Serbestleşme

Küreselleşmenin en önemli göstergelerinin başında finansal serbestlik bulunmaktadır. Finansal serbestlik, finansal sermayenin hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın ülkeler arasında ve sektörler arasında serbestçe hareket edebilmesidir. Bu hareketliliği belirleyen en temel etken kuşkusuz yüksek getiri olmaktadır. Seksenli yıllarda uluslararasılaşmada finansal sermayenin ön plana çıkmasının ardından, doksanlı yıllarda giderek artan sermaye fazlasının üretken sektörlerdeki tikanıklıkların da etkisiyle spekülative alanlara kayarak yüksek getiri arayışına girdiği gözlenmektedir. Nitekim seksenli yılların başlarında veya doksanlı yılların başlarında sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra bir çok AGÜ'de finansal serbestlik sağlanmış (Türkiye'de 1989 tarihinde), kar arayışı içinde olan çok büyük bir para kütesinin önündeki kısıtlamalar kaldırılmış, böylelikle önemli bir bölümü "sıcak para" özelliğine sahip kısa vadeli sermaye hareketlerinde çok önemli bir hızlanma kaydedilmiştir. Seksenli yıllar ile birlikte finansal sermaye üretim, istihdam ve mal ticareti gibi reel sektör faaliyet alanlarından kopma süreci hızlanmıştır. Günümüzde yalnızca uluslararası döviz piyasalarında işlem gören spekülative nitelikteki finansal sermaye akımlarının toplamı bir günde 1. 8 trilyon dolara ulaşmaktadır. Üstelik bunun % 80'i, girdiği piyasayı bir hafta içinde terketmektedir. Dünya reel üretim ve ticaret sürecinden kopma, aynı zamanda döviz kurlarında istikrarsızlığa, ulusal finansal piyasalarda kırılma ve finansal krizlere yol açmaktadır ⁷. Finansal kriz reel sektörü derinden etkilediği ölçüde kriz tüm ekonomiyi kapsamaktadır. Bu

⁷ Yeldan (2002).

saptamayı son yıllarda yaşanan finansal krizler doğrulamaktadır. Örnek olarak Meksika (1994-95), Güneydoğu Asya (1997-98), Arjantin (2000-2001-...), Türkiye (Aralık 2000-Şubat 2001-...). Bu bağlamda Grieder, Meksika'nın yaşadığı finansal krizden hareket ederek AGÜ'lerin finansal serbestleşmeden nasıl olumsuz etkilendiklerini gerçekçi biçimde betimlemektedir: *“Meksika örneği göstermektedir ki,..., gelişmekte olan ülkeler, küresel sermayenin canlılığına kendilerini kaptırdıklarında şeytan ile bir tür bahse girmektedirler. En yüksek getiriyi elde etmek için, küresel finansal sistemden etrafa likidite saçıldığında, (gelişmekte olan) ülke başdöndürücü bir gelişmeyi ateşleyen dış kaynaklı «sıcak para»nın istilasına uğramakta, herhangi bir nedenle yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye karar verince birden bire kredi arayışına girmektedirler”*⁸. Anımsamakta yarar var; seksenlerin başlarında patlak veren krizde çokuluslu bankalar en önemli taraf olarak oyunda yer alırken, doksanlı yıllarda sigorta ve emeklilik fonu yöneticileri ve diğer portföy yöneticileri ön plana çıkmışlardır. Finansal serbestleşmenin yeni küresel düzenin kurulmasında vazgeçilmezliği IMF, daha sonra açıklayacağımız üzere, özetle uluslararası sermaye akışkanlığının sağlanması için ulusal/yerel sağlıklı, saydam finansal yapıların oluşturulması üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

2. 2. 2. Dış Doğrudan Yatırımlarda Serbestlik

Serbestliğin ikinci ayağını dış doğrudan yatırımlar oluşturmaktadır. Bu alandaki serbestlik, OECD bünyesinde büyük bir gizlilikle taslağı hazırlanan MAI'nin (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması) amacı ve kapsamı üzerinde durmamızı gerektirmektedir. Bu anlaşma dönemin DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) Genel Direktörü'nün ifadesiyle “tek bir küresel ekonominin anayasası”nı oluşturmaktadır. Böylesine iddialı bir savın ardında, tasarlanan yeni düzende “küresel bir tüzel kişilik veya bir dünya iktidarı”nın oluşturulmasında beliren boşluğu MAI ile doldurmak tasarımının bulunduğu ileri sürmek yerinde gözükmemektedir. MAI ile dış doğrudan yatırımlar ve ÇUŞ'lara, kuralları onlardan yana olan, sermayenin akışkanlığını artırırken, rizikoları en alt düzeye çeken bir çerçeve anlaşma yapılmak amaçlanmıştır. Anlaşmanın hedefleri ve gerekli görülen düzenlemeler kabaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Sermaye hareketlerine konulan veya konulabilecek tüm kısıtlamaların kaldırılması söz konusudur. Yatırım miktarı ve alanları, kar transferi tamamen serbest bırakılacaktır. Madencilik ve ulaşım gibi sektörlerde dahil olmak üzere tüm sektörler yabancı sermayeye kısıtlamasız açılacaktır.
- Yabancı yatırımcının ürettiği ürünün üretim yöntem veya biçimlerine ve pazarlamasına ilişkin tüm sınırlamalar kaldırılacaktır. Bu bağlamda yabancı yatırımcının ihracat yapma, işletmelerde teknik eleman da dahil

⁸ Strange (1998).

olmak üzere yerel işgücü istihdamı ve işgücünü eğitmesi zorunlu tutulmayacaktır.

- Hükümetler saptanmış bulunan kalkınma stratejisi doğrultusunda yerel yatırımcıyı özendirerek, kısmen de olsa kayıracak uygulamalara gidemeyecektir.

- ÇUŞ'ların, ya da herhangi bir yabancı yatırımcının, yatırım yapılan ülkeleri, anlaşma hükümleri aleyhine hareket etmeleri durumunda dava etmek ve/veya tazminat talep edebilmelerini olanaklı kılacak uluslar arası özel "yargı" düzenine (uluslararası tahkim) geçilecektir.

MAI kapsamında diğer ilkeler ve düzenlemeler de dikkate alındığında, yabancı yatırımcının istediği zaman ve istediği coğrafyada ve sektörde yatırım yapacağı, istediği ürünü üreteceği, gerekli hammadde ve ara mallarını istediği pazarlardan sağlayacağı ve istediğine satacağı, sosyal, vergisel ve çevresel kısıtlara tabi olmayacağına hükme bağlandığı saptanmaktadır. Böylece öngörülen düzen yabancı sermayenin önündeki tüm sınırları tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Uluslar arası tahkimin koşul olarak ileri sürülmesi ile birlikte yasama erkinin özelleştirilmesi, ticaret hukukunun idare hukukunun (kamu hukuku) önüne geçmesi söz konusudur. Bir anlamda halkların kendi gelecekleri için karar verme yetkilerinin ellerinden alınması, büyük yabancı sermayeye (yatırımcıların) halkların geleceğini belirleme hakkının resmen teslim edilmesi söz konusudur.

Nisan 1997'de önce ABD'de, daha sonra Kanada ve Avrupa'da "görücü"ye çıkarılan MAI konusunda özellikle Fransız hükümetinin çekince koyarak bazı maddelerini reddetmesi karşısında MAI imzalanamadı ve MAI karşıtı gösteriler yoğunluğunu giderek artırdı. MAI, küreselleşmenin simgesi olarak algılandığı için yerel ve uluslararası MAI karşıtı gruplar oluştu ve eylemler sürekliliğini korudu. Bu noktada bir soru sormak gerekiyor; DTÖ'nün Seattle'da daha başlamadan dağılan meşhur milenyum doruğu fiyaskosu MAI'nin toprağa gömülmesine mi yol açmıştır? Yoksa sonra tekrar sofraya sürülmek üzere rafa mı kaldırılmıştır? OECD'nin hazırladığı anlaşmaya DTÖ sahiplenmiş, daha kapsamlı olarak serbestleşme sürecine ilişkin müzakereleri başlatmıştır. Bu yeni süreç ticaretin serbestleştirilmesini de kapsadığı için ticaret ile ilgili düzenlemeler bağlamında aşağıda incelenecektir. Burada yabancı yatırımlara güvence vermesi açısından belirlenmesi gerekli bir düzenleme veya kurum MIGA(Çok Tarafli Yatırımlar Garanti Şirketi) olacaktır. MIGA 12 Nisan 1988'de gelişmekte olan üye ülkelere doğrudan yabancı yatırım akışını hızlandırmak amacıyla, yabancı yatırımcıların yatırıma dönüştürdükleri sermayelerini (kar dahil) geri transferinde oluşacak riski ortadan kaldırmak için kurulmuştur. Millileştirme, devletleştirme (kamulaştırma), savaş ve politik istikrarsızlık gibi gayri ticari faktörler risk kapsamında yorumlanmaktadır. MIGA bir sigorta şirkettir,

ancak risklere karşı sigortalanan ulusötesi yatırımlar olmasına karşın, sigorta bedelinin anlaşmaya taraf olan üye devletler, dolayısıyla halklar tarafından ödenmesi söz konusudur.

2. 2. 3. Ticarete Serbestleşme

Ticarete serbestleşme süreci yukarıda açıklanan iki alandaki serbestleşmeye göre çok erken başlatılmıştır. GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) 1947’de 23 ülkenin onay vermesi sonucunda 1. 1. 1948 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. Amaç gümrük duvarlarının indirilmesi ve dünya ticaretine yeni bir düzen getirilmesidir. Ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde DTÖ’nün kurulmasıyla sonuçlanan Uruguay Round’a (müzakereler) kadar yedi round yapılmıştır. İlk yedi round sonunda binlerce mala uygulanan gümrük tarifeleri ortalama % 40’dan % 5’in altına çekilmiştir. En uzun ve kapsamlı müzakere süreci olan Uruguay Round 1986’da Puanta Del Este’de başlatılmıştır. Müzakereler 1992’ye kadar genel kayıtsızlık içinde sürmüştür. Çok yüksek bazı gümrük tarifelerinin indirilmesi, hizmet sektörünün kapsama alınması ve fikri mülkiyet haklarının düzenlenmesi müzakerelerin gündemine dahil edilmiştir. İlk kez duyarlı iki sektör olan tarım ve audiovisüel el atılmıştır. 14 Nisan 1994’te Marakeş’te Uruguay Nihai Belgesi imzalanmış ve DTÖ kurulmuştur. Söz konusu belge, DTÖ’nün kuruluşu ve faaliyetleri küreselleşme süreci açısından son derece önemlidir. Nitekim 1994’ten sonra tarım, telekomünikasyon, enformasyon teknolojisi ve finansal hizmetlerde serbest ticaretin sağlanması yönünde DTÖ önemli girişimlerde bulunmuş, yeni müzakere süreçlerini başlatmıştır. Seattle’da fiyaskoyla sonuçlanan Milenyum Doruğu’nda gündeme alınan 160 dolayında sektör ve faaliyet kolu arasında tarım, hizmetler ve fikri mülkiyet haklarında serbestlik ön planda bulunmaktaydı.

DTÖ’nün küreselleşmeyi hızlandırma ve yaygınlaştırmadaki rolü yaşımsaldır. Örgüt mal ve hizmet ticaretinde serbestleşmeyi sağlayacak düzenlemeler yapma ve denetleme misyonuna sahiptir. Örgüte üye ülkeler serbestleşmenin sağlanması doğrultusunda bir dizi anlaşmayı imzalamış bulunmaktadır. Bu anlaşmalar arasında GATT, GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), TRIPS (Fikri Mülkiyet Haklarıyla Bağlantılı Ticaret Anlaşması), TRIMS (Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması) bulunmaktadır. Üstlenmiş olduğu misyon dikkate alındığında DTÖ’nün, IMF ve Dünya Bankası ile birlikte “uluslararası kurum” görüntüsü altında bir bütün olarak küresel sermayenin önündeki engelleri kaldırmaya, kapitalizmin ulaştığı aşamada ortaya çıkan sorunları çözmeye ve yeni dünya düzenini kurmaya çalışan büyük sermayenin sözcüsü ve uygulayıcısı bir kurum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olguyu somut olarak saptayabilmek için GATS müzakerelerinin anlamı ve kapsamını ele almak yeterli olacaktır. Öncelikle belirtelim: GATS, sonuncu GATT roundunda (Uruguay

Roundu:1986-1994) GATT'a dahil edilmiş, GATS'ın standartlarının oluşturulması benimsenmiş, DTÖ'nün kurulması ile birlikte müzakereleri sürdürmeyi bu kurum üstlenmiş, ve bu alanda yapılan çalışmaların 2002 yılı sonunda tamamlanması kararlaştırılmıştır⁹.

GATS "kamu hizmeti"nin üretilip sunulduğu alanları da kapsamak üzere tüm hizmet sektörü ve ilgili tüm üretim ve yatırım sektörlerinin piyasa ekonomisi ve serbest ticaret kurallarına açılmasını hedeflemektedir. Kapsama alınan hizmet kategorileri veya alanları aşağıda yer almaktadır:

- Para ve sermaye piyasaları ile ilgili hizmetler.
- Telekomünikasyon, internet, görsel ve işitsel iletişim hizmetleri.
- Belediyelerin ürettiği sunduğu ve belediyelerin bağlantılı olduğu hizmetler (tüm çevresel hizmetler kapsam içindedir).
- Tüm ulaşım hizmetleri.
 - İnşaat ve bağlantılı mühendislik hizmetleri.
 - Eğitim ve eğitim araç ve gereçleri üreten alt-sektörler.
 - Kültürel ve sportif faaliyetler ile ilgili hizmet üreten sektörler.
- Enerji, kullanma suyu, atık su, kanalizasyon.
 - Turizm, seyahat ve ilgili alt-sektör hizmetleri.
 - Sağlık, hastane ve sosyal güvenlik.
 - Güvenlik hizmetleri.
 - Diğer hizmet alanları.

Yukarıdaki sınıflandırmada yer alan hizmet grupları kamu hizmeti alanının ticarileştirilme sürecine hızla sokulmasının öngörüldüğünü, böylece merkezi yönetimin yanısıra yerel yönetimlerin (belediyeler, vd.) ürettiği ve/veya sunduğu kamu hizmetlerinin veya kamu yararına sahip hizmetlerin bütünüyle tasfiye sürecine sokulmaya çalışıldığını işaret etmektedir. GATS'ın hiçbir hizmet alanını dışlamadığı da gözlenmektedir. Önemli bir nokta da GATS'ın bir yönüyle MAI düzenlemesiyle örtüşmesi veya MAI'yi tamamlamasıdır. Şöyle ki, GATS serbest ticarete konu olan sektörler ve bağlantılı alt-sektörler veya faaliyet kollarında üretilen malları da kapsamına almaktadır. TRIMS, GATS'ı tamamladığı ölçüde MAI'nin hedeflerine

⁹ Küreselleşmede DTÖ, IMF ve IBRD'nin (Dünya Bankası) oynadıkları rolleri saptayabilmek, bu bağlamda tüm alanlardaki serbestleştirme politikalarını belirleyebilmek için ilgili kurumların ve diğer kurumlar ile örgütlerin WEB sitelerine bakılabilir. Küreselleşme karşıtlarının kurdukları birçok site arasından bkz. <http://www.anti-mai.org>. Bu siteden diğer sitelere ulaşmak olanaklıdır.

büyük ölçüde ulaşılabileceği görülecektir. Örneğin sağlık hizmetleri piyasaya açılırken sağlığa ilişkin tüm alanların (hastane yönetimi, temizlik, muhasebe, hemşirelik hizmetleri, vd.) özel kesime ihale edilmesi yeterli gözükmemekte, bu birimlerin kullandığı malları üreten alt-sektörlerin de özel kesime açılması kural haline getirilmektedir. Daha önce MAI'yi "küreselleşmenin anayasası" olarak değerlendiren DTÖ Genel Direktörü Ruggerio'nun, kapsamını göz önüne alarak, GATS Anlaşması'na getirdiği yorum anlam yüküdür: "Korkarım şu anda ne hükümetler neyin altına imza attıklarının, ne de şirketler neler kazandıklarının farkında değiller". DTÖ'nün ticaretin serbestleştirilmesi yönünde yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip olduğu saptanmaktadır. Yasama organı konumundadır çünkü serbestleşme doğrultusunda normlar, prosedürler ve direktifler DTÖ'nün güdümünde somutlaştırılmaktadır. Yürütme yetkisi örgütün söz konusu normlar ve direktiflere üye ülkelerin ne derece uyup uyulmadığını denetlemesinden kaynaklanmaktadır. Yargı yetkisine örgüt kendine bağlı Tahkim Kurulları aracılığı ile sahiptir. Anlaşmazlık durumunda söz konusu kurullar nihai çözümü getirmektedir.

2. 2. 4. Özelleştirme ve Deregülasyon

Özelleştirme ve deregülasyon (kuralsızlaştırma veya devletin kural koyuculuktan vazgeçerek, görevini piyasaya devretmesi), birbirlerinden farklı kavramlar/araçlar olmasına karşın, aralarında bir çelişki olmayıp birbirlerini tamamlamaktadır. Küresel ekonomiye ulaşmada kamu mülkiyeti ve kamu kesimi ile kamu düzenleyiciliği önemli engeller olarak kabul edildiği için, özelleştirme ve deregülasyon vazgeçilmez hedefler/araçlar olarak benimsenmiştir. Özelleştirmeyi kaçınılmaz göstermek için öncelikle kamu işletmelerini "meşruluk"tan "gayri meşruluğa" sürükleyecek bir dizi gerekçe ileri sürülmüş, ardından kamu hizmeti alanı da özelleştirmenin hedefi haline getirilmiştir¹⁰. Gerekçeleri aşağıdaki gibi gruplandırmak olanaklıdır:

- Kamu işletmeleri verimsiz, özel işletmeler verimli çalışmaktadır.

- Özel işletmeler katı bütçe kısıtlaması (hard budget constraint) altında çalışırken, kamu işletmeleri yumuşak veya esnek bütçe kısıtlamasına (soft budget constraint) tabi oldukları için piyasa göstergelerini dikkate almamakta ve zarar etmektedirler.

- Özelleştirme sonrasında verimli çalışmaya başlayan işletmeler, makro düzeyde genel verimliliğin artışına yol açacak ve iktisadi performans yükselecektir.

¹⁰ Sönmez (1991); (1992); (1993); (1997);(2001a); (2001b).

- Kamu tekellerinin ortadan kalkması sonucunda, ekonomide rekabet ortamı doğacak, böylece piyasa fiyatlarının yönlendirdiği optimum kaynak tahsisi gerçekleşecektir.

- Kamu tekellerinin uyguladıkları vergi-fiyat sisteminin tüketiciler üzerinde yarattığı mali sömürü özelleştirme ile son bulacak, rekabet koşullarında oluşan piyasa fiyatları tüketicilerin lehine olacaktır.

- Özelleştirme ile devlet, kamu işletmelerinde ortaya çıkan finansman açığını kapatmak için bütçeden yaptığı transfer ödemelerinde tasarrufa gidecek, elde kalan kaynaklar sosyal refah harcamalarında kullanılacaktır. Diğer taraftan açığın kapatılması yönünde ortaya çıkan kamu harcamalarındaki artışın finansmanı için yapılan kamu borçlanması azaltılacağından, crowding-out zayıflayacak, böylelikle özel kesim yeterli finansman olanaklarına kavuşacaktır.

- Özelleştirmeden sağlanan gelirler kamu açıklarının kapatılmasında kullanılacaktır.

- Özelleştirmede yol alındıkça sermaye piyasası gelişecek, sermaye tabana yayılacağı için gelir bölüşümündeki eşitsizlik azalacaktır. Hisse senedi sahibi olan küçük tasarruf sahipleri ve/veya işletme çalışanları işletmelerin verimli çalışması yönünde gerekli denetimi yapabilecektir. Böylece özelleştirme sistemin bir “halk kapitalizmi”ne dönüşmesini sağlayacaktır. Bu sistemde halkın -sermayede pay sahiplerinin- karar mekanizmasına katılımı sayesinde demokratik mekanizmalar daha sağlıklı işleyecektir.

- Kamu işletmeleri açıklarının finansmanı nedeniyle ortaya çıkan enflasyonist baskı özelleştirme sonrasında kırılacaktır.

- Kamu işletmelerinin yönetimine yapılan siyasal müdahale özelleştirme sonrasında ortadan kalkacak, işletmeler özerk bir yönetim yapısına kavuşacaktır.

Yukarıda sıralanmış olan gerekçelerin verdiği mesajlar ve/veya ortaya çıkardığı değer yargılarını birkaç grupta toplamak olanaklıdır:

- Devlet verimli ve karlı işletmecilik yapamaz.

-Piyasa fiyatları etkin kaynak tahsisini gerçekleştirdiği için ekonominin planlanmasına ihtiyaç yoktur.

- Nihai hedef piyasa mekanizmasının tam olarak çalıştığı “serbest” piyasa ekonomisine ulaşmak olduğu için özelleştirme gereklidir.

- Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve tasfiyesi mikro ve makro platformlarda ekonomideki sorunları çözmek ve finansal darboğazları aşmak için kaçılmaz gözükmektedir.

- Yeni ekonomik düzende kamu işletmelerine yer yoktur.

Kamu girişimciliği aleyhinde, özelleştirme lehindeki gerekçeler ve çıkarılan sonuçlar önyargılıdır, deterministtir ve normatiftir.

- Önyargılara dayanmaktadır çünkü kamu işletmeleri sisteminin toptan olumsuzluklar sergilediği varsayılmaktadır.

- Deterministtir çünkü özelleştirmenin tüm iktisadi, finansal, yönetsel sorunları çözeceği varsayılmaktadır.

- Normatiftir çünkü başvuru teorik serbest piyasa ekonomisi ve ri normlar bütününden oluşmaktadır. Piyasaların serbestliği tartışma konusu yapılmamakta, tekelci veya oligopolcü yapılar gözardı edilerek, gerçekleşmesi olanaksız bir serbest düzen içerisinde, piyasa fiyatlarının kaynak tahsisini optimuma ulaştıracağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda kavramlar çarpıtılarak verimlilik ile karlılığın eş anlamlı olarak kullanıldığı, borsaya, bu kurumun sahip olmadığı işlevlerin verildiği, işletme yönetiminde özerkliğin özelleştirme ile özdeşleştirildiği gözlenmektedir. Özelleştirmenin koşulsuz savunuculuğunu üstlenen teorisyenler, uygulayıcılar ve politikacılar demokrasi kavramının özünü boşaltma başarısını da gösterebilmektedirler. Kamu işletmeciliğini tasfiyesinde çerçeveyi oluşturan, özelleştirmeyi destekleyen gerekçelerin teorik olarak inandırıcılığı yoktur ve uygulama açısından da kanıtlanmamıştır. Tüm bu gerekçelerin yerini alacak bir tek gerekçeyi telaffuz etmek gerekiyor: Büyük sermayenin egemen olduğu küresel düzende kamu mülkiyetinin hızla tasfiye edilmesi gerekli görülmektedir. Kamu mülkiyeti ve kamu işletmeleri toplumsal mülkiyete geçişi kolaylaştırıcı öğeler olmanın yanısıra büyük sermayenin dolaylı yoldan değil doğrudan kaynaklara el koyma hedefi ve ihtirası özelleştirmeyi gündemin on sıralarına yerleştirmiştir. Bu bağlamda yalnızca sanayi, ticaret, madencilik ve bankacılık (finans) sektörlerinde faaliyette bulunan kamu işletmelerinin değil, giderek kamu hizmet alanının özelleştirmenin kapsamına alınması yukarıdaki yargımızı doğrulamaktadır. Hedef sosyal hizmetlerin, kamu hizmetlerinin, kamu yararına sahip hizmetlerin ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesidir. Yeni Dünya Düzeni'nde sosyal boyutun, kazanımların hızla tasfiye sürecine sokulduğu, bu bağlamda sosyal haklara sahip, kamu hizmetlerinden yararlanan yurttaş yerine "piyasa bireyi" veya "müşteri" anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı somut olarak ortaya çıkmaktadır.

Kamu hizmetlerinin, piyasa mantığı gereği ticarileştirilmesine paralel olarak özelleştirilmesi sonucunda dolaylı ve dolaysız olarak hizmetler fi-

yatlandırılmakta veya kamu fiyatı yerine “piyasa” fiyatı üzerinden hizmet satın alınmaktadır. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikle ulaştırmaya, elektrik üretimi ve dağıtımından telekomünikasyona uzanan geniş bir kamusal hizmet alanında yaygınlaştırılmaya çalışılan ticarileştirme ve özelleştirme uygulamaları böylece kamu yararı ve kamu hizmeti kavramlarını unutturmayı ve/veya yozlaştırmayı hedeflemektedir.

Anımsayalım; Türkiye’de KİT’lerde ilk özelleştirme işlemleri başlatılırken bazı “ilginç” gerekçeler ileri sürülüyordu. Bunlar arasında verimsiz ve zarar eden KİT’lerin satılacağı, böylece halkın bu tür işletmelerin finansmanına vergi ödeyerek katılmaktan kurtulacağı, sermayenin tabana yayılması sonucunda gelir dağılımının düzeleceği gibi. Gerek uygulamalar, gerekse sonuçlar egemen söylemin tam tersi sonuçlar alındığını açık seçik göstermektedir. Doksanlı yılların başlarında geliştirilen, şimdilerde de, çelişkili olarak gündeme getirilen söyleme göre “devlet asli faaliyet alanına dönmeli, sanayi sektöründen, bankacılıktan, ticaretten elini eteğini çekmeli, buna karşın eğitim ve sağlığa daha çok pay ayırmalıydı...” (!). Bu söylemle siyasal karar alıcılar ve uygulayıcılar kamuoyu desteğini almak istiyorlar ancak doğruyu söylemiyorlardı. Çünkü “serbest” piyasa ekonomisi olduğu söylenen ancak her düzeyde tekelleşmenin ana özellik olarak ön plana çıktığı yeni düzende, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel kamusal ve/veya sosyal hizmetlerin piyasa mantığına terk edilmesi kaçınılmazdı. Uygulanan model ve yeni düzende aksini beklemek olanaksızdı. Nitekim devletin çeşitli biçimlerde verdiği yeterli bulmayan büyük sermaye kamudan, daha önceden aldıklarından daha fazla istemeye başlamıştır. Bu çerçevede özelleştirmeye konu olan yalnızca sınıai kamu işletmeleri olmamıştır. Yeni Pazar yaratma olanaklarının kısıtlı ancak karlılığın çok yüksek olduğu elektrik üretimi ve dağıtımının yanısıra, telekomünikasyon ve alt-yapı hizmetlerinin oluşturduğu kamusal alanın ticarileştirilerek özelleştirme kapsamına alınması şaşırtıcı değildir. Bu tür kamusal yarar sağlayan ürünlere (public utilities) veya kamusal hizmetlere yönelik talebin fiyat esnekliğinin düşük olması, bu sektörlerdeki parasal getirinin yüksek olacağını işaret ettiği ölçüde yerli ve yabancı büyük sermayeyi çekmektedir. Telekomünikasyon sanayii ve sektörü ile enerji sektörü, finansal sektörü ile birlikte entegre olmuş bir dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına uyacak biçimde yeniden yapılandırmaya tabi tutulmaktadır. Yeniden yapılandırma özelleştirilmeleri anlamına gelmektedir. Sektör doğrudan yerli-yabancı özel sermayeye satılmadığında (veya satılmadığında), kamu hizmetleri özel sektör tarafından gördürülmektedir. Özelleştirme küçük ölçekte taşeronlaşma, büyük ölçekte yap-işlet-devret uygulaması (imtiyaz sözleşmesi) ve işletme hakkı devri ile gerçekleştirilmektedir ¹¹.

¹¹. Soysal ve Diğerleri (1997).

2. 2. 5. IMF'nin Misyonu

Seksenli yıllar ile birlikte IMF geleneksel misyonu olan dış açık sorununa çözüm bulma ve döviz kurlarında istikrar sağlamanın ötesine geçmiş, uluslararası finansal hareketlerin serbestleştiği ortamda, serbestliğe aykırı sağlıklı finansal yapıların düzeltilmesi misyonunu üstlenmiştir. Bir başka deyişle küresel finansal sermayenin serbestçe hareket edebilmesini, en yüksek getiriye elde ettiği alanlara yönelmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Küresel finansal sermayenin amacına ulaşabilmesi için özellikle yeni sanayileşen ülkelere veya moda terimle yükselen piyasalara çeki düzen verilmesi gerekli görülmüş, bu bağlamda istikrar politikalarının yanısıra yapısal uyarlanma (structural adjustment), yani küresel düzene uyarlanma, programları uygulamaya konulmuştur. Yapısal uyarlanma programları özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşmeyi (finans, dış yatırımlar, ticaret) öngördüğü ölçüde, ilgili ekonomilerin uluslararası sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda uluslararası finansal fonların hareket alanı genişletilmekte ve yüksek getiri elde etmeleri için gerekli ortam yaratılmakta, serbest ticaretten esas olarak merkez ülkeleri yararlanmakta, uluslararası tahkim mekanizmasından büyük tekillere güvence verilmekte ve getiri maksimizasyonu olanaklı kılınmaktadır ¹².

IMF'den finansal destek arayan ülkelere bu kurumun "koşulluluk" (conditionality) olarak bilinen yerine getirilmesi gerekli koşullar demetine ilişkin bazı öğeleri ellili yılların ortalarından itibaren sunduğu bilinmektedir. Seksenli yıllara kadar IMF'nin patronajı altında uygulanan istikrar programlarında yapısal önlemler nadiren yer almıştır. Ancak seksenli yılların başlarından itibaren koşulluluğun kapsamı genişletilmiş, yapısal önlemler giderek ağırlık kazanmıştır. Doksanlı yıllar ile birlikte hemen hemen tüm programlarda yapısal koşulluluğa yer vermeye başlanmıştır. Bu bağlamda finansal destek talep eden ve IMF denetimine giren ekonomilere performans kriterleri, yapısal kriterler (structural benchmark) ve endikatif hedefler çerçevesinde yerine getirilmesi gerekli katı koşullar sunulmaktadır. Örneğin Türkiye'nin IMF ile imzalamış bulunduğu 17. ve 18. stand-by anlaşmalarında şeker yasaının belirlenen tarihte çıkarılması, faiz dışı bütçe ve/veya kamu kesimi fazlasının belirlenen orana ulaşması, programda vurgulanan özelleştirmelerin gene belirlenen tarihlerde yerine getirilmesi performans kriteri veya yapısal kriter veya endikatif hedefler olarak kabul edilmektedir. Bu hedeflerden sapmalar -ilgili yasanın Meclis'te kabulü ve Cumhurbaşkanı onayının gecikmeli olması da dahil olmak üzere- yeni kredi diliminin verilmemesine ve yeni baskılara yol açmaktadır. Nitekim IMF yetkilileri IMF'nin temel görevinin makroekonomik ve finansal sektör

¹² Sönmez (2001b).

politikalarını belirlemek olduğunu açıkça belirtmektedirler. Makroekonomik performans kamu harcamaları, üretim, istihdam, enflasyon, ödemeler dengesini kapsamaktadır. Dolayısıyla IMF Bütçe ve/veya maliye politikası, para ve kredi politikası, kambiyo politikası, istihdam politikası düzeyinde müdahale yetkisini kendisine vermektedir. Makroekonomik performansta etkinliği artırıcı politikalar (işgücü piyasaları dahil) olarak yapısal politikalar IMF tarafından formüle edilmektedir. Finansal sektör politikası bağlamında IMF bankalar ve diğer finansal kurumların regülasyonu ve denetimine müdahale etmektedir. Görüldüğü üzere IMF, AGÜ'lerin ve bu grupta yer almakla birlikte yeni sanayileşen olarak adlandırılan ülkelerin küresel düzene eklemelerini sağlamak doğrultusunda uygulamaya koyduğu yapısal uyarlanma politikaları ile iktisat politikasını doğrudan belirlemekte ve ulusal politikaların belirlenme olanağını ve olasılığını ortadan kaldırmaya angaje olmaktadır. Arjantin'den Türkiye'ye uzanan coğrafyada "yapısal reformlar" başlığı altında yapılan yasal düzenlemeler ile neo-liberal uygulamalara hukuksal ve kurumsal zemin oluşturulmakta, küresel düzlemde finansal sermaye başta olmak üzere yabancı büyük sermayenin önünü net biçimde görebileceği, ulusal ekonomilerin sürükleneceği bir düzen kurulmaya çalışılmaktadır. Doksanlı yıllarda Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Türkiye, ikibinli yılların başlarında Arjantin ve Türkiye'de, küreselleşmenin ivme kazandığı bir dönemde yaşanan derin -finansal ağırlıklı- krizlerin yeni bir uluslararası parasal ve finansal omurganın oluşturulması gereğini ortaya çıkardığı yönünde IMF ve diğer egemen güç odaklarının yapmış olduğu değerlendirmeler, finansal serbestlikten vazgeçileceği, anlamına gelmemektedir. Uluslararası planda serbest ancak düzenli sermaye hareketlerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda saydam yerel mali sistemler ve saydam makroekonomik politikaların gerekliliği IMF çevreleri tarafından ısrarla vurgulanmaktadır¹³. Bunun anlamı küreselleşmenin daha ileri aşamalara ulaştırılması için kuşkuyla, kararsızlığa yer verilmeyecek düzenlemelerin yapılmasıdır. Nitekim Eylül 2000'de IMF ve Dünya Bankası'nın geleneksel yıllık ortak toplantısında IMF'nin yeni başkanı uluslararası finansal sistemin istikrarı için IMF'nin merkez olma görevini üstlenmesini kurumun yeni misyonu olarak açıkça belirtmiştir.

3. Ulus-Devletin Küreselleşme Sürecindeki Konumu

Ulus-devletin küreselleşme karşısındaki konumunu belirleyebilmek ve sorgulamak için öncelikle çok kısa biçimde ulus-devlet kavramı üzerinde durulmalıdır.

3. 1. Ulus-Devlet Üzerine

¹³ IMF(1997); Camdessus (1999); Sönmez ve Sak (2000).

Ulus(al)-devlet kavramının düşünsel temelleri 16. yüzyılda atılmış, 1648 Vestfalya Barışı ile uluslar arası platformda geçerlik kazanmıştır. Barış ile birlikte Avrupa'daki siyasal ve toplumsal örgütlenme, dolaylı olarak, her biri meşru ve dokunulmaz egemenlik haklarına ve bütünlüğüne sahip birimlerden oluşan bir devletler topluluğu biçiminde tanımlanmıştır. 1814-15 Viyana Kongresi'nde yalnızca Batılı hristiyan devletler için geçerli olmak üzere yeniden vurgulanan, Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'ni, daha sonra Balkan devletlerini, 19. Yüzyıl sonunda İran, Siyam (Tayland), Çin ve Japonya gibi devletleri de kapsamına almıştır. (Ulus) devletin varlığı için bazı öğelerin bir araya gelmesi gereklidir. Bu *sine qua non* öğeler/koşullar bir araya gelmez ise ulus-devlet oluşumundan söz etmek olanaksız gözükmektedir. Söz konusu öğeler/koşullar; insan topluluğu, ülke ve egemenliktir. İnsan topluluğu "ulus" anlamına gelmektedir. Ulusun sürekli yurdu "ülke"dir. Ulusun oluşturduğu devlet "ulus(al) devlet"tir. Ülke toprakları ve ulus ile birlikte egemenlik de devletin ayrılmaz ve devredilmez bir parçasıdır. Egemenlik devletin hukuksal düzenini belirleyen en yüksek otorite ve üstün iradedir. Egemenlik başka devletin hukuksal düzenini en yüksek otorite ve üstün iradedir. Egemenlik başka ülkeler ile olan ilişkilerde "bağımsızlık" olarak somutlaşır. Devletler hukuksal açılarından bağımsızlık, diğer devletler ile eşitlik anlamına gelmektedir. Bağımsızlık, bir devletin başka devletlerden emir almaması ve onları iç egemenlik haklarına karıştırmaması hak ve yükümlülüğünü kapsamaktadır.

Ulus-devletler kapitalizmin başlangıç evresini oluşturan merkantilizm dönemlerinde (ticari kapitalizm) zenginlik yaratmanın motoru olmuştur. Ulus-devletin kurulması ve ulusal piyasaların zamanla birleştirilmesi arasındaki diyalektik, klasik liberal düşüncenin ulus-devletin doktrini olmasına yol açmıştır. Böylece ulusal sınırlar, bir anlamda-sınırlar içine- kapanma (closure) ilkelerine dayalı "milliyet" ve "yurttaşlık" kavramları ve demokrasi anlayışı ile tutarlılık veya bağlantı sağlanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyıldaki imparatorluklar ve uluslararası ekonomik ilişkilerde temellerini "karşılaştırmalı üstünlükler" ilkesine dayalı liberalizmde bulmuştur. Bu olgu ulus-devletin kapitalist-liberal devlet olarak somutlaştığını işaret etmektedir. Biz de bu bildiride sosyalist faşist veya korporatist ulus-devlet kavramına ve yapısına değil, liberal-kapitalist devlete başvuruyoruz. Ulus-devletlerden oluşan bir uluslar arası düzende, ticaret uluslar arası işbölümüne yol açtığı gibi, işbölümü de uluslar arası ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Ulus-devletler arasındaki ilişkiler, geçmiş yüzyıllarda yaşanan sanayi devrimlerinin de yarattığı yeni dinamizmin ve sömürgeci politikaların etkisiyle eşitsiz büyüme ve sermaye birikimine yol açmış, uluslararası sermaye hareketleri ve yatırımlar eşitsizliği artırmıştır. Sermaye akımlarının gelişmesi ile birlikte ulus-devletlerin özerklikleri aşınmaya başlamış ve

yeni regülasyon biçimleri oluşturulmuştur. Nitekim İngiltere'nin henüz uluslararası planda hegemonyasını koruduğu dönemde altın-standartı sisteminin uygulamaya konulması parasal ilişkilerde uluslararası regülasyon biçimi olarak kabul edilmelidir. 20. yüzyıl başlarında İngiliz hegemonyasının kırılması ve kapitalist dünyada ABD hegemonyasının 2. Dünya Savaşı ertesinde kurulmasına kadar geçen sürede sürekli siyasal-ekonomik krizler yaşanmış, ulus-devletler silahlı çatışmalara girmiş ve ekonomik krizlerden (1929 krizi en tipik ve bilinen örnektir) içe kapanarak, görece otarşik bir ekonomik düzen çerçevesinde büyüme ve kalkınma politikalarını uygulamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni (son) küreselleşme dalgasına uzanan sürede ortaya çıkan uluslararası ekonomik yapı/düzen bildirinin başlangıç kısmında ele alındığı için tekrara gitmeyeceğiz. Burada önemli olan ulus-devletin küreselleşme öncesindeki konumunun belirlenmesidir. Özet olarak küreselleşmenin eşliğinde ulus-devletler liberal-kapitalist bir yapıya sahiptir. Gerek ulus-devletlerin kendi iç dinamikleri (ekonomik, sosyal, siyasal), gerekse dış dinamikler (örneğin SSCB veya sosyalist bloğun etkileri), liberal-kapitalist yapıda, ülkelere göre değişmekle birlikte, refah devleti veya sosyal devlet anlayışının ön plana çıkarmıştır. Refah devleti yönünden bizzat gelişmiş ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ancak temel çelişki gelişmişler ile AGÜ'ler arasındadır. Bir grup AGÜ'de minimalist sosyal refah devleti uygulamasına gidilirken, en yoksul ülkelerde böyle bir uygulamanın kırıntısına bile rastlanılmamaktadır.

Ulus-devletlerin refah devleti/sosyal devlet anlayışına da sahiplenerek giderek genişleyen bir kamu ekonomisi temelli iktisat politikaları uygulamaları küreselleşme öncesinin ayırtkan özelliğidir. Ancak kamu mülkiyetinin yaygın olması, kamu işletmelerinin etkin biçimde faaliyette bulunması ve kamu yararına sahip hizmetlerin merkezi devlet ve bağlı birimler, yerel yönetimler ve diğer kamu birimleri tarafından üretilip sunulması küreselleşmenin, yani finansal sermaye başta olmak üzere büyük sermayenin enternasyonaline günümüz koşullarında aykırı gözükmektedir. Çünkü büyük sermaye uluslararası planda değerlemesine ayakbağı olacak engelleri kaldırmayı hedeflemektedir. Mal ve hizmet ticaretinde, tüm dış doğrudan yatırımlarda, ticarete, finansal alanda serbestleşme, deregülasyon, ve özelleştirme politikaları söz konusu engelleri *de facto* ve *de jure* tasfiyeye yönelmektedir. Engeller nedir sorusunun yanıtı ise planlamanın yanısıra, kamu mülkiyeti, girişimciliği ve işletmeciliği, bir başka deyişle diğer politika araçlarını da içeren ulusal iktisat politikalarıdır. Bu tür politikalar doğası gereği gerçek anlamda karar verme ve yönetme yetkisine sahip ulus-devletler tarafından uygulanabilir. Bu durumda küreselleşme sürecinde esas olarak ulus devletlerin etkinsizleştirilmesi söz konusudur.

3. 2. Ulus Devlet ve Küreselleşme

Ulus-devletlerin etkisizleştirme eylemi başlıca iki biçimde somutlaştırılmaktadır:

- Ülke sınırları yeniden düzenlenmektedir.
- Ulus devletlerin kural koyma gücü ve bağımsız iktisat politikaları uygulama yetkisi kısıtlanmakta veya tamamen ellerinden alınmaktadır.

Ülke sınırlarının yeniden çizilmesine örnek olarak Demokratik Alman Cumhuriyeti, Yugoslavya, Çekoslovakya, SSCB verilebilir. Küreselleşme süreci ulus devletleri zayıflatma ve etkisizleştirme sürecini bir dizi devleti parçalama ve zayıf küçük devletler, hatta devletçikler oluşturarak hızlandırmaktadır. Etnik, sosyal, politik öğelerin ön plana çıkarılarak devletlerin bölünmesi, ulus-devletlerin günümüzdeki konumunu irdeleyen “kaos yaklaşımı”nı bir açıdan doğrulamaktadır. Ulus-devletlerin yeniden düzenlenmesinde benimsenen strateji ve kullanılan taktikler küreselleşmenin özü ve hedefleri ile uyumludur.

Merkezi devletlerin güçlerinin kırılması yukarıda belirtilen IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi kurumlar, yapısal uyarlanma ve/veya yapısal reformlar olarak bilinen programlar, GATT, GATS, TRIPS, TRIMS benzeri anlaşmalarla sağlanmaktadır. Bölge yönetimlerinin kurularak yerleşmenin desteklenmesi yoluyla küreselleşmeye yeni bir boyut kazandırılmaktadır. Burada amaç ulus devletlerden çok daha güçsüz çok sayıda bölgesel kuruluşun veya yönetim adacıklarının oluşturulmasıdır. Böylece ulus devletlerin zayıflatılma çabası, demokrasi söyleminden de destek bularak güçlendirilmektedir. Doğrudan ulus-devletleri eritme ve oluşumlar kurma yolu ile de devletlerin iktisat politikalarını belirleme yetkileri ellerinden alınmaktadır. Örneğin AB ve NAFTA, vd.

Yukarıdaki saptamalarımız ihtiyatla yorumlanmalıdır. Şöyle ki;

(a) Ulus-devletlerin küreselleşme sürecinde etkinliklerini yitirdiğine ilişkin sav

üretimde, ticaretle, finans sektöründe serbestliğin sağlanmasına, bu eksende uluslararası normlar ile standartların oluşturulmasına ve gerekli uluslararası anlaşmalara göre yerel hükümetlerin iktisat politikalarını belirlemedeki yetkilerinin ellerinden alınması veya çok kısıtlı bir alanda karar verme olanağına sahip bulunmasıdır. Ancak oluşturulmaya çalışılan yeni küresel düzende ulus-devletlerin zayıflatılması dünyadaki hiyerarşik güç yapısına bağlı olarak somutlaşmaktadır. Bir başka deyişle ulus-devletlerin gücü açısından asimetrik ilişkiler veya konumlar söz konusudur. Yani tüm ulus devletlerin güçsüzleştirildiğini ileri sürmek olanaklı olmadığı gibi, görece güçsüzleştirme söz konusudur. Bu bağlamda ÇUŞ’ların artık “tümüyle bir ulusa veya ülkeye ait” olma özelliği bulunmamaktadır ancak bu

şirketlerin aktiflerinin büyük bölümü belirli bir ülkede toplanmakta ve satışlarının çoğu da aynı ülkede yapılmaktadır. Birçok ÇUŞ'ta üçte iki gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır. ÇUŞ'ların üst yönetiminde, ARGE departmanlarında ve şirketin mali denetiminde de aktiflerin toplandığı ülke kökenlilerin çoğunlukta olduğu saptanmaktadır. Gene ulus-devlet yönünden önemli bir husus da dünyadaki en büyük 100 ÇUŞ'tan büyük bölümünün şu veya bu biçimde hükümet politikaları uyarınca destek almasıdır. Bu şirketlerden en az % 20'sinin böylesine bir hükümet/devlet desteği olmadan bugünleri göremeyeceklerine ilişkin iddialar vardır ¹⁴. Kuşkusuz finansal serbestleşme kökeni belirsiz olduğu kabul edilen spekülasyon sermayenin akışkanlık kazanmasını sağlamıştır. Ancak başta ABD olmak üzere merkezin güçlü ülkelerinin serbestleşmeyi savunmalarının arkasında ABD yönetimi, Fed (ABD Merkez Bankası) ve ABD kökenli ulusötesi finansal grupların çıkarlarının oluşturduğu bir koalisyonun bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir ¹⁵. MAI, GATS ve benzeri serbestleşme anlaşmaları ve/veya tasarımları yalnızca ilgili sektörlerdeki oligopollerin çıkarlarına değil, merkezi oluşturan ülkelerin çıkarlarını uygun olduğu için, hegemonik olan veya küresel düzenden pay almayı uman hükümetler tarafından hararetle savunulmaktadır. Bu noktada ulus-devletlerin büyük sermaye grupları karşısındaki konumu irdelendiğinde, ulus-devletlerin kendi egemenlik sınırları içindeki (büyük) sermayenin çıkarlarına kilitlendiğini ileri sürmek olanaklıdır. Bu nihai hedef kuşkusuz bir takım çelişkileri de beraberinde taşımakta, toplumdaki sınıf yapısı, sınıflar arasındaki güç dengesi, ekonomik yapı gibi faktörlerin etkisiyle büyük sermayeye destek ödünsüz olabileceği gibi, zaman zaman destek aksamakta, hatta kesintiler olabilmektedir. Dünya devletleri arasındaki hegemonik ilişkiler dikkate alındığında ABD başta olmak üzere merkezde yer alan ulus-devletlerde büyük burjuvazinin yalnızca kendi coğrafik sınırları içindeki çoğunluk üzerinde sömürü mekanizmasını çalıştırmakla yetinmediğini, çevre ülkeleri üzerinde kurduğu hegemonya ile bu ekonomileri yarı sömürgeye dönüştürdüğünü daha önce vurgulamıştık. Küreselleşme ile birlikte merkezde yer alan devletler veya devletler toplulukları büyük sermayeye geniş bir sömürü ve hegemonya alanını açmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle aslında hegemonik ilişkiler çerçevesinde merkeze bağlı olan çevre ülkelerinin artık tümüyle merkez odaklı büyük sermayeye olabildiğince sınırlarını açmaları, bu doğrultuda gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmaları gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda ulus-devletler temelinde yapılacak bir emperyalizm çözümlemesi de, küreselleşmenin emperyalizm ile iç içe bulunduğu veya emperyalizmin günümüzdeki versiyonunun küreselleşme olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, "*emperyalizm artık know-how*

¹⁴ Hirst ve Thompson (1999); Bellofiore (1999).

¹⁵ De Brunhoff (1999); Hirst ve Thompson (1999).

fonlarının teknoloji transferinin ve bunların ötesinde gelişmekte olan ülkelerin yeniden yapılanması denilen büyük projenin içinde. Yeni küresel düzen 7'ler grubu, IMF, IBRD ve GATT tarafından biçimlendiriliyor. Sistem gelişmekte olan ülkelerin liderlerini yeni egemen sınıfların ağıyla bütünleştirmek istiyor"¹⁶. James Morgan'ın Financial Times'ın sayfalarında bundan on yıl önce yaptığı betimleme zaman içinde geçerliliğini yitirmemiş, emperyalizmin baskısı giderek artmıştır. Bu bağlamda emperyalizmin temel özellikleri olan yapısal bağımlılık ortadan kalkmamıştır. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte karşılıklı bağımlılığın ön plana çıktığı savunulsa da, gerek iktisadi-finansal, gerekse siyasal ilişkiler yapısal bağımlılığının daha da güçlenerek sürdüğünü kanıtlamaktadır. Kapitalizmin yasası olan eşitsiz gelişme küresel düzeni savunanlar tarafından artık geçersiz olarak ilan edilse, bunun yerini piyasa mekanizmasının optimum kaynak tahsisini gerçekleştirdiği savı işlense de, ülkeler arasındaki eşitsiz gelişmenin sürdüğü gözlenmektedir. Bu çerçevede kalkınma sorunsalının hızla terk edilerek, küresel düzene eklenmenin sağlayacağı avantajların ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Oysa UNCTAD, FAO ve Dünya Bankası'nın yayımladığı veriler küreselleşme sürecinden merkez ülkelerinin kazançlı çıktığını, uluslararası planda gelir paylaşımındaki eşitsizliğin ve yoksulluğun arttığını işaret etmektedir. Bu saptamalarımız emperyalizmin yeni koşullarda, özünü koruyarak, küreselleşme kavramı/terimi kullanılarak etkinliğini sürdürmesidir. Bu nedenle tüm ulus-devletlerin aynı kategoriye sokulması yerinde bir değerlendirme olmayacaktır. Nitekim hızla oluşturulmaya çalışılan yeni küresel düzende (yeni dünya düzeni) doruktaki hegemonik devlet ABD'dir. Robert Wade'in değerlendirmesine göre "... dünyanın geri kalan kısmının ABD'nin kurallarına göre oynayarak hem uluslararası finansa, hem de çokuluslu şirketlere ağırlık vermesi ABD'nin çıkarlarına hizmet ediyor. Amaç dünyanın geri kalanının hisse sahiplerinin kontrolü, serbest emek piyasaları, düşük vergiler ve asgari ölçekte refah devleti gibi ABD şirketlerinin kendi ülkelerinde faydalandıkları düzenlemeleri benimsemesini sağlamak. ABD serbest sermaye hareketlerini, diğer ekonomileri kendisinin gittiği doğrultuya zorlayacak bir demiryolu makası gibi görüyor"¹⁷. ABD'nin hegemonik gücünün en iyi betimlemelerinden biri de Henri Kiesenger tarafından yapılmıştır: "Amerikan müziği, Amerikan sineması, Amerikan televizyonu ve Amerikan bilgisayar yazılımı o kadar başat, o kadar aranan ve o kadar belirgin ki, şimdi yeryüzünün her tarafında bunlara ulaşmak olanaklıdır. Bunlar her ulusun beğenileri, yaşamları ve özlemlerini tam anlamıyla etkilemektedir"¹⁸. Küresel hegemonik güce ulaşmak için kaynakların, Huntington'un deyişiyle, diğer ülkelere askeri güç kullanmak, bu ülkelerde yatırım yapmak, ödünç vermek, rüşvete başvurmak, diplomatlar ve bürokratları kul-

¹⁶ Kazgan (1999).

¹⁷ Wade (1998/1999); Kazgan (1999).

¹⁸ Selçuk (2001)..

lanmak doğrultusunda harcamak ve bu ülkeler ile halkları doğrudan veya dolaylı olarak kendi kurallarına tabi tutması ve çekim merkezi olması gerekmektedir ¹⁹. Huntinton'un öne sürdüğü koşulların son dünya savaşından bu yana ABD tarafından yerine getirilmeye çalışıldığını, ancak Vietnam Savaşı ve yenilgisinin siyasi-sosyal-psikolojik etkileri, ekonomik alanda da yetmişli yıllarda yaşanan kriz, Batı Avrupa De Gaulle gibi ulusdevlet savunucularının, Willy Brandt, Olof Palme gibi sosyal-demokrat liderlerin varlığı, Üçüncü Dünya eksenli Bağlantısızlar Hareketi ABD'nin tam anlamıyla hegemonik güç olmasını engellemiştir. Seksenli yılların başlarından itibaren ABD'nin yükselen gücü, 1989'da Berlin Duvarı'nın çöküşü, akabinde SSCB'nin ve Avrupa'daki sosyalist bloğun çözülmesi ve sosyalist sistemin tasfiyeye uğramasıyla birlikte pekişmiş ve hegemonik olma yolunda mesafe almıştır. ABD'nin hegemonik-emperyalist gücünün uluslar ve her ulusta farklı gruplar arasındaki ayrışmayı ortadan kaldırdığını ve de halklar arasında giderek genişleyen ortak çıkar paydasını oluşturduğunu ileri süren düşünceler²⁰, ABD çıkarlarının, kültürünün, yaşam tarzının "insanlık için" "gerekli" ve "kaçınılmaz" olduğu düşüncesinin işlendiğini göstermektedir. Küreselleşme ile birlikte ABD hegemonyası belirginleşmekte ve/veya söz konusu hegemonya belirgin hale geldikçe küreselleşmede hızla yol alınmaktadır. ABD'nin küresel stratejisinin başlıca beş hedefi Samir Amin tarafından şöyle özetlenmektedir ²¹: Küresel düzendeki rakipleri olan Avrupa (Birliği) ve Japonya'yı nötralize edip ve kendine başegmelerini sağlamak, böylece ABD yörüngesinin dışında hareket etme olanaklarını kısıtlamak; geçmişteki Sovyet bloğunun mirası olan ülkeleri "Latin Amerikalılaştırırken", NATO'yu askeri yönden denetlemek; Ortadoğu ve Orta Asya'yı ve bu bağlamda petrol yataklarını kontrol altına almak; Çin'i parçalamak, Hindistan, Brezilya gibi büyük ülkeleri kendine bağımlı kılmak ve küreselleşme sürecini, bu süreçte ortaya çıkan sonuçları pazarlık konusu yapabilecek yerel blokların oluşmasını engellemek; periferide stratejik yönden önem taşımayan bölgeleri bir kenara itmek(marjinalizasyon). Amin'in ve benzer görüşte olan diğer araştırmacıların, yakın geçmişteki gelişmeleri de dikkate alarak yaptıkları değerlendirmeler, küreselleşmede yol alındıkça, büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Özellikle AB, ABD'ye karşı uluslararası arenada söz sahibi olmak için entegrasyonunu hızlandırmakta, ancak bu süreçte AB'ye üye ülkeler arasında bazı önemli uzlaşmazlıklar ve çelişkiler belirmektedir. ABD, NATO'da tek söz sahibi güç olduğunu Balkanlar'da yakın tarihte yaşanan savaşlarda (Bosna, Kosova) kanıtlamış, AB'ye karşı gövde gösterisi yapmıştır. Ortadoğu ve Orta Asya'nın ABD için ne kadar yaşamsal olduğunun göstergeleri

¹⁹ Selçuk (2001).

²⁰ Rothkopf (1997).

²¹ Amin (2000).

arasında Afganistan'a yapılan müdahale, Irak'a yönelik sürekli tehdit ve İsrail'in Filistin'e karşı düzenlediği saldırı ve uyguladığı katliam karşısında ABD yönetiminin tavrı yer almaktadır. ABD'nin aşağıda belirtildiği üzere Asya-Pasifik ekseninde söz sahibi olma yönündeki girişimleri, yerel bloklaşmada inisiyatifini elinde tutma kararlığını işaret etmektedir. Kısaca ABD küreselleşme sürecinde belirleyici hegemonik güç olma yolunda hızla ilerlemeye çalışmaktadır.

Küreselleşmenin merkez grubunda yer alan AB ve Japonya ise küresel düzende bir yandan ABD'nin etkisine karşı önlemler almaya, diğer yandan bu düzenden sağlayacakları yararı maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Kuşkusuz giderek efektife dönüşen potansiyel güç Çin'in Rusya ile yaklaşması ve ABD karşısındaki tavrı, küresel düzenin boyutlarını, içeriğini ve güç dengelerini etkileyecek ağırlığa sahip gözükmektedir.

(b) Ulus devletlerin tüm yetkilerinin ellerinden alınmadığına dikkat etmek gereklidir.

Ulus devletlerin etkinsizleştirilmesi görelidir. Ulusal devletin işlevi/görevi yeni dünya düzeni tarafından belirlenmektedir. Bu düzende ise ABD başta olmak üzere merkez devletlerinin belirleyici olduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz merkez devletlerinde de bazı önemli dönüşümler gözlenmektedir. Bu açıdan küresel düzenin baş savunucularından olan Clinton Kabinesinde sekreter yardımcısı olarak görev yapmış olan Strobe Talbott'un iki yıl önce yayımladığı makalesindeki görüşleri öğretici gözükmektedir. Talbott 20. yüzyılda ABD'nin ulusal çıkarlarını en iyi koruyan devlet olmanın yanısıra ve ulusal değerlerini en iyi koruyan toplum olduğunu belirtmekte, ancak iki hedefin birbiriyle çeliştiğini vurgulamaktadır. Küresel düzende bu iki hedef neden uzlaşmaz bulunmaktadır. Çünkü ulusal çıkar ulusal burjuvazinin, bu bağlamda hızla küreselleşen ABD büyük sermayesinin çıkarlarının korunması ile özdeş tutulmaktadır. Oysa ulusal değerler kategorisinde sosyal kazanımlar, standartlar ve öncelikler yer almaktadır. Yeni küresel düzende büyük sermayeyi gözeten düzenlemelerin sosyal öncelikler ve politikalar ile uyuşmayacağı açıkça dile getirilmektedir²².

Çevre ülkelerinin (ekonomilerin) hızla yeni küresel düzene uyumlu hale getirilmesi yönünde yapılması gerekli hukuksal ve kurumsal düzenlemeler ile ulus devletin tamamen zayıflatılması düşüncesi tam olarak örtüşmemektedir. Şöyle ki, özelleştirme, deregülasyon ve kamu alanının tümüyle ticarileştirilmesine yönelik sağ politikaların uygulanabilmesi için güçlü ulus devletlere ihtiyaç vardır. Bu olgu çevre ülkelerinin yanısıra merkez ülkelerinde de ortaya çıkmaktadır: "Sermaye, ulusal ekonomiyi dünya piya-

²² Talbott (2000); Makalenin yorumu için bkz. Yılmaz (2001).

sa rekabetine ve ulusötesi şirketlerin yatırımlarına”uygun” hale getirebilmek için güçlü bir ulusal devlete ihtiyaç duyar.... örneğin telekomünikasyonun, demiryollarının, posta sektörünün özelleştirilmesi, bu sektörleri özellikle özel yatırıma ve karlılığa açmak için, devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Her yerde, özelleştirmeyi işçilerin kitle halinde işten çıkarılması izlemiştir; liberal-muhafazakar özelleştirme politikası için ek bir siyasal dürtü her zaman vardır. Geçen on yıllarda kamu sektöründe kurulan güçlü sendikaları yok etmek istiyorlar. Geçen yılın sonunda Fransa’da yapılan grevler, bu amaçlara karşı yapılan tek kamu sektörü grevleriydi. Sonuç olarak;günümüzde neo-liberalizm (19. yüzyılda olduğu gibi) zayıf devlet fikrinden yana değildir. Neo-liberalizm, kamu düzeni, askeri güç ve rekabet gücü bakımından güçlü bir devlet isteyen “Yeni Sağ” bir düşüncedir”²³. Yukarıdaki değerlendirme özellikle çevre ülkeleri için geçerlidir. Ancak uluslararası rekabet açısından değil kamu düzeni ve askeri açıdan güçlü devlete ihtiyaç duyulmaktadır. Kısaca devletin güçlülüğü görelidir. Merkez ülkelerine göre çevre ülkelerinde küresel düzene uyum politikaları çok daha kaba şekilde yapılmakta, oldubittiye getirilmekte, ortaya çıkacak olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçların tartışılması dolaylı veya dolaysız olarak engellenmekte veya kısıtlanmaktadır. Yapısal uyarlanma sürecinin hızlandırılması ve gerekli dönüşümlerin yapılmasında kararlı, güçlü bir devlete ihtiyaç olduğu açıktır. Örneğin 17. stand-by anlaşması ile birlikte “yapısal reformlar”ın bir. an önce gerçekleştirilmesi doğrultusunda IMF tarafından doğrudan hükümete baskı yapıldığı, bu baskının hükümet aracılığıyla dolaylı olarak parlamento ve siyasal partilere yansıtıldığı, daha genel boyutlarıyla baskının sendikalar ve kamu oyu üzerine kaydırıldığı bilinen bir gerçektir. Hükümet sergilediği “kararlılık” ile doğrudan ve dolaylı olarak “devlet gücünü” kullanmış ve toplumu “yapısal reformlar”ın gerekliliği konusunda baskı altına almış ve dirençleri kırmaya çalışmıştır.

(c) Küreselleşmenin bir özelliği de bölgeselleşmeyi ve/veya yeni yapılanmaları beraberinde getirmektedir. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan belli başlı yeni yapılanmalar aşağıdaki gibidir²⁴:

- ABD ile Kanada arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması, Meksika’nın üyeliğininin 1993 sonunda onaylanmasıyla Kuzey Amerika Serbest Ticaret Ortaklığı (NAFTA) adını almıştır. Ortaklık önde gelen Latin Amerika ülkelerini kapsayacak biçimde genişletilme sürecindedir.

- Maastricht Anlaşması’nın 1 Kasım 1993’de yürürlüğe konulması ile birlikte Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği’ne (AB) dönüştürülmüştür. Avusturya, Finlandiya ve İsveç’in katılımıyla AB’ye üye ülke sayısı 15’e yükselmiştir. Birliğin genişleme stratejisine göre Türkiye ile birlikte 13 ülkenin adaylığı kabul edilmiştir (Aralık 2000 Nice doruğunda genişleme sonrası-

²³ Deppe (1996).

²⁴ Sönmez (1998).

daki yapılanma projeksiyonunda, Türkiye dışındaki tüm aday ülkelere yer verilmektedir).

-Seksenli yılların sonlarında Asya-Pasifik ekseninde yer alan birçok ülkenin hükümetleri, ABD ve Kanada arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması ve dönemin AT'sinin gelişimi karşısında bölgenin ekonomik kalkınma sorununu gündeme getirmek amacıyla çok taraflı bir forumun toplanmasını talep etmişlerdir. Bu forumda ABD ve Kanada'nın yer alması düşünülmemiştir ancak bölgedeki Japon nüfuzunu kırmak için ABD, Kanada ile birlikte foruma katılmak için baskı uygulamıştır. Kasım 1989'da kurulan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği örgütüne (APEC), Güneydoğu Asya Ortaklığı'nın (ASEAN) üyeleri olan bölge ülkelerinin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Bruney) yanısıra ABD, Kanada, Avustralya, Yeni-Zelanda, G. Kore ve Japonya üye olmuşlardır. 1991'de Çin Halk Cumhuriyeti, Hong-Kong ve Tayvan örgüte katılmış, aynı yılın kasım ayında Meksika ve Papua Yeni Gine'nin üyelikleri onaylanmıştır. Kasım 1994'te Şili yeni üye olarak toplulukta yerini almış ve genişleme sürdürülmüştür.

Bölgeselleşme örnekleri olan AB, NAFTA ve APEC'e ilişkin yapılacak birkaç saptama aralarındaki farklılıklar ve küreselleşmedeki yerleri açısından önemli gözükmektedir.

- AB üyeleri arasındaki gümrük birliği, büyük ölçüde tamamlanmış para birliği ve nihai hedef olarak gözükken siyasal birlik NAFTA ve APEC'te söz konusu değildir. Son iki örgüt veya topluluk üye ülkeler arasında ticaret ve finans alanlarında serbestliği artırmayı hedeflemektedir.

-ABD, Uzak Doğu-Güneydoğu Asya ekseninde Japon nüfuzunu kırmaya çalışmaktadır. ABD, NAFTA ve APEC aracılığıyla Asya-Pasifik bölgesinde ekonomik gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır. ABD, bölgeye salt güvenlik açısından yaklaşmanın yanısıra bölgedeki güçlerin iktisadi yönden kendi iç piyasasını tehdit edici olma senaryosunun ötesine geçmiştir. Bu tavır değişikliği bölgenin gelişmesinin, bu bağlamda ticaret ve finans alanlarında serbestliğin artırılmasının, ABD ekonomisi için yeni olanaklar sunacağı beklentisidir. Bölgede APEC içinde ve dışında yeni gelişme merkezlerinin ortaya çıkması ABD tarafından başlı başına bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Böylece ABD bir yandan tasarladığı açılımla ekonomisine yeni ufuklar çizerken, bölgeyi Japon nüfuzuna terk etmeyecek, diğer yandan AB karşısında manevra yapabileceği güçlü bir ekonomik alanı oluşturma ve ekonomisinin yönünü Asya-Pasifik eksenine çevirme olanağına sahip olacaktır.

-Küreselleşme sürecinde başta ABD olmak üzere dünya ekonomisindeki güç odakları arasında bir paylaşım mücadelesinin giderek arttığı ve

belirgin bir bölgeselleşmenin veya çok odaklılaşmanın ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bölgeler arasında, bu bağlamda bölgedeki belirleyici güç odakları arasındaki mücadele küreselleşme sürecine ivme kazandırma doğrultusunda olduğu sürece, “ulusal kalkınma” sorunsalı bir kenara bırakılmaktadır. Nitekim bu gelişmelere bağlı olarak siyasal söylemde “kalkınma” sorunsalına yer verilmemesinin yanısıra teorik planda “kalkınma” kavramı ve modellerinin terk edilmesi şaşırtıcı gözükmemektedir.

3. 2. Küresel Yönetişim

Son yıllarda “keşfedilip” ileri sürülen ve sıkça kullanılan “iyi yönetim” (good governance) ve “küresel yönetim” (global governance) terimleri küreselleşme ile bağlantılıdır. Bu terimler küreselleşme sürecinde literatüre kazandırılmıştır. Yönetişim sözcüğü, yönetme ve yönetilmenin sentezi olarak kullanılmakta ve yorumlanmaktadır. Küresel yönetim terimi her ulus devletin belirli egemenlik haklarına dayanarak yönetimde özerkliğe sahip olmakla birlikte, küresel düzenin bir parçası olması sonucunda ortak yönetimin kararlarına tabi olması, belirlenen normların ve kuralların dışına çıkmamasıdır. Böylece her ulus-devlettteki siyasal yönetimler belirli alanlarda karar verme ve yönetme hakkına ve olanağına sahiptir. Küresel ekonominin anayasasını oluşturan kurallar olarak betimleyebileceğimiz serbestlik, özelleştirme, deregülasyon ve kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ise ulusal yönetimlerin hareket alanının kısıtları olmaktadır. Ulus devlet belirli yönleriyle yeni küresel düzenin önünde engel olarak görüldüğü için yukarıda belirtilen sınırlar içinde görel olarak etkisizleştirilmesi söz konusudur. Ancak söz konusu etkisizleştirme bağlamında özellikle vurgulanması gerekli bazı noktalar bulunmaktadır:

-Küreselleşme politikalarını uygulayacak tek bir merkezi yürütme organı bulunmamaktadır. Küresel yönetim merkezi yürütme organının bulunmadığı regülasyon ve pilotaj sistemi olarak kabul edilmektedir.

-Uluslararası regülasyonda muhatapın ÇUŞ’lar olması söz konusu olamayacağı, bir başka deyişle ÇUŞ’ların meşruiyet ve temsil sorunu bulunduğu için, muhatap alınacak taraf ulus-devletler bağlamında hükümetlerdir. Ancak küresel yönetim hükümetlere yeni bir işbirliği sunmaktadır. Bu işbirliği çerçevesinde hükümetlerin yetkilerinin önemli bir kısmını bölgesel ve yerel aktörlere ve sivil toplum kuruluşlarına devretmeleri, ancak belirli alanlarda, özellikle de düzen, savunma gibi geleneksel işlevlerine dönmeleri öngörülmektedir. Dolayısıyla yeni küresel düzende ulus-devletlerin tamamen tasfiyesi söz konusu olmayıp, ulus-devletlerin yetkilerinin kısılması ve dönüşüme uğratılmaları söz konusudur. Bu bağlamda ulus-devletlerde hükümetlerin ulusal kalkınma stratejileri belirlemeleri, kaynakları ve yatırımları planlaması, bu doğrultuda özgün iktisat politika-

ları uygulamaları, politika araçlarını belirlenecek hedefler yönünde kullanmaları engellenmeye çalışılmaktadır.

-Küreselleşmenin merkezi güçleri olan ABD, AB (özellikle Almanya, Fransa, İngiltere) ve belirli ölçüde Japonya hegemonik gruplar olduğu ölçüde küresel yönetim ilkesini benimsemiş görünmektedirler. Kuşkusuz bu alanda şampiyonluğu, tek hegemonik devlet olma sürecini zorlayan ABD kimseye bırakmak istememektedir. Ancak dikkat edilmesi gerekli önemli nokta küreselleşme süreci ile ulusal motiflerin aynı zamanda örtüşmesidir. Söz konusu ulusal motifler ise yukarıda belirtilen güçlü devletlerin ve/veya ekonomilerin, bilim-teknoloji-sanayide hükmeden güçlerinin motifleridir. Bu ülkeler bilim ve teknolojiye ulusal stratejilere sahiptir ve ulusal politikalar uygulamaktadırlar. Bu bağlamda AB'nin konumuna kısaca değinmekte yarar görüyoruz. AB ülkeleri, ulusallığı "tek pazar" motifinden hareket ederek, bir üst düzeyde yeniden tanımlamaya ve "yerel ulusallıklar" yerine "Avrupalılık" ikame etmeye yönelmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte giderek belirginleşen bölgeselleşme/bloklaşmada farklı bir platformda tanımlanan bir ulusalcılık söz konusudur. Ulusal çıkarların korunabilmesi yeni siyasi-iktisadi-toplumsal oluşumları gerektirmiştir²⁵. Dolayısıyla AB örneği verilerek ulusal motiflerin tamamen ortadan kaldırıldığını ileri sürmek yanıltıcı bir değerlendirme olacaktır.

Son yıllardaki AB doruklarında/toplantılarında iktisat politikalarının ABD ve Japonya karşısında teknoloji alanında beliren açığı hızla kapatması ve bu yarışta geride kalmaması hususu özenle vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda makro düzeyde işbirliği, gerek özel, gerekse kamunun etkin katkısı ve kaynakların tahsisi öngörülmektedir. Bu bağlamda elektronik, biyoteknolojiler, telekomünikasyon, hızlı demiryolu taşımacılığı, yeni enerji üretimi yöntemleri, "akıllı" otoyolların yapılması vb. alanlarda gerektiği zaman kamu girişimciliğine başvurulmasına açık kapı bırakılmıştır. Her ne kadar özelleştirme ve deregülasyon yaygınlık kazansa ve Türkiye için hazırlanan yıllık İlerleme Raporları'nda bu yönde hararetle tavsiyeler de bulunulsa da, AB'de kamu girişimciliği konusunda belirli bir ihtiyatın korunduğu da gözlenmektedir²⁶.

-Temel sorun AGÜ'lere ilişkindir. Bu kategoride yer alan bir dizi ülkede küresel yönetimin veya küreselleşmenin etkileri yıkıcı niteliktedir. Çünkü bu ülkeler/ekonomilerin temel özelliği küreselleşme sürecinin sürükleyicileri değil sürüklenenleri olmalarıdır. Bir başka deyişle küreselleşme sürecinde ÇUŞ'lar ve bunların arkasındaki blokların ve/veya devletlerin uluslararası ölçekte yaratılan sımai katma değerden daha fazla pay alma, kişi başına üretilen katma değerinin yüksek olduğu alanlara yönelme eğilim-

²⁵ Göker (1999).

²⁶ Şahinkaya (2000).

leri ön plana çıktığı gibi merkezde yer alan devletlerin bu tür politikaları özendirme ve belirli ölçüde yön verme ve denetleme işlevlerinin netlik kazandığı gözlenmektedir. Yeni sanayileşen ülkelerin bir bölümü (Güneydoğu Asya) bu sürece uyum sağlama çabalarını artırmışlardır. Ancak bu coğrafyada veya grupta yer alan ekonomilerin dışa yönelme politikalarının dayandığı sınırlar ve finansal küreselleşmeye bağlı olarak kısa vadeli sermaye girişlerinin yarattığı borç ekonomisinin yol açtığı dengesizlik doksanların sonlarında ciddi bir krizin patlak vermesine yol açmış, söz konusu ekonomiler yaralarını sarma sürecine girmişlerdir. Geride kalan yeni sanayileşenler de dahil olmak üzere AGÜ'ler entegre olmamış bir sanayi yapısı ile birlikte küreselleşmenin empoze ettiği özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşme politikalarını uygulamaya koydukları, ulusötesi sermayenin yazdığı senaryoda piyon olarak kaldıkları, yeni düzeni bir yazgı gibi kabul ettikleri, ulusal kalkınma stratejilerini terk ettikleri ölçüde yeni küresel düzendeki zayıf halkalar ve yeni periferiler (çevre) olarak kalacaklardır. Bu çerçevede AGÜ'lerde kamu işletmeciliğinin yaygın olduğu sektörlerin ulusötesi sermayenin ilgi ve faaliyet alanını oluşturması, önlemler alınmadığı sürece bu sektörlerin bir bölümünün özelleştirme-gayri millileştirme yoluyla yabancı sermayeye teslim edilmesine, büyük sermaye tarafından karlı görülmeyen bazı sektörlerde ise üretimden vazgeçilmesine, kısaca işletmelerin kapatılması ve tasfiyesine yol açmaktadır. Bu saptamalar özellikle Türkiye açısından önemlidir. Çünkü daha önce vurgulandığı üzere telekomünikasyon, enerji, finans gibi sektörler ve ilk iki sektör ile bağlantılı sanayiler entegre olmuş bir küresel ekonominin ihtiyaçlarına (maksimum kar sağlamaya) uyacak biçimde yeniden yapılandırılma yörüngesine oturmuşlardır. Üstelik enerji, telekomünikasyon, petrol sektörlerinde kar payı yüksek ancak pazar yaratma olanakları kısıtlıdır. Bu nedenle de bu sektörlere ulusötesi sermayenin ilgi duyması kaçınılmaz gözükmektedir. Uluslararası platformda, bu bağlamda Dünya Ekonomik Forumu toplantılarında ve benzeri toplantılarda Türkiye'nin "fırsatlar ülkesi" olarak tanıtılması anlamlıdır. Nasıl bir fırsatlar ülkesi? Türkiye ekonomisinin yapısına bakıldığında kaynakların düşük sermaye yoğunluğuna sahip, ileri teknoloji kullanmayan, doğal kaynak girdisinin yüksek olduğu sektörlerle yöneldiği gözlenmektedir. İmalat sanayiindeki katma değer (verimlilik) kompozisyonu uzak ara birinci sıraya oturmuş bulunan petrol rafinerileri bir kenara bıraktığında ikinci sıradaki elektrik makineleri alt sektörü ile son sırada yer alan giyim eşyası (ayakkabı hariç) arasında 8. 5 kat fark olduğu saptanmaktadır²⁷. İhraç edilen ürünler standart teknoloji ve kısmen ara teknolojiye dayanmaktadır. İleri teknolojiye dayalı ürün ihracı gözlenmemektedir. Nitekim en düşük katma değer üreten giyim eşyasına ek olarak imalat sanayii ortalaması altında katma değer üreten dokuma, gıda, deri-kürk alt

²⁷ Suiçmez (2000).

sektörleri başlıca ihracatçı sektörlerdir. Türkiye'nin bulunduğu bölgede otomotiv ve beyaz eşya üretiminde "lider" konumunda bulunması ve ihracata yönelmesi ise, uluslararası planda hızla gelişen ve yüksek katma değer yaratan sektörler veya faaliyet kolları dikkate alındığında, ülkemizin "periferi" ekonomisi özelliklerine tamamen sahip olduğunu işaret etmektedir. Merkez ülkelerindeki ekonomik yapılanma yüksek maliyetli enformasyon teknolojisi ve yüksek oranlı enerji kullanımına bağlı gözükmemektedir. Bu nedenlerle de Türkiye çekici gözükmemektedir, çünkü;

- Türkiye'nin doğal kaynakları ve maden rezervleri zengindir.
- Enerji üretimi ve kullanımı özelleştirilmekte ve deregüle edilmektedir.
- Güçlü çevre yasaları yoktur.
- İşgücü maliyeti düşüktür ve sendikal örgütlenme zayıftır.

Yukarıdaki saptamalar madencilik ve enerji alanında kamu mülkiyetinin ve kamu işletmeciliğinin neden tasfiye edilmek istendiği konusunda ipuçları vermektedir. Tasfiye, gayri millileştirme ve deregülasyon yukarıda belirlenen alanlar ile sınırlı değildir. Küresel düzene entegre olmak doğrultusunda telekomünikasyonun özelleştirilmesinden çimento ve şeker sanayilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede kamu mülkiyetinin tasfiyesi artık ulusal kalkınma stratejilerinin terk edildiği anlamına gelmektedir.

3.3. Sonuç Yerine: Tasarımlar ve Ulusal Strateji

Yukarıda yaptığımız saptamalar ABD, AB ve Japonya'nın ekonomik güç açısından üç doruklu bir küresel düzenin oluşturulması yönünde küreselleşmeyi desteklediklerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu süreç birtakım çelişkileri de beraberinde taşımaktadır. Bir yandan bu ülke ve/veya bölge kökenli büyük (oligopolcü) sermayeler arasında birleşmeler yoluyla oluşturulan dev firmaların gelecekte ulus-devletlerin gücünü giderek kısıtlamaları beklenirken, diğer yandan oligopolcü firmalar arasındaki rekabet artmakta ve de mevcut hegemonik ulus-devletler söz konusu büyük sermaye gruplarına destek vermektedirler. Küreselleşme sürecinde ABD belirleyici hegemonik güç olma yolunda önemli adımlar atarken ABD sermayesine arka çıkmakta ve özellikle Japonya'nın ekonomik gücünü kırmaya çalışmaktadır. Küresel düzene hakim olma mücadelesinde askeri gücün artık demode olduğu savı inandırıcı gözükmemektedir. Nitekim ABD, çokuluslulaşmış sermayesinin gücü ve uluslararası kuruluşları yönlendirmede sahip olduğu yetkinin yanısıra uluslararası platformda politik manevralarını askeri gücüyle desteklemekte ve bu gücünü gerektiği zaman uluslararası düzenin kurulmasında bir tehdit unsuru olarak kullanmaktadır. Ancak yeni küresel düzenin belirlenmesinde giderek ön plana çıkan Çin ve belirli ölçüde Rusya'nın dikkate alınması gereklidir. Bu gerçekler küreselleşmenin

ekonomik ve siyasal boyutlarıyla doğrusal bir gelişme göstermeyeceği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Ticarette, doğrudan yatırımlarda, finansal alanda serbestleşme yönünde önemli adımlar atılması ve bu uygulamaların uluslararası anlaşmalarla perçinlenmesi, özelleştirme, deregülasyon ve kamu hizmet alanının ticarileştirilmesi özellikle AGÜ’lerdeki siyasal yönetimlere iktisat ve sosyal politikalar açısından dar bir alan bırakmaktadır. “Küresel yönetim”in mantığı ve ilkeleri doğrultusunda ulusal hükümetler iktisat politikalarını küreselleşmenin baş aktörlerinin oluşturduğu “bilge bir kişiliğe” mi terk edeceklerdir? Böyle bir “bilge kişiliğin” çizdiği rotada ise küresel düzende ulusal varlıklarını yitirmiş, marjinalleşmiş bir ekonominin ortaya çıkacağı mevcut durumdan anlaşılmaktadır. Küreselleşme teriminin arkasında emperyalizmin bulunduğu dikkate alınınca ülke stratejilerinin önemi de ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkiye’de 17. stand-by düzenlemesinden (Aralık 1999) günümüze küreselleşmeye uyum sağlamak doğrultusunda, başta anayasa değişikliği olmak üzere 80 dolayında “uyum” yasası, KHK, yönetmelik ve diğer düzenlemelerin yapıldığı gözlenmektedir. “15 günde 15 yasa” sloganı yaşadığımız dönemi özetlemektedir. Bu kısıtlamalar altında ne yapılabilir sorusunun yanıtının kolaylıkla verilemeyeceği açıktır. Ancak tüm bu kısıtlamalar karşın strateji belirlenebilir. Daha doğrusu stratejinin belirlenmesi gereklidir. Strateji belirlemede en önemli husus mevcut piyasa ekonomisi veri kabul edilerek, sektörler, alt-sektörler ve faaliyet kollarının üretim matriksindeki yeri/ağırlığı ve uluslararası platformdaki konumu ortaya konulmalıdır. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinin bir envanteri çıkarılmalı, ekonominin, bu bağlamda reel sektörün (madencilik, tarım, imalat sanayii) ve diğer sektörlerin gelişme trendleri ve uluslararası rekabetteki güçleri ve bunun nasıl geliştirilebileceği somutlaştırılmalıdır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için stratejik sektörlerin belirlenmesi gereklidir. Bu tür bir tasarım, dışa kapalı, otarşik bir ekonominin planlanması anlamına gelmemektedir. Uluslararası gelişmeler, yeniden yapılanmalar ve ulusal düzeyde rasyonel kaynak tahsisi ile kullanımını bağdaştırabilecek bir stratejinin mevcut koşullarda da belirlenmesi olanaklı gözükmektedir. Böyle bir tasarım kaynakların ve yatırımların planlanmasını gerektirmektedir. Bir başka deyişle mevcut uluslararası koşullar dikkate alınarak ciddi bir planlamaya, geçmişe göre daha fazla ihtiyaç duyulduğu saptanmaktadır. Ana sorunsal veri uluslararası koşullarda “ulusal kalkınma” istencinin nasıl yerleştirileceğidir. Bu sorunun yanıtı ise, söz konusu çözümü benimseyen siyasal tercihin güçlenmesi ve bu doğrultudaki anlayışın demokratik yoldan iktidara gelmesidir. Üstelik dikkate alınması gerekli bir husus da, Fukuyama’nın ileri sürdüğü savın tersine, “tarihin sonuna gelinmediği” ve küreselleşmenin yarattığı karşıt gelişmelerin ve kaotik ortamın, bu sürece

yakın gelecekte ciddi kısıtlamalar getireceği ve süreci tersine döndürecek tohumların hızla ekildiğidir.

KAYNAKLAR

Amin, S., (2000), "The political economy of the 20th century", *Monthly Review*, Haziran.

Bellofiore, R., (1999), "After fordism, what? capitalism at the end of the century: beyond the myths", R. Bellofiore (edit.) *Global money, capital restructuring and the Changing Patterns of Labour*, Edwar Elgar, Cheltenham.

Camdessus, M., (1999), "International financial policy in the context of globalization", *IMF Speeches for 19*.

De Brunhoff, S., (1999), "Which Europe do we need now? which can we get?", R. Bellofiore (edit.).

Depp, F., (1996), "Dünya sendikal hareketinin geleceği", *Özelleştirmenin kamu yaşamı üzerindeki etkileri ve sendikalar*, Harb-İş Konferansları-1, Ankara, Ağustos.

Dezalay, Y. Ve Garth, B., (1999), "Washington konsensüsü, «neo-liberal hakimiyetin sosyolojisine katkı», F. Başkaya (edit.), *Küreselleşme mi? emperyalizm mi? piyasacı efsanenin çöküşü*, Ütopya Yayınları, Ankara.

Dicken, P., (1998), *Global shift:transforming the world economy*, The Guilford Press, New York

Falk, R., (2001), *Yırtıcı küreselleşme*, Küre Yayınları, İstanbul.

Gereffi, G., (1995), "The international economy and and economic development", N. J. Smelser ve R. Swedberg (edit.), *Handbook of economic sociology*, Princeton University Press, New York

Gillis, M. ve Diğerleri (1983), *Economics of development*, W. W. Norton, New York.

Göker, A., (1999), "Yine «inovasyonda yetkinlik», *Türk-İş 99 Yıllığı*, Cilt:2, Ankara.

Hirst, P. ve Thompson, G., (1999), "Globalization-frequently asked questions and some surprising answers", P. Leisng (edit.), *Globalization and labour relations*, Edward Elgar, Chetenham.

IMF., (1997), *The Role of the IMF in governance issues:guidance notes*.

Kazgan, G., (1999), *Tanzimat'tan XXI. yüzyıla Türkiye ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul.

O'Connor, J., (1973), *The fiscal crisis of the State*, St. James Press.

Palloix, C., (1975), *L'economie mondiale capitaliste et les firmes multinationales*, Cilt:I ve II,, F. Maspero, Paris.

Rothkopf, D., (1997), "In praise of cultural imperialism", *Foreign Policy*, Sayı:107, Yaz.

Selçuk, F. Ü., (2001), *The capitalist domination with a focus on nation-state in an imperialist world system under the US hegemony*, yayımlanmamış çalışma, ODTÜ, Department of European Studies, Ankara.

Soysal ve diğerleri, (1997), *Kamu hizmetinde- özelleştirme*, KİGEM, Ankara.

Sönmez, S., (1991), "Kriz, devlet müdahalesi ve özelleştirme", *Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, ODTÜ, Kamu Yönetimi Bölümü Yayını, Ankara, 1991.

----- (1992), "KİT'ler ve özelleştirme", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı:140, Şubat

----- (1993), "Özelleştirmenin uluslararası boyutları ve Türkiye", *1993 Sanayi Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 3. Cilt, TMMOB, Makine Mühendisleri Odası, Ankara.

----- (1997), "Küreselleşme söylem ve politikalarında özelleştirmeye verilen işlev: ideolojik, ekonomik ve mali boyutlar", *Kamu Girişimciliği Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, TMMOB, İstanbul.

----- (1998), *Dünya ekonomisinde gönüşüm, sömürgecilikten küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara.

----- (2001a) "Küreselleşmenin nişan tahtası: kamu yararı ve kamu hizmeti", *Toplum ve Hekim*, Cilt:16, Sayı:1, Ocak-Şubat.

----- (2001b), "Yolsuzluk, saydamlık ve küreselleşme", *İşletme ve Finans*, Yıl:16, Sayı:188, Kasım.

Sönmez, S. ve Sak, G., (2000), "Kamu hesaplarında saydamlık ve borç yönetimi", *15. Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Strange, S., (1998), "The new world of debt", *New Left Review*, Sayı:230.

Suiçmez, H., (2000), "Türk sanayiinin «verimlilik fotoğrafı»", *Mülkiye*, Cilt:XXIV, Sayı:224, Eylül-Ekim.

Şahinkaya, S., (2000), "Avrupa Birliği sürecinde «kamu girişimciliği»nin manevra alanları üzerine bir not", *Mülkiye*, Cilt:XXIV, Sayı:224, Eylül-Ekim.

Tallbott, S., (2000), "Self determination in an independent World", *Foreign Policy*, Bahar.

Wade, R., (1998/1999), "Sermaye akışları kavgasının eşiğinde", *Foreign Policy*, (Türkiye Baskısı), İstanbul Bilgi Univ., Kış Baskısı.

Williamson, J., (1990), *Latin american adjustment: how much has happened?*, Washington D. C., Institute For International Economics.

----- (1994), *The political economy of policy reform*, Washington D. C., Institute For International Economics.

Yeldan, E., (2002) “Dünya Sosyal Forumu’nun ardından”, *Birikim Dergisi*, Şubat.

Yılmaz, G., (2001), “Küreselleşme sürecinde devletlerin rolü”, *İktisat Dergisi*, Ağustos.

KÜRESELLEŞMENİN SOSYOLOJİK BOYUTLARI

*Mustafa Koç**

Özet:

Bu bildiriye Küreselleşmenin tarihsel bir süreç olarak yeni bir olgu olmadığını, 1980'lerden sonra ortaya çıkan küreselleşme tanım ve yorumunun, küresel bir piyasa ekonomisi kurulması için verilen bir çabanın ve bunun için gereken ekonomik ve siyasi yeniden yapılaşmanın gerekliliğini savunan neo-liberal söylemin ürünü olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Küreselliğin sadece sermaye piyasasına sınırlanmasının getirebileceği sosyal sorunlara değindikten sonra küreselliğin, ırk, dil, din, sınıf ve benzeri ayrımlar gözetmeksizin, insan hak ve özgürlüklerinin evrenselliğini savunan, uluslararası kural ve ilkelerin hakkaniyetle ve ayırım gözetilmeden uygulanması ilkesi olarak tanımlandığı takdirde yeni bir dayanışma, yeni bir toplumsal mukavele olarak kabul edilebilirliğini iddia ediyorum.

Giriş:

Küreselleşme yepyeni bir kavram dilimizde. Ama bugün üniversite kürsülerinden sokaktaki seyyar satıcıya kadar hepimizin tanıdığı, fikir sahibi olduğu, gözlemlediği bir olguyu yansıtmaları açısından ilginç, ilginç olduğu kadar da eski deyimle harc-ı alem hale gelen bir kavram. Sokakta, mecliste, küreselleşme kavramı artık bıkkınlık verecek kadar yaygın ve gündelik bir kavram oldu. Bu durum sadece ülkemizde değil dünya çapında da böyle. İşin ilginç yanı küreselleşme ve onun yabancı dillerdeki benzeri sözcüklerin tarihi 1960 ların ötesine gitmiyor. Nasıl oluyor da bu kavram bu kadar kısa zamanda bu denli yaygınlaşabiliyor?

1990 başlarında küreselleşmenin batılı isim babası olan "globalization"¹(globalizasyon) kavramı konusunda bir araştırma yapıyor-

* Assoc. Prof. Dr., Ryerson Politechnic University- KANADA. Boğaziçi Üniversitesi (BA), Waterloo (MA), ve Toronto (PhD.) üniversitelerinden dereceleri olan Dr. Mustafa Koç, 1993 yılından beri Toronto'da Ryerson Üniversitesi Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi (associate professor) olarak çalışmaktadır. Dr. Koç aynı üniversitenin Gıda Güvenliği Araştırma Merkezi'nin (Centre for Studies in Food Security) koordinatörlüğü görevini de sürdürmektedir. Dr. Koç, Agriculture Food and Human Values Society yönetim kurulu üyesi, International Sociological Association Tarım ve Gıda Araştırmaları Komitesi sekreteri olarak da faaliyetlerini sürdürmektedir. Mustafa Koç'un Türkçe dışında İngilizce, Fransızca, ve İspanyolca da da yayınları vardır.

¹ Kullandığım bazı terimlerin İngilizce veya Türkçe kullanımdaki eş anlamlılarını, açıklık amacıyla parantez içinde ekledim.

dum (Koç, 1994). Farkettim ki globalizasyon bir terim olarak İngilizce diline ancak 1960 ların başında girmiş. Webster sözlüğü kaynak olarak, ilk kez 1961 de bir gazete makalesinde kullanıldığını yazıyor. 1960 lardan 1980 lere kadar entel takımının ara sıra kullandığı bir terim olmaktan öteye gidemeyen “globalizasyon, ” 1980 lerden sonra bir anda çığ gibi büyüyüp pek çok dilde gündelik kullanıma geçiyor. 1990 lara geldiğimizde, küreselleşme ya da globalizasyon binlerce konferansın, kitap ve makalenin tartışma konusu, gazetelerde, dergilerde, internet sayfalarında, radyoda, televizyonda, sıklıkla karşılaştığımız bir kavram oluyor.

Amaç:

İnsanın aklına hemen, tarihsel bir ilişki kurmak geliyor, Öyle ya, durup dururken bu kadar ilginin bir aslı olsa gerek. Araştırmama buradan başladım. Küreselleşme nedir, kaynakları nelerdir, neden 1980 lerden sonra bu denli popüler oldu?

Şunu hemen baştan söyleyeyim. Küreselleşmenin örnekleri o denli bariz ki Kanada’ da yaşayan bir insanın bilip de Türkiye’de, ya da Brezilya’da yaşayan bir insanın bilemeyeceği bir şey yok bu konuda. Coca Cola dan McDonalds’a, kiwi den hormonlu domatese kadar aynı ürünleri tüketen, City Bank’dan MicroSoft’a aynı şirketlerle iş yapan, Disney’den CNN’ e kadar aynı medya kartellerinin bilgilendirdiği, Phillip Morris sigarası içen, Boing’le uçan, Benetton giyen, zenginin gittikçe daha zengin, fakirin gittikçe daha fakir olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Benzerliklerimiz kadar benzersizliklerimiz de o denli iç içe geçmiş ki, David Harvey’in (1989) de dediği gibi zaman ve mekana dayalı farklar gittikçe azalıyor, daralıyor.

Yöntem:

Şimdi, kısaca sosyolojik yöntemin özelliklerine değinmek istiyorum. Sosyoloji ondokuzuncu yüzyıl ürünü modern bir toplum bilim. Doğal bilimlerin yöntemlerini toplum yapısını anlamak, toplumsal sorunlara çözümler getirmek çabası ile ortaya çıkmış. Tabii insan faktörü, doğa bilimlerinden farklı olarak sosyolojinin deneysel bir bilim olmasına ve gelecekle ilgili tahminler yapmasına sınırlar getiriyor. Bu yüzden sosyoloji tarihsel ve kültürel karşılaştırmalardan, gözlemlenen olgulardan, ve eldeki verilerden çıkararak bir takım teorik genellemeler yapmakla sınırlı kalıyor. Başlangıcından beri, modern ve geleneksel² toplumlar, yapılar ve kurumlar arasındaki farkları işleyen sosyoloji için tarih belki de en büyük laboratuvar. Bildirimde

²Farklı sosyologlar farklı karşılaştırmalar yapsa da karşılaştırma konusu olgular aynı. Örneğin, tarımsal/endüstriyel, kırsal/kentsel, kapitalist öncesi/kapitalist, gemeinschaft/gesselschaft vs.

sunacağım görüşler de on yılı aşkın gözlemlere ve medya analizine dayanıyor.

Bulgular:

Bir kavram olarak küreselleşme, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin dünya çapında gittikçe güçlenmesine ve bu süreçte dünyanın herhangi bir yöresinde olan bitenlerin, dünyanın diğer yörelerinde olan bitenlerden etkilendiği gerçeğini yansıtıyor. Bu anlamı ile küreselleşme toplumsal ve ekonomik kurum (institution) ve yapılar (structure) arasındaki yerel farklılıkların gitgide azaldığı tarihsel bir süreç anlamına geliyor..

Kanımcı küreselleşmeye bir süreç (process), bir kimlik (identity) sorunu ve bir söylem (discourse) olarak bakabiliriz. Bir süreç olarak küreselleşme hiç te öyle yeni bir oluşum değil. Ama bir toplumsal bir sorun ve söylem olarak oldukça yeni.

A. Bir süreç olarak küreselleşme:

Bir süreç olarak küreselleşmenin en azından 500 yıllık bir tarihi var. Batılı gezginlerin yeni kıtaları keşfi ile başlayan, küreselleşme eğilimi, Afrika'nın köleleşmesi, köylülüğün yok edilişi, kentleşme, sanayi devrimi ve ulus-devletlerin doğuşu ile gelisen yepyeni bir ekonomik yapının evrensel yayılımının bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Meta ilişkilerinin gittikçe yayıldığı, yerel pazarların yabancı pazarlarla eklemlendiği, geleneksel üretim biçimlerinin yok edildiği, üretimin kar amacına hizmet ettiği ve sermayenin dünya çapında egemen olduğu bu yeni ekonomi, girdiği her pazara kendi sistemini sokmuş. Kendinden önce var olanları yok ederek, yok edemediğini talan ederek, talan edemediğini hor görerek yayılan bu sisteme toplum bilimciler kapitalizm adını veriyor.

Batı Avrupa'dan çıkıp tüm dünyaya yayılan kapitalist dünya sistemi, 19 uncu yüzyıl sonlarındaki iç çelişkilerini yayılcı bir siyaset izleyerek çözüme yolunu seçmiş. Afrika ve Asya büyük ölçüde batılı ülkeler arasındaki paylaşım savaşlarına sahne olmuş. Sermaye ihracı, kolonyalizm, ve serbest ticaret tavizleri ile batı ekonomileri hükümlerliklerini dünya çapında yayabilmişler. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, kapitalist dünya sistemi emperyalist bir yapıya bürünmüş ve bu eğilim İkinci Dünya savaşından sonra daha da etkinleşerek devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ekonomik ve siyasi yapıda küreselleşme yarışının bayrağı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve ABD kökenli çokuluslu şirketlerin eline geçiyor. Bu aşamada küreselleşme kuraları Dünya Bankası, IMF ve benzeri uluslararası kurumlar, GATT, MAI, NAFTA gibi uluslararası anlaşmalarla düzenlenen, çok uluslu şirketlerle yayılan, ve ABD tarafından savunulan bir ekonomik kalkınma ve toplum-

sal modernleşme politikası olarak sunuluyor gelişmekte olan ülkelere (IMF, 2002). Küreselleşme projesinin bu aşamasında ABD liderliği o denli belirgin ki, ABD eski dışişleri bakanı Henry Kissinger, öğünerek “küreselleşmenin Amerikan egemenliğinden (domination) başka bir şey olmadığını iddia edebiliyor”(Trinity College, Dublin 12 Ekim 1999). İletişim ve ulaşım teknolojilerinde ki gelişmeler bu sürecin daha da hızlanmasını kolaylaştırıyor.

Küreselleşmenin bu yeni evresi ulus devletlerin dünya pazarlarına entegrasyonunu amaçlıyor ve özellikle soğuk savaş döneminde, jeopolitik endişelerin de etkisiyle adeta bir taraftar bulma savaşına dönüşüyor. Farklı ilkelere dayansa bile, gelişmekte olan ülkeler için, gerek Batı gerekse Doğu ile ittifak benzer sonuçları doğuruyor. Ekonomik politikaların gitgide dış güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarına dayandığı, neo-kolonyal ve bağımlı bir yapılaşma.

1975 ortalarında ortaya çıkan genel ekonomik kriz, Batı ekonomilerinde yeni bir ekonomik yapılaşma (restructuring) arayışlarına yol açıyor. Çözümler, bazı araştırmacıların post-fordist diye tanımladığı kurumsal yapıda, istihdam politikalarında, teknoloji kullanımında köklü değişiklikler içeriyor (Amin, A, 1997). Çokuluslu şirketler arasındaki rekabet gerek üretim gerekse pazar arayışlarının ve sermaye birikim stratejilerinin dünya çapında yaygınlaşmasına yol açıyor. Yeni küresel iş bölümünde emek ve ham madde kaynaklarının ucuzluğu, pazarların büyüklüğü, siyasi istikrar, pazar rekabeti sermayenin ne zaman hangi pazarları seçeceğini belirliyor.

Bu tür bir yeniden yapılaşma ulus-devlet kavramında da köklü reformlar gerektiriyor. İthal ikameci, kendine yeterli, iç pazarlara dayalı, devlet müdahaleci, planlı kalkınma politikalarının yerine ihracatı destekleyen, serbest ticaretçi (free trade), devlet müdahalesinin asgariye inmesini öngören politikalara yöneliş başlıyor. Kamu iktisadi kuruluşlarının özelleşmesi, serbest piyasa ekonomisi önündeki tüm engellerin kaldırılması, sendikal ve sivil toplum kurumlarının faaliyetlerinin sınırlandırılması, sosyal yardım ve refah programlarının ortadan kaldırılması yeniden yapılaşma programlarının ortak özellikleri oluyor. 1970 lerden itibaren Arjantin, Brezilya, Şili, İngiltere, Kanada, ABD den başlayıp hızla yayılan bu politikalar IMF ye has çözüm paketlerinin, kriz kabinelerinin, basının belirli kalemlerinin, ya da halkın tüm umutlarını bağladığı bazı siyasilerin³ ortak çözüm kaynağı oluyor.

³Listeyi uzatmadan bir kaç isim vermek istiyorum. Arjantin’de (Menem), Şili’de (Pinochet), İngiltere’de (Thatcher), Kanada’da (Mulrooney), ABD’de (Reagan ve Busch) ve nice benzeri siyasi. Türkiye dekileri sıralamaya gerek yok burada.

Çok uluslu şirketlerle başlayıp, ulus-devlet kurumuna da bulaşan yeniden yapılaşma hastalığı kısa zamanda uluslararası örgütler ve anlaşmaların da programlarına da giriyor.

Ama bu kez, hedef yeniden yapılaşma değil, gerek şirket gerekse ülke bazında yeniden yapılaşmayı kolaylaştıracak, çok uluslu şirketlerin engelleme takılmadan sınırları aşabileceği bir serbest pazar ekonomisini gerçekleştirmek. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması) NAFTA gibi kıta çapındaki serbest pazarlar küreselleşme yolundaki bölgesel aşamalar olurken, GATT, MAI gibi uluslararası anlaşmalarda küresel ekonominin anayasasını oluşturmaya çalışıyor (Amin, S., 1997; Hettne 1995).

Küreselleşme sürecinin bu aşamasında en belirgin bir diğer özellikte para ya da finans ekonomisinin önderliği. Sanayi devrimi sırasında birikim sürecinde üretici sermayenin liderliği belirgin. Emperyalist aşamada banka ve sanayi sermayesinin ittifakından oluşan finans oligarşileri bu rolü üstleniyor. 1975 lerden beri ise küreselleşmenin liderliği finans sektörünün eline geçmiş durumda. 1980 lerden beri ülkeler arasında emek, mal, ve para akışı izlenecek olursa küreselleşme rekorunun finans dünyasında kırıldığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Acı olan şu ki, sanayileşmiş ülkelerde bile üretim finansa güdümlü kılınmış durumda. Dünya çapında işsizlik oranları artmakta. Çok uluslu tekeller bile uzun vadeli, yüksek riskli yatırım planları yapamaz hale gelmiş. Borsalarda bir kaç aylık zayıf görüntü dev şirketleri yıkabiliyor, Arjantin gibi IMF'nin bir zamanlar model gösterdiği ekonomileri iflasa sürüklüyor.

Küreselleşmenin yayılımı oldukça dengesiz bir şekilde seyrediyor. Bazı bölgeler, kentler, mahalleler, bazı gruplar, bazı bireyler küresel pazarlara üyeliğin nimetlerinden alabildiğine yararlanırken, diğerleri gittikçe izole oluyorlar (Öncü, 1997). 1970 lerde az gelişmiş ülkelerde gözlemlenen “marjinal” ya da “enformal” sektör şimdi sanayileşmiş toplumlarda bile küresel bir gerçek. Ücretli iş bulmaktan umudunu yitiren milyonlarca insan dolmuşçuluktan, lahmacunculuğa, küçük esnafıktan pazarcılığa kadar, servis, veya (aracı olarak) mal pazarlayarak geçimlerini sağlamaya çalışıyor.

Küresel ekonomi için marjinal sektörün hala belirli işlevleri var. Birincisi, marjinal sektör küresel ekonomi için vazgeçilmez bir ucuz emek rezervi. Teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin ucuz emek küresel ekonomi için temel. ABD’de saatte 4-5 dolar alan işçiye Meksika’da 60 cent, Vietnamda 17 cent veriliyorsa, “Nike” veya “Adidas” in neden küreselleşmeyi tercih ettiklerini anlamak mucize olmasa gerek. Ancak bu ucuz emek kaynaklarının varlığı için ulusal sınırların korunması gerekiyor. Öyle bir sistem ki, sermaye ve girdiler sınırlanma olmadan hareket edebilecek, ama emeğin hareketliliği ulusal sınırlarla kontrol edilebilecek. Neo-liberalizm

tüm eleştirilerine rağmen ulus-devlet kurumuna alternatif getirmiyor. İstenen ulus devletin yok edilmesi değil, işlevlerinin değişmesi. Yeni işlevler başlıca: ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, sermaye hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması, ve emeğin hareketliliğinin kontrol altında tutulması. Maalesef, az gelişmiş ülkelerde bunların sağlanması, batının pek öğündüğü demokratik kurum ve eylemlerden taviz verilmeden mümkün olamıyor.

Küresel ekonomi için marjinal sektörün bir diğer önemi de tüketim. Varlıklı tabakalar kadar olmasa da, milyarları bulan dar gelirli Coca Cola'sından Marlboro sigarasına, Hollywood filmlerinden, Nintendo oyunlarına, ilacından saç boyasına kadar çok uluslu şirketlerin ürettiği her türlü endüstriyel ve kültürel ürünün tüketicileri olarak küresel ekonomiyi ayakta tutan büyük bir pazar oluşturuyor. Sokaktaki seyyar satıcılardan, yazlıklarda kova içinde kola satan çocuklara kadar milyonlarca insan çok uluslu şirketlerin ücretsiz, komisjonsuz, sigortasız satış temsilcileri olarak çalışıyor.

Çin, Hindistan, Endonezya, gibi nüfusun yoğun, emeğin ucuz olduğu ülkeler gerek üretici gerekse tüketici olarak küresel ekonominin önemli pazarlarını oluşturuyor. Olaya ülke bazında baktığımızda, sadece nüfus değil doğa ve enerji kaynaklarının da küresel ekonomi için önemini görebiliriz.

B. Bir söylem olarak küreselleşme:

Küreselleşme popülaritesini yeniden yapılaşma savunucularının faaliyetlerine borçlu. 1970 lerin ikinci yarısından itibaren gerek şirket gerekse ülke bazında yeniden yapılaşmanın gereklerini savunan, bunun insan maaliyetinin (işsizlik, açlık gibi) katlanabilirliğini iddia eden bir söylemin ortaya çıktığını gözlüyoruz. Bu söylem dünya ekonomisinin gittikçe küreselleştiği, küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu iddialarından yola çıkıyor. Neo-liberalizm diye adlandırdığımız bu görüşe göre küreselleşen dünyada etkin olmanın tek yolu yeniden yapılaşmaktan geçiyor (Burke, 2000).

“Neo-liberal” söylem, ondokuzuncu yüzyılın “laissez faire” ideolojisinden çıkan, neo-klasik iktisat ilkelerini sorgusuz kabul eden, devletçiliği ciddi bir zaaf kabul eden bir anlayışı savunuyor. Bu anlayış serbest piyasa ekonomisinin, müdahale edilmediği takdirde kendi kendini dengelediği varsayımına dayanıyor. Bireyci bir felsefeden etkilenen bu yaklaşım, 1930 lardaki büyük buhrandan sonra doğan ve gelişen müdahaleci devlet politikalarını, iktisadi korumacılığı, sosyal refah devleti anlayışını, bu anlayışla kurulan kurumları, ve örgütlü işçi hareketini pazar ekonomilerinin sağlıklı faaliyetlerine ciddi engeller olarak görüyor.

Küreselleşme bu anlamda şöhretini neo-liberalizmin etkinliğine borçlu. Neo-liberal zihniyet bir söylem olarak 1980 lerden sonra sadece siyasi bir yorum değil, gerçeğin ta kendisi olarak algılanıyor. Özellikle 1990 larda Sovyet imparatorluğunun çöküşünden sonra, soğuk savaş endişelerinden kurtulan Batı dünyasında neo-liberalizm daha önceki dönemlerde savunulan uluslararası ve ulusal sosyal denge politikalarını bile göz ardı eden pervasız bir ideoloji oluyor.

Farklı ülke basın ve yayın organlarında yer alan köşe yazıları, neo-liberal siyasilerin demeçleri, iç ve dış “uzman”larca önerilen çözümler dikkatle karşılaştırılırsa benzerliklerin ne denli şok edici olduğu rahatlıkla görülebilir. Bütçe açığı ile mücadele ve/veya dış borç ödemelerinin gereği öne sürülerek gelişmekte olan ülkeler için ayrılan kalkınma fonlarının küçültülmesi, sosyal yardım ve işsizlik sigortalarında kesintiler, “sıkı-para” politikaları savunula geliyor. IMF ve yabancı kredi “reyting” kurumlarının baskıları, har vurup harman savrulan devlet gelirleri, sorumsuz politikacılar, sorumsuz sendikalar, sorumsuz aydınlar dünyanın pek çok ülkesinde neo-liberal kalemlerin temel hedefleri haline geliyor.

C. Wright Mills, sosyolojik düşünümün, bireysel sorunların toplumsal problemler olarak algılanabilmesini sağlayacağını iddia ediyor. Ama çoğumuzun kendi ülkelerimizin, kendi dillerimizin, kendi toplumlarımızın ötesine aşabilecek, ya da Mills’in “toplumsal” diye adlandırdığı oluşumları “küresel” düzeyde görmemizi, algılamamızı sağlayacak kaynaklara olanaklarımız yok. Bu yetenek CNN gibi çok uluslu medya kartellerinin elinde. Dünyanın pek çok yerinde onların süzgeçleri tayin ediyor bizim dünyaya açılan penceremizin boyutlarını. Küreselleşme sürecini çok uluslu tekeller ve kurumlar belirliyorsa, küreselleşme söylemlerini de çok uluslu medya kartelleri biçimlendiriyor.

C. Bir toplumsal sorun olarak küreselleşme:

Bir ikinci anlamı ile küreselleşme, yerelden (local) evrensel (universal), bireyselden (individual) toplumsala (social) doğru yönelen bir “tanımlama” ve “tanımlanma” eğilimidir. Bu anlamda küreselleşme aile, cemaat (community), ulus (nation) kavramlarının bir üst uzantısı, evrensel bir ortak kimliktir (identity).

Burada evrensel ve küresel kavramları arasındaki farkı açıklamak gerekiyor. Evrensellik tüm zamanlar ve mekanlar için geçerli olan doğruları arayan, insandan doğaya dek her olguya aynı rasyonel, aynı kurallar ve kavramlarla yaklaşan bir felsefeye dayanıyor. Evrensel doğruları ve kimlikleri yaratma eğilimi sadece küreselleşmeye has bir özellik değil elbette. Bu eğilimin şampiyonları, sanayi öncesi toplumlarda din, sanayi toplumlarında ise ulus-devletti. Şimdi ise küreselleşme.

Din, toplumsal bir kurum olarak, etnik ayırım gütmeksizin belirli ilkelere kabul eden tüm bireyleri üye kabul eden bir evrenselliştir⁴. Bu amaçla verilen savaşlarda milyonlarca insan ölmüş, aynı dinin mensubu olup da evrensel doğrulardan biraz sapan mezheb mensupları bunun cezasını acı şekilde çekmişlerdir. Aynı hınç, aynı “salah” (self-rightousness) modern toplumlarda evrensel kimlik bayrağının liderliğini üstlenen milliyetçilik için de geçerlidir. Dinden farklı olarak kimliği belirli coğrafi sınırlarla, veya dil, ölkü ve kültür birliği ile tanımlayan milliyetçilik, ondokuzuncu yüzyıldan beri daha sınırlı bir evrensel kimlik arayışına girmiştir. Bu coğrafi ve etnik sınırlama teokratik-devletlerden ulus-devletlere geçen toplumlarda kimlik sorununu çok daha karmaşık hale getirmiştir. Özellikle ulus-devletlerin sınırları içinde sıkışan etnik azınlıklar için kimlik iddialarına, ya da ulus-devlet sınırları dışında bağımsızlık arama çabalarına milliyetçiliğin cevabı, dinin mezhepçiliğe cevabı kadar acımasız olagelmıştır.

Modern küresel kimlik için din ve milliyet ortak özellikler değil. Bu bağların önemi olmadığını iddia etmek gibi bir amacım yok. Ama en azından şu ana kadar küresel kimliğin ölkü ve inanç bazında birleştirici bir ideolojisi yok. Küreselliğin “modernlik” ve “tüketicilik” (consumerism) dışında bir ortak kimliği yok. Batı uygarlığını, batı ekonomisini ve batı devlet biçimlerini kabul etmekten başka bir anlamı olmayan modernlik ise ne yeni, ne de özgün (orijinal) bir kavram. Tüketicilik ise evrensel bir tutku eğilimi taşımasına rağmen birleştirmek yerine bölen sınırlayıcı bir ayrıcalık.

Modernlik ve tüketicilik dışında bir ortak kimliği olmayan küreselleşmenin en zayıf yanı dayanışma (tesanüt) sorunudur. Fransız sosyoloğu Emille Durkheim ondokuzuncu yüzyılda modern toplumları incelerken etkin ve işlevsel bir iş bölümünün modern toplumların dayanışma sorununa organik bir çözüm getireceğini iddia etmiştir. Durkheim’e göre hızlı toplumsal değişime, ya da iş bölümündeki dengesizlik toplumsal bir değer karmaşasına (anomi) yol açar. Durkheim’in anomie kavramını toplumsal sapmaların analizinde kullanan Amerikalı sosyolog Robert Merton (1967), sapmaların toplumca benimsenen bireysel hedeflerle, bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kurumsal yöntemler arasındaki uyumsuzluklardan çıktığını iddia ediyor. Bir örnekle açıklamaya çalışayım. Bireysel hedefin başarı, zenginlik, köşe dönmeçilik olduğu bir toplumda, bu hedefe ulaşmak için sağlanan yöntem alın teri ile çalışmaksa, çalışmakla bir yere varamayacağını gören insanın deneyeceği çözümler rüşvetten, nataşalığa, uyuşturucu kaçakçılığından, hırsızlığa uzar gider. Televizyonda, magazin basında özendirilerek sunulan tüketim araçlarına, yaşam tarzına çalışarak

⁴Bu evrensellik arayışı daha çok islam ve hıristiyanlık için geçerli.

ulaşamayacağını anlayan bir gence nasıl anlatacağız Merton'u Durkheim'i. Ciddi bir ortak birleştiricisi olmayan, eski/geleneksel/yerelle, yeni/modern/küresel değerlerin sürekli çeliştiği toplumlarda anominin ve anomik sapmaların kaçınılmaz olduğu kanısındayım.

Küreselleşmenin bu karşılığa sunduğu çözüm unutturmak. "Unutturmak" küreselleşmenin vazgeçilmez temel bir ilkesi. Modernleşme gibi, küreselleşme de insanların tarihlerini, dillerini, kültürlerini ve yaşasıkları toplumsal çelişkileri unutmalarını hedefler. Basından, televizyona, sinemadan, spora, bilgi sayar oyunlarından pornografiye dek pek çok kurum "yerel" kültürlerin küresel ortak payda içinde erimesi için çalışıyor. Aynı tadları, aynı zevkleri, aynı heyecanları, aynı korkuları hemde nedenlerini bile bilmeden duyan ve yaşayan insanların gerçeği bu küreselleşme dediğimiz şey. Medyanın bir yanda bu benzerlikleri yaymak, aynı zamanda da benzemezliklerin de altını çizmek gibi önemli bir işlevi var (Barber, 1996; Featherstone, 1990; Urry, 1997). 1960 larda yaygınlaşan radikal psikiyatristlerin getirdikleri ciddi eleştirilerden biri de psikiyatrinin "unutturmacılıkta" oynadığı roldü. Bu eleştiri toplumsal değerlerin hızla değiştiği anomik ortamlarda özellikle dikkat edilmesi gereken bir nokta.

Küreselleşmenin evrenselliği coğrafi, etnik, toplumsal yönlerden sınırlı bir evrenselleşme. Daha doğrusu neo-liberal söylemin tanımladığı evrensellik herkesi ve heryeri içeren bir genelleme değil. Evrenselliği amaç edinmiş diğer kurumlardan da farklı. Dinlerin tanımladığı evrensel hukuk ve adalet anlayışı, ulus-devletin en azından ilke olarak kabul ettiği evrensel vatandaşlık hakları ve vatandaşların kanun önünde eşit kabul edilmeleri ilkesi küresel toplumun tasası değil. Küresel toplumda üyelik sadece belirli kişi ve grupların üye olabildikleri bir kulüp ya da antik Yunan demokrasileri gibi sadece toplumun bir kesiminin sahip olabilecekleri bir hak.

Küresel toplumda hakları ile değil ayrıcalıkları ile tanınan "birey" öncekiler kazanıyor. Küresel üyelik talepte olan, aranan yeteneklere sahip olan kişilere, küresel ekonomide işlevsel oldukları sürece tanınan bir ayrıcalık. Sanayi öncesi toplumda soy-sop, sanayi toplumlarında sosyal sınıf belirleyici rol oynarken, küreselleşen toplumda neyin ne zaman rol oynadığı pazar talebine bağlı olmakta. Vezir de olabilirsin rezil de. Bu bilinmezlik küresel toplumun bireylerini ya bir tür kaderciliğe, ya da kumarçılığa teşvik ediyor. ABD nin düzenlediği "yeşil kart" lotaryosuna milyonlarca insanın "ya tutarsa" diye zarf gönderdiği bir küresellik bu.

Küreselliğin eşitlik ve adalet ilkeleri de farklı. Daha doğrusu küreselliğin eşitlik gibi bir kaygusu yok. Aksine neo-liberal söylem eşitsizliğin kaçınılmazlığını, açlık ve sefaletten kurtulmanın tek çaresinin pazarın talep ettiği özelliklere sahip olmak, politikaları ve yaşam tarzlarını takip etmekten geçtiğini iddia ediyor. Bu yüzden daha önce gizli saklı yapılan sefahat

alemleri, ayıp kabul edilen zenginlik gösterileri şimdi insanlara nisbet verircesine, fütursuzca sergilenebiliyor. Aynı ülke içinde bir grup insan küresel bağlantıların tüm fırsatlarından yararlanırken diğerleri de bu insanların yaşantılarını “vay canına alem nasıl yaşıyor” türü medya programlarından hayretler içinde takip ediyor.

Ondokuzuncu yüzyıl aydınları, modern toplumda akrabalık, etnik ve dini kimliklerin öneminin gitgide azalacağı görüşündeydiler. Yirmibirinci yüzyılın başında, bu bağların azalmak yerine daha da güçlendiğini gözlemliyoruz. Bu eğilimi cahil insanların uygarlığı hazmedememesi olarak görmek, ya da gözü dönmüş kişilerin geçmişe duydukları özlemle açıklamak büyük yanılgı olur. “Köktencilik” (fundamentalizm) geleneğe dönüşün değil, küresel toplumda sınıfsal ve kimlik mücadelesinin modern bir tepkisidir. Küresel toplumun kimlik krizini iyi teşhis edemezsek köktencilğe doğru tanı getirmemiz de mümkün olmaz⁵Urry, John, 1997, *Consuming Places*. London: Routledge.

Sonuç: Tarihte Kaçınılmazlık Olabilir mi?

Neo-liberal söylem küreselleşme ve yeniden yapılaşmanın kaçınılmazlığı, bu amaca erişmenin toplumsal maliyetinin de kabul edilmesi gerektiği iddiasıyla yola çıkıyor. Bu maliyetin kimlerin üzerine yüklendiği açık değil. Bu maliyeti ödemek istemeyen grupların ve toplumların uyanık olması gerekir.

Tarihte kaçınılmazlık yoktur. Belirleyici olan toplumsal çelişkilere. Bu yüzden tarihin ciddi ve eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi, tartışılması gerekir. Tarih tekrar etmez. Ama tarihten ders almayanlar tekrar tekrar aynı hataları yapabilirler.

Küreselleşmeyi incelerken bu eğilime yol açan sürecin ve yapıların yeni olmadığı noktasından hareket etmek gerekir. Emperyalizmin, çok uluslu tekellerin, uluslararası kurum ve anlaşmaların İkinci Dünya savaşı sonrası küreselleşme sürecindeki rollerini iyi gözlemek gerekir.

Küreselleşmeyi incelerken bu kavramı tanımlayan, savunan veya belirli bir şekilde yorumlayan söylem ve ideolojileri ve bunları yayan kurumları da iyi tanımlamak gerekir. Özellikle neo-liberal söylemin yeniden yapılaşma tasarısı, küreselleşmenin hem neden, hem de varılması gereken bir sonuç gibi sunulmasında önemli rol oynamıştır.

⁵ Bernard Lewis ve Samuel Huntington’un ileri sürdükleri “medeniyetler savaşı” (clash of civilizations) tezi tarihçilerin bile tarihsel ve kültürel özellikleri (kasıtlı veya kasıtsız olarak) ihmal ettikleri zaman düşebilecekleri yanılgıya güzel (ya da çirkin) bir örnek. Bugünü 1600 yıl öncesi ile açıklamaya çalışmak köktencilik değil ta kendisi değil de ne?

Küreselleşmeyi incelerken küresel kimliğin önündeki bazı sorunları da anlamak gerekir. Tüm kimliklerin eritildiği, bireylerin sadece tüketici olarak haklarının tanındığı bir küreselleşme potası sorunları çözmek yerine daha da derinleştirir.

Sorun gelip küreselleşmeden ne anladığımıza dayanıyor. Neo-liberal yoruma karşı, ama küreselleşmeyi tehdit olarak görmeyenler alternatif arayışı içindeler (The International Forum, 2002; Mander & Goldsmith, 1996). Porto Alegre'de düzenlenen Dünya Sosyal Forumuna göre küreselleşme ancak toplumsal adalet ve eşitlik ilkelrinin savunulması, bunlara modern toplumun gerek duyduğu demokratik ve çoğulcu yorumları getirmekle mümkün olabilir. Bu yaklaşım küreselleşmeyi sadece sermaye piyasasına sınırlayan neo-liberal yaklaşımdan çok farklı. Bu yaklaşım küreselliği, ırk, dil, din, sınıf ve benzeri ayrımlar gözetmeksizin insan hak ve özgürlüklerinin evrenselliğini savunan, uluslararası kural ve ilkelerin hakkaniyetle ve ayırım gözetilmeden uygulanmasını gerektiren bir dayanışma, yeni bir toplumsal mukavele olarak görmektedir.

Bireyler ve toplumlar arasındaki dayanışmayı evrensel düzeye getirme çabası, küreselleşmeyi, adaletsizlik ve eşitsizlikle mücadele eden gruplarla karşı karşıya bırakma eğilimi de taşır. Eğer küreselliğin evrensel eğilimi kişi ve gruplara taleplerini özgürce ifade edebilme hakkını tanımazsa ve bu farkları medyatik bir tüketim ekonomisinin bireyci potasında eritmeye kalkarsa toplumsal barışın sağlanması mümkün olmaz. Bu sorun liberalizmin sadece ekonomik değil, toplumsal ve siyasi platforma da çıkarılması, gerçek anlamda çoğulcu ve demokratik yapılaşma ile çözülebilir. Hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı, ya da sadece çok uluslu şirketlere ve emperyalist güçlere tanındığı bir küreselleşme, ancak köleselleşme olur.

KAYNAKLAR:

Ash, Amin, 1997, *Post Fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell.

Amin, Samir, 1997, *Capitalism in the Age of Globalization*. London: Zed Books.

Barber, Benjamin, 1996, *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World*. Ballantine Books: New York.

Burke, Mike, C. Mooers ve J. Shields (ed), 2000, *Restructuring and Resistance: Canadian Public Policy in the Age of Global Capitalism*. Halifax: Fernwood.

Featherstone, Mike (ed.), 1990, *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage.

Harvey, David, 1989, *The Condition of Postmodernity*, Cambridge, MA: Basil Blackwell.

Hettne, Björn, 1995, *International Political Economy: Understanding Global Disorder*. London: Zed Books.

IMF, 2002, Globalization: Threat or Opportunity? IMF Issues Brief, April 12, 2000 (Corrected January 2002).

The International Forum on Globalization, 2002, Alternatives to Economic Globalization. The Alternatives Committee Report.

Koc, Mustafa., 1994. "Globalization as a Discourse. " A. Bonanno et al. (ed.), *From Columbus to Conagra: Globalization of Agriculture and Food*. University of Kansas Press.

Mander, Jerry ve Edward Goldsmith (ed), 1996, *The Case Against the Global Economy*, Sierra Club Books: San Francisco.

Merton, Robert K., 1967, *On Theoretical Sociology*, New York: The Free Press.

Öncü, Ayşe ve P. Weyland, 1997, *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities*. London: Zed Books.

KÜRESEL İKTİSADİ GELİŞMEDE YENİ İTİCİ GÜÇ ARAYIŞLARI VE TÜRKİYE

*Nihâl Yıldırım Mızrak**

1. Giriş

Günümüzde çok sık tartışılan konulardan biri hiç kuşkusuz küreselleşmedir. Bir diğer adı da globalleşme olan bu büyük olayın içinde yaşıyoruz. Ancak, anlamını toplum olarak çok iyi bildiğimiz de söylenemez.

O halde bu uzun süreci acaba nasıl görmeliyiz? Küreselleşme iyi bir şey mi yoksa kötü mü? Bu konuda karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır.

Birincisi küreselleşmeye olumlu bakan görüştür. Buna göre, küreselleşme aslında çağdaşlaşma demektir. Önüne geçilemeyecek bir olgudur, gelişmeyi beraberinde getirmesi bakımından da desteklenmesi gerekir. Bu görüşü öne sürenlere göre, küreselleşme iktisadi anlamda dünya kaynaklarının en verimli şekilde kullanılmasına olanak sağlar. Böylece başlangıçta radikal (kökten) değişme nedeniyle zarar görenler de orta ve uzun vadede bu süreçten kârlı çıkacaklardır. Zira, küreselleşme dünya ticaretini ve uluslararası düzeyde gelişmeyi hızlandıracaktır. Bu üretim artışından ve gelişmeden tüm dünya ülkeleri pay alacaklardır.

* İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi, nyildirim32@inonu.edu.tr. Kayseri doğumlu olan Nihal Yıldırım Mızrak; ilk, orta ve lise öğrenimini Ankara Kurtuluş İlkokul, Ortaokul ve Lisesi'nde yapmıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun olduktan sonra Belçika Hükümeti'nin karşılıksız bursu ile Hür Brüksel Üniversitesi'nde (Free University of Brussels) Ekonomi dalında lisans öğrenimi yapmış, daha sonra da Avrupa Ekonomisi alanında Yüksek Lisans (M. A. Degree in European economics) diploması almıştır. Yine Hür Brüksel Üniversitesi'nin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi (Faculté des sciences sociales, politiques et économiques – Section économiques) - Ekonomi Bölümünde Doktora Ön-hazırlık Programını bitirdikten sonra Brüksel'de Avrupa Birliği Komisyonu nezdinde Avrupa Ekonomisi alanında 6 ay staj yapmış, 6 ay süreyle de uzman-stajyer olarak çalışmıştır. Türkiye'ye döner dönmez Ankara Üniversitesi'nde önce Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Ekonomisi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çok sevdiği ve ideali olan akademia kariyere başlamıştır. iki yıl sonra, Eğitim Ekonomisi alanını sevip bağlanmasına rağmen, son derece bağlı olduğu "Mülkiyelilik Ruhuna" söz dinletemeyerek A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçmiş ve çalışma yaşamının en mutlu yıllarını burada geçirmiştir. Bir süre özel sektörde araştırma uzmanı ve araştırma müdürü olarak da görev yapan Nihal Yıldırım, 1996 yılından bu yana İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. AB'ye dahil tüm ülkelerde araştırma-inceleme gezileri yapmış olan Yıldırım, üç ay süreyle de araştırma yapmak üzere ABD'nde New York ve Washington D. C. 'de bulunmuştur. Fransızca düşünce kadar mükemmel bir Fransızca ve çok iyi derecede İngilizce bilen Yıldırım; Almanya ve İtalya'da rahat seyahat edecek kadar da Almanca ve İtalyanca bilmektedir.

Bu görüştekilerin siyasal yarar açısından öne sürdükleri iyi taraf ise küreselleşmenin demokrasi getirdiği hususudur. Buna göre, Batı, demokrasi ve insan haklarına dayanan temel değerleri küreselleşme vasıtasıyla az gelişmiş ülkelere de taşımaktadır. İletişim teknolojisinde yaşanan baş döndürücü hızlı gelişme de bu etkiyi hızlandıracaktır.

Küreselleşmeye olumsuz bakan ikinci görüşe gelince, küreselleşme aslında emperyalizmin 21. yüzyıl başındaki görüntüsüdür ve engellenmesi gerekir. İktisadi açıdan baktığımızda küreselleşmenin kapitalist iktisadi sistemin tüm dünyaya yayılma şekli olduğunu görürüz. Burada temel hedef dünya ülkelerini Batı kapitalizmine pazar haline getirmektir. Ülkeler arasındaki ilişki az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin aleyhine işlemektedir. Nitekim, dünyadaki gelir dağılımı giderek bozulmaktadır. Bu durum ise bu bölgeleri daha da kesin şekilde sömürgeleştirecektir. Son on yıllık dönemlerde büyük bir sorun olan işsizliğin giderek artması ve sosyal güvenliğin tüm ülkelerde azalması da bu tezi güçlendirmektedir.

Bu son konuda UNCTAD kalkınma raporlarında verilen bazı rakamlara değinmekte yarar vardır. Anılan raporun 1999 yılı verilerine göre, dünya nüfusunun en zengin % 20'sini oluşturan sanayileşmiş ülkeler dünya gayri safi hasılasının (GSMH) % 86'sını, ihracat piyasalarının %82'sini, tüm telefon hatlarının %74'ünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu alanlarda yoksul ülkelerin payı % 1, 5'i geçememektedir. Ayrıca, en zengin %20 ile en yoksul %10 arasındaki fark 1960'lı yıllarda 30'a 1 iken 1997'de 74'e 1 olmuştur. Tüm bu çarpıcı rakamlar küreselleşmeye karşı olumsuz teze iktisadi anlamda dayanak oluşturmaktadır.

İkinci görüşün olumsuz gördüğü diğer bir husus, küreselleşmenin siyasi anlamda

demokrasi getirmediği yolundaki tezdur. Buna göre, Batılı ülkeler konuyla ilgili temel hak ve özgürlükler v. b kavramları da az gelişmişlerin içişlerine karışmada kullanmakta ve ulusal devleti zayıflatacak yönde manipüle etmektedirler. Ayrıca, küreselleşmenin temel sloganlarından biri "Yeni Dünya Düzeni" olmasına rağmen tüm 1990'lı yıllar sıcak savaşlara sahne olmuştur. Hatta 2000'li yılların birinci yılında dahi uluslararası çatışmalar azalmamış hatta artmıştır. Bu ise, düzenden ziyade bir kargaşa ortamı yaratıldığını göstermektedir.

Bu iki zıt görüşü verdikten sonra küreselleşmenin kısa bir genel tanımlamasını yapmaya çalışalım. Bu tanımlamada yukarıda verdiğim iki yaklaşımda sunulan tezlerin de bize yardımcı olacaktır.

Küreselleşme, genel olarak tanımlarsak, kısaca "Batı'nın gerek altyapısını gerekse üstyapısını tüm dünyaya yayması"dır. Neden Batı ve nedir acaba bu altyapı ve üstyapı?

Bilindiği gibi Batı derken sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ve ABD anlaşılmaktadır ve dünyada ilk defa kendi toplumsal ve ekonomik yapısı sayesinde bir gelişmişlik odağı olarak ortaya çıkan ve bunu da göç yoluyla ABD'ye aktaran Batı Avrupa'dır.

Günümüz itibarıyla altyapı derken de halen egemen iktisadi sistem olan **kapitalizm**den söz ediyoruz. Üstyapının anlamı ise akılçılık (rasyonalizm), laiklik ve demokrasi olmaktadır. Şu halde, altyapı iktisadi liberalizm (kapitalizm); üstyapı ise siyasal liberalizm (demokrasi ve insan hakları) ve akılçılıktır.

Bu şekildeki tanımın içerdiği önemli bir özellik şu ki, küreselleşme yeni bir olgu değildir. Yeni bir kavram ve yeni bir olgu olmadığına göre, bu ne anlama geliyor, açıklamaya çalışalım. Batı dalgalarının dünyaya üç kez yayıldığını görüyoruz. Şöyle ki:

Birinci yayılma 1490'lardaki yayılma olup birinci küreselleşme olarak nitelendiriyoruz. Bu yayılmanın sonucu sömürgecilik (kolonyalizm) olmaktadır. Burada kullanılan yöntem "kaşifler, misyonerler ve askeri işgallerdir". Burada yurtdışındaki altın-gümüş gibi değerli madenlere ve baharat gibi mallara el koyup burjuvazinin üretimini de dışarı satarak güçlenmesi esastı.

İkinci yayılma dalgası 1890'lardaki yayılmadır. Buna da ikinci küreselleşme diyoruz. Bu ikinci yayılma, 19. yüzyılın ikinci yarısında banka sermayesinin sanayi sermayesini satın alarak kapitalist sistemi teknelci aşamaya çıkartmasıyla olmuştur. Şu halde Sanayi Devrimi ve onun yarattığı ihtiyaçlar itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşama, sistemi doğal olarak çok büyüttü, ancak bazı sıkıntıları ve gereksinimleri de beraberinde getirdi. Sıkıntıları ucuz hammadde ve yeni pazarlar bulmak ve de Batı'da çoğalan sermayeyi ihraç etmek olarak özetleyebiliriz. Sonuç olarak Batı Avrupa merkezleri arasında kıyasıya bir uluslararası rekabet başladı. Ticaret şirketlerinin ordu tarafından desteklenmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Bu şirketlerin yayıldıkları ülkeler işgal edildi. İşte emperyalizm dediğimiz olgu böylece ortaya çıktı. İkinci küreselleşme adını da buradan aldı.

Son olarak üçüncü küreselleşme dediğimiz 1990'lardaki yayılma olup bunu da globalleşme veya "Yeni Dünya Düzeni" ya da evrensel köy olarak adlandırıyoruz. Bu sonuncuda yöntem, kültürel ve ideolojik etkidir. İtici güç ise, 1970'lerde ortaya çıkan ve hızla etkisini yayan çokuluslu şirketler ve 1980'lerdeki iletişim devrimidir. İletişim devrimi derken optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayarlar ve internet aklımıza gelmektedir. Bu arada Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Batı'nın yeniden rakipsiz güç odağı haline gelmesiyle de, günümüzde yalnızca başlangıcını yaşadığımız üçüncü Batı dalgası ortaya çıktı. Artık geriye küreselleşme herkesin yararınadır

gerekçesini yaymak kalıyordu. Bu da bildiğimiz gibi, iletişim devrimi sayesinde oldukça kolay bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Küreselleşmeyi iktisadi ve mali açıdan tanımlamadan önce, bu konuda önemli olan bir noktayı yakından irdeleyelim. Özellikle ikinci küreselleşme dediğimiz emperyalizmin getirdikleri, bugünü de iyi değerlendirebilmek için çok önemlidir. Gerçekten 1890'lara döndüğümüzde dünyanın başta iktisadi olmak üzere şu üç durum içinde olduğunu görüyoruz: Sermaye giderek tekelleşmekte ve yayılmaktadır. Sanayileşme büyük işsizlik ve fakirlik yaratmıştır. Tekelci kapitalizmin karşısında alternatif bir ideoloji yoktur. Bu nedenle umutsuzluğa kapılan işçiler, sabolarını kendilerini işsiz bırakan makine dişlileri arasına atıyor ve tekrar işe girebilmek için bu bilinçsiz kırma-dökme eylemlerinden medet umuyordu. Bu korkunç boyutlardaki sefaleti, anımsayalım, Fransız romancı Emile Zola, İngiliz Charles Dickens romanlarında en çarpıcı toplumsal boyutlarıyla da gözler önüne sermişti.

İşte 2000'lere geldiğimizde karşımıza çıkan durumların bundan çok farklı olmadığını görüyoruz. 1990'larda şirket birleşmeleri büyük boyutlara ulaştı. Enerji, finans ve iletişim-ulaşım gibi alanlarda gerçekleşen bu birleşmeler hem tekelleşmeyi artırmakta hem de büyük boyutlarda işsizlik yaratmakta. Örnek vermek gerekirse, Pfizer ilaç şirketinin Warner-Lambert'i satın aldığı yıl 87 binden fazla (87400) çalışan işsiz kalmıştı.

Dünya çalışanı yine umutsuzluğa kapılmış durumda. 1890'lardaki sabolar yerini vitrinlere atılan tekmeler, yakılan otomobillere bıraktı. Dünya Ticaret Örgütü toplantılarını protesto edenler yapıyor tüm bunları. 19. yüzyılda yaşanan alternatif ideoloji yokluğu yine yaşanıyor ve umutsuzluk eylemleri hiç kuşkusuz bu yokluğun getirdiği kargaşadan.

2. Yeni itici güç arayışları ve Türkiye

Üçüncü küreselleşmenin dünyadaki genel etkileri bunlar. Gelelim, bu etkilerin ülkemize nasıl yansıdığı konusuna. Bu bağlamda iktisadi gelişmede yeni itici güç arayışlarını da araştıralım. Bu yeni gücü bulabilmek için küreselleşmeyi öncelikle iktisadi ve mali açıdan ele almamız gerekiyor.

İktisadi ve mali anlamda küreselleşme, ticari ve mali liberalleşmedir. Bu tanımı biraz daha açalım: Mal ve hizmetler ticareti ile sermayenin tüm dünyada serbestleştirilmesidir. Ancak, küreselleşmenin toplumsal ve siyasal faktörleri de içerdiği unutulmamalı. Sermaye büyük bir hızla serbestleşip tüm dünyada dolaşırken emek sıkı denetim altına alınmış durumda. Gerçekten, üçüncü küreselleşme sürecinde yalnızca sermaye güçlendi. Emek zayıfladı. Bunun başlıca nedeni ise, bilgi toplumu, başta niteliksiz kol emeği olmak üzere işgücüne olan gereksinimi azalttı.

Bu durumun emek açısından iktisadi sonucu olarak, emeğin piyasadaki önemi ve pazarlık gücü azaldı. İşçi sınıfının bilinci zayıfladı. SSCB'nin sosyalizm uygulama fiyaskosu emek yanlısı ideoloji ve hareketlere büyük darbe vurdu. Sermaye hareketlilik kazandı, emek ise lokalize edildi (İşgücünün lokalizasyonu ve etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Nihal Yıldırım-Mızrak, "Ultra kapitalizm Sorgulanıyor: İktisadi Mantık ve Sosyal Avrupa Mantığı Çarpışıyor", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı: 199, Mayıs 1997, s. 54-55). Batı ülkelerinde emeğe sınırlar kapatıldı. Gerekliği anda artık fabrikalar emeğin ucuz olduğu ülkelere götürülüyor. Emeğin özellikle 20. yüzyılda büyük çabalarla kazanmış olduğu sosyal ve iktisadi haklar alabildiğince budanıyor. Günümüzde çok konuşulan özel emeklilik sigortası, hastanelerin özelleştirilmesi girişimleri, iş güvencesine yönelik hakların verilmemesi çalışılması v. b. örnekler bu durumun açık göstergesi.

Ayrıca, sermaye hareketleri artık yalnızca doğrudan yatırım şeklinde değil. Parasal sermaye yani kısa vadeli spekülasyon fon akımları biçiminde de olmaktadır. Kısa vadeli sermayeye biz iktisatçılar "sıcak para" diyoruz. Bu para bir ülkeye kolayca geldiği gibi çok kolay da çıkabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan mali krizlerin önemli nedenlerinden biri de budur. Sermaye kıtlığı çeken bu ülkelere doğrudan yatırımlar azalmış, ancak bu spekülasyon fonları büyük ölçüde artmıştır. Faiz ve döviz kurlarındaki gelişime bağlı olarak bu fonlar serbest bir biçimde dolaşabilmektedir. Artan bu fonlar küçük bir kriz anında dahi ülkeyi derhal terk etmektedir. Bunun en son örneğini Ocak-Şubat 2002'de büyük ödeme zorluğuna düşen ve çok şiddetli toplumsal bir patlamaya sahne olan Arjantin'de yaşadık. Toplumsal patlamalara yol açan bu krizler küreselleşmeye adaptasyonda çekilen sancılı bir canlı bir örneği olmaktadır. Nitekim, 2000'li yılların daha başında peş peşe yaşadığı iktisadi ve mali krizlerde zaten kıt sermayeli olan ülkemizden de dışarıya sermaye kaçağı çok hızlı olmuştur.

Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikiminin sağlanması bakımından istikrarlı üretim artışı ve bunun sonucunda da ihracat artışlarını gerçekleştirerek döviz gereksinimi sorununu çözmesi yaşamsal bir önem taşımaktadır.

İşte itici güç bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Türkiye gibi ülkelerin milli sermaye oluşturması yani sermaye birikimini hızlandırması gerekmektedir. Bu da dünya piyasalarında net ihracatçı olabileceği alanlarda uzmanlaşmış söz sahibi olmasına bağlıdır. Bu ise, yeni karşılaştırmalı üstünlüklerin geliştirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda hizmetler ticareti gelişmekte olan ülkeler açısından yeni fırsatların yakalanabileceği sektör olarak görülmektedir.

Son yıllardaki araştırmalar, dünyada hizmetlerin ticaretinde gerçekleşen artışın önemine dikkat çekmektedir. Bunlara göre, bu sektördeki ihra-

cat artış hızı mal ticaretininkini bile geçecek kadar dikkat çekicidir. Nitekim, IMF verilerine göre, 1986/87 ile 1992/93 arası dönemde, dünyada mal ticaretindeki artış hızı % 68 iken hizmetlerde bu oran % 88 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bu oranlar sırasıyla %83 ve % 109 'dur. Hizmet ihracatındaki bu hızlı artışın nedenlerinin başında teknolojik gelişmelerin, iletişim ve ulaşım alanındaki kaliteyi artırması ve maliyetleri de azaltmasıdır. Ayrıca, çoğu ülkede gerçekleştirilen deregülasyon önlemlerinin de bu artışta olumlu rolü olduğu öne sürülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin hizmetler ticaretine alt sektörler itibariyle baktığımızda turizm sektörünün önemli rol oynadığını görüyoruz. Bu ülkelerin önemli bir kısmında turizm geleneksel olarak en başta gelir getiren sektördür. Dolayısıyla önemli olan bu sektör dışındaki alternatiflerin tespit edilip geliştirilmesidir.

Bunu belirleyebilmek için de hizmetler durumunda karşılaştırmalı üstünlüklerin ne gibi unsurlara bağlı olduğunu araştırmamız gerekmektedir. Bu unsurları "know-how ve beceri donanımı; Mevcut fiziki altyapının miktarı. Örneğin, ileri teknoloji donanımını da kapsayan sabit sermaye stoku; Bilgi sermayesi. Örneğin, temel ve işlenmiş bilgi stoku ve bunları teknolojik yeniliklere uygulayabilecek yetenek ve beceri birikimi" olarak özetleyebiliriz. Bu faktörler yakından incelendiğinde, bu ülkeler için beşeri sermayenin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, beşeri sermaye eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü stokunu ifade eder. Günümüzdeki küreselleşmenin itici gücünü oluşturan bilgi ve iletişim devrimine ayak uydurabilmekte fiziki sermayenin yanısıra bu sermayenin etkin kullanımını gerçekleştirecek nitelikli işgücü stoku da yaşamsal öneme sahiptir.

Sonuç olarak, üçüncü küreselleşmenin fazlasıyla yıkıcı etkilerinden (yoksulluk, küreselleşme ile el ele gidiyor) sakınmanın en sağlam yolu, eğitim politikalarının günümüzün gereksinimi doğrultusunda yeniden belirlenmesi ve toplumun eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve bu arada nitelikli işgücü stokunu oluşturmaktan geçmektedir. Küreselleşmenin gelir dağılımını bozduğunu ve dağılımdaki eşitsizliğin giderek daha ciddi boyutlara ulaştığını daha önce belirtmiştik. İşte bu durumun da çözümü toplumda eğitim düzeyinin artırılmasında yatmaktadır. Nitekim, 1998 Nobel Ekonomi Ödülünü alan Hintli iktisatçı A. K. SEN eğitimde geçirilen yıl sayısı arttıkça bireylerin gelir düzeyinin arttığına dikkat çekmişti.

Dolayısıyla, küreselleşmenin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmenin yolu da ülkenin bilgi sermayesi alanında karşılaştırmalı üstünlük kazanması olmaktadır. Unutmamak gerekir ki, beşeri sermaye stoku olmaksızın fiziki sermaye rasyonel kullanımı kolayca gerçekleştirilememektedir. Gelişmekte olan ülkelerde zaten kıt olan sermaye stokunun da teknoloji üretiminde etkin olamamasının önemli nedenlerinden de bu-

dur. Gelişmekte olan ülkelerde ve bu arada ülkemizde etkinsiz sermaye kullanımı had safhadadır. Rant ve yolsuzluk ekonomileri haline gelmiş bu ülkelerin bir an önce teknoloji üreten ve ürettiğini kullanabilen hale gelmeleri küreselleşmenin yıkıcı etkilerinden daha fazla acı çekmekten kurtulmalarını sağlayacaktır.

Bu çerçevede ülkemizde de eğitim politikası, ilköğretimden başlamak üzere nitelikli beşeri sermayeyi oluşturacak şekilde yeniden yapılandırılmadır. Burada bireye bilginin yanısıra aynı zamanda beceri kazandırmak için temel eğitimin 11 yıla çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Üniversitelerin ise yarı-öğretmen, yarı-doktor, yarı-mühendis, yarı-iktisatçı v. b. yetiştirir durumdan çıkarılıp nitelikli bireyler yetiştirir hale getirilmesi gerekmektedir. Özellikle taşra üniversitelerinde oluşan niteliksiz ve üretmeyen öğretim elemanları stokunun yeni liyakat ölçme ve değerlendirme yöntemleri ile azaltılması ve tüm üniversitelerin nitelikli ve bilgi sermayesi ile donatılmış bir eğitimci kitlesine sahip olmasını sağlayacak yönde desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşmenin içinde kalarak olumlu yönlerinden yararlanırken olumsuz etkilerinden kurtulmanın tek yolu, çağımızın gereksinimlerine cevap verebilecek bireyleri yetiştirecek ve böylece beşeri sermaye stokunu arttıracak eğitim politikası oluşturmaktır. Bu yol aynı zamanda önümüzdeki dönemlerin kalkınma ve büyüme gücü olarak nitelendirilen dünya hizmetler ticaretinden de artan ölçüde pay almanın yoludur.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ENFLASYONUN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ SOSYO-PSİKOLOJİK ETKİSİ

A. Yılmaz Gündüz*

1. Giriş

Dünyadaki mal ve hizmet üretimi hızlı bir şekilde artmaktadır. Bunun nedeni teknolojik değişmelerin verimliliği artırmasında yatmaktadır. Mal ve hizmet üretiminin artması dünya refahının artması demektir.

Ancak mal ve hizmet üretiminin hızlı artışının toplam arzı, toplam talebin önüne geçirecektir. Böylece bazı iktisatçılar dünyada talep yetersizliği olacağından 1929'ların ekonomik bunalımına benzer bir durgunluğa girebileceği dile getirilmektedirler.

Gerçekten de 1929 dünya ekonomik buhranı talep yetersizliğinden doğmuş, dünyanın birçok ülkesinde GSMH büyük oranlarda azalmıştı. Örneğin, ABD'de ve Avrupa'da GSMH %50'ye kadar düşmüştü.

1929 dünya ekonomik bunalımının nedenlerini açıklamaya çalışanlardan bazıları buhranın I. Dünya Savaşı'nın devamı olduğunu belirtirler. Onlara göre savaş tazminatları ve uluslar arası borçlar dünyanın finans yapısını çok zayıflatmıştı. O dönemde uluslar arası ekonomiyi düzenleyecek kurumlar da (IMF ve Dünya Bankası gibi) yoktu. Ayrıca o zaman yürürlükte olan altın standardı ve sabit döviz kuru dünyada likidite yetersizliğine yol açmıştı. Sonuçta dünya toplam arzı karşısında toplam talep yetersiz kalmış ve ekonomik durgunluk başlamıştı.

J. M. Keynes'e göre 1929 krizinin asıl nedeni, I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından toplam talebin hızla artması (tahrip olan sanayi ve tarımın düzeltilmesi ile yeni çıkan otomobil, buzdolabı, radyo v. b. gibi beyaz eşya talebinin artması) ve 1920'lerin ikinci yarısında ise bu talep artışının aniden durmasıdır. Keynes bu durumda devletin ekonomide talep yetersizliğini giderici politikalar uygulamasını gündeme getirmişti.

2. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kısaca ulusal piyasaların bütünleşmesi olarak tanımlanırken ticaret ilişkilerindeki hızlı gelişmeyi ve giderek ilişkilerin tüm dün-

* Doç Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

mayı kapsamasını esas almaktadır. Son yıllarda mal akımları yanı sıra sermaye akımları küreselleşme sürecinin tanımlanmasında ana faktör niteliği kazanmaktadır. Üretim ve sermayenin küreselleşmesi teknolojik buluşların ortaya çıkış sıklığı ve rekabet koşullarını önemli ölçüde değiştirmektedir. Böylece ulusal ekonomilerin artan ölçüde bir birine bağlılığı anlamına gelen “küreselleşme” temelde üç grup faktörün etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Birincisi, son 10 yılda gelişen uydu haberleşmesi, fax, elektronik mektuplaşma gibi uluslar arası iletişimi imkan dahiline sokan gelişmiş telekomünikasyon sistemleri gelmektedir. Ayrıca ucuz, gittikçe gelişen güvenilir uluslar arası ulaşım, uçak, kargo sistemleri ve özel evrak gönderme şirketleri sayılabilir.

İkincisi, temelde ticaretin serbestleştirilmesi, tarife ve kotaların kaldırılması, dış finansal imkanların serbestleştirilmesi ve uluslar arası sermaye akışı üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıdır.

Üçüncüsü, günümüzde büyük şirketler, hem dış ülkelere mal satmakta hem de dış ülkelerden kaynak kullanmaktadır. Özellikle ihracat yaparak ve faaliyetlerini düşük maliyetli merkezlere kaydırmak suretiyle dış ekonomik ilişkiler kurmaktadırlar. Diğer yandan da kurdukları ilişkiler yoluyla “alt işverenlerce” üretilen üretimin bazı parçalarını dışarıdan satın almaktadırlar. Böylece küreselleşme kendiliğinden ortaya çıkan bir gelişme olduğu kadar hükümet politikalarının da bir sonucudur.

Küreselleşme daha çok 5-6 yıllık bir süredir egemen olduğu görülen ekonomik güçlerin ve özellikle Asya endüstrilerinin yükselişi karşısında Batı kapitalizminin egemenliğinin zayıflığını ifade eden bir sembol olarak kullanılmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonel bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması, milli devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirine bağlamaktadır.

İktisadi açıdan küreselleşme özellikle 1980’li yıllardan sonra önem kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren dünyadaki endüstriyel şirketler hızlı pazar değişiklikleri ürün ve üretim teknolojisi değişiklikleri ve giderek zorlaşan rekabet koşullarından önemli ölçüde etkilenmeye başlamışlardır. Özellikle pazarların doyuma ulaşması, müşterileri daha seçici kılmış ve ürün çeşitliliğini artırmıştır. Ayrıca artan rekabet ve teknolojik gelişmeler ürünlerin yaşam çevrimlerini kısaltmıştır. Dolayısıyla firmalar stok düzeylerini en aza indirgeyen kaliteli, düşük maliyetli üretim yapan, ürün ve taleplerdeki değişikliklere karşı daha esnek olan üretim ve üretim yönetimi teknolojilerini kullanmak ve geliştirmek durumunda kalmışlardır. Bu durum birçok firmanın üretim otomasyonu ve entegrasyonu programı çerçevesinde esnek

üretim sistemlerini devreye sokmasına neden olmuştur. Diğer bir gelişme ise uluslar arası firmaların ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önem kazanmasıdır(İTO, 1996, 16).

Endüstri içi ticaretin geliştirilmesi ve firma içi ticaretin önem kazanmasıyla dünya ticaretinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Firmalar dünya pazarlarında rakipleriyle şiddetli bir rekabete girerek dünya çapında kar motifine yönelmişlerdir. İletişim, ulaşım ve finansal teknolojilerdeki gelişmeler mal ve hizmetlerin küreselleşmesine büyük katkı yapmıştır. Bilgisayar donanım ve yazılımları, uydular, Fiber-optik kablolar ve yüksek hızlı elektronik transferler, firmaların global pazarlarda tekmiş gibi hareket etmelerini sağlamıştır(Waverman, v. d., 1997, 28).

Böylece dünya ticaretinde ciddi bir liberalizasyon ve genişleme sağlanmakta, sübvansiyonlar, anti-damping, gümrük hizmeti, ticarete teknik engeller ve koruma tedbirleri alanlarında çok taraflı ilke ve kurallar geliştirilmekte, ülkelerin ticaret politikalarının eleştirisel gözle incelendiği bir sistem kurulmakta, tekstil, tarım ve hizmet sektörlerindeki ticari faaliyetler GATT çerçevesine alınmakta, bunlara ilaveten ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları ve yatırım tedbirleri için yeni kurallar oluşturulmaktadır.

ABD, Meksika'daki ucuz işgücünden ve daha düşük çevre önlemlerinden yararlanarak Avrupa ve Japonya'ya karşı rekabet gücünü artırmak için NAFTA'yı imzalamıştır. Küreselleşme Türkiye gibi yarı-sanayileşmiş ülkelere büyük fırsatlar sunabilecektir. Şöyle ki yabancı sermayenin büyük çapta ülkeye akması yatırımları hızlandırarak işsizliği önleyecektir. Meksika'da olduğu gibi.

Tayland ve Malezya'nın son senelerdeki yüksek büyüme oranları bölgesel işbirliği çerçevesinde yabancı sermaye girişlerine bağlıdır. Bütün bu gelişmeler küreselleşmenin olumlu bir gelişme olduğunu ortaya koymaktadır. Uluslar arası ekonomik bütünlemeler emeğin uluslar arası işbölümünü de daha etkin bir hale sokmaktadır. Kuşkusuz rekabetin artması, fiyat rekabeti yoluyla tüketiciye mal ve hizmetlerde daha fazla seçme imkanı vermekte, bu gelişmede yaşam seviyesini yükseltmektedir (Waverman, 1997, 20).

Küreselleşmenin olumsuz yanları da vardır. Küreselleşmenin olumsuz sosyal boyutuna işaret eden bazı iktisatçılara göre "küreselleşme 1980'li yıllardan itibaren zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir dağılımının gittikçe bozulmasına yol açmıştır" denilmektedir:

Bu gelişmelerin sonucunda dünya nüfusunun en zengin %20'si, dünya gelirinin %85'ine el koyarken, buna karşılık en fakir % 20'si, dünya gelirinin ancak % 1. 4'üne sahiptir. Bu kesimin günlük geliri bir dolardan daha azdır. Dünyada yaklaşık bir buçuk milyon insan mutlak yoksulluk

çinde yaşıyor. 1960'da dünyanın en zenginleri en fakirlerden 30 kat daha zengindi. 1990'da bu fark 60 katına çıktı denilmektedir(Kazgan, 199775)

3. Enflasyon Kavramı

Enflasyon latince “inflatio” kelimesinden alınmış olup şişkinlik, kabarma ve artış anlamına gelmektedir. Bir ülke ekonomisinin ürettiği veya ithal ettiği mal ve hizmet arzı ile talebi arasındaki devamlı bir dengesizliği gösterir. Bu dengesizliğin fiyatlar üzerinde yapacağı etki doğrudan doğruya olmayıp genellikle iki faktöre bağlıdır. Birincisi fiziki faktör, ikincisi de psikolojik faktördür.

Üreticiler ve tüketiciler, gelir seviyeleri ne olursa olsun, milli paranın satın alma gücü düştüğü zaman tedbir almaya çalışacaklar, fakat bunu yaparken de para değerinin zayıflamasını hızlandıracaklar ve uygulanan çeşitli tedbirleri de daha etkisiz hale getireceklerdir. Bunun içindir ki enflasyona karşı mücadele iktisadi olduğu kadar da politiktir denilebilir.

4. Enflasyonun Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi

Enflasyon Türkiye Ekonomisi üzerinde sosyo-psikolojik bir baskı oluşturarak, ekonomiyi durgunluğa sürüklemektedir. Şöyle ki yüksek enflasyondan kaynaklanarak faiz oranları yükselmekte bu da yatırımların duraklamasına yol açmaktadır. Eğer bir ülkede yatırımlar yapılmazsa üretim azalır, milli gelir düşer ve işsizlik artar. Türkiye ekonomisinin içinde yaşadığı durum bundan ibarettir. Bunun sebebi de enflasyondur.

Enflasyonda reel milli gelir hacmi daralır, nominal milli gelir hacmi genişler. Enflasyon mal ve hizmetlerin kalitesini bozarak, ticaret ahlâkını dejenere eder ve siyasi istikrarsızlığa yol açar.

Son yıllarda Türkiye’de enflasyon % 90’ları aştı. Yıllardır enflasyonu düşürücü istikrar paketlerinden söz edilmekte, ancak uygulaması yapılamamaktadır.

Hükümetin yapısal reformları (vergi, özelleştirme, sosyal güvenlik, yerel yönetim v. b) yapması kaçınılmazdır. Ne var ki bir türlü yapılamamaktadır. Yine enflasyona bağlı olarak faizlerin artması döviz kurunun yükselişi de istikrarsızlığı devam ettirmektedir.

Sanayileşmiş ülkeler içinde en yüksek enflasyon oranı İngiltere’de %3.4 ve Hollanda’da ise % 2, 3’dür. Bu ülkelerdeki yıllık enflasyon bizim aylık enflasyon artışımızın altında seyretmektedir. Avustralya’da fiyatların % 0.2 gerilediği, İsviçre’de fiyat artışlarının % 0.1 olduğunu düşünürsek enflasyonun da nerelerinde yaşadığımızı daha iyi anlarız. Dünyanın başka ülkelerinde ise enflasyon şöyledir. Endonezya da % 39.1, Venezuela %38.

3, Çin'de %0. 7, Tayvan'da %2. 6, İsrail'de %4. 4 ve Rusya'da ise %9. 5 dir.

Ülkemizdeki enflasyonun düşmemesinin nedeni yanlış izlenen mali politikalarıdır. Bunun neticesi olarak kamu finansman açığı sürekli büyümekte ve ekonominin durgunluk yaşamasına neden olmaktadır (İyibozkurt, 1999, s. 37-v. d).

Enflasyonla mücadele programı, talebin kısılması yoluyla enflasyonu düşürmek esasına dayanmıştır. Enflasyonda düşüşü sağlayan faktörlerin başında üretimin yavaşlaması, ithalatın ve ithalat kalemlerinin fiyatlarının düşmesi, kamu ürünleri fiyatlarının baskı altına alınması ve para politikasının sıkı bir şekilde izlenmesi gelmektedir.

2000 yılı Mart ayında yıllık enflasyon toptan eşyada % 66. 1, tüketici fiyatlarında % 67. 4 olmuştur. 2001 yılı Mart ayında, sektörel bazda en yüksek fiyat artışı % 14. 5 ile elektrik, gaz ve su sektöründe gerçekleşti. Martta fiyatlar tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektöründe % 6. 6, madencilik ve taşocakçılığı sektöründe % 13, imalat sektöründe % 11 oranında arttı. Şubat ayında ise fiyatı en fazla artan alt sektör ise % 19. 9 ile ana metal sanayi, % 18. 3 ile tıbbi hassas ve optik aletler imalatı, % 17. 6 ile elektrik, gaz üretimi ve dağıtımı, % 17. 5 ile ham petrol ve doğal gaz, % 16. 9 ile plastik ve kauçuk ürünleri imalatı, % 15. 6 ile taşocakçılığı ve diğer madenler, %14. 8 ile metalik olmayan diğer mineral ürün imalatı ile metal cevheri madenciliği izledi.

2001 yılı mart ayında gıda ürünleri ve içecek imalatı % 7. 8, giyim eşyası imalatı, % 4. 4, elektrikli makine ve cihazları imalatı % 10. 8, basın ve yayım % 2. 4, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri %12. 9 oranında artmıştır.

Yıllık enflasyon tarım sektöründe % 32. 9, imalat sanayinde % 34. 4, madencilik ve taşocakçılığı % 42. 1 olmuştur. Alt sektörler bazında yıllık en yüksek fiyat artışları %96. 2 ile balıkçılık, balık üretme çiftliklerinde, % 65. 9 ile metal cevheri madenciliği, % 58. 4 ile mobilya imalatı, % 57. 8 ile elektrik gaz üretimi ve dağıtımı, % 55. 8 ile tıbbi hassas ve optik aletler imalatında görülmüştür(TOBB, 2001, 61).

Tüketici fiyatları endeksi artış bölgeleri itibariyle % 41. 5 ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde en yüksek, %35. 4 ile Akdeniz Bölgesi'nde en düşük seviyede gerçekleşti. Marmara ve Karadeniz Bölgelerinde % 38. 1, Ege Bölgesi'nde % 36. 5, İç Anadolu Bölgesi'nde %38. 0, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise % 40. 7 oranında artış gözlenmiştir. Aynı dönemde illere göre en fazla artış %43. 5 ile Erzurum, en düşük artış ise % 33. 7 ile Denizli olmuştur.

Türkiye’de giderek artan enflasyonun, sosyal sonuçları ise daha kötü ve acıdır. Sosyal huzursuzluklar, anarşi, polisiye olaylardaki hızlı tırmanış, yolsuzluk, rüşvet ve ahlâki değerlerin yitirilmesi başta sayılabilir.

Enflasyon, toplumu her geçen gün fakirleştirerek insanların ruh sağlığını bozmakta ve yeşil karttan faydalananların sayısını da sürekli artırmaktadır. Bugün Türkiye’de 9. 5 milyon kişi yeşil kart sahibidir. Bu da ülke nüfusunun %15’idir (İnsel, 2002, 2).

Doğu Anadolu Bölgesi’nde her üç kişiden 1’i yeşil kartlıdır. Yurt genelinde bölgeler arasında milli gelirden en az pay alan Doğu Anadolu Bölgesi’nde halkın büyük bölümünün sosyal güvenceden yoksun olması ve gelir seviyesinin düşük olması yeşil kart sahibi olanların sayısının büyük oranlara ulaşmasına sebep oluyor. Valiliklerden edinilen bilgiye göre bölgenin 9 ilinde son nüfus sayımına göre 3. 310. 968 kişi yaşarken bu illerde yeşil kart sahibi olanların sayısı 945. 243’dır. Bu rakamın toplam nüfusa oranı % 29. 7’dir.

Tablo:1-2001 yılı Doğu Anadolu’daki Belli İllere Göre Yeşil Kartlılar

İl	Nüfus	Yeşil Kartlı	Nüfusa Oranı (%)
Erzurum	942. 340	289. 988	30. 7
Muş	453. 654	120. 074	26. 4
Ağrı	528. 744	159. 400	30. 1
Bingöl	255. 395	63. 715	24. 9
Iğdır	168. 593	51. 570	30. 5
Ardahan	133. 756	48. 463	36. 2
Tunceli	93. 584	32. 146	34. 3
Bitlis	334. 902	114. 304	34. 1
Malatya (merkez)	400. 000	65. 403	16. 3
Toplam	3. 310. 968	945. 243	29. 3

Kaynak: Valiliklerden elde edilen bilgiler.

Erzurum, Ağrı, Muş, Tunceli, Bingöl, Iğdır ve Ardahan’da her 100 kişiden 30’u sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilmek için yeşil kart taşıyorlar.

Yine aynı şekilde toplam nüfusu 1. 436. 000 olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden olan Şanlıurfa'da da 325. 276 kişi yeşil kart sahibidir. Oran itibariyle %23'dür.

Ülkemizde 2001 yılında dolar 675. 000 TL'den 1. 472. 000 TL'ye, benzin 578. 700 TL'den 1. 198. 000 TL'ye, tüpgazda 6. 280. 000 TL'den 15. 310. 000 TL'ye fırlamıştır.

Aralık 2000 ve Aralık 2001 yılları arasında temel gıda maddelerinden, ekmek 125. 000 TL'den 200. 000 TL'ye, şeker 417. 000 TL'den 1. 150. 000 TL'ye yükselmiştir. Aşağıdaki tablo'da Türkiye Ekonomisinden bir kesit görülmektedir.

Tablo:2- Aralık 2000-2001 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinden Bir Kesit

Ürün adı	Aralık 2000	Aralık 2001	% artış
Dolar	675. 000	1. 472. 000	120
Benzin	578. 700	1. 198. 000	107
Mazot	448. 000	929. 000	107
Otogaz	293. 000	714. 500	145
Tüpgaz 12 kg	6. 280. 000	15. 310	145
Ekmek	125. 000	200. 000	60
Çay	2. 000. 000	3000. 000	50
Şeker	417. 000	1. 100. 000	167
Pirinç	480. 000	1. 750000	263
Zeytin	1. 100. 000	3. 250. 000	196
Çiçek yağı 1 kg.	590. 000	2. 950. 000	400
Elektrik	55. 340	105. 400	91
İç borç (TL)	36. 4 katrilyon	117. 2 katrilyon	221. 0
Dış Borç (Dolar)	106. 9. milyar	119. Milyar	12. 9
Büyüme oranı	% 6. 1	Eksi% 9. 6	% 51 azaldı
Asgari ücret (Dolar)	141	83	%40 azaldı
Öğretmen Maaşı (9/1) (Dolar)	333	191	%40
Fert başına gelir (Dolar)	2986	2200	% 26

Kaynak: İSO, Türkiye Ekonomisi 2001, İstanbul, s. 27; ve Basından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü gibi gıda ve ihtiyaç maddelerin de önemli derecede artışlar olmuştur.

2001 yılı enflasyon rakamı toptan eşyada %90. 1 tüketici fiyatlarında %75.3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tüketiciler zorunlu tüketim maddelerinde geçen yıl meydana gelen artışlar karşısında 2000 yılını arar oldular. Zorunlu tüketim maddelerinde 2000 yılında görülen fiyat düşüşü geçen yıl tersine döndü 2001 yılında zorunlu tüketim maddelerinin bazılarında üç haneli fiyat artışları görülmüştür.

Tablo: 3- Ocak 2001–Ocak 2002 tarihlerindeki gıda fiyatları

Temel Gıda Maddesi	Ocak 2001	Ocak 2002	Artış Oranı %
Ekmek	125.000	200.000	60.0
Süt (1 lt)	560.000	850.000	51.8
Beyaz Peynir (1 kg)	3.390.000	4.950.000	46.0
Margarin (250gr)	320.000	710.000	121.9
Un (1kg)	260.000	625.000	140.4
Salça (1kg)	550.000	1.350.000	145.5
Pirinç Baldo (1kg)	925.000	1.680.000	81.6
K. Fasulye (1kg)	1.350.000	2.500.000	85.1
Nohut (1kg)	1.200.000	1.975.000	64.5
Y. Mercimek (1kg)	975.000	1.775.000	82.0
K. Mercimek (1kg)	925.000	1.625.000	75.0
Bulgur (1kg)	435.000	850.000	95.4
Makarna (paket)	230.000	480.000	108.6
Çay(Rizetürist 1kg)	3.090.000	4.700.000	52.1
Toz şeker (1kg)	530.000	1.310.000	147.1
Yumurta (tane)	55.000	125.000	127.2
Ayçiçeği yağı	860.000	2.350.000	173.2
Su (5 lt)	650.000	1.100.000	69.2
Tavuk (1kg)	1.580.000	2.650.000	67.2

Kaynak: DİE (2001), Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, 215 vd.;Ve basından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü üzere zorunlu tüketim maddelerinden sütün litre fiyatı %51.8 artarak 850.000 TL'ye, pirinçin Kg fiyatı %81.6 artarak 1.680.

000 TL'ye, nohut, yeşil ve kuru mercimeğin kg fiyatlarında 2 milyon sınırına dayanmıştır.

Oysa ki 1977-2001 yılları arasındaki asgari ücretlere bakılacak olunursa, ücretlerin reel olarak azaldığı görülmektedir.

Tablo:4-Seçilmiş 1977-2001 Yılları Arasındaki Asgari Ücretlerdeki Artış Oranı

Yıllar	Asgari Ücret	Artış Oranı (%)
1977	35. 000. 000	-
1988	40. 000. 000	14
1999	70. 000. 000	75
2000	120. 000. 000	71
2001	160. 000. 000	33. 3

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü Verileri

Tablo'dan da görüldüğü üzere ücretlerdeki artış enflasyon oranındaki artışın çok altında kalmıştır. Böylece ücretle geçinen kesimin reel geliri sürekli azalmıştır.

Türkiye, sahip bulunduğu geniş imkanlara rağmen yüksek enflasyon yüzünden bir türlü refaha kavuşamamakta ve yüksek enflasyonun sebepleri de şöyle sıralanabilir;

1-Bütçeyi dengelemede iç borçlanmanın hala en önemli çare olarak görülmesi,

2-Yüksek meblağlı hazine bonosu satışlarında vadenin kısa ve faiz oranlarının yüksek oluşunun engellenemeyişi,

3-Büyük miktarda iç ve dış kaynaklı sıcak paranın daha emin ve rantı yüksek olan devleti borçlandırmaya yönelmesinin adeta teşvik edilmesi,

4-Tasarruf sahiplerinin bankaların arz edebildiği çok cazip repo faizlerine itibar etmesi,

5-Menkul kıymetler borsasına yeni kağıtlar arz etmekteki çekingenlik,

6-Ticarette ve nakit işlemlerinde TL yerine dövizin tercih edilmesi sebebiyle piyasadaki nakit açığının sürekli olarak yabancı paralar ile kapatılması,

7-Özelleştirme işlemlerinde hukuki ve sosyal engellerin aşılammaması, gibi daha birçok faktör sıralanabilir.

Türkiye’de para basmak bütçeye kaynak bulmanın en kolay yoludur. Merkez Bankasının klasik bir uygulama ile TL bastırması, enflasyonu körüklemekten ileri gidemez. Bu sebeple yapılması gereken dövize endeksli bir yeni liranın ihraç edilmesi yoluyla ekonomiye yeni bir çehre kazandırmak mümkün olabilir.

Türk lirasının değer kaybı, üç sıfır atmakla dahi önlenemeyecektir. Yüksek enflasyonun bir an evvel frenlenebilmesi, en önemli sebebi olan iç borçlanmanın azaltılması ve bütçenin yarıdan fazlasını götüren faiz ödemelerinin sıfırlanması ile mümkün olacaktır.

Kamunun iç borçları düşürülmüş ve bütçeyi boşaltan, iç borç faizleri ortadan kalkmış olacağından yeni vergi ve zamlara gerek kalmayacak, enflasyon hızla düşecektir.

Özelleştirme ve kamu varlıklarının satışı suretiyle elde edilecek gelir yükselecek, çok kere iptal sebebi olan şahıslara menfaat aktarılması tenkidi ortadan kalkacaktır.

Borsa derinlik kazanacak ve tasarruflar repo yerine borsa kanalıyla yatırımlara yönelecek ve böylece işsizlik de azalacaktır.

5. İşsizlik

İşsizlik, Türkiye’nin gündeminde ilk sırayı alan bir sosyo-ekonomik sorundur. Bu sorun çözülmek bir yana, son yıllardaki ekonomik krizlerle birlikte giderek süreklilik ve yaygınlık göstermektedir.

Türkiye’deki işsizlik sorunu niteliği itibari ile diğer gelişmekte olan ülkelerle ortak özelliklere sahiptir. Özellikle hızlı nüfus artışı işsizliği körüklemektedir. 1960’ların başında 28 milyon olan nüfusumuz 2001 yılı itibarıyla 70 milyona ulaşmıştır. Türkiye nüfusunun %23’ünü gençler oluşturmaktadır ve her yıl ortalama bir milyon insanımız işgücüne katılmaktadır. Zaman içinde sürekli artan genç nüfusa karşın istihdam imkanlarının aynı hızda artırılamamasının bir sonucu olarak işsiz nüfusun %37’sini 20-24 yaş arası gençler oluşturmaktadır (Canbay, 2001, 11).

İstihdamın sektörler arası dağılımı da önemli bir etkidir. Türkiye’de bu dağılım tarımın %46’lık payla egemen olduğunu göstermektedir. Sanayinin payı %21’dir. Bu görünüm Türkiye’de istihdam politikalarında yeterli başarıya ulaşılamadığını göstermektedir. Sanayileşme düşük kalmış, yatırımlar artırılamamıştır.

Türkiye’deki işsiz sayısı tam olarak saptanamamaktadır. Bunun nedeni gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bir işsizlik sigortasının uygulanamamış olması bu oranı saptamayı zorlaştırmaktadır.

2001 yılı verilerine göre, Türkiye’de 1.7 milyona varan %7.9 oranındaki açık işsizde ilaveten 1.9 milyon da %8 eksik istihdama tabi olarak atıl bir şekilde bulunan iş gücü vardır. İkisi birlikte toplandığında Türkiye’de 3.6 milyona ve %16 oranına ulaşan bir işsizlikle karşılaşmaktadır (DİE, 2001, 129).

Kentsel yerlerde işsizlik oranı toplamda %11.6, erkeklerde %10.4 ve kadınlarda ise %16.7 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal yerlerde bu oran, toplamda %3.9, erkeklerde %5.5 ve kadınlarda ise %1.2’dir. Öte yandan eğitilmiş genç nüfusun işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre önemli bir artışla %28.7 olarak gerçekleşmiştir. Eğitilmiş gençler arasında işsizlik, en çok kentsel yerlerde gözlenmektedir. 2001 yılı III. Döneminde kentsel yerlerde eğitilmiş gençler arasında işsizlik oranı; toplamda %32.3, erkeklerde %30.5, kadınlarda ise %35.3 olarak tahmin edilmiştir (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/041201I.HTM>).

Gelişmiş ülkelerde işsizliği önleme politikalarının en önemli bir ayağını işsizlik sigortası oluşturmaktadır. İşsizlik sigortası çalışanlara, kendi iradeleri dışında işsiz kalmaları halinde yeni bir iş buluncaya kadar, asgari ihtiyaçlarını temin edebileceği geliri sağlama amacını güden bir sosyal sigorta uygulamasıdır. Türkiye’de de bu sistemi uygulama çabaları sürmektedir. Sistemin işleyişi üçlü finansman sistemine dayanmaktadır. Çalışana ödenen miktar işçi, işveren ve devletin çalışanın aldığı ücret üzerinden belli oranlar karşılığında fon ayrılması ile belirlenir. Yunanistan’da bu oranlar işverende %2.35, işçiden ise %1’dir. Ancak kişi bu meblağı alabilmek için belli süre sigortalı olarak çalışmış ve ödeme yapmış olmalıdır. ABD’de bu süre 3 ile 12 ay arasında değişmektedir. Ayrıca çalışana ödeme yapılan süre ile sınırlıdır. Örneğin İngiltere’de bir yıl, ABD’de ise 26 haftadır.

6-Yoksulluk

Yoksulluğun tanımını yapmak oldukça güçtür. Yoksulluk kavramı bir bütün olarak toplumun ve yoksulların kendilerinin kabul edilebilir bir asgari yaşam standardını neyin oluşturduğu konusundaki bekleyiş ve duygularını yansıtır. Yoksulluğun çeşitli nedenleri vardır:

1-Yaşlılık ve hastalık; 60-65 yaşın üzerine çıkması ve hastalıkların insanların emek piyasası dışına çıkmaya zorlamasıdır.

2-Marjinal insanların çabalarının boşa gitmesi,

3-Kendilerini ve ailelerini yoksulluk düzeyinin üstünde tutmaya yetecek gelire sahip olamamaları,

4-Hizmetlerine olan talebin sayılarından daha hızlı düştüğü meslek alanlarından yaşları ve demode becerileri nedeniyle başka iş alanlarına geçilememesi, yani faktör mobilitesinin olmaması,

5-Ekonominin resesyon dönemlerinde ekonomik performanstaki kötü gidişe bağlı olarak bir yandan işsizlik artarken öte yandan çok büyük bir insan yoksullaşır (Başoğlu, 1999, 205).

Bunun sebebini yatırımların yapılamayışından ve üretimin düşüklüğünde aramak gerekir. Öte yandan faiz giderlerinin de bütçenin en büyük gider kalemi haline gelmesi de ekonomiyi durgunluğa sürükleyen en büyük sebeplerdendir. Faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 1987'de %25' ti. Bu oran 1990'da %30. 8, 1995'de %53. 1 ve 1998'de de %66. 9'a yükselmiştir.

Faiz giderlerindeki bu artışa paralel olarak bütçeden yatırımlara ayrılan pay yıllar itibariyle giderek düşmüştür. Bütçe içindeki yatırıma ayrılan payı;

1980'de %24, 1995'de %6 ve 1999'da %5'e düşmüştür. Bunun sonucu üretimde büyük düşmeler olmuştur. Aşağıda bazı temel malların üretim miktarları görülmektedir.

Tablo:5-200-2001 Yılları Arası Bazı Temel Malların Üretim Rakamları

Yıl\Mal üretim (adet)	Eylül			Ocak -Eylül		
	2000	2001	% Değişim	2000	2001	% Değişim
Buzdolabı (1000 adet)	239	218.4	-8.6	2.031	1.804	-11.2
Fırın (1000 adet)	76.6	68.3	10.8	530.5	427.8	-19.4
Çamaşır Makinesi (1000 adet)	141.4	98.8	-30.1	1.034	696.7	-32.6
Televizyon (1000 adet)	799.9	701.1	-12.3	6.371.4	5.628.2	-11.7
Otomobil (1000 adet)	30.7	24.7	-19.5	222.8	177.9	-20.1
Traktör (1000 adet)	3.8	0.8	-77.8	27.6	13.4	-51.3
Kamyon (1000 adet)	3.0	0.6	-79.3	20	5.5	-72.4
Elektrik (Milyon KWS)	10.144	9.936	-2.1	93.031	91.082	-2.1
Çimento (Bin ton)	3864	3007	-22.7	27.038	24.075	-11

Kaynak :DİE, Haber Bülteni, 08. 11. 2001

Tablo'dan da görüldüğü üzere Türkiye'de üretilen temel malların üretimi önemli ölçüde azalma göstermiştir. Özellikle 2001 yılında buzdolabı üretimi %11. 2, Fırın üretimi %19. 4, traktör üretimi %51. 3 ve çimento üretimi de %11 oranında bir azalma göstermiştir.

Aslında yoksulluğu kaldırmak mümkün olabilir. Ancak yoksullukla mücadele konusundaki tartışmanın büyük bir bölümü buna para dayandırıp-dayandırlanamaması ya da bu işin nasıl yapılacağıyla değil bunun yapıl-

masının gerekli olup olmadığı üzerinde odaklaşmaktadır. Yoksulluğu önleme yollarının başında daha fazla ve daha iyi istihdam, sosyal sigorta ve gelir yardımı gelmektedir (Drewnowski, 1977, 183).

Bir ülkedeki yoksul insanların sayısını bilmek için o ülkenin gelir dağılımını bilmek gerekir. Gelir dağılımındaki dengesizliğin zaman içindeki seyrini izlemek için, GİNİ adıyla anılan bir katsayı kullanılmıştır. Bir ülkede gelir dağılımındaki adaletsizlik ne kadar fazlaysa GİNİ katsayısı o kadar büyük olacaktır. GİNİ katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımındaki adaletsizliği azaldığını gösterir (Beyoğlu, v. d., 1999, 189).

Türkiye’de 1987 ve 1994 yıllarında yapılan gelir dağılımı çalışmalarının sonuçları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo:6-Türkiye Hanehalkı Gelirlerinin %20’lik Dilimlere Göre Dağılımı

Hanehalkı	Hanehalkı Kümülatif	1987		1994	
		Yüzde Paylar	Kümülatif	Yüzde Paylar	Kümülatif
1. %20	20	5. 24	5. 24	4. 86	4. 86
2. %20	40	9. 61	14. 84	8. 63	13. 49
3. %20	60	14. 06	28. 91	12. 61	26. 10
4. %20	80	21. 15	50. 06	19. 03	45. 13
5. %20	100	49. 94	100. 00	54. 88	100. 00
GİNİ KATSAYISI		0. 437		0. 492	

Kaynak:1994 Hanahalkı Gelir Dağılımı Sonuçları, DİE, Ankara

Tablo’dan da görüldüğü üzere 1987 yılında en düşük gelire sahip %20’lik nüfus toplam gelirin %5. 24’ünü alırken, 1994 yılında bu oran %4. 86’ye düşmüştür. Aynı şekilde 1987 yılında en yüksek gelire sahip %20’lik nüfus toplam gelirin %49. 94’ünü alırken, 1994 yılında bu oran %54. 88’e yükselmiştir. Diğer yandan en düşük gelire sahip %80 nüfusu oluşturan %20’lik dilimlerin tamamında 1987’den 1994’e doğru bir düşüş olmuş buna karşılık en yüksek gelirli %20’lik dilimin gelirinde artış olmuştur. GİNİ katsayıları ise 1987 yılında 0. 437’den 1994 yılında 0. 492’ye yükselmiştir. Sonuç olarak ülkemizde ekonomik duruma bağlı olarak, gelir dağılımında bir bozulmanın olduğunu söyleyebiliriz (Erdoğan, 1996, 23).

1999 yılı itibariyle tahmini 65. 3 milyon nüfusa sahip ülkemizde, nüfusun %8’i yani 5. 220 bini açlık sınırında, nüfusun %24’ü yani 15. 672 bin kişisi ise temel ihtiyaçlar yaklaşımına göre yoksulluk riski altında bulunuyor. DPT’nin 8. Kalkınma Planı ve Ulusal Strateji kapsamında yer verdiği tespitlere göre 200 milyar dolarlık ulusal gelirin 114 milyar dolarlık

bölümünü (%57'sini) 13 milyon kişi paylaşırken, kalan 86 milyar dolar (%43) ise 52 milyon kişi paylaşıyor. Bu göstergelere göre yoksul daha da yoksullaşırken zengin daha da zenginleşiyor (DPT, 2001-2005).

Birleşmiş Milletlerin geliştirdiği insani gelişmişlik endeksine göre dünya sıralamasında 1995 yılında 69. sırada yer alırken 1999 yılında 86. Sırada yoksullaşan bir Türkiye gerçeği tespit edilmiştir.

7-Öneriler ve Sonuç

7. 1-Öneriler

Ekonomide kaynak-harcama dengesi kurulmalıdır. **kaynakların** ucuz ve sağlıklı kanallardan elde edilmesi, bunlar harcanırken de yerinde, zamanında ve yeniden kaynak yaratıcı alanlara yönlendirilmesi gerekir. Ekonomik büyüme, yeni yatırımlar yaparak sağlanır. Yeni yatırımlar işsizliği azaltır. Ama yatırım sağlam kaynağa dayanmalıdır. Bunun için sağlıklı bir banka sistemi kurulması kaçınılmazdır. Enflasyonun %20'lerin altına düşürülmesi için özelleştirme uygulaması hızlandırılmalıdır. Özelleştirme, devletin bazı verimsiz KİT'leri elden çıkarması açısından önemlidir.

1999 yılında kamu finansman dengesinin önemli boyutta bozulması, batık bankaların götürdükleri krediler, reel faizlerin yüksekliği, fiyat artışlarında görülen yeniden yükselmeler ekonomideki daralma, dengeleri çok olumsuz ve sürdürülemez bir şekilde bozmuştur. Bu unsurların yeniden reorganize edilmeleri gereklidir.

7. 2-Sonuç

Enflasyonun ülke ekonomisi açısından en olumsuz sonucu, halkın tasarruf düşüncesinin yıkılıp toplumun doğrudan doğruya tüketici bir topluma dönüşmesi olmuştur. Bunun dışında gelir dağılımını bozarak sosyal huzursuzlukları artırmış, yüksek gelir gruplarının lüks tüketim eğilimini çoğaltmış ve orta gelir gruplarını da gösteriş tüketimine yöneltmiştir. Öte yandan Türkiye'de enflasyon nedeniyle bir çok mal da karaborsa ortaya çıkmış, haksız kazançlar artmış ve çabuk zengin olma tutkusu yaygınlaşarak huzursuzluklar yükselmiştir. Bunların dışında enflasyona rağmen tasarruf yapabilenler, tasarruflarını ya atıl yatırımlara ya da yüksek faiz ödeyen ancak güvenilirliği olmayan kişi ve kurumlara yönelterek üretken yatırımların duraklamasına ve sosyal dengenin bozulmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde yaşanan kronik enflasyonun önlenmesine imkan vermeyen iki temel neden vardır. Birincisi, uygulamaya konan istikrar programlarının bir kısmının enflasyonla mücadele için gerekli olan yapısal düzenleme tedbirlerini kapsamaması ve ikincisi de istikrar programlarının kararlılıkla ve etkin bir biçimde uygulamaya konmamasıdır. Bunun sonucu

olarak enflasyon, işsizlik ve bunlara bağlı olarak da yoksulluk önlenememektedir.

KAYNAKLAR

BAŞOĞLU, Ufuk, v. d., (1999), **Gelir Bölüşümü Teori ve Politika**, Umut matbaacılık, İstanbul

CANBAY, Feray, (2001), "Türkiye'nin İstihdam Politikası", <http://www.sufizmveinsan.com/arastirma/issizlik.html>

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/041201I.HTM>

DREWNOWSKI, Jan, (1977), "Poverty:It's meaning and Measurement", **Development and Change**, Vol. 8, No. 2

DİE, (2001), **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, Ankara
GÖKTAŞ, Abdülkadir (2000), **Küresel kriz ve Türkiye**özen yayıncılık, Ankara
GÜZİN, Erdoğan, (1996), **Türkiye'de Bölge Ayırımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma**, DİE Uzmanlık Tezi, Ankara

İNSEL, Ahmet, "Fakirler ve Muktedirler Türkiye", <http://www.cagridogan.com/turk/fak.htm>

İTO(1996), **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, Yayın No:1996-32, İstanbul

İSO(2001), **Türkiye Ekonomisi**Avcıol Basım Yayın, İstanbul

İYİBOZKURT, Erol (1999), **Küreselleşme ve Türkiye**, Ezgi kitabevi, Bursa

KAZGAN, Gülten (1997), **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul

TOBB(2001), **Ekonomik Rapor, 56. Genel Kurul**MayısAnkara

WAVERMAN, L., COMANOR, W. S., GOTO, A., "Introduction", (Der) L. WAVERMAN, W. S. COMANOR, A., (1997), **Competitive Policy in the Global Economy: Modalities for Cooperation** London: Routledge

KÜRESELLEŞME VE PARANOİD – ŞİZOID TOPLUM

*Vehbi Bayhan**

Giriş

22. Yüzyıla girerken “Bilişim Devrimi” ve “Bilişim Toplumu” temelinde “Küreselleşme” olgusu, bütün toplumları ve kültürleri etkileyerek dönüştürmektedir. Bu süreçte, ekonomik açıdan güçlü ülkelerin sosyal, siyasal ve kültürel hegemonyası diğer ülkelerde hissedilmektedir. Zengin ile yoksul arasındaki uçurum, küreselleşmenin şeffaflığında daha görünür hale gelmektedir. Yapısal farklılık ve kapasite düşünülmeden ve sorgulanmadan, eşitsizliklerden küreselleşme sorumlu tutulmaktadır. Küreselleşme, “yeni emperyalizm” ya da “yeni kapitalizm” olarak suçlanarak, “günah keçisi” şeklinde sunulmaktadır. Hem yerelin hem de küreselin bir arada yaşanması, postmodern paradigmada anlamını bulan “hem o hem de o” yapılanmasını getirmektedir. Ancak bu durum, Bauman’ın söylemiyle “parçalanmış hayat”lara neden olmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, gücünün hegemonyası ve kendi gibi olmasını dayatması sonucu, edilgen ülkelerin toplumsal kesimlerinde tepki olarak bir paranoid-şizoid toplumsal ruh halini üretmektedir. Bu anlamda, küreselleşmeden olumsuz etkilenen ülkeler, Sarıbay’ın (2001) ifadesiyle, “paranoid-şizoid toplum”a dönüşebilmektedirler. Salt geri kalmış ülkeler değil, küreselleşmenin temel hâkim ülkesi ABD bile, küresel terör eyleminden sonra paranoid-şizoid toplumsal davranış örnekleri sergilemektedir.

“Paranoid-Şizoid Toplum” kavramı, psikiyatride kişilik bozukluklarını tanımlayan terimlerden esinlenerek oluşturulmuştur. Bu kavramların psikiyatrideki anlamları şu şekildedir:

Paranoid Kişilik Bozukluğu: Kuşkucu, alıngan, kuruntulu kişilerdir. Başkalarının tutum ve davranışlarından kendilerine bir kötülük gelebileceği kuşkusu ile

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. 1964 Malatya (Arapgir) doğumludur. 1988 yılında İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nü bitirdi. 1992 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda, “Enformasyon Toplumunda Kültür 21. Yüzyıla Girerken Kültürel Dönüşümlerin Bazı Belirtileri” konulu Yüksek Lisans teziyle “Bilim Uzmanlığı; 1995 yılında “Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)” konulu Doktora tezi ile “Doktora” derecesi aldı. Kültür Bakanlığı tarafından 1997 yılında yayımlanan “Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma” kitabı, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından “1999 Yılı Genç Sosyal Bilimciler Ödülü”nü kazandı. 2001 yılında yaptığı, “Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili (İnönü Üniversitesi Uygulaması)” konulu araştırma, yayıma hazırlanmaktadır. Gençlik, bilişim toplumu, göç, kentleşme, demokrasi, sivil toplum, İnternet, küreselleşme, intihar, risk toplumu, postmodernizm, anomi ve yabancılaşma konularında çeşitli kongrelerde bildirimleri ve dergilerde makaleleri bulunmaktadır. E-mail: vbayhan44@yahoo.com

aşırı dikkatli, tetikte ve savunucudurlar. Çabuk alınırlar ve başkalarının söz, bakış ve hareketlerini kendilerine karşı olumsuz yorumlamaya eğilim gösterirler. Genellikle çok kıskanç, kinci ve aşırı gururludurlar. Gurur, alınganlık, kincilik ve kıskançlığa bağlı olarak piyeyi deve yapmaya, tartışmaya ve kavgaya eğilimlidirler. Başkalarına soğuk ve yukarıdan bakan, çabuk eleştiren, eleştiriye ve şakayı kaldırmayan özellikleri belirgindir. Kendilerini haklı ve üstün görürler. Başarısızlıklarını ve kusurlarını başkalarını eleştirerek ve haksız bularak rasyonalize ederler. (Öztürk, 1997:323). Yeterli bir temele dayanmaksızın başkalarının kendisini sömürdüğünden, aldattığından ya da kendine zarar verdiğiinden kuşkulanırlar. Kısaca, paranoid kişilik bozukluğu, diğer insanlardan kötü niyetli hareketler bekleme eğilimidir. (Kaplan- Sadock, 1999:191).

Şizoid Kişilik Bozukluğu: Yakın ilişkiler kurmaktan, topluma karışmaktan kaçınan, duygularını belli etmediği için soğuk görünen, içe-dönük kişilerdir. Kolay arkadaşlık kuramazlar, açılmazlar ve yalnızlığı tercih ederler. Belirgin duygusal dalgalanma göstermezler, sevinçleri, üzüntüleri, öfkeleri dışardan kolay belli olmaz. İlgileri ve eylemleri kısıtlı ve genellikle yalnız başına olur. Kendilerine yakınlık gösterenlere soğuk, itici davranırlar ve eninde sonunda onları uzaklaştırırlar. Şizofreniklerin bir kısmında hastalık öncesi kişilik genellikle şizoid özellikler gösterir. (Öztürk, 1997:323). Başkalarının övgü ya da eleştirilerine karşı ilgisiz görünürler. Kısaca, şizoid kişilik bozukluğu, başkalarına açık istekle yaklaşmayan izole bir yaşam tarzını ifade eder. (Kaplan-Sadock, 1999:192).

Bu tanımlamalardan yola çıkarak, küreselleşmenin etkileri sonucunda, toplumsal yapıda da, tıpkı kişilik bozukluklarında olduğu gibi, paranoid-şizoid yapı oluşabilmektedir. Küreselleşmeden olumsuz etkilenen ve başarısız olan toplumlar, paranoid-şizoid toplum haline gelebilmektedirler. Başka bir ifadeyle, küreselleşmeye karşı; kendi içine kapanma, etnosantrizm ve fundamentalizm biçiminde tepki vererek, “kuşkucu-ışedönük toplum” oluşabilmektedir. Bu durum, toplumların kabilleşmesine yol açabilecek tehlikeyi de içinde taşımaktadır. Bu da, çatışma olasılıklarını arttırmaktadır.

Küreselleşme

Bilişim çağında, iletişim araçları ve bilgisayar ağları vasıtasıyla ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme, ülkeleri ve toplumları etkilemektedir. Üretim, parçalara bölünmekte örneğin, bir işletmenin merkezi bir ülkede, üretimin bir bölümü başka bir ülkede, Araştırma-Geliştirme faaliyetleri daha başka bir ülkede yapılabilmektedir. Üretimin bu parçaları arasında eşgüdüm, iletişim araçları ve bilgisayar ağları ile sağlanmaktadır. Üretim, sermaye, finansal pazar ve hizmetler ulusal sınırları aşmaktadır. Demokrasi, insan hakları ve çevre bilinci tüm dünyada yaygınlaşmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel globalleşmenin diğer yapılanması, Avrupa Birliği (AB) oluşumu çerçevesinde meydana gelmektedir. Siyasal globalleşme, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) oluşumunda sağlanmaktadır. Kültürel globalleş-

menin boyutu, uydu yayınları vasıtasıyla medyaların etkinliğinde artmaktadır. McLuhan'ın söylemiyle dünyamız "global bir köy"e dönüşmektedir. Dünyanın her yerinden anında haberdar olmaktadır. Ayrıca, medyalar dizi film, sinema gibi kültürel ürünler üreten ülkelerin ürünlerini sunmaktadır. (Bayhan, 1992:136-148).

Kültürel küreselleşme, uydu yayınları vasıtasıyla medyanın etkinliğinde artmaktadır. İnternet, anında bilgi alış-verişi sağlamaktadır. Radyo 38 yılda, kişisel bilgisayar 16 yılda, televizyon 13 yılda, İnternet ise 4 yılda 50 milyon kişiye ulaşmıştır. Kültürel etkileşim sürecinde, kültürel bilişim üretimini elinde bulunduran hâkim ülkelerin "Kültür Kodları" ve "Kültür Modelleri" diğer ülkeleri etkilemektedir. Bu bağlamda, medyada yayınlanan kültürel bilişim ürünleri, ABD kaynaklı olduğu için "Hayat Alanlarının Amerikanlaştırılması" sürecinden söz edilebilir. (Bayhan 1992:199). Aslında, eklektik olan ABD kültürünün, küreselleşme bağlamında, diğer ülkelerin kültürlerinin de Amerikanlaşmasına etki ettiği ifade edilebilir. Uluslar arası haber ajanslarının tekeliyle haberler, "eşik bekçileri"nin sansürü ve yönlendirilmesiyle dünyaya aktarılmaktadır. Haberin önemi ve değeri, global bilişim şirketlerince belirlenmektedir. (Bayhan, 2001:75-76).

Günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerin en moda kavramlarından biri olan küreselleşme, aslında 20. yüzyılın bir buluşu değildir. Çakmaktaş ticareti yapan *Neandertal* insanından beri ticaret, uluslar arası bir kimlik taşımakta ve küreselleşme ilk çağlardan bu yana tarih sahnesinde boy göstermektedir. Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu, hükümranlıkları süresince "keşfedilmiş" dünyada egemenliklerine uygun olan "dünya sistemleri" geliştirmiş ve *Pax Romana* ile *Pax Ottomana* 19. yüzyıl öncesindeki küreselleşmenin birer örneğini oluşturmuştur. İnsanoğlu "tüm dünyayı kapsayan ve etkileyen" modern anlamdaki ilk küreselleşme sürecine, 19. yüzyılda İngiltere'nin kendi çıkarlarına uygun olarak geliştirdiği dünya düzeni olarak bilinen *Pax Britannica* ile şahit oldu. Sanayi devrimi ile otomasyon ağının gelişmesi küreselleşme sürecine hız kazandırmıştır. İki önemli dünya savaşı ve akabinde yaşanan ABD-SSCB rekabeti, insanlığı çok tehlikeli bir noktaya getirdi. Bunun üzerine iki blok arasında gerilimin azaltılması için "güç"ün değil "norm"un işlerlik kazanması gerektiği gerçeği kendini hissettirmiştir. AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) düşüncesi bu normun ortaya çıkış noktası oldu. Konferansın ve dolayısıyla ikinci küreselleşme dalgasının ilk halkasını oluşturan Helsinki Konferansı'nda kabul edilen Nihai Senet ile iki blok arasında güvenlik, ekonomi, ticaret, enerji ve insani konularda genel bir anlaşmaya varılmıştır. Ardından 1977-78 Belgrad, 1980-83 Madrid, 1986-89 Viyana ve 1990 Paris zirveleri gerçekleşmiştir. "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı" kabul edilmiştir. 1990 Kopenhag, 1991 Moskova İnsani Boyut, 1992 Prag, Viyana Güven Artırıcı Önlemler ve Helsinki zirveleriyle de küreselleşme sürecine yeni halkalar eklenmiştir. Son olarak AGİT'in 1996 Lizbon ve 1999 İstanbul zirveleri sonucunda "sınır tanımayan insan hakları" kavramının gündeme gelmesiyle 2000'li yıllarda "demokrasi ve insan hakları" çerçeve-

sinde daha uyumlu bir dünyanın yaratılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. (DPT, 2000: 50). Bu küresel konsensüsler yanında, hakim ülke Amerika olduğu için, çağımızda *Pax Americana*'dan söz etmek olasıdır.

Küreselleşme, yaşadığımız dünyada, uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm eğilimleri ve olguları kapsayıcı bir biçimde simgelemektedir. Ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinin başlıcaları şunlardır:

a) Sermayenin küreselleşmesi ve dış ticaretin ekonomik kalkınma için ön koşul konumuna gelmesi;

b) Avrupa Birliği gibi, bölgesel örgütlenmelerin ve uluslar arası örgütlerin bir gereklilik haline gelmesi ve ulus devletlerin üstünde/gerisinde bir alana siyasetin taşınması, dolayısıyla siyasi küreselleşme sürecinin hızlanması ve

c) Yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin öneminin artması ve katılımcı demokrasi anlayışının yaygınlık kazanması. (DPT, 2000:4).

Küreselleşmeyi Ortaya Çıkartan Faktörler

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Bu faktörleri ana başlıklarıyla üç grupta toplamak olanaklıdır. Bunlardan birincisini teknolojinin etkisi, ikincisini ideolojik faktörler, üçüncüsünü ise ekonomik faktörler oluşturmaktadır.

Teknolojik Gelişmeler: Aslında toplumsal süreçleri sadece teknolojiye indirmek aşırı basitleştirme olur. Ancak teknolojik determinizme yönelik eleştirileri saklı tutarak, küreselleşme üzerinde teknolojinin etkisini inkar etmek de mümkün değildir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren enformasyon teknolojilerinin yaygınlık kazanması, dünyada mesafe kavramının eski anlamını ortadan kaldırmıştır. Bu durum küreselleşme bağlamında belki de ilk etkisini finans piyasasında hissettirmekle birlikte, bu etki günümüzde çok daha geniş bir alana yayılmıştır. İletişim ve bilgisayar gücündeki patlama, küresel mali piyasaların gelişimine ivme kazandırmıştır. Bu süreç, günümüzde de hızlanarak devam etmektedir.

İdeolojik Faktörler: Özellikle Doğu blokunun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusu artırmıştır. Nitekim kısa bir sürede tüm maliyetine rağmen, eski plânlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkanlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Bir diğer ifade ile duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi aşılmıştır. Her ne kadar, Asya krizi sonrasında küreselleşmeye yönelik itirazlar artmaya başlamış olsa bile, son dönemde neo-liberal ideolojinin

temel ilkelerine güven anlayışı içerisinde hızlandırılarak sürdürülme çabası söz konusudur. Başta ABD olmak üzere, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde sürdüren küreselleşme süreci hızlandıkça, Hegel'in diyalektiğinden giderek ifade edersek, anti-tezini oluşturan anti-küreselci akımlar da tepkilerini ortaya koymaya başlamışlardır.

Ekonomik Faktörler: Gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması, özellikle 1970'lerdeki petrol krizi sonrasında dış piyasalara açılma arayışı ile iktisadi faaliyetlerin hacimlerinin artmış olması küreselleşme sürecini ortaya çıkartan ekonomik faktörlerden bazılarını oluşturmaktadır.

Küreselleşme sürecinin dikkati çeken bir başka yönü ise, üretim faaliyetlerini bütün bir dünya coğrafyasına yayan uluslar üstü (Supranational) ya da çok-uluslu dev firmaların, bu sürecin bir dünya sistemi olarak yerleşmesinde oynadıkları belirleyici roldür. Önemli olan husus, bilim ve teknolojiye egemen ülke kökenli bu firmaların günümüz teknolojisinin -dünya teknolojisinin- fiili sahipleri olmalarıdır. Patent ve diğer fikri mülkiyet haklarının korunması ile ilgili olarak, Dünyada bir taraftan küreselleşme yönünde gelişmeler olurken, öte yandan ilk bakışta küreselleşme ile tezat oluşturan **bölgeselleşme** akımı yaygınlık kazanmaktadır. Dünyada çeşitli ülkeler, başta ekonomik alanda olmak üzere çeşitli alanlarda birbirleriyle işbirliği yapma eğilimleri içerisinde girmektedirler. Sosyalizmin çöküşü ile birlikte askeri alanda ittifak konusu daha farklı bir boyut kazanmış durumda. Ekonomik alanda ise ülkeler arasında bölgesel entegrasyon hareketleri her geçen gün daha fazla önem kazanıyor. Bugün üç ayrı kıtada bölgesel ticaret blokları oluşmaktadır. Avrupa Kıtasında Avrupa Birliği (AB), Amerika Kıtasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya Kıtasında Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) bölgesel ekonomik entegrasyonlara örnek oluşturmaktadırlar. Bir taraftan dünyada küreselleşme ile ticari sınırlar kalkarken diğer taraftan bölgeselleşme ile ekonomik bütünleşme hareketleri veya bloklaşmalar oluşmaktadır. (DPT, 2000: 4). Çok uluslu firmalar "yeni uluslararası iş bölümü" çerçevesinde, üretimi bütün yerküreye yaymışlardır. Her gün finans piyasalarında büyük miktarlarda para, bir ülkeden başka ülkeye akmaktadır.

Ekonomik yönden bugün yeryüzündeki ülkelerin önemli bir kısmı birbirleriyle bütünleşmeye başlamıştır. Örneğin Tayland'da başlayan bir kriz, bütün Asya'yı etkilediği gibi, bizi de etkileyebilmektedir. Ya da Rusya'da yaşanan bir krizin arkasından Türkiye'den bu ülkeye ihracat yapan bir çok firma kapısına kilit vurmak zorunda kalabilmektedir. Bu da doğal olarak ülkeleri kendi politikaları kadar, başka ülkelerin izlediği ekonomik ve siyasi politikalar konusunda da duyarlı olmaya zorlamaktadır. Yani artık ül-

kelerin iç işlerinde yaşadığı sorunlar ile dış ilişkilerindeki sorunlar arasındaki sınır giderek azalmaya başlamıştır. (Bozkurt, 2000:26-28).

Küreselleşmenin Özellikleri

Yeni Piyasalar: Finansal piyasalar, küresel olarak birbirine bağlanmış ve günde 24 saat işlem yapmaktadır. Castels'in de belirttiği şekilde, küresel düzeyde, milyarlarca dolar değerindeki işlemler, elektronik devreler vasıtasıyla saniyelerle gerçekleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler, İnsani Gelişme Raporuna göre ise, dünya finansal piyasalarında her gün 1, 5 trilyon dolardan fazla para el değiştirmektedir. Küresel düzeyde bütünleşmiş finansal piyasalar tarihte ilk defa gerçekleşmektedir. Ayrıca, hizmetler, bankacılık, sigorta ve taşımacılık alanlarında yeni piyasalar ortaya çıkmakta ve piyasalar anti-tröst kanunlarıyla yeniden düzenlenmektedir.

Yeni Aletler: Teknolojik açıdan mobil telefonlar, İnternet bağlantıları ve medya networkleri de tarihte ilk defa ortaya çıkmıştır. Ve bütün bu teknolojiler, küreselleşmenin teknolojik altyapısını oluşturmaktadır.

Yeni Aktörler: Ulusal hükümetler üzerindeki otoritesi ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO), bir çok devletten daha fazla olan ekonomik gücüyle çok uluslu şirketler, küresel gönüllü kuruluşlar (NGOs) ve ulusal sınırları aşan diğer gruplar ortaya çıkmıştır. Bölgesel bloklar yaygınlaşmakta ve önem kazanmakta - Avrupa Birliği (EU), Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA), Güney Afrika Gelişme Birliği ve bir çok diğerleri. Daha fazla politika koordinasyon guruplarının oluşması - G7, G10, G22, G77, OECD gibi

Yeni Kurallar: Ulusal politikaların alanını daraltarak ulusal hükümetleri daha çok bağlayan ve güçlü yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmiş, ticaret, hizmetler ve fikri haklar üzerindeki çok taraflı anlaşmalar gündeme gelmiş ve demokrasi, insan hakları konusunda yeni hassasiyetler ortaya çıkmıştır. Daha önceki dönemlere göre daha fazla özelleştirme (privatization) ve serbestleştirme (liberalization) etkisi taşıyan pazar ekonomisi politikaları dünya çapında yaygınlaşmakta. Politik rejim olarak demokrasi seçiminin geniş ölçekte kabul görmesi. İnsan Hakları sözleşme ve usullerinin kapsam ve imzalayan sayısı olarak yaygınlaşması - dünya insanları arasında bu konudaki duyarlılığın artması. Küresel çevre sorunları konularında görüşmeler ve anlaşmalar - biyoteknoloji, ozon tabakası, kirletici atıklardan kurtulma, çölsüzleştirme, iklim değişimleri. Çevresel ve sosyal koşullar gibi yeni anlayışları gündeme alan çok taraflı ticaret anlaşmaları. Yeni çok taraflı anlaşmalar ile - hizmetlerin, entellektüel mülkiyet haklarının, haberleşmenin - hükümetler açısından daha önceki anlaşmalardan daha fazla koruyucu koşullara bağlanması. (HDR, 1999; Bozkurt, 2000:29).

Küreselleşmeye Yaklaşımlar

Günümüzde küreselleşmeye yönelik yaklaşımları “aşırı küreselleşmeciler” (hyperglobalist), “kuşkucular” (skeptical) ve “dönüşümcüler” (transformationalist) şeklinde üçlü bir sınıflamaya tabi tutabiliriz.

Aşırı Küreselleşmeciler: Bunlar radikaller diye de anılmaktadırlar. Bunlara göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan *ulus devlet*, *küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir*. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyoneliteye işaret etmektedir. Günümüzde politikacılarla daha az ilgileniyoruz; çünkü hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmişlerdir. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir. Bu anlamda dünya ülkelerinin çoğunda, vatandaşların politikayla daha az ilgilenmeleri ya da politikacıların vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucudur.

Bir diğer ifadeyle aşırı küreselleşmecilere göre, *piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür*. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler. Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan neo-marxistler (ya da radikaller), çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşüncüyü de paylaşmaktadırlar.

Aşırı küreselleşmeciler, bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanıyorlar. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, “*yeni bir küresel işbölümü*” yükseliyor; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki “*artan bir anakronizmin*” mevcudiyetine dikkat çekiliyor. Bu arka plana rağmen hükümetler, küreselleşmenin sosyal sonuçlarını “idare etmek” durumundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. Ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur. Neo-Marksistler ve radikaller içinse böyle bir “iyimser yaklaşım” doğru değildir. Onlara göre

küresel kapitalizm, hem uluslar arasında hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak sosyal korumada geleneksel refah devleti yolunun sürdürülmesinin zorlaştığı ve giderek eskidiği konusunda neo-liberaller ile mutabıktırlar.

Bir çok neo-liberal için küreselleşme, *ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi* olarak değerlendirilmektedir. Aşırı-küreselleşmeci bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir delili olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde *kültürel karışım* (hybridization), *küresel yayılma* ve *küresel yönetim* kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde *yeni dünya düzenin delilleri* ve *ulus devletinin ölümü* olarak yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetin sınırlarını kontrolde zorluk çekmeye başlamışlardır. Küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep ederken, devletlerin otonomisi ve egemenliği de daha çok aşınmaktadır. Bunun yanında, ülkeler arasında uluslararası işbirliği kolaylaşmıştır; artan küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerin halkları, ortak çıkarlarını daha çok farkına varmakta ve bunun sonucunda da küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zeminin oluştuğunu iddia etmektedirler. (Bozkurt, 2000:18-21).

Küreselleşme Karşıtları: Radikal/aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer alan bu grup, kuşkucular olarak da anılmaktadır. Giddens'in deyimiyle küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Yaşadığımız dünyada *hiçbir şeyin yeni olmadığını* iddia etmektedirler. Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (19. yüzyıla) bakarak, o dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin oluşmuş olduğunu söylemektedirler. Günümüzde hala bir çok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrollerine karşılık, 19. yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını iddia ediyorlar. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını iddia ediyorlar. Kısacası, *küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmiyorlar*. Herkesin bu terimle bu kadar ilgili olmasını *zamanın ideoloji* haline gelmesine bağlıyorlar. Onlar için küreselleşme, *refah devletini* yok edecek *minimal devlet* ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir terimdir. Bu grubun bazı üyeleri, küreselleşmeyi, *kapitalizmin savaştı olmayan yeni işleyiş mantığı* ya da jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken ; Chomsky gibi bazı ünlü düşünürler de, kâr peşinde koşan *mega-işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı* (Sainath) olarak nitelemişlerdir. Bu gruba göre *küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir*; sadece bu süreç aşırı küreselleşmeler tarafında abartılarak bir *efsane* haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiştir. Bunun yanında ulusal hükümetler, uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları değildirler.

Bunun yanında küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu değil, tam aksine alternatifidir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. *Küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir.* Yine bu grup, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe dikkat çekiyor ve bunun dünyada neo-liberallerin dediği gibi, küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade, köktendinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacağını savunuyorlar. Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir *ideolojik tutum* olduğunu iddia ediyorlar.

Dönüşümcüler: Giddens'in da dahil olduğu bu grup, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. *Artık dış ya da uluslararası ile iç işleri arasında açık bir ayrım söz konusu değildir.* Ekonomik anlamda bırakın yüz yıl öncesini, 30-40 yıl öncesinden bile çok farklı bir dönemde yaşıyoruz. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımızı işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19. yüzyılla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline geliyor. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında temas edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır.

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdığını kabul ettiği halde, hem aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletin sonunun geldiği” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi olarak değerlendirilen, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıyor. Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar. (Bozkurt, 2000:21-23).

Küreselleşmenin Eleştirisi

Ekonomik açıdan küreselleşmede, çok uluslu büyük şirketlerin ucuz insan gücü ile gelişmemiş ülkelerde üretim yapmaları, bu şirketler açısından kârlı olmasına karşılık; ucuz emeğin sömürülmesi bakımından eleştirilmektedir. Bu görüşün anti – tezi; zaten gelişmemiş ülkelerde işsizliğin yüksek oranda olması nedeniyle, emeğin ucuz olduğu; bunun sorumlusu-

nun çok uluslu büyük şirketler olmadığı, aslında bu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde iş sahası açtıkları ve teknoloji götürdükleri şeklindedir. Küresel şirketlerin diğer bir özelliği; ihtisaslaşma, rekabet, rasyonel örgütlenme, reklam ve halkla ilişkiler çerçevesinde etkin ve yetkin olmalarıdır. Son dönemlerde, küresel şirketler ürünlerini, pazarları olan ülkelerdeki yerel kültüre göre pazarlamaktadırlar. Bu bağlamda örneğin, Coca-Cola artık yerel kültüre göre, reklam ve üretim sürecine girmiştir. Tüketici eğilimleri, yerel toplulukların istekleri göz önüne alınarak saptanmakta ve ona göre reklam ve ürün üretilmektedir.

Küreselleşmenin eleştirisi bağlamında, teknolojiye ulaşmada ülkeler arasında adaletsizlik bulunmaktadır. Bu gerçekten hareketle; ABD, Britanya, Almanya, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya ve Rusya'nın oluşturduğu G-8 grubu; "Enformasyon Teknolojisi Şartı" bağlamında, Üçüncü Dünya Ülkelerinin de bilişim teknolojisine kavuşmalarının önemini benimsedi. Ancak, bu karara karşılık şu soru sorulmaktadır: "Gıda, eğitim ve sağlık sorunları çözülmeyen, yani bu insanlar 35'ine bile varamadan ölümler, değil İngilizce, kendi dilinde okuma-yazma bile bilemeyenlere, İnternet götürmenin anlamı nedir?"

Dünya nüfusunun %80'i telefonda hiç "çevir sesi" bile duymamış. Dünya İnternet kullanıcılarının yansı ABD'de (148 milyon) (Afrika 3 milyon, Asya 76 milyon, Avrupa 92 milyon. Ortadoğu 2 milyon, Güney Amerika 13 milyon: toplam 324 milyon), İnternet kullanıcıları, tüm dünya nüfusunun %5'ini oluşturmaktadır. Her 5 web sitesinden 4'ü İngilizce ve bu dili dünya nüfusunun %10'u bilmektedir. Bunun dışında, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark 1997 yılı itibariyle 727'ye 1 oranındadır. Dünyada hala 880 milyondan fazla kişi sağlık hizmetinden yararlanamamakta; yoksul ülkelerde sağlığa 42 milyar dolar ayrılırken. Avrupa'da bir yılda sigaraya 50 milyar dolar, alkollü içkilere 150 milyar dolar harcanmaktadır. Dünyada bir yılda uyuşturucuya harcanan para ise, 400 milyar dolardır.

Bu adaletsiz sisteme rağmen, küresel kültür, bütün dünya ülkelerini etkilemektedir. Besin, müzik ve moda alışverişi bağlamında, evrensel hayat tarzı imajının itici gücü "tüketici" olmaktadır. Nescafe içen, Benetton'dan giyinen, Hyundai marka arabası ile McDonald's'a doğru yol alırken, Amerikan-İngiliz rock müziği dinleyen tüketici, İnternette "Chat" (sohbet) yapan, bunalıma girdiğinde anti-depresan ilaç kullanan "Küresel İnsan".

Artık, McDonald's olmayan bir tek ülke bile kalmadı. Dünyada, 300 milyonun üstünde insan İnternet kullanıyor. Bunların 148 milyonu Kuzey Amerika, 13 milyonu Güney Amerika'da yaşayanlar. Afrika'da ise, yalnızca 3 milyon kişi İnternet kullanabiliyor. G 77 olarak bilinen dünyanın en yoksul ülkeleri ise, "dünya parmaklarınızın ucunda" diyenlerden eşit hak

talep ediyor. Tüm dünyada günde 110 bin adet Jeans satılıyor. Orlando'daki Disney World'u her yıl 16 milyon kişi ziyaret ediyor. Artık, daha çok Asya'lı Batılılara benzemek için estetik operasyonla göz kapağı ve burun yaptırıyor. Artık yapılacak, giyilecek, gidilecek tek şey var. O da olmazsa, hayatı ters gidenlerin "ortak dayanağı" anti-depresan ilaçlar. Sadece, Fransa'da 200 bin kişi, anti-depresan ilaçların bağımlısı. Dolayısıyla, tekdüze oluyoruz. Medya, tekdüze kültürü bütün ülkelere yayıyor. (Bayhan, 2001:75-77). Eğitim sistemi ve ders kitaplarından, yaşama ve davranış biçimine, beslenmeden, müzik ve danstan, giyim-kuşama kadar yayılan alanlarda ABD'ye özgü kalıpların, günümüzde bütün ulusal kültür kalıplarını şekillendirmesinde; insan psikolojisinin "en güçlüye benzeme" ve ondan ayrılmama eğilimi de rol oynamaktadır. Ayrıca, ABD'nin kitle kültürü yaratmadaki üstünlüğü çerçevesinde, herkesi aynı potada kaynaştırması da önem taşımaktadır. Yoksa, her yerde artan sayıda gencin blucin giyip, hamburger yiyip, Coca-Cola içerken, pop müziği dinleyerek, pembe dizi (soap opera) seyretmesi nasıl açıklanabilir? Bu süreçte, reklamların, medya araçlarının, beyin yıkama etkilerinin, ABD kaynaklı çok uluslu şirketlerin yaygınlığının etkisi de yadsınamaz. (Kazgan, 2000: 50).

Bugün dünyada iki boyutlu bir küreselleşmenin gerçekleşmekte olduğu bilinmektedir. Birincisi, *objelerin yaygınlaşması*; ikincisi ise, *değerlerin yaygınlaşmasıdır*. Artık, dünyanın çok büyük bir coğrafyasında, objeler aynılaşmıştır. Objeler (GSM teknolojisi, www, fast food yemekler, Coca-Cola vb.) dünyanın her yerinde bulunabilir, kullanılabilir ve geçerlidir. Ancak, küreselleşmek, yalnızca hamburger yemek, cola içmek, beyzbol kasketini ters takmak, cep telefonu taşımak, İngilizce konuşmak, Amerikan doları kullanılmak, uydu antenden televizyon seyretmek, blucin giymek, İnternetde surf yapmak değildir. Değerlere (parlamenter demokrasi, insan hakları, çevre vb.) atfedilen önemin artması ise, aynı oranda ve aynı hızda yaygınlaşmamaktadır. (DPT, 2000: 67).

Paranoid – Şizoid Toplum

Küreselleşme sürecindeki iki oluşum bağlamında, küreselleşmenin paranoid – şizoid bir toplum yapısını ürettiği ifade edilebilir. Bu yapıyı oluşturan iki oluşum şunlardır;

- a) Glokalleşme (Glocalization),
- b) Kendi kendine oryantalizasyon (Re-orientalization)

Glokalleşme, yerel farklılıkları global içinde meşru gören bir tutumu yansıtır gibidir; fakat son tahlilde local'in global'e eklenmesinden başka bir şey değildir. Üstelik "yerel düşün global davran" mottosuyla şizoid bir kimlik dayatıcı yanı vardır.

Kendi kendine oryantilizasyon ise, glokalleşme gibi yerel olanı global aracılığıyla meşrulaştırmak değil, tersidir: Global olanı yerel aracılığıyla meşrulaştırmaktır. (Weber'in kapitalizmin gelişiminde Protestan ahlakının oynadığı role dair tezinin, Çin'de de Konfüçyanizm için geçerli olduğunun kabul edilmesi gibi. "Weberleştirilmiş Konfüçyanizm" (Dirlik, 1997:226'dan aktaran Sarıbay, 2002:47). Bu bağlamda, yerel olanın globale dahil olması, global olanın yerele uygun tanımlanarak meşrulaştırılmasıdır.

Globalleşmenin gerek glokalizasyon, gerek kendi kendine oryantilizasyon yoluyla çelişkisiz bir meşruluk anlayışı, sosyolog Ulrich Beck'in belirtmiş olduğu "ya o ya da o" mantığından "hem o hem de o" mantığına geçilmiş olmasıdır. Bu yapı da, postmodernizmin "anything goes" (herşey mübahtır) ilkesinde anlam bulur. Böylece, globalleşmeyi yerelleşmeyle, bütünleşmeyi parçalanmayla, merkezileşmeyi adem-i merkezileşmeyle beraber madalyonun iki yüzü şeklinde düşünmemiz mümkün hale gelir.

Buradan doğacak sonuç ise sadece kişilik, kimlik ve kültür düzeyinde oluşacak bir şizoid durum değil, bu şizoidliğin politik olarak yaratacağı pasiflik, hatta kötürümlüktür. Kötürüm olmak istemeyenlerin önüne iki seçenek konulmaktadır. Ya maddi medeniyet olarak global kapitalizme eklemelenmek, böylece "kazananlar" sınıfına dahil olmak, bunun için de öncü toplumların "dostu" konumunu elde etmek; ya da şu günkü dünyada pek mümkün görünmeyen toptan bir reddiyeyle kendi içine kapanmak, kendi medeniyetinin tasavvur ettiği bir dünyanın inşasına girişmek, yani "düşman" konumuna düşmek! Etnosantik davranarak, aşırı milliyetçi, etnik ya da dinsel fanatizm şeklinde fundamentalist eğilimlerle, kendi içine kapanma ve dünyadan soyutlanma. Bu durumun altyapısında Huntington'un "medeniyetler çatışması" olarak ifade ettiği, din temelli ayrışmanın savaşımlı vardır. Belki de bu nedenle, 11-Eylül küresel terör eyleminden sonra Başkan Bush'un "haçlı seferleri" ifadesi, Freud doğruysa, bir "dil sürçmesi" değil, reel politikin ifşası sayılabilir. (Sarıbay, 2002:47-48).

Beck'e göre, 11-Eylül-2001'den sonra, küresel terörizm riski, "haçlı seferleri"ni ifade eder. Küresel terör; özgürlüklerin azalması, milliyetçilik, korumacılık ve öteki kültürlerle düşmanlığın geri dönüşü demektir. Bu anlamda, iki farklı devlet modeli karşımıza çıkmaktadır ; a) "gözetim devleti", ve b) "kozmpolit devlet". Gözetim devletinde, güvenlik ve askeri kuruluşlar önemlidir, özgürlük ve demokrasi güvenlik uğruna ikinci plandadır, insan hakları güvenlik yararına kurban edilir. Yabancı korkusu, ırkçılık artar. Buna karşılık, kozmpolit devlette ise, başkalarının, "öteki"nin farklılığını tanıma, demokrasi ve hoşgörü temeldir. (Beck, 2001). Küresel-

leşme çerçevesinde Beck'e göre, kozmopolitanlık, fanatik milliyetçilik duygusu taşımayan, dünyanın herhangi bir memleketini kendi vatani sayabilen, başka bir deyişle dünya vatandaşlığını benimseyen kişilerden oluşmaktadır. (Gökçe, 2001:29).

Ancak, 11 Eylül küresel terör eyleminden sonra, Amerika gibi kendi kendisine muhalefeti besleyen ve hoş gören bir yapı, aniden sansürcü ve dediğim dedik bir tarzı sahiplendi. 'Ya bizimlesinizdir ya da düşmanlarımızla' söylemi, eleştirel düşünceyi vatan hainliğine eş tutacak bir çılgınlık boyutuna ulaştı. Bu ortamdan yararlanmaya kalkan bazı fırsatçı teşekküller bu işi bir medeniyetler savaşına çevirmeye, bir medeniyet / din tasarımı ve tecrübesi olan İslam'ı balçıkla sıvamaya yeltendiler. (Sayar, 2002:76). 11-Eylül 2001 sonrası, psikolojik ortamın en olumsuz belirleyeni "küresel travma"dır. Küresel travma, silahların yıkıcı gücünün bir anda istenilen herhangi bir yeri ve tüm dünyayı yok edecek güçte olmasını ve ölümcül görüntülerin bir anda tüm dünyanın gözüne sunulmasını, insan organizmasının hiç tanımadığı tekno-medyatik vahşete maruz kalmayı ifade etmektedir. (Göka, 2001a). 11-Eylül küresel terörü, hem içerdiği vahşet ve şiddet, hem de dünya üzerindeki sonuçları bağlamında, ciddi olarak düşünülmeli, irdelenmeli, çözümlenmesi gereken bir "terör eylemi"dir. Binlerce sivil insanın ölümü temelinde, ideolojileri, dinsel, etnik ya da kültürel kimlikleri ne olursa olsun, herkes tarafından şiddetle kınanması gereken bir "insanlık trajedisi"dir. Aynı zamanda da, tüm insanları "ontolojik güvensizlik" duygusuna mahkum ederek, günlük yaşamı bir "risk, belirsizlik, güvensizlik" durumuna dönüştüren ve bu anlamda "özgürlük alanı" üzerine yapılmış vahşi bir saldırıdır. Dolayısıyla, 11-Eylül terörizmini, "insanlığa karşı suç" olarak görmeden, hemen "medeniyetler çatışması", "Amerikan emperyalizmi eleştirisi" ve "Orta Doğu sorunu" gibi referanslarla çözümlenememek yanlıştır. Bu çözümlenmeler bizi, savaşı tek olasılık olarak görme yanılığına ya da tuzağına düşürmektedir. (Keyman, 2002: 27, 31).

Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak toplumsal sefaletin ve geriliğin bir göstergesidir. Küreselleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası mekanı giderek bölme, insanları ayırma ve dışlamadır. Küreselleşmeye maruz kalan insanların yeni-kabileci ve köktenci eğilimi kadar, küreselleşen üst kültürün "melezleşmesi" de küreselleşmenin meşru bir çocuğudur. (Bauman, 1999: 9).

Bu bağlamda, yirmi birinci yüzyılın savaş alanı, fundamentalizm ile kozmopolit hoşgörüyü karşı karşıya getirmektedir. Küreselleşen bir dünyada, bilgilerin ve görüntülerin yeryüzünün her tarafına rutin biçimde aktarılmasını seyreden bizler, bu şekilde bizden farklı biçimde düşünen ve farklı yaşamlar süren başka insanlarla düzenli ilişkiler kurmuş oluyoruz. Kozmopolitler bu kültürel karmaşayı memnunlukla karşılayıp benimsiyorlar.

Fundamentalistler ise, bu eğilimi rahatsız edici ve tehlikeli buluyor ve her alanda (din, etnik kimlik ya da milliyetçilik gibi) yepyeni ve saflaşmış bir geleneğe (genellikle de şiddete) sığınıyorlar. (Giddens, 2000:16).

Köktencilik; anti-modernist hareketler, doğuştan gelen kimliklerin ve değerlerin başkaldırıları bir modernleşme-bozumu (de-modernization) olarak anlaşılmaktadır. “Tarihin Sonu” teorisyenlerine göre köktencilik, özellikle Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra, küreselleşmenin karşısına çıkan birincil tehlikedir. Hardt ve Negri’ye göre, köktencilik (fundamentalizm) İmparatorluğa geçişin bir belirtisidir. “Batı karşıtı”, şiddet yanlısı ve hoşgörü yoksunu dinsel bağnazlık bağlamında İslamcı köktencilik; modernizmin dinamik ve seküler toplumu karşısına; durağan ve dinsel bir toplum önerir. Bu anlamda, anti-modernizm olarak İslamcı köktencilik, toplumsal modernleşme sürecini tersine çevirme, modernliğin küresel akışından kopma ve modern öncesi bir dünya yaratma gayreti içindedir. Örneğin, 1979 İran Devrimi, bu açıdan devrim-karşıtı bir devrim, eski düzenin bir ayaklanmasıdır. ABD’deki Hıristiyan köktenci hareketler de, kutsal metinler temelinde geçmişteki toplumsal biçim olduğu tahayyül edilen bir şey yaratmaktadır. Mevcut Hıristiyan köktenci grupların birincil toplumsal gündemi, geçmiş devirde var olduğu hayal edilen istikrarlı ve hiyerarşik çekirdek ailenin (yeniden) yaratılmasıdır. Bu amaçla, bu köktenci gruplar kendilerini, özellikle kürtaja ve eşcinselliğe karşı Haçlı Seferleri düzenlemeye vermişlerdir. Ancak Hıristiyan köktencilerinin müjdelediği istikrarlı, çekirdek heteroseksüel ailenin arılığı ve bütünselliği ABD’de hiçbir zaman var olmamıştır. Bu hareketlerin ideolojik temeli olarak hizmet gören “geleneksel aile”, sadece aile kurumu içindeki tarihsel deneyimlerden çok, televizyon programlarından kaynaklanan yamalı bir değerler ve pratikler bahçesidir. Diğer yandan, ABD’deki Hıristiyan köktenci hareketler, sürekli olarak bir beyaz üstünlüğü ve ırksal arılık projesinin çekim alanına girmektedir. Yeni Kudüs, hemen hemen beyaz ve patrimoniyal bir Kudüs olarak hayal edilmektedir. (Hardt ve Negri, 2001:165-166).

Fundamentalizm en genel anlamda, geçmişe geri dönüş arzusu demektir; kuşatılmış gelenektir. Fundamentalizm, küreselleşmeye duyulan tepkidir; ona gözlerini kapama ve içe kapanma halidir; dolayısıyla çok sesliliğe tahammül edemez ve diyalogu reddeder. Ancak fundamentalizmi yalnızca dinsel anlamıyla değil, her türlü, etnik, milliyetçi, siyasal anlamlarıyla değerlendirmek gerektiğini hatırdan çıkarmamalı; dünyanın her yerinde fundamentalist tepkiler çıkabileceği (örneğin Batı’daki yabancı düşmanlığı, kadın özgürlüğüne karşı muhafazakar tepkiler gibi) bilinmelidir. Fundamentalizmin ruh sağlığı açısından önemi, şiddete ve fanatizme uygun bir toplumsal vasat olması nedeniyledir. Bu kimi zaman "paranoid endemi" boyutuna ulaşmakta, birey-kültür ve psikopatoloji arasında sıkı-

şan ruh sağlığı profesyoneli, hiçbir şey yapamadan çaresizlik içinde olup biteni seyretmektedir. (Göka, 2001).

Edward Said'in söylemiyle, "hepimiz aynı suda yüzüyorsak", Hungtinton'un analizlerinin bizi ister istemez ulaştıracağı, fundamentalizm ve etnosentrizm gibi sonuçları kararlılıkla reddetmeliyiz ve bizi "dost-düşman" ikileminden kurtaracak "üçüncü şıkkı" var etme gayretinde yoğunlaşmalıyız. (Sarıbay, 2002:48). Adaletli bir dünya vizyonu, küreselleşme sürecini kapitalizm-modernite bağlamında düşünmeyle, kalkınmayı serbest pazar temelinde değil, üretim mantığı içinde kavramsallaştırmayla ve kültür olgusunu "kimlik-farklılık eksenine"ne yerleştirmeyle olasılık kazanabilir. (Keyman, 2002: 32).

SONUÇ

Küreselleşme, bir yandan, bu oluşumdan olumsuz etkilenen bireyler, gruplar ve toplumlar tarafından kuşkuyla karşılanmakta ve reddedilmektedir. Aynı zamanda, küreselleşme, kendi içinde farklılıkları barındırması ve çoklu yapısıyla parçalanmışlığı "hem o hem de o" olmayı gerektirmesi nedeniyle, bunu başaramayanlarda "paranoid-şizoid" bir ruh hali üretmektedir. Dolayısıyla, küreselleşme, dünya düzleminde toplumlarda "paranoid-şizoid" bir toplumsal ruh halini verili hale getirmektedir. "Risk Toplumu"nun küreselleşmesiyle, kaygı dolu, kuşkucu, içe kapalı bireyler ve toplumsal yapı oluşmaktadır.

Bu toplumsal ruh halinin patolojik yapısından kurtulmanın yolu; küreselleşmenin bir olgu ve gerçek olduğunun bilincine varmak, "çeşitlilik içinde birliğin" (Keyman, 2002) yaşanabileceğini, "sosyal empati" (Berkay, 2000) ile birbirini ve "ötekini" anlamının gerekliliği, ülkeler arası ve ülkelerde sosyal tabakalar arası "sosyal adaletin" sağlanması ile toplumsal eşitsizliklerin en aza indirgenmesidir. "Biz" ve "öteki" ayrımının derinleşmesi, kuşkuculuk ve korkularla yaşamak yerine; kültürel çeşitlilik ve barış içinde yaşamak en sağlıklıdır. Bunun anahtarı ise, demokrasi ve laikliktir. Bunun için de, "eleştirel bilinçli" bireyler yetiştirmek öncelik taşımalıdır. Sorgulayan, araştıran ve sosyal ahlakı içselleştirmiş bireyler yetiştirmek için ise; genç kuşakları objektif felsefe, sosyoloji ve psikoloji eğitim ve öğretimi ile donatmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Bauman, Zygmunt (1999): Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları, (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul

Bayhan, Vehbi (1992): Enformasyon Toplumunda Kültür. 21. Yüzyıla Giren Kültürel Dönüşümlerin Bazı Belirtileri, (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi), Malatya

Bayhan, Vehbi (2001): “Tek Kültüre Karşı Öz Kültür: Küresel Kültür ve Yerel Kültür İkilemi”, 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 2-4 Kasım 2000, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara.

Beck, Ulrich (2001): “The Fight for a Cosmopolitan Future”, New Statesman, London, Nov 05, 2001

Berkay, Fügen (2000): “Bir Bütünleşme ve Uzlaşma Aracı Olarak “Sosyal Empati” ile Üç Tabanlı Sosyolojik Yaklaşım”, 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi, (Bildiri), 2-4 Kasım 2000, Eskişehir.

Bozkurt, Veysel (2000): “Küreselleşme-Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, (Der:V. Bozkurt), Alfa Yay., İstanbul.

DPT (2000): Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Küreselleşme ÖİK Raporu, Ankara.

Giddens, Antony (2000): Elimizden kaçıp Giden Dünya, (Çev: O. Akınhay), Alfa Yay., İstanbul

Göka, Erol (2001): “Küreselleşme ve Ruh Sağlığı”, www.drerolgoka. 20m. com

Göka, Erol (2001a): “Uyanık Sazan Olmak”, Radikal, 31. 12. 2001

Gökçe, Birsen (2001): “Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma Bütünleşme” 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi Açılış Konuşması, 2-4 Kasım 2000 Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara

Hardt M. - Negri A. (2001). İmparatorluk, (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Human Development Report. 1999. Globalization with a Human Face. www.undp.org/hdro/99. htm

Kaplan Harold I. - Sadock Benjamin J. (1999): Klinik Psikiyatri El Kitabı, (Çev. Editör: Ercan Abay), 2. Baskı, Nobel Yay., İstanbul

Kazgan, Gülten (2000): Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Bilgi Univ. Yay., İstanbul 2000

Keyman, E. Fuat (2002): “Kapitalizm- Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11-Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, Doğu Batı, Sayı:18, Şubat-Mart-Nisan 2002, Ankara

Öztürk, Orhan (1997): Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, 7. Baskı, Ankara

Sarıbay, Ali Yaşar (2001): “Postmodern Kapitalizm, Oryantalizm ve Türk Modernitesi”, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, (Bildiri), 21-23 Kasım 2001, ODTÜ, Ankara

Sarıbay, Ali Yaşar (2002): “ Medeniyetler Çatışmasının Mantığı”, Karizma, Sayı:9, Ocak-Şubat-Mart 2002, İstanbul

Sayar, M. Kemal (2002): “Psikiyatrist Gözüyle; Amerika’dan İzlenimler”, Karizma, Sayı:9, Ocak-Şubat-Mart 2002, İstanbul

KÜRESELLEŞME VE MUHALEFET: "MEYDAN OKUMA –KARŞI KOYMA" SÜRECİNDE DİYALEKTİK PARODİ

*Osman Konuk**

*"Kanburdan kanburunu alırsan, ruhunu da almış olursun. Köre gözle-
rini geri verirsen, pek çok kötü şey görür yeryüzünde ;bu yüzden kendisini
iyi edene ilenir. Topalı yürüten, ona en büyük kötülüğü etmiş olur
;yürümeye başlar başlamaz, düşkünlükleri de birlikte koşar da ondan....
Peki halk Zerdüşt'ten bir şey öğreniyorsa, neden Zerdüşt de halktan
birşeyler öğrenmesin?"*

F. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*

Giriş

Küreselleşme olgusu, görülmedik biçimde tartışmalar, teorik fırtınalar, anlama ve ona uygun siyaset/tutum belirleme çabaları üretiyor. Küresel pratikler, onu anlamlı kılacak teorik tepkilerden daha hızlı ve yoğun. Olgun en radikal karşı çıkışlar üzerinden bile derinleşebilme, "meşruiyet kazanma" yeteneğine sahip. Bu yönüyle, olgunun "meydan okumasına" paralel düşebilecek bir muhalefet de neredeyse imkansızlaşıyor. Onun için 1970'lerin romantik muhalif sloganı "imkansız istem" küresel muhalefetin de yeniden üretmek zorunda kaldığı bir slogan. İmkansızlığın muhalefeti, muhalefetin imkansızlığı diye de okunabiliyor. Herkes bir cevap peşinde ve "bir cevap peşinde olmak" durumu aslında cevabın ta kendisi.

Bu bildiri, küreselleşme ve karşı-küreselleşme hareketlerini, Toynbee'nin uygarlıkların doğuşunu açıklamak için kullandığı "meydan okuma-karşı koyma" süreci açısından genel çizgileriyle incelemeyi amaçlamaktadır(Toynbee:1978, s. 105). Küreselleşme, tarihte eşi benzeri görülmedik bir karmaşık süreçler toplamıdır. Savaş ve barış, katliamlar ve adalet, şenlik ve felaket, zenginlik ve yoksulluk, özgürlük ve bağımlılık, ayrışma ve bütünleşme birbirini kesen ama engelle-ye-meyen eş ve karşıt süreçler olarak, birlikte olgunun bütünü oluşturduklarıdır.

Küreselleşme olgusunun, modernleşmenin kapsamının, boyutlarının, derinliğinin artması ve modernleşmenin Avrupa ekseninden, Amerikan

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü osmankonuk@hotmail.com

eksenine kayması ile ilgisi olduğu konusunda yaygın bir görüş bulunmakta. Modernliğin ötesine geçilmiş değil; onun radikalleşmesinin sonuçları yaşanıyor (Giddens, 1998, s. 53). "Modernist ideolojiden günümüze ne kaldığına gelince; bir eleştiri, bir yıkım ve bir büyü bozumu denebilir" (Touraine, 2000, s. 47) Touraine'ın belirlemesi, küreselleşme karşıtlarının da ("*dünyanın büyüü bozuldu*") argümanlarından bazılarını oluşturuyor. Modernizasyon karşıtı hareketlerde gözlenen niteliklerin, çeşitlenerek ve derinleşerek küreselleşme karşıtı hareketlerde de gözlenmesi bu görüşü desteklemektedir. "“.. de-modernizasyonun ve sosyal birikimlerinin bir özelliği de, modernliğin yapıları üzerinde varlıklarını sürdürebilen parazitler olmasıdır. Bunların belli başlı formları, alt kültür gruplarında, kendi toplumsal koşulları ve sınırları içerisinde varlıklarını sürdürmekte olan bazı azınlık topluluklarında ortaya çıkmaktadır. Bunların varlıklarını sürdürebilmeleri için sadece ana toplumun hoşgörüsüne değil aynı zamanda desteğine de gereksinimleri vardır" (Berger vd., 1985, 246). Küreselleşme sorununu modernleşme süreciyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Özellikle geç modern dönemlerde ortaya çıkan sonuçlar çarpıcı ve kapsayıcı, nüfuz edici yönleriyle küreselleşmenin öngörülemediği, kestirilemeyen sonuçlarını daha anlaşılır kılmaktadır. Modernleşmenin, Aydınlanmacı iyimserliği, olumlu değerlere atfen (akıl, özgürlük, demokrasi, ulus-devlet, hukuk vb.) sunumuküresel modernleşme/modernleştirme de denilen içeriğiyle çıplak biçimde belirince, iyimserlik yerini 1990'lerden itibaren, hızla, önce entelektüel bir septisizme, 11 Eylül'den sonra da karşılıklı bir sorgulamaya bırakmış bulunuyor. Olgu çarpıcı sonuçlarla anlaşılır oldukça, ayrışma ve tutumlar da belirginleşmeye başlıyor. Genel görünüm, meydan okuyan küresel güçler ve ona karşı yine küresel ölçekte beliren muhalefet. Meydan okuyan küresel güçler daha netlikle tanımlanabiliyor; birbirleriyle içiçe geçmiş biçimde, ulusaşırı kapitalizm, ABD öncülüğünde gelişmiş ülkeler ve onların sunduğu, vaad ettiği statüye talip olan "yerli" unsurlar.

Küreselleşmenin İçi ve Dışı

Malların, hizmetlerin, sermayenin, insanların, bilgi ve anlamların küresel ölçekte dolaşımına küreselleşme deniliyor. Bu dolaşım süreçlerinin hiçbiri yeni değil. Fakat küresel dolaşım klasik zaman-mekan çerçevesinin dışında ve zaman-mekânı da dolaşım konusu yapabilen bir güce sahip. Bu nedenle küreselleşmenin birbirinden somut sınırlarla ayrılabilen bir içi ve dışı yok Küresel egemenlik biçimini "imparatorluk" olarak niteleyen Hardt ve Negri" imparatorluk kavramı temelde sınırların yokluğuyla nite edilir; İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur İmparatorluk kavramı her şeyden önce uzamsal bütünlüğü etkili biçimde kuşatan, daha doğrusu bütün uygar dünyaya hükmeden bir rejim demektir. Toprak temelli hiçbir sınır onun hükümlerlik alanını kısıtlayamaz" (Hardt, Negri, 2001, 20). Küreselleşmeyle ilgili bir tartışma da onun "kaçınılmaz" olup olmadığı

sorusudur. Bu soruya verilen cevaplardan biri de “sorun küreselleşmenin niçin ve nasıl kaçınılmaz olduğu değil, hemen hemen herkesin niçin ve nasıl bunun kaçınılmaz olduğunu söylemekle fikir birliği halinde olduğudur” şeklinde(Debray’dan akt. Marcos, 2000, 57). Aynı yazar “inandırma teknolojisi”, “bilgi, haber iktidarı” kavramları ile kaçınılmazlık yargısını açıklamaya çalışıyor. Bu noktada modern kurumların içinde yetişmiş entellektüellerin inandırma teknolojisini nasıl atlattığı sorusu da akla geliyor. Bu teknolojinin aynı zamanda “şüphe teknolojisi” olduğu ve kendisini karşıtı üzerinden de üretebildiği gibi bir sonuç çıkarılabiliyor. Marcuse’un “Tek Boyutlu İnsan”da ortaya koyduğu, ileri sanayi toplumlarında muhalefetin de iktidar üretme biçimlerinden biri olduğu görüşüyle örtüşüyor (Marcuse, 1975). İronik bir saptama olarak, küreselleşme karşıtı sloganların hemen karşımıza reklam sloganı şeklinde çıkması, küreselleşmenin içi ve dışı sorunsalını açıklayabilir. Karşısına geçtiğinizde aslında yanında olmuş oluyorsunuz Bu nedenle gerçek bir muhalefet öncelikle bireysel ya da grupsal vazgeçişle mümkün görünüyor Siyasal, ekonomik talepler ve alternatifler küreselleşme tarafından ve onu besleyici, derinleştirici işlevlere dönüştürülüyor.

İmparatorluk tanımlamasına katılarak, küreselleşmenin bir dışının ve içinin olmadığı, dolayısıyla taraftar ya da karşı olmanın da bu sınırsızlık kavramıyla birlikte düşünülmesi gerektiği söylenebilir.

Küreselleşmenin Birinci Elden Tanımı

Amerika Dışişleri Bakanı Colin Powell MTV’de gençlere şöyle sesleniyor:

“Bir insanın haysiyeti evine getirdiği para kadardır. Terörün nedeni fakirliktir. Biz fakirliği önlemek istiyoruz. Bunun için de küresel ticaretin önündeki engelleri kaldırıyoruz. Böylece terör üreten ülkeler küresel ticarete katılacaklar ve bizim değerlerimizi kavrayabilecekler. Doğru değerleri anlayacaklar. Bu şekilde onlar da ABD’den bir şeyler satın alabilirler ve belki biz de onlardan bir şeyler almayı isteyebiliriz”(Milliyet, 18. 02. 2002). Bu konuşma küreselleşmeyle ilgili pek çok teorik analizden daha açık ve net. Amerikan değerleri “apriori” olarak tartışılmaz ve evrensel değerler kabul ediliyor. Küreselleşmenin noe-liberal teolojisi, bu kutsamada ortaya konuluyor. Teolojinin iki vaadi; zenginlik ve özgürlük. Üstelik bu dünyada. Garantili; yani klasik dinlerin öte dünya belirsizliğini de taşıyor.

Küreselleşme Karşıtı Hareketler:Yeni Bir Dünya Mümkün mü?

Küreselleşme karşıtı hareketler entelektüel ve kitlesel olarak sınıflandırılabilir. Ağırlıklı olarak entelektüellerin büyük çoğunluğu küreselleşme karşıtıdır. Touraine “ entelektüeller fikirlerin dünyayı yönettiğine inanmış-

lardı; barbarlığın, mutlak iktidarın ya da tekelci devlet kapitalizminin önlenemez yükselişini mahkum eder hale geldiler, entelektüel yaşamla, toplumsal yaşam birbirlerinden böyle ayrıldı ve entelektüeller, kendilerini, aşırı bir radikalizme ve giderek artan bir marjinalliğe sürükleyen tümel bir modernlik eleştirisinin içinde hapsedildiler” demektedir (2000, s. 172). Entelektüellerin yitirilen bir tarihsel rol ve güç kaybı karşısında ağırlıklı olarak muhalif konumu seçmeleri sosyolojik açıdan anlaşılabilir. Çünkü artık dünyayı yöneten yeni bir sınıf var.

Entelektüellere Karşı Kozmokratlar

Küreselleşmenin siyasi, coğrafi, ulusal merkezleri yok ama, dünya ekonomisini, küresel kapitalizmi yöneten uluslar arası kuruluşlar ve onları temsil eden yeni bir küresel elit sınıf var. Küresel kapitalizmi İMF, DB, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, G7, G8, Amerikalılar Serbest Ticaret Anlaşması, Kuzeybatı Ticaret Bloku, Dünya Ekonomik Forumu bunlardan bazıları. Bu oluşumları temsil eden sınıf “küresel egemen sınıf” olarak isimlendiriliyor Bu sınıf Davos’ta genel kurulunu yapar. Şu gruplardan oluşur:

1. Uluslarüstü şirket yöneticileri ve yerel şube yöneticileri
2. Küreselleşen devlet bürokratları
3. Kapitalizmi benimsemiş politikacı ve profesyoneller
4. Tüketmeci elitler (Sklair’den aktaran Kozanoğlu, 2002, s 61).

“Yeni egemen sınıf ya da kozmokratlar, banka hesaplarından çok yaşam biçimleriyle, davranış kalıplarıyla belirleniyor. Batılı da Doğulu da olabilirler, Armani takım, Burberry’s pardesü giyerler, Anglo-Sakson zevkleri vardır. İdealleri Davos’a katılabilmek (Kozanoğlu, 2002, s 62-63). Kozmokratlar, entelektüellerden en nitelikli grup ünvanını da ellerinden almış görünüyorlar. Bir Türk kozmokrati bulmakta hiç de zorlanmıyoruz sanırım. Yine ilginç biçimde, çoğunlukla, muhalif entelektüeller yine küreselleşmenin merkezleri denebilecek ülkelerden ya da o ülkelerin dil ve kültür yapıları içinden konuşuyorlar/konuşabiliyorlar Küreselleşme karşıtlığının en uç ve terörist versiyonu (Bin Ladin) da dahil olmak üzere. Diyalektik ya da diyalektik parodi mükemmel şekilde işliyor. Metdan okuyanlar karşı koyanın sınırları birbirini karışıyor. Baudrillard küreselleşme ve karşıtlığını sürmekte olan dördüncü dünya savaşı olarak tanımlıyor:”Bu anlamda, bir dünya savaşından söz edebiliriz, ancak üçüncüsünden değil, gerçek bir dünya savaşı olan dördüncüsünden Çünkü bu savaşta küreselleşmenin kendisi söz konusudur. İlk iki dünya savaşı, savaşın klasik imajına uygundu. İlki, Avrupanın hegemonyasına ve sömürge dönemine son verdi. İkincisi Nazi dönemini bitirdi. Soğuk savaşta caydırma biçiminde yaşanan üçüncü savaş ise komünizmi. Birinden diğerine, her defasında, tek

bir dünya düzenine daha da yaklaştık. Bugün artık sonuna geldiği düşünülen bu düzen, küreselliğin kalbine kadar yayılmış karşıt güçler arasındadır... Çünkü dünyanın kendisi küreselleşmeye direniyor (Baudrillard, 2002, s. 70). İçinde bulunulan süreç, Dördüncü Dünya Savaşı ve bu çok daha şiddetli. Küreselleşme karşısında Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton'a göre üç farklı yaklaşım sergilenmektedir (Aktaran, Bozkurt;2000, s. 18). *Aşırıküreselleşmeciler* (hiperglobalist), *kuşkuçular* (skeptical) ve *dönüşümcüler* (transformationalist) şeklinde sınıflandırılan üç yaklaşımı temsil eden üç grup da Türkiye'de gözlenmektedir. Türkiye'de küreselleşme tartışması doğal olarak AB ekseninde, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, bağımlılık/karşılıklı bağımlılık, ulus-devlet/egemenlik konularında yoğunlaşmaktadır. Özellikle IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları, tartışmaları, kültürel alandan, politik alana kaydırmaktadır.

Küreselleşme Karşıtı Gruplar

Küreselleşme hem uluslararası (international), hem de uluslararası (intranational) olduğu için klasik sosyolojik ve sınır kavramlarla olguyu açıklamak bazen yetersiz kalmaktadır. Küreselleşme karşıtlığı da küreselleşmenin hem uluslar arası, hem de uluslararası özelliğini göstermektedir. Küreselleşme karşıtlığının hem en zayıf, hem de en güçlü yönü, içerdiği siyasal toplumsal, ideolojik, felsefi, dini, ulusal ve uluslar arası çeşitlilik ve farklılıktır. Bu çeşitliliği önemli ve güçlü kılan, başka hiçbir konuda bir araya gelemeyecek kişi ve grupları biraraya getirebilmesidir. Eşcinseller, çevreciler, Marksistler, Milliyetçiler, Radikal İslamcılar, marjinal kişi ve gruplar, kiliseler, dindarlar, özel kült grupları gibi birlikte düşünüldüğünde sürrealist bir kompozisyon, postmodern bir sahne oluşturmakta, ama küreselleşme karşıtlığında benzer tutumlar sergileyebilmektedirler. Küreselleşmeye her dinden, milliyet ve milliyetçilik biçiminden, ideolojiden, her sosyal sınıf ve meslekten, her hayat tarzı ve düşünce biçiminden itirazlar yükselmektedir. Yine bu çeşitlilik nedeniyle hareket ortak bir teorik çerçeve, meydan okumaya karşı küresel bir cevap, neoliberal teolojiye karşı neoantiküreselci bir etik, siyasal model ve felsefe üretememektedir. Çünkü küresel güçler her tür muhalefet ve yerel karşı koymalara karşı daima uzlaşmacı, barışçı ve "anlayışlı" görünmektedir. Gerektiğinde her tür "kültürel indirim" ve ödeme kolaylığı sağlamaktadır (Morley ve Robins, 1997, s. 82). "Glokal" (Türkçe karşılık olarak *küyerel* öneriliyor) kavramı da, bu bağlamda üretilen ve kullanılan bir kavram olarak görülebilir. *Küresel düşün, yerel davran* gibi absürd bir ilkeye bağlanan bu kavram, aslında mikro-pazarlama tekniği olarak terminolojiye girmiş "mal ve hizmetlerin oldukça farklılaşmış yerel ve özgün pazarlara küresel veya küresele yakın temelde biçilip, reklam edilmesi" anlamına gelmektedir (Robertson, 1996, s. 118). Coca Cola ve Pepsi uzun süredir bu reklam stratejisini kullanmaktadırlar. Nazar boncuklu cola reklamları hatırlanabilir. Küreselleşme yereli de üreti-

yor ama onu kendi özgüllüğü ve kültürel bütünlüğü içinde değil, dönüştürerek ve iç mantığının gerektirdiği araçsallık içinde *yeniden üretiyor*. Küresel-yerel ilişkisi bu bakımdan sunulduğu kadar masum ve iki yönlü bir ilişki değil; küresel Pazar adına işleyen ve onu besleyen tek yönlü bir ilişki. Turizm sektörü bu ilişkinin en somut gözlenebileceği alanlardan biri durumunda.

İlk kitlesel küreselleşme karşıtı eylem 1999 yılında Seattle’da onbinlerce kişinin katılımıyla gerçekleştirildi. Küreselleşme karşıtlığını dünya kamuoyu gündemine ilk taşıyanlardan biri ise 1980’li yılların ortalarından itibaren Meksikalı Zapatistalar ve hareketin liderlerinden “Subcommandante Marcos” tur. Zapatista hareketi Meksika köylü hareketlerinin modern ve medya ilgisini cezbeden “maskeli” temsilcileriyle sık sık gündeme geldi. Ama gündeme geliş ya da getiriliş biçimi bir pop star sunumundan farklı değildi. Seattle küreselleşme karşıtlarının şimdiden efsanesi haline geldi. Daha sonra Prag, Nice, Montreal, Goteburg, Viyana, Barcelona, Buenos Aires, Papua Yeni Gine, Cenova ve gibi şehirlerde protesto gösterileri sertleşerek ve ölümlere de sahne olarak sürdürüldü. Hareket kısa sürede “küreselleşme” niteliği kazanmaya başladı (Özerengin, 2001, s34). Bu protestocu kitlelerin profili de çok ilginç ve çeşitlilik içeriyor. Yeşiller, militan çevre korumacılar, anti-faşistler, eşcinsel gruplar, sosyalistler, otonomlar, sendikalistler, anarşistler, feministler, savaş ve militarizm karşıtları, vicdani retçiler, pasifistler, AB karşıtları, çiftçiler ve işçiler. Küreselleşme karşıtlarının en yaygın ve kabul gören sloganı *başka bir dünya mümkün* cümlesi. Slogan kendiliğinden naif, dokunaklı ve karamsar bir gizli soru da içeriyor sanki; ister istemez *başka bir dünya mümkün mü* şeklinde anlaşılıyor.

Küreselleşme karşıtları kendileri de “küreselleşmeden” ciddi bir sonuç alamayacakları konusunda gerçekçi düşünüyorlar. Bu durumu Brezilya’da, Porto Alegre’de toplanan Dünya Sosyal Forumu’nda ifade edilen “umudun küreselleşmesi” deyimini kısa zamanda hareketin parlak sloganlarından biri haline geldi (Klein, 2002, s50). Küreselleşme karşıtı hareketlerin merkez-siz, hiyerarşik olmayan yapısı, karizmatik liderlerin olmayışı, yatay iletişim türü olan internet temelli örgütlenmenin bir sonucu (Klein, 2001, s 53). İnternet hem küresel kapitalizmin hem de karşıtlarının iletişim altyapısını oluşturuyor. Diyalektik parodi karşıtı üzerinden kendini üretmeyi sürdürüyor.

Küreselleşme karşıtlarının çeşitliliği içinde bazı sosyolojik standartlar da gözlenmeye başlandı. “Her örgütün direniş anlayışı, öbüründen şaşırtıcı derecede farklı. Tartışmalar küreselleşme karşıtı hareketin kendi bünyesindeki dayanışma ve özerklik konularında oluşan gerilimden kaynaklanıyor... Kuzey’de öfkeli bir bireycilik içinde ifade edilen, vulgarize bir anarşist re-

toriğe sahip hareket “ (Goodman ve Maguire, 2001, s 57). Güney’de daha milliyetçi, cemaatçi olabilmektedir. Muhalefet ve protesto hareketlerini sınırlandıran en önemli etkenlerden biri de grup ve örgütlerin protesto gelenek ve kültürleri arasındaki farklılıklardır. Ortak bir protest dil ve retorik oluşturmak bu farklılıklar nedeniyle slogan düzeyinden öteye gitmemektedir.

Küreselleşme karşıtlığı da kendi efsanelerini üretiyor. Fransız çiftçi Jose Bove bu hareketlerin entellektüeller dışında en renkli üyesi. olarak küresel bir kimlik haline gelmiş durumda. Meksika yerlilerinin Zapatista’ların lideri Carlos da bir başka küresel figür olarak dünya medyalarında sık sık boy gösteriyor ve “yerli” bir toplumsal muhalefet, gösteri kültürünün bir parçası haline getiriliveriyor(Konuk, 2001). Diyalektik parodi özellikle küresel medya mantığı içinde somut olarak gözlenebilir.

Sonuç

Küreselleşme süreçleri sınır, engel, boyut, alan tanımaksızın dünyayı dönüştürüyor. Dönüşüm süreci yoğun yaşanıyor. Dünya, ekonomik olarak zengin-kuzey, fakir-güney, Kültürel olarak uygar-Batı, uygar olmayan Batı dışı, ideolojik olarak neoliberal, neoliberal karşıtı, sosyolojik olarak modern, modern dışı gibi indirgemeci bakıldığında saf görünen, ama yakından bakıldığında, karmaşık ve melez süreçler yaşıyor. Çatışmalar ve işbirlikleri, bütünleşme ve parçalanma, homojenleşme ve heterojenleşme birarada gözlenebiliyor. Ulus-devletler aşınırken, etnocentrisizm, mikro milliyetçi akımlar çoğalıyor. Kültürler küreselleşme süreçleriyle bozulurken, suç, şiddet, sapkın kültürler, marjinal gruplaşmalar yoğunlaşıyor. İnternet toplumsallıkları eritirken, birey-merkezli, atomize, derin hayat tarzları yeni yabancılaşma biçimleri üretiyor. Tourine “Birlikte Yaşayabilecek miyiz?”de “bir yanda toplumdışılaşmış ekonomik akışlarla, bir yanda da yeni toplulukçu yönetimlerin kapalılığıyla savaşıyor... hem pazarların mutlak erkine hem de toplulukların diktatörlüğüne karşı koymanın tek yolu kişisel Özne ve onun özgürlüğü için çalışmaktır” (2000. s 388) demekte.

Hem “Medeniyetler Çatışması” hem de “Kültürlerin Uzlaşması” (Müller, 2001) tezleri kendilerini doğrulayacak argümanları bol miktarda bulabiliyor.

Küreselleşme dünyanın büyüsunü bozarken, insanlar kitleler halinde “Yüzüklerin Efendisi” ve Harry Potter” kitaplarına, filmlerine saldırıyor. Küresel kültür her ihtiyaca anında yetişiyor; yeterki ücretini ödeyin. Küreselleşme karşıtlığı, entelektüel ya da kitlesel, siyasal ya da ideolojik, milliyetçi ya da dinsel hangi temeller üzerinde yükselirse yükselsin vahşi, acımasız ve kar maksimizasyonundan başka değer tanımayan bir anlayışı ehlileştirmek, en azından eğitmek ve yaşanabilir bir dünyanın korunması,

kurulması konusunda işlevsel olmayı amaçlamaktadır. Ama kapitalizmin küresel mantığı her tür itirazı ve muhalefeti kara dönüştürmek becerisine de sahiptir. Bu yapı, nihilist ve anarşist fikirleri ve tutumları artırıcı bir sonuç vermektedir. Yine de söylenen her söz, yazılan her yazı ve ortaya konulan her insani eylem, nihai olarak kendi işlevini de üretmektedir.

Küreselleşme meydan okuyor ve karşıtları cevap veriyor. Burada açık ve anlaşılır bir diyalektik mükemmel biçimde işliyor. Ama bu gerçek bir diyalektik ilerleme olmaktan çok, diyalektiğin postmodern parodisi şeklindedir.

KAYNAKLAR

Aguiton, C. ;(2001) *Dünya Bizimdir: Bir Başka Küreselleşmenin Aktörleri*, Birikim, Sayı:148, Ağustos 2001, İstanbul.

Baudrillard, J. ;(2002) *Terörizmin Mantığı*, (Çev. Berran Tözer), Cogito Dergisi, Sayı:30, Kış 2002, İstanbul.

Berger, L, Berger, B. Vd;(1985) *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yay., İstanbul.

Bozkurt, V. ;(2000) *Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar*, Küreselleşmenin İnsani Yüzü İçinde, Alfa Yay., İstanbul.

Giddens, A. ;(1998) *Modernliğin Sonuçları*, 2. Basım, (Çev:Ersin Kuşdil) Ayrıntı Yay., İstanbul.

Goodman, J., Maguire, A. ;(2001) *Küreselleşme Karşılığı: Yeni Bir Bilinçlenme mi?* Birikim, Sayı:148, Ağustos 2001, İstanbul.

Hardt, M. & Negri, A. ;(2001) *İmparatorluk*, (Çev:Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Klein, N. ;(2001) *Müşterek Olanı Yeniden Ele Geçirmek*, Birikim, Sayı. 148, Ağustos 2001, İstanbul.

Konuk, O. ;(2001) *Bir Retorik Olarak Globalleşmeyi Tersinden Okumak*, VI. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresinde Sunulan Bildiri, Haziran 2001, Mersin.

Kozanoğlu, H. ;(2002) *Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı*, Doğu Batı Dergisi, Sayı:18, Şubat Mart Nisan 2002, Ankara.

Marcuse, H. ;(1975); *Tek Boyutlu İnsan*, (Çev:Afşar Timuçin-Teoman İnsan, (

Morley D. & Robins K. ;(1997) *Kimlik Mekanları*, (Çev:Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yay., İstanbul

Müller, H. ;(2001) *Kültürlerin Uzlaşması*, (Çev:Ali Çimen), Timaş Yay., İstanbul.

Nietzsche, F.;(1997)BöyleBuyurduZerdüş, (ÇEV:Turan Oflazoğlu), MEB. Yay., İstanbul.

Özerengin, C. ;(2001) *Küreselleşme Karşıtları in midir, Cin midir?*, Birikim, Sayı:148, Ağustos 2001, İstanbul.

Robertson, R. ,;(1996); *Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik*, Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm İçinde, (Çev. abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay), Vadi Yay., Ankara.

Touraine, A. ;(2000) Birlikte Yaşayabilecek miyiz?, (Çev:Olçay Kunal) YKY Yay., İstanbul.

------(2000) Modernliğin Eleştirisi, 3. Basım, (Çev:Hülya Tufan), YKY Yay., İstanbul.

Toynbee, A. ; (1978) Tarih Bilinci, I. Cilt, Bateş Yay., İstanbul.

Tunçdoğan), May Yay., İstanbul.

KÜRESELLEŞME: TEK OLGU, ÜÇ TUTUM

*Serap Belli**

İçinde bulunduğumuz koşullar ister, Batı liberalizminin zaferi ve soğuk savaşın bitişi isterse de homojenlik ve heterojenlik arasındaki gitgide radikalleşen kopuşlar olarak nitelendirilsin küreselleşme düşüncesi her bir nitelendirmenin merkezi durumundadır. Başka bir ifade ile küreselleşme toplumsal değişmeyi açıklayabilmede kullanılan temel kavramlardan biridir. Toplumsal değişme modernleşme sürecine bağlı olarak yaşanan değişimlerle şekillenmekte ve modernite döneminin sonuçlarına ilişkin tartışmalar küreselleşme kavramını gündeme getirmektedir. Küreselleşme hem dünyanın küçülerek yoğunlaşmasına hem de bir bütün olarak dünya bilincindeki yoğunlaşmaya gönderme yapan bir terimdir (1). Dünyanın küçülerek yoğunlaşmasıyla birlikte toplumsal olayların gittikçe daha fazla küreselleşmesi bizi küresel, ulusal ve yerel arasındaki bağıntıları olduğundan daha fazla ciddiye almaya zorlar. Hannerz'in ifade ettiği gibi küreselleşme, tek merkezli yani merkezden çevreye akışı olan bir süreç değildir bu iki taraflı bir süreçtir. Bugünlerde Amerika'da popüler olan müzikleri dinlerseniz, bunlarda üçüncü dünyadan ithal edilen kültürü ve bu kültürün Amerikalılar üzerindeki etkilerini görürsünüz (2). Küreselleşmeyle birlikte ulus-devletler çağı geriledikçe ya da ulus-devlet daha az güçlü olmaya başladığında buna verilen tepkinin aynı anda iki ayrı yoldan yayıldığı görülmektedir. Ulus-devletin hem üstüne çıkılmakta hem de altına inilmektedir. Aynı anda hem küresel hem de yerel olunmaktadır. Küreselleşmenin- ulus-devletlerin ulusal ekonomilerin ulusal kültürel kimliklerin egemenliğinde olduğu bir dönemden yeni bir döneme geçişin- iki yüzü vardır: Küresel ve yerel. Küreselleşmenin aşırı- genelleştirici yanı yerel, bölgesel ya da ulusal ölçekteki farklılıkları örtmektedir. Abu-Lughod süreçlere yukarıdan aşağı bakmak yerine aşağıdan yukarı bakarak onları daha iyi görebileceğimizi öne sürmektedir. Bu bağlamda, yerelleşmenin ortadan kalkmasından söz edebiliriz ve Hall ile Robertson'ın küreselleşmenin muhalif potansiyeline ilişkin tezlerini izleyerek aynı zamanda yeniden-yerelleşme ve yeniden-ulusallaşmaya gönderme yapabiliriz. Küreselleşmeyle ilgili yapılan tartışmalar çok boyutlu ve karmaşık bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. sbelli@inonu.edu.tr

Küreselleşme: Kavram ve yaklaşımlar

Küreselleşme düşüncesinin somut görünümleri önemli değişiklikleri içermektedir. Devlet egemenliği ve küresel dünya ekonomisi arasında git-tikçe büyüyen uçurumlar, zaman-mekan sıkışmışlığının iletişim ve bilgi teknolojileri vasıtasıyla yoğunlaşması ve Batı modernitesinin kendisini geçmişteki sömürgelerinden ayırmakta başarısız olması ile örtüşen kültür-lerin, çatışan akımların, ifadelerin ortaya çıkışı. Burada iki nokta önemlidir. İlk olarak küreselleşme modernitenin gelişiminde ve yayılmasında yeni bir aşama olarak görülmemelidir. İkincisi, küreselleşmenin yeni bir durumu ya da koşulu oluşturduğu düşünülmemelidir. Küreselleşmenin Robertson'ın da ileri sürdüğü gibi dünyanın birleştiği ancak hiçbir şekilde naif işlevselci bir tarzda bütünleşmediği biçim sorununu belirten bir anlamda anlaşılması gerekir. Bu anlamda küreselleşme eskinin bitişini ve yeninin başlangıcını belirleyen bir durumu değil, modernite sorununun küresellik sorununa dönüşmesini içermektedir. Robertson ve Lechner bu bağlamda şunu önermektedir: Modernite sorunu, küreselleşme sorununa doğru genişlemiştir. Moderniteye özgü temaların bir çoğu –yaşam dünyalarının parçalanması yapısal farklılaşma bilişsel ve ahlaki görecelik, geçicilik- küreselleşme süreci içinde şiddetlenmiştir (3). Modernleşmenin hem olgusal hem de kavramsal açılımı olarak kabul edilen küreselleşmede yeni unsurlar da şöyle sıralanabilir: Yeni piyasalar, yeni aletler, yeni aktörler, yeni kurallar. Aslında belirtilen yeniliklerin tümü niteliksel olmaktan çok niceliksel yeniliklerdir. "Yeni" gibi bilinmesinin ve sunulmasının temel nedeni daha iyi görülmesindedir. İletişim ve internet devrimleri herşeyi biraz da abartarak daha yeni ve daha gerçekmiş gibi gösterebilmektedir (4).

Küreselleşmeyi zaman ve mekan bağlamında açıklama çabaları toplumların birbirlerinden etkilenmelerinde iletişim araçlarına önemli bir işlev yükler. Bu önemli bir noktadır; çünkü iletişim araçları sayesinde küresel düzlemde bir bilgi alışverişi olanaklı hale gelmiştir; ama unutulmaması gereken nokta bu bilgi ortamının fiziksel-teknolojik ve içerik bakımından kim ya da kimler tarafından belirlendiğidir. Küreselleşmeyi dünya kapitalist ekonomisi, ulus-devlet sistemi, dünya askeri düzeni ve uluslar arası işbölümü bağlamında tartışan Giddens en önemli rolü küresel olarak kendini etkin kılan kapitalist ekonomiye verir. Küreselleşme aslında kapitalizmin dünyayı etkisi altına alma çabasıdır. Ulus-devlet sistemini küreselleştirmenin ikinci boyutu olarak gören Giddens her devletin küreselleşme olgusundaki yerini, o devletin sahip olduğu refah düzeyi ile sınırlar. Giddens küresel gelişmelerin Post-modern söylemlerin ifade ettiği gibimodernitenin karşıtı değil, devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Küreselleşme çok boyutlu yapısı ve yayılmacı niteliği nedeniyle indirgemeci yaklaşımları güçleştirmektedir. Cennetle cehennem, sömürü ile refahı, özgürlük ile bağımlılığı, yerel ile yerelin dönüşerek özünü yitirmesini, ho-

mojenleştirme ile heterojenleştirmeyi birlikte sunmakta ve lehte ve aleyhte kullanılabilir pek çok sonuçlar üretmektedir(5).

Ulus-devlet sistemi

Kapitalist dünya ekonomisi Askeri dünya düzeni

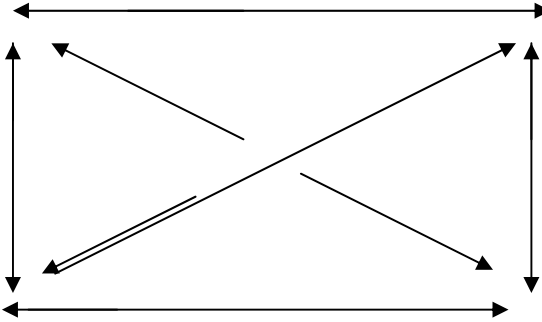
Uluslararası işbölümü

Giddens'in küreselleşme modeli

Küreselleşme modernitenin sosyal/kültürel, teknik /ekonomik boyutta kendisini yeniden kurmasıdır. Küreselleşmenin ekonomik boyutu küresel sermaye olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Küresel sermaye, küreselleşmenin ekonomik alandaki görünümü olan neo-liberalist politikalar ve serbest piyasa anlayışıyla şekillenmektedir. Bu dönemde ulus-aşırı şirketler yayılmayı kolaylaştırıcı aktörler olarak işlev görmektedir.

Robertson küresel süreçlerin çerçevesini oluşturan ayrı ama birbiriyle ilişkili dört unsurdan yola çıkar:bireyler, ulus-devletler, beşeriyet ve ulus-devletlerin dünya sistemi (6).

Ulusal Toplular Topluların göreceleşmesi Topluların dünya sistemi

Benlikler Öz benliklerin göreceleşmesi

İnsanoğlu

Robertson'in küreselleşme modeli

Bu diyagram küresellik deneyimi doğrultusundaki ilerleme sürecinde

yaşanan temel göreceleştirme süreçlerini göstermektedir. Diyagramın üst kısmı, toplumların göreceleşmesini göstermektedir. Bu, devletler arası etkileşimin gerçekleştiği geniş alanın farkında olma haline işaret eder. Alt kısım bireysel kimliğin tüm insanlığı içerecek ölçüde genişlemesini temsil eder. Her durumda hipotez şudur:Dünya giderek tek bir bütünlük halini alıyor, hepimizin bizden daha büyük bir şeyin parçası olduğumuzun bilinci

giderek yaygınlaşıyor. Burada birbiriyle iç içe geçen iki süreç söz konusudur: Özgün olanın evrenselleşmesi, evrensel olanın özgünleşmesi.

Son yıllarda küreselleşmeyi konu alan geniş bir literatür söz konusudur. Tartışmanın büyük bir bölümü dünyadaki kültürel farkların gözden düşmesi konusunda ciddi kaygılar taşımaktadır. Bazı tartışmalarda bu gelişmelerden kültürel emperyalizm diye söz edilmektedir. Amerikan televizyonuna müziğine yiyeceğine giysilerine ve filmlerine yer açmak için yerel popüler ya da geleneksel biçimlerin saf dışı edilmesi ya da dilsizleştirilmesi yoluyla dünya kültürünün tek tipleştirilmesi bir çokları tarafından küreselleşmenin esası olarak görülmektedir (7). Dünya ölçeğinde standartlaştırılmış kültür ürünleri yaratılması önemli bir strateji olmakla birlikte, küreselleşme süreci bundan daha karmaşık ve zengindir. Gerçekte farklılığı aşmak ya da yok etmek mümkün değildir. Burada da eşuzaklık ilkesi hakimdir:Yaratıcılık sahibi küresel şirket, yerellik ve özgünlükten yararlanmasını bilir. Dünyanın her tarafından bir araya getirilip toplanan kültür ürünleri yeni bir “kozmpolit” piyasanın hizmetine sunulur: dünya müziği ve turizm; budunsal sanatlar, moda ve mutfak; Üçüncü Dünya edebiyat ve sineması. Yerel ve egzotik olan şeyler ait oldukları yerden sökülüp koparılarak dünya piyasası için yeniden ambalajlanır. Bu sözde dünya kültürü, farklılık ve özgünlüğe verilen yeni bir değer olabilir, fakat aynı zamanda oldukça önemli bir kar unsurudur. Theodor Levitt’e göre :Her yerde Çin yemekleri pide, country ve western müziği pizza ve caz var. Budunsal biçimlerin küresel yaygınlığı özgünlüğün kozmpolitleştiğini gösterir. Küreselleşmekesimlerin sonu demek değildir. Tersinebu onların dünya ölçülerine vardığını gösterir (8).

Küreselleşme sadece ekonomik, teknolojik ya da kültürel boyutlu bir olgu değildir. Aynı zamanda politik boyutlu bir olgudur. Küreselleşmeyle ilgili politik düzeydeki tartışmaların büyük bir bölümü ulus-devletlerin zayıflamasından bahsetmektedir. Küreselleşme süreçlerine paralel olarak ulus-devlet egemenliğinin hala etkili olsa da giderek gerilediği tarzındaki yaklaşımlar, sorunun karmaşıklığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Politik düzeydeki tartışmalar genel olarak şu düşünce ekseninde yoğunlaşmaktadır:Üretim ve mübadelenin asli unsurları olan; para teknoloji insannesnelersimboller ve simgelerin ulusal sınırları daha kolay geçmeleri ve ulus-devletlerin bu akışı kontrol etmekte zorlanmaları küresel düzende egemenliğin dönüştüğünü ve yeni bir biçim aldığını göstermektedir. Modern egemenlik hem kendi kimliğinin arılığını korumak hem de öteki olan herkesi dışlamak için toprak esasına dayanan sınırları ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katmakta olan merkezsiz ve topraksız bir yönetim aygıtıdır (9). Kültürün küreselleşmesiyle kültür ile sınırlı bir arazi arasındaki ilişki büyük ölçüde kopmuş olmakla birlikte (10) hiçbir değişme ve dönüşüm başta amaçlandı-

ğından farklı biçimde kullanılma olasılığından kaçamazdeğişim ve dönüşümlerin her biri arzulanmayan ya da öngörülme yen sonuçlar doğurabilir. Artan, büyüyen/gelişen küreselleşme aynı zamanda da artan, büyüyen/gelişen karşı-küreselleşme süreçlerini yani amaçlananın tam tersinin doğurabilme olanağını da sunmaktadır.

Küreselleşme: Üç Tutum

Küreselleşmenin politik-kültürel-ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça taraftarları kadar karşı çıkanların sayısında da artışlar gözlenmektedir. Küreselleşmenin farklı boyutlarda yaşanması ortaya çıkan tutumların biçimini etkilemektedir. Küreselleşme genel olarak iki boyuta indirgenebilir: "Tepeden küreselleştirme" ve "Aşağıdan küreselleşme". Tepeden küreselleştirme, ulus-aşırı piyasa güçlerinin devlet iktidarının hizaya getirilmesi dahil politika sahnesine hakim olma tarzı ile ilişkili olarak görülmektedir. Bu şekilde kavranan küreselleşme hem ulusal seviyede hem de ulus-aşırı seviyede eleştiri ve direnişe yol açmıştır. Aşağıdan küreselleşme geniş çapta paylaşılan dünya düzeni değerlerini kavramsallaştırmaktadır. Şiddetin en aza indirilmesi, ekonomik refahın en yüksek seviyeye çıkarılması, sosyal ve siyasi adaletin gerçekleştirilmesi ve çevre kalitesinin sağlanması. "Tepeden küreselleştirme" homojenlik ve birliğe eğilimli iken "Aşağıdan küreselleşme" heterojenlik ve farklılığa eğilimlidir (11). Robertson'a göre küreselleşme tartışmalarının ilk kuşağında iki büyük yarışmacı vardır: Homojenleştiriciler (Giddens ve bir çok marksist ve fonksiyonalistler gibi) ve heterojenleştiriciler (Edward Sait, Stuart Hall gibi). Homojenleştiriciler, tipik olarak bir çeşit dünya-düzeni nosyonuna tabi olmaya yöneliyorlar. Heterojenleştiricilerse, mevcut bir sistemin evrensel ile ulusal arasındaki ayrımı inkar edeceği ve batının "diğerleri" üzerindeki hakimiyetini basitçe, bir ulusun diğerleri üzerindeki hakimiyeti olarak göreceğini tartışma eğilimine sahiptirler (12). Küreselleşme konusundaki tutumları belirleyen eğilimler şöyle gösterilebilir (13):

	Hiper küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları geçmiş dönemlerden daha zayıf	Görülmedik düzeyde küresel bağlılık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim, Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı.	Yoğun ve derin küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşmıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden yapılıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	Mc Donalds, Madonna vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Bölgesel ilişkilerin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık:küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus-devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulüne desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak:Held;McGrow;Goldblatt&Perration

Hiper küreselcilere göre;

- Ulus-devlet önemini yitirmiştir.
- Vatandaşlara sunulan seçenekler gittikçe daha anlamsız olmaktadır, özellikle de ekonomik küreselleşmenin bir sonucu olarak kaybediyor gözükürken alttaki %80'lik dilim için.
- Piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür. politikalar yerel ölçekte hala etkili olsa bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir.
- Avantajsız durumdaki vatandaşlar şu ana unsurlara bölünmüştür:İlki kafası karışmış halk yığını, ikincisi, aşırı sağ kanat politikaya yeni-

den hayat veren kızgın ve ayartılmış azınlık, üçüncüsü, mahalli ve ulus- aşırı seviyede kendisini örgütleyen ve bir kozmopolit demokrasi ahlakı üzerinde kurulan bir küresel sivil toplum inşa etme projesi olan alternatif küreselleşmeyi ortaya çıkaran faal azınlık. Demokrasiyi yeniden oluşturmaya ağırlık veren bu proje cinsiyet, ırk vb. farklı kimliklere daha fazla duyarlılıkla güç kazanır.

- Laik, sınırsal devlete üyelik ve katılımı özdeşleşen vatandaşlık bu çabalara göre marjinal kalır.

- Siyasal kimlik kaynağı olarak devletin konumunun kısmen değişmesi ve küresel köy hayatının homojenleştirici boyutlarına dolaylı bir tepki olarak çeşitli alternatif kimlik kaynakları özellikle de medeniyet, din ve etnik bakış açıları ile ilgili olanlar yeniden ortaya çıkmaktadır.

Kuşkucular:

- Küreselleşme yeni bir durum değildir.

- Dünya küresel bir uygarlık yerine yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gidiyor.

- Küreselleşme bir bütünleşmeyi değil farklı uygarlıklar, farklı kültürler ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir.

- Küreselleşme ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade ideolojik bir tutumdur.

- Bölgeselleşme küreselleşmenin bir alternatifidir.

Dönüşümcüler:

- Küreselleşme modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal/siyasal/ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güçtür.

- Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel Pazar oluşmuştur.

- Artık dış ya da ulular-arası ile iç işleri arasında açık bir ayırım söz konusu değildir.

Küreselleşme olgusu karşısındaki anılan üç tutum farklı dünya görüşlerine de karşılık gelmektedir. Ama küreselleşme karşısında benzer pozisyonlarda bulunan kişi ve gruplar başka konularda taban tabana zıt eğilimler sergileyebilmektedir. Çokça gözlenebileceği gibi milliyetçi-sağ siyasetle sosyalist-sosyal demokrat-sol siyaset oldukça benzer tepkiler ortaya koymaktadır. Yine de billurlaşmış, kitlesel tutumlardan söz etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü küresel süreçlerden etkilenme, olumlu ve olumsuz sonuçları bizzat günlük hayatlarında objektif olarak yaşama ve bunlara

göre tepkiler belirleme için pek çok kişi ve toplumsal grup yeterli veriden yoksun durumdadır (14).

Sonuç:

-Küreselleşme hem dünyanın küçülmesine hem de dünya bilincindeki yoğunlaşmaya gönderme yapan bir terimdir. Bir “dünya toplumu” anlayışı doğrultusunda ülkelerin birbirlerine sosyal/kültürel, teknik/ekonomik ilişkiler ağı içinde bağlı hale gelmeleri sürecidir.

-Küreselleşme sistemi birbirini etkileyen üç denge üzerine kurulmuştur: ulus-devletler arasındaki geleneksel dengeulus-devletler ile küresel piyasalar arasındaki ilişkiler, bireyler ile ulus-devlet arasındaki ilişkiler.

-Küreselleşme konusunda en sıcak tartışmalar ulus-devlet ve onunla ilgili konularda gözlenmekte; egemenliğin yeniden tanımlanması, minimal devlet, şirket-devlet gibi kavramlar bu tartışmaların eksenini oluşturmaktadır..

-Büyüyen/gelişen küreselleşme, büyüyen/gelişen karşı-küreselleşme olanağını da sunmaktadır. Karşı-küreselleşmenin nesnel koşullarını sistemin kendisi yaratmıştır.

-Küreselleşme ile ilgili tutumlar küresel politikaları meşruiyet sorunuyla karşı karşıya getirmektedir.

-Yeni modele ait bir dizi parametre, var olan tutumların dinamiğinde ortaya çıkmaktadır.

-Küreselleşme küresel tutumların doğrudan hedefi ve körükleyicisidir.

-Ekonomik/kültürel küreselleşme tarafından etkilenen kesimlerin çeşitliliği, farklı küresel tutumlar arasında bir eklemlenmeyi gerektirmektedir.

-Bütün tutumlar kendi kültürünü taşımaktadır. Küreselleşmenin alternatifleri bu tutumlar tarafından belirlenecektir.

KAYNAKLAR:

(1). ROBERTSON, Ronald:(1999), Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, Çev:YOLSAL, Ümit Hüsrev, Bilim ve Sanat yay. Ankara.

(2). KING, Anthony D., kültür, küreselleşme ve dünya-sistemi, Çev:Gülcan Seçkin-Ü. Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat yay. 1998, sh. 67, Ankara.

(3). KEYMAN, E. FuatKüreselleşmeDevlet, Kimlik/Farklılık:Uluslararası Kuramını Yeniden Düşünmek, Alfa yay. 1. baskı, sh. 26-27, 2000, İst.

(4). KONUK, Osman, "Bir Retorik Olarak Küreselleşmeyi Tersinden Okumak" VI. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresinde sunulan bildiri.

- (5). GIDDENS, Anthony:(1998), Modernliğin Sonuçları, Çev:KUŞDİL Ersin, 2. Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- (6). FRIEDMAN, Jonathan:(1996), "Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri", Küreselleşme ve Oryantalizm, Postmodernizm ve İslam, Der:TOPÇUOĞLU Abdullah;AKTAY, Yasin, sh. 84, Vadi Yay., Ankara.
- (7). JAMESON, Fredric, "Küreselleşme ve Politik Strateji" Birikim dergisi, sh. 40, Kasım 2000, İst.
- (8). MORLEY, David vd, Kimlik Mekanları, çev:Emrahan Zeybekoğlu, sh. 157-158, Ayrıntı yay. 1997, İst.
- (9). HARD, Michael vd, İmparatorluk, çev:Abdullah Yılmaz, sh. 18-19, Ayrıntı yay. 2001, İst.
- (10). MORLEY, David vd, a. g. e. sh. 156.
- (11). FALK, Richard, Yırtıcı Küreselleşme, çev:Ali Çoksus, sh. 175, Küre yay. 1999, İst.
- (12). Küreselleşme ve Oryantalizm, Postmodernizm ve İslam, Der:TOPÇUOĞLU Abdullah;AKTAY, Yasin, sh. 24, Vadi Yay., Ankara.
- (13). BOZKURT, Veysel, "Küreselleşme:Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Der:BOZKURT, Veysel, sh. 24, Alfa Yay., 2000, İstanbul.
- (14). KONUK, Osman, "Bir Retorik Olarak Küreselleşmeyi Tersinden Okumak" VI. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresinde sunulan bildiri.

KÜRESELLEŞME VE SAĞLIK SİSTEMİ

SAĞLIK SİSTEMLERİNDE NEOLİBERAL POLİTİKALAR KÜRESELLEŞME VAHŞETİNİN KRİTİK HALKASI

*İlker Belek**

Küreselleşme, kapitalist ekonomik-siyasal sistemin yeni bir aşamasıdır. Son 25-30 yıldır düşmekte olan ortalama kar oranlarını yükseltmek hedefine yönelmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için, sermaye çevrim hızının artırılmasına, üretim maliyetlerinin düşürülmesine çalışılmaktadır. Üretim maliyetlerinin düşürülmesi ise temelde iki önemli stratejinin yaşama geçirilmesine bağlanmıştır: a) Çalışan sınıfların ekonomik, sosyal ve siyasal haklarının olabildiğince sınırlanması. b) Hammadde maliyetlerinin düşürülmesi ve/veya yeni hammadde kaynaklarının bulunması ve bu amaçla dünya ölçeğinde savaflara kadar uzanan saldırgan politikalarla karakterize uluslararası ilişkiler. Kısacası küreselleşme sermaye birikim rejiminin özellikleri bakımından yeni bir aşamadır. Bu yenilenme, bugün itibarıyla, sermaye tarafından tek taraflı olarak gerçekleştirilen bir operasyon niteliğindedir. Küreselleşme sürecini yönlendiren büyük sermaye grupları ve bunların arkasında duran gelişmiş kapitalist ülkeler daha yüksek kar için, daha ucuz girdi ve küresel ölçekte yeni pazarların elde edilmesi arayışı içerisindedirler. Bunlar için de, ulusal ve uluslararası ölçekteki bütün hukuksal, siyasal, ekonomik yapıları yeniden düzenlemeyi hedeflemektedirler.

Konu böyle ele alındığında, küreselleşme yönündeki gelişmelerden sağlık sistemlerinin ve sağlık politikalarının da etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, sermaye birikim rejiminin bundan önceki döneminde, sağlık sistemlerinin yapısal özelliklerinin sosyalleşme yönünde belirlenmiş olması ve küreselleşmenin sosyalleşme mantığıyla uyumsuz bir yapı sergilemesidir. Sağlık sistemlerindeki etkilenme, sistemin bütün boyutlarına ilişkin olup, oldukça kapsamlıdır.

Bir sağlık sistemi birkaç temel bileşenden oluşur. Bunlardan birincisi sağlık hizmetlerinin finansmanı boyutudur. Sağlık hizmetlerinin finansmanı, kullanılacak parasal kaynakların hangi toplumsal kesimlerden, nasıl toplanacağını ve hangi sağlık sektörlerine, nasıl aktarılacağını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, sağlıkta finansman denildiğinde kamu ve özel finansman sistemleri anlaşılır. Kamu sağlık finansmanı, sosyal sigorta ve

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

genel vergi sisteminden, özel finansman da özel sigortacılık ve cepten ödemelerden oluşur.

Sistemin ikinci önemli bileşeni ise eldeki kaynakların yönetilmesi ve belli bir amaca yönlendirilmesidir. Bu sürecin içinde planlama, amaç-hedef-strateji belirleme, öncelikleri saptama, denetim, değerlendirme, hizmet içi eğitim, cezalandırma, ödüllendirme gibi alt bileşenler de yer alır.

Sağlık sisteminin üçüncü önemli bileşeni, sağlık hizmetinin üretimidir. Sağlık hizmeti üretimi birinci, ikinci ve üçüncü basamakta gerçekleştirilir. Nerede olursa olsun hizmetin üretiminde insangücü, kurumsal alt yapı, alet ve cihazlar gerekir. Sağlık sisteminin asıl amacı, toplumsal sağlık düzeyini geliştirecek sağlık hizmetinin üretimidir. Finansman ve yönetim bileşenleri temelde bu amaca yönelik olarak gelişirler.

Bu yazıda, ilk olarak sağlık sistemindeki değişimi belirleyen etkenlere, ikinci olarak sağlık sisteminin gelişmesinde ortaya çıkan temel uğrak noktalarına, üçüncü olarak kapitalizmin bugünkü küreselleşme aşamasında sağlık sistemlerinde ortaya çıkan değişikliklere değinilecek, son olarak da küreselleşme sürecinin devamı durumunda sağlık sistemlerinde gözlenebilecek başka olası değişikliklerden söz edilecektir. Önümüzdeki döneme ilişkin bu tahminler Türkiye sağlık sisteminde yaşanacakları, Türkiye’de halk sağlığının ve sağlık emekçilerinin başına gelecekleri kestirmek bakımından da son derece önemlidir.

Sağlık sistemlerindeki değişimi belirleyen etkenler

Bir sağlık sisteminin yapısını belirleyen ve zaman içinde sağlık sisteminde yapısal değişiklikler yaratan etkenler şunlardır:

1-) O dönemin toplumsal formasyonunun belirleyicisi olan temel üretim biçiminin gereksindiği emek gücünün gerekli niteliği. Burada temel üretim biçimi derken kastedilen kapitalist üretim ilişkilerinin geçirdiği dönemsel ekonomik değişikliklerle birlikte ortaya çıkan üretim alt yapısıdır. Örneğin kapitalist üretim ilişkilerinin son 100 yıllık seyrinde üretim biçimleri açısından en önemli aşamalar Taylorizm, Fordizm ve esnek üretim olarak sıralanabilir. Emekgücünün gerekli niteliği ise, bu üretim biçimlerini gerçekleştirebilmek bakımından gerekli emek gücü niteliğini tanımlar. Örneğin Fordist üretim biçimi sıradan, monoton, çok parçalı ve bütün bu nedenlerle kolay ikame edilebilir bir emekgücü ile yetinebilirken, esnek üretim için çok yönlü, becerili ve dolayısıyla da zor ikame edilebilir ve pahalı emekgücü gerekir. Anlaşılacağı gibi emek gücünün gerekli niteliği, onu yeniden üretebilmek için gerekli sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin niteliğini de belirler. Daha nitelikli emekgücü, daha nitelikli sağlık

hizmetine gereksinim duyar ya da ancak daha nitelikli sağlık hizmeti ile yerine konulabilir, yeniden üretilebilir.

2-) İlk maddeden de anlaşılacağı gibi, kapitalist üretim tarzında, emegücünün gerekli niteliğini belirleyen, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişkinlik düzeyidir.

3-) Bir diğer etken, kapitalist sistemde, tarihsel koşullarla belirlenen sınıf savaşımları düzeyidir. Yani topluma yönelik sağlık sisteminin içerik ve kalitesini belirleyen tek şey, kapitalist üretim ilişkilerinin gereksinimleri değildir. Geniş toplum kesimlerinin, özel olarak da toplumun ücretli sınıflarının kendi haklarını aramaya yönelik sınıfsal mücadeleleri sağlık sisteminin yapısını belirler. Örneğin zorunlu çalışma sürelerinin kısaltılması, çalışma koşullarının düzeltilmesi, kadın ve çocuk emeğinin sınırlanması, parasız sağlık hizmeti gibi gelişmelerin tümü işçi sınıfının çetin mücadelelerinin sonucunda gerçekleşmiştir.

4-) En sonuncu etken de, uluslar arası sosyalist hareketin ve sosyalist sistemin etkileridir. Sosyalist sistem, dünya ölçeğinde var olduğu yıllarda, Batılı ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde sosyalleştirici bir etkide bulunmuştur. Bir sistem olarak sosyalizmin sağlık felsefesi sağlık hizmetini parasız, eşit olarak bütün vatandaşlarına ulaştırmaktır ve geçmişte sosyalist ülkelerin en başarılı oldukları alanların başında sağlık gelir. Esasen, sosyalist sağlık örgütlenmesinin kendisi sağlık sisteminin geçirdiği aşamaların en önemli noktalarından birisidir. Bunun da ötesinde, sosyalizm kapitalist ülkelerin sağlık sistemlerini de kendisine benzetmeyi başarmış, Batıda sosyal güvenlik sistemlerinin yaygınlaştırılmasında belirleyici olmuştur.

O halde, sağlık paradigmalarındaki temel değişiklikleri anlayabilmek, ancak yukarıda sıralanan dört etkendeki değişiklikleri izleyerek olanaklı olabilir. Şimdiden şu söylenebilir: Bir kapitalist ülkede gerekli emegücünün niteliği ne kadar gelişkinse, emegücü üretim hattında ne kadar vazgeçilmezse, o ülkede sınıf savaşımının düzeyi, işçi ve emekçi sınıfların hak arama mücadelesindeki kararlılıkları ne kadar yüksekse ve dünya ölçeğinde sosyalizmin etkisi ne kadar belirginse, o kapitalist ülkede sağlık sistemi o kadar sosyal niteliklidir. Öte yandan, doğal olarak, bütün bunların tersi de doğrudur.

Sağlık sistemlerinin gelişiminde birinci dönem: Sosyal devletçi sağlık paradigması

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda sağlık hizmetlerinin, Batı Avrupa'dan başlayarak bütün kapitalist ülkelerde sosyalleştirildiği görülür. Savaş yıllarında Avrupa toplumlarının biriken beklentileri, savaş sonrası dönemde, bu beklentilere kamucu bir söylemle yanıt veren partilerin iktida-

ryla sonuçlanmıştır. Bu partilerin kamucu söylemlerinin içinde en önemli bileşenlerden birisi sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesiydi.

Aynı dönemde kapitalizm ciddi bir genişleme dönemine girdi. Genişleme, istihdam hacminde artış, işsizlikte azalma, reel ücretlerde ve ortalama kar oranlarında yükselme ile ortaya çıktı ve savaş yıllarında neredeyse tamamen yıkılan Avrupa'nın yeniden imarı zemininde gerçekleşti. Ancak bant tipi üretimin ve Fordist emek örgütlenme biçiminin sağladığı üretkenlik artışlarının da kapitalizmin genişlemesinde, üretimin ve piyasanın canlanmasında belirleyici etkileri oldu. Canlanan kapitalist ekonomik yapı, (eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi) pek çok gereksinimin kamusal bir hak olarak tanınmasına ve devletçe garanti edilmesine olanak tanıdı. Sağlık hizmetleri, böyle bir ortamda parasızlaştırıldı, sosyal güvenlik sistemleri neredeyse her tür sağlık gereksinimini garanti altına aldı. Kısa süre içinde sağlık hizmeti kullanımı, ilaç tüketimi arttı. Sosyalleştirilen sağlık hizmetleri, canlanan üretimin gereksindiği Fordist emekgücünün yeniden üretimi işlevini yükledi. Sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinin bu işlevi, savaş yıllarında beklentileri artan toplumların sosyal talepleriyle de örtüştü. Kısacası, bu dönemde toplumsal talepler ile sermayenin sağlıklı emekgücü gereksinimi aynı potada çözüme ulaştı.

Öte yandan, sosyalizmin savaş sonrası dönemde bir sistem olarak bütün dünyada örgütlenmesi kapitalizmi sosyalleşmeye iten en önemli etkenlerden birisi oldu. Sosyalizmin bütün vatandaşlarına sağlık, eğitim, sosyal güvenlik haklarını parasız olarak garanti etmesi, bütün Avrupa halkları için ciddi çekim gücü oluşturdu. Batılı hükümetler, toplumsal taleplerin karşılanmaması durumunda, Batılı toplumların, komşu sosyalizmin siyasal ve sosyal cazibesine kapılacağını görerek, bu çekim gücünün etkisini kırarak mekanizmalar arasına sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerini de soktular.

Bilindiği gibi bu gelişmeler sosyal devlet olarak da tanımlanır. Sosyal devlet, savaş sonrası dönemde, Batıda sınıflar arasındaki bir toplumsal sözleşmeyle oluşmuş, korporatist bir yapıdır. Bu yapının bir ayağını sendikalar, diğerini sermaye örgütleri ve sonuncusunu da devlet oluşturur. Devlet toplumsal sözleşmeyi garanti eden aktör olarak devreye girer. İşçi sınıfı kendi sendikaları aracılığıyla kapitalist toplumsal sözleşmeye uyacağı garantisini verir.

Sosyalleştirilmiş sağlık sisteminin en önemli özellikleri, sağlık hizmetinin finansmanının kamu kaynaklarıyla ve kamu fonları aracılığıyla gerçekleştirilmesi, kamu fonlarının sınıfsal tarafların (işçiler ile sermaye çevreleri) hemen hemen eşit katkılarıyla oluşturulması, kamu fonlarının hemen bütün hizmet türlerini, hizmet kullanım anında ek bir özel harcama zorunluluğu getirmeksizin garanti etmesi ve özel harcamaların son derece sınırlı oluşuydu. Sağlığın doğuştan kazanılmış bir hak olarak toplumun

oluşuydu. Sağlığın doğuştan kazanılmış bir hak olarak toplumun bilincine yerleşmesi de bu döneme rastlar.

Sağlık sistemlerinin gelişiminde ikinci dönem: Küreselleşme ve vahşi kapitalizme geri dönüş

1970'lerin ortalarından beri, sosyal devletçi sağlık paradigmasını yaratan bütün sosyoekonomik ve siyasal bileşenlerin geçerliliklerini yitirdikleri görülmektedir. Sağlık paradigmasında vahşileşmeye neden olan da bu gelişmelerdir.

Öncelikle, 1970'lerin ortaları, kapitalizmin bugün de sürmekte olan uzun dönemli krizinin başladığı yıllardır. Ekonomik açıdan bu uzun daralma dönemi ortalama kar oranlarındaki düşme, talepteki sönme, üretkenlik artışının yavaşlaması ile karakterizedir. Üretkenlik düşmüş, bir önceki dönemde doyan piyasalar kar oranlarının realizasyonunu engelleyen bir diğer etken olarak devreye girmiştir. Ekonomik daralma ile birlikte kapitalist sistemin sağlıkla ilgili söyleminde köklü bir değişme olmuş ve sağlık hizmetlerinin de diğer metalar gibi piyasa koşullarına bırakılması gerektiği belirtilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni, ekonomik daralma ortamında, sosyal devletçi kamusal sağlık fonlarına o zamana kadar yarı yarıya katkı koymuş olan sermaye çevrelerinin, burjuvazinin, bu sorumluluğu yerine getirmekten çaymasıdır. Bu bir anlamda sosyal devletçi toplumsal sözleşmenin sermaye tarafından tek taraflı olarak bozulmasıdır. Şüphesiz, sermaye bunu "toplumsal sözleşmeyi bozuyor, sorumluluklarını yerine getirmiyorum" diyerek yapmamıştır. Bunun yerine, kamunun ekonomiye müdahalesinin (bu sağlık sektörü bile olsa) o sektörü verimsizleştirdiği, kaynak israfına neden olduğu tezlerini işlemeye başlamıştır. Böylece toplumun sağlık hakkının karşısına ekonomik verimsizlik söylemi çıkarılmıştır. Bu söylem, "önce krizi atlatalım, sonra sosyal kalkınmaya bakarız" önerisiyle desteklenmiştir.

İkinci etken hemen 1990'ların başında, sosyalist sistemin çöküşüdür. Bu gelişme kapitalizmi sosyalleşmeye iten "dış" baskının ortadan kalkması anlamına gelmiş ve kapitalizmi kendi kararlarını vermede tamamen serbestleştirmiştir.

Üçüncü etken, kapitalist üretim ilişkilerinde, Fordist üretim biçiminin geçerliliğini yitirmesidir. Fordist üretim bant tipi üretimdi ve belli düzeyde eğitilmiş, yoğun emegücüne gereksinim duyuyordu. Bant sisteminde tek bir işçinin hastalanarak, bandı terk etmesi, bütün bandın durmasına neden oluyordu. Bu nedenle Fordist üretimin bandın durmasına neden olacak sağlık sorunlarına tahammülü yoktu. Oysa 1990'lardan beri kapitalizm esnek üretim olarak bilinen yeni bir üretim biçimini genelleştirmeye çalışmaktadır. Esnek üretimde, üretim hattı bant tarzında değil, grup şeklinde

şekillendirilir ve grup teknolojisi tek bir işçi tarafından denetlenir, gerektiğinde arızaları giderilir. Burada konumuz bakımından önemli olan nokta, esnek üretim hattının, bant sistemine göre çok daha az sayıda işçi ile çalıştırılabilmesidir. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzının emekgücüne olan gereksiniminde son yıllarda ciddi bir azalma ortaya çıkmıştır. Bu da sosyalleştirilmiş sağlık sistemlerine olan gereksinimi azaltan bir gelişmedir. Bir anlamda, sağlık sistemlerinin de esnekleştirilmesi yönünde nesnel gelişmeler olduğu söylenebilir.

Dördüncü etken, sağlık hizmetinin ikinci savaşı izleyen yıllarda piyasalaşmış olmasıdır. Savaş sonrası yıllarda, sağlık hizmetlerinin kamu tarafından garanti altına alınmasının bir nedeni de, sağlık emekgücünü üretmek bakımından özel sermaye fonlarının yetersizliği idi. Devlet, kamusal sağlık hizmetlerini garanti ederek, açıkça, özel sermaye çevreleri için sübvansiyon sağlıyordu. Bu sübvansiyon aradan geçen 30-40 yıl içinde toplumların sağlık hizmetine olan taleplerinde ciddi bir yükselmeye, daha doğrusu sağlık hizmetleri piyasasının oluşmasına neden olmuştur. Bu piyasa artık özel sermaye çevrelerinin iştahını kabartmakta ve pek çok özel sermaye grubu, tıbbi bakım hizmeti üretimine girmektedir. Bu nedenle özel sağlık sektörü temsilcilerinin en önemli taleplerinden birisi, kamunun bu alandan çekilmesi ve kendilerine yer açılmasıdır. Bu çerçevenin içine, kamusal kaynakların özel sektöre kredi olarak aktarılması, kamu sağlık kurumlarının özelleştirilmesi, kamu sağlık kurumlarının özel sağlık sektöründen hizmet satın alması gibi stratejiler de girmektedir.

Yeni dönemde, sağlık sistemlerinde ortaya çıkan özgün değişiklikler

Yukarıda sıralanan sosyal, ekonomik ve siyasal değişikliklerin, son 20 yıl içinde, dünyadaki bütün sağlık sistemleri üzerinde birkaç yapısal etkisi oldu:

1-) Egemen ve resmi ideoloji, sağlığın doğuştan kazanılmış ve kamu tarafından garanti edilmesi gereken bir hak olduğu anlayışını bir tarafa bıraktı. Hastalıkların bireysel sorunlar-şanssızlıklar olduğu, karşılaşıldığında birey tarafından çözülmek durumunda olduğu ileri sürülmeye başlandı. Sağlık hak değil “mal”, hizmeti kullanan da “tüketici” olarak tanımlandı.

2-) Sağlık hizmetlerinin her türünde özelleştirme süreci başlatıldı. Önce kamu sağlık kurumları içindeki otelcilik hizmetleri teker teker taşeronlaştırıldı. Sonra kamu sağlık kurumları, en çok para kazandırma potansiyeli olanlardan başlamak üzere, özelleştirildi. Kimi kez, kamu hastaneleri içinde, özel tetkik, tedavi merkezleri oluşturuldu. Aynı anda, kamu sağlık kurumları için olmadığı belirtilen kaynaklar, özel sağlık sektörü girişimcile-

rine kredi, vb olarak aktarıldı. Kamu kurumlarındaki öğretim üyelerine, şeflere özel yataklar tahsis edildi. Ve bütün bunlarla birlikte, kamu sağlık kurumları, giderek üretmez oldukları teknoloji yoğun tıbbi bakım hizmetlerini özel sektörden satın almaya başladılar. Açıkçası, özel sağlık sektörü kamu kaynaklarıyla yaratıldı ve desteklendi.

3-) Özelleştirme dışı piyasa unsurları sağlık sistemine sokuldu. Örneğin hizmet üretimi ve finansmanı birbirinden ayrıldı. Hem üretimde, hem de finansmanda özel aktörlere alan açıldı. Bu anarşi özellikle gelişmekte olan ülkelerde belirgin olarak ortaya çıktı. Batıda ise biraz daha kontrollü davranıldı. Sistemin finansman ayağı ağırlıklı olarak kamusal özelliğini korudu. Genel bütçe ve kamu sigortaları finansmanın temel aktörleri olma rollerini önemli oranda sürdürdüler. Ancak hizmet üretimi çok parçalanıyordu. Hem birinci, hem de ikinci basamakta çok sayıda özel aktör yaratıldı. Kamusal fonlar, özel aktörlerden hizmet satın almaya başladılar. Pek çok ülkede genel pratisyenlere özel muayenehane açma izni verildi. İkinci ve üçüncü basamaktaki öğretim üyelerine özel sektörde çalışma olanağı tanındı. Finansör kurumlarla, hizmet üreticileri arasındaki ilişkiler, kamusal sözleşmelerle düzenlendi. Özelleştirme ve piyasalaştırma bütün ülkelerde, sosyal güvenceli olsalar da, dar gelirliilerinin hizmetten yararlanmalarında düşüşlere neden oldu. Sözleşmeli sistemde, hizmet üreticilerinin kendi aralarında oligopol yapılar oluşturdukları görüldü. Oligopolcü gelişmeler, rekabetçi ortamın gelişmesini engelledi. Çok parçalanmış sağlık sisteminin maliyetleri gereksiz yere yükseldi, özellikle yönetsel maliyetler arttı.

4-) Kamu sağlık kurumlarında, her tür hizmet için, bütün sosyal güvencilerden katkı payları alınmaya başlandı. Dolayısıyla kamu sosyal güvenlik fonlarının sunduğu yararlanım paketleri daraltılmış oldu. Buradaki amaç, kamunun üzerindeki sağlık “yükünün” hafifletilmesi ve “yükün” bir kısmının “tüketiciler” üzerine kaydırılarak, kamuya nefes aldırılmasıydı. Kamu denilirken kastedilen ise artık sermaye çevreliydi.

5-) Sosyal güvenlik fonlarının sağladığı yararlanım paketleri daraltıldı. Pek çok hizmet türü paket dışına çıkartıldı. Ya da kamunun hizmetlere sağladığı katkı oranları düşürüldü. İlaç, tıbbi teknoloji, protez cihazları gibi ürünlerdeki kamu katkıları sınırlandı, bu hizmetlerden yararlananlara katkı payı zorunluluğu getirildi. İlaçtaki geri ödeme oranları azaltıldı.

6-) Devlet küçültüldü. Eskiden hizmeti üreten de finanse eden de önemli oranda devletti. Neoliberal dönemde, işlevleri standardizasyon, denetim, hizmet satın alma, sözleşmeleri yönlendirme ile sınırlandı. Üretime yönelik bütün sorumlulukları elinden alındı.

Bütün bu gelişmeler, kapitalist sistemin genelinde son 20 yıldır ve giderek belirginleşmek kaydıyla yaşanmaktadır. Batılı ülkeler içinde özellikle

İngiltere’de, Thacther’lı dönemle birlikte açık bir özelleştirme girişimi başlatılmış ve kamuoyunun büyük tepkilerine neden olmuştur. Bunun nedeni İngiliz sağlık sisteminin Batılı sağlık sistemleri içinde en kamucu nitelikli oluşuydu. Özelleştirmeci ve piyasacı gelişmelerin Türkiye gibi kapitalist sistemin çevresinde yer alan, yarı sömürge konumundaki ülkelerdeki etkileri daha da çarpıcı oldu. Bunun nedeni, bu ülkelerde kamu sağlık fonlarının ve kamucu sağlık sistemlerinin eskiden beri zaten zayıf oluşu ile bu ülkelerdeki ekonomik ortamın sürekli krizli niteliğiydi. Bir başka ifade ile, çevre ülkelerde sağlık sistemlerinin sosyalleştirilmesi hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilememişti. Bu nedenle özelleştirmeci politikaların etkileri çok daha derinden hissedildi.

Önümüzdeki dönemde sağlık sistemlerinde neler beklemeliyiz?

Bugün yaşananlar, en azından yakın gelecekte sağlık sisteminde yaşanacakların yalnızca başlangıcıdır.

Kapitalizm, ikinci dünya savaşı sonrasında, kendi genişlemesini, geniş halk yığınlarının sosyal gereksinimlerini hak olarak tanıyarak gerçekleştirmişti. Dolayısıyla kapitalist sistemin kendisini uzun süreli stabilize ediş ile sosyalleşmesi birbirlerini bütünleyen süreçler olarak gelişmişlerdi.

Şimdi ise durum oldukça farklı. Kapitalizm halen uzun süreli daralmasını yaşıyor. Her daralma döneminde olduğu gibi, yeni bir genişleme döneminin olanaklarını yaratmaya çalışıyor. Ancak genişleme çabalarının tümü, bundan bir önceki genişleme döneminin tersine, neoliberalizm adıyla, bütün sosyal hakların daha da kısıtlanması zemininde gerçekleşiyor. Bu çerçevenin içine, istihdam hacmini daraltma, işsizleştirme, iş güvencesizleştirme, sendikasılaştırma, düzensizleştirme, devletsizleştirme, ücretlerin reel olarak düşürülmesi gibi politikalar da giriyor. Dolayısıyla yapılanlar, emek kesiminin üzerine doğrudan gidildiğini gösteriyor. Kapitalizm kaderini emekçi sınıfların baskılanması politikalarına bağlamış durumda. Bütün bunlar, sosyal devletçi dönemde bir mutabakata varmış olan toplumsal sınıflar arasındaki gerilimin daha da artacağı, emeğin toplumsal zenginlikten alacağı payın daha da düşürüleceği anlamına geliyor.

Yukarıda sıralananlara ek olarak, sağlık sisteminde yaşanan özelleştirme ve piyasalaştırma türü eğilimlerin daha da hızlanarak artmasını da beklemek gerekir. Gelişmelerin Türkiye’deki etkileri daha da belirgin olacaktır. Kamu fonları sermayeye aktarılmaya devam edilecektir. Üstelik Türkiye’nin geleceği uluslar arası sermaye çevrelerince ipotek altına alınmıştır. Bu durumda ulusal zenginliklerimizin çok önemli kısmının borç ödemeleriyle yurt dışına aktarılması hızlanarak sürecektir. Bütün bu ekonomik, siyasal gelişmelerin sonucunda sosyal güvenlik sistemlerinin krizi daha da derinleşecektir. Bugün sosyal güvenlik fonlarının bir ölçüde rahatlatılması

bütçe desteklerine bağlı duruma gelmiştir, bu ise bütçenin iç ve dış borçlara aktarılması nedeniyle tamamen olanaksız durumdadır. O halde, hastalık durumunda vatandaşın cebinden çıkan paranın daha da artması kaçınılmazdır. Yurt dışına bağımlı olunan, ilaç gibi, tıbbi gereksinimlerdeki sıkıntı da artacaktır. İlaç yokluğu, ilaçlardaki fiyat artışı gibi sorunların sürekleşmesini beklemek gerekir.

Bu gelişmelerde dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, halkın sağlık sorunlarındaki büyüme, halkın ekonomik ve sosyal konumundaki kötüleşme, yoksulluktaki, işsizlikteki artış ile, hekim ve eczacıların ekonomik durumlarındaki kötüleşmenin birbirine paralel seyrederek olgular olmalarıdır. Bu durumda sağlık profesyonelleri ile genel olarak Türkiye'nin olumsuz seyri arasında bir kader ortaklığı olduğu da söylenebilir. İşte bu kader ortaklığı sağlık sektöründe ve sağlık emekçileri arasında yaşanan olumsuzlukların çözümü konusunda da ip uçları sunmaktadır.

Eğer sağlık emekçileri, halk sağlığı, halkın sosyoekonomik konumu ve kendi sosyal, ekonomik sorunları arasındaki bu kader ortaklığına uygun kamucu tercihler oluşturabilir, kendi mesleki ve sendikal örgütlerinde ortak mücadele geleneklerini geliştirebilir, Türkiye'nin kaderinin özelleştirme ve piyasalaştırma karşıtı kamusal politikalarda olduğunu görebilir, işçi ve emekçi sınıfların diğer örgütleriyle ortak hareket etme yeteneklerini artırabilirlerse, içinde bulunulan krizli ortamı, sermayeye karşı ortak bir emek hareketi ekseninde aşma şansını ellerine geçirebilirler. Türkiye sağlık sisteminin krizi, kamucu, merkezi olarak planlanmış sağlık politikalarına olan gereksinimi açığa çıkarmıştır. Öte yandan, bütün bu söylenenlerin, ancak sol siyasal kültür perspektifiyle anlamlı bir bütünselliğe ulaştırılabileceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

Belek İ. (2001), Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politikası, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Went R. (2001) Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar, Yazın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

KÜRESELLEŞME VE TOPLUMSAL SAĞLIK DURUMU

*Feride B. Saçaklıoğlu**

Küreselleşme ve Toplumsal Sağlık Durumu

Feride B. Saçaklıoğlu

Küreselleşmenin sağlığa yansımaları, bireysel ve toplumsal sağlık ölçütlerinde derin eşitsizliklerin ortaya çıkması biçiminde olmuştur. Sağlık alanında gözlenen eşitsizlikleri anlayabilmek için, ülkelerin gelir düzeyleri, ulusal gelirin toplumsal sınıflar arasında nasıl paylaşıldığı ve sağlık, eğitim gibi kamunun güvencesine olması gereken hizmetlerin erişilebilirliği tartışılmalı, sağlık sistemleri ve sağlık politikaları da ülkelerin ekonomik sistemleri ve politikaları içinde irdelenmelidir. Bu yazıda, küreselleşme ve sağlık alanında ortaya çıkan eşitsizlikler ve bunları oluşturan koşullar tartışılacaktır.

Sermayenin Uluslar Arası Güç Birliği

1941 yılında ABD’de Dış İlişkiler Komisyonu adı verilen bir komisyon kurulur, amacını da şöyle tanımlar: “Amerikan finans ve sermayesinin ihtiyacı olan materyalleri mümkün olan en az stres ve zahmetle elde edebilmek için gerekli ekonomik ve askeri hakimiyetin tüm dünyada kurulması”. Yine bu komisyon Bretton Woods konferansını toplayarak, Uluslar arası Para Fonu, Dünya Bankası ve Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşmasının yapılmasını kararlaştırır.

1944 yılında Dünya Bankası, ikinci dünya savaşı sonrası yeniden imar için krediler ve güney yarımkürede kalkınma için öncelikli yörelere yatırım kredileri vermek üzere kurulur. Ancak temel amacı, ticaretin liberalizasyonu, bankacılık sektörünün kural dışılaştırılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, vergi reformu, tarım alanlarının özelleştirilmesi ve sağlığın da içinde olduğu hizmet sektörünün serbest piyasa ekonomisine devredilmesidir. 1947 yılında kurulan Uluslar arası Para Fonu ise, uluslar arası ticaretin geliştirilmesi adı altında, sınırların güçlü tekellere açılmasını ve sosyal devlet ilkelerinden vazgeçilmesini gündeme getirmektedir.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

Sağlık Reformuna Giden Süreç

İkinci dünya savaşı sonrasında sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde kamu, sağlık hizmetlerini üstlenmiş ve finansman kamu fonları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dünya kapitalizminin girdiği genişleme dönemi ve sağlığın karlı bir sektör olmayışı sosyalleştirmeye olanak sağlamıştır. Ancak kapitalizmin 1970’lerde girdiği yeni kriz toplumsal uzlaşma zeminini ortadan kaldırmış, parasız sağlık hizmeti, kamusal hizmet kavramlarını tartışmaya açmıştır. Sağlık harcamalarının artması, hastane giderlerinin yükselmesi ve verimlilik tartışmaları “reform” yaklaşımının temelini oluşturmuştur.

Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü’nün önerdiği reform paketi ile, sağlık harcamalarının sınırlandırılması, kamu sağlık harcamalarının azaltılması, kamu dışında yeni kaynak alanlarının yaratılması, yabancı kaynak desteğinin arttırılması, sağlık sektörünün piyasalaştırılması, özelleştirme, desantralizasyon, hastanelerin işletmeleştirilmesi, kamu hizmetlerinde sözleşme uygulanması, özel sağlık sigortaları, toplum finansmanı tekniklerinin geliştirilmesi uygulamaları gündeme gelmiştir.

Sağlıkta Eşitsizlikler

Dünya Sağlık Örgütü eşitliği; “sağlık potansiyeline ulaşmak açısından kimsenin dezavantajlı olmaması” biçiminde tanımlamaktadır. Belek ise “sağlıkla ilgili, doğal değil, toplumsal nedenlerden kaynaklanan, önlenebilir, kabul edilemez farklılıklar” olarak tanımlamaktadır.

Sağlık düzeyinin ölçülmesinde bazı ölçütler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları bireysel sağlık düzeyini ölçmektedir: algılanan sağlık, geçici ve uzun süreli yeti yitimi, kronik hastalıklar, akut yakınmalar, fiziksel aktivite, vücut kitle indeksi, yaşam umudu bunlardan birkaçıdır (Bruin, Picavet, Nossikov).

Toplumsal sağlık düzeyini ise: sağlık dengesi, sağlık gelişimi, sağlık kaynakları (Noack, Abelin, Yellowless, Thuriaux) yanı sıra Bebek Ölüm Hızı gibi mortalite göstergeleri, hastalık hızları, ortalama yaşam süreleri gibi ölçütlerle değerlendirmek olanaklıdır (Hansluwka).

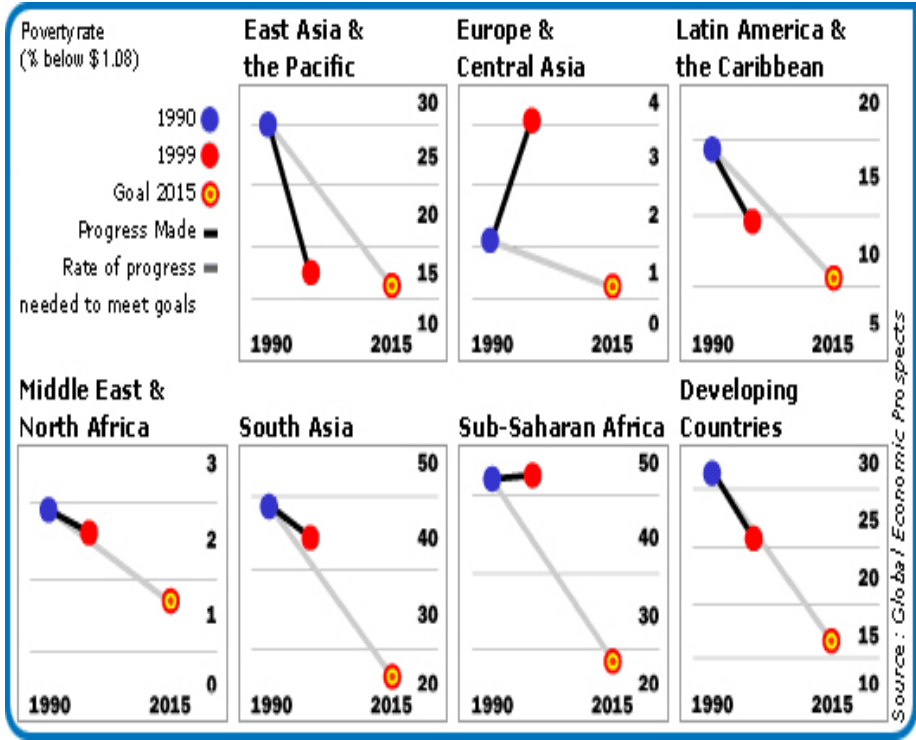
Ayrıca sağlık hizmeti kullanımı açısından eşitlik, herkese eşit sağlık hizmeti kullanımı olanağı yaratmak, eşitsizlik ise; alttaki neden ne olursa olsun, bazı insanların hizmeti kullanabilme yeterliliklerinin engellenmesi olarak tanımlanmaktadır (Musgrove, 1986).

Eşitsizlikler açısından dezavantajlı gruplar vardır; bunlar işsizler, kadınlar, göçmenler, etnik azınlıklardır. Sağlıkta eşitsizlikleri doğuran koşulların başında yoksulluk, sömürü ve savaşlar gelmektedir.

Yoksulluk

Yoksulluk uluslar arası hastalık sınıflamasında bir hastalık olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre günde bir dolardan az geliri olan ve tam yoksulluk sınırında bulunan 1.1 milyar insan bulunmaktadır. Geliri günde iki dolardan az olan nüfus 2.7 milyardır. Dünya Bankası projeksiyonlarına göre 2015 yılında hala tam yoksulluk sınırında yaşayan 700 milyon insan bulunacaktır (Dünya Bankası, 2002). Yoksulluk sadece az gelişmiş ülkelerin sorunu değildir, gelişmiş ülkelerin nüfuslarının da % 12'sinin yoksul olduğu bildirilmektedir (UNICEF, 2001).

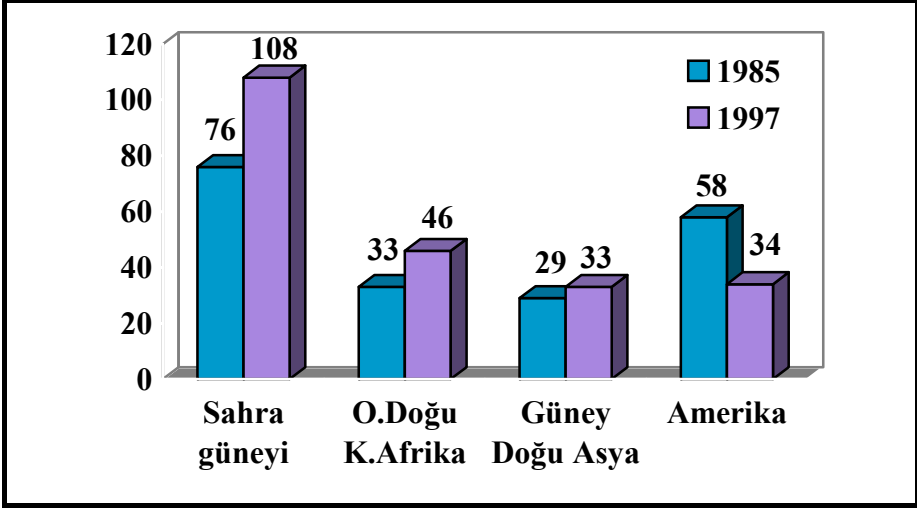
Şekil 1 Kıtalara göre yoksulluk

Sömürü

Gelişmekte olan ülkelerin IMF'ye olan uzun vadeli ödenmemiş borçları; 1970' de 62 milyar, 1980' de 481 milyar, 1996' da 2 trilyon dolar düzeyine yükselmiştir. 1980'lerin başında geri ödeme dönemi ile batıya kaynak aktarımı başlamıştır ve Bretton Woods kurallarına göre geri ödeme takvimi değiştirilememektedir.

Şekil 2 GSMH'nin yüzdesi olarak dış borç

Savaşlar

Gelişmekte olan ülkelerin askeri harcamaları 125 milyar dolar civarındadır. Askeri harcamaların % 12'si ile enfeksiyon hastalıklarının önlenmesi, malnütrisyona çözümünmesi, sağlıklı su sağlanması olanaklı olabilirdi.

Sağlıkta Eşitsizlik

Sağlıkta eşitsizlik, toplumsal sağlık düzeyini gösteren bazı ölçütler üzerinden tartışılacaktır.

Bebek Ölümleri

Her yıl dünyada dokuz milyon bebek ölmektedir. DSÖ'nün 2000 yılı hedefi bebek ölümlerini binde 50'nin altına düşürmektir. Özellikle Sahra güneyi Afrika'da olmak üzere bölgesel eşitsizliklerin sürdüğü ve hedeflenen düzeye ulaşamadığı izlenmektedir.

Beş Yaş Altı Ölüm Hızı

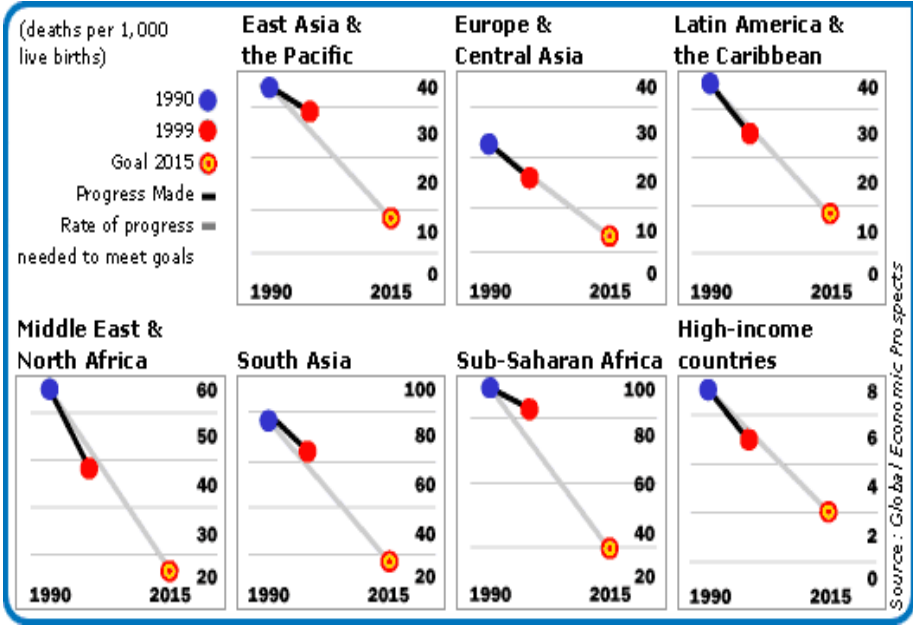
2000 yılı hedefi Beş Yaş Altı Ölüm Hızını binde 70'in altına düşürmektir. Yoksul ülkelerde ve yine Sahra güneyi Afrika'da olmak üzere bölgesel eşitsizliklerin sürdüğü ve hedeflenen düzeye ulaşamadığı izlenmektedir.

Doğumda Yaşam Beklentisi

2000 yılı hedefi Doğumda Yaşam Beklentisini 60 yılın üzerine çıkarmaktır. 50 milyon insan doğumda yaşam beklentisinin 45 yaşın altında

olduğu ülkelerde ve yaklaşık 300 milyon insan ise doğumda yaşam beklentisinin azaldığı ülkelerde yaşamaktadır.

Şekil 3 Kıtalara göre Bebek Ölüm Hızı

Malnütrisyon

Malnütrisyon da yoksulluğun bir başka boyutudur. Afrika ve Asya'da beş yaş altı çocukların yaklaşık üçte biri malnütrisyonludur. Dünya Bankası verilerine göre aynı ülke içinde yatay eşitsizlikler de görülmektedir. Nüfusun en yoksul beşte biri ile en zengin beşte biri arasında malnütrisyon görülmesi açısından ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. UNICEF verilerine göre gelir düzeyi arttıkça, malnütrisyon azalmaktadır.

Sağlık Personeli Yardımıyla Doğum

Doğumda sağlık personeli yardımı hem anne hem de bebek sağlığını etkilemektedir. Dünya Bankası verilerine göre sağlık personeli yardımıyla olan doğumlar bölgesel ciddi farklılıklar göstermektedir. Sahra güneyi Afrika'da doğumların yarısı yardımsız gerçekleşmektedir, bu bölgede anne ölümleri çok yüksek düzeydedir.

Bulaşıcı Hastalıklar

Bulaşıcı hastalık verileri morbiditede eşitsizliği iyi yansıtır. UNAIDS ve DSÖ verilerine göre gelir azaldıkça AIDS ve tüberküloz enfeksiyonları artmaktadır.

Yatay Eşitsizlikler

Gelişmiş ülkelerde eşitsizlik sınıfsal farklılıkları ortaya koymaktadır. Meslek grupları arasında mortalite verilerinin farklılık gösterdiği, eşitsizliklerin 50 yaş altında daha belirgin olduğu gözlenmektedir.

Öte yandan küreselleşme sağlığı ticaret anlaşmaları üzerinden de etkilemektedir. Patent, marka, endüstriyel dizayn konularında yeni bilgi üretimi girişimlerini desteklemek için yapılan fakat gelişmekte olan ülkelerin patentli ilaçlara ulaşımını zorlaştıran TRIPS ya da besin güvenliği konusunda ulusal politikaları etkileyen SPS bu tür anlaşmalara örnek oluşturmaktadır.

Sonuç

Küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkisi eşitsizliklerin derinleşmesi biçiminde olmuştur. Dünya Bankası'nın ileriye dönük yaptığı projeksiyonlarda, ne yazık ki sağlık alanındaki eşitsizliklerin devam edeceği görülmektedir. Ancak bu şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü var olan nesnel durumu doğru tanımlayıp, yanlış çözüm önerileri ile sorunları çözmek olanaklı değildir. Yoksulluk, sömürü, savaşlar ve bunların kökenindeki kapitalist üretim ilişkileri sürdükçe sağlıkta eşitsizliklerin sürmesi de kaçınılmazdır.

Kaynaklar

Belek İ. (1998), Sağlıkta Eşitsizlik: Önlenebilir ve Kabul Edilemez Bir Politik Ekonomi Sorunu, Toplum ve Hekim, TTB Yayını, 2 (13): 96-104.

Bruin A., Picavet H.S.J., Nossikov A. (Ed. By) (1996), Health Interview Surveys, WHO, Finland.

Hansluwka H.E. (1985), Measuring the Health of Populations, Indicators and Interpretations, Soc. Sci. Med., 20(12): 1207-1224.

Musgrove P. (1986), Measurement of equity in Health, World Health Statistics Quarterly, 39: 325-334.

Noack H., Abelin T. (1987), Conceptual and Methodological Aspects of Measurement in Health and Health Promotion (Measurement in Health Promotion and Protection, Ed. By Abelin T., Brzezinsky ZJ., Vera DL., WHO, Copenhagen içinde): 89-102.

Whitehead M. (1992), The Concepts and Principles of Equity and Health, Int.J. Health Serv., 22(3): 429-445.

UNICEF (2001) Dünya Çocuklarının Durumu.

World Bank (2002) Millenium Development Goals.

Yellowless H., Thuriaux MC. (1986), Use of Indicators for Health for All Strategies, World Health Statistics Quarterly, 39: 320-324.

Yılmaz G. (2000), Kapitalizmin Kaleleri-1 IMF, WB, AB, Türkiye MAI ve Küreselleşme KarŐtı alıŐma Grubu.

KÜRESELLEŞ(TİRİL)EN DÜNYADA SAĞLIK ve HALK SAĞLIĞI DİSİPLİNİNİN YERİ

Gamze Varol, Ahmet Saltık***

Giriş ve Amaçlar

Son 20 yıldır etkilerini dünyanın her yerinde duyumsamaya başladığımız ve 10 yıldan bu yana da “*tek kutuplu*” duruma gelen dünyada fırtınaya dönüşen “*Küreselleşme*” rüzgarı, bu gidişle, adeta *kasırgalaşma* eğilimi göstermektedir.

Oran’a göre Küreselleşme, “Batı’nın gerek alt yapısal (*kapitalizm*), gerek üst yapısal (*akılcılık, laiklik ve demokrasi*) etkisini dünyaya yayması olarak tanımlanabilir. ⁽¹⁾

Dünyanın ‘küre’ biçiminde oluşundan yola çıkarak geliştirilen “küreselleşme” terimi, Boratav’a göre, ilk anlamda dünyasal -küresel- birliktelikten söz ediliyormuş gibi kulağa hoş gelse de, aslında *emperyalizmin masum gösterilmeye çalışılan* adıdır. ⁽²⁾

Küreselleşme; ekonomik, kültürel, bilimsel, teknolojik vb. alanlarda sınırların kalkması gibi *genel kabul görece* bir anlatımla sunulmaktadır. Dünya artık “*küresel bir köy*” dür, herkes aynı gemidedir... Bu nedenlerle de, ulusal bağımsızlık yerine *karşılıklı bağımlılık (inter-dependence)* kaçınılmazdır! Bu süreçte herkes kazanabilecektir... (!) Bu vb. masallar emperyalizmin 21. yy. türetimini (versiyonunu) maskeleyen amaçlıdır...

Apak’a göre Küreselleşme; sermaye, firmalar ve ticarete sınırların kalkması ile -ki yalnızca sermaye ve ticarete konu mallar rahatça dolaşabilmektedir-, işgücü, tasarruflar ve yatırım gibi ülke olanaklarını, teknolojik ve ekonomik çevreyi, mali ve parasal politikaları olumsuz etkilemektedir. Dünyanın sınırsız bir ekonomik perspektifte *bütünleşme* çabalarının etkisi ise, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler için alt yapı, teknoloji, sermaye birikimi ve rekabet gücü henüz belirli bir düzeyde olmadığı için Küreselleşme, eşitsizlik sorunları ortaya çıkarmaktadır. ⁽³⁾

Bu makalenin amacı; Küreselleşmenin sağlık alanında doğurduğu sorunları ve bir disiplin olarak Halk Sağlığı’nın bu sorunlarla baş etmede yerini ve işlevini irdelemektir. Küreselleşme sağlık alanında ciddi sorunlar

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Edirne

** Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Edirne

ortaya çıkarmıştır. Makale, bu sorunların aşılmasında sağlık çalışanlarınca toplumun tüm kesimlerine öncülük yapılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bu kapsamda yararlanılabilecek yaklaşımların başında, Halk Sağlığı disiplininin, aşağıda açıklanacağı üzere, “*Tıp Paradigması*”na şemsiyelik yaparak,

sağlık hizmetlerinin felsefesini çatısının *Halk Sağlığı Paradigması* altında yapılması gerektiğinin vurgulanması gelmektedir. Hatta bu doğrultuda **küresel ortak eylem** zorunluluğu yeterince açıktır ve çalışma değinilen başlıkları tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Genel Olarak Küreselleşme

Oran’a göre Küreselleşme, yeni bir olgu değildir. *Birinci küreselleşme*, Batılıların denizler ötesi keşiflere girişmesiyle başlar (1490). Ancak deniz aşırı uzaklıkların aşılmasındaki güçlükler nedeniyle Batı; sömürgelerinin ekonomilerini köktenci biçimde etkileyememiştir. ⁽¹⁾ Denizcilik alanındaki gelişmeler geniş ölçekli yayılmaya olanak vermiştir. Özbudun şu değerlendirmeyi yapmaktadır : Batılı “fatihler”, kendilerini haklı göstermek için, dinsel değerlerin arkasına gizlenip, silah gücünü kullanarak gittikleri ülkelerdeki halkları katletmiş, değerli madenleri yağmalamışlardır. ⁽⁴⁾ Bunların nedeni, Batı Avrupa devletlerinin, ulus devlet yapılarını güçlendirmek için gereksindikleri büyük para, ham madde, insan gücü... kaynaklarıdır ve bu dürtülerle sömürgeciliğe girişmişlerdir.

Yerküre’yi *bölgesel* olarak paylaşımaya girişmişlerdir. İlerleyen yüzyıllar içinde bölgesel

paylaşım, yerini “kürenin tümünü” elde etmeye, günümüz Küreselleşmeciliğine bırakacaktır...

Oran’a göre, *İkinci küreselleşme*, 1870’lerde başlayan 2. Sanayi Devrimi sonrası gelişmiştir. 19. yy’da kapitalizm yeniden yapılanma zorunluluğu duymaktadır ve ancak 2. bir Küreselleşme dalgası sistemin yeniden üretmesine olanak yaratabilecektir. Bu nedenle, o zamana dek, “Sömürgecilik” adı verilen, bir ölçüde yöresel paylaşımaya dayalı duruma artık “emperyalizm” adı verilmiştir. Çünkü sermaye büyük ellerde toplanmış ve paylaşım dünya ölçeğine taşınmıştır. Böylelikle Batı, kendi alt yapısını tüm boyutlarıyla çok köklü bir biçimde aşmış; sömürgelerin ekonomileri, Batı ekonomisine eklenmiştir. Böylelikle, çoğu feodal dönemi bile yaşamamış olan topraklarda, sanayileşmiş ülkelerin kapitalist sistemi dayatılarak egemen kılınmıştır. ⁽¹⁾

Worseley’den aktaran Oran’a göre, bu dönemde *emperyalist* aşamaya varan yayılmanın yeni amaçları şöyle belirmektedir ⁽¹⁾ :

1. Ucuz ve sürekli ham madde sağlamak

2. Ürünleri satacak yeni pazarlar bulmak

3. Sermaye dışsatımı (ihracı)

4. Fazla nüfusu akıtmaktır.

Üçüncü küreselleşme ise, yeniden bunalıma giren kapitalist sistemin 1970'lerle birlikte Devreye sokulmuştur. 1971'de Federal Reserv'in ABD Dolarının altın karşısındaki dönüşüm (*konvertibilite*) yükümünü kaldırmasıyla ivmelenen aşama 1991'e dek büyük bir hızla sürdürülmüştür. 1991 sonrasında, Sovyetlerin dağı(tı)lmasıyla *tek kutuplulaşan asimetrik* dünyada egemen olan, artık "**Yeni Dünya Düzeni**"dir (New World Order). Bu dönemde demokrasi, insan hakları, şaşılacak bir ikiyüzlülükle çok yoğun olarak dünya gündemindedir. Çünkü Batı, alt yapısını ve modelini neredeyse tüm dünyaya yaymıştır. Öteki ülkeler, Batının bilimi, teknolojsi ve kültürüne derinden bağımlı kılınmış ve sözde bu "nimet"lerden yararlanmak, Batıdan dışlanmamak için, dayatılan tüm koşulları kabul etmek zorunda bırakılmışlardır. Yeni Dünya Düzeni (YDD) adı altında, *vahşi bir kapitalizm* son hızla dayatılmaya çalışmaktadır. Kapitalizmde, kazanç (kâr) özelleştirilip, zarar yoksullara yıkılarak sözde bölüş(tür)üldüğünden, başta *sosyal devlet* olmak üzere yığınlardan yana kamu adına ne varsa birer birer yıkımına yönelinmiştir. Kamu sağlık sektörü ve hizmetleri de bu çöküşten çok belirgin derecede zedelenmişlerdir, zedelenmeleri sürmektedir.

• *Keynes'çi politikalar bumerang etkisinde kalma noktasına geriletmişlerdir açıkça...*

Bu bilgiler ışığında, "Küreselleşme"nin tanımını yapmak gerekirse, Göker'e göre; ⁽⁵⁾

Belli bir kültür, üretim, ekonomi ve siyaset normunun, değer yargısının ya da kurumsal yapının küresel ölçekte değer kazanarak, -egemen- tek norm durumuna gelmesidir.

Tarihte tüm siyasal öğretiler (doktrinler), küresel olma savını taşımıştır. Günümüzde daha çok siyasal-ekonomik yanı ağır basan bir süreç olan Küreselleşme, tüm ekonomik etkinlik alanlarında, ulusal sınırların koyduğu engellerin kaldırıldığı **tek dünya devleti** yaratma savındadır.

Küreselleşme, temelde "sermayenin hemen hiçbir kısıt olmaksızın dolaşabilmesi" yani sermaye için tüm sınırların kalkması anlamına gelir. Mutlak anlamda özgürleştirilen ve hatta kutsanan öteki olgu ise serbest ticarettir. Ancak her iki alanın da serbestleştirilmesi (*liberalleştirilmesi*) aslında tek yönlü olarak dünya ticareti ve sermayesinin ezici bölümünü elinde tutan gelişmiş ülkeler içindir. Gerçekten, küresel ticaretin % 70'i, çokuluslu 500 büyük şirketçe gerçekleştirilmektedir. ⁽⁶⁾

Küresel gelir dağılımı eşitsizliği, artık kabul edilemez boyutlara ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1996 Raporuna göre, dünyanın en varlıklı % 20'si (1/5'i) toplam küresel gelirin % 81.7'sine el koymaktadır. En altta kalan % 20'lik 1.2 milyar çok yoksul insan ise yalnızca % 1.4 pay ile yetinmek zorundadır ve son 30 yılda bu dağılım en az 2 kat daha kötüleşmiştir! “**20/80 kabusu**”, *acı bir ironi* olarak küreselleşmenin insanlığa armağanı olsa gerektir. Açık edelim : 30 trilyon dolara varan küresel gelirin 25 trilyon dolarına dünya nüfusunun 1/5'i olan 1.2 milyar ayrıcalıklı “elit” dünyalı el koyarken, kalan 4.8 milyar ‘*insancık*’, 6 trilyon doları kendi içinde yine derin eşitsizlikle paylaşmaya çabalamaktadır. (6)

Türkiye’de Küreselleşme

Apak’ın değerlendirmelerine göre; tarım, küçük sanayici, ücretliler ve ticaretle uğraşan küçük ve orta boy işletmeler, büyük gelir yitkilerine uğrarken; rantıye ve büyük sanayicinin spekülatif kazançlarının katlandığı ve gelir dağılımının olağanüstü bozulduğu bir yapıda **Türkiye, Küreselleşmenin son derece olumsuz etkilerini yaşamaktadır.** Teknoloji üretemeyen ve kriz dolayısıyla işsizliğin çok yüksek boyutlara ulaştığı, “*giderek yoksullaşan bir Türkiye*”nin uluslar arası alanda sektörel gücü de, olumsuz etkilenmektedir. (3)

Kazgan, ülkemiz için Küreselleşme süreçlerini ilk olarak Batının, Sanayi Devrimi’yle başlattığını ve Osmanlı’yı da *Tanzimat*’la birlikte içine çektiğini (1839), sermayesinin küreselleşmeye geçtiği bu dönemi, **1. Küreselleşme** olarak adlandırmaktadır. (7) 1838 İngiliz Ticaret Anlaşmasıyla verilen ödümler, daha önceki ve sonraki kapitülasyonlarla birlikte geri dönülemeyen bir *kanama* sürecini başlatmış ve Osmanlı’yı büyük bir hızla çöküşe sürüklemiştir. **2. Küreselleşmenin** başlangıcı ise, 1979’da Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan Stand-by ve Dünya Bankası (DB) ile bağtlanan kredi (=dış borç!) programı sonrasında başlayan 80’li yıllar olarak alınabilir. *24 Ocak 1980 kararları*, **Özal** misyonunu gösteren ekonomik ve parasal (mali) kararlar, ‘*Yapısal Uyum Programları*’, devletin yeniden yapılanması gerekliliği söylemlerine dayalı ülke ekonomisinde serbest piyasaya geçiş ve devlet yönetimindeki değişiklikler, Avrupa Birliği’ne (AB) adaylık süreçleri kapsamında Gümrük Birliği’ne teslim oluş, son 20 yıldır hükümetlerin Batı sistemine eklenmek istediğinin göstergeleridir.

Serbest Piyasa Ekonomisi, son 10 yıldır günümüzde tüm dünyada ve Türkiye’de de artan bir ivme ile yayılan Küreselleşme olgusunun en önemli parçasıdır. Ülkeler arası verimlilik farkları nedeni ile bağımlı duruma gelen gelişmekte olan ülkelere, Küreselleşme zarar vermektedir. Gelişmekte olan ülkeler öncelikle dışarıya (ithalata) bağımlı kılınmış, dışalım-dışsatım (ih-racat) arası makas açıldıkça bu ülkeler dış borç batağına sürüklenmiş ve

IMF, DB, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) buyrukları doğrultusunda ekonomilerini yönetmeye başlamak zorunda bırakılmışlardır. DB, büyüyen pazar ekonomileri olan ülkelere krediler açmıştır. Her kredi (=borç) sonrasında ilgili devletten istenenler ve beklentiler daha da artmıştır. DB son olarak, “*Ulusal kalkınma programınızı bu anlaşmaların doğrultusunda yapın...*” yolunda direktifler vermiştir. Devlet Planlama Örgütü'nün işlevi bu dayatmayla bit(iril)miştir. Türkiye'nin böylelikle küresel ticaret ve parasal planları dışarıdan baskıyla, tepeden inme biçimde oluş(turul)muştur. Ülkemiz, küresel piyasalarla onların tecimsel (ticari) ve parasal yapılanmalarıyla “*uyumlu duruma*” getirilmiş, “*yapısal uyumu*” sağlanmıştır (!)

90'lı yıllar, varolan kamunun azaltılması / küçültülmesi, kalanın ticarileş(tiril)mesi ve kamu yönetiminin ele geçirilmesi sürecidir. Kullanılan başlıca araçlar yerelleştirme, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, desantralizasyon, yönetişim, Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) etkin rol verilmesi ve işlevlerinin artırılması, merkez bürokrasinin zayıflatılması olmaktadır. ⁽⁸⁾ Siyasal sorumluluğu olmayan, denetlenemeyen özerk üst kurullar sistemi (BDDK, RTÜK, TMSF, SPK.. gibi), küresel yönetim yargıya geçiş, uluslar arası **tahkim** yetkisinin kabulü 90'lı yıllarda ülkemizde gerçekleşen ciddi değişikliklerdir.

Bunlardan temel amaç; Türkiye'yi iç ve dış borcunu ödeyemeyecek duruma getirmek ve her artı değeri, borç kapamak için kullandırmaktır. Türkiye, DB'dan “kamu harcama reformu” ve “kamu sektörü reformu” için krediler almaktadır. Bakanlık sayısını düşürmek, taşra örgütlen-mesini azaltarak yerelleşmeye çanak tutmak, onbinlerce kamu personelini işten çıkartmak, Telekom özelleştirmesi, tarım reformu (!?) vb. dış borcu ödemek amaçlı diretilen kısıpçılardır. ⁽⁸⁾

Bu sürecin belgeleri :

1. IMF Niyet Mektupları,
2. DB kredileri
3. AB ile Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) için yapılan Ulusal Program-ki TBMM'nin onayına sunulmadan Bakanlar Kurulunca benimsenmiştir- hemen tüm sektörlerde özelleştirmeyi koşul koymaktadır.
4. GATT ve GATS, TRIPS vb. anlaşmalardır.

Türkiye, anayasasında belirtildiği gibi laik, demokratik, **sosyal** bir hukuk devleti iken (md. 2); devlet artık “sosyal” liğini üzerinden atmaya çalışmaktadır. Önceleri “sağlık, eğitim, sosyal güvenlik” gibi alanlar tartışmasız kamusal alanlar iken, artık “*yarı kamusal*” alanlar olarak görülmektedir. 80'lerden sonra, devletin neredeyse tüm sektörlerden el çekmesi öngörülmüştür. Bu olgu da sermayenin inanılmaz ölçülerde giderek tekelleşmesi sonucunu istendik biçimde doğurmuştur. **Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)**

gittikçe “devleşirken” çok sayıda devlet “cüceleşmekte” dir. En büyük 10 ÇUŞ’in 7’sinin her birinin 2001 yılı ciroları Türkiye’nin toplam ulusal gelirinin (148 milyar dolar) üzerindedir! ⁽⁶⁾

Küreselleşme ile sağlık alanındaki değişimler :

Türkiye, 2001 kriziyle, 200 milyar dolara erişmiş olan ulusal gelirinin 148 milyar dolara gerilemesi ile 52 milyar dolar net yitiğe uğramıştır. 2001 sonunda % 5 büyüme gerçekleşmiş olsaydı eklenecek 10 milyar dolar da katılırsa, doğrudan bedel 60 milyar dolar gibi doğrudan bir bedeli ödemiştir. Ülkeye yaşatılan çok boyutlu krizin öteki alanlardaki mal oluşunu hesaplamak olanaksız gözükmemektedir. Ancak söz konusu diyet, her türlü tartışmanın dışında, çok ağırdır.

Dolayısıyla her alanda daralmalar kaçınılmaz olarak öne çıkmaktadır : 2001 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesi, başlangıçta % 2. 66 olarak öngörülmüşken, gerçekleşen bütçenin % 1. 7’sinde kalmıştır (*konsolide oran*). Bu tutar, yaklaşık 70 katrilyonluk bütçe içinde 1. 2 katrilyon TL dolayında olup, 2001’de ortalama dolar kuru 1. 2 milyon TL alırsa, 1 milyar dolara eşitlik olur. Böylece, 67 milyon insanımızın sağlığı için Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan ödenek 1 milyar dolardır ki, *bu para aynı zamanda sigaradan kaynaklanan sağlık sorunlarını aşmak için Türkiye’nin harcamak zorunda olduğu tutar dolayındadır!* ⁽⁹⁾

Küreselleşme ile,

□ Çevre ve merkez ülkeler arasındaki farklar açılmış hatta uçurumlaşmıştır.

□ **Eşitsizlikler** katlanılmaz düzeyde artmıştır. Dünya çapında gelir dağılımını inceleyen raporlar sonucu eşitsizlikler, salt o ülke içinde değil, ülkeler arasında da büyümüştür.

□ **Küresel sağlık ve çevre sorunları** ortaya çıkmıştır. İklim değişiklikleri, *küresel ısınma* gelecekte pek çok ülkeyi **açlıkla** karşı karşıya bırakacaktır. Ozon katmanının incilmesi, zararlı atıklar, hava kirliliği, gıda katışımları.. başta kanser olmak üzere süregen (kronik) hastalığın artmasına neden olabilecektir. ⁽¹⁰⁾

Bu eşitsizlikler, doğallıkla sağlıkta alanında eşitsizlikleri de içermektedir. Sağlık hizmet ağının, sağlık personeli yetersizliği ve dengesiz dağılımı, artan yoksulluk ve eğitimsizlik, kötü sağlık koşullarını doğuran bir kısır döngüyü gerçekleştirilmektedir.

Sağlığın bir meta kılınarak salt kazanç alanı durumuna getirilmeye yolları :

1. *Kamu bütçesinden sağlığa ayrılan payın ‘planlı’ olarak azaltılması*

2. Kamu hastanelerini önce özertleştirme, sonra özelleştirme, olmazsa ticarileştirme

3. Bölümsel (kısmi) özelleştirme, sür-time, part-time

4. Yönetimde esneklik, yönetim, sözleşmeli personel çalıştırma

5. Sağlık hizmetini alanların, vakıf vb. araçlarla para ödemeye katılımının zorlanması

6. Pazara yönelik hizmet verme; lokanta, temizlik, güvenlik gibi kimi hizmetleri

taşeronlara devretme, sağlık çalışanlarının esnek istihdamı ve esnek üretim

7. Sosyal güvenlik kurumlarının sağlık güvence yükümlerinin kapsamının daraltılması

8. Sağlık hizmeti, donanımı, insan gücü dağılımının dengesizleştirilmesi dir.

Bunların sonucunda Türkiye’de; ⁽¹¹⁾

◆ Sağlık sektöründe yapay finansman darboğazı, (“**Paran kadar sağlık**” anlayışı),

◆ Sağlık kurumlarında niceliksel ve niteliksel yetersizlik,

◆ Sağlık insan gücünde dengesiz dağılım, ucuz emek gücü,

◆ Tıp fakültelerinde eğitim yetersizliği,

◆ Toplumsal sağlık düzeyinin düşüklüğü... gibi yıkıcı ve yakıcı sorunlar yaşanmaktadır.

Sağlık Bakanlığı bütçesi, 2000 yılında gerçekleşen % 1. 7’lik oranla Cumhuriyet Dönemi’nin en düşük rakamıdır!. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Türkiye gibi ülkeler için, en az %10’luk bir oran önermektedir. Soyer Türkiye’nin, Genel Bütçeden Sağlık Bakanlığı’na ayrılan pay açısından Avrupa ülkeleri arasında en sonda geldiğini: Yunanistan % 7, Almanya % 17, Fransa % 16... Türkiye, kendi gelir dilimindeki ülkeler arasında da, Sağlık Bakanlığı’na en düşük kaynak ayıran ülkeler arasında olduğunu belirtmektedir. Sağlık Bakanlığı’na ayrılan kaynakların yetersizliği, Sağlık Bakanlığı harcamaları içinde döner sermaye ve vakıf paylarının giderek artması sonucunu doğurmuştur. 1988’de % 14. 2 olan döner sermaye harcamalarının Sağlık Bakanlığı bütçesi içindeki payı, 1998’de ikiye katlanmıştır (% 28. 3). Bunun anlamı, kamu sağlık kurumlarındaki hizmetin daha da fazla paralı duruma gelmesidir. ⁽¹²⁾ Sağlık Bakanlığı’nın hastane personelinin maaşını ödeme dışında hastanelere çok az kaynak ayırdığı, onun dışında hastanelerin kendi gereksinimlerini önemli ölçüde döner sermayeden karşıladığı gözlenmektedir. Hatta, 657 sayılı yasa kapsamında

yeni atanan memurların aylık ve öteki akçalı haklarının ödenmesi, “*Hastane Döner Sermaye İşletmeleri*”ne yıkılmaktadır.

Giderek bütçe dışı kaynaklara yönelme, üniversite hastanelerinde daha yoğun ve dramatik olarak yaşanmıştır. Üniversite sağlık harcamaları içinde 1989’dan sonra gerileyen genel bütçe payı 1992’de % 21’den 1997’de % 13’e düşmüştür. Buna karşın döner sermaye payı 1992’de % 37’den, 1997’de % 68’e çıkmıştır. Döner sermayenin ağırlık kazanması, üniversitelerin yalnızca mali tablosunu değil, genel öncelikleri ve işlevlerini de etkilemiştir. Örn. eğitim giderleri 1992’de % 30’dan 1998’de % 15’e, mediko-sosyal giderleri % 11’den % 2’ye gerilemiştir. Para getiren etkinliklerin, üniversitenin asıl işlevlerinin önüne geçmesi sürecinin uzantısı, üniversitelerin bundan böyle kısılan kamu kaynaklarının yerine hastalardan ve öğrencilerden alacakları parayı geçirmelerinin artması ve meşrulaş(tırıl)masıdır. ⁽¹⁰⁾

Soyer, Toplam özel sağlık yatırımlarının, tüm özel yatırımların 1963-65 arasında % 0. 2’siyken, 1985’e dek aynı düzey dolayında gitmiş, 1991’den sonra yükselmeye başlamış, 1998’de % 5’e fırlamış olduğunu belirtmektedir. Kamu sağlık yatırımlarının toplam kamu yatırımları içindeki payı ise aynı sürede iniş çıkışlarla % 3-3. 5 arasında dalgalanmıştır. Miktar olarak bakıldığında, özel sağlık yatırımlarının kamu sağlık yatırımlarına oranı 1996’da 1. 72 kattan, 2000’de 2. 61 kata çıkmıştır. Kamu sağlık yatırımlarının yaklaşık % 40’ı, döner sermaye ve fonlardan karşılanmakta, böylece kamusal gibi görünen yatırımların neredeyse ancak 3/5’i genel bütçeden sağlanmaktadır. ⁽¹²⁾

Oysa sağlık mal ve hizmetleri serbest piyasaya şu nedenlerle terk edilemez : ⁽¹³⁾

- *Raslantısaldır, yüksek bir istem esnekliği vardır. Ne zaman, nerede ve ne denli sağlık hizmeti ve malı (ilaç, gözlük, protez...) gereksiniminin doğacağı önceden kestirilemez.*

- *Ertelenemez; süregelen hastalıklar için bile bu olgu geçerlidir, çünkü hem mikro hem de makro ölçekte ekonomiye yükü, ertelenmeksizin karşılanmasından fazladır.*

- *Hizmetin sunumunu, gerekliliğini ve ne biçimde olacağını hekim belirler; hizmeti kullanacak olanların önemli bir belirleyiciliği yoktur.*

- *Kişiyi sıkı sıkıya bağlıdır, başkasına devredilemez.*

- *Gereken hizmetin / malın yerine başka bir şey konulamaz, son derece özgüldür*

- *Çıktısı parayla ölçülemez; toplumsal yarar üretilir*

YDD içinde bile **sağlığın sosyal bir sektör olduğu** unutulmamalıdır. Sağlık sorunları yalnızca kişiyi değil, tüm toplumu ilgilendirir. **Sağlık sek-**

törü stratejik önemdedir. Çünkü sağlıklı, üretken toplum için sağlıklı bireyler gerekir. İnsanlar kendi gerçek sağlık gereksinimlerini bilemeyebilir, algılayamayabilirler. Bu sorun yüksek düzeyde eğitilmiş insanlar için bile sanıldığından öte geçerlidir. Sağlıksız kişiler yalnızca kendilerini değil, tüm toplumu olumsuz etkilerler. Hasta olan, bu durumu düzeltilemezse tüm toplumu hasta edebilir. Üretimi nitelik ve nicelik bakımından doyurucu, özlenen düzeyde verimli olmaz. Üstelik sağlıksız kişiler, gereği gibi eğitilemez de! Bu nedenle **sağlık, stratejik bir kamusal alan olarak korunmalıdır.**

Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin yaşandığı ülkelerde; ekonomik kriz kaynaklı sorunların sağlık üzerine olumsuz etkileri en aza indirilmelidir. Bunun için, kamu giderlerinde daralmaya karşın, sağlıkla ilgili harcamaları korumak gereklidir. Yoksulların gelirlerinde azalma ya da negatif büyümenin ağır etkilerini hafifletmek için sosyal yardımları artırmak zorunludur. Daha genel bir anlatımla, sağlık dışı sektörlerdeki politikaların, sağlığa olumlu katkıda bulunmasını sağlamak için -ki bunun tersi de hiç kuşkusuz geçerlidir- özenli bir sosyo-politik uyum gereklidir. ⁽¹⁴⁾

“En ucuz fiyata, en yüksek nitelik sağlama savlarını, ABD’nin durumu yalanlamaktadır”. ABD, Dünyada sağlık hizmetleri için kişi başına düşen en yüksek harcamayı yapmakta, buna karşın en iyi sağlık hizmetini alamamaktadır. Harcamada 1. olurken, verimlilik sıralamasında

37. dir. DSÖ 2000 yılı raporunda, sağlık giderleri 1.1 trilyon dolarla toplam ulusal gelirini 1/8’ine (% 12.5’ine!) erişen ABD’de “1 Numaralı Sektör” -en çok kaynak kullanan sektör- sağlık alanıdır. Kişi başına yıllık sağlık gideri 4100 dolara tırmanırken, sağlık düzeyi göstergeleri pek çok AB ve OECD ülkesinin gerisine düşen bu ülkede, ülke içi eşitsizlikler de son derece büyümüştür. Örn. çoğu zenci olmak üzere 42.6 milyona yaklaşan bir kesimin hiçbir sosyal güvencesi yoktur ve bu rakam artış içindedir. ⁽⁶⁾

Halk Sağlığı Disiplini :

DSÖ Uzmanlar Kurulu, 1952’de Halk Sağlığı’nı şöyle tanımlamıştır : ⁽¹⁵⁾

Halk Sağlığı : *Hastalıkları önlemenin bilimi ve sanatı, daha uzun yaşam süresi, çevrenin korunması için örgütlü toplum çabaları yoluyla ruhsal ve fiziksel sağlığın ve verimliliğin iyileştirilmesi, bulaşıcı enfeksiyonların denetimi, bireylerin kişisel hijyenleri hakkında eğitilmesi, erken tanı ve hastalıkların koruyucu sağaltımı için tıp ve hemşirelik hizmetlerinin örgütlenmesi, sağlık kazancı için her bireye uygun yaşam standardını sağlayacak sosyal mekanizmaların gelişimi, böylece bu faydaların her vatandaşın kendisinin doğuştan hakkı olan sağlık ve uzun yaşama hakkının bilincine varmasını sağlayacak biçimde düzenlenmesidir.*

Bu kapsamlı ve geniş tanım içinde *bütüncül* anlayışa uygun olarak sağaltım hizmetlerini de içerecek biçimde *Güncel Halk Sağlığı Hareketi* kapsamında yeni bir tanım yapılmıştır : ⁽¹⁵⁾

Halk Sağlığı : *Toplumun gereksinimlerini belirlemek ve iyi tanımlanmış bir nüfusa dayalı kapsamlı sağlık hizmetlerini örgütlemek için sistematik çabaların üzerinde durmaktadır. Böylece, nüfusun yapısını belirlemek için gerekli bilgi sürecini ve bu koşullara yanıt verebilmek amacıyla gerekli gelir KAYNAKLARının yeniden dağıtılmasını içerir. Bu bağlamda, ‘bilimsel bir disiplin’ olarak “Halk Sağlığı”nın özü, ‘halkın sağlığı’dır. Bu nedenle, sağlığın iyileştirilmesi, hastalıkların önlenmesi, tanısı ve sağaltımı ve fiziksel, toplumsal ve mesleki esenlendirme için gerekli bütün sağlık hizmetlerini sağlamak amacıyla insan gücü ve kuruluşların yapılandırılmasını içerir.*

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Tababet Uzmanlık Tüzüğü’ne göre eğitilen Halk Sağlığı Uzmanları için bir meslek tanımı yapmıştır : ⁽¹⁶⁾

Halk Sağlığı : *Toplumun sağlık düzeyini, var olan ve gelişebilecek sorunlarını, bu sorunların nedenlerini ve toplumun sağlık gereksinimlerini bilimsel teknikler kullanarak saptamak; Halk Sağlığı politikaları geliştirerek çözümler üretmek; Halk Sağlığı programlarının denetim ve değerlendirmelerini yapmak, bu programın yürütülmesinde görev almak; sağlık hizmetlerinin her basamağında yöneticilik yapmaktadır.*

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi, **halkın sağlık sorunlarını** ve nedenlerini saptayıp bunlara yönelik **bilimsel-akılcı çözümler** bulmak, toplumun sağlık gereksinimlerini bilmek ve karşılanması için politika üretmek ve uygulanmasını sağlamak bir *Halk Sağlığı Disiplini Çalışanının* birincil görevidir. ⁽¹⁶⁾

Küreselleşme süreci; ülkeleri ekonomik, siyasal, kültürel, bilimsel ve teknolojik alanda etkilediği denli, **sağlık sistemlerini de etkilemektedir**. Bu durumda bir Halk Sağlığı çalışanının, Küreselleşme süreçlerini değişik boyutlarda (sağlık politikaları, sağlık düzeyi göstergeleri, sağlık çalışanları, sağlığın finansmanı... vb.) incelemesi ve girişimde bulunması son derece olağandır. Kazanımlar ve yitirilenler açıkça ortaya konmalıdır. Kamuoyu bilinçlendirilmeli; sürece yönelik çalışmaların sonuçları başta siyasal yetke (otorite) olmak üzere, tüm toplumla paylaşılmalıdır.

Bu açıklamalar, birincil ödevleri arasında **HALKTAN YANA sağlık politikaları** geliştirmek olan Halk Sağlığı çalışanlarına bu süreçte büyük görevler düştüğünü gösterse de, sorumluluk kuşkusuz yalnızca onlara ait değildir.

Küreselleşme Süreçlerinde Sağlık Çalışanlarına Düşen Sorumluluk:

Yatırımların azalmasının *toplum açısından anlamı*, yetersiz olan kamu sağlık hizmetlerinin nicelik ve nitelik olarak daha da daralmasıdır. *Sağlık çalışanları için anlamı ise*, istihdam daralması, çalışma ve yaşam koşullarının kötüleşmesidir. Bu nedenledir ki, Küreselleşme süreçleri, tüm dünyada ve ülkemizde sağlık çalışanlarına önemli sorumluluklar yüklemektedir. Sağlık çalışanları kendilerini ilgilendiren konularda bilgi ve fikir sahibi olma hakkını kullanmalıdır. Çünkü, içinde bulunulan ve her gün giderek yakıcılaşan biçimde yaşanan sorunları ve onlara yönelik çözüm önerilerini hem kendi adlarına hem de toplum adına üretmek yükümlüdürler.

İngiltere’de M. Thatcher’ın Başbakanlığı zamanında Ulusal Sağlık Sistemi’nde (NHS) özel-leştirme girişimlerine karşı İngiliz Hekimler Birliği’nin direnişi ve özelleştirmelerin % 5 ile sınırlı kalması, sağlık çalışanlarının sağlık politikalarına etkisini göstermek için güzel bir örnektir. ⁽¹³⁾

Tüm sağlık çalışanları Küreselleşmenin sağlık sistemine ve dolayısıyla halkın sağlığına etkilerinin ayırında olmalı ve sorumluluğu yalnızca *Halk Sağlığı Disiplini*’ne bırakmamalıdır. Tüm tıp bilimlerinin amacı önce halkın sağlığı olmalıdır. Sağlık çalışanları, salt hasta geldiğinde ya da hasta kişi ölçeğinde değil; tanı koyarken de, sağaltım yaparken de, *toplumsal tabanlı* düşünmeli ve davranmalıdır.

Tıp ve sağlık hizmetlerinde Tıp Paradigması öne çıkartılırsa, toplumun sağlığında beklenen iyileşme olmamaktadır. Bu yaklaşımda bir disiplin olarak Halk Sağlığı, tıp bilimleri içinde bir dal olarak teknik bir düzeye, olabildiğince indirgenmiş olmaktadır. Oysa tüm tıp ve sağlık hizmetleri, daha kapsayıcı bir başka şemsiyenin altına yerleştirilebilir. Bu şemsiye Halk Sağlığı Paradigması ile sağlanabilir ve toplum sağlığının özlenen düzeyde korunup geliştirilmesi, tüm tıp ve sağlık hizmetlerinin Halk Sağlığı Disiplini penceresinden bakılarak yönlendirilmesiyle olanak kazanabilir. ⁽¹⁷⁾

Ölçüt olarak ‘yaşam niteliği’, yerini ‘toplum niteliği’ ya da ‘örgütsel çevrenin niteliği’ne bırakmalıdır. Ölçüt; kişinin sigarayı bırakması ya da kolesterol düzeyinin düşmesinden çok, toplumsal çevrenin niteliğinde yükselme olmalıdır. Kaç işyerinde sigara içilmez olmuştur? Kaç lokanta menülerine kalbe sağlıklı öğeler eklemiştir? ⁽¹⁷⁾

Bu anlayışı yerleştirmek için sağlıklı kamu politikaları yürütülmelidir. ⁽¹⁹⁾ Siyasal istek ve destekle sorunlar aşılabılır. Ancak siyasal istek ve desteğin oluşabilmesi için gereken yönlendirmenin, bu konuda asıl söz sahibi olması gereken, bu sektörün sorunlarını yakından tanıyan ‘sağlık çalışanları’na yapılması gerekir.

Küreselleşme süreci ile gelişen sistem sorunlarına ek olarak, pek çok yeni sağlık sorunu belirmiş ya da var olan sağlık sorunlarının yayılımı artmıştır. HIV / AIDS pandemisi, özellikle az gelişmiş ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde sıklığı çok artan tüberküloz, yüksek sigara ve alkol tüketimine bağlı çoğalan sürgit (kronik) hastalıklar ve sıklığını hiç yitirmeyen bulaşıcı hastalıklar nedeniyle, çoğu engellenebilecek olan ölümler artıştır. Doğuşta beklenen yaşam süresi düşmüş, bebek ölüm hızlarında beklenen azalma sağlanamamıştır. ⁽¹⁹⁾ Bunlar küreselleşmenin doğrudan etkilerine birer örnektir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasına bağlı sorunlar, tüm ülkelerde tırmanan şiddet olayları, Küreselleşme süreçlerinin sağlık alanındaki doğrudan olumsuz yansımalarıdır. Dolaylı yüklenmelerle de artan hastalık, engellilik ve ölüm yükü ciddi boyutlara erişmiştir. Barınma ve beslenme sorunları, sürekli ve güvenli iş ve gelir sağlanamayışı, sosyal statü yitiği, toplumsal gerilimler, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, eğitim yetersizliği, fırsat eşitsizlikleri, şiddet... gibi etmenler bir bakıma yığınların sağlık kapasitelerine dolaylı olumsuz yüklenmelerdir.

Sonuç olarak :

Gerek doğrudan gerekse dolaylı yüklenmeler üzerinden ulaşılan sonuçlar;

- Sağlıkta eşitsizliklerin derinleşmesi,
- Yığınların eşit-nitelikli-sürekli sağlık hizmetlerine erişebilirliklerinin giderek yok edilmesi, Küresel sağlık düzeyi göstergelerinin iyileşmemesi, bölgesel ayrımların büyümesidir.

Tüm sağlık çalışanlarının bu sorunların ayırında olması ve çözüm üretimi için birlikte ve ortak hareket etmeleri birincil ödevleridir. ⁽²¹⁾ Bu da, bütün sağlık çalışanlarının sahip olması ve sağlık sisteminde egemen kılınması gereken 'Halk Sağlığı Paradigması' anlayışı ile **başarılabilir**.

• *Eldeki KAYNAKLARla şimdikinden daha iyisinin elde edilebileceği hep akıldadır tutulmalıdır.*

En önemli sağlık sorunun en çok görülen, en çok öldüren, en çok sakat bırakan ve önlenebilen sağlık sorunu olduğunu; kişilerin hastalığının yalnızca kendilerine ait olmadığı, bir kişinin hastalığının tüm toplumu etkileyebileceği, biyolojik sosyal ve kültürel çevrenin bu sağlık sorunun gelişimini koşulladıklarını belirten A. Grothjan'ın ilkeleri sürekli anımsanmalıdır. Böylelikle, sağlık çalışanlarının **sağlığın bir meta değil, bir hak olduğunu** savunmaları ölçüsünde "sağlık", ruhsal-bedensel-sosyal boyutlarıyla, Küreselleşme kasırgasının olumsuzluklarından en az etkilenecektir.

Kaldı ki, DSÖ belirlemelerine (yıllık raporlar) göre kriz boyutunda patlama gösteren, bir başka deyimle Küreselleşen oldukça önemli sağlık

sorunları söz konusudur ^(20, 21); bunlar pandemiler (kıtalararası salgınlar) yapmakta iken, tüm bu ürkünç gelişmeleri görmezden gelerek gerçek anlamda bir Küreselleşme sağlamanın olanağı, -giderek daha iyi anlaşıldığı üzere- artık kalmamıştır.

DB yıllık raporlarında da benzer kritik gelişmeler artık saklanamamaktadır.

Anlaşılan, sıra hızla, Küreselleşme olarak dayatılan **küresel soygunu** tersine çevirerek, “**Öteki Küreselleşme**”yi yani “**PAYLAŞIMIN KÜRESELLEŞMESİ**”ni sağlamaya gelmiştir...

KAYNAKLAR

- 1.Oran B. “Effects of the Globalisation on Turkey“. Turkey at the Treshold of the 21. Century Global Encounters and Regional Alternatives, Ed. Aydın M, International Relations Foundation, Ankara-1998, pp. 183-193.
- 2.Boratav K. Küreselleşmenin Ekonomi Politikği. Tarihsel Gelişimi. Uluslar Arası Kuruluşlar. “Küreselleşme ve Sağlık” Güz Okulu. Konferans notları. İzmir-2001
- 3.Apak S. Küreselleşme ve Küreselleşmenin Türkiye Üzerine Etkileri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Yüksek Lisans Programı. Küreselleşme ve Özelleştirme Ders Notları, Edirne-2001.
- 4.Özbudun S. Cadılar Hala Yaşiyor... Tabii “Cadı Avcıları” Da!. “Toplum ve Hekim”. Ocak-Şubat 2002; 17:45-52.
- 5.Göker A. Küreselleşme ve Bilim-Teknoloji. “Küreselleşme ve Sağlık” Güz Okulu Konferans Notları-İzmir / 2001.
- 6.Saltık A. Küreselleşme ve Halk Sağlığı Ders Notları. Trakya Üniversitesi. Edirne-2002.
- 7.Kazgan G. Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul-1999:13-22.
- 8.Güler B A. Küreselleşme ve Devletin Yeniden Yapılanması. “Küreselleşme ve Sağlık” Güz Okulu-İzmir / 2001
- 9.Saltık A, Varol G. “Küreselleşme” Kavramı ve Süreci Bağlamında Ülkemiz Sağlık Hizmetlerine İlişkin Temel Saptamalar. Müdaffa-i Hukuk. Ocak 2002.
10. McMichael AJ, Beaglehole R. The Changing Global Context of Public Health, Lancet. 2000; 356(9228):495-9.
11. -----. Türk Tabipleri Birliği. Yeni Bin Yılın Başında Türkiye Sağlık Sektörünün Durumu. Ankara. Mart 2002.

12. Soyer A. Türkiye’de Sağlık Hizmetleri. Sağlık, Hekimler Ve Eşitsizlikler; Bugünden Yarına. TTB-GYK sonrası gelecek 20 yılda TR Projeksiyonu. Ankara-2002 (www. ttb. org. tr)

13. Saltık A. Sağlık Ekonomisi Ders Notları, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Edirne-2002.

14. Woodward D, Dragger N, Beaglehole R, Lipson D. Globalization and Health : A framework for analysis and action, Bulletin of the World Health Organization. 2001, 79:875-881.

15. -----. TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Dünya Sağlık Örgütü. Avrupa Sağlık Reformu Mevcut Stratejilerin Analizi. Ankara-Aralık 1998.

16. -----. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği. Halk Sağlığı / Toplum Hekimliği Uzmanı Meslek Tanımı ve Bilgi ve Beceriler Listesi. Ankara-2002.

17. McKinlay JB, Marceau LD. Public Health Matters To Bodily Go.... Am J Public Health, January 2000, Vol. 90.

18. Yach D, Bettcher D. The Globalization of Public Health, 1: Threats and Opportunities, Am J Public Health, 1998;88:5. pp. 735.

19. Yach D, Bettcher D. The Globalization of Public Health, 2 : The Convergence of Self-Interest and Altruism, Am J Public Health, 1998;88:5. pp. 738.

20. www.who.int web sayfası

21. Saltık A. Sağlık Hakkı ve 21. Yy’da Sağlık Hedefleri Ders Notları, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2002.

GLOBALLEŞME VE İLAÇ

*Ersin Yarış**

Globalleşme, “Yeni Dünya Düzeni” çerçevesinde 1990’lı yıllarda sıkça telaffuz edilmeye başlanan bir kavram olarak her konuda karşımıza çıkmaktadır. Globalleşme ile birlikte her alanda bir “yeniden yapılanma” dan söz edilmektedir. Elbette kurulacak her yeni bir düzen, öngörülen düzenin haklılığına ya da haksızlığına ilişkin tartışmalar bir yana bırakıldığında yepyeni yapılanmaları da zorunlu kılar.

Globalleşmenin vaizleri, uygulayıcıları sağlık alanında da yeni yapılanma çalışmalarına hız verilmesini ısrarla istiyorlar. Bunlardan bazıları bildik öneriler: özelleştirme, sağlık kuruluşlarının birer işletme haline getirilerek piyasa koşullarına açılması gibi...

Emeğin giderek ucuzlatıldığı bir süreçte, sağlıkta en önemli maliyet parametrelerinden ikisi tıbbi teknoloji kullanımı ve ilaç olmuştur. İlaç üretimi de yüksek teknoloji gerektiren bir alandır. Ama uygulamalar açısından –bazı ortak sorunları barındırsalar da- farklı iki konu olarak ele alınmaları daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

İlaç; geliştirilmesi, piyasaya sunumu, piyasadaki sirkülasyonu birbirinden oldukça farklı mekanizmalar kullanılarak gerçekleştirilen, izlenen, denetlenen bir üründür. Bu aşamaların her birisinin farklı dinamikleri vardır. Doğaldır ki, globalleşmenin ilaç üzerine “global” bir etkisi olsa da globalleşme her bir aşamayı farklı noktalar üzerinden etkileyebilir. Bu sunumdaki tartışma bu eksen üzerinde yürütülecektir.

Tanım

İlaç genel hatlarıyla hastalıkların tanısı ve tedavisi amacıyla, alan kişinin yarar sağlaması amacı gözetilerek kullanılan tıbbi bir ürün olarak tanımlanır. Buradaki iki kritik sözcük “yarar” ve “ürün” sözcükleridir. Bu tanım, ilaçtan yararlanabilecek unsur olarak insanı / kullanıcıyı kabul et-

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Anabilim Dalı, eyaris@meds.ktu.edu.tr. 1964 Babaeski doğumlu. Gerze Atatürk İlkokulu, Samsun Anadolu Lisesi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. 1993’de Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji AD’ndan p.H. D. ünvanı aldı. 1994 – 1999 yılları arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Anabilim Dalında Farmakoloji Yardımcı Doçenti olarak çalıştı. 1999 yılından beri Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Anabilim Dalında Farmakoloji Doçenti olarak görev yapmaktadır. Evli ve 1 çocuk babasıdır.

mekte ama başka unsurların da yarar görebileceği gerçeğini dışlamamaktadır. İlacın bir zincirin en distal noktasında yer aldığını, bu noktada “ürün”ün “tüketicisi”yle buluştuğunu; zincirin en proksimalinde ise “üretici / sanayici”nin yer aldığını söylemek; zincirin halkaları arasında farklı özellikleriyle ve misyonlarıyla hekimlerin, eczacıların, diğer sağlık çalışanlarının da bulunduğunu tesbit etmek bütünlüklü bir yaklaşım olacaktır. Başka bir deyişle bu zincirin tüm bileşenleri için ayrı bir “yarar”dan söz etmek, birden fazla “yarar”ın bulunduğunu vurgulamak ve “yarar”ların ne denli ortaklaştığını tartışmak mümkündür.

İlaç Geliştirilmesi

İlaçta araştırma-geliştirme (AR-GE) için yılda harcanan para 50 milyar ABD dolarıdır. Bunun 15 milyarlık kısmı molekül keşfi ve klinik öncesi araştırmalar için, kalan 35 milyarlık kısmı ise klinik araştırmalar için harcanmaktadır. AR-GE harcaması ilaçta cironun %20’sine kadar ulaşmakta, diğer sektörlerde bu oran %1-4 arasında değişmektedir. Bir molekülün keşfinden ilaç olarak ruhsat almasına kadar geçen süre 10 yıl civarındadır.

AR-GE etkinliği çok ciddi ve geniş bir ekip çalışması, bilgi birikimi, yüksek teknoloji ve önemli bir sermaye gerektirmektedir. Her 10. 000 molekülden bir tanesi ilaç haline gelebilmekte, bir ilacın AR-GE maliyeti 2000’li yıllarda 500 milyon ABD dolarına ulaşmaktadır. Oysa aynı maliyet daha önceleri 250-300 milyon ABD doları civarındaydı. Bu artıştaki çok önemli bir faktör, kullanılan yüksek teknolojiye ek olarak globalleşmeyle getirilen bilimsel, etik, yasal düzenlemelerdir.

Gerçekten ilahtaki AR-GE etkinliği, özellikle de klinik araştırmalar dönemi çok sıkı kurallarla sınırlandırılmıştır ve her birisi çok ciddi farklı niteliklerdeki denetimlere açıktır. İlacın böylesine sıkı biçimde izleniyor olması “kalite”yi teşvik anlamında olumlu, gerekli ve zorunludur. Ancak bu durum, giderek büyük sermaye lehine bir durum da yaratmaktadır. Günümüzde artık ulusal ölçekte önemli sayılabilecek büyüklükte bir kurumun bir ilacı üretip ruhsatını alabilmesi neredeyse mucizelere bağlı bir durumdur. Bugün ilaç sektörü çok büyük sermaye birikimine sahip “çok uluslu şirket”lerin (ÇUŞ) tartışmasız egemenliği altındadır. Dünyanın globalleşme önderi ABD’de alınan her 196 ilaç ruhsatından 181’i ilaç sanayiine aittir. Bu denli yoğun ve net bir egemenlik bile artık yetersiz kalmakta ve ilaç alanındaki dev şirketler birbirleriyle evlenerek daha da büyümekte, bu şekilde ayakta kalabilmekte; siyasi, ekonomik, rekabetsel güçlerini artırmakta, hatta tekelleşmektedirler. Yalnızca ilaç alanında son 15 yılda, farklı büyüklüklerde 30’dan fazla şirket -ÇUŞ demek daha doğru olur- evliliği gerçekleştirilmiştir. Bu evliliklerin AR-GE dışındaki nedenleri arasında, dolmakta olan patent süreleri ve sonrasındaki olası

rekabetin yıkıcılığının önlenmesi, piyasaya verilebilecek nitelikteki olası molekül sayısının azlığı, personel istihdamının azaltılması sayılabilir.

İlacın Ruhsatlandırılması

İlacın ruhsatlandırılması süreci de globalleşme açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Ruhsatlandırma tarafsız, bilimsel, uzman kuruluşlar tarafından yapılmalıdır. Bu tür kuruluşların en önemli örneği ABD'nin Food and Drug Administration (FDA) kuruluşudur. Ruhsat başvurusu aşamasına gelmiş bir ilacın belgelerinin sıfırdan incelenmeye başlanması ve ruhsat alması arasında geçen süre 30-40 ay arasındadır. Bu sürenin uzaması, firmanın ilacı piyasaya vermesinin ve satışlarının gecikmesi, o aşamaya kadar yapmış olduğu harcamaları amorti etmesinin ertelenmesi anlamına gelecektir ki bu da firmalar tarafından istenmeyen bir durumdur. FDA ve benzeri kuruluşlar bu anlamda ciddi bir baskı altında kalmaktadırlar. Son birkaç yılda bu süre olabildiğince kısaltılmaya çalışılmaktadır. Ancak son yıllarda, özellikle ilaç etkileşmesi nedeniyle ölümlere neden olduğu için piyasadaki çekilen ilaç sayısında bir artışın olduğu da akıldaki tutulması gereken bir başka olgudur.

Küreselleşmenin en önemli argümanlarından, teleplerinden bir tanesi kamu düzenleyiciliğinin gevşetilmesi (deregülasyon)'dir. İlaçtaki en önemli kamusal düzenlemeler, denetimler ruhsatlandırma sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda ruhsatlandırma sürecinin kamusal denetimden olabildiğince uzakta tutulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ülkemizde benzer gevşetmeler bir çok alanda "üst kurul" oluşturma şeklinde bir mekanizma aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Son günlerde gündeme gelen bir konu "İlaç Kurumu" oluşturulması önerisidir ki bu önerinin çok ayrıntılı biçimde incelenmesi, tartışılması gereklidir.

İlacın Satışı

Günümüzde Dünya'da ilaç üretimini ve satışını sağlayan ilaç şirketlerine baktığımızda bunların sayılarının 20'yi geçmediğini ve her birinin de birer ÇUŞ olduğunu görürüz. Öyle ki bu ÇUŞ'ların her birisinin yıllık cirosu Afrika'daki bütün ülkelerin yıllık ulusal gelirlerinin toplamıyla yarışır düzeydedir. Bu kadar büyük bir ekonomik gücün siyasi açıdan güçlü ve belirleyici olmayacağını beklemek safça bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca bu firmaların patent uygulamasıyla ABD'de 17, Avrupa Birliği ülkelerinde 20 yıl süreyle yasalar tarafından korunduklarını da belirtmek gerekir. Böyle bir rekabet (!) ortamında, varolan aktörlerden başka hangi sermaye gücünün ilaç alanında yatırıma kalkışacağını tartışmak anlamlı olacak mıdır? Patent süresi bittikten sonra bile bu ÇUŞ'ların, kendi orijinal ilaçlarının jenerik versiyonlarının piyasaya girmemesi için değişik ekonomik, bilimsel ve benzeri baskı yöntemleri kullandıkları da bilinmektedir.

Globalleşmenin en önemli argümanlarından bir diğeri “özelleştirme”dir. Özelleştirme çalışmaları ilaç üretimini doğrudan etkileyebilir. Çünkü ilaç üretiminde kamunun payı –yalnızca ülkemizde değil- dünyada da zaten çok azdır. Bu kısıtlı üretimin bile yaşanan süreçten olumsuz yönde etkilenme olasılığı vardır. Ancak daha da dramatik olanı ulusal bazlı özel sektörün ilaç üretiminin bile yaşananlardan olumsuz etkilenmiş olmasıdır. Ülkemizde ilaç hammaddesi üretimi son yıllarda çok ciddi biçimde azalmış, ithal ilaç miktarı ise artmaya başlamıştır. Bu durumun azalan rekabet gücüyle açıklanması olanaklıdır.

Sonuç

Globalleşme, ilaç alanında da kendi “yeni düzenini” kurmaya çalışmaktadır. Bu düzenin “tartışmasız” sonucu ilaç geliştirilmesinin, üretilmesinin, pazarlanmasının “ulusal ötesi” güçlerin mutlak egemenliğine geçmesidir. Bu durum ilaç sanayiinde çalışanların, ilacın tüketimine bir yönüyle “aracılık eden” sağlıkçıların, ilacın zorunlu tüketicisi olan hastaların aleyhine bir durum yaratmaktadır. Yeni ilaçların geliştirilmesi elbette ki bilimsel anlamda istenen bir başarıdır. Ancak sürecin bütün yönleriyle değerlendirilmesi yukarıda belirtilen “öğelerin” giderek çaresizleştirildiğini net bir biçimde ortaya koyacaktır. Globalleşmenin yıkıcı etkilerinin en derin ve etkin biçimde görüleceği, görülmeye başladığı alanlardan birisi sağlık ve onunla bağlantılı biçimde ilaçtır. Tek bir sözcükle çare önermek olanaksızdır. Çözüm globalleşmenin sosyal politikalara yönelik saldırısına tümüyle karşı çıkmaktır.

İLAÇ ENDÜSTRİSİ İLE İLİŞKİLERDE PSİKİYATRİK ETİK

*Mustafa Sercan**

İLAÇ PİYASASININ GENEL ÜRETİM PİYASASINDAN FARKI

Üretici-tüketici ilişkisinde ilaç üretim ve pazarlaması genel ticaretten farklıdır. Genel ticaretten farklı olarak gereksinimi olan, ürünün satın alınmasına karar veren, satın alan aynı kişi değildir. Genel ticarete kategorik olarak aynı kesim hedeflenir. Oysa ilaç söz konusu olduğunda tanıtım da satın alan değil, hangi ürünün ne miktarda satın alınacağına karar veren **yani hekim** hedeflenir.

Etik söz konusu olduğunda temel ilke zarar vermemektir. Zarar söz konusu olduğunda kimin zarar verme potansiyeli olduğu sorusu gündeme gelir. Zarar verme potansiyeli taraflar arasındaki güç farkına ya da dengesine göre görülür. İlaç tedavisinin düzenlenmesi ve kullanılması sürecinde hekim (tür ve miktar belirleme yönünden) ve ilaç endüstrisi (üretici-fiyat belirleyici olarak) **güçlü**, hasta, hasta yakını ya da kamu güvencesi (gereksinimi olan/ satın alan) **güçsüz** konumdadır. Bu tarafların kendilerine göre güçlü oldukları yanlar elbette ki vardır. Ancak konumuz bağlamında bunlara değinilmeyecektir.

HEKİMİN ETİK YERİ

Hekim hasta ilişkisinde etik, güçsüz olanı korumak amacıyla oluşturulmuş mesleki bir davranış düzenleyici olarak işleyen bireysel ve toplumsal bir **güç sınırlayıcıdır**.

Hekim etiğinde temel ilke **yararlı olmak**, ilk ilke **zarar vermemektir**.

İlaç endüstrisi ile ilişkisinde bir aracı olarak hekim dikkatli ve etik yönden ilkeli olmazsa hastasına, hasta yakınına, kamu maliyesine zarar verici bir işlev üstlenme potansiyelini taşımaktadır.

* Doç. Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi. 1981'de I. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1987'de I. Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda Psikiyatri uzmanı oldu. 1991'de Psikiyatri Doçenti unvanını aldı. 1992'de Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde Klinik Şef Yardımcısı oldu. Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD) kurucu üyesi, Kurucu Yönetim Kurulu üyesidir. Halen TPD İkinci Başkanı'dır. Ayrıca TPD Afet Psikiyatrisi Çalışma Birimi Koordinatörü ve İnsan Hakları ve Etik Bilimsel Çalışma Birimi üyesidir. Türk Nöropsikiyatri Derneği Etik Kurulu'nda görevlidir. Çalışmalarını Depresyonda Bedenselleştirme, Adli Psikiyatri, Afet Psikiyatrisi ve Psikiyatrik Etik konularında yoğunlaştırmıştır.

SORUNUN GÜNCELLİĞİ

Günümüzde ilaçların tedavi etkinliği profilinde belirgin bir değişiklik söz konusu olmadığı halde yan etki profili ve tedavi maliyetlerinde büyük ölçekli yükselmeler olmuştur. Bu durum tedavi maliyetlerini yükselttiği kadar aynı tür ilaç üreten firmalar arasındaki rekabeti kızıştırmaktadır. Öte yandan tedavinin hem hasta ailesinin hem de kamu sosyal güvence kurumlarının bütçelerindeki yükünü artırmıştır.

İlaç firmalarının tanıtım bütçeleri ilaç fiyatlarına bağlı olarak yükseldikçe ilaç satışını artırmak için yapılan etkinlikler gittikçe pahalı ve gösterişli olmaya başlamıştır. Hekimin istemesiyle ya da firmanın önerisiyle tanıtım etkinlikleri hekimin bilgilenmesi boyutunu aşmaya, ilaç seçimini yönlendirmeye yönelik yüksek değerli hediye alınıp verilmesi düzeyine ulaşmaktadır.

Sürdüremeyecekleri, bir süre sonra düşük maliyetli tedaviye dönmek zorunda kalacakları baştan belliyken hasta ya da hasta yakını yüksek maliyetli bir tedavi görmek zorunda kalmaktadır.

Kamu sosyal güvence kurumları ciddi ekonomik zorlanmalar içindeyken sosyal güvencesi olanlara tıbbi zorunlu endikasyon gerekleri yerine getirilmeden kolaylıkla yüksek maliyetli tedaviler başlanmaktadır.

Ülkemizde yeni üretilmeye başlanan ilaçlarla, ya da ilaçların yeni endikasyon alanlarıyla ilgili 4. Dönem araştırmalarına alınan hastalara kendi bütçelerinden ya da sosyal güvence kurumu bütçelerinden ilaç verilmektedir.

İLAÇ YAZARKEN HEKİMİN UYMASI GEREKEN ETİK İLKELER

Hastaya Karşı

- ✓ Hastaya endikasyonu olmayan ilaç yazmamak.
- ✓ Zorunlu olmadıkça polifarmasiden kaçınmak.
- ✓ Eşdeğer ilaçlar arasından öncelikle düşük maliyetli bir tedavi düzenlemek (örneğin hasta üzerindeki etki ve yan etki profili bilinmeden başlangıç tedavisi olarak atipik antipsikotik vermemek).
- ✓ Hastaya sürdürmesi mali açıdan olanaksız bir tedaviyi hiç başlatmamak (özellikle sürekli tedavi gereken psikotik hastalarda).
- ✓ Tedavi maliyeti hakkında hasta ya da hasta yakınına bilgilendirmek.
- ✓ İlacın olası yan etkilerini ve planlanan tedavi sürecinden beklenen iyilik derecesi hakkında hasta ya da hasta yakınına bilgilendirmek.

Kamu Sosyal Güvence Kurumu'na Karşı

- ✓ Bir hastanın sağlık belgesine başka bir hastanın ilacını yazmamak
- ✓ “Nasıl olsa hasta ödemiyor” diye düşünerek yüksek maliyetli tedavi endikasyonunu geniş tutmamak

Bireysel İlişkilerde

- ✓ İlaç örneği ve maddi değeri düşük tanıtıcı gereçler ve eğitim gereçleri dışında hediye kabul etmemek, **kesinlikle istememek**
- ✓ Bilimsel önemi meslek topluluğunca kabul görmüş kongrelere katılım desteği dışında tatil ve benzeri etkinlik desteği istememek, önerildiğinde kabul etmemek
- ✓ Bu konularda zorlayıcı olmamak
- ✓ Karşılığında maddi bir kazanım sağlamasa bile çok sayıda ilaç yazma şeklinde bir anlaşma içinde olmamak
- ✓ İlaç firması ile ilişkilerde saydam olmak
- ✓ İlaç araştırması bütçesinin saydam olmasını sağlamak
- ✓ Araştırma ile ilgili ödemelerin hasta ya da kamu sosyal güvence kurumuna yüklenmesinden kaçınmak

Kongre düzenlemesinde

- ✓ Kongre düzenlemesinde görev aldığımda bilimsel etkinlikler için gerekenler dışında ilaç endüstrisinden maddi destek istememek.
- ✓ Eğitime katkısı olmayan, gösterişli, yüksek maliyetli etkinlikler düzenlenmesini ilaç endüstrisinden istememek, önerildiğinde kabul etmemek
- ✓ İlaç endüstrisini kongreye destek konusunda zorlamamak
- ✓ İlaç Endüstrisi ile İlişkilerde Hekimin Uyması Gereken Etik İlkeler

-4

Kongre düzenlemesinde

- ✓ Kongre düzenlemesinde ilaç endüstrisinden alınan maddi desteği açıklamak
- ✓ Kongreye katılımında ilaç endüstrisinden maddi destek almış meslektaşların bu konuyu açıklamasını sağlamak
- ✓ Kongre katılımı desteği
- ✓ Araştırma desteği

ÖZETLE

Bir ruh hekimi için etik tutum, önce zarar verme ilkesini hasta yararı, kamu yararı, kişilik onuru meslek onuru yönünden gözetmektir. Ruh hekimi hastasının ve kamunun yararını öne almak, kendi kişilik onurunu ve meslek onurunu korumakla yükümlüdür.

EPİSTEMİATRİ KAPISINI AÇARKEN

*Ahmet İnam**

Bilgi sağlığı, epistemiatri, dünya gezegenindeki serüveninde, insanın geleceğini belirleyecek sağlık alanı. Epistemiatri, sözünü, episteme ve iatreid sözlerinden türettim. İatreuo, iyileştirmek, şifa vermek anlamına geldiği gibi, örneğin Aristoteles'in metinlerinde 'düzeltmek', 'yanlıştan, özürden arındırmak' anlamlarına da geliyor. Epistemiatri, önerdiğim anlamıyla bir tıp alanı değil, bir ahlak (ethik) alanı. Genişletilirse bir disiplinler arası alan da olabilir. Şimdilik ben, epistemiatri'yi felsefenin bir dalı olan etik'in bir çalışma alanı olarak görüyorum. Philosopho-iatros olanlar, felsefe hekimi olanların alanı. Hekimlere de, tüm kültür hastalıklarına ilgi duyan insanlara da açık. Bilgi sağlığı, epistemiatri, bir hekim dostudur, bir philiatros. Nasıl filozof bilgeliğin dostu ise, bilgi sağlığına önem veren, onu araştıran kişi de, hekimin (hikmet, bilgelik sahibi!) dostudur. Philiatreia, ideal bir 'bilgelik' ardında yürüyen, bilgelik dostu olan filozof gibi, şifanın, iyileştirmenin, sağaltımın, sağaltımın dostu olan herkesin yürüyeceği bir yolun adı olabilir. Türkçe yazılış ve okunuş kolaylığı ile filiatreia bir iyileştirme bilgeliği, iyileştirme sevgisidir. Filiatrosları, bu sevgiyi içlerinde taşıyanları bekler. Miso-iatros olanları, şifa düşmanlarını (meslekleri tıp ile ilgili olsa da!) dışlar.

Epistemiatri'nin alanı, 'bilgilerimle nasıl sağlıklı yaşayacağım?', 'bilgilerimle ilişkim nasıl olmalı ki sağlıklı bir yaşam süreyim?' sorularıyla açılıyor. So ruyü 'ben' merkezli olmaktan kurtarırsak, 'bilgi ile olan ilişkimiz nasıl olmalı ki, yaşamımız sağlıklı olsun?' ya da 'insanla bilgisi arasındaki ilişki nasıl olursa, insan yaşamı sağlıklı olur?' biçiminde sorabiliriz.

Bilgi sağlığı, herşeyden önce içinde yaşadığımız, gitgide küçüldüğü, söylenen dünyanın sağlığı sorunudur. İnsanın bilgisiyle içinde yaşadığımız dünyayı gümmüz düşsel küreye bilgi küre diyelim (epistemosfer!). Bilgisiyle soluk alır insan, bilgi kürede! Bilgi kürenin sağlıklı bir çevre ve ortam oluşturması, orada ki bilgilerin ve bireylerin sağlıklı olması için sorulan sorular ve yanıtlar alanıdır epistemiatri. Bilgi küre, sağlık araştırmaları (iatrologia!) açısından dörtlü bir yapı taşır:

1. Bireyler

2. Bilgi kürenin dokusunu oluşturan bilgiler

* Prof. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü

3. Bilgi kürenin maddi alt yapısını oluşturan çevre. Fiziksel, duygusal, doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel... özellikleri taşıyan çevre.

4. Bilgi kürenin düşsel, düşünsel, etki alanı olan ortam. Bilgi kürenin sağlığı, öyleyse, içindeki bireylerin, bilgilerin, maddi, kültürel, psikolojik, sosyolojik, ekonomik çevrenin, düşünsel ortamın sağlığını gerektirir.

Sağlıkla ahlak arasında üzerinde çok çalışılması gereken bir bağ vardır. Bilgi ahlaksızları, bilgi sağlıksızlarından, hastalarından çıkar. Bilgi çalan, bilgi sömüren (bilgiyi eleştirmeyip, geliştirmeyerek, daraltıp, tutsak eden), bilgiyle sömüren, bilgi çarpıtan, bilgi saygısız, bilgi sorumsuz ahlaksızın, bilgi sağlığı sorunu, epistemiyatrik sorunu olup olmadığına bakmalıdır öncelikle. Sağlığı, epistemik sağlığı yerinde olan biri, epistemik ahlaksız olur mu? Bana olamaz gibi geliyor. Elbette bu iki kavramı da daha açık kılırsak sorunun yanıtı daha belirgin olur. Sanki, sağlıksız ahlaksız, ahlaksız sağlıksızdır, bilgi kürede.

Bilgi küre, Popper'in üç dünya kuramına benzer biçimde, bir diğer açıdan dördü boyutta kendini gösterir:

1. Bilgi kürenin fiziksel boyutu. Bilgiler, kağıt üzerinde, bilgisayarlarda elektro nik devrelerde bulunur, çeşitli işaretler, şekiller olarak madde üzerinde, fiziksel dünya içindedirler.

2. Bu fiziksel imlerin, işaret ve şekillerin algılandığı, algılayanın, 'özne'nin dünyası ile insanda yaşarlar.

3. Bilginin, insanın nöro-psikolojik yapısında, fiziksel dünyadan (1. Dünya!) alına rak yer bulmasıyla, insan, bilginin olduğu 3. dünyaya ulaşır. 3. dünya, tüm düşün celerin, kanıların, teorilerin bulunduğu dünyadır. Platon'un idealar dünyasını andıran bu dünyada, fiziksel ve psikolojik anlamda 'zaman ve uzam' yoktur; bilgiler 'burada' 'sonsuz dek' dururlar. Birinci dünyadaki fiziksel bir yapı olan, örneğin bir mürekkep lekesi ya da ses dalgası olan sözcükten, algılama yetimiz, belleğimiz yardımıyla adım adım kavrama yaklaşırız. Kavram, bir ve ikinci dün ya 'üstünde' üçüncü dünyada durur. Birinci ve ikinci dünyası yeterli olanlar, üçe çıkıp, oradaki kavramla ilişki kurarlar, o kavramın bilgisine sahip olurlar.

Sağlıklı bilgiküre bu yolculukları yapabilen bireylerin yaşadığı bilgiküre dir. Örneğin ezberci bir 'eğitimden' geçmiş bir birey, üçe çıkamaz, bilgi kısıntı larıdır elindekiler. Anlamaz. Taklit eder. Üçüncü dünya, onun için anlaşılabilir söz yığınlarının, simgelerin dünyasıdır. İkinci dünya, üçüncü dünyaya hazır değildir. İkinci dünya özür, bilgi hastalarıdır bunlar. Örneğin duyu organların da, beyin yapısında, nörolojik altyapısında sorunları olanların bilgi özürlerine birinci dünya özürleri, birinci dünya hastalıkları ile malul insanların epistemik sıkıntıları diyebiliriz. Üçüncü dünyaya

çıkmaaya hazır, birinci ve ikinci dünyası sağlıklı olanlar üçüncü dünyayı yaşayamayabilir. Bunlar, öğrenmelerinde yön tem sorunları olanlardır. Kılavuzları, öğretmenleri özürü olabilir. Üçüncü dünya ya erişip, orayı geçebilenler, kavramlar arasında, sevinç ve coşkuyla dolaşıp, şen bilginin (la gaya scienza) şölenini yaşayabilenler, bilgikürenin dördüncü boyutunu yaşayabilmiş insanlardır, çoğunluk. Bu boyut, pathostur. Epistemik pathos, bilgi öğrencisinin, bedeni, duyguları, düşüncesi, çevresiyle girip yaşayacağı, bir aşk alanıdır. Bilgiye talebi olan, bilgi gönüllüsü, bilgi edinmenin kahırını, çilesini çekmeye hazır, araştırma cesareti ile yüreklerini ve beyinlerini harekete geçir miş, üçüncü dünya yolcularının yolu epistemik pathos'tan geçer. Özerkliği olan, bilgiye sorumlu, bilgiye saygılı insanların yaşadığı epistemik alem, üçüncü dün ya ya ulaşmanın sağlığını sağlayan, bilgikürenin en etkin sağlık güvencesidir.

Bilgiküre, bilgiküreciklerinden oluşur. Bilgi yayan, üreten insanlar, topluluklar, bu kürecikleri oluşturur. İnsan teknolojik olanaklar sayesinde birbirinden, dünyadan 'haberli' görünüyor. Okuma yazma bilenlerin sayısı görünüşte artıyor, bilgikürenin nüfusu giderek artıyor! Pathosu yaşayanların sayısının arttığını söylemek zor. Bilgi taklidi yapanlar, sınavlardan geçenler, diploma alanlar, 'teknik' öğrenenler artıyor yalnızca.

Bilgi, bir başka çalışmamda gösterdiğim gibi altı biçimiyle yaşıyor bizde. Organizmaya ulaşan, çoğunlukla ayırdına varamadığımız her etki, bir anlamıyla bilgidir; buna, bilinti diyorum. Bilintiler, farkedilip, işlenmeye başlanınca veri oluyorlar bizim için. Verilerin kanı olmaları ise düzenlenmeleriyle başlıyor. Kanıların dizgesel olarak biraraya getirilip, uzmanca bir bilgi düzeyine çıkarıl malarıyla bilceler elde ediyoruz. Bilceli insanlara uzman diyorum. Ortada hala, Eski Yunanlı'nın Episteme dediği bilgi yok. Bilcenin bilgi olması ancak, uzman malumatının temellendirilmesi, dayanaklarının bulunmasıyla olanaklıdır! Bilcesi ni bilgi kılmış uzman, özgün metinlere inebilen, uzmanca bilgisinin diğer bilgi ler arasındaki yerini düşünebilen, tartışabilen kişidir. Yoksa, uzmanın kör bilgi si, bilcesine sıkışıp kalır. Alanındaki gelişmeleri izler, anlatır, uygular ama yorumlayıp, katkıda bulunamaz. Bilgisini epistemik pathos içinde yaşayabilip, yorumlayabilen insanın bilgisine, özgül bilgi diyorum.

Dediklerimi açabilmek için, bilgiyi dört biçimde yaşayan insan tiplerinden söz edeyim. Hevesli, amatör, hevesli olduğu alana ilgi duyan, zaman zaman büyük bir coşkuyla bu bilgiye ulaşmak isteyendir. Örneğin, elektroniğe hevesli bir genç, kendi kendine radyo yapabilir, birkaç elektronik araç tamir edebilir, elektronik aygıtların özelliklerini bilebilir. Eğer bu genç, bu bilgi alanını ciddiye alırsa çıraklık aşamasına girer. Heveslide bilgi alanına bağlanma yoktur. Çırakta ise bağlanma vardır. Yola girmiştir. Çırakta eksik olan bağımsızlıktır. Örneğin çırak olarak, alanında deney yapan

biri, deney sonuçlarından bir türlü emin ola maz, ustasının onayını bekler. Kendi kendine deney yapabildiğinde, uzman olur. Uzman, görece olarak bağımsızdır. Bilinmesi gerekeni bilir. Uzmanı uzmanlığı na çakan, bağlayan özelliği, memurluğudur. Çoğunlukla epistemik pathosu yaşa yamaz. Kendinden istenileni verir, yalnızca. Radyoda, notalara uygun bir biçim de kemanını çalar. Keman sanatçısıdır. Sanatçı uzman. Kemanını çalar ve yeme ğe gider. Mesaisi bitmiştir çünkü. Bir de usta var: Usta, uzmandır, özgül bilgisi olan biri, beyni ve yüreği epistemik pathosta olan. Uzman, bilgisinin kalıplarını kıramamıştır, bilgisini bir yük gibi taşır sırtında; sürekli notlarına bakar, belledik lerini değiştirmekten korkar.

Dördünün de epistemik sağlığı yerinde olabilir. Sağlıksızlık, giderek ahlak sızlık, kendini tanımamaktan kaynaklanır. Çırak kendini usta sanabilir. Usta kendini hevesli sanabilir, bundan dolayı bilgiye yapabileceği katkıyı yapamaz.

Şu aşamada epistemik sağlığın birkaç ölçütünü dile getirebilirim: Bi-reysel epistemik sağlıkta, kendine ve bilgiye güven kaçınılmazdır. Bu güven, bilgiye karşı sorumluluk ve saygıyla yürütülür, geliştirilir. Sorumluluğun, bilgiyi ema net almakla ilgisi vardır. Emanet alınan bilgiye gözü gibi bakmak, onu daha da geliştirmeye çabalamak bir sağlık belirtisidir. Bu ise sağlıklı bir kuşkuyla yürütülür. Epistemik sağlığı yerinde olan kişinin bilgisi, onun genel anlamda, bütünsel sağlığına (bedensel, duygusal, düşünsel, çevresiyle ilişkileri ile ilgili) katkıda bulunur. Elbette, bilgisinin ve yeteneklerinin sınırını tanımak, bir anlamıyla kendini tanımak, epistemik sağlığın önemli bir koşuludur. Epistemik sağlığın ölçütlerinden biri de onun epistemik ahlakıdır. Bir kitabı aşırarak yazıp, kendi adıyla yayımlayan biri hem ahlaksız hem hastadır.

Şifa, ethosu onun diğer bir görüntüsü olan pathosu tanımakla olanaklıdır. Epistemik ethosu yaşamada özürlü olan, pathosu da yaşayamıyordu. Bilgi hekimlerinin ilk işi, bu pathos ve ethos tanımaz insanın gözlerini (kalp ve akıl gözlerini!) açmaya çalışmaktır. Açılmıyorsa? Bilgiküreyi kirleten binlercesi gibi, bu bilgiye kötülük eden insan, kako-epistemon, hastalığını yaymayı sürdürü recektir. Umut, pathos ve ethos yaşayan insanların sayısını çoğaltıp, bu gibileri azınlık durumuna indirgeme çabalarındadır.

Nasıl biridir epistemik hastalıklı? Bazı özellikleriyle epistemik hastalıklar taşıyan insan, bilgisi altında ezilen, bilgisinin basıncı ile bastırılmış, bilgisiyle hasta olan (genel anlamda hasta: Bedensel, duygusal, düşünsel, toplumsal has talıklı....) bilgisiyle mutsuz, dar kafalı, ahlaksız, sömürücü, züppe, yalancı, mas keli, kendini bilmez, bilgisinin yobazı, bilgisine tapan, belli bilgi alanına tutsak olan, bilgi bağımlısı olan biridir. Epistemik hastalık, bilgiyle bütünleşmemek ten kaynaklanır, bir açıdan. Bilgisinden uzağa

düşen, bilgisinin altında kalan, bilgisinin ayırdına varamayan (neyi bilip neyi bilemediği konusunda zorlukları olan) insandır.

Bilgi sağlığı olan bilgikürede, bilginin, çevrenin, ve ortamın yapısı öyledir ki, birey, epistemik hastalıktan uzak durur. Bilginin üretim ve dağılımı, saklanması, bilgiye erişim, ortam ve çevreyi kirletmez. Çok hızlı bilgi üretiminin olduğu bir çağdayız. İnanılmaz hızlarla bilgiler dağılıyor. Bilgi satılıyor, çıkar amaçlı kullanılabilir. Bir silah olabilir. Rakip üretim şirketleri birbirinden bilgiyi saklayabiliyor. Bilimsel ve teknolojik bilgiler belli odakların elinde; bireyler bilgi bombardımanı altında, bilgi sersemliği yaşıyorlar, bilgilerine sahip çıkamıyorlar; sayılamayacak kadar çok bilgi bilgisayarlara akıyor, dergiler, gazeteler, tele vizyon, radyo, çarpıtılmış yanlış, dolayısıyla gerçeğe temasımızı engelleyen bir yapıda, hastalıklı bilgiler üretiyor, dağılıyor. Ekonomik, siyasal gücü olmayan bireyler ya da toplumlar, bilgiye erişemiyor, bunun sonunda ortaya çıkan gerçeği öğrenme hakkından mahrum kalıyor, bilgiküre hastalık üretmeye başlıyor. Bilgi küreciklerinin çevresindeki kalkanlar yüzünden onlardan bilgi çıkmıyor, onlara bilgi ulaşmıyor. Bilgisel olarak yalıtılmış birey ve toplumlar, bilgisiz kalabildiği gibi, böyle birey ve toplumlar, epistemik bağımsızlıklarına kavuşamadıkları için, bilgi aracılığıyla yönlendirilip, epistemik boyunduruk altına giriyorlar.

Veri, kanı, bilce düzeyindeki bilgilerle insanlar yaşamlarını düzenleyemiyor. Öğrendikçe mutsuz, öğrendikçe şaşkın, kararsız, yığın, korkak bireyler dolaşüyor bilgikürede. Atherapeutos episteme, adını verebileceğimiz, iflah olmaz bilgi fenomeni ile karşılaşacağız.

Sağlıklı bilginin en azından benim yedi düşünme yetimi canlandırması, harekete geçirmesi beklenir. Onunla anlayabilmeliyim. Anlayamadığım bilgi, insani bütünlüğü bozar, en ağır epistemik rahatsızlıklara yol açabilir. Denetleyemediğim, denetimimden çıkmış, onunla yaşam sorunlarını çözemediğim bilgi sağlıklı değildir. Bilgi bana teori yapabilme olanağı vermemeli. Sağlıklı bilgi, ben deki teorik aklımla, teori oluşturabildiğim bilgidir. Bilgi, bana özgürlük veren, sınırlarımdan çıkabilip, dünyayı şiirleyebildiğim bilgidir. Coşku verir bana, arama araştırma gücümü aşkıma artırır; sağlıklı bilgi, enerji yaratan bilgidir. Eleştiri gücümü artırır. Sağlıklı bilgi, kendisine, kendisiyle dünyaya bağlanabildiğim bilgidir. Anlayabildiğim, onunla hem bilgimi hem dünyayı denetleyebildiğim, teori yapabildiğim, şiirleyebildiğim, enerji yaratan (şevk verici!), bağlanabildiğim, onunla eleştirebildiğim bilgi sağlıklıdır, özetlersek!

Kötü bilgi, kakoepisteme, sağlıksız ortam ve çevre yaratan, beni epistemik felce uğratan, öldüren bilgi, episteme phonia, bilgikürenin varlığını tehdit eden en büyük tehlikelerden biridir.

Sağlıksız çevre ve ortama direnebilen, epistemik bağışıklığı gelişmiş bireylerden de söz edebiliriz. Çevre ve ortamın bilgilerinin altında kalmayan (hupoepistemi'ye uğramayan) kendini çevre ve ortamın bilgilerinin üstünde de duymayan (hüperepistemi yaşamayan!). Çevre ve ortamıyla epistemik etkileşi mini dengeleyip metrioepisteme, ölçülü bilgi sahibi olabilen sağlıklı bireyler.

Bilgiküredeki birey, bilgisini en az üç aşamada yaşar: Alış, işleme, kullanma aşamaları. Alış aşaması, sağlıklı haliyle, bilgiyi almaya hazırlıklılığı gerek tirir. Hupoepistemi ve hüperepistemiği yaşamamak, bilgi tarafından ezilmemek, bilgiye kör kalmamak, bilgiler arasında seçme yapabilmek epistemik açıdan hazır insanların işidir. Pathos ve ethosu yaşayan bir bilen adayı (henüz 'bilen' olmamış!) kendini edineceği bilgiye göre ayarlayıp, bilgiyle hale girebilen, bir epistemo daimonia, bilgi hali içinde bilgiyle karşılaşır. Bilgisinin çağrısını duyar, bir bilgi çağrısı epistemophonesis yaşar.

Hazırlıklı bir halde alınmış bilgi, şok yaratmaz, ezmez. Özerk bir epistemon (bilen) tarafından işlenirse, bir eleştiri tutumuyla irdelenir, değerlendirilir, özümseir, içselleştirilir; üzerinde çalışılır. Geliştirilmeye, yorumlanmaya, alter natiflerinin bulunması çabasına girişilir. Alınan bilgiyi durdurma, dondurma, işlemekten çekinme, bilginin üstüne gitmekten kaçınma, kaçınılmış bir bilgi, kendisinin üstüne gidilmeyip, uzak tutulmuş bilgiye (fügo episteme diyebiliriz, belki!) yol açar. İşlenmemiş, ham bırakılmış, bayatlamış, canlandırılmamış bilgi, yaşamayan bilgidir.

Bilgiyi yaşamda körü körüne uygulama, kendini tanımadan, züppelik ya da ukalalıkla yaşama geçirme, bilgiyi yüceltip ona tapma (epistemolatri!), bilgiyle, bilginin hiç ayırdına varmadan yaşayıp gitme, bilgiye duyarsızlığın yarattığı sağlıksızlıktır.

Bilgi sağlığını sistematik incelenmesi daha uzun bir yol yürümeyi gerektiriyor.

KÜRESELLEŞME VE ETİK

*Mustafa Sercan**

Küreselleşme, belli bir gelişmişlik düzeyinin üstünde olan devletlerdeki dev şirketlerin, gelişen teknolojinin desteğini de alarak devletler üstü bir konuma gelmesinin adı. Ekonomik ve siyasal anlamda kapitalizmin en üst aşaması olan emperyalizmin 21. yüzyılda büründüğü yeni biçim. Bütün dünyada mülkiyet ve üretim ilişkilerini doğrudan etkilemesi yanında bireyler arası ilişkileri ve birey-kurum ilişkilerini de büyük ölçüde etkileyecek boyutta bir değişim bu. Bu boyutta bir değişimin bireysel tutumlar ve bireyler arası ilişkiler kadar, birey-kurum, kurum-birey arasındaki ilişkiler için de bir tutum standardı anlamına gelen etik alanını da etkilememesi düşünülemez.

Globalization sözcüğü Türkçeye çevrilirken “Glob” sözcüğünün “Küre, yuvarlak” anlamı öne alınarak “küreselleşme” olarak çevrildiği görülüyor. Acaba “Glob” sözcüğünün “bütün, bütünsel” anlamı temel alınsaydı “bütünselleşme” denemez miydi? Çünkü “globalization” ile ifade edilen şey kapitalin dünya çapında “bütünselleşmesi” süreci. Bu bağlamda “bütünselleşme” kavramına kapitalist anlamda ifade edildiği gibi yalnızca kapitalin bütünleşmesinden daha geniş bir anlam yüklemek olanağımız da doğar. Kapitalizm karşıtlarının “bütünleşmesi” neden aynı kavramla ifade edilmesin?

ETİK YÖNÜNDEN DURUM NE?

Farklılıklarımız var... Mülkiyet ilişkilerindeki konumumuzdan başlayarak ırksal, etnik, kültürel, dilsel, inançsal, cinsel farklılıklar...

Ayrımcılık da var...

Etik yönden temel ilke zarar vermemek. Oysa ayrımcılık kendinden ya da üstün saydığından farklı olanı aşağılayarak zarar vericidir. Yani etik dışıdır. Çağdaş sömürgecilik olan emperyalizmin de bütün değer sistemlerinde etik dışı olduğunu söylemek kimseye ters gelmez sanırım. Öyle olmalı ki emperyalizmi, kapitalin “bütünleşmesini” savunanlar da bu sistemin etik dışı olduğunu gizlemek, başka tanımlarla bir kılıf içinde sunmak gereksinimini duyuyorlar.

* Doç. Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi

Farklılıkların ve ayrımcılığın olduğu bir dünyada **etik tutum**, dışlananın, ezilenin yanında olmak anlamına gelen, ayrımcılık ortadan kalkıncaya dek “geçici” bir süreç olarak **pozitif ayrımcılık**’tır.

KÜRESELLEŞMENİN ALT YAPISI

20. Yüzyılın son on yılında dünyada yaşanan politik, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, daha önceki 90 yılın toplamından daha fazla oldu. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla güçler dengesi yönünden tek kutuplu bir dünya oluştu. Ülkelerarası soğuk savaş yerini, dev şirketlerin ekonomik savaşlarına bıraktı. Felsefe boşlukları din de dahil olmak üzere başka kavramlarla doldurulmaya başlandı. Büyük devletler yerine birlikler ve büyük şirketler oyunun kurallarını koymaya başladı. Sürprizler arası süre (MTBS) her gün biraz daha kısaldı. Her gün iki dev şirketin birleştiği ya da dev bir şirketin başka bir şirketi satın aldığı haberleri duyuluyor. Bütün bu gelişmeler rakiplerin karşı taktikler geliştirmesini zorunlu kıldı. Son on yılın büyük politik ve ekonomik değişikliklerinde, kuşkusuz teknolojik gelişmelerin çok önemli bir rolü var. II. Dünya Savaşı ve soğuk savaş dönemlerinde savaş sanayiine, uydü teknolojilerine ve iletişim teknolojilerine harcanan milyonlarca dolarlık araştırma ve geliştirme, gerçek meyvelerini son on yılda vermeye başladı. Ulaşım teknolojileri de hatırı sayılır bir hızda gelişmiş ve artık dünya turu 80 gün değil bir gün sürüyor. Dünya etrafındaki yörüngelerde uydü trafiği arttı. Üstelik bu uydülardan sağlanan veri, görüntü ve ses iletişimi ile artık dünya üzerinde istenilirse her noktaya ulaşılabilir, her olay izlenebilir. İletişim teknolojilerinin gelişmesine koşut gelişen bilgisayar teknolojileri ve internet olgusu, artık insanların her istedikleri yer ve zamanda bilgiye çok hızlı ulaşmalarını sağlamaktadır.

Dünya ilk kez küreselleşmiyor!.. Bir zamanlar “Pax Romana” vardı yani Roma Barışı. Yani eski dünyada Roma Egemenliği. Şimdi yeni liberalizmin “Yeni Dünya Düzeni” yani “Pax Americana”...

PEKİ BİREYLERE NE OLACAK?

Deniyor ki...

Bireyler açısından küreselleşme, sınırların kaldırılması, insanların, malların ve düşüncelerin serbest dolaşımı anlamına geliyor. Peki bu emeğin serbest dolaşımı, yani ucuz işgücünün ülkeler arası yer değiştirmesiyle, emekçinin üretimden aldığı payı düşürme anlamına da gelmiyor mu? Öte yandan kapitalin “bütünleşmesi” karşısında insan haklarının, emeğin bütünleşmesini savunanlara “küreselleşme karşıtı” denerek baskı uygulanması ne anlama geliyor?

Bir yandan kapital uluslarüstü bir ölçekte bütünleşirken, ülkelerin farklı etnik, dinsel, kültürel yapılar temelinde daha küçük parçalara bö-

lünmesinin desteklenmektedir. Kapitalist küreselleşmenin yurttaş gruplarına ve bireylere getirdiği yapılanma, dünya genelinde bütünleşme yerine ülke genelindeki birliklerin bozulması biçiminde gerçekleşiyor. Kapitalist küreselleşme “kapital dışındaki yapıların da bütünleşmesi” olarak uygulanmıyor.

BİREYLER VE BİREY HAKLARININ BÜTÜNLEŞMESİNİ SAVUNANLAR NE İSTİYOR?

- ✓ Evrensel olarak garanti edilmiş bir “asgari gelir”
- ✓ İnsanların sınırları aşan özgürce hareketlerini garanti edecek bir küresel yurttaşlık ilkesi,
- ✓ Yeni teknolojiye serbestçe erişim ilkesi. -uygulamada korumacılığın sinsi bir biçimi olan patent hakları üzerindeki aşırı sınırlar konulması istemi)-. (Tony Negri ve Michael Hardt)

Siyasal soru şu: Yeni Liberalizm sermaye ve güç sahipleri için belirlenen “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini bireyler için, sivil toplum örgütleri ve düşünceler için de tanıyacak mı?.. Oysa siyasanın kendisi etik alanı dışında olsa da uygulamalarının bir etiği var. Savaşın bile bir etiği var (Cenevre Sözleşmesi). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde tanımlanan bireysel haklar konusunda küreselleşmeci sermayedarlar ne düşünüyor? Yoksa siyasa başka, etik başka mı denilecek?..

Kuramsal olarak bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin de “küreselleşmesi”nden söz ediliyor. “Küresel düzeyde” ulus ötesi şirketler ve devletlerin kimi uygulamalarına karşı çıkanların “küreselleşme karşıtı” olarak adlandırılmalarını ve bütünleşmelerinin engellenmesini etik bir tutum olarak nitelenmek olanaksız. İnsan Haklarının, birey haklarının küreselleşmesini isteyenlerin küreselleşmeci sayılmaması, karşıt olarak adlandırılması etik değildir. Dünya bir bütünse (Glob), insanlık da bir bütün, globalizasyon “bütünselleşme” yalnızca sermaye açısından değil, bütün insanlık açısından gerçekleşmelidir.

GÜÇ - ETİK

Etik güçlü ya da üstün olanın “gücünü güçsüz zararına kullanmasını” önlemek için vardır. Kişiler arasında “güç” (= erk, etkinlik, konum, bilgi vb.) farkları varsa etik’in önemi artar. Bütün inanç ve ahlak sistemleri güçlü olanın davranışlarını sınırlayan kurallar içerir. İnsanlar arasında güç farkı olmasaydı etik de bu kadar gerekli olmazdı. Etik bu anlamda özü itibariyle insan hakları kavramı kapsamında yer alır. İnsan haklarının tarihsel gelişmesinin izlerini taşır. Başlarda öncelikli olan erkin etkinliğinin korunması iken, sonraları kademeli olarak erkin sınırlanması gündeme gelmiştir. Bu sınırlama bir yandan yasalarla, bir yandan da etik olarak “a-

yıplama-kınama” yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Ne var ki “erk” sınırlanmayı sevmez. Gücü elinde bulunduranların sınırlanmakla her zaman bir çatışmaları olmuştur. Gücü elinde bulunduranlar zorunlu olmadıkça yasalara uymazlar, “etik” davranmazlar. Uyar görünmeye çalışmaları uydukları anlamına gelmez.

İçinde bulunduğumuz çağda güç sermayede. Sermaye etik davranmıyor. Etik tutum sermayenin sınırlanması anlamına geliyor çünkü.

KÜRESELLEŞMENİN GETİRDİĞİ ETİK SORULAR

✓ Ekonomik ve siyasal yönden güçsüz devletlerin halklarının haklarının korunması, en azından savunulması

✓ Gittikçe devleşen şirketlerin getirdiği “küresel” tekellerin yok ettiği küçük şirketlerin eşit var olma hakkı

✓ Bireylerin, sivil örgütlerin var olma ve düşüncelerini yayma hakkı

✓ Filistin’de, Sırbistan’da, Çeçenistan’da, Afganistan’da olanlara karşı etik tutum ne olmalıdır? Onay mı? Ret mi?

✓ Dünyanın herhangi bir yerindeki bir kişinin etik tutumu ne olmalı? Duyarlılık mı, ilgisizlik mi?

✓ “Bırakınız yapıları, bırakınız geçinler” Kim? Nereye kadar?

✓ Seç, beğen, al... İkiz kuleler mi, Afgan Halkı mı?

✓ Dev şirketlerin yaşama hakkını kaldırdığı şirketlerin ve dev şirketlere karşı halkların durumu

✓ Bireylerin ve her türlü düşüncenin serbest dolaşım hakkı

✓ Sermaye hakkına karşı insan haklarını savunan küreselleşmecilere bir araya gelme, örgütlenme hakkı tanınacak mı? Yoksa resmi ya da yarı resmi yollarla engellenmeye mi çalışılacak?

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ETİK TUTUM

Etik tutum, bir tercihtir. Bütün dünyanın giderek “bir elde” toplanması ile insanlığın “bir bütün” haline gelmesi arasındaki tercih, bireysel olarak etik (yani güçlü karşısında güçsüzlerin yararını gözetme) ya da etik dışını (yani güçlünün daha da güçlenmesini yeğleme) seçmek anlamına gelecektir.

KÜRESELLEŞME VE RUH SAĞLIĞI

QUO VADİS

*Süheyla Ünal**

ÖZGEÇMİŞ:1960 Ankara doğumlu. 1983 Ankara Tıp Fakültesi mezunu. 1990 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD'dan uzmanlığını aldı. 1 yıl uzman olarak orada çalıştıktan sonra 1991 yılında Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesine yardımcı doçent olarak atandı. 1993 yılında doçent oldu. 1997-1998 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD'da öğretim üyesi olarak çalıştı. Mart 1998'de İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD'na profesör olarak atandı.

Küreselleşen ve başkalaşan bir üretim, iletişim ve yaşama biçimi ile karşı karşıyayız. Tepede iktidarın kimin olacağı kavgası şeklinde yaşanan bu süreç, günlük yaşamımızın dokusuna sinerek bizi de başkalaştırmakta. Bu başkalaşım içinde belki de en tehlikeli süreç, bilginin insanlık adına, insanlık yararına kullanılmasından çok, bilgiye sahip olanın gücünü arttıracak şekilde kullanılmasıdır. Siyasi ve ekonomik güce bilginin gücü de eklenmiştir ve savaş artık bilginin mülkiyetinin kime ait olacağı konusunda yaşanmaktadır.

Birilerinin sizi açıkça sömürmesine karşı çıkabilirsiniz, baskı altında olmaya, özgürlüklerinizin kısıtlanmasına karşı çıkabilirsiniz. Ama “rızanın yönlendirildiğinin” ayırında olmayabilirsiniz. Edward Bernays'ın “demokrasinin özü” olarak tanımladığı “rızanın yönetilmesi” kavramı, şaşkın sürüyü evcilleştirmek için gerekli. Yaşamdaki tek değer daha fazla eşyaya sahip olmak ya da seyrettiği zengin orta sınıf ailesi gibi yaşamak, uyum, Amerikancılık gibi hoş değerlere sahip olmak olduğunu söyleyen mesajla kafalarımızın doldurulmasına rıza gösteriyoruz (Chomsky 1993). Kimliklerimiz bölünüp parçalanıyor. Bizi bir yere ait kılan, güven içinde olmamızı sağlayan, değerler kendi “rıyamızla” aşınıyor. Dayanışmanın, sosyal desteğin getirdiği getirdiği sıcaklık, yakınlık ve güven duygusunun yerini kıyasıya rekabet, bencil ve fırsatçı bir tutum, günübürlük ilişki ve yaşantılar almaktadır.

Kimlik oluşumunda temel yapı taşları olan değerler, referans sistemleri, aile giderek çözülmekte, insanoğlu bir taraftan tektipliliğe, bir taraftan da belirsizlik ve düzensizliğe doğru savrulmaktadır.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD

Eğer küreselleşme ile “yeni bir dünya düzeni” başladı ise, bu düzene insani bir yüz kazandırmak zorundayız. Konforlu bir yaşam beklentisi uğruna “ruhumuzu şeytana satmamalı” “rızamızı yönetecek” güçlerin ayırdına varmalı ve “dur” demeliyiz. Bize dayatılana rıza göstermek yerine, bu başkalaşımın insanın/insanlığın lehine olacak şekilde evrilmesinde sorumluluk almalıyız.

Burada psikiyatriye düşen önemli görevler var. Kimlik için gerekli temel gereksinimlerin karşılanmasında sosyal süreçlerin ne denli etkin olduğunu unutmaksızın, bireyi anlamakta ve yeniden inşa ederken gerekli değerlerin ayırdında olmak ve bu değerlere sahip çıkmak durumundayız. Yaşamın sürdürülmesi ve gelişmenin sağlanması diyalektiğinde, gelişmenin yaşamın bütünlüğünü tehdit edecek boyuta gelmesini önlemekle yükümlüüz. Bu yeni düzene uyum sağlamakla “kimliğini” kaybeden, ya da kimliğini kaybetmemek için köktenci tutum takınan insanın gereksinimlerini, sorunlarını anlamalı ve çıkış noktaları üretmekle yükümlüüz.

Söylenecek çok söz var, ama daha ötesi ivedilikle yapılacak çok iş var.

KAYNAKLAR:

Chomsky N (1993). Medya Denetimi-İmmediast Bildirgesi. Çev Şen Süer. Tüzm zamanlar Yay. İstanbul

KÜRESELLEŞME VE RUH SAĞLIĞI

*Melike Güney**

Küreselleşme nedir :

Artık bütün dünyayı için içine katmadan hiç bir şeyin yapılamayacağı bir çağa adımımızı atmış bulunmaktayız. Bu küresel bir çağdır. Küreselleşme hem dünyanın küçülmesi hem de dünyanın bir bütün olarak kavranması anlamına gelmektedir.

Küreselleşme 1980'lerin başına hatta ortalarına kadar akademik çevreler tarafından kesinlikle önemli bir kavram olarak kabul görmemiştir. Bu terimin bir kavram olarak kullanımı 1980'lerin ortalarından itibaren yaygınlaşmış ve bu konuya giderek daha fazla ilgi duyulmaya başlanmıştır. Çünkü şöyle ya da böyle küreselleşme tartışmaları, ahlaki temelleri de dahil olmak üzere, akademik disiplinlerin hemen her boyutuna dokunmaktadır. Küreselleşme terimi 1991'de yeni bir sözcük olarak Oxford yeni sözcükler sözlüğüne (Oxford Dictionary of New Words) girmiştir. Bu sözcük, ilk olarak 1960'da Marshal Mc Luhan'ın iletişimdeki incelemeler (Exploration in Communication) adlı kitabında ortaya attığı küresel köy düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Mc Luhan'ın küresel köy tasarımının etkili hale gelmeye başladığı 1960'larda dünyanın çeşitli yerlerindeki gençlerin bilinçlerinde meydana gelen hem bireysel hem de kolektif terimlerle dışarı vurdukları "özgürleşme ve sevgi" gibi temalar üzerinde odaklanan bir bilinçlenme devrini yaşanmaya başlandı. Bu dönem 2. dünya savaşı sonrası, insanlığı sarsan olayların ve doğurduğu kötü sonuçların devam ettiği ve 3. dünya ülkeleri olarak bilinen ülkelerin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemden itibaren uluslararası ve ulusüstü kurumların çoğalması sermaye ve pazarların sınır tanımazlığı, seyahat olanaklarının artarak ülkeler arası sınırların adeta yok olması, bilgisayar ve elektronik iletişim olanaklarının akıl almaz boyutlara ulaşarak aynı anda hem burada hem orada olabilmemiz, bir ülkede ki sosyal politik ve askeri olayların doğurduğu sorunların anında bütün dünyaya yansması küreselleşme kavramının zihinlerde yerleşmesini sağlamıştır.

Küreselleşme bir taraftan dünyada kapitalizmin yükselişi ve batılılaşma anlamına gelirken bir taraftan kitle iletişim araçlarını kontrol eden dünyanın süper güçlerinin evrensel bir kültür oluşturmaya çalışması olarak

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD- Ankara

da düşünülebilir. Keza, küreselleşme kitlesel üretim, kısırtıcı bolluk, tüketimi körükleyen reklamlar ve kitle iletişim araçlarının hegemonyası olarak da algılanabilir. Teknolojinin her tarafımızı kuşatması hatta evimizden savaşları izlememiz (önce Körfez savaşı, sonra Afganistan da olduğu gibi) 11 Eylülü saniyesi saniyesine takip edebilmemiz ancak küresel bir dünyaya özgü gelişmelerdir. Fakat bütün bu gelişmeler dünyaya gelecek için hem umut hem tehlike oluşturmaktadırlar. Bir yandan teknolojinin nimetlerinden faydalanmadığımız bir dünya düşünemezken bir yandan sosyal ve psikolojik rahatsızlıklar yaşamaktayız. Bu süreç içinde biz psikiyatristler her aydın gibi dünyanın geleceği ile ilgili olduğumuz kadar küreselleşmenin sağlığımız ve ruh sağlığımızı ne derecede etkilediği, olumlu ve olumsuz yönlerinin neler olduğu ile ilgilenmek durumundayız.

Küreselleşme ve ruh sağlığı :

Küreselleşme sağlık üzerinde kompleks etkileri olan bir olgudur. Bu kompleks etkiler başlıca ülkelerin ekonomileri, gelir dağılımı, sağlık ve sosyal servislerinin kullanılabilirliği, insan kaynakları ve alt yapısı, eğitimin kalitesi, iç politikalarının, kalitesi ile ilgilidir. Günümüzde bazı ülkeler çağ dışı kalırken, gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümeleri ve eğitim sistemleri yetersiz olduğu için temel sağlık problemlerini bile halledememiş durumdadırlar. İleri teknoloji batılı toplumlar ise, ekonomilerindeki hızlı büyümeler, yaşam standartlarında yükselme ve eğitimin kalitesinin artması gibi fiziksel sağlık için gerekli konuları başarmış görünüyorlar. Fakat bu ülkelerin ruh sağlığı için aynı şeyi söylememiz mümkün değildir.

Küreselleşme fiziksel sağlık üzerinde olduğu gibi ruh sağlığı üzerinde de kompleks etkiler gösterir. Ancak ruh sağlığı, fiziksel sağlığa göre, çok daha kompleks yönleri olan bir durumdur.

Ruh sağlığı bir kavram olarak düşünüldüğünde sosyal olaylarla ve kültürel geleneklerle ilişkisi yadsınamaz. Küreselleşme ile sosyal yaşam ve kültürün ne derecede etkilendiğini düşünecek olursak aklımıza ilk gelen yaşamdaki hızlı değişimlerdir.

Hızlı Değişim :

Günümüzde dünya yaşanan olayların birbirini etkileyerek hızla akıp gittiği bir değişim süreci içinde bulunmaktadır. Bu değişim baş döndürücü bir hızla gelişmekte, yaşamımızdaki birçok alana etki etmektedir. Özellikle ileri teknoloji batılı toplumlarda değişim rüzgarı baş döndürücü bir hızla esmektedir. Gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelerle ilişkilerinde büyük bir kültür şoku yaşanmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerin teknolojileri alınırken kültürel değerleri de alınmakta yerel kültürlerin gelenekleri zayıflamakta, değerler erozyonu yaşanmaktadır. Teknoloji üreten toplumların adeta gölgesinde kalınmaktadır. Kapitalist modernleşme sonucu geleneksel

yaşam alanları daralmakta ve gerilemektedir. Hızlı değişim aynı ülke içinde dahi sersemletici olmakta, değer yargıları hızla değişmektedir. Geçmişte bir kişi yaşamı boyunca değer yargılarının aynı kalacağını bilebilir ve kendini daha güvende hissedebilirdi. Halbuki şimdi geçmişin değerlerinde çöküşler yaşanmaktadır. Gerek teknolojik değişimler, ve hızlı kentleşme, gerek dış göçler alt kültürlerin sayı ve çeşitliliğinin artmasına neden olmuş, yaşam biçimlerinin çeşitliliği ve seçme olanaklarının artması değer ölçülerini etkilemiş ve toplumda düşünce birliğinin bozulmasına yol açmış, yeni yaşam biçimlerini bilinçsizce seçen insanlar ortaya çıkmıştır. Değişim bir çığ gibi büyümekte iken insanların çoğu buna hazır değillerdir. İnsanların özümsemeden yeni yaşam biçimlerini seçmeye başlamaları, onların eski kimliklerine uygun nesnelere ve ilişkileri de yaşamlarından söküp atma tehlikesini getirmekte, onları alabildiğince dışa açık korumasız ve kararsız yapmaktadır. Zira yani yaşam biçimleri yalnızca dış davranışlar ile ilgili olmayıp, bu davranışları oluşturan değerler, onların aile yapıları, aldıkları eğitim ve kişilik yapıları ile ilgilidir. İnsanlar süratle yaşam biçimlerini değiştirmek istedikleri zaman eski kimliklerine uygun düşünceleri ve nesne ilişkilerini de kafalarından atma yani psikolojik yapılarını da değiştirme tehlikesi ile karşılaşır ki bu insanı alabildiğince dışa açık bir duruma getiren, kendini boşlukta hissettiği kaygı ve kararsızlık yaşadığı bir “kimlik bunalımıdır” ve birçok psikiyatrik sendromun temelinde yatmaktadır.

Diğer taraftan değişimin hızı arttıkça ve uyaranlar aşırılaştıkça geçiciliğin yeniliğin ve çeşitliliğin doğurduğu belirsizlik durumu, genç, yaşlı milyonlarca kişiyi uyuşukluğa ve kararsızlığa itmekte karar vermenin zorluğu onların toplumdan geri çekilmeleri, belki duyarsız ve duygusuz kalıp belki de psikopatolojik eylemlere katılmalarına neden olmaktadır. Aklı karışmış şiddet yanlısı insanlar terörist eylemlere geçmekte, seçme karmaşıklığı içinde ve genel aşırı uyarı içinde, şiddet kolay bir çıkış yolu olarak seçebilmektedir. Zenci ırkçılar ve beyaz ırkçılar seçim olanaklarını azaltmak ve yaşamlarına bir biçim vermek ve anlam katmak için şiddeti kullanmaktadır. Akılcı tasarıları olmayanlar, değişimin ve yeniliğin karmaşıklığı ile başa çıkamayanlar için terörizm düşüncesinin yerini almakta ve psikopatlar ordusu oluşmaktadır. Halbuki uyum içinde yaşayabilmek için insanoğlu toplum içinde olduğu kadar kendi içinde de bu değişimi öğrenmek ve ayak uydurmak zorundadır. Elbette insanların uyum yetenekleri ve ego güçleri farklı olduğundan toplumun çeşitli kesimlerinde gerek bireysel olarak gerek gruplar halinde kimlik karmaşaları görmektediriz. Bunu hızlı değişimin bir komplikasyonu olarak düşünebiliriz.

Yoksulluk :

Küreselleşme sürecinde ruh sağlığını ilgilendiren bir başka önemli sorun yoksulluktur. Dünya küreselleşirken bazı ülkeler zenginleşmiş bir çoğu

yoksul kalmıştır. Keza bazı ülkelerin bazı kesimleri zenginleşirken bazı kesimler yoksullaşmıştır.

Yoksulluk çağımızda dünyanın yarısından çoğunu tehdit etmektedir. Dünya nüfusunun ortalama yarısı (3 milyon insan) yoksulluk çekmektedir. Bunlar günde 2 dolar eşdeğerinden az kazanmakta hatta 1. 3 milyar insan günde 1 dolar'dan az para ile yaşamaktadır. Bu gidişle bu oran artacak ve 2025 de yoksulluğu 4 milyar insan paylaşacaktır.

1999 yılında Dünya Bankasından James Wolfensohn ve ark. “yoksulluğun sesi” adlı bir araştırma yapmışlardır. 60 ülkeden 60. 000 kadın ve erkeğe gelecekte beklenen ve ümitleri sorulmuştur. Fakirlik beklentisi, gelir artma beklentisinden daha fazla bulunmuştur. Beklentiler, iyi bir fiziksel ve ruhsal sağlık, toplumda duyarlılık, güven içinde ve önceden tahmin edebileceği bir durumda olma olarak saptanmıştır. Ayrıca kendi hayatları üzerinde bağımsızca karar verebilmeyi ve seçimlerini kendileri yapabilmeyi ümit etmişlerdir. Kısaca iyi olmayı istemişlerdir.

Şüphesiz “iyi olma” ya da “iyilik hali” çok geniş kapsamlı bir kelimedir. Eğer biz ruh sağlığından bahsediyorsak bu sadece ruhsal hastalığı olmama anlamına gelmez. Kişi yeteneklerinin farkında olmalı yaşamın stresleri ile uğraşabilmeli, çevre ile uyum yapabilmeli, yaşamında memnun ve doyumlu olmalı, üretken bir şekilde çalışabilmelidir. Şüphesiz geçimini temin edebilmenin ruh sağlığı üzerinde olumlu etkisi vardır ve fakirlik ruh sağlığı üzerinde hem gerçek hem relatif olumsuz etki yapmaktadır. Ancak fakir olduğu halde fiziksel ve ruhsal sağlığı yerinde ego'su güçlü, mutlu insanlar olduğu gibi yoksulluğun sağlıksızlık ile elele gittiği de bir gerçektir. Yoksulluğun sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi için güvenli beslenme, çocukların aşılınması, temiz su, temel eğitim ve temel sağlık hizmetleri gerekir. Şüphesiz bunlar etkili politik bir iradeye ihtiyaç gösterirler. Keza, zengin ülkelerin fakirlere yardımı gerekmektedir. Yapılan yardımlar ise maalesef yetersiz kalmaktadırlar.

Psikiyatrik Bozukluklar :

Çağımızda zenginleşen ülkelerde insan ömrü de uzamaktadır. Özellikle Amerika ve Avrupa da yaşlı nüfus artmaktadır. Bu olgu hoşnutluk verici ise de demansların artmasına neden olmaktadır. Bugün dünyada 11 milyon Alzheimer hastası vardır.

Çağımızın küresel dünyasında ruh sağlığı sorunlarının artarak devam ettiği görülmektedir. Dünya nüfusunun 1/4'ünün yaşamları boyunca herhangi bir zamanda nöropsikiyatrik bozukluklardan bazılarını gösterecekleri tahmin edilebilmektedir. Bugün dünyada nevroitik olarak tahminen 400 milyon insan anksiyete bozukluklarından, 340 milyon insan duygu durum

bozukluklarından yakınmaktadır. Halen dünyada 18 yaşın üstünde 45 milyon şizofreni, 45 milyon epilepsi hastası vardır.

18 yaş ve aşağısı mental retardasyon oranı gelişmiş ülkelerde % 0, 5-2, 5, gelişmekte olan ülkelerde %4, 6 dır.

Alkol bağımlılığı bütün dünyada 140 milyon olarak hesaplanmakta ve bütün ölümlerin %15'inden sorumlu tutulmaktadır. Bütün intiharların %60'ı şizofreni ve depresif bozukluklardır. Keza kişilik bozukluklarının genel popülasyonda %10-15 oranında bulunduğu, psikiyatri kliniklerinde yatarak ve ayaktan izlenen hastaların 1/3'ünde kişilik bozukluğu olduğu tahmin edilmektedir.

WHO'nun en son istatistiklerine göre bütün hastalıklar arasında ruhsal hastalıkların %12 oranında olduğu bildirilmiştir.

Majör depresyon bütün hastalıklar arasında 4. sıradadır. Tahminler doğru çıkarsa 2020'de 2. sıraya oturacaktır. Subklinik depresyon buna dahil değildir. Major depresyon'un intihar, ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. intiharların çoğu klinik düzeyde depresyonlar arasında görülür. Depresyonlar artınca intiharlar da artacak demektir.

Çağımızın küresel dünyasında ruh hastalıklarının sayısı bu kadar artmışken bunların farkında olmamız, tedavi için harekete geçmemiz yetersiz kalmaktadır. Sigorta şirketleri bile fiziksel ve ruhsal hastalıklar arasında ayırım yapmaktadırlar. Tabii ki bu ayırım var olan stigmatı arttırmakta ya da stigma nedeniyle ayırım yapılmaktadır.

Neler yapılabilir :

Küreselleşen dünyamızda giderek artan ruh sağlığı sorunlarını çözmek için neler yapılabilir.

1. Hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ekonomik büyüme, politika ve sağlık ile ilgili gündemlerinde ruh sağlığına verilen önemi arttırmak için kamuoyu oluşturmak.

2. Sağlık sektöründe reform yapan ülkelerde ruh sağlığını da bu paketin içine entegre etmek, ruh sağlığının, sağlık sisteminin entegral bir parçası olmasını sağlamak için çaba sarfetmek.

3. 1, 2 ve 3 basamak ruh sağlığı hizmetlerinde etkili müdahaleler yaparak, özellikle depresyon, alkol ve madde bağımlılığı, şizofreni ve organik beyin sendromlarının korunma, tedavi, ve rehabilitasyonunda gelecekte olabilecek değişiklikleri de yordayarak önlemler almak.

4. Günümüzde yaşanan ekonomik eşitsizliklerin dünya ruh sağlığını tehdit ettiğini göz önünde bulundurmak. Ruh sağlığı sorunları sadece fakir ülkelerde değil zengin ülkelerde de artmaktadır. Özellikle madde kötüye

kullanımı, depresyon ve intiharlar tırmanmaktadır. Zengin ve yoksul insanlar arasında uçurumun derin olduğu ülkeler en fazla tehdit altındadır. Çöken ekonomilerde işsizliğin ve parçalanmış ailelerin sonucu oluşan evsizler ve sokak çocukları ruh sağlığı sorunlarının artarak devam etmesinin önemli nedenidirler.

5. Bizler psikiyatrist olarak sadece sağlık politikaları ve programları için kamuoyu oluşturmakla yetinmeyip küreselleşme sürecinde ruh sağlığı alanında bozulma yaratan çeşitli faktörlerin saptanması için sosyal risk grupları arasında yapılan araştırmaları artırmalıyız.

6. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki iyileştirmeler, nasıl dünya ekonomisi ile yavaş ve selektif bir entegrasyon ile bu ülkelerin dünya pazarlarındaki asimetrisini ortadan kaldırmaya yönelik ve yeni demokratik kurumların yerleşmesi ile mümkün olacaksa, küreselleşme ile psikolojik entegrasyon da selektif ve özümseyerek olmalıdır. Yaşamın tüm alanlarındaki hızlı değişimler yararları iyice anlaşılabilir ve öğrenilerek kabul edilirse yaşanan kimlik karmaşaları görece azalır. Elbette burada eğitim büyük önem kazanmaktadır.

Daha iyi bir dünya istiyorsak, geçmişi ve şimdikiyi iyi bilmeli ve değerlendirmeliyiz. Ancak o zaman geleceği daha iyi görebilir ve olumsuzluklar için önlemler alabiliriz.

KAYNAKLAR :

Cornia GA (2001) Globalization and Health, Results and Options, Bulletin of the World Health Organization 79 (9) 834-841

Güney M (2001) Ülkemizde ruh sağlığı sorunları, Dünya Ruh Sağlığı gününde İbni Sina Hastanesinde sunulan panel konuşması, 7 Nisan Ankara

Drager N, Beaglehole R (2001) Globalization : Changing the Public Health Landscape, Bulletin of the World Health Organization 79(9) 803

Feachem RGA (2001) Globalization : From Rhetoric to Evidence, Bulletin of the World Health Organization 79 (9) 804

Robertson R (1999) Küreselleşme, toplum kuramı ve küresel kültür (Çev. Yölsal ÜH) I. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, ANKARA

Toffler A (1981) Gelecek korkusu (Çev. Sargut S) 3. Basım, Altın Kitaplar Basımevi.

KÜRESELLEŞME VE RUH SAĞLIĞI

*Erol Göka**

Şimdi gerçekten farklı bir dünyada yaşıyoruz!

"Yirminci yüzyılın sonunda içinde yaşadığımız dünya, önceki çağlardan gerçekten farklı bir dünya mıdır?" sorusuna "evet öyledir" diye cevap veren sosyolog Anthony Giddens, küreselleşmeyi ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel çok boyutlu bir olgu olarak görür. Ona göre 1960'lardan sonra iletişim sisteminde görülen dev değişiklikler, küreselleşme sürecinin temelini oluşturmakta, onu tüm boyutlarıyla etkilemektedir. Tarihte ilk defa dünyanın bir yanıyla öbür yanı arasında anında iletişim kurma olanağı var. Anında elektronik iletişim sadece haberlerin ya da bilgilerin daha çabuk aktarılmasını sağlayan bir yol değil. Anında elektronik iletişimin varlığı, ister zengin ister yoksul olalım, yaşamlarımızın tüm dokusunun değişmesine neden oluyor. (Giddens 2000, s. 24)

Yalnızca dünya değil tüm yaşamımız değişiyor!

Enformasyon teknolojilerinin alt-yapısındaki muazzam değişimle birlikte, ekonominin sanayi ağırlıklı olmaktan çıkıp hizmet sektörüne odaklanması yaşamımız üzerinde belirgin bir etkiye sahip. Bilgi, eğlence, iletişim, elektronik ve finans alanındaki hizmetler ekonominin can damarı haline gelince yaşamlarımız da ona göre şekillenmeye başlıyor.

* Doç. Dr., Ankara Numune Eğitim Hastanesi. 1959 yılında Denizli'de doğdu. Ortaöğrenimini "parasız yatılı" olarak Aydın'da tamamladı. 1983'te "tıp Doktoru" oldu. 1983-1985 yılları arasında Bitlis'te zorunlu hizmet yükümlülüğünü yerine getirdi. 1989 yılında "ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanı" oldu. İzmir'de tamamladığı askerlik görevinin ardından 1992 yılında "Doçent" olmaya hak kazandı. Sağlık Bakanlığı ve YÖK koordinasyonu ile yapılan ilk merkezi şeflik sınavları dizisinde başarılı olarak 1998'de Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği Şefi oldu. Psikiyatrinin birçok alanında yapılan bilimsel çalışmalarda yer almasına rağmen ilgisi daha çok psikiyatrinin sosyal bilimlerle ve felsefe ile kesişim noktalarında yoğunlaşmıştır. İnsanın dinamik özelliklerine ve grup varlığına olan ilgisi onu psikodinamik yönelimli klinik uygulamalara ve grup psikoterapilerine yöneltmiştir. 1991 yılında altı yıl süren bir eğitim faaliyetini tamamlayarak Uberlingen Moreno Enstitüsü'nün onayladığı "Psikodrama Asistanı" belgesini almaya hak kazanmış, "Psikodrama Terapisti" olmak için gerekli olan kuramsal ve uygulamaya dönük çalışmaları yerine getirmiştir. Türkiye Günlüğü Türkiye Klinikleri Psikiyatri ve Avrasya Dosyası dergilerinin yayın, birçok tıp ve beşeri bilimler alanındaki derginin danışma kurullarında bulunmaktadır. Birçok bilimsel çalışmanın içinde yer almış ve 150'nin üzerinde makale yazmıştır; yayımlanmış kitapları arasında öne çıkanları "Psikiyatri ve Düşünce Dünyası" arasında Geçişler", "Varoluşun Psikiyatrisi", "Bilimlerin Vicdanı Psikiyatrisi", "Buradan Böyle: Gündelik Hayatın Psikososyopolitiği"dir. Son dönemlerde çalışmaları büyük grupların davranışlarının dinamiklerine ve tarihsel kökenine yönelmiştir.

Çalışma yaşamından kaynaklanan bu değişiklikler haricinde, enformasyon teknolojilerinin yaşamımızda yol açtığı yenilikler küreselleşmeyi, "orada" bizden uzaklarda olan bir şey değil aynı zamanda "burada" yani başımızda olup, yaşamlarımızın mahrem ve kişisel yönlerini de (cinsellik, evlilik, aile) derinden etkileyen bir olgu olarak görmemizi gerektiriyor. Bir süreden beri özellikle elit tabakanın ama giderek enformasyon teknolojilerini kullanan herkesin yaşamında "burası", ve "orası", "iç" ve "dış", "yakın" ve "uzak" ayrımlarının bir anlamı kalmadı. Dünyanın herhangi bir yerinde olan olay, dünyanın herhangi bir yerindeki insanın gündemine giriyor.

Ulaşım araçlarındaki gelişim de, dünyanın dört bir yanına daha çok hareket etmemize, coğrafyanın hayatımızdan silinmesine önemli bir katkı yapıyor (Bauman 1999a, S. 20). Tüm bunların sonucu olarak kendimiz hakkındaki düşüncemiz ve başkalarıyla ilişki kurma biçimlerimizde dünya çapında bir devrim yaşanıyor. Küreselleşmenin ruh sağlığını en çok etkileyen boyutu, işte bu kültürel yaşamdaki değişiklikler, yani onun insani yüzüdür.

Gelenekler ortadan kalkarken, benlik-kimliklerimiz (ego-identity) yenileniyor!

Enformasyon teknolojilerindeki değişime bağlı olarak geleneklerin etkisi dünya çapında gerilemeye, bununla birlikte "ben" (self) algımız ve duygumuzun da temelleri sarsılmaya başlamıştır. Geleneksel toplumlarda "ben duygusu" (self-feeling) ve "benlik kimliği" (ego-identity) büyük ölçüde bireylerin topluluk içindeki konum ve rollerinin istikrarıyla korunmaktadır. Geleneğin çökmesiyle "ben duygusu" ve "benlik kimliği" yeniden bir yapılanma geçirmek zorundadır. Giddens'a göre (2000, s. 61) zaten psikoterapi ve psikanalizin günümüzdeki temel görevi bu "ben" in yenilenme gereksinimine bir yanıt verebilmektir.

Giddens'ın psikoterapiyi ve psikanalizi sosyolojik analizi, "nesne ilişkileri" ve self psikolojisi gibi yaklaşımların niye ortaya çıktıklarını açıklamak için bir fırsat sunduğu gibi, bir süreden beri ortalıkta sıkça görünmelerine rağmen "kross-kültürel psikiyatri" ve "kültüre-özgü psikoterapi" isteklerin (Göka, 1997) gerçekte hiçbir zaman amacına ulaşamayacaklarını da işaret etmektedir. Küreselleşmeyle birlikte, çok-kültürcülük söylemlerinin (Gutman, 1996) gölgesinde ve arkasında asıl gelişenin bir tek-kültürcülük, bir homojenleşme olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. İnsanların yaşam tarzları standartlaşıyor. Küreselleşmeyle birlikte, Batılı ekonomik davranış dünyanın geri kalanı tarafından da içselleştiriliyor (Yıldırım 2000, s. 74). İnternetin tüm dünyanın Kuzey Amerikalılar gibi yazıp düşünmesini sağlamayı amaçladığı şeklinde eleştiriler yöneltiliyor (De Benoist 1996, s. 120).

Aile çözülüyor, mahremiyet, aşk ve erotizm biçim değiştiriyor!

Geleneksel aile ekonomik bir birimdi. Orta Çağ Avrupa'sında evlilik cinsel aşka bağlı olmadığı gibi, aile yuvası da cinsel aşkın yeşereceği bir yer olarak görülüyordu; genellikle kadınlar ve çocuklar haklardan mahrumdular. Bugünse bir süreden beri birçok şeyin ölümünden olduğu gibi "ailenin ölümü"nden de bahsediyoruz. Belki hala evlilik yaygınlığını koruyor ama bu artan boşanmalarla birlikte oluyor ve artık evlilik çift olmanın tanımlayıcı bir ögesi değil. İngiltere ve ABD gibi ülkelere sık boşanma, evlenme oranlarından dolayı "çok boşanma, çok evlilik" toplumları deniyor. Bazı ülkelerdeyse tüm doğumların üçte birinden fazlası evlilik dışında gerçekleşiyor, tek başına yaşayan insanların oranı hızla artıyor ve aynı şekilde Batı'da doğurma oranları düşüyor.

Son yıllarda Batıda başlayan bir dalga hızla tüm dünyaya yayılıyor; cinselliğin üremeden tamamen ayrı bir süreç haline gelmesiyle, cinsel yaşamlar kökünden değişiyor. Cinsiyetler arası eşitliğin yanı sıra geleneksel aileyle bağdaşmaz olan cinsel özgürlük anlayışı yaşam geçiriliyor. Anne-baba-çocuk ilişkileriyle birlikte cinsel ilişkiler ve aşk bağları da değişiyor (Giddens 1996).

Mahremiyet alanındaki tüm bu değişiklikler, enformasyon teknolojilerindeki devrimle birleştirildiğinde, ruhsal rahatsızlıkların görünüm ve içeriklerinin ve buna bağlı olarak başta psikoterapistler olmak üzere ruhsal tedavilerin ciddi biçimde değişecekleri söylenebilir (Göka 1999).

Küreselleşmedeki mekan değişimleri bazen çok acıklı olabiliyor; insan ömrünün uzaması da pek çok soruna yol açabiliyor!

Küreselleşmeye doğrudan bağlanamasa da zamanımızın önemli bir değişiklik alanı da, nüfus artışı, göçler ve dünya nüfusunun yaşlanmasında kendisini gösteriyor (Thurow 1997, s. 74-97). Nüfus artışının yoksul ülkelerde daha çok olması, bu ülkelerde genel sağlık sorunlarının yanı sıra ruh sağlığı sorunlarının da artacağına işaret etmektedir. Her ne kadar küreselleşmeyle birlikte, turizmin de adeta Batı'dan dünyanın diğer yörelerine doğru "göç" diye nitelenebilecek ölçüde artışı söz konusuysa da, ruh sağlığı açısından asıl sorun, gelişmiş Batı ülkelerine yapılan kitlesel göçlerde yaşanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda kitlesel göçleri durdurmaya yönelik vahşi önlemlere, ruhsal bütünlükleri dağılmış, ağır semptomlar sergileyen zavallı göçmen kitlelerine hazır olalım.

Yaşlı nüfusunun artması ise, insanlık tarihinde ilk kez yepyeni bir sınıf doğurmuştur. Ekonomik bakımdan faal olmayan, oy veren, sayıları giderek artan bu grup dünyayı şekillendiren en önemli güçlerden birisidir. Yaşlılar, sağlık gibi pahalı sosyal hizmetlere gereksinim duyan ve gelir kaynakları büyük ölçüde devlet olan insanlardır. Devletlerin gelişmişlik düzeyine ve

sosyal politikalarına göre, yaşlılara sunulan hizmetler değişiklik gösterecektir. Bilginin ve paranın yönetildiği ABD’de yaşlılığın biyolojisine, psikolojisine ve rehabilitasyona yönelik önemli yatırımlar yapılacağını, dolayısıyla psikiyatri ders kitaplarında yaşlılık dönemine ayrılan sayfaların artacağını ama dünyanın (Avrupa dahil) diğer yörelerinde yaşayan ruh sağlığı profesyonellerinin kıt kaynaklardan dolayı, öğrendikleri bu bilgileri büyük ölçüde kendi yaşlı nüfuslarına uygulamaya fırsat bulamayacaklarını söylemek kehanet olmayacaktır.

Gelenekler çökerken fanatizm yükseliyor!

Geleneklerin küreselleşme sürecinde çökmesinin bir başka sonucu, fundamentalizm tehlikesidir (Giddens 2000, s. 61-63; Thurow 1997, s. 195-202). Fundamentalizm en genel anlamda, geçmişe geri dönüş arzusu demektir; kuşatılmış gelenektir. Fundamentalizm, küreselleşmeye duyulan tepkidir; ona gözlerini kapama ve içe kapanma halidir; dolayısıyla çok sessizliğe tahammül edemez ve diyalogu reddeder. Ancak fundamentalizmi yalnızca dinsel anlamıyla değil, her türlü, etnik, milliyetçi, siyasal anlamlarıyla değerlendirmek gerektiğini hatırdan çıkarmamalı; dünyanın her yerinde fundamentalist tepkiler çıkabileceği (örneğin Batı’daki yabancı düşmanlığı, kadın özgürlüğüne karşı muhafazakar tepkiler gibi) bilinmelidir. Fundamentalizmin ruh sağlığı açısından önemi, şiddete ve fanatizme uygun bir toplumsal vasat olması nedeniyledir. Bu kimi zaman “paranoid endemi” boyutuna ulaşmakta, birey-kültür ve psikopatoloji arasında sıkışan ruh sağlığı profesyoneli hiçbir şey yapamadan çaresizlik içinde olup biteni seyretmektedir.

Küresel insan, risk toplumunda yaşayan insandır!

Küreselleşmeyi "risk" kavramıyla anlamaya çalışanlar (Beck 1992) ruh sağlığı profesyonellerinin kayıtsız kalamayacakları bir psikososyal gerçeği de göz önüne sermektedirler. Geleneksel toplumlarda belki doğadan ve diğer insanlardan gelen somut tehlikeler daha çoktu ama yine de onlar "risk toplumu" değillerdi. Çünkü risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır; dolayısıyla yalnızca geleceğe yönelmiş ve geçmişten kopmaya çalışan modern toplumlarda söz konusudur. Yaşadığımız modern toplum, doğadan ve gelenekten gelen dışsal tehlikeleri belli ölçülerde kontrol altına almıştır ama bilgilerimizin dünya üzerindeki etkisiyle kendi imal ettiğimiz riskler, çevresel sorunlar, silahlanma, nükleer tehlike ve oynak finans piyasaları gerçekten de bir anda büyük felaketlere yol açma olasılığı taşımaktadır (Giddens 2000, 35-48).

Küreselleşme, bir yanıyla giderek artan ekolojik sorunların küresel hale gelmesi, çözümsüz bir ekolojik sorunun tüm gezegeni mahvetme olasılığının bulunmasıdır. İmal edilmiş riskler yalnızca bunlarla sınırlı değildir;

önceleri büyük ölçüde gelenekler tarafından sınırları çizilen evlilik ve çocuk yetiştirme tarzları, kişileri belirsizlik bakımından zor duruma sokmuyordu. Oysa şimdi tüm bu alanlarda tam bir belirsizlik egemendir ve insan ne yapacağını kendisi belirlemek durumundadır. Küreselleşen dünyadaki risk alanlarına bir de AIDS gibi cinsel yoldan bulaşan ölümcül hastalıkların tehlikelerini eklersek, neden "anksiyete çağı"nda yaşadığımızı daha iyi anlayabiliriz. Riskle baş etmenin en iyi yolu, sigortalamaktır ve zaten sigorta sisteminin risk toplumunda ortaya çıkmış olması bu nedenledir. Ama küreselleşmenin anksiyete uyarıcı atmosferi için nasıl bir ruh sağlığı sigortası bulunabilecektir? Bu, birincil düzeyde önleme yönelik bir çaba mı olacaktır yoksa anksiyolitik ilaç kullanımında bir takım yenilikler mi beklenecektir; maalesef bu da belirsizdir.

Ulus devletler, ulusal ekonomiler ve ulusal sağlık politikaları çöküyor mu?

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir başka sonucu sosyolog Daniel Bell'in, ulusun artık büyük problemleri çözemeyecek kadar küçük, küçük problemleri çözemeyecek kadar büyük olduğu şeklindeki saptaması (Bell 1987) çok iyi anlatmaktadır. Dünyanın siyasal ve ekonomik sahnesinde küreselleşmeyle birlikte özellikle iki güç büyük bir gerileme halindedir. Bunlar ulus-devletler ve yoksul Güney ülkeleridir. Küreselleşme ve ulus-devletlerin geleceğiyle ilgili yoğun tartışmalar yapılmasına rağmen (Hirst ve Thomson 1998; Rodrik 1999) küreselleşme süreciyle birlikte genel olarak ulus-devletlerin ve özel olarak sosyal refah devleti anlayışının büyük ölçüde kan kaybettiği tartışılmayacak bir gerçektir.

Bugün dünyanın en büyük yüz ekonomisinden ellisinin devletler değil şirketler olması; dünyanın en zengin üç adamının servetinin, 48 ulusal devletin ya da bir başka deyişle dünya nüfusunun üçte birinin gelirinden fazla olması (Başkaya 1999, s. 21) bunu apaçık gösteriyor. Çünkü ulusal ekonomik politikaların artık eskisi gibi etkili olması beklenemez ve geçmişteki jeopolitik anlayış değişmiştir. Ulusal kimlikler yeniden biçimlendirilmek zorundadır; "aile", "çalışma", "gelenek" ve "doğa" gibi "ulus" kavramı da son zamanlarda ciddi içerik değişimleri yaşamaktadır. Ulusal kimliğin yıpratılmasından ve geriletilmesinden doğan boşluk, çok-kültürcülük adına etnik ve kültürel yamalarla giderilmeye çalışılmaktadır.

Küreselleşmenin ulusal devletler aleyhine olan boyutunun ruh sağlığıyla ilgisi, sosyal politikalardan vazgeçilmiş olmasının ruhsal rahatsızlığı olanlara ve ailelerine getireceği yükler ve ulusal kimliğin parçalanması nedeniyle ortaya çıkan karmaşanın yaratacağı derin kaygılar, şüpheler, şiddet ve çatışma ortamıdır.

Ulusal devletlerin gerilemesinin ruh sağlığına olumsuz bir etkisi ise, hiç beklenmedik bir alandan geliyor: Dünya sorunlarının belirsiz ve kural-sız kaldığı, bir kontrol merkezinin ortadan kalktığı dünyada, mafya istediği gibi at oynatabilmektedir. 1995 yılında uyuşturucu ticaretinin 4000 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu rakam dünya ticaretinin %8'ini oluşturmakta olup, demir çelik ve motorlu araçların payından yüksektir (Bozkurt 2000, s. 109). Uyuşturucu piyasasının denetimsiz kalmasının toplumsal boyutu psikiyatriden daha çok neyi etkiler ki?

Küreselleşme tarafsız mı?

Küreselleşme, görüldüğü kadarıyla tarafsız bir süreç değil ve sonuçları şimdilik yalnızca “Kuzey” insanlarına, daha doğru bir deyimle ABD’ye yarıyor ve Kuzey’in dışında yaşayan birçok insanı rahatsız ediyor. Yerel kültürleri giderek yok olan ve artan eşitsizlikleri her gün daha çok yaşamalarında hisseden Güney’in yoksul halkı, küreselleşmeyi “Batılılaştırma” ve “Amerikanlaştırma” olarak algılıyorlar ve kendi gelecekleriyle ilgili yoğun bir kaygı ve şüphe içindeler. Bu durumun en temel özelliğinin “Batı-dışı toplumlarda sürekli Batı tarafından gözetlendiği ve Batılıların her şeyi gördükleri ve bildikleri” duygusu olduğunu söyleyenler ve olup bitenleri “sibernetik sömürgecilik” olarak niteleyenler var (Sid-Ahmed 1996, s. 17-21). Milyonlarca uydu ve Atlantik’ten Pasifik’e uzanan yüz binlerce kablo tarafından sarılmış yoksul Güney insanının yaşadığı küresel psikolojik ortam üzerinde düşünülme zorundadır.

Gerçekten de küreselleşmeye toplumsal adaletsizlik açısından bakıldığında istatistikler ürkütücüdür. Bunun için Birleşmiş Milletler’in 1999 yılı “insani kalkınma raporu”na ve Dünya Bankası’nın raporlarına (Global Economic Prospects 1998/1999) şöyle bir göz atmak bile yeterli. Dünya nüfusunun en yoksul beşte birinin küresel gelirdeki payı 1989-1999 yılları arasında %2.3 ten %1.4 e düşmüş. Yoksul Güney ülkelerinin birçoğunda güvenlik ve çevre düzenlemeleri ya çok düşük düzeyde ya da hiç yok. Bazı uluslar arası şirketler, buralarda kalitesiz tıbbi malzemeler, zararlı böcek ilaçları gibi kendi ülkelerinde pazarlayamadıkları mallar satıyorlar. Dünyanın mevcut tablosu, sanıldığı gibi küresel bir köyden (village) ziyade küresel bir yağmaya (pillage) benziyor (Giddens 2000, s. 27).

358 küresel milyarderin toplam servetinin dünya nüfusunun %45’inin toplam gelirlerine eşit hale geldiği bu dünyadaki manzarayı yeni bir “yol kesip soyma” yöntemi olarak nitelemek de mümkün (Keegan 1996). Üstelik eski zenginler, zengin olmak ve zengin kalmak için yoksullara gereksinim duyuyorlardı; bugün ise “çalışma”nın nitelik değişimlerinden sonra, zenginlerin yoksullara gereksinimi kalmadı. Yoksullar artık kaderleriyle baş başa (Bauman 1999b)...

Küreselleşme sürecindeki gelir dağılımı, yalnızca Kuzey-Güney arasında eşitsizlik yaratmıyor; tüm gelişme ibreleri ABD'yi gösteriyor. Günümüzde uluslar arası sistemi ayakta tutan ABD, son iki yılda dünyadaki gelir artışının yarısını elde etmiş (Ulagay 1999, s. 85). Bu açılardan bakıldığında küreselleşme sürecine "dünyanın Amerikanlaşması" da deniyor (Gerbier 1999, s. 107).

Dahası toplumsal adaletsizlik bakımından küreselleşme, bizzat Kuzey'in yoksul kesimlerinde de tepkiye neden oluyor. Şehirlerin merkezlerinde yoksullar sefaletle terk edilirken, elitler şehrin çevresinde kendilerine müstahkem mevki kuruyorlar. Duvarların arkasındakilerle önündekiler arasındaki gerilim Gregory Bateson'un "Schismogenetik zincirler teorisi"nde (1973, s. 41-42) olduğu gibi giderek artıyor; ki bu teoriye göre ezeli rekabet sınırlanmaz ve düşmanlığa dönüşürse, sistemin çöküşü kaçınılmaz olur. Yer yer başkaldıran yoksulların gösterileri, artık ritüel halini almış polis çatışmalar, futbol fanatiklerinin saldırıları şehirlerin şiddet potansiyelinin habercileri olabilir. Günümüzün postmodern şehirlerinde korku faktörü, medyanın yaydığı sonu gelmez tehlike haberleri bir yana, kilitlenen arabaların ve ev kapılarının, güvenlik sistemlerinin, bütün yaş ve gelir gruplarında "kapalı" ve "emin" cemaatlerin artmasının ve kamusal mekânlarda artan kontrolün gösterdiği gibi kesinlikle büyümektedir (Elin 1997, s. 13).

Yalnızca gelir dağılımdaki uçurumlar değil, toplumun McDonaldlaştırılması (Ritzer 2000) ve tüketim merkezli oluşu (Featherstone 1996) da şiddetli eleştirilere neden oluyor. Bunun yanı sıra küreselleşmenin temel teknolojisi olan enformasyon teknolojilerine yönelik olarak da ciddi eleştiriler söz konusudur. Kimi sosyologlar (Bauman 1999a, s. 60; Poster 1996, s. 204) bedenlerimizin şebekelere, veri tabanlarına, enformasyon koridorlarına dizilmiş tespit taneleri benzetmesini yapmakta, gözlenmekten kaçamayacağımız ve enformasyon yıldızlarını seyretmekten başka elimizden bir şey gelmeyen bir dünyada yaşadığımızı öne sürmektedirler.

Ve geleneğin, ailenin, ulusal devletin, sosyal politikaların geriletildiği ama gelir dağılımdaki adaletsizliğin arttığı bir dünyada liberal öneriler, sorun ruhsal rahatsızlıklar, özellikle tedavisi imkansız düzeyinde zor ve kalıcı ruhsal rahatsızlıklar olduğunda hiçbir işe yaramıyor. Küreselleşmenin yol açtığı sorunlar için gündeme getirilen "sosyal sorumlu küreselleşme" önerilerine (Bozkurt 2000, s. 108; Ulagay 1999) özellikle ruhsal rahatsızlıklar da gereksinim var.

Tüm bu değişiklikler ruh sağlığı anlayışında ve hizmetlerin örgütlenmesinde yeni bakışlara gerek olduğunu göstermektedir. Özellikle ruh sağlığı hizmetlerinde çok önemli olan toplumsal destek sistemleri anlayışı yeni-

den gözden geçirilmek, geleneğin ve ailenin etkisinin azalmasına bağlı ortaya çıkan boşluklar uygun biçimlerde giderilmek zorundadır (Göka 2001).

Bilim ve teknolojinin küreselleşmesi ve sonuçlarını henüz kestiremediğimiz biyoteknolojik devrim!

Bilim ve teknolojinin kendisinin küreselleşmiş oluşu, yaşadığımız zamanların bir başka gerçeğidir. Bugün tüm dünyadaki bilim insanlarının sayısı, bilimin önceki tüm tarihinde çaba göstermiş insanların sayısından daha fazladır; tıpkı İki Dünya Savaşı'nda ve son yıllardaki etnik boğazlaşmalarda ölen insan sayısının tarihteki tüm savaşlarda ölenlerden daha fazla olması gibi...

Bu arada "bilim" anlayışımızda değişiklikler oluyor. Geçmişte sosyal bilimlerin doğa bilimlerine öykünmesinden söz ederken şimdi doğa bilimlerinin sosyal bilimlere benzemesinden bahsediyoruz. "Belirsizlik", "olasılık", "yorum" gibi kavramlar öne çıkıyorlar (Göka, Topçuoğlu, Aktay 1996; Gulbenkian Komisyonu 1996). Bu durum psikiyatriye etioloji ve tedavi tartışmalarında "çok-etkenlilik" olarak yansdı.

Ama bir yandan geçen yüzyılın pozitivistizmindeki "gerçeğin kesin bilimsel bilgisi" iddiasını yeniden canlandıran genetik ve biyoteknolojideki gelişmeler, yakın geleceğin en önemli değişikliklerini yaratmanın eşliğinde (Giddens 2000, s. 46; Rifkin 1998). 2000 yılının ortasında Clinton ve Blair, "İnsan Genomu Projesi"nin (HUGO) sonuna geldiğini ve bunun enformasyon devriminden bile daha büyük bir devrim olduğunu açıkladılar. Birçok devlet ve ilaç sanayi biyoteknolojik atılımlar yapmaya hazırlanıyorlar (Miller 2000) Geçmişte sosyobiolojiden konuşurken şimdi toplumun biyolojiye göre yeniden şekillendirilmesi anlamında "biyososyalite" (biosociality) den konuşmaya başladık.

Genetik ve biyoteknolojideki gelişmeler, davranış genetiği alanındaki adımlarla (Hamer ve Copeland, 2000) birleştirildiğinde, önümüzdeki yıllar ruh sağlığı alanında etiolojiden tedaviye birçok bilginin değişeceğini ve şimdilik etikçiler arasında süren tartışmaların çok hızla somut etik sorunlar olarak karşımıza geleceğini söylememiz mümkündür.

1968'in toplumsal eleştiri dalgasından hem dışardan hem içerden şiddetle etkilenen Psikiyatri, bu kez küreselleşmeye karşı Seattle'dan ve başka yerlerden yükselen eleştiri dalgasından etkileneceğe benziyor. Psikiyatriyi eleştiren oklar bu kez sanki hasta haklarından kaynaklanacaklar ve psikiyatriyi "öjeni" (eugenics) ve çok-uluslu şirketlerin hizmetinde olmakla suçlayacaklar gibi görünüyor.

KAYNAKLAR

- Başkaya F. 1999. *Küreselleşme mi, Emperyalizm mi? Piyasacı efsanenin çöküşü*. Ütopya Yayınları, Ankara.
- Bateson G. 1073. *Steps to An Ecology of Mind*. Paladin, Frogmore.
- Bauman Z. 1999a. *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları (Globalization: The Human Consequences)*. Abdullah Yılmaz. Çev. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman Z. 1999b. *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar (Work, Consumerism and The New Poor)*. Öktem Ü. Çev. Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Beck U. 1992. *The Risk Society: Towards Another Modernity*. Sage, London.
- Bell D. 1987. *The World and United States in 2013*. Daedalus, 116:3. 1-31.
- Bozkurt V. 2000. *Küreselleşmenin toplumsal sonuçları. "Küreselleşmenin İnsani Yüzü" içinde*. Bozkurt V. Editor. Alfa Yayınları, İstanbul.
- De Benoist A. 1996. *Confronting globalization*. Telos, 108:117-138.
- Elin N. 1997. *Shelter from the Storm, or Form Follows Fear and Vice Versa*. In " *Architecture of Fear*" Elin N. Editor. Princeton Architectural Press, New York.
- Featherstone M. 1996. *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü (Consumer Culture and Postmodernism)*. Küçük M. Çev. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gerbier B. 1999. *Kapitalizmin bugünkü aşaması olarak geo-ekonomik emperyalizm. "Küreselleşme mi, Emperyalizm mi?" içinde*. Başkaya F. Editor. Ütopya Yayınları, Ankara.
- Giddens A. 1996. *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm (The Transformation of Intimacy Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies)*. Şahin İ. Çev. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens A. 2000. *Elimizden Kaçıp Giden Dünya (Runaway World)*. Akınhay O. Trans. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Global Economic Prospects and Developing Countries*. 1998/1999. www.worldbank.org/prospect/gep98-99.
- Göka E. 1997. *Freud ve Nietzsche: Postmodern durumda psikiyatrinin geleceği için bazı sezgiler. "Varoluşun Psikiyatrisi" içinde*. Vadi Yayınları, Ankara., 183-191.
- Göka E. 1999. *Zamanın ruhu insanın ruhunu döver mi? "Bilimlerin Vicdanı Psikiyatrisi" içinde*. Ütopya Yayınları, Ankara.
- Göka E. Topçuoğlu A., Aktay Y. 1996. *Önce söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Göka E. 2001. *Ruh sağlığı hizmetlerinde organizasyon sorunları*. www.drerolgoka.20m.com
- Gulbenkian Komisyonu. 1996. *Sosyal Bilimleri Açm (Open The Social Sciences)*. Tekeli Ş. Çev. Metis Yayınları, İstanbul.

Gutman A. 1996. *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası (Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hamer D., Copeland P. 2000. *Genlerimizle yaşamak: Onlar, Neden sandığımızdan daha Önemli (Living with Our Genes: Why They matter More Than You Think)*. Özbay F. Çev. Evrim Yayınları, İstanbul.

Hirst P., Thomson G. 1998. *Küreselleşme Sorgulanıyor (Globalization in Question)*. Yücel E., Erdem Ç. Çev. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Human Development Report. 1999. *Globalization with a Human Face*. www.undp.org/hdro/99.htm

Keegan V. 1996. Highway robbery by the supper-rich. *The Guardian* 22 July.

Miller Kl. 2000. The Biotech Boom. *Newsweek*, October 30.

Poster M. 1996. *Database as discourse, or electronic interpellations. In "Detraditionalization"* Heelas P, Lash S. Morris P. Editors. Blackwell, Oxford.

Rifkin J. 1998. *Biyoteknoloji Yüzyılı. Genlerden Yararlanma ve Dünyayı Yeniden Kurma. (Harnessing the Gene and Remaking the World The biotech Century)*. Kapkın C. Çev. Evrim Yayınları, İstanbul.

Ritzer 2000. *Toplumun McDonalddlaştırılması (The McDonaldisation of Society)*. Şen

Süer Kaya. Çev. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rodrik D. 1999. *Küreselleşme Sınırı Aştı mı? (Has Globalization Gone Too Far?)* Akyol İ., Ünsal F. Çev. Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul.

Sid-Ahmed M. 1996. Siberetik Sömürgecilik ve ahlaki arayış. *NPQ (New Perspectives Quarterly) Türkiye*. 3:9.

Thurow LC. 1997. *Kapitalizmin Geleceği. (The Future of Capitalism)*. Demirtaş S., İlseven N. Çev. Sabah Kitapları, İstanbul.

Ulagay O. 1999. *Quo Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü*. Doğan Kitap, İstanbul.

Yıldırım E. 2000. *Küreselleşme, refah devleti ve risk toplumu. "Küreselleşmenin İnsani Yüzü" içinde*. Bozkurt V. Editor. Alfa Yayınları, İstanbul.

KÜRESELLEŞME VE HOŞNUTSUZLUKLARI

*Cem Kaptanoğlu**

Yerküre güneşten koştuktan sonra ikinci kez küreselleşiyor. İlk küreselleşmenin faili, merkezkaç gücüydü. İkinci küreselleşme de yine merkezin egemenliğinde gerçekleşiyor. Yerküremizde merkezin dışında kalanların, başka bir deyişle, içerdeki dışarının, köşeleri törpülenip, yuvarlatılıyor. Yerkürenin sahipleri, köşesiz, pürüzsüz yüzeyle, hiçbir sınıra takılmadan gezinmenin, “sörf yapmanın” hoşnutluğunu arzuluyorlar. Artık merkezdekilerin ürettiği her şey, köşelere takılmadan gezinebilecek küresel dünyamızda. Köşeleri-dışarısı olmayan bir dünyaya az kaldı. Sovyetler Birliği içeri çöktü. Afganistan içeri alındı. Sırada Irak ve diğerleri var.

Köşeler, sivridir, batıcıdır, “ötekidir”. Bu anlamda küreselleşme “ötekinin” ehlileştirilerek yok edilmesidir. İstisnai bir durum da olsa, gerektiğinde, ötekinin fiziksel olarak yok edilmesi de küresel kabul görebilir. Öteki, yani yabancı, dışarıdaki, barbar, üçüncü (dünyalı), ehlileştirilip “benzetilerek” veya “içeri alınarak” yok ediliyor. Yabancı, genellikle hoşnutsuzluk yaratan, araya giren üçüncü kişidir-üçüncüdür. İkili mutluluğumuzu bozar. Bize ait olanı tehdit eder. Merkezdekiler, ötekinin, üçüncünün içeri alınmasından hep rahatsız olmuşlardır. Onlar için en iyi üçüncü- yabancı, sınırın ötesindeki, dışarıdakidir. Fakat küreselleşme, Birinci Dünyanın, Üçüncüyü veya Kuzeyin Güneyi veya merkezin çevreyi kendine benzetmesi demektir. Her benzetme, benzemeyi de içeren iki yönlü bir süreç olarak işler. Merkez, ötekini kendine benzetip içeri alırken kendisi de ötekine karışır. Bir başka deyişle küreselleşme aynı zamanda melezlenme, bulaşmadır da. Merkezdekiler, köşesiz, sınırsız küresel dünyada, ötekinin- yabancıнын serbest dolaşabileceğini hesaba katmadılar. Üçüncülerle dolu gemiler, konteynırlar, otobüsler hatta uçaklar sınırlarında, içeri alınmak için bekliyor veya sınırı geçip merkeze b-ulaşıyor.

Kürenin hakim üretim tarzı olarak kapitalizm ve modernleşme

Küreselleşen kapitalizmin 500 yıllık bir geçmişi var. Ekonominin tarım ve hammadde üretimine dayalı olduğu ortaçağda filizlenip, endüstrileşmeye ve endüstriyel ürünler üretimine dayalı olarak gelişip serpilen, oradan, ekonominin temel unsurunun hizmet sektörü ve enformasyon manipülasyonu olduğu günümüze, yani geç kapitalizme uzanan bir süreç.

* Prof. Dr., Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD

Kapitalizmin söz konusu gelişimini, endüstrileşme ya da modernleşme süreci olarak ta tanımlayabiliriz. Bireyleşme, laiklik, kentleşme, metalaşma, rasyonalite, bürokrasi hep bu sürecin yani modernleşmenin ürünleri. Modernleşme gündelik hayatımıza yeni metalar, yeni teknolojiler, yeni ulaşım ve iletişim yöntemleriyle girdi. Sürekli değişen, dinamik bir ekonomik-toplumsal oluşum olarak kapitalizm, değerleri, idealleri, yaşam biçimi, çevre ilişkileri, zihniyeti hatta biyolojisiyle bireyi de sürekli değiştirmekte.

Modernlik yada kapitalizm öncesi feodal dönemde insanlar, kendilerini büyük bir ilahi düzenin parçası olarak hissederlerdi. Melekler, cinler, periler ve diğer dünyasal varlıklardan oluşan “Büyük varoluş zinciri”nin bir halkasıydı insan. Evren ve toplum, en üstte Tanrı'nın yer aldığı hiyerarşik bir yapıydı ve insanlar, genellikle doğuştan gelen bir konum, rol ve sınıfa hapsedilmişlerdi. Modernlik öncesi toplumlarda, doğanın ritmiyle değişen ve tekrarlayan, yavaş, döngüsel bir zaman akışı vardı. Bu düzende değişmemek, hep aynı kalmak, uyum için temel kuraldı. İnsanın topluluk içinde nasıl eriyip yutulduğunu, bireyin, topluluğa göbük bağıyla nasıl bağlı olduğunu göstermesi açısından aşağıdaki tarihi bilgi oldukça ilginçtir. “İngiltere’de geçmişten bugüne uyuma biçimindeki değişimler” adlı incelemede Ortaçağ’da, aile bireylerinin hizmetkarlarla tek bir devasa yatakta yattıkları ve yatağın, okul çocuklarına yönelik adabı muaşeret kitaplarına girecek kadar toplumsal bir yer olduğu belirtilir. Bu kitaplarda çocuklara; “yatakta sessiz olunuz, konuşmaları kısa kesiniz, yatak kıyafetinizi giyiniz...” gibi öğütler verilmektedir. Modern birey için ise mahremiyet sınırları, yatağın sınırlarını aşmış, odayı içine almıştır. Herkesin kendi odası olması, bireyleşmeyle ilişkisi bağlamında tamamen modern bir fikirdir.

Ortaçağın tarımsal üretime dayalı “donmuş” toplumlarını çözüp dağıtan, tek tek bireylerin “sıfırdan başlayarak” kendilerini var edebileceğini gösteren tüccarlar oldu. XVI. yüzyılda sayıları iyice artan tüccarları L. Febvre şöyle tanımlar: “Tüccar bir maceracıdır. Ani karar veren olağanüstü fizik ve manevi enerjiye, rakipsiz cesaret ve kararlılığa sahip bir kişidir. Böyle olmak zorundadır. Aksi taktirde meslek onu ezer. Bu kişi bugünün tüccarı gibi yerleşik bir aracı değildir. Bir mal kaşifi, bir trafik mucididir. Hepsinden öte bir spekülatördür.” Bir bakıma, kapitalizm ve küreselleşme, içe kapalılığı, durağanlığı kırıp, kent kent, kasaba kasaba dolaşmaya başlayan tüccarın başlattığı öykünün devamıdır. Tüccar, maceracıdır, çünkü, kentler arasında kelle koltukta, evinden uzak, yıllarca durmadan dolaşır. Soyulur, esir alınır, öldürülür. Sadece yola çıkarken yanına aldığı malları satmaz, yolda yakaladığı fırsatları değerlendirir, alır-satar, alır-satar. Bu nedenle mal kaşifidir, spekülatördür. Trafikğin yalnızca bu dünya ile öbür dünya arasında olduğu bir düzende, tüccar, yolun, yolculuğun, trafikğin mucididir. Tüccar sınıfı, yürümeyi yeni öğrenen bebek gibi bir mucize gerçekleştirdiğine ve bunu “sıfırdan başlayarak” tek başına yaptığına kendini inandırır. Büyük kutsal

zincir kırılmıştır. Tepede Tanrının yer aldığı hiyerarşi dağılmıştır. Kendi gücüne güvenen, akıl yürüten, dünya zenginliklerini ele geçiren birey, Tanrıdan boşalan yere, tepeye tırmanmaktadır. Ressamlar, İncil'den tasvirler yapmayı bırakmış, altın tartan, para sayan burjuva portreleri yapmaktadırlar.

Teknolojinin ilerlemesi ve sanayi devrimi, tüccarı, burjuvaya dönüştürürken, modern bireyin özdeşim nesnesi, benlik ülküsü, gittikçe güçlenen yeni sınıfın özelliklerinden etkilenir; temel arzusu, daha fazla güç, daha büyük servet, doğa üzerinde daha fazla denetim olan bir birey. Kapitalizm, büyük bir arzunun, enerjinin serbestleşmesini sağlamıştır. Müteşebbis burjuva ruhu, narsistik bir coşkuyla dünyayı kendine benzetme çabasındadır. Birey doğmuştur. Özgür, aklına hayran, benlik saygısı yüksek, şişkin egosuyla karşımızdadır. Burjuvazi bu dönemde, kendi imgesinde kendi ideali ni görür. Manik bir coşku dönemindedir. Aynı dönemde K. Marx ve F.Engels “Burjuvazi kendi imgesine bakarak bir dünya yaratır” diyeceklerdir. Kapitalizmin en eski, en temel saplantısı dünyayı kendine benzetmek arzusudur diyebiliriz. Bu nedenle, piyasanın ve üretimin küreselleştiği geç kapitalizm, dünyayı da küreselleştirmek ister.

Sınırsız narsisizmiyle dünyaya yönelen burjuvazinin, ideallerini gerçekleştirilmesini engelleyen her şeye ölümcül bir öfke duyması, ele geçirip, tahakkümü altına alamadığı herşeyi, düşman, yabancı, şeytan, “öteki” olarak görmesi beklenen bir durumdur. Doğal olarak tarih boyunca sermayenin sınıf öfkelerini uyandıran pek çok direniş, isyan, engel ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin öteki yüzünü açığa çıkaran işte bu “ötekiler”dir. Bu bağlamda iki modernite vardır. Teknoloji, bilim, zenginlik, ilerleme, aydınlanma ve öteki modernite: Topraktan, ait olduğu yerden koparılmış, yersiz yurtsuz köylüler. Kentlerin varoşlarında sefalet içinde yaşayan proleterler. Acımasızca sömürülen kadın ve çocuklar. Hammadde olarak görülen, talan edilen doğa. Sayıları 19.yy boyunca hızla artan hapisane, tumarhane ve kerhaneler. Savaşlarla sömürgeleştirilen ülkeler, köleleştirilen halklar, ırklar. İsyancılar, katliamlar, dünya savaşları....

C. Dickens, K.Marx veya S. Freud'un görüp eleştirdikleri, kapitalizmin bu ikinci yüzüdür. S. Freud, aydınlanma öğretisinin, hümanizmin, evrenin merkezine yerleştirdiği, özgür, akılcı, laik, girişken, güçlü bireyin durumunu, “Uygarlık ve Huzursuzlukları”nda şöyle tanımlar. “*İnsan deyim yerindeyse bir tür protezli tanrı haline gelmiştir. Yardımcı organlarının tümünü kuşandığında hayli mükemmeldir. Ama bunlar kendi bedeninin parçası değildir. Gelecek çağlar, uygarlığa bu alanda düşünülemez kadar büyük ilerlemeler getirecek, tanrıya benzerlik artacaktır. Ancak günümüz insanının tanrıya benzemesinin kendisine mutluluk getirmediğini unutmamız gerekiyor.*” Freud, modern bireyin protezlerle şişirilmiş benlik algısının trajik bir yanılsama olduğunu

söyler. Psikanalizin burjuva düşüncesine en büyük süprizi ise, Descartes ve artçılarının göklere çıkardıkları, öznenin merkezine yerleştirdikleri akılı, yani egoyu, akıldışının, bilinçdışının önemsiz bir uzantısına indirgemesidir. Psikanaliz, hakikate ulaşmanın tek yolunun akıl olmadığını öğretir. İnsan ruhsallığında belirleyici olan bilinçdışı, akıldışı olandır. Freud, “modernitenin getirdiği bunca acı, ölüm, savaş, kutsanan burjuva aklının ürünü değil midir?” diye sorar. Aynı kitabında Freud, modernitenin ilahlaştırdığı ego illüzyonunu yıkar; *“Normalde kendilik duygusundan, kendi benimiz duygusundan daha sağlam hiçbir şey yoktur bizim için. Bu ben kendi başına ayakta duran, bütünlüklü, diğer her şeyden kesin sınırlarla ayrılmış bir şey olarak görünür bize. Ancak ben-ego- id’e –akıldışına- bir ön cephe görevi görür.”* Yani ardında bilinçdışını “ötekini” saklayan bir maskedir ego. “Uygurlık ve Hoşnutsuzlukları”nın I. Dünya savaşından sonra yazıldığını, kapitalizmin büyük krizinin başladığı 1929’da New York Borsası çökmeden 1 hafta önce baskıya verildiğini, kitap yayımlandıktan 1 yıl sonra 1930’da Hitler’in Nazi Partisi’nin milletvekili sayısını 12 den 107 ye çıkardığını hatırlatmakta yarar var. Freud, ülkesinde “öteki”, yabancı olmanın acılarını yaşarken, kitabını, modernitenin yaşam ve aşk dolu yüzünün ölümcül, acımasız yüzünü alt etmesini dileyerek bitirir. *“Artık diğer ‘semavi güç’ ün, ebedi Eros’un kendisi gibi ölümsüz rakibiyle giriştiği kavgada kendi üstünlüğünü göstereceğini umabiliriz. Ama zafer ve sonucu kim önceden kestirebilir ki?”*

Freud’un dileği gerçekleşmemiştir. Ölüm, yaşama galip gelmiş, II Dünya savaşı büyük acılar getirmiştir. İnsanlığın kapitalizmden, moderniteden vaatlerini gerçekleştirmediği için tekrar hesap soracağı günler, Vietnam savaşı sonrasında gelir. 1968, kitlelerin modernitenin öteki yüzüne isyan ettikleri, özgürlük, aşk, barış, kardeşlik talepleriyle ayaklandıkları günlerdir. 1968’in önemli isimlerinden H. Marcuse, Freud’tan yaklaşık 40 yıl sonra, “Eros ve Uygurlık”ta Freud’un bıraktığı yerden sınırsız narsisizmi, doymak bilmez iştahı yani ego’yu –aklı- eleştirir. Modernliğin ölümcül, öteki yüzüne karşı Eros’un yengisinin yollarını araştırır. Marcus’e göre *“Psikanaliz, ego-kişilik fikrini temel bileşenlerine ‘çözmekle’ bireyi gerçekte meydana getiren birey-altı ve birey öncesi etkenleri açığa çıkarır. Bu modern kültürün en güçlü ideolojik kalelerinden birini yani bağımsız özne görüşünü temelden sarsar.”* Marcuse *“Hayal, haz ilkesinin dilini sürdürmeye, baskıdan kurtuluşun, engellenmiş istek ve doygunluğun türküsünü söylemeye devam eder.”* diyerek akıldışı olanla, bilinçdışıyla ilişkimizi güçlendirmeyi, yani hayal kurmayı önerir. Kitleler, yeni bir dünya özlemiyle ayaktadır. Gerçekten de 60’lar, 70’ler hatta 80’ler hülyalı yıllardır.

Kapitalizm-Modernizm’ den Postkapitalizm-Postmodernizm’e

Şimdi, karamsarlık ve ütopya yokluğuyla karakterize postmodern bir dünyada yaşıyoruz. Postmodernizm, geç kapitalizmin kültürel gelişim

mantığı veya küresel sermayenin işleyiş mantığı olarak tanımlanıyor. Yıkım ve acılara yol açan kapitalizmi aşmayı amaçlayan girişimler, ütopyalar yenildi. Modern düşüncenin sloganı “Aklın yolu birdir” artık demode. Postmodern düşünce bunca vahşet ve trajedinin faili olan, kendini beğenmiş modern aklın, gerçeği, doğruyu yakalamasını imkansız görüyor. Çünkü doğru tek değil. Her aklın kendine göre doğrusu var. Artık postmodern dünyada hiç bir şey kesin olarak bilinemez ve bilinen her şey farklı biçimde bilinebilir. Yani bir bilme biçimi ancak diğer bilme biçimleri kadar iyidir ya da kötüdür. Özetle “aklın yolu çoktur”. Postmodern düşünce, modernizmi, *“bilginin dayandırılabilceği sarsılmaz bir temel arayışından evrenselleştirici ve bütünselleştirici iddialarından, tartışmasız ve kesin gerçeği yakalama kasıntısından ve kuruntulu rasyonalizminden ötürü eleştirir.”* Modernizmin gerçekleştiremediği vaatler, hayal kırıklıkları, postmodernizmin kötümserliğinin, ilerleme, gerçek ve geleceğe inanmamasının, ütopyacı değerleri inkarının temel nedenidir. Postmodernizm, vaatlerini yerine getirmeyen babaya öfkedir, isyandır

Modernlik, tutarlı, kararlı, sabit kimlikleri yüceltiyordu. Sarsılmaz, güçlü kimlikleriyle tarih yazan kahramanlar, özdeşim nesnelere, benzemek istenilen ideal imgeler olarak bireyin önündeydi. Heryer kahramanlarla doluydu. Böyle bir kimlik edinmek bireysel sorumluluk ve ödevdi. Bireyin geçmişini, geleceğe ilişkin tasarımlarına, ideallerine bağlayan ve bu geçmiş-şimdi-gelecek kurgusunda bir bütünlük, tutarlılık hatta esnemezlik arayan modern kimlik beklentisi, postmodern zamanlarda değişti. Bireysel öyküler, başı sonu olan bir film gibi değil artık. Öyküler uçucu anılardan oluşan bir dizi olay. Benlik imgeleri tutarlı, bütünsel bir otobiyografik öykü değil. Postmodern benlikler, bütünlüğü, izleği olmayan fotoğraf koleksiyonu gibi. “Sabırlı, adım adım kendi kimliğini işlemek yerine, bir dizi ‘yeni başlangıçlar’ üst üste konulup yıkılıyor.

Postmodern birey, sürekli hareket istiyor. Yeni tatlar, atraksiyonlar arıyor. Nesne sürekliliği, dışarıda yeni, çekici bir nesnenin varlığıyla yaşıyor. Dışarıda çekici bir nesne varsa, birey kendiliğini duyumsuyor. Geçici ve maymun iştahlı bu dikkat, öylesine gevşek ve uçarı ki odaklandığı nesneyi tüketmeden kendi tüketiyor. TV ekranındaki görüntülerden sıkıldıkça zapping yapan ve bölük pörçük imgelerle özdeşleşen izleyicinin benlik durumuna benzer bir yaşantı bu. Öznellikler, kameraya, görüntüye giren yeni nesnelere ve insanların uyandırdığı duymalardan oluşuyor. Önemli olan, gösterinin devam etmesi. Görüntüye yeni insanların yeni nesnelere sürekli girip çıkması. Anlık duymalarda doyum arayan, geçmişle ilişkisi, şimdide aranan doyumun, silik bir anısından ibaret olan bu yaşantıların bellekte kaydedilmelerine de gerek yoktur. Bu nedenle kaydedilenler bir yandan silinir. Postmodern birey için unutmak uyumun en garantili yoludur.

Modern toplumlarda, ortaçağın biteviye tekrarlayan, döngüsel zamanının yerini, dün, bugün ve yarından oluşan, birimlere bölünmüş çizgisel zaman almıştır. Postmodern zamanlar ise, bugünün iki ucunu, dünü ve yarını kesip, onu tarihten kopararak “şimdi”yi mutlaklaştırır. Zamanın akışı, süreğen bir şimdi şeklinde dondurulur.

Z. Bauman’a göre, postmodern yaşam stratejisinin özü, kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmaktır. Bauman, sabitlikten kaçınan bireyi, “turist” metaforuyla açıklar. Sürekli gezen turistler, herhangi bir yerde ne kadar kalacaklarını hiçbir zaman önceden planlamazlar. Yaşamlarının anlamı bir yere varmak değil hareket etmektir. Oysa modern birey için “hacı” metoforunu kullanır. Hacı nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilir. Turistlerin ise hareket halindeyken, şimdiki deneyimlerini anlamlandıracak ulaşmak istedikleri bir hedefleri, kutsal yerleri yoktur.

Tek doğruyu kendi doğrusu olarak gören modern birey, onun doğrusuna inanmayanları, ötekileri, dışladı, kapattı veya yok etti. Oysa postmodern birey, farklılığı kaçınılmaz olarak görür. Farklılığa saygı ve hoşgörü gösterilir. Ancak bu hoşgörü, farklı olan, farklılığı nedeniyle acı çekiyor olsa bile dayanışmaya dönüşmez. Postmodern hoşgörü, kayıtsızlık ve duyarsızlıkla birliktedir. Hoşgörünün esirgendiği farklılık artık biyolojik farklılıklar değildir. Hoşgörü yoksullardan esirgenir. Çünkü postmodern dünyada ancak tüketim piyasasının ayartma ve kışkırtmalarının gereğini yerine getirebilenler ya da Debord’un deyişiyle ancak gösteriye katılabilenlerle, farklılıklarına rağmen yan yana yaşanabilir. Hatta farklılıkları, özgül bir tüketim talebi yaratmak için bir fırsattır. Gösterinin dışında kalanlar, kentin, kürenin ötekileri, yoksullar gözaltında tutulurlar. Artık, refah devleti yöntemleri geçmişte kalmıştır. Kentte ve dünyada polis devleti yöntemleri kullanılır. Yoksulluk suçlaştırılır.

Modernlik gibi postmodernizmin ve küreselleşmenin de iki yüzü vardır. Küreselleşmenin hoşnutsuzlukları, hoşnutluk veren yanlarına koşuttur. Küreselleşmenin en hoşnutluk veren yanı, tarihte ilk kez alternatif bir küresel toplumun maddi temellerini oluşturmasıdır. Küreselleşen yalnız sermaye değildir. İsyen, direniş, dayanışma, umut da küreselleşecektir. Turist gibi eğlenceli neşeyle, hacılar gibi kararlı, aşkla : BAŞKA BİR DÜNYA ASIL ŞİMDİ MÜMKÜN !

KAYNAKLAR

- 1- Charles Taylor (1991) Modernliğin Sıkıntıları, (çev:Uğur Canbilen), Ayrintı Yay., İstanbul.
- 2- Guy Debord (1992) Gösteri Toplumu, (çev:A. Ekmekçi, O. Taşkent), Ayrintı Yay., İstanbul

3- Lucien Febvre (1995) Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler, (çev:M.Ali Kılıçbay), İmge kitapevi, İstanbul

4- Lucien Febvre (1995) Rönesans İnsanı, (çev:M.Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, İstanbul

5- Michael Hard, Antonio Negri (2000) İmparatorluk, (çev:A. Yılmaz), AyrıntıYay.,İstanbul.

6- Steven Best, Douglas Kellner (1991) Postmodern Teori, (çev:M.Küçük),Ayrıntı Yay., İstanbul.

7- Terry Eagleton (1996) Postmodernizmin Yanılsamaları, (çev:M. Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul.

8- Zygmunt Bauman (1997) Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yay. İstanbul.

RUH SAĞALTIMI ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

*Ahmet İnam**

Bu çalışma, çağımızda egemen olan bazı ruhsal ‘terapi’ anlayışlarına yöneltilmiş eleştiri ve yorumları içeriyor. Doğrudan doğruya klinik deneyimlere, bu deneyimlerin modellenerek kuramlaştırılmasına değil eleştiriler: ‘Terapi’ kavramının kendisine tutulmuş ışığın ardından görülen bir ‘psiko-terapi’ bakışı ortaya çıkarma çabası taşıyor. ‘Sağaltım (terapi) nasıl bir insan ilişkisidir? Amacı nedir? **Sağalan, sağaltan, sağalım, sağaltım** arasındaki bağlantı ağları nasıl kuruluyor?’ sorularının odağında yürünerrek, insanın kültür tarihindeki köklerine uzanan ‘terapi’ kavramını yeniden yapılandırmaya çalışıyor

RUH TÂMİR EDİLİR Mİ? ONARIMDAN SAĞALTIMA

İşlevini yerine getirmeyen bir makine, bir düzenek, artık amacına hizmet etmediği için kullanılmaz olur. Ya onu yeniler, yerine bir **sağlamını** koyar ya da onarıp işletmeye, çalıştırmaya çabalarız.

İnsan organlarında benzer bir aksaklığa karşı müdahalemizde de aynı kaygı var:Onları işler kılmak, işlevlerini görür hale getirmek.

Tâmir, düzeneğin eskisi gibi çalışmasıdır? Yoksa, nasıl çalışırsa çalışsın, yeter ki çalışsın anlayışıyla gerçekleştirilen bir iş midir? Eskisi gibi olmasa da, ‘idare eden’ bir değişiklik midir? Onarım öncesi ve sonrası farkı, onarımın temel anlamını oluşturuyor. Neydi? Bozuldu. Onardık. Ne oldu? Kimi tamirciler övünmek için ‘eskisinden daha güzel oldu’ diye ifade ederler, onardıklarını.

Bozulmanın yazgısında vardır belki. Bozulmaya görsün, bir daha iflah olmaz, eskisi gibi olmaz, **verimi düşer**. Belki öyle düzenekler (mekanizma!) vardır ki bozuldukça daha verimli çalışırlar. (Elbette onarılmak koşuluyla!) Tamir ve onarım arasında, bu noktada bir ayırım gerekiyor:Tamir, tutucu bir deyiştirimdir, eskiye ulaşmaya çabalar. **Eskisi gibiyi** hedefler. Eskisine ulaşır ya da eskisinden daha düşük ama ‘tolere edilebilir’, ‘idare eden’ bir verimle düzeneğin, düzenin, sistemin, organın... çalışmasını kabul eder.

Onarımsa, bir tür ‘revizyon’, ‘daha iyileştirme’ amacını taşır. Düzeneğin kimi parçaları ‘eskileriyle’ değil, daha geliştirilmiş yenileri ile değiştirilir.

* Prof Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü

Elbette insan bir ‘düzenekler’ toplamı, bir makine, bir organlar bütünü değil. Onlardan daha fazla bir varlık. İnsanın tamir edilip edilmeyeceği sorunu bu noktada daha belirginleşiyor. Kolu kırılmış, midesi kanayan, böbrekleri çalışmayan insana, tıbbi müdahale ile yapacağımız yardımın hedefi nedir? Tamir ise, hastanın da beklentisi çoğunlukla odur; bu organların işlevlerini yerine getirebilecek bir hale dönüştürülmesi yeterlidir. ‘Sağ olun’ diyebilir hasta, ‘beni tamir ettiniz. Elinize sağlık. Kolumu kullanabiliyorum artık’. Ortopedist onarımı gerçekleştirmişse, ona yanıt: ‘Elinize sağlık, eskisinden daha iyi oldu!’ biçiminde olabilir. Bir estetik cerrah başarılıysa ‘onarıcıdır’, başarısı düştükçe, tamirci, giderek beceriksiz tamirci de olabilir. Teknolojinin ilerlemesiyle, insana genetik müdahaleler yapılabilecek, organları daha iyileriyle değiştirilebilecek. Farmakolojik yardımlarla, tamirden onarıma geçiş sağlanabilecek. Hasta kendini **daha sağlıklı**, daha güçlü duyabilecek, öyle olabilecek.

Sağaltım tamir ya da onarım mıdır? Değilse, ne açıdan farklıdır? ‘İşte ilacını aldın, baş ağrın geçti, hadi güle güle’ midir, sağaltımın sağaltılana söyleyeceği? Hasta ile hekim arasında, örtük ya da belirtik bir anlaşma varsa, tamir konusunda, sağaltım tamire indirgenir. Hasta ‘baş ağrımı geçir, ne olursa olsun geçir’ diyor, hekim de geçiriyor, sağaltım da bu noktada bitiyorsa, sağaltım bir tamirdir. Hastane, bir insan tamir evidir artık. ‘Sana bu protezi taktık, idare et, bacağının olmamasından yeğdir’. İnsan onarım evleri de açılacaktır. Oradaki sözleşme: Eskisinden daha iyi olacaktır. Baş ağrını geçirdik. Eskiden çok kor kaktın, şimdi korkunu da geçirdik. Ne ağrın var ne de korkun. Mutsuzdun. Mutlu oldun. Hem eskisi gibisin hem eskisinde ol mayan olumlu özelliklere sahip oldun. Bu da bizden **cabası**. **Caba**, onarımı tamirden ayıran özellik: **Bonus**, bir ek, bir ikramiye! Doktorum, onarıcı, canım!

Sağaltım, tamir ya da onarımdan **fazla** bir şey. Bu yazı tamirci ve onarımcılar tarafından elbette bir abartı olarak görülecektir, çünkü sağaltımı onların gözünde abartacağım. Benim gözümde, benim gibi düşünenlerin gözünde ise bu bir ‘abartı’ değildir. Sağaltılan bir insandır. Onun herhangi bir organının işlevsel bir bozukluğu, bütünlüğünün aksaması anlamındadır. İnsanın bütünlüğüne yönelmeyen, insanın, **bütünlük taşıyan biricikliğine** yönelmeyen bir yaklaşım sağaltım değildir. Hele aksayan insan ‘psükhe’ si ise sorun daha da önemli, daha da dik kat gerektiren bir özellik taşıyor.

Biraz önce verdiğim örneğe dönelim: Başım ağrıyor. İnceleni yorum. Teşhis. İlaç. Baş ağrım geçiyor. Geçti mi?’- ‘Evet. ’- ‘Güle güle. ’ Neden bu kadarı sağaltım değil? Baş ağrıyanın sağaltım bilinci yok öncelikle. Baş ağrıtan ‘nedenler’ bulunuyor; belki bana lutfedilip söyleniyor bunlar: ‘Başının ağrması şundan şundan’. Boynum bükük. ‘Sağ olun, doktor hanım!’

‘Günde üç öğün yarımşar’. ‘Peki!’ Sağaltan egemen bir sağaltım. Uzman, beni benden daha iyi biliyor, ona emanet ediyorum ağrıyan zavallı başımı: ‘Tamir et de geçsin!’ Kendi bütünsel varlığım hakkında hiçbir bilincim yok! **Baş ağrısına sahip çıkamıyorum**. Nedense sık sık ağrıyor bu lanet olası başım! Eskilerin çocuklarını okul öğretmenlerine emanet edişleri gibi uzatıyorum başı mı: ‘Eti senin kemiği benim!’ Baş ağrısıyla ilgilenen hekim, tet kıklarından geçiriyor onu, bulguları saptıyor: Başımınla, içindekileri arasındaki ilişki ilgisini ne kadar çeker bilmiyorum. Benim duygularımı, düşüncelerimi, çevremle ilişkilerimi sorma zahmetine katlanıyor mu? (Elbette bu benim cüzdanimla da ilişkili dir!) Benim, **beden-duygu-düşünce-çevresel yapı** bütünlüğümü, bu bütünlüğüme bağlı olarak, **kendime özgü** yanım, biricikliğimi, diğer organizmalara benzeyip de onlardan ayrı olan yanlarımı anlama niyetine sahip mi? Ben kendi bütünlüğüme, biricikliğime ilgi gösteriyor, insan olarak kendime sahip çıkabiliyor muyum? Ben, cahil, edilgin, duyarsız, bilinçsiz; hekim, başımın ağrıyan bölgelerine odaklanmış, insan olarak bütünlüğüm ve biricikliğime kayıtsız, nedir aramızdaki hadise? Başım ve hekimim arasında olup biten nedir? Susun, hekimim beni iyileştiriyor. Susun şimdi tamir oluyorum. Hekimime güveniyorum, beni onaracak.

İş başındaki hekim, sağaltımı abartışıma tepki duyup, ‘gel kliniğe gidelim de halimizi bir gör, ondan sonra konuş’. ‘Hariç ten gazel okumak kolay’, ya da çok çok kızmışsa (Bir sayın hocamı, bir toplantıda kızdırmış olmalıyım ki, benzer bir tepkiyi göstermişti: ‘Şu felsefecileri almayalım aramıza!’) ‘Sen benim elime düşersin, seni bir güzel tamir edeyim de gör’ diyebilir. Sağaltım, sağaltanla sağaltılanın **karşılaşmasını** öngörür. Benim yüzüme bile bakmaya n, ağrıyan başımı herhangi başlardan biri olarak gören, üstelik ‘bilimsel olmak’, hasta başının birey selliği ile ilgilenmemekten geçer diyen, elden geldiğince hasta ile hekim arasında ‘nesnellik’, ‘bilimsellik’ etiketi yapıştırılan uzaklığı koyup, beni sağlığıma kavuşturmaya gayret eden hekimimle karşılaşma şansım çok azdır. Elbette pratikte yaşanan zorluklar var: Hastaya ayrılan zaman kısıtlı. Hasta, karşılaşabilme bilincine sahip değil. Hekimin işi başından aşkın. Kişiliği, eğitimi uygun değil. Başımın önündeki yüzümü görmeli hekim. Ben de onun beni görüşünü görmeliyim. (Göremeyecek durumdaki hastalardan söz etmiyorum. Görme olanağına, bilince sahip, ama doktorun yüzüne baktığı halde doktorunu göremeyen hastadan söz ediyorum. Hekimine karşı yürüdüğü halde, hekimiyle bir türlü karşılaşamayan, hekimini bulduğu halde hekimiyle buluşamayan hastadan.) Her sağaltım yalnızca **medikal** bir hadise değildir. Her sağaltım eylemi, eylemleşmesi, etkinliği bir **onto-ethik** durumdur. En azından iki insan varlığı karşı karşıyadır orada: sağaltılan ve sağaltan. Ben ve öteki. Sağaltan ve sağaltılan ilişkisi ben ve öteki arasında özel bir **karşılaşma** ilişkisidir. Bir **güven** ortamında gerçekleşir. Kendi mi hekime **emânet** ederim. Hekim beni emanet aldığı için **sorumluluk** altına girer. Hem

ona, hem sağaltım ortamına, hem kendime güvenirim. Görünüşte bu güven görünmese bile, sağaltımın yürümesi için **güven gücüne** gereksinim vardır. Hekim, yüzü olan, bütünlüğü, biricikliği olan bir insanla karşı karşıya dır. **Karşılaşacağı** bir insanla. **Karşılayacağı** bir varlıkla. İki insanın karşılaşması ile başlıyor sağaltım. Sağalmak için gelenle, sağalmaya katkıda bulunacak olanın paylaştıkları ortamı iki temel boyutuyla görebiliriz:

Karşılaşma Pathos'u, sayrı ile hekimin birlikte soludukları ontolojik, ortaklaşa yaşanan bir **Pathos'**dur. Bir duygusal, düşünsel atmosferdir. Birlikte yaşandığı için, içinde bir **süm-pathos'u**, bir sempatiyi, 'com-passion'u taşır. Araya, teknolojik, sosyolojik, psikolojik engellerin girmediği bu karşılaşma pathosu, talep edenle –karşılаны, emanet edenle-emanet alanı, ortak yolculuğa çıkaracak bir pathostur. Zorluklarla, sorunlarla dolu bir pathos. Bu iki insanı karşılaştırıp, buluşturan iklim, ortak bir ethosu da doğurur. Hekim ve hastanın birlikte yaşayacakları bir ahlaksal insanlık durumu. Sağaltım, bu ortak **pathos** ve **ethosla** var olur. Sağaltan kanayan yaralara dokunur, ortak pathos, o yaraları kendinin yaraları haline getirmiştir. Ethos, karşılaştığı insanın, kendine özgü varlığına yolculuk yapmasına yol açmıştır. Sağaltan ve sağaltılndaki sağaltım bilinci, duyarlılığı birbirlerini bulmalarına, buluşmalarına götürmüştür ikisini de. Öyle bir **pathos** ve **ethos** oluşmuştur ki aralarında, artık sağaltan ve sağaltılan ortadan kalkmış, bir **sağalışım**, karşılıklı sağaltım başlamıştır!

Çizdiğim resim, Platon'un idealar dünyasından kopya edilmiştir. Kim kimle karşılaşıyor ki, hekim hastayla karşılaşım? Üstelik, ruh sağaltımıyla ilgiliyse, karşı tarafta, kendisini, gerçekliği göremeyecek, kör bir ruh dururken, hekim kimle karşılaşacaktır? Hangi pathos? Pathos, patolojik bir durumdadır. Hekim, kendisiyle bir biçimde karşılaşabiliyorsa hastasın daki karşılaşacak yüzü keşfetmesi kolaylaşmaz mı? Kendisiyle karşılaşmamış sağaltan erbabi, sağalışımı hiç yaşayamamış, bunu düşünmeyen, bunun hekimlikle ilgisi olmadığını ileri sürenlerden olabilir. **Sağaltım bir karşılaşma ve emanet ahlakına dayanır, temelinde.**

SAĞALTIMIN ÇETİN YOLLARI

Sağaltım en azından üçlü bir varlık ilişkisi. Sayrı insan, sağalacak olan (sağılacak de ğill), sağaltacak ve aralarındaki sağaltım ilişkisi. Elbette, bu ilişkiyi kuşatan, toplumsal, kül türel, siyasal güçler var. Sağaltım, biraz önce de söylediğim gibi, sağalma ya da sağaltım evre ni, yani, **ethos** ve **pathosla** olanaklı. Sağalan, sağaltılanla sağaltan arasındaki karşılaşmayı sağlıyor bu evren.

İdeal sağaltım evrenine, **sağalma**, doğrusu **sağalışım** evreni demek daha doğru. **Sağalışım** evreni, tamir ve onarımlar evreni değildir.

Kimse kimseyi zorla sağaltamaz. Sağaltım bir dayatma değildir. Bu evrenin, pathosun ve ethosun yapısından geliyor: Güven ve saygı, iki tarafın kendi özgü bütüncül varlıkları, bir birlerini ele geçirip yönetmeye izin vermez. Sağaltım evreni, doğrusu, sağalışım evreni, birlik te sağalmayı doğuran evrendir. Orada, iki kişi, hekim ve hasta, aynı yolun, birlikte çıkılacak yolculuğun arkadaşlarıdır. İleride anlatacağım gibi, **birlikte göçen** insanlardır!

Bir sağaltım ortamı nasıl bir patoloji taşır? Nasıl gerçekleşmez sağalışım evreni? Nasıl oluşmaz karşılaşma? Birkaç örnek verilebilir:

Karşılaşmaya gönüllü, hazır, donanımlı hekim, uygun bir sağalışım ortamı vardır. Sayrı, sağalışım duyarlılığından, bilincinden yoksundur doğrusu, niyeti yoktur. Sayrı gafleti, sağalışım evrenini bitirir. Durum bir.

İkinci durumda, iki taraf da buluşmak ister ama uygun sağalışım ortamını oluşturamazlar. Durum iki.

Hekim, gönüllü, donanımlıdır ama uygun sağalışım ortamı da, sayrı bilinci de yoktur ortada. Hekim kalakalmış. Evren yok olmuş, doğrusu hiç var olmamıştır. Durum üç.

Hekim duyarsız, gafilidir, ortam ve sayrının evreni oluşturabilecek uygunluğuna karşın. Bunu nereden mi biliyoruz? Bir başka hekim bunu başarıyor da ondan. Durum dört.

Hekimle sayrı uyuşmaz. Her hekim her sayrının hekimi olamıyor. Sağalışım evreni çıka mıyor ortaya. Durum beş.

Sayrı bütün varlığıyla, yaşayabileceği bir sağalışım evreni aramaktadır. Ona yanıt verebi lecek ne bir hekim ne de sağalışım ortamı vardır. Durum altı.

Ne mutlu sağalışım evreninde var olabilen hekim ve sayrılara!

BİR DÜNYA DEĞİŞTİRME OLARAK SAĞALIŞIM

Her insan bir dünyada yaşar. Ortaklaşa yaşadığımız dünyanın yanı sıra biz insanlar, her birimiz ayrı birer dünyayız.

Dünyadadünyamla bulunurum. Dünyaya dünyamla tutunurum. Dünyam, benim bütünlüğüm ve farklılığım demek. Ben dünyamım: Çevrem, toplumsal, tarihsel, kültürel, ekonomik, siyasal... çevrem, düşünceleirim, duygularım, bedenim dünyam oluşturur. Nereye gitsem, dünyamı oraya taşırım. Dünyam, dünyada, dünyalar arasındadır. Her insanın kendi dünyası var dır, diğerleriyle üleşebildiği, üleşemediği. Dünyam, deneyimlerimden, yaşantı birikimlerimden oluşur. Dilimden. Kendimi dile getirme biçimlerimden.

Özgünlüğü olan dünyalar, dışındaki dünyalara belli bir açıdan, kendi bütünlüğü ve kendine özgünlüğü **özgüllüğü** içinde bakabilen, kendi kendini, belirlenmelerin olanak verdiği ölçüde yapılandırabilen, kurabilen dünyalardır.

İğreti kurulan dünyalar vardır: Çağının egemen görüşleri, inançları, anlayışları doğrultusunda, belli bir düşünce, bilgi, görgü donanımının, emeğe, çalışmaya dayanmayan yalap şalap oluşturulmuş dünyalar.

Hiç kurulamamış, oluşturulamamış dünyalar da vardır. Boşluk taşırlar içlerinde; bedeni ve duyguları taşıyan, hiç işlenmemiş dünyalar.

Bireysel dünyalarla, dünya arasında, 'ben'le gerçeklik arasında sürekli bir gerilim var dır. Dünyam, dünyada böyle varolur. Çatışmalarla süren bir uyum içinde. Uyumlarla süren bir çatışma içinde. Bu varolma kavgası, bu bitmek tükenmek bilmeyen **agôn**, dünyamla dünya arasındaki etkileşimle sürer gider. Dünya devinir, dünyam devinir. Dünyadaki fırtınalar gibi, dünyamda da fırtınalar yaşarım. Bedenimden, duygularımdan, düşüncelerimden, yaşadığım çevre ve ortamdaki gelen etkiler birbirine karışır; kimi zaman birbirlerini yok ederler, kimi zaman güçlendirirler. Dünyamın devinimdeki **sağlık**, bütünlüğümü ve özgüllüğümü (biricikliğimi) yaşamakla olanaklıdır. Dünyamın içindeki ve dışındaki güçlerin uyumu, harmonisi, zaman zaman dünyamın içinde ya da dışındaki büyük sarsıntılarla baş edebildiğimce sürer. Dünyam, zaman zaman ağır yaralar alabilir, bu yaralar dışındaki dünyayı ve dünyaları görebilmemi, onlarla gerçekçi bir biçimde baş edebilmemi engeller.

Dünyam, büyük sarsıntılara, kayıplara, sarsıntılara içindeki güçle direnir. **İç direnç**, **iç enerji**, dünyamı felaketlere karşı savunma kaynağıdır. Dünya, direncini yitirmiş dünyaları ortadan kaldırmaya çalışır. Dünyam, dünyaya yenik düştüğünde, direnemediğinde, uyum için kendini yenileyemediğinde, yenilmemek için gerekli dönüşümleri sağlayamayıp, yenilenemediğinde, sağlığını yitirmeye başlar. Ruhum, dünyamla kendini gösteremez olur, ruhum açamaz, dünyama kendi rengini veremez olur. (Ruhum: Dünyamı oluşturan yaşam enerjisi, iç enerjim!)

Dünyamın ne denli **sahibi** isem o denli direnme gücüm artar. Ne denli sahip çıkabilirsem kendime, bedenime, duygularıma, düşüncelerime, çevreme, kısaca dünyama, o denli belalara karşı direncim artar. Kendi dünyama sahip çıkabilmem, kendimi, dünyamı tanıyabilmeme bağlıdır. Dünya bilincime. Dünya bilincim, dışındaki dünyanın bilinciyle gelişir. Tanıma, bilinçlenme, sahip çıkma dünyasına ve dışındaki dünyaya duyarlı insanların başarısıdır.

Dünyanın yapılanmasındaki aksaklıklardan dolayı (örneğin somatik kaynaklı sorunlar dan) bireysel dünya, ortaklaşa dünyada var olma gücünü

yaşayabilir. Dünyasal yapı bozukluğu, iç enerji zayıflığına, düzensizliğine yol açar. Buradaki sağlık sorunu, bu dünyanın ne paha sına olursa olsun ayakta, hayatta tutulması ise, bir tamir gerektiren sorundur. Dünya sahiplenilmediği için, dış destekle 'varlığı' sürdürülebilir ancak. Sağaltan, burada **sağaltmandır**. **Sağaltman**, sağalanın, sağaltıma katılmadığı sağaltımları gerçekleştiren biridir. Bu, tamircilikten ve onarıcılıktan farklıdır, çünkü **eskisi gibi** olana ulaşmak söz konusu değildir. Eskisi gibi olan, zaten aksayan, işlemeyendir. Sağaltman, işlemeyenin, doğrusu bozuk işleyenin sürdürücüsü dür yalnızca.

Dünyası felaketle karşılaşmış insana, sağaltan nasıl yardım edebilir? Bir **sağaltıcı** olarak, ondaki felaket sonucu ortaya çıkan **sayrılığı** saptayabilir. Belki tamir ve onarım işine kalkışır. (Tamir, onarım, saptama düzeyinde çalışan sağaltana sağaltıcı diyorum!). Sağaltan kişi, yaralı dünya sahibinin, dünyasının ayırdına varmasına katkıda bulunabilir. Onu bilinçlendirebilir. Onun, dünyasına sahip çıkmasına yardımcı olur. Dünyasını tanımasını sağlayabilir. Amaç, dünyanın bütünlüğünü, özgüllüğünü korumaktır. Eğer böyle bir bütünlük, özgüllük felaket öncesi var ise. Yoksa, tamir ve onarım düzeyinde bitebilir, sağalma.

Dünyam, dünya içindedir. Dünyamın yaşadığı felaket, dünyayı kavrayışımı, gerçeklik duygumu, dünyamın iç düzenini çarpıtabilir. Dünyamın içinde oluşan **kaos**, bilincimi ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla, **sağalma talebim** yok olabilir. Bu durumda, kaosun ortadan kaldırılması sağaltıcılarla (ilaçlar da sağaltıcıdır!) olanaklıdır. Dünyamın dünyada **bulunmasını**, orta dan kalkmamasını sağlayacak yardıma gereksinimim vardır. Sağaltıcı, bilincimi bulmama, dünyaya sahip çıkmama yardım edecektir.

İşte bu noktadan sonra, onarım ya da tamir ötesi bir sağalışım, bir ıslah, bir **ruh açımı** aşaması başlayabilir. Dünyam, dünya içinde, oturduğu yerde, durduğu yerde kalmayacaktır artık. Dünyam sahip çıkarak kendine, sağaltanıya yolculuğa çıkacaktır. Sahip çıkılan dünya nın durduğu yere **bura** diyelim. Dünyam buradan, **araya** gidecek, göçecektir. **Aradan, buraya** bakabileyim diye. Bilinçlenme, onarım düzeyinde ise, belki dünyam olduğu yerde kalabilir. Değilse, yola çıkar. **Buradan araya** gider, orada kendine bakar. Yolculuk arkadaşım bana yola çıkma gücü veren, iç enerjimi, iç direncimi kazanmama yol açan sağaltanımla birlikte aradan buraya bakarız. Nerede olduğumuzu görmek, anlamak için. Yolculuk arkadaşım benim burada kalma direncimi kırmış, beni araya ulaştırmıştır. Burada kalıp, sayrılığımı yenemediğim, iç gücümü kazanamadığımdan. Aradan öteye gitme, **oraya** varma arzusunda olabilir. Bu yolculuğu kendim de yapmaya kalkabilirim. Tehlikesi şuradadır: Araya varır, geriye dönemeyebilir. Aradan, oraya sızar, geri dönemeyebilirim. Oysa, sağalmam için yeniden

ortaklaşa yaşanan dünyaya dönmek zorundayım. Arkadaşım, sağaltanım, **sağaldaşım**, yolculuk arkadaşım, benimle göçen, ötelere gidip, geri dönen.

Öyle olabilir ki ben, belki yaşadığım yitiklerin, acıların şokuyla ötelere fırlatabilirim kendimi. Bir başına oraya yerleşir kalırım. Burayla iletişimini kesmiş ora, dünyanın yitimi demektir. Dünyanın yurdu dünyadır. Dünyada yurt tutan biriyim. Gerçeklerden kaçmaya çabalayıp, gurbet ellere, dünyaya yakın olan araya ya da biraz daha uzak olan oraya gidersem, burada çevresini oluşturmuş dünyam zedelenir. Zedelenmemesi için bir bağlantı, bir irtibat gerekir. Örneğin sanat alanında yaratıcı olabiliyorsam, bilime, düşünceye, kültüre katkı varsa, bağlantı orada dağılmamı engelleyebilir. Dünyam, dünya bağlantılı olarak orada durabilir. Bu durumda dünyamın öğeleri arasında (bedenim, duygularım, düşüncelerim...) etkileşim ya da iletişim güçlükleri oluyorsa, orada bir tamirciye, onarıcıya ya da burayla **muhabereyi** sağlayacak bir teknisyene gereksinim duyabilirim. Belki de sağaltan, haber tanrısı **Hermes** gibi haberler ulaştırabilir buradan oraya. Benim orada kalıp, yaşamamı sağlayabilir. Beni buraya çekmek istemez. Orada dünya bütünlüğüm ve özgüllüğümle var olabiliyor, dünyayla haberleşmemi sürdürebiliyorsam, sağaldaşımın katkılarıdır.

Buradan oraya, arayı geçerek yapılan yolculuklar gidiş-dönüş yolculuklarıysa, sağaldaşım, bozulmuş dünyamın öteye uzanan yolculuğu ile benim dünyamı yeniden keşfedip, sahiplenerek, yaşamamı sağlayan arkadaşımıdır. Dünyalar arası yolculuğumda gidişime ve gelişime beni **karşılaşma pathosu**, **ethosu** içine sokarak, bu hâli yaşamama katkıda bulunarak, özgürlüğümü, özerkliğimi yaşamama olanak hazırlayan **hâldeşimdir**.

İçimdeki enerjinin gelişmesine, ruhumun sanki bir gül gibi açmasına yol açan biridir. Bir tamirci, bir onarıcı, bir sağaltman, bir sağaltıcıdan farkı, beni **kendi modeli**, bakışı, **anlayışı** doğrultusunda düzenlemek yerine, kendimi düzenlememi sağlayacak enerjisi ve kılavuzluğu sağlamasıdır. Dünyamdaki bahçede ruhum bir yaban gülüyse, onu aşılıp, bana bu aşılınmış gülü nasıl büyüteceğimi öğretendir. Beni dünya sahibi kılandır. Beni sağaltmaz. Ben kendim sağalıyorum. Sağaltımı değil, sağalıma yaşarım. Sağalmam için beni hazırlar. Özgür, özerk olmam için beni hazırlar.

Dünyamla dünya arasında bir çatışma varsa, değişmesi gereken ben miyim yoksa dünya mı? Tamirci, onarıcı, beni değiştirmeye çabalar, dünya aynı kalırken. Oysa hem ben hem dünya değişmeli, dünyayla olan ilişkim değişmelidir.

Sağalışım, dünya **ötelemesidir**. Yoldaşımın gider, geliriz, ya da be her nasılsa gitmiş sem, yoldaşım beni alır getirir dünyaya. Artık gitmiş ve gelmiş, hiç gitmemiş gibi değildir. Yaşadığım dönüşüm, bir aydınlanma, bir

bilinçlenme, ruhsal olarak zenginleştığım dönüşüm dür. Bir tazelenme, canlanma, anlam yenilenmesi demektir. Yalnız benim dünyam değildir, iç bahçesinde ruhu açan, sağaldaşım, sağaltanım yolculuk arkadaşımın da iç bahçesi, gönül bahçesinde ruhu açar.

Ruhu açık insanların ruh açıklığı, yalnız kendi iç, bireysel dünyalarını değil, yaşadığımız şu dünyayı da değiştirmeye çabalarıyla doruğa ulaşır.

Ruhu açık insanlar **buraya** sıkışmazlar. **Arada, orada** dolaşırlar. Tairirci ve onarıcıların bu dünyasında iğreti oturan, biraz acılı, biraz hüzünlü, ama gülümseyen konuklardır.

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA BİR TERÖR AYGITI OLARAK TIP; ÖRNEK ÜZERİNDEN TARTIŞMA

*Tolga Ersoy**

Konuşmama, “terör” ve “insan hakları” gibi kavramları tartışma alanı içine alan konferanslarda sıkça dile getirilen bir öyküyü anımsatarak başlamak istiyorum; yaptıklarından -ya da cesaretinden- ötürü sorguya çekilen bir korsanın Büyük İskender’e yanıtından ibarettir kısa öykümüz: “*Ben sadece çok küçük bir gemiye sahip olduğum için hırsız diye adlandırılıyorum sense aynı şeyi çok büyük bir donanmayla yaptığın için imparator olarak adlandırılıyorsun.*”¹ Burada korsanın yanıtına eklemeler yapmak olanaklıdır; “Usame’nin bir terörist olduğu ilan edildiği zamanlarda, Sabra ve Şatilla’da üç bin kişinin öldürülmesi emrini veren Şaron devlet başkanıdır... Ya da son yirmi beş yılda ABD ve tekelci emperyalizmin ya da küreselleşme adı verilen yağma ve saldırı düzeninin çıkarları için milyonlarca insanın ABD güçlerince öldürülmesi -ki buna ABD destekli darbeler süreçlerinde dökülen kan dahil değildir- nasıl adlandırılacaktır?” “Terör” kavramına geçmeden kavramların bir kez de bizim tarafımızdan tanımlanması gerektiğini düşünüyorum tıpkı bu toplantıya da adını veren “küreselleşme” kavramında olduğu gibi; emperyalizmin vahşi yüzünü simgeleyen ve onun onlar tarafından yeniden adlandırılmasından başka bir şey olmayan küreselleşme tanımının bu ölçüde (!) benimsenmesinin-kanıksanmasının üzücü ancak o ölçüde de anlamlı olduğunu düşünüyorum.

Kuşkusuz, kavramları nesnel bir şekilde ele alıp incelemenin biricik temel koşulu, onların göreceliliğinin ayrımında olmak ve öznel yargımıza bu görecelik üzerinden varmaktır. Burada toplanılma amaçlarından biri olan “terör” kavramının sorgulanmasında da, doğal olarak olmazsa olmaz

* Dr., Özgür Üniversite. 1963 yılında doğdu. Orta öğrenimini Zonguldak’ta tamamladı. 1985 yılında Ankara Tıp Fakültesinden mezun olarak “mecburi hizmete” başladı. 1996 yılında Ankara Üniversitesinde Sosyal Antropoloji yüksek lisansını, 2002 yılında TODAİE Kamu Yönetimi yüksek lisansını tamamladı. “Özgür Üniversite” kuruluşunda yer aldı ve kurum içindeki çalışmalara devam ediyor. Ankara’da pratisyen hekim olarak çalışıyor. Çok sayıda araştırma inceleme yazısı çeşitli dergilerde yayımlandı. Tolga Ersoy’un yayımlanmış 11 kitabı mevcut, bunlar: Öykü: Dönence Ağutları, Üç Kadın Bir Deniz; Tıp Tarihi-Tıp Antropolojisi: Tıp-Tarih-Metafor, İatokrasi Tıp ve Kültür, Menopoz Ve Kültür; Türkiye Tarihi: Türkiye’de Darbeler Ve Provokasyonlar, Muvazaa Partiler, Türkiye Tıp Tarihi İçin Materyalist Notlar, Sinop’un Hanı; Siyasi İnceleme-Deneme: Komünüstür Komünarlara Hayat Bilgisi, Ulu Önder

¹ Noam Chomsky: Korsanlar ve İmparatorlar-Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm, Çev:Fatma Ünsal, Akademi Yr., 1. Baskı, 1991, Sf. 7-8

koşullardan ilki ve en önemlisi budur. Çünkü, bu ve benzeri kavramlar, onu tanımlayan bir erk olduğu zaman erke sahip olmayan ve onu kontrol edemeyen milyarlarca insan için öldürücü bir silaha dönüşebilir. Erke sahip olamamanın yarattığı eşitsizlik tanım alanını zorlar. Böylece, İskender'e göre terör, kendi egemenlik -buna hırsızlık da diyebiliriz- alanında hırsızlık yapılması iken, Fransız Devriminin mimarı Robespierre göre ise “*terör, erdem olmadığı yerde kıyıcı bir olgudur. Terörün olmadığı yerde erdem güçsüzdür. Terör tetikte duran sert, yumuşama bilmez bir adaletten başka bir şey değildir*”.²

Sınıflı toplumlarda ise terör kavramının tanımı egemenlik ilişkisi üzerinden daha da derinleşir, mülkiyete yönelik ayrıntısal suçların dışında mülkiyetle beraber böylesine bir egemenliği sarsacak her türlü suç eylemi terör olarak tanımlanır. Karşı taraftan gelecek bir tanımda ise; mülkiyeti bir hırsızlık olarak kabul edersek eğer, devleti, bir kurum olarak en büyük organize suç örgütü saymamak için hiçbir neden yoktur. Burada sorun, az önce söylediğimiz gibi, erk sahibine-egemene bağlı göreceliliktir. Bu öyle bir göreceliliktir ki, sürekli olarak kavramsal düzlemde korunması, desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Ne var ki, devlet büyük bir baskı aracı olarak tanımlansa da -ki öyledir- kavramlara bu zorunlu desteği, tek başına ve öylesine, alabildiğine soyut haliyle veremez. Ancak, doğal olarak, bu alabildiğine soyutluğunun sonucu indirgendığı basit somutluk durumunun kendisine sağladığı avantajlarla gerekli argümanları toparlayabilecek ve kullanacak güce sahiptir. Bu bağlamda, devletin en önemli güç alanını sahip olduğu ve bir zor aracı haline dönüştürdüğü bilim oluşturur. Konuşmada konumuz tip bilimdir!

İnsanlık tarihinde, sınıflı toplumlara geçiş ve “basit bir hesap hatası, ancak bir o kadar kanlı ve bir o kadar gaddar” devlet kurgusunun ortaya çıkışıyla birlikte, doğası gereği bu bağlamda gerekli potansiyel güce sahip bilim-bilimler alanı, doğrudan bir otorite kurumu olmanın yanında egemenlerin-devletlerin birer erk aracı konumuna indirgenerek, insan-insanlığı tehdit eden bir olgu durumuna dönüşmüşlerdir. Bir yabancılaşma olarak da değerlendirebileceğimiz bu süreç sonucunda bugün gelinen noktada bilim-bilimler, olmaları gereken yerin tam tersine, insanın karşısında olmak üzere insana ait tüm değerleri ortadan kaldıracabilecek şekilde konumlanmışlardır. Ve bu konumlarını koruyabilecek gerekli donanım ya da kendilerini yeniden üretebilecek güce de -ne yazık ki!- sahiptirler. Bilimi bir otorite konumuna yükselten ve bu süreçte de onu insandan uzaklaştıran bu gücün, devlet kurumu tarafından kullanılmaması düşünülemez.³

² Robespierre: Devrimin Bağrından; Devrim Yazıları, Haz: Vedat Günyol, Belge Yy., 1. Baskı, 1989, Sy. 13-94

³ Tolga Ersoy: İatokrasi Tıp ve Kültür, Sorun Yy., 1. Baskı, Sy. 11-37

Bu bağlamda tıbbın, bilimler arasında daha ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu düşünüyorum. Onun ayrıcalığı, diğerleri ile kıyaslanmayacak ölçüde tehlikeli bir konumlanışa sahip olmasından gelir. Çünkü o diğerlerinden, hatta tüm bilimlerin sahibi olan egemen erkten-devletten bile farklı olarak insan yaşamıyla doğrudan ilgili bir bilim dalıdır, yaşam hakkında özgün bir felsefesi olduğu gibi ölüme yönelik teknolojik birikiminde sahibidir, ve ne şekilde olursa olsun ya da nasıl konumlanırsa konumlansın tıp, daha ilk andan itibaren insanın-insanlığın hizmetindedir. Onun bu niteliği, aynı zamanda otoriter bir kurum olarak gelişmesinin de potansiyelidir. Böylece tarihsel süreç içinde tıp ve tıp adamları, önceleri şefler-yöneticilerle bir tutulmuş, ardından sınıf hiyerarşisine dayalı devlet kurgularının oluşmasıyla birlikte, tıp, bu hiyerarşinin üst basamaklarında yer almaya başlamıştır. Tıbbın egemenin hizmetinde toplumsal bir yargı kurumu olması bu döneme rastlar. Egemene-devlete karşı gelenlerin kötü güçler ya da şeytan tarafından hastalıkla cezalandırılması ve hastalığın bir cezalandırma aracı olarak icat edilmesi bu dönemde tıbbın devlet hizmetindeki kullanımına bir örnektir. Ve tıbbın terörü bu dönemden sonra alabildiğine genişleyerek yayılır. Bu “terörün” en önemli göstergesi, tıbbın sadece hastalıkları tanımlayıp ve sağaltmakla kalmayıp, tedavi etmek üzere hastalık yaratabilme yeteneğine de sahip olmasıdır.⁴

Ortaçağı anımsayın; egemen tıbbı karşı çıkan ve bir tür mutatabib olan on binlerce insanın “cadı” diye damgalanıp yakıldıkları tarihi anımsayın. Tıp; tıpkı bugünde olduğu gibi yüzyıllar öncesinden “kilise devlet ve doktorluk ilişkilerinin yarattığı ortaklık büyücü davaları ile zirve noktasına ulaşmıştı. Bunun sonucunda da doktor yasal bir tıp ehliyetine kavuştu ve bütün uğraşlarını yapay bir “bilimsellik” nitelemesi ardına saklamanın yolunu buldu.”⁵ Hızlı bir Foucault okuması bile, “deli” tanımlamasının yüzyıllar boyu geçirdiği evrimi ve tıbbın bu evrilmedeki fonksiyonunu ya da sorumluluğunu anlamamıza yetecektir.⁶

Malthus’la anlam bulan “bazı ölümlerin gerekli olduğu” saplantısını da içeren sürecin sonunda geline nokta tıp ve onun öznesi hekimler, her halde insan hakları gibi, emperyalist restorasyon kavramlarının da etkisiyle olacak sistem düşmanlarını hasta ilan etme gibi terörizan bir yetkiyle alabildiğine donatıldı. Bu yetki, devletin gözetiminde ve korunmasındaydı ve sonunda -“yerel örneklere” daha sonra kısaca değineceğiz- her isyancının ya da yüzde birin varsılığı uğruna yüzde doksan dokuza açlık ve ölüm sunan kurulu düzene her baş kaldıranın hasta ilan edildiği günlere gelindi. Sorunun egemenlik ilişkisiyle ya da bu ilişkiyi hukukileştiren devlet kuru-

⁴ age

⁵ Barbara Ehrenreich: Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler (Thomas Szasz, The Manufacture of Madness) Çev: Ergun Uğur, Kavram Yy., 1. Baskı, 1992, Sy. 34-35

⁶ Michel Foucault: Deliliğin Tarihi, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yy., 2. Baskı, 1995

mu ile birebir ilişkili olduğunun unutulmaması gerekir. Öyle ki devletin şu ya da bu şekilde var olduğu “her yerde” insan adına bu olumsuzluğa çeşitli ölçülerde rastlanabilir ve bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Alanımız tıp ve psikiyatri ise Moskova mahkemelerini örnek vermemek için hiç bir neden yoktur.

Kuşkusuz, tıbbi salt bu yaklaşım tarzıyla bile bir terör aracı olarak değerlendirilebilecek verilere sahibiz, ancak bunun, olgunun yalnızca bir bölümü oluşturduğunu da anımsatmak zorundayız. Çünkü tıp kapitalist sistemde bir sektördür. Üstelik kar getiren bir sektördür. Doğrudan doğruya sağlıkla-insanla ilgili olması gereken tıp bilimi, bugün sistemde en karlı sektörlerden biri olarak, kapitalist pazarda silah sektörünün ardından gelmektedir. Tıp, aynı zamanda biyolojik ve kimyasal silahları üreterek bu pazardaki yerini sağlamlaştırırken, insan karşısındaki konumunu da pekiştirmektedir. Biyolojik silahların ve baş döndürücü gelişme göstererek kontrol dışına çıkma eğiliminde olan genetik teknolojisinin ve genetik müdahalelerin ulaşabileceği noktaların, bu gelişmede söz sahibi olmayan ve bu erki kontrol edemeyen insanlık için ne ölçüde tehlikeli olabileceğini tartışmak bile anlamsızdır. Küreselleşme saldırısının efendilerinin bir taraftan insan haklarından söz ederken, diğer taraftan yola getiremedikleri düşmanlara (!) açtıkları topyekün savaşlarda genetik biliminin zaferi olarak gösterilen bu silahları kullandıklarını biliyoruz. Irak, Küba ve Sırbistan örneklerini anımsayınız. Milyonlarca insanın öldüğü bu ve benzeri saldırılarda, söylenenlerin aksine hedef hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde sivillerdir. Ve bu katliamlardan silahlı kuvvetler kadar tıp bilimi ve bilgilerini silahlı kuvvetlere sunan tıp adamları da sorumlu değil midir... ? Hiç kimse bu süreç sorgulanırken, “bilimim ve bilgim öldürme amaçlı değildir, o kullananın sorumluluğudur” deme hakkına sahip değildir, yoksa nazizmin hekimlerinin de tıbbın ilerlemesine büyük katkılar yaptığını söyleyebilecek insanlık dışı cesaret örneğini de (!) göstermiş olmaz mıyız?

Kısaca özetlemek gerekirse tıp bugün, sahip olduğu bilimsel bilgi birikimiyle bir otorite olan ve soyut-somut anlamlarıyla, “devlet zorunun” korunmasında etkin bir araç olarak “özel savaş aygıtlarından” birine dönüştüğünü oldukça sık bir şekilde görmekteyiz. Bugünkü konumlanışıyla tıp böyle bir potansiyele sahiptir ve sıkça kullanılan onun bu potansiyel gücü, insan adına önemli riskleri beraberinde taşımaktadır. Ama daha öncede söz ettiğimiz gibi bu sürecin en önemli kısmını “psikolojik savaş” oluşturur ki, bu savaş yönteminin tehlikeliliği, onun alabildiğine sinsi ve girift olmasında ve karmaşık yapısında-kurgusunda yatar. Bu kurgu, bize göre terörü tanımlayan bir kurgudur. Ve bu “terör”, aynı zamanda yeni

dünya düzeni ya da küreselleşme çağında tıbbın -ve diğer bilimlerin- tekel-ler için bilim haline gelişini de açıklar.⁷

Söz ettiğimiz “yerel” örnekler, tıbbın psikiyatri alanından verilecek. Ve bu alanın potansiyel ya da açık “terör” gücü örneklenecek. Çünkü alan hastalık yaratmada ve yarattığı hastalık üzerinden olguları mahkum etme- de diğer alanlara göre daha yetkin! Baş kaldıranın ya da baş kaldıranların kişiliğini, psikolojik tanımlar sınırları içine hapsederek, onları “sorunlu bir kişi”, başkaldırıları ise, bu sorunun pratiğe yansımaları olarak göstermek bu bağlamda önemli. Böylece, o toplumun, o örgütlenmenin ya da o kişi- nin eylemliliği bu bakış içine hapsedilmektedir.

Diğer taraftan vereceğimiz örneklerin sunumunda isimlerin önemli olmadığını öncelikle vurgulanması gerekiyor. İsimler önemli değildir, önemli olan bu isimlerin statülerinin onlara sağladığı gücün, konuyu ele alışımız ekseninde değerlendirilmesidir. Tekrarlarsak eğer, onlara sağlanmış bu güç, toplumlardan gruplara, gruplardan bireylere uzanmak üzere “ge- rekli görülen her zaman” devreye sokularak işlevini yerine getirmektedir.

Biz diye söze başlıyor yazarımız, tüm psikiyatristleri kastederek ve ekliyor: “*insanların genellikle rasyonel bir seviyede davrandıklarını ve sadece psiko- lojik sorunları olan küçük bir azınlığın, mantıksız ya da makul olmayan biçimde düşündüklerine inanmaya çalışıyoruz.*”⁸ Kuşkusuz bu genellemedeki sorun hemen ortaya çıkıyor: küçük bir azınlığın makul ve rasyonel olmayan bir şekilde davranmaya hazır olabilecekleri... Bu genelleme, en başından bir yargı içeriyor ve bu yargı, her hukuk biçiminde olduğu gibi erk lehine ko- ruyculuk içeriyor ve erksel mülkü korumak üzere yola çıktığı izlenimi veriyor. (Burada küçük azınlık olarak tanımlananın statüyü sarsanlar oldu- ğunu unutmayalım.) Diğer taraftan bu sözlerden insanların kimi zaman- larda da rasyonel olmayan bir şekilde davranabilecekleri anlaşılıyor. Böyle- ce buradaki “rasyonel” tanımlaması da egemenin lehine bir görecelilik ka- zanmış oluyor. Psikiyatrinin buradaki görevi ise erki-mülkü-statüyü koru- mak üzere üstlenilen işlevi yerine getirmesi. Bu işlev, anılan üçlü egemenli- ği sarsacak her olgunun-durumun ya da kişinin doğrudan “hasta” ilan e- dilmesi şeklinde yerine getiriliyor. Bu sözlerin sahibi olan yazarımızın - aynı zamanda bir hekimdir-, ABD’de çeşitli araştırma laboratuvarlarında toplumsal psikoloji üzerine çalıştığı anlaşılıyor ve bu çalışma sonuçlarından anlaşıldığı üzere artık tıp, psikiyatri aracılığıyla devletler arası ilişkilerle ve devletlerin iç sorunlarının çözümünü de doğrudan ilgileniyor. Örneğimiz- de korunan statünün, ABD ve uluslararası tekelci emperyalizmin statüsü olduğu izlenimi ediniliyor. Çünkü toplumsal sorunlara yaklaşımdan, tari- hin desenformasyonuna dek bu bakışın etkili olduğu görülüyor. Sonunda

⁷ Tolga Ersoy: Tıp Tarih Metafor, Öteki Yy., 2. Baskı, 1996, Sy. 169-180

⁸ Vamik D. Volkan: Kanbağı-Etnik Gururdan Etnik Teröre, 1. Baskı, 1999, Sy. 30

bir psikiyatrist ya da “uzmanlar grubu” statü adına, kendisine sağlanan güçle yargılara varıyor.

Bu arada bir parantez açarak anımsatılması gerekiyor ki, tıp teknolojik olarak ya da normal olarak tanımladığı sınırları daraltıp genişleterek hastalık yaratma gücüne sahiptir. Ve bu şekilde yaratılan-üretilen hastalıkların sayısı 1800'lü yılların sonunda literatürdeki tanımlanmış hastalık sayısından daha fazladır.

Örnekler bilimin gücünün bu bağlamda gösterilmesi için önemli: bir “psikolojik DNA” kavramı yaratılarak ezilenlerin ezenlere karşı duygusal durumları metafora uğratarak hiçleştirilmeye çalışılıyor. ⁹ Böylece etken edilgen arasındaki olumsuzlaştırıcı ilişkinin nedenselliğinin sorgulanması göz ardı edilirken, tıp kullanılıyor. Yugoslavya, “psikolojik DNA” yargısı için örnek olarak sunuluyor. “500 yıldan bu yana özgür olamayan Kosova”, Türklere karşı kin dolu Sırpların hakimiyetinde özgürlüğe kavuşurken, yazarın deyimiyile “*anormal bir aileye sahip olduğu için*” hastalığa yazgılı (!) Miloseviç tarafından, bu DNA'nın kendisini yeniden üretmesi için bir araç olarak kullanılabilir. ¹⁰ Ancak bu öyküde Türklerden, Hitler ordularına ve emperyalist güçlere-NATO saldırılarına -ve tarihi gerçeklere- varıncaya dek oldukça geniş bir kesim, psikiyatrist tarafından dikkatli bir şekilde yargı alanından -ve hatta tarih alanından- çıkarılıyor. Sırp tarihinin önyargılardan uzak nesnel okunmasına uzak olduğu izlenimi edinilirken örnek olsun Miloseviç hakkında ulaşılan yargıların ABD/Pentagon raporlarıyla paralel olması dikkat çekiyor. (En azından Miloseviç'in Lahey savunmaları dikkatle incelenebilir. Emperyalist örgütlenmeleri ve yağmacılığı mahkum ediyor. Birçok hatası olabilir ancak bana onun bu onurlu ve cesur tavrı Çavuşesku'ların ölümünü andırıyor!)

Burada geniş bir parantez açıp “tarih okuma” sorunsalının irdelenmesi zorunlu. Hangi tarih kim tarafından ve nasıl okunuyor? Aslanlar ne zamanki kendi tarihçilerine sahip olacak işte o zaman avcıların gerçek yüzü ortaya çıkacaktır. Sorun tarihi okurken masanın ne tarafında oturduğumuzla ilgilidir kuşkusuz.

Düşmanın kimliğinin sorgulanmaksızın, düşman karşısında her zaman “azınlık” durumunda olanların kimliğinin gözlem altına alınması kuşkusuz ancak “bilimsellik” görüntüsü altında anlam bulabilir! Bu bilimsellik zirhının onu kullananlara beraberinde başka haklarda verdiği de görülmektedir.

Örneğin etnik terör başlığı altında Filistin sorununun ele alınırken, Filistinli “teröristlere“ yönelik kapsamlı masa başı psikanalizlerine rağmen,

⁹ age, Sy. 59

¹⁰ age, Sy. 81-100

İsrail'e her hangi bir şekilde değinilmemesi işte bu egemenlik ilişkisi sürecinde kazanılmış "bilimsel" haklardan yalnızca birisi. Böylece terör kavramının görecelilik alanı alabildiğine daraltılmakta, İsrail bu tanımın kesin bir şekilde dışına çıkarılırken, "etnik grubun kurban olduğunun doğrulanması için masum insanları kurban eden" Filistin'li "teröristler" bir hastalık analizine kurban edilmektedir. Onlarda diğerleri gibi olumsuz şartların, sağlıksız bir ailenin, etnik bir koruyuculuğa sahip olamamanın, gösterilerde dayak yemenin ya da aynı nedenlerle aile üyelerini kaybetmenin ve daha neredeyse yüzlerce nedenin hasta ettiği kişilerdir!¹¹ (Bu satırların yazıldığı günlerde "kasap" lakabıyla anılan Şaron, Filistin kamplarında yeni katliamlar yapıyor ve Türkiye'den silah ihaleleri alıyordu... Yalnızca göreceliliği bir kez daha vurgulamak istedim...)

Yazarın buradaki görevi -ki burada bilimin görevi olduğu iddiası vardır-, bir taraftan onları hasta ilan ederken diğer taraftan nedenselliği sorgulamamak ve gerçek nedenselliği gizleyerek statüsel haklılığı kanıtlamaktır. Burada "hastalık nedeni" ya da uydurulan hastalığın nedeni, nedensellik ilişkileri sorgulaması dışında kalan "etnik mağduriyet-etnik kurban olma" durumudur ve tanı koymak amacıyla üretilen bir ideolojik argüman olarak ele alınabilir özellikler içermektedir.

*"Çevreden gelen bir tetikleyici; devletin desteklediği şiddet gibi, travmatize olmuş bireyi terörizme doğru yönelten katalizör olabilir. Birey, pasifliğinin daha fazla travmaya neden olacağına inandığında ve etnik giysinin kendisi için kaygı ile uğraşmada ana araç olduğunu kabul ettiğinde terörizme döner"*¹²

Bu söylemde, devletin sağlıklı olma durumuna, kişinin ise hasta olma durumuna mahkum olduğu, örneklerle birlikte derinlemesine ele alındığında görülecektir. Bu ele alış tarzı, bir diğer kazanılmış haklılığı ortaya çıkarır: tarihi çarpıtma haklılığı!

Küçük bir örnekle yazarımızın bu sürece -üstelik alanı da olmamasına rağmen- nasıl müdahale ettiğini görelim. Romanya karşı devrim sürecinde, üstelik kapitalist batının yayın organları tarafından sonradan açıklanan ölü sayısı 100'ün çok altında iken¹³, yazar, Romanya'yı analiz ederken (!) görevlendirildiği merkezlerin aktif propagandasından kurtulamıyor ve yüzlerce-binlerce göstericinin Çavuşesku tarafından öldürüldüğünü, gerçekliği kanıtlanmış gibi sürekli bu analizinin köşelerine sıkıştırarak, propaganda sürecine elinden gelen katkıyı sunuyor.¹⁴ Egemen erkin kişiselleşmesinin sınırlarının genişliğinin-genişlemesinin nötr okuyucuyu-izleyiciyi şaşırtması ve kızdırması gerektiğini düşünüyorum.

¹¹ age, Sy. 172-182

¹² age, Sy. 189

¹³ The Sunday Times 31 December 1989, The Independent on Sunday 4 February 1990

¹⁴ age, Sy. 210-234

Önceki örneğimiz kadar sofistike çalışmayan bir başka bilim adamı ise, “derin” bir organizasyonun ürünü olduğu anlaşılan bir dergide Ermeni konusunu (sorun, tehcir ya da katliam kelimelerinden herhangi birisini konumuzu ilgilendirmedeği için kullanmıyorum) masaya yatırıyor ve benzer yöntemle, bilim adamı yetkisiyle donanmış olarak yargısına varıyor: Yargı bir kez daha, mağduriyet psikolojisi şeklinde veriliyor. Kendisini mağdurmuş gibi göstererek kazanç sağlamaya çalışanlara karşı (burada kastedilen Ermenilerdir!), sahte penaltı numarası yapan futbolculara uygulanan ceza kartı yaptırımının, “sahte mağdur numarası yapan” halklara karşıda uygulanması gerektiği ileri sürülüyor. Ciddi kimlik krizi içinde olan Ermenileri bu krizden çıkışın yolunu Türk düşmanlığında bulduğunu ileri süren tıp adamımız, “kimlik inşaaı için zaferle dolu ortak belleğe sahip Türkler” karşısında Ermeni halkının duyduğu bir tür aşağılık kompleksinin Ermeni Sorununu ortaya çıkardığını ileri sürebiliyor. Burada bilim adamımızın sahip olduğu ideolojik kimliğin ve yazdığı derginin ideolojik konumlanışının, gerçeğin falsifikasyonuna nasıl etkide bulunduğu ve bu süreçte bilim adamı statü ve kimliğinin olumsuz bağlamda nasıl kullanılabilip tehlikeli olunacağı bir kez daha örneklenirken, bilim adamlığının nesnelliği ve görev alanının tekrar tekrar soru olarak sorulması gerekli oluyor.¹⁵

“Bilim adamlarının”, Türkiye’de de olup bitenler konusunda da söyleyecek sözleri var kuşkusuz! Ne var ki ülkeler değişse de kullanılan şablon değişmemektedir. Tıp aracılığıyla “yapılmaya çalışılan yalnızca ve yalnızca, sisteme karşı gelenlerin sui generis-kötü oluşum olduklarının kanıtlanmasıdır.”¹⁶ Böylece sisteme karşı gelmek bir hastalık durumu olarak etiketlenmektedir. Görev alanının dışında böylesine sorumsuzca dolaşan -yalnızca tıp alanında değil sosyoloji, tarih antropoloji, siyaset bilimi(!) vb. alanlarda da “uzman gibi davrandıkları” izlenimi ediniliyor- bilim adamlarına “sistemin sağlık durumu” sorulduğunda verdikleri yanıt ise “kendilerinin bir tıp adamı oldukları ve yalnızca hastalıkla ilgilendikleri” şeklinde olmaktadır. Çünkü bu “bilim adamları”, “yaşamlarında yanlış giden şeyler için bu biz değiliz. Bu onların, onlar bizim sorunlarımızın nedeni, görüşünün bu grubu psikolojik olarak doyurduğuna” inanmaktadır.^{17 18} Bu yaklaşım, “hasta” tanısının desteklenmesi için zorunludur. Diğer taraftan insana dorudan bir saldırı ve bu şekliyle de başlı başına bir terör uygulaması olan bu yöntemde, “bilim adamı” sorunluluğu da bu şekilde gizlenmeye çalışılmaktadır.

¹⁵ Erol Göka. Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü/Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları 1, 2001, Sy. 128-138

¹⁶ Ersoy, Tıp Tarih Metafor...

¹⁷ Vamık D. Volkan: Etnik Terörizmin Psikolojisi, Politik Psikoloji Yy., Çev:A. Çevik, B. Ceyhun, 1. Baskı, 1993

¹⁸ Brecht’in Me-Ti’deki hekimlerinin verdikleri yanıtları anımsayın!

Kişinin bir hastalıkla etiketlenmesinin temel amacı, sistemin ve sistemin yaptırımlarının haklılığının onaylanmasıdır. Birçok yan amacında işlevsel katkısı olduğu unutulmamalıdır. Örneğin kişi ya da grup ya da bir ideolojinin toplumla-toplulukla olan bağı koparmak ya da sistemle bütünleştirerek mas edilmelerini sağlamak, hiç de yabana atılmayacak bir amaç olarak değerlendirilmelidir. İşte bu genel ve özel amaçlar için bilim durmaksızın egemenlere kayıtsız şartsız boyun eğdiriliyor. Bu, bir bildiri kısıtlamasında ele aldığımız bir iki örnekle sınırlandırılabilir bir olgu olarak değerlendirilmemelidir. Yaşamın her anında her şekilde örgütlü bir saldırı aygıtıdır. Bir taraftan, İsrail’de intihar saldırısı yapan bir Filistin’linin yalnızca ve yalnızca televizyondaki fotoğraflarına bakarak psikanaliz seansı düzenlenebilirken, diğer taraftan, örgütlü bir şekilde açlığa-yoksulluğa karşı olabilecek sosyal patlamalar ya da “sivil itaatsizlikler” konusunda, aç ve yoksul bırakanlara -açlığın-yoksulluğun nedenlerini kesinlikle sorgulamaksızın- eğitim verilmesine de bu bağlamda şaşırılmamalıdır.¹⁹

Egemen olanlarca “terörist” olarak tanımlanan kişi-grup ve düşüncelerin yok sayılması eğilimin bir sonraki adımını burada örnekleri sıralayarak dikkat çekmeye çalıştığımız bilimsel saldırı oluşturuyor. Eğer tıbbın psikiyatri alanı uğraşında yeterince başarılı olamıyor ya da egemenler psikiyatri için yeterince sabırlı olmuyorsa aynı mücadele yönteminin tıbbın bir başka alanı ile sürdürüldüğünü de görme olasılığımız var. İşte böyle anlarda “şiddetin ve saldırganlığın” genetik olduğu söylemi ortaya atılıyor. Genetik bilimi böylece bir taraftan biyolojik silahlarla insanlığa dehşet salarken diğer taraftan da postmodernist bir ırkçılığın ortaya çıkmasına da aracılık ediyor: eğer şiddet genetikse şiddet nedeni ne olursa olsun ya da nedene bakılmaksızın şiddetin yok edilmesi gerekliliği böylece kanıtlanmış oluyor. Psikolojik DNA metaforu bu şekilde gerçek dünyaya gerçek sözcükleriyle dönüyor.

Ve tıp bir insan bilimi olarak mülkiyet egemenliğinin kısır döngüsünde bir terör aygıtına dönüşebiliyor.

¹⁹ Kadir Ercan:Sosyal Patlama Dersi, Hürriyet Gazetesi, 24 Ağustos 2001, Sf. 21

KÜRESELLEŞME VE ENDÜSTRİ PSİKİYATRİSİ

*Ahmet Çelikkol**

Yirmibirinci yüzyılın başında küreselleşme, dünyanın her köşesinde, her günkü iletişimin parçası olmuş bir sözcüktür. Bazıları için yeni ve daha aydınlık bir geleceğin vaadidir, bazıları içinse önlenilmesi gereken bir tehlikeyi temsil eden bir kavramdır.

Halk sağlığı alanında, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri olduğu konusunda zıt görüşler vardır. Küreselleşme ve sağlık üzerine yayınlar çoğalmaktadır. Aynı zamanda terminoloji ve kavramlar konusunda karmaşalar ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte, sağlığın determinantları, giderek artan biçimde multisectoral nitelik almaktadır ve konuya mültidisipliner yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşım, ticaret, çevre, savunma/güvenlik, dış politika ve uluslararası yasalar gibi politik analizleri kapsar. (Bettcher ve Lee, 2002).

Endüstrinin amacı üretimdir; Bu açıklıkla ifade edilmelidir. Endüstrinin emekleme çağlarında, işçilerin nasıl, hangi koşullarda çalıştığı tarih kitaplarında yazılıdır: Boğaz tokluğuna, en ilkel koşullarda ve günde 16 saat çalışma. Charles Dickens'in (1812-1870) David Copperfield ve Emil Zola'nın (1840-1902) Germinal adlı romanı, bu acıklı durumu çok iyi anlatır. Hem de hiç yoksulluk edebiyatı yapmadan, gerçekçi birer roman olarak.

Bu gelişmelere paralel olarak, 20. yüzyılın başlarından itibaren, iş hekimliği ve iş hekimliği içinde endüstri psikiyatrisi önem kazanmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra da, özellikle endüstri işçilerinin ruhsal sorunlarının, endüstriyel işe bağlı olarak artmaya başlaması endüstri psikiyatrisini iyice önemli duruma getirmiştir.

Endüstriyel Psikiyatrinin Tarihçesi

Sperry (1996), Sperry ve arkadaşları (1994), iş psikiyatrisi yerine, daha yeni ifade ile iş ve örgüt psikiyatrisi (organizational and occupational

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı. 1944 yılında Denizli'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Denizli'de tamamladı. 1968 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede, Psikiyatri Anabilim Dalı'nda, 1972'de psikiyatri uzmanı, 1977'de doçent, 1988'de profesör oldu. Halen aynı kürsüde görevini sürdürmektedir. Ege Psikiyatri Yayınları'nın kurucusu ve editörüdür. Evli ve bir çocuk babasıdır. Yayımlanmış kitapları: Ruh Hastalıklarından Korunma, Gendaş Yayınları 1999, Çağdaş İş Yaşamında Ruh Sağlığı, Alfa Yayınları 2001, Tarih Psikiyatrisi Divanında, Stüdyo-İmge Yayınları. 2002

psychiatry) üzerinde durmaktadır. Yazarlara göre, kendisini organizasyonel ve oküpyasyonel psikiyatri konularında uzmanlaşmış olarak kabul eden sadece birkaç yüz psikiyatrist bulunmasına rağmen işyerlerinde psikiyatrik uygulamalara olan ihtiyaç birkaç onyılıda dramatik olarak artmaktadır. Distress içindeki çalışanlar, organizasyonel yapı ve değişikliklerin etkileri, iş stresi, psikiyatrik yetiyitimi, madde kötüye kullanımı, ve işyerindeki şiddet, alanın son derece önemli konularıdır. Bu açılardan, tüm psikiyatri uzmanlarının iş ve işyeri bağıntılı ruhsal bozukluklar konusunda daha fazla bilgi sahibi olmaları önem taşımaktadır. Bunun için tüm hastaların iş yükülerini tam olarak incelemek ve organizasyonel yapı ve fonksiyon konusunda bilgi edinmek, konuya hakim psikiyatrik teşhis için gereken iki yoldur. İş dünyası ve hükümetlerin ruh sağlığının gerekliliğine giderek artan ilgisi ile, organizasyonel ve oküpyasyonel konulara uygun psikiyatrik yaklaşım iyice önem kazanmıştır.

Heidel (1996), oküpyasyonel psikiyatristin rolü konusunda şunları söyler: Oküpyasyonel psikiyatristin en önemli çalışma ortamının organizasyon olması nedeniyle, oküpyasyonel psikiyatristin görevi, sorunlu çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını dikkate alarak işyerinde doğallığı sağlamak ve üretimi restore etmektir. Bireysel klinik değerlendirmeler, kriz yönetimi, eğitim ve öğretim, yönetim konsültasyonu ve süpervizyonu, amaca ulaşmak için yüklenilen görevlerdir.

McLean (1993), oküpyasyonel psikiyatri'nin tarihini 5 basamakta ele almıştır:

1/ Erken dönem:1917 yılında, Mental Hygiene dergisinde Herman Adler'in işini kaybeden hastaların psikiyatrik semptomlarını rapor ettiği makalesi yayımlanır. Üç yıl sonra, aynı dergide, "endüstride mental hijyen" başlığıyla konu tekrar ele alınır.

2/ 1920 ve 30'lar: Psikiyatristler artık işyerlerindedir. 1927'de, American Journal of Psychiatry'de endüstriyel psikiyatri ile ilgili literatürü gözden geçiren makale yayımlanır. Aynı yılda, endüstride çalışan psikiyatristten söz edilir

3/ 1940'lar: II. Dünya Savaşı stresi ve ilk akademik çabaların görüldüğü yıllardır. Savaş ortamı, konuya ilgiyi artırır. İş stres'i (work stress) kavramı gündeme gelir.

4/ 1950 ve 1960'lar: Konuya klinik ilgi artar. Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association, APA), adı daha sonra oküpyasyonel psikiyatri olarak değiştirilen endüstriyel psikiyatri komitesini kurar

5/ 1970, 80 ve 90'lı yıllar, psikiyatrik ufkun genişlediği yıllardır. Bu yıllarda, oküpyasyonel psikiyatri uygulamaları, aşağıdaki beş konuya önem verir:

- a) iş stresi
- b) işçiler arasında madde kullanımı
- c) işçi yardım programları
- d) ruh sağlığının yararları
- e) organizasyonel ortam ile ilgili çalışmalar.

Sonuçta, psikiyatrik tanı ve tedavideki gelişmelere paralel olarak oküpyonel psikiyatri de gelişmeler gösterir. Organizasyon çalışmaları önem kazanır.

Endüstri Psikiyatrisinin Gerilemesi

Endüstri psikiyatrisi konusunda uzmanlaşmış olan Murphy, 1973 yılında yayımladığı “endüstriyel psikiyatrinin inişi” başlıklı editöryel yazısında, önce konunun tarihçesine eğiliyor. Tarihçede, endüstri psikiyatrisinin gelişimini 5 basamakta ele alıyor:

- 1) İkinci dünya savaşının hemen sonrasında endüstriyel psikiyatrye ilgi büyüktü.
- 2) Sonradan bu ilgi azaldı.
- 3) Bu ilgi kaybının nedeni, endüstriyel psikiyatrinin ilgilendiği problemlere başka bir bilim dalının sahip çıkmış olması değildir.
- 4) Bu ilgi kaybının nedeni bütün problemlerin çözülmüş olması, endüstriyel psikiyatrye gerek kalmamış olması da değildir.
- 5) Bu ilgi kaybına, kısmen de olsa, işveren ve işçilerin tavrı neden olmuştur.

Yazar bunları belirttikten sonra sonuca geçiyor. Durumu iyileştirmek için kurumlarda neler yapılabileceğini tartışıyor. 4. madde konusunda açıklama getiriyor:

4) Endüstriyel psikiyatrye hala gerek vardır. Öyle görünüyor ki, ilk bakışta gerek kalmadığı düşüncesi mantıklı görünebilir. İngiltere’de her işçi psikiyatrik sorunlarını aile doktoruyla görüşebilmektedir. İş yerinde çalışma koşulları özellikle eskisine oranla oldukça iyileştirilmiştir. İş kazalarının sayısı azalmıştır. En tehlikeli ve sıkıcı işleri artık makinalar yapmaktadır.

Ancak, endüstriyel psikiyatrye hala gerek vardır. Çünkü, iş temposu ve iş kaynaklı zihinsel yorgunluk artmıştır. Makinalı üretimin sonucu olarak işveren, işçiden daha hızlı ve hatasız çalışma beklemektedir. İsveç’te yapılan bir araştırmaya göre, en kötü mental sağlığa sahip olan işçiler, en kirlili ve tehlikeli işlerde çalışanlar değil, işlerine en yabancılaşmış olanlar

(emeklerinin nasıl faydalı bir şeye dönüştüğünü göremeyenler) ve sürekli kontrol edildiğini hissedenlerdir.

Ayrıca, işçiler, 50 yıl önceki gibi aç olmadıkları için, psikolojik stres hakkında daha fazla düşünmüyorlar.

Yazar, 5. madde konusunda şu açıklamayı getirmektedir:

5) İşveren ve işçinin tavrı: İşletmeci, endüstriyel psikiyatrinin gelişimine düpedüz karşı çıkmıyor, ama bu konuda çok bilgisiz. Üstelik biraz da “bu psikiyatrist de ne işe yarayacak ki!” diye düşünüyor. Konuya şüpheli yaklaşıyor. Biraz da masraf çıkacak diye korkuyor.

İşçi örgütleri ise, gerektiğinde hemen iş psikiyatrisini düşünüyor, ama onun dışında pek ilgilenmiyor.

Bir diğer yandan, eğer işveren, işçilere psikiyatrik servis sağlarsa, bu sefer işçiler şüpheleniyorlar, korkuyorlar, “acaba işveren niye bunu yapıyor, bizi deli sayıp işten mi atacak” diye.

Diğer ülkelerde durum nedir? Endüstriyel psikiyatri konusunda en çok çalışmada bulunan ülke Çekoslovakya. Çünkü, Çekoslovakya’da devletin kendisi endüstriyel mental ruh sağlığı ile ilgileniyor. Devlet sağlık servisinde Endüstri psikiyatristleri çalışıyor. Fransa’da, endüstri psikiyatristleri var, ama bu alt dal psikiyatri ana bilim dalından kopuk.. ABD’de, psikiyatriyle ilgili çok yayın ve çalışma varken, bunların içinden endüstri psikiyatrisi hakkında olanları sayıca azdır.

Sonuçta Murphy, endüstri psikiyatrisinin kendini işçilere kabul ettirmesi gerektiğini vurguluyor. İşverenin desteğinin sağlanması gerektiğini belirtiyor. Occupational Mental Health Araştırma grupları oluşturulması gerektiği üzerinde duruyor.

Yazarın daha 1973 yılında kaleme aldığı bu yazı, bugün 2002 yılı itibarıyla de güncelliğini yitirmiş değildir.

Küreselleşmenin Etkisi

Aslında Murphy’nin yazısı, o zaman pek farkında olunmayan bugünün küreselleşme sürecini akla getirmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki televizyon, uçak, uydu anten, internet gibi teknolojik gelişmelerle küreselleşme başladı. Ancak etkisini göstermesi ya da böyle bir olgunun farkına varılmaya ve dillendirilmeye başlanması 70’li yıllarda olmuştur. 80’li yıllarda çok irdelenen, tartışılan bir konu olmuş, 90’lı yıllarda konuya ilgi ve küreselleşmenin etkileri iyice belirgin olmuştur. Bu durum, küreselleşme karşıtlarını da harekete geçirmiştir. Öyle görünüyor ki yeni binyılların ilk on yıllarına küreselleşme ve antiküreselleşme akımı ve hareketi damgasını vuracaktır.

Alvin Tofler (1981, 1991), 1980'li yılların başında kaleme almaya başladığı bir dizi kitabında, "Yeni güçler ve yeni şoklar, sanayi uygarlığını yenilgiye uğratarak dünya egemenliğini yeni doğan ve yükselen güçlere teslim ederken bizi bekleyen, giderek de yoğunlaşan güç mücadeleleriyle ilgilidir." sözleriyle bu dramatik gelişmenin altını çizmiştir.

Yazar, yaklaşık olarak 1950'lerin ortalarında başlayıp, 75 yıl sonra sona erecek olan süreye tarihin dönüm noktası olarak nitelmiş, bu dönemi, fabrika bacaları uygarlığının, dünyaya yüzyıllar boyunca egemen olduktan sonra, sonunda yerini başka bir uygarlığa teslim etmesi dönemi olarak görmüştür.

Toffler'e göre, onbin yıl öncesinin tarım devrimi Birinci Dalga, sanayi devrimi ikinci dalga, 1950'lerin ortalarında başlayan belli başlı teknolojik ve sosyal değişimleri de insanlığın Üçüncü Dalga olarak adlandırılır. Son gelişim ve değişim, fabrika bacası sonrası bir uygarlığın başlangıcı olarak görülür. Sonra Toffler, bir kehanette bulunurcasına, fabrika bacaları çağının inişe geçmesinin, derine gömülü nice hınçları serbest bırakacağını, güç el değiştirirken geniş ve şiddet dolu boşalmalar olacağını öne sürer. Bu durumda, dünyanın pek çok kesimlerinde aşırı gruplar artacak, hepsi demokrasiyi can sıkıcı bir engel olarak görecektir, kendi fanatik amaçlarının tek engeli oymuş gibi onu yok etmeye çalışacaktır. Yazarın aşağıdaki sözleri de ayrıca dikkat çekicidir: "Endüstrinin dumanlı şafağı söktüğünden bu yana kapitalist imalatçılar her zaman ucuz emek peşinde olmuşlardır. Çok sayıda gelişmekte olan ülke, tüm ekonomik gelişmelerini bir tek kurama dayandırmış durumdadır, o da emeği ucuza satmanın onları sonunda modernleşmeye götüreceğidir. Oysa uzun vadede bundan daha yanlış bir varsayım olamaz." Toffler'in bu söyledikleri aynen gerçekleşmiş ve ucuz emek arayan toplu işyerleri, daha ucuzu bulunduğu oraya taşınmıştır.

Bugünkü durumuyla küreselleşme, üretime el koymuş durumdadır. Neyin, nerede, ne kadar, kaça ve kimin için üretileceğine karar vermektedir. Bunun yanında, üretimin ne kadar adil dağıtılacağı, doğrudan deyişle refahın dünya üzerinde ne kadar dengeli dağıtılacağı konusu, küreselleşmenin ilgi alanında bulunmamaktadır. Bunun sonucu olarak, sermayenin ve zenginliğin belli alanlarda yoğunlaşması ve dünya insanları arasındaki gelir adaletsizliğinin artması söz konusudur (Kongar, 2002).

Küreselleşmeden memnun olanlar ve memnun olmayanlar olsa da, küreselleşme artık geriye alınamayacak bir gerçektir. Küreselleşmenin birbiriyle çelişen iki yüzünü (neo-emperyalizm ve üçüncü dünya ülkelerinin "öteki" rolünden sıyrılmasını) Filistinli entelektüel Edward Said'in görüşlerini ve entelektüel katkılarını örnek vererek açıklayabiliriz. Tartışmaya bir soru ile başlanabilir: Günümüzün ünlü düşünürü Said, küreselleşme tarafı mı, yoksa değil mi? Said, 1970'lerde İngiltere ve Amerika'daki üniver-

sitelerdeki İngilizce edebiyat bölümlerinin sadece Amerikan ve İngiliz edebiyatlarını değil, İngilizce edebiyat üreten Nijerya gibi eski sömürge ülkelerinin edebiyatlarını da incelemesi gerektiğini önerdi. Şimdiye kadar batıda sadece "öteki" gözüyle bakılan üçüncü dünya ülkelerinin batı dünyasında kendi sesini kendi ağzından duyurması Said için çok önemliydi. Bu durumda, Said'in küreselleşmeye katkısı oldu deme eğiliminde olabiliriz: ama Said, diğer yandan şiddetli bir anti-neo-emperyalisttir. Bir orta doğulu olarak, Amerika'nın neo-emperyalist orta doğu politikasını eleştirir. ABD'nin ortadoğudaki varlığı ve etkisi Ortadoğu ülkelerinin aleyhinedir. Bu durumda Said'e anti-küreselleşmeci mi diyeceğiz?

Said'i inceleyince ortaya çıkan sonuç, "küreselleşme" teriminin kendisinin problematik olduğudur. Bu durumda görüyoruz ki, batılı devletler ve üçüncü dünya ülkeleri arasındaki güç dengesizliği küreselleşmenin asimetrik, hatta daha kötüsü, sömürgeci olmasına neden oluyor. Bu terim, şu anda son derece asimetrik olan küreselleşmenin (asimetrik derken, ABD'nin üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki etkisinin, üçüncü dünya ülkelerinin ABD üzerindeki etkisinden kat kat fazla olması kastedilmektedir) asimetrik doğasını gizliyor. Bu durumda, küreselleşme terimi bu asimetriyi gizlediği için, neo-emperyalist amaç ve eylemler sözkonusu olduğunda, doğrudan "neo-emperyalist" demek belki daha uygundur. Neo-emperyalizm terimi, küreselleşme teriminin retorik olarak gizlediği sömürme ve ezme politikasını net bir şekilde ifade ediyor. Buradan da anlaşılacağı üzere, küreselleşmeyi tartışırken ve gerçekleştirirken amacımız şu anda varolan sömürgeci asimetriyi paylaşımcı bir simetriye dönüştürmek, yani üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik, politik, entelektüel istek ve gereksinimlerini, kendi sesleriyle, kendi ağızlarından, batıda duyurmak olmalıydı.

Ne var ki batılı olmaya öykünürken uygarlığını alacağımız yerde cep telefonlarını aldığımız gibi, kötü paranın iyi parayı, arabesk müziğin güzelim müziğimizi kovması gibi, küreselleşmenin de en uygun görünmeyen yanı işleme girmiş olmaktadır.

Eğer, küreselleşmenin sonucu olarak,

1) Birinci dünya ülkelerinde işçilerin durumu pek de fena olmayan durumdan kötüye döndüyse;

2) Üçüncü dünya ülkelerinde zaten kötü olan durum daha da kötüleştiyse,

Küreselleşmenin etkisi nedir? Endüstriyel psikiyatrinin amaç ve objektifleri değişmeli midir? Örneğin, birinci dünya ülkelerinde işçilerin görece refahının sonucu olarak daha önceleri (80'lerde) endüstri psikiyatrisinin amacı verimi artırmaksa, şimdi (2000'li yıllarda) endüstri psikiyatrisi can

güvenliği ve/veya karın tokluğu olmadan çalışma zorluğu veya korkusu gibi daha temel konulara mı dönmek zorundadır?

Küreselleşme dinamiğinin sonucu olarak, üçüncü dünya ülkelerinde endüstri psikiyatrisi global düzeyde yabancılaşma problemi üzerinde durmalı mıdır? Global düzeyde yabancılaşma derken demek istediğim, mesela, üretilen ürünün yabancı bir ülkedeki yabancı bir patron için ve yabancı tüketiciler için yapıyor olmasıdır. Çünkü bu durumda tüketici hedef kitlenin işçinin kendisi olmadığı daha da netleşmektedir.

Ayrıca, yine küreselleşmenin akla getirdiği başka bir soru, birinci dünya ve üçüncü dünya ülkelerinde farklı endüstriyel psikiyatrilere olması gerektiği midir? Kalp hastalıkları ya da depresyonla her ülkede aynı şekilde ilgileniliyorsa, endüstri psikiyatrisinin farklı yaklaşımları var mıdır; gerekli midir ve meşru mudur?

Burada, NAFTA (North American Free Trade Agreement-Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) örneğiyle küreselleşmenin üçüncü dünya ülkeleri işçileri için ve aynı ölçüde olmasa da, birinci dünya işçileri için ortaya koyduğu sonuçlara bakmalıyız.

1 Ocak 1994'te NAFTA, Kanada, Meksika, ve ABD tarafından kabul edilmesinden bu yana, her yıl, üç devlet de NAFTA'nın büyük bir başarı olduğunu ilan etmektedir. Hatta bu nedenle NAFTA'ya benzer bir anlaşmanın artık Latin Amerika da dahil olmak üzere bütün Amerika kıtası için yapılması gerektiği savunulmaktadır.

Bazı kişiler için NAFTA gerçekten büyük bir başarıdır. NAFTA'nın amacı, her üç ülkedeki daha ucuz iş gücü ve üretim maliyeti arayan yatırımcıların çıkarlarının devletler tarafından korunması olduğu için zaten bu bir sürpriz olmamalıdır. NAFTA'nın devreye girmesinden sonra Kuzey Amerika'da "gross" ticaret hacmi ve finansal akışı gerçekten de artmıştır.

Fakat Kuzey Amerika devletleri vatandaşlarının çoğunun geçim kaynağı yatırım değildir. Bu insanlar hayatlarını çalışarak kazanırlar. Çoğunun üniversite diploması yoktur, patronlarından talepte bulunma şansı yoktur ve en mütevazı şartlarda yaşamak için iş güvenliğine ihtiyaçları vardır. NAFTA bir yandan yatırımcıların haklarını gözetirken diğer yandan açıkça iş standartlarıyla, işçi haklarıyla ya da sosyal yatırımlarla ilgilenmez, dolaısıyla çalışanların (working people) haklarını gözetmez. Bu dengesizlik her üç ülkede de zaman içinde binbir emekle kazanılmış sosyal hakları tehdit eder.

NAFTA, ABD'de de

A/ Üniversite mezunu olmayanları 766, 000 iş kapasitesi şansından mahrum etmiştir

B/ "Manufacturing" türü işler azalmıştır; dolayısıyla işçiler düşük ücretli, daha az güvenli işlere yönelmiştir.

C/ "Manufacturing" sektörü içinde patronlar işlerini Meksika'ya taşıma tehdidiyle işçilerin pazarlık gücünü azaltmıştır.

Peki öyleyse Amerikan işçilerinin şanssızlığı Meksikalı işçilerin şansı mıdır? Maalesef hayır. Herşeyden önce, bir takım patronlar ya da fabrikatörler işlerini Meksika'ya taşısa da, tam sınırın dibindeki bölgelere taşımıştır. Bu "export platformlar"da maaşlar ve işçi hakları kasıtlı olarak bastırılır ve platform Meksika ekonomisinden soyutlanır. Bu nedenle Meksika endüstrisinin ya da iç pazarının gelişimine katkıda bulunmaz. Yani çoğu Meksikalı işçiler için iş koşullarının hiç de iyileşmemiş olması aslında hiç de sürpriz değildir. Standart full-time işlerin sayısı azalmıştır. Emek pazarına yeni girenler güvensiz ve düşük maaşlı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

Arjantin, yeni endüstrileşmiş bir ülkedir. Hizmet ve endüstriye odaklanmış kentsel popülasyon ile tarım ve hayvancılığa odaklanmış kırsal popülasyon ile aşırı zıtlıkları içinde barındırır. Küreselleşme süreci ve uluslararası pazarlarda zorlu rekabet etme ihtiyacı, yüksek oranda işsizliğe yol açmıştır. Bunun yanında, formel bir işten informal olan işlere transfer artmıştır. Oküpyonel sağlık konusundaki mevzuat (yasa ve yönetmelikler) eskidir ve yenileştirme konusunda çalışılmaktadır (Werner, 2000).

Kanada da benzer bir durumdadır. NAFTA'nın devreye girmesinden sonra ticaret ve yatırım akışı artmıştır, fakat kişi başına düşen gelir azalmıştır. ABD'de ve Meksika'da olduğu gibi son yedi yılda ulusal gelirin büyük kısmı nüfusun en zengin yüzde yirmisine kaymıştır. Stabil fulltime iş azalmıştır ve de Kanada'nın sosyal güvenlik sistemi zarar görmüştür.

Avrupa Birliği, başlangıcından bu yana ortak Avrupa sosyal politikası geliştirmede sağlam bir geleneğe sahiptir. Oküpyonel güvenlik ve sağlık alanında Avrupa sosyal politikası, 1986'da belirlenmiştir. Bu antlaşma ile iş çevresinin iyileştirilmesi, toplumun açık bir amacı olmuştur. Hedeflenen sosyal politika ile, küreselleşmenin dev sorunlarını çözebilmek için birçok yasa ve kural ortaya konmuştur. Bu politikanın amacı, sağlıklı çalışma koşullarında, çalışanların ilgileri ile üretken ve rekabetçi işyerlerinde işverenin sorumluluğunu artırmaktır (Horst, 2001).

İş yaşamı, gelişen küreselleşmeye etkileyici bir tarzda yanıt vermiştir: İşin hızlanması, yeni endüstri kurumları ve yeni teknoloji. Özel sektör, giderek yarışmacı bir nitelik kazanırken, devlet sektörü, bu hızlı değişimi benimseyememiştir (Clarke, 1999).

Konu iş yaşamı olunca, küreselleşme, endüstride devlet sınırlarının ortadan kalkması, mesela uluslararası bir şirketin ABD'de konuşlandığı halde, dünyanın her yerinde, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde, üretim faaliyetini sürdürmesidir. Şirketin bundan sağladığı kazanç, ucuz iş gücü, çalışanların sosyal, sağlık, emeklilik vb sigortalarının olmayışı, bunun yanında iş yüzünden hastalanan, yaralanan, işkazasında ölen çalışanların tazminat ödemelerinin neredeyse sıfırlanmasıdır. Bu açıdan küreselleşme, şirketin maddi ve manevi olarak birçok riskten kurtulması, üretim maliyetinin düşmesi fakat insan faktörünün gözden kaçması anlamına gelmektedir.

Murphy, endüstriyel psikiyatrisinin gerilemesi başlıklı yazısını kaleme alırken doğaldır ki küreselleşmeyi düşünmüyordu. Ancak bugün konuya bakınca, Murphy'nin o sıra farkında olamayacağı küreselleşme faktörü de endüstri psikiyatrisini geriletken nedenler arasında sayılmalıdır. Kanımca bu bağlantı inkar edilemez.

Bugün, büyük uluslararası şirketler, endüstri psikiyatrisi ile ilgilenmektedir. Fakat bu ilginin amacı, çalışanların ruh sağlığını gözetmekten çok, şirketi en iyi şekilde idare etmeyi ve üretimi artırmayı amaçlamakta gibidir. Üçüncü dünya ülkelerinde ise, çalışanların ruh sağlığı ile yeterince ilgilenilecek zihniyet ve ekonomi, devlet örgütlenmesi dahil, kurumlar yeterli değildir.

Anlaşılan gene sivil demokratik örgütlere bir görev daha yüklenmiş durumdadır.

KAYNAKLAR

1. Bettcher D, Lee K: Globalisation and public health. J Epidemiol Community Health 2002 Jan;56(1):8-17.
2. Clarke D. Lessons from the other side: what can we learn from the private sector? Aust Health Rev 1999;22(4):48-60.
3. Çelikkol A: Çağdaş İş Yaşamında Ruh Sağlığı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 56-61.
4. Dalpino C Fall 2001. "Globalization & Democracy. " In Brookings Review, Vol. 19. No. 4 Pages 45-48, Washington, D. C. : The Brookings Institution.
5. Faux J, Lawrence M: "Inequality and the Global Economy. " In Will Hutton and Anthony Giddens, eds., On the Edge: Living With Global Capitalism, London, U. K. : Jonathan Cape Publishing, 2000.

6. Faux J, Scott R (U. S.), Salas C (Mexico), Campbell B (Canada). NAFTA at Seven: Its impact on workers in all three nations. Washington, D. C. : Economic Policy Institute, 2001.

7. Heidel SH: The role of the occupational psychiatrist. *Occup Med* 1996 Oct-Dec; 11(4):669-71.

8. Horst A: Integrative efforts in occupational safety and health in the European union. *Int J Occup Saf Ergon* 2001;7(4):449-61.

9. Jackson A, Robinson D: *Falling Behind: The State of Working Canada*, 2000, Ottawa, Ontario: Canadian Centre for Policy Alternatives, 2000.

10. Kongar E: *Küresel Terör ve Türkiye; Küreselleşme*, Huntington ve 11 Eylül, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 148.

11. McLean AA: *Psychiatry and the organization, Mental helth in the workplace, a practical psychiatric guide'de* (Ed: Kahn JP), Van Nostrand Reinhold, New York, 1993.

12. McLean AA: The psychiatrist's role in occupational mental health. *New Dir Ment Health Serv.* 1983 Dec;(20):57-63.

13. Mishel L, Bernstein J, Schmitt J: *State of Working America, 2000-2001, an Economic Policy Institute Book*, Ithaca, N. Y. : ILR Press, an imprint of Cornell University Press, 2001.

14. Murphy HB: Editorial: The decline of industrial psychiatry. *Psychol Med* 1973 Nov;3(4):405-10.

15. Said E: *A critical introduction. Valerie Kennedy.* Oxford, UK; Malden, MA, USA: Polity Press in association with Blackwell, 2000.

16. Sperry L, Kahn JP, Heidel SH: *Workplace mental health consultation. A primer of organizational and occupational psychiatry.* *Gen Hosp Psychiatry* 1994 Mar;16(2):103-11.

17. Sperry L: An overview of organizational and occupational psychiatry. *Hosp Community Psychiatry* 1996 Aug;45(8):814-7.

18. Toffler a: *Üçüncü Dalga* (Çev. A. Seden, *Third Wave*, New York, 1981), Altın Kitaplar, İstanbul, 1981.

19. Toffler A: *Yeni Güçler, Yeni Şoklar* (Çev. B. Çorakçı), Altın Kitaplar, İstanbul, 1992.

20. Weller, CE, Scott RE, Hersh AS.: *The Unremarkable Record of Liberalized Trade.* Washington, D. C. : Economic Policy Institute, October 2001

21. Werner AF. Occupational health in Argentina. *Int Arch Occup Environ Health* 2000 Jul;73(5):285-9.

KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR

KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR

*Mustafa Talas**

Giriş

Günümüzde en fazla kullanılan kavramlardan biri olan küreselleşme, toplumları, kültürleri ve insanları derinlemesine etkilemektedir. Gündemi çok işgal eden bütün kavramların karşılaştıkları ortak durum küreselleşme için de geçerli olmuştur: “Küreselleşme” olgusu bir taraftan tutkulu taraftarlar, bir taraftan da alerjik karşıtlar yaratmıştır¹.

Küreselleşme hususunun başlangıç noktasını, More ve Compenella’ya hatta Antik Yunan’a kadar götürülenler bulunsa da, küreselleşme tabiri, kelime olarak 1980’li yılların başında kendini göstermiştir. Akademik hayatta yer bulması ise, 1990’lı yılların başlarını bulmuştur. Türkiye’de ise, 1995’e kadar dikkatleri çekmeyen bu önemli olgu, bugün radyoyu açınca, televizyona bakınca ya da herhangi bir toplantıya, açılışa gidince muhakkak gündemi işgal eder bir vaziyet almıştır.

Çok fazla tartışılan ve her görüş sahibine göre tanımı bulunan bu meselenin şüphe götürmez bir gerçek olan tarafı, kaçınılmaz olmasıdır. Buna göre, toplumsal ve bireysel olarak bu realiteyi iyi anlamak tahlil etmek gerekmektedir. Bu bildiriye, konunun kültür ile ilgili boyutları ifade edilecektir.

I. Küreselleşme Kavramı

Dünya kapitalizminin son iki yüz yıllık tarihine bakıldığında, iki ayrı küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu evrelerden birincisinin, 18. Yüzyıl sanayi devriminin teknolojik gelişmelerinin sonrasında kabaca 1870-1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında etkisini sürdürdüğünü görmekteyiz. Söz konusu yıllara damgasını vuran bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır. Birinci ve İkinci

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. 1970 yılında Malatya’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini yine Malatya’da tamamladı. 1989 yılında başladığı İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ndeki yükseköğrenimini 1993 yılında tamamladı. Aynı yıl başladığı Yüksek lisans öğrenimini Mehmet Eröz’ün İzahlı Bibliyografyası” adlı tezile 1996’da tamamladı. Aynı yıl başladığı Doktora programına devam etmektedir. Halen “Küreselleşme ve Türkiye’de Kültür Politikası” adlı doktora tezi üzerinde çalışmaya devam etmektedir. İngilizce bilen Mustafa TALAS, evlidir.

¹ TİMUR, Taner; Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 7-8

Dünya Savaşları ve ulus devletlerin Görelî olarak bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen 1914-1960 ara döneminden sonra dünya ölçeğinde yeni bir küreselleşme dönemine girildiği görülmektedir².

Küreselleşme kavramı, yaygın ve modern anlamda ilk olarak 1961’de kullanılmıştır. İtalya’nın araba ithalatında uyguladığı kotayı arttırdığını ilan etmesinin ardından, Webster Sözlüğü, “küresel” ve “küreselleşme”yi kullanmıştır.³

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)’nin bir yayınına göre ise, terim ilk kez, 1983 yılında Theodore Levit tarafından “Piyasaların Küreselleşmesi” şeklinde kullanıldı.⁴ Levit, uluslararası ekonomide hızlı ve büyük bir şekilde mal, hizmet, sermaye ve teknolojinin üretim, tüketim ve yatırımını kapsayan, son yirmi yılda meydana gelmiş olan büyük değişimleri karakterize etmek için kullanmıştır.⁵

Küreselleşme, sosyal bilimlerin her dalında, yaygın kullanılan bir kavram olmakla birlikte, genellikle bir durumdan çok bir akımı veya zihniyeti ima eder hale gelmiştir.⁶

Küreselleşme, dünyanın sıkışması ve tek bir yer olarak algılama bilincinin artışı şeklinde tanımlanmaktadır. Bugünden bakıldığında, kavramın açılımları içinde yer alabilecek süreç ve eylemlerin birkaç yüzyıldır devam ettiği görülmektedir.⁷ Başka bir açıdan küreselleşme, sömürgeciliğin yeni şeklidir. Aydınlanma hareketiyle başlayıp sanayi devrimi ile ve son bilişim-iletişim devrimiyle devam eden bir süreçtir.

Küreselleşme düşünceleri, kavramın kullanılma maksatlarına göre yerleşti ve süreç, hızlı bir değişim fikriyle açıklandı. Bazıları için, küreselleşme kapitalizmin gücünü temsil ederken, bazıları için de dünyanın batılılaşmasını ifade etmektedir. Bazıları küreselleşmenin yoğunluk ve artan melezleşmeyle birlikte heterojenite yarattığını düşünürken, bir diğer grup homojeniteyi arttırdığını düşünmektedir. Devlet harici sosyal organizasyonlar küreselleşmeyi, çevre hareketi, demokratikleşme ve insanileştirme gibi pozitif sosyal gayeleri sağlayacak kaldıraç olarak görürken, iş adamları

² YELDAN, Erinc; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 8-9

³ GÜRLEK, Serhat; “Küreselleşme ve Milli Devletin Geleceği Bağlamında Türk Milliyetçiliğini Yeniden Düşünmek”, Türkiye ve Siyaset, Küreselleşme ve Milliyetçilik Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2001, s. 27

⁴ KANTROW, A. M. ; “Sunrise-sunset which changes the Mhytos of the Industrial Becoming Old”, New York, John Wiley and his sons, 1985, s. 53

⁵ LEVIT, Theodore; “The Globalisation of Markets”, Harvard Bussiness Review, 61(3), May-June 1983, s. 92-102

⁶ KEYMAN, E. Fuat – SARIBAY, A. Yaşar; Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Vadi Yay., İstanbul, 1998, s. 7

⁷ ASLANOĞLU, Rana; Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Bursa, 1998, s. 124-125

için artan kar ve güç stratejisi ve hükümetler için çok sık olarak devlet gücünde artış sağlamanın yerine kullanılmaktadır. Küreselleşme terimi aynı zamanda çağdaş sosyal teorinin merkezi çatışma ve tartışma konularından olmaktadır. Yirminci yüzyılın son on yılından beri, teknolojik yeniliğin ve global yeniden yapılanmanın en önemli süreci vuku bulmaktadır. Teknokapitalizmin yeni düzeyi, “büyük transformasyon”un temel yeniden yapılanması ve dünya ekonomisi, politikası ve küreselleşmenin anahtar kelimesi olan kültürden oluşmaktadır. Postfordizm, postmodernizm geçmişle önemli bağlantısını kendi kendine koparan diğer bütün postlar dizisi üzerine tartışmalar da aynı türden sayılır. Böylece, merkezi olarak açıklayıcı özellikler ve şu andaki tarihi değişmeler ana muhtevayı teşkil eder.⁸

Küreselleşme, kavram olarak dünyanın sıkışması ve tek bir yer olarak algılama bilincinin artışı olarak tanımlanmaktadır. Bugünden bakıldığında kavramın açılımları içinde yer alabilecek süreç ve eylemlerin birkaç yüzyıldır devam ettiği görülmektedir. Ancak küreselleşme tartışmalarının temel odağı günümüz göndermelidir. Waters da, üçüncü bin yılda sosyal değişmeyi açıklayacak anahtar kavram olarak küreselleşmenin öne çıkacağını belirtmektedir. Ne var ki küreselleşmenin ulaşılabilecek hedef olarak görülmesi ve dünyanın tek bir yer haline geleceğinin kabul edilmesi teknolojik aklın kendiliğinden hiçbir ön kabul olmaksızın amacına ulaşacağını varsaymaktan öteye gitmeyecektir.⁹

Genel olarak kültürel, iktisadi, ve siyasi alanlarda uluslararasılaşma ve yeniden yapılanma olarak tanımlanabilecek küreselleşmeyi belli başlı görüş sahiplerine göre de izah edebiliriz.

Gencay Şaylan küreselleşmeyi, pazarın egemenliği, devletin küçülmesi ve özelleştirme, uluslararasılaşmış sermayenin sınırsız hareketi biçiminde tanımlamaktadır. O, ayrıca küreselleşmenin yeniden yapılanmanın hegemonyacı düşünce düzeninin örnekleri arasında sayılabileceğini ifade etmektedir.¹⁰

Wood’a göre küreselleşme, kapitalizmin evrenselleşmesi sürecidir.¹¹

Fuat Keyman’a göre küreselleşme ile kastedilen veya betimlenen “durum” çok net bir görünüme sahip değildir. Kavram bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini, buna bağlı olarak tek bir global kültürün ortaya çıkmasını, bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin

⁸ KELLNER, Douglas; “Globalisation and Postmodern Turn”, Alındığı Tarih: 15. 12. 2000, e-posta: www. gseis. ucla. edu/courses/ed253a/dk/GLOBPM. htm

⁹ ASLANOĞLU, Rana; Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Bursa 1998, s. 124-125

¹⁰ ŞAYLAN, Gencay; Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 208

¹¹ WOOD, E. M. ; “Globalisation or Globaloney”, (zikreden A. TONAK), Monthly Review, January 1998, s. 6-7

kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama sürecinde kullanılabilir. Küreselleşme, birbirine benzeyen toplumlardan oluşan ya da toplumların ortaya çıkardığı bir global kültür ve toplulukların kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama süreçleridir. Bu iki nitelikte, yani küreselleşen kültürel yapılar ile farklılıkları, yerelliği ve tikelliği yaşama geçiren kültürel pratiklerin eş zamanlılığı, beraberliği ve birbirlerini tamamlayıcılığı küreselleşmenin tam da kendisidir. Küreselleşme, bu anlamda, sosyal hayat içinde “yeni bir durumu” simgeler.¹²

Rana Aslanoğlu'na göre küreselleşme kültürel bir karışım alanıdır.¹³

Alain Touraine, dünyanın bir tür geriye dönüş yaşadığını düşünmektedir. Ona göre güçlülerle halk ayrı evrenlerde yaşamaktadır. Fetih yapan savaşçılar bir tarafta, sıradan insanlarsa bundan ayrı, kapalı yerel bir toplumda yer almaktadır. Yani zengin olan Kuzey iktidarın egemenliğinden başka bir şey düşünmezken, fakir olan Güney yitik kimliğinin endişesindedir.¹⁴

Anthony Giddens ise, küreselleşmeyi modernliğin sonucu olarak görmektedir. Bu çerçevede küreselleşme, uzak yerleşimlerin birbirleri ile ilişkilendirildiği yerel oluşumların kilometrelerce uzaklıktaki olaylarla biçimlendirildiği dünya çapındaki sosyal münasebetlerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. O, küreselleşmeyi Batı ile bağlantılı görmektedir.¹⁵

Roland Robertson'a göre, küreselleşme, hem dünyanın küçülerek yoğunlaşmasına, hem de dünya bilincine sahip olmaya işaret eden bir kavramdır.¹⁶

Francis Fukuyama'ya göre, refaha ulaşmış ve mutlu bir hayat için eskiden beri süregelen arayışların son noktasına komünizm ve faşizmin yıkılmasıyla ulaşılmıştır. Bu nokta, liberalizm ve özgürlükçü serbest pazar düzeninin bir hayat tarzı olarak hakim olmasıdır. Bu anlayışın ideal devlet şeklini de “homojen evrensel devlet” temsil etmektedir. Ona göre bu anlayışın içine dahil olanlar tarihi aşanlardır, ancak haricinde kalanlar ise, tarihe gömülüp kalacak olan toplumlar olacaklardır¹⁷.

¹² KEYMAN, E. Fuat – SARIBAY, A. Yaşar; aynı eser, s. 9-10

¹³ ASLANOĞLU, Rana; aynı eser, s. 126

¹⁴ TOURAINE, Alain; Modernliğin Eleştirisi (Çev. Hülya TUFAN), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000, s. 17-18

¹⁵ GIDDENS, Anthony; Cosequences of Modernitiy, Cambridge Polity Press, 1990,s. 18

¹⁶ ROBERTSON, Roland; Globalisation, Social Theory and Global Culture(Zikreden: R. ASLANOĞLU), London, 1992, s. 8

¹⁷ FUKUYAMA, Francis; Tarihin Sonu ve Son İnsan (Çev. Zülfü Dicleli), 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 67-80

II. Küreselleşme Karşısındaki Tavrılar

Dünyayı derinden etkileyen bir süreci nitelendiren “küreselleşme”ye karşı farklı tavırlar alınmıştır. Sürecin tanımlanmasından itibaren temel varsayımlara dayalı olmak üzere kabul, ret ve şüpheli tavlardan bahsedilebilir. Went, küreselleşme ile ilgili üç tavrı olduğunu belirtmiştir¹⁸:

Birinci Tavrı: Mutlak küreselleşmeci tavrı, ki bu tavra göre küreselleşme, her şeyi değiştiren kaçınılmaz, tartışma götürmez ve kesinlik kazanmış bir eğilimdir. Bu eğilim karşısında özellikle ulus-devletlerin ve sendikaların yapabilecekleri pek bir şey yoktur.

İkinci Tavrı: Birinci tavra reaksiyon olarak gelişen ikinci tavra göre ise, küreselleşme denilen süreç, dünya ekonomisinde ilk kez yaşanan bir gelişme olmadığı gibi, tarihi görelilik açısından bakıldığında önemi ve sonuçları itibarıyla de bir yenilik arz etmemektedir. Bu kamptaki bazı yazarlar, ayrıca küreselleşme kategorisinin açıklayıcılığından çok, ideolojik yanının ağırlık kazandığı görüşünü savunurlar.

Üçüncü Tavrı: İlk iki tavra mesafeli olan bu yaklaşım, küreselleşmenin bir abartma olduğu görüşüne sahiptir. Özellikle Hirst ve Thompson dünya ekonomisindeki değişme eğilimlerinin kurumsal ve işlevsel önemli sonuçları olabileceğini teslim etmekle birlikte, dünya ekonomisinin küreselleşmiş değil, üç kutuplu uluslararasılaşmış bir yapı olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

III. Küreselleşmeyi Sürükleyici Güçler

A. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutlu İtici Güçleri

Yeni dünya düzeninin oyun kurucuları olan çok uluslu şirketler, her ülkeyi bir “Pazar” olarak algılamaktadır. Onlar için her fert bir “müşteri”dir. Küresel projeleri, dünyadaki bütün milletlerin fertlerini kapsama alanlarına almaktır. Çok uluslu şirketlerin bu projeleri ile farklı milletlerin “ulusal projeleri” çatışmakta ve bu çelişkili durum, “milli kimlik krizi”ne yol açmaktadır. Çünkü, küreselleşmenin patronları, dünya vatandaşlarının kendi ürünlerini satın almaları için milli kimlik ve milli kültürlerinden farklı, küresel kültür özelliklerine göre hareket etmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar.¹⁹

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)’nın eski başkanı ve Eski Kanada Ticaret Bakanı Sylvia Ostrey’in şu sözleri küreselleşmenin en

¹⁸ TONAK, E. Ahmet; “Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Bağlamı: Küreselleşme ve Yabancı Sermaye”, Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 29

¹⁹ EROĞLU, Feyzullah; “Küreselleşme Süreci ve Kimlik Krizi”, Türk Yurdu, Mart-Mayıs 1999, Cilt:19, Sayı:139-141, s. 149-150

önemli faktörlerini açıkça ifade etmektedir: “Küreselleşmenin temel faktörü ulusötesi teşebbüstür. İkinci sürükleyici güç bilgi ve iletişim teknolojisinde devrimdir. Küreselleşen dünyada, ayrıntılı işlenmiş ürün ve hizmetlerde, ulusötesi teşebbüsler arasında rekabet, sistemler arasında da rekabet demektir. Uluslar arası ekonomide küresel şirket rekabeti, aynı yerleşmiş kurallar altında rekabet etmek oluyor – yani farklı ülkelerde aynı yerleşmiş kurallar söz konusudur.”²⁰

Çok uluslu ve ulus ötesi şirketlerin tamamına yakını G8 denilen Kuzeyli ülkelere mensuptur. Bu şirketler dünya menfaati adını verdikleri Kuzeyin istek ve çıkarlarını paravan şirketleri, ortakları aracılığıyla oluşturdukları lobi faaliyetleriyle az gelişmiş ülkelere dikte ettirmektedirler. Kuzeyin elde etmiş olduğu ayrıcalıkları devam ettirip, yenilerini elde etmenin hesabı içerisine girmektedirler.

MAI adı verilen çok taraflı yatırım anlaşmaları ile çok uluslu şirketlerin önünde bulunan engeller ortadan kaldırılmıştır. Sermaye akışkanlığının teminiyle çok uluslu şirketlerin milli devletlerin müdahalesinden kurtarıldığı söylenmiştir.²¹ Ancak büyük devletler bu kuralı kendileri için yok saymaktadırlar. Kendi devletleri konusunda ulus devletin sona erdirilmesi diye bir durum söz konusu değildir.

Ulusötesi ekonomiyi şekillendiren başlıca olgu, mal ve hizmet ticaretinden çok, para akışıdır. Egemen ulusal devletlerin para ve maliye politikaları, giderek daha büyük oranda, uluslararası para ve sermaye piyasalarındaki olayları etkin bir yolla biçimlendirmek yerine onlara tepki vermektedirler. Uluslararası ekonomide geleneksel ”üretim faktörleri”, olan toprak ve emek giderek daha büyük oranda ikincil duruma düşmektedir. Uluslararası bir nitelik kazandığı ve herkesçe elde edilebilir hale geldiği için artık para da dünya piyasasında tek bir ülkeye rekabet avantajı sağlayacak bir üretim faktörü olmaktan çıkmıştır. Döviz kurları, ancak kısa süreler içinde önem taşımaktadır. Yönetim, üretimin belirleyici faktörü olma niteliğini kazanmıştır. Rekabet alanında bulunan noktanın değerlendirilmesi, yönetimi temel almalıdır. Ulusötesi ekonomideki amaç “kar maksimizasyonu” değil, “pazar maksimizasyonu”dur. Ticaret de giderek daha büyük oranda yatırımı izlemektedir. Aslında, ticaret yatırımın bir fonksiyonu haline gelmektedir.²²

Dünya ekonomisini yönlendiren ve denetimi elinde bulunduran dev şirketler ve uluslararası kuruluşlar, zamanla dünyadaki siyaseti de kontrol-

²⁰ RAGHAVAN, Chakravarthi; aynı makale, s. 4

²¹ KAZGAN, Gülten; Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul, 2000, s. 52

²² DRUCKER, Peter; Yeni Gerçekler (Çev. Birtane KARANAKÇI), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 117-118

leri altında tutmaya başlamışlardır. ²³ Aynı şirketler, küçük şirketleri sürekli olarak yutuyorlar ve dünya piyasalarında tekelleşmeyi doğuruyorlar. Dünyadaki en büyük 100 kuruluşun geliri dünya nüfusunun ilk %20'sini oluşturan fakirlerin gelirinin iki katına ulaşıyor.

B. İtici Güç Olarak Teknolojik İlerlemeler:

Ulaştırma teknolojisinde, bilgi - iletişim teknolojisinde sağlanan gelişmeler ve onunla fikirlerin ve dünyadaki bilgilerin nakledilmesi, bu süreçte katkıda bulunmuş ve yardım etmiştir. Kar arttırımı ve sermaye birikimi objektivitelerinde dünyanın temel şirketleri – çoğunlukla Kuzey Amerika ve Avrupa merkezli, hatta Uzak Doğu' da Japonya merkezli – globalleşme sürecinde yani dünya ekonomisini ulusötesileştirmek için kendi hükümetleri üzerine baskı kurmaktadırlar. ²⁴

Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki devrim sayılabilecek değişimler sayesinde ve yine bu sektörde ortaya çıkan dramatik maliyet düşüşleriyle bireyler, guruplar, toplumsal aktörler veya şirketler arasındaki milletler ötesi etkileşim sürekli yükselmektedir. ²⁵ İletişim teknolojilerinin kıyas kabul etmez bir hızda gelişmesi, sözgelimi Kanada'daki bir işadaminin Avustralya borsasında anında işlem yapabilmesine imkan tanımış, bu da finansal piyasaların tarihte hiç olmadığı kadar etkin hale gelmesini doğurmuştur. Buna bağlı olarak dövizin el değiştirme hacmi de çok yüksek düzeylere ulaşmıştır. Uluslararası sermaye piyasalarında bir günde el değiştiren döviz tutarı 1, 5 trilyon dolardır. Bu miktar, dünya mal ve hizmet ticaretinin yaklaşık 50 katı kadardır. ²⁶

Elektronik iletişimin yeni teknolojileri, enformasyona erişimi medya ve internet vasıtasıyla devrim sayılabilecek tarzda değiştirdi. Bilgiler fiilen aynı kullanıcının hizmetine sunulmakta ve onlara her geçen gün herkes tarafından sınırlama olmaksızın erişilebilmektedir. Böylece bireyler, guruplar, şirketler ve bütün toplumlar, bugüne kadar, hiç görülmemiş tarzda şebekeleşmektedir.

IV. Kültür

Dillerin ve insanlığın tarihi çok eskidir. Ancak, bugün kullanılan bazı kelimelerden bir kısmı çok yenidir. Kaynak olarak da çok yeni olan kültür, teknik ve medeniyet bunlardandır. Kültür araştırmacılığı yapan bilim adamları, kültür kelimesinin çok anlamlı olmasından dolayı, kültürün ortak

²³ ULAGAY, Osman; Küreselleşme Korkusu, Timaş Yay., İstanbul, 2001, s. 33-35

²⁴ RAGHAVAN, Chakravarthi; ayn makale, s. 3

²⁵ KAISER, Karl; aynı makale, s. 88

²⁶ YILDIRIM, Zekeriya; " Türkiye Dünyanın Neresinde?", Açık Oturum, İktisat Dergisi, Temmuz 1998, Sayı:380, s. 136z

bir tarifi üzerinde anlaşamamışlardır. Amerikalı iki antropolog Kroeber ve Kluckhohn 1952 yılında yayınladıkları kültür ile ilgili antolojide, kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. Hatta 1964 yılında Berelson, kavramın çok anlamlılığını eleştirerek, tanımlanamaz olduğunu ifade etmiştir. Radcliffe-Brown'un, kültür konusunun zorluğunu öne sürerek, kullanılmaması gerektiğini belirtmesine rağmen, kültür bugün yine de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.²⁷ Bugün, kültür aşağıda belirtilen temel kavramlar yerine kullanılmaktadır²⁸:

- 1- Kültür, bir toplumun ya da toplumların medeniyetidir.
- 2- Kültür, bir insan ya da toplum teorisidir.
- 3- Kültür, sürekli değişimlerin bileşkesidir.
- 4- Kültür, beşeri alanda eğitimidir.
- 5- Maddi ve biyolojik alanda, üretim, tarım, biçim verme anlamındadır

Kültürün etimolojik olarak kökenine inilirse, Latince'de tarım anlamına gelen "cultura" kelimesinden geldiği görülmektedir.²⁹ Toprağa bir şeyler ekip ürün almak, üretmek anlamında Latince'de var olan "cultura, (kültür)" sözcüğünün ancak XIX. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde bilimsel bir içerik kazandığı bilinmektedir. Böylece "uygarlık" (civilis, civilisation) anlayışının yanbaşında yer alan bu yeni kavram, çok geçmeden antropolojiden başlayarak, tarih, sosyoloji, halkbilim gibi değişik bilim dallarının ana konularından biri haline gelmiştir.³⁰

Sonraki dönemlerde Batı dillerinde "culture" olarak kullanılan kültür kelimesinin Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığı "hars" kelimesidir.

Kültür terimi, günlük dilde, bazı bedensel – "kültür fizik" ifadesinde olduğu gibi – ya da zihinsel – "matematik kültürü"nde olduğu gibi – melekelerin geliştirilmesi veya gelişmiş olması anlamına gelmektedir. Ayrıca, "kültürlü bir kişi" ifadesinde olduğu gibi, okumuş ve bu sayede estetik zevkini, muhakeme gücünü ve eleştiri yeteneğini geliştirmiş insanın özelliğini de belirtmektedir. Ancak sosyal bilimler kültür kavramına günlük dildeki bu anlamlarından farklı anlamlar yüklerler. Bu bilimlerden ikisinin kültür kavramı ile ilgili açıklamaları önemlidir. Bunlar antropoloji ve sosyolojidir.³¹

²⁷ İŞÇİ, Metin; Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim, Turan Yay., İstanbul, 1995, s. 17-18

²⁸ GÜVENÇ, Bozkurt; İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 95

²⁹ ÇEÇEN, Anıl, Kültür ve Politika, Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s. 11

³⁰ TURAN, Şerafettin; "Türk Aydını ve Kültür", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 463

³¹ ARSLANTÜRK, Zeki – AMMAN, Tayfun; Sosyoloji, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s. 233

Sosyal bilimlerde kullanıldığı şekli ile kültür terimi, insanın bir cemiyet üyesi olarak bütün bilgisini, inançlarını ve elde ettiği becerilerini kapsayan sosyal mirasına karşılık gelir.³²

Herhangi bir toplumun kültürü ya da sosyal mirası daima özeldir; hayatı bütünüyle düzenleyen insan gurubunun ayırddedici hayat tarzıdır.³³ Kültür insan cemiyetinin varlığını kabul eder ve toplum için iş yapma becerisi temin eder. Bir başka görüşe göre kültür, sosyalleşme sürecinde nakledilen şeyin büyük kısmıdır.

İster tropikal ormanlarda, ister kalabalık New York, Londra veya Tokyo kentlerinde yaşayan insanlar olsun, onların hepsi bazı ortak problemlerle karşı karşıyadır. Onların hepsi yemek zorundadır, hepsinin korunmaya ihtiyacı var ve hepsinin yer elde etmek ve nesillerini devam ettirmek için çocuk yetiştirmeye ihtiyacı var. Bu problemler evrensel olmasına rağmen, çözümler büyük oranda değişiktir. Örneğin çocuk yetiştirme sorumluluğu, Trobriand adalarında annenin erkek kardeşinin, ABD’de doğal anne ve babanın, İsrail Kibutz’da çocuk yetiştirmek için özel olan bölgelerde cemaatin üzerindedir.³⁴

“Kültür kavramı, çoğunlukla bir insan toplumunun duygu, düşünce ve yargı birliğini sağlayan sosyal değerlerin tümü olarak ele alınmaktadır. Kültürün bu anlamı, gelenek, görenek, düşünce ve sanat değerlerini kapsar. Kısaca bilgi anlamını taşır. Bundan dolayıdır ki, konuşma dilinde kültürlü adam, bilgili adam anlamına gelir.” Kültür, özellikle toplumların yapısıyla ilgili bir olgudur. Toplumların, tarihi süreç içinde elde ettiği tecrübeyle bağlantılı olarak, kültürlerinin ve sosyal yapılarının ana yapısını ve boyutlarını oluşturdukları söylenebilir. Sosyal yapının unsurları olan kurumlar, kültürün başlıca yaratıcılarıdır ve kültür aracılığı ile, varlık oluştururlar. Sosyal olgular, kültür potası içinde eriyerek muhteva kazanırlar ve bütünlüğe ulaşırlar. Kültür, ortaklaşa yaratılan ve paylaşılan değerler sistemi olarak, varlığını ve sürekliliğini sosyal hayata borçlu olmaktadır. Aynı şekilde, ancak ve ancak kültürün sistemleşmiş içeriği ile, sosyal yapının temel taşı oluşturan değerler korunabilir.³⁵

Kültür sistemleri, doğrudan doğruya sosyal yapılara bağımlı olduklarından, toplumdan topluma değişik bir biçimde olacaklardır. Kültür, top-

³² BROOM, Leonard – SELZNICK, Philip; *Sociology*, Harper and Row Publishers, New York, Third Edition, Tarihsiz, s. 86

³³ KLUCKOHN, Clyde; “The Study of Culture”, in *The Policy Sciences*, Stanford University Press, 1951, s. 86

³⁴ BRINKERHOFF, David B. – WHITE, Lyn K. ; *Sociology*, West Publishing Company, St Paul, New York, 1985, s. 55-59

³⁵ ÇEÇEN, Anıl; aynı eser, s. 12-13

lumların geçmişten aldığı ve geleceğe aktardığı değerler sistemi olarak, sosyal hayatın birikimini oluşturmaktadır.³⁶

O halde kültür, insanın insan tarafından tesis edilmiş ve yaratılmış olan çevresini ifade eder.³⁷ Kültür insanın kendi kendini ifade edişinin yoludur. Hayat tarzında, düşünce şeklinde, her günkü münasebetlerde, sanatta, edebiyatta, dinde, dinlenme ve eğlenmede karakterin ifadesinden başka bir şey değildir. Roman, sinema filmi, bir tablo, bir piyes, bir şiir, bir felsefe, bir itikat bu yönde değerlendirilmesi gereken unsurlardır.³⁸ Bahsedilen unsurları her millet kendi algılayış ve duyuş tarzına göre³⁹ yani kendi yaşam tecrübesiyle meydana getirecektir.

A- Kültürün Özellikleri

Sosyal antropolog Bronislaw Malinowski'nin izahatı kültürün temel özelliklerini bizlere sunabilmektedir: "İnsanın ve ırkın organik ya da temel ihtiyaçlarının karşılanması her bir kültüre yüklenen koşullar dizisinin asgarisidir. İnsanın beslenme, üreme ve sağlığı koruma ihtiyaçlarından doğan sorunlar çözümlenmelidir. Bunlar yeni, ikincil ya da yapay bir çevre yaratılarak çözümlenir. Kültürün kendisinden ne daha çok, ne de daha az olan bu çevrenin sürekli biçimde yeniden üretilmesi, sürdürülmesi ve yönetilmesi gerekir. Bu durum, terimin en geniş anlamıyla, topluluğun kültürel düzeyine, çevreye ve gurubun verimliliğine dayanan yeni bir yaşam standardı yaratır. Ama kültürel bir yaşam standardı, yeni ihtiyaçların ortaya çıktığı ve yeni buyrukların ya da belirleyicilerin insan davranışını zorladığı anlamına gelir. Açıkçası, kültürel gelenek bir kuşaktan sonrakine aktarılmalıdır. Her bir kültürde eğitsel nitelikli yönetimler ve mekanizmalar bulunmalıdır. Her kültürel başarının özü işbirliği olduğuna göre düzen ve yasa sürdürülmelidir. Her toplulukta töre, ahlak ve yasayı doğrulayan düzenlemeler olmalıdır. Kültürün maddi temeli yenilenmeli/ve işler durumda tutulmalıdır. Bundan dolayı da, en ilkel kültürlerde bile, bazı ekonomik örgütlenme biçimleri kesinlikle gereklidir."⁴⁰

Kültürün özelliklerini Claud-Levi Strauss ve G. P. Murdock'a göre aşağıdaki gibi sınıflamak mümkündür⁴¹:

³⁶ ÇEÇEN, Anıl; aynı eser, s. 13

³⁷ BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan; Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 15 – HORTON, B. Paul – HUNT, Chester L. ; Sociology, Fourth Edition, Tokyo, 1976, s. 42-4+3 ???????

³⁸ ERÖZ, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 120

³⁹ EMİL, Birol; "Türk Kültürünün Dil ve Kaynakları Meselesi", 2. Milli Kültür Şurasına Sunulan Tebliğ, Milli Kültür, Ocak 1990, s. 18

⁴⁰ MALİNOWSKI, Branislaw; İnsan ve Kültür (Çev. M. Fatih Gümüş), V Yay., İstanbul, 1990, s. 39-40

⁴¹ LEVI STRAUSS, Claud; Race et Histoire, (Zikreden: Metin İşçi), Gonthier, Paris, 1961, s. 66 – MURDOCK, G. P. ; The City in History, (Zikreden: Metin İşçi), New York, Hararcourt

“1 - Kültür ihtiyaçları tatmin edicidir: Kültür, beşeri ihtiyaçlarımızdan olan din, sanat, mesken, gıda, dinlenme, giyinme ve konuşma gibi ortak ihtiyaçları cemiyet vasıtasıyla karşılayıcıdır.

2 – Kültürel değerler toplumsaldır: Teşkilatlanmış guruplarda, birliklerde ve toplumlarda meydana getirilir ve paylaşılır.

3 – Kültür sonradan kazanılır: Doğumdan sonraki hayat ve diğer insanlarla ilişkilerle, öğrenme sonunda kazanılır. Böylece, kültür öğrenme ilkelerine dayanmak mecburiyetindedir.

4 – Kültürü meydana getiren unsurlar belirli bir düzen ve harmoni içindedir. Toplum üyeleri tarafından benimsenen tutum ve davranışlardan meydana gelmiştir.

5 – Kültür değişir: Toplumlararası ilişkilerden dolayı kültür değişmektedir. İnsanlar arası ilişkiler arttıkça ekonomik, sosyal ve psikolojik şartlarda değişmeler meydana gelir. Bu durum kurumlarda değişmeyi de beraberinde getirir. Değişmeler ise, bazen pozitif, bazen de negatif olarak karşımıza çıkar.

6 – Kültür Bir ölçüde birleştiricidir. Çünkü elemanlarıyla beraber, bir düzen meydana getirir. Daha önce kazanılmış kültürel değerlere, yenileri ilave edilir. Bu durum ise, her toplumda farklı olarak görülür.

7 - Kültür devamlı olup geçmişten güç alır. Kültürün devamlılığını sağlayan temel faktör dildir. Bundan dolayı kültür sadece insana ait bir özelliktir. Çünkü insan, önceki nesillerden öğrendiği bilgi ile kazandığı davranış ve alışkanlıkları bir sosyal miras olarak geleceğe aktarma gücüne sahiptir. Bunun için kültür denilince örf ve adetlerle, toplum hayatını düzenleyen kurallar yani töreler akla gelir. Bu faktörler aynı zamanda kültürün devamını da sağlar.

Bütün bu özellikleri ile birlikte, kültür insana mahsustur. İnsan topluluklarının sahip olduğu ve yarattığı şeylerdir. Sosyolojik açıdan kültür değerlendirilmesinde, bir ilkel Afrikalı yerli, bir Eskimo, bir eski Romalı, ya da reklam firması yetkilisi eşit olarak insandır. Sosyolojik yaklaşımlar büyük oranda sosyal ve kültürel antropoloji çalışmalarına dayanmaktadır. İlkel ya da modern olsun, insanlar incelendiğinde, hiç kimsenin tam olarak bir kültürü tecrübe etmiş olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar, davranıştaki düzenlemeleri tarif etmeye çalışır ve gözlemler dizisi üzerine temellendirilir. Özel olaya ait davranış teşhis edilir fakat düzenli tekrarlanan numune davranış vurgulanır. Örneğin yabancı kültürden bir sosyal

bilimci Amerikan kolej sınıflarını inceleyebilir. Epey bir dönem incelemeye devam ettikten sonra, nizamları görür: Törenlerin başlama işareti olduğunu ve zil sesiyle son bulduğunu, teşhis eder. Bir ferdin yaş, konuşma frekansı, elbise stili ve hareket özgürlüğü gibi pek çok bakımlardan farklı olduğunu öğrenir. Gözlemci birbirleriyle uyumlu olan üyelerin bile, çok daha farklı yönlendirildiğini görebilir.⁴²

Kültür belirli ve özel ilgi alanlarıyla sınırlandırılmaz; bütün insan aktivesinden çıkarılan davranış yollarını kapsar. Eskimoların yaşama düzenleri, Avustralya yerlileri ya da Navalolar, Avrupalılar ve Amerikalıların incelenmiş kültürleri kadar, bir kültür parçasıdır. Kültür sadece sanat, müzik ve edebiyat, teknik ve metotlarını kapsamaz, aynı zamanda çanak-çömlek yapmak, elbise dikmek ya da evler inşa etmek için kullanılanları da kapsar. Kültür ürünleri arasında komik kitapları ve Leonardo de Vinci'nin tablosu ve Johann Bach'ın müzik parçası ile popüler sokak müziğini de gösterebiliriz. Antropolog, kültürü, popüler kullanımındaki gibi "kültürsüz karşısında kültürlü" şeklinde birbirinin aksi yönde kullanmaz.⁴³ Sosyologlar da, temel olarak normları ve insan davranışlarının standartlarını açıklayan kültür konularıyla ilgilenmektedir.⁴⁴

B. Kültür ve Medeniyet

Kültürün maddi ve manevi olmak üzere iki yönü vardır. Aynı zamanda medeniyet ismi verilen maddi kültür, yapılarımız, tekniklerimiz, yollarımız, maddi unsurlardan ibaret ve kendi eserimiz olan çevre şartlarımızdır.⁴⁵

Kültür ve medeniyet kavramlarını Türkiye'de sistematik olarak ele alan ilk bilim adamı olan Ziya Gökalp'e göre, kültür ve medeniyette hem birleşme, hem de ayrılık noktaları vardır. Kültür ile medeniyet arasındaki birleşme noktaları, ikisinin de bütün sosyal hayatı içine almasıdır. Sosyal hayat; din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, iktisat, dil ve fenle ilgili yaşayışlar bütünüdür. İşte kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise özellikle bilgilerden meydana gelmiş olmasıdır. Bilgiler şarta ve isteğe bağlı iken, duygular şarta ve isteğe uymaz. Bu açıdan bir millet, diğer bir milletin ahlaki ve estetik duygularını taklit edemez.⁴⁶ Yine Gökalp'e göre kültür toplum hayatında maşeri vicdanın anlatımı ve organik bir gerçekliktir. Bu yönüyle kültür, toplumun şahsiyeti ve toplumsal dayanışması ile özdeşleştirilmiş olmaktadır. "gökalp, toplum

⁴² BROOM, L. – SELZNICK, P. ; aynı eser, s. 52-53

⁴³ LINTON, Ralph HEIJER, B. Harry; An Introduction to Anthropology (zikreden: L. Broom- P. Selznick), New York, Macmillan, 1953, s. 349-355

⁴⁴ BROOM, L. - SELZNICK; aynı eser, s. 55

⁴⁵ BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan; aynı eser, s. 15

⁴⁶ GÖKALP, Ziya; Türkçülüğün Esasları, Toker Yay., İstanbul, 1990, s. 35-44

ve özellikle de millet hayatında hakim bir rol üstlenen kültürü, topluma has subjektif ve hissi bir olgu olarak görmekte ve milli kültürü yine organik bir benzetme ile dinamik ve daima gelişme halindeki bir gerçeklik şeklinde değerlendirmektedir. Toplumun milli ve kolektif vicdanının bir anlatımı olan kültür, böylece toplumla ayrılmaz bir biçimde bütünleşirken, aynı zamanda o, insanın iradibir eseri olan medeniyetten de ayrılmaktadır.⁴⁷

Mehmet Eröz'e göre kültür ve medeniyet içiçedir. Yazı makinesi bir medeniyet unsuru iken, onunla yazılan roman kültüre girer. Bir çok eşya hem medeniyet, hem de kültür unsuru olma özelliğine sahiptir. Ayrıca ilkel cemiyette kültür ve medeniyet daha fazla sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirinden ayrılmaz. Durgun ve ilkel bir cemiyette alet hem alettir, hem de gelenek taşıyıcı ve kültür sembolüdür.⁴⁸

Yine Gökalp'e göre; "kültür millidir, o bakımdan ona "milli kültür" veya "hars" adını vermektedir. Kültür milli olduğu halde medeniyet milletlerarasıdır. Kültür bir milletin yalnız dini, ahlaki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatların ahenkli bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı medeniyet dairesine giren bir çok milletin sosyal hayatlarının müşterek yekunudur. Mesela Avrupa ve Amerika medeniyet dairesinde, bütün Avrupalı milletler arasında müşterek bir Batı medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden ayrı ve bağımsız bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman kültürü vb. mevcuttur.⁴⁹

Lévi Strauss ve Sorokin gibi başka bir çok bilim adamı, kültürü ya da medeniyeti, çok daha dinamik bir çerçevede algılamakta; bir çokları ise kültür ve medeniyet arasındaki çok sıkı ayrıma itibar etmemekte ve pek çok sosyal bilimci bu amaçla, özellikle uygarlık deyimini kullanmamaya özen göstermektedirler. "Mesela Lévi Strauss, madde ve ruh arasında sahte bir karşıtlıktan mülhem, bulanık ve yapay bir kültür ve medeniyet dualizminin yerine karşılıklı alışveriş, işbirliği ve değişime açık bir anlamdaki kültür ve medeniyet anlayışını temsil etmekte ve bu anlamda O, örnek olarak Almanların "Naturvölker" ve "kulturvölker" ayırımında görüldüğü üzere "ilkel" toplumları "medeni"lerden sıkı bir biçimde ayıran anlayışların tersine, "ilkel medeniyetler"den söz edebilmektedir."⁵⁰

Sonuç olarak medeniyet unsurları, manevi kültürden farklı olsalar da, ortaya çıkarıldığı kültür dairesinden ayrı düşünülemez. Ondan birtakım şeyleri beraberinde taşıması, gayet doğal olan bir hadisedir.

⁴⁷ GÜNAY, Ünver; "Türk Toplumunu, Değişim, Din, Kültür ve Medeniyet" Türk Yurdu, Mart-Nisan 1998, Cilt:18, Sayı:127-128, s. 18

⁴⁸ ERÖZ, Mehmet ;aynı eser, s. 114-115

⁴⁹ GÖKALP, Ziya; aynı eser, s. 35-36

⁵⁰ GÜNAY, Ünver, aynı makale, s. 20

V. Küreselleşmenin Kültüre Etkisi

Küreselleşme olgusu görünürdeki etkileri bakımından büyük oranda ekonomiktir. Bu sebeple, küreselleşmenin dar manada tanımı finans piyasalarının etkinliği şeklinde olmuştur. Bütün bunlara rağmen, küreselleşme ekonomik olduğu kadar, siyasal, teknolojik ve kültürel bir olgudur.

Bir milletin hayat tarzı olarak tarif ettiğimiz kültür ile küreselleşme karşılıklı olarak birbirini etkilemişlerdir. Hem küreselleşme, büyük dönüşüm ve değişimlerle kültürü derinlemesine etkilemiştir, hem de kültür biz-zat dönüşümleri meydana getirmede etkili olabilmıştır. Neticede, küreselleşme olgusuna önderlik eden toplumların kendi hayat tecrübesi ve sahip oldukları bilgileri bir kültür unsurudur.

Yaşam biçimi bakımından, toplumların gittikçe birbirine benzemesi ya da bir başka deyişle “Amerikanlaşması” şeklinde bir değişim meydana gelmiştir.

Düşünce şeklinde, münasebetlerde, eğlencede, giyim tarzında, kısaca bir bütün olarak insanların hayata bakış açılarında – özellikle genç nesil açısından – benzeşme meydana gelmektedir. Ailelerin çocukları için aldıkları ayakkabıdan, gençlerin eğlenirken diskoyu tercih etmelerine, giydikleri kazak, tişört ve blucinlere kadar günlük hayatta baskın bir Amerikan kültürü kendini göstermektedir. Amerikan video, plak, film, CD ve VCD’lerindeki ürünler-yapımlar, rakipsiz hakimiyetlerini devam ettirmektedirler. Öyle ki, bu hakimiyet otoriter yönetimlerin engellemelerini bile aşacak şekilde kabul görmektedir. Bilhassa İranlı gençlerin dipçik yeme uğruna, disko müziği dinlemeleri ve etek ve pardesü altında da olsa, blucin giymeyi tercih etmeleri, etkilenmenin engellemeye rağmen olduğunun en güzel ispatıdır. Aynı şekilde yeme-içme alışkanlıkları da Amerikan kültürünün simgesi haline gelmiş olan “Coca-Cola”, “Pepsi” ve “Mc. Donalds”ların baskın karakterli etkisi altında bulunmaktadır.⁵¹

Küreselleşmeye eleştirel olarak yaklaşanlar, küreselleşmenin kültürü homojenleştirdiğini ve günlük yaşamda daha zengin olanların, daha fakir olanların bölgesel ve yerel özelliklerini ve geleneklerini tahrip ettiğini düşünmektedirler.⁵² Bu da bir başka deyişle, dünyada yeni-kolonizasyonun etkinliği kazanması ve kendini göstermesi anlamına gelmektedir.

Küreselleşmeye olumlu yaklaşanlara göre, global kültür, yükselen yaşam tarzı, artan tüketim, dünya çapında alınan-satılan ürünler ve ulusal, yerel ve global tarzda kimlikleri kapsamaktadır. Uluslar arası kuruluşlar

⁵¹ “Kültür Küreselleşiyor”, s. 1, e-posta adresi: <http://www.tvk2000.com/kkultur.htm> Alındığı Tarih:19. 03. 2002

⁵² KELLNER, Douglas, aynı makale, s. 3

yerel piyasalara baskı kurmak, küresel ürünleri satmak ve yerel karşı koşuları yenmek için reklam vermeyi yaygınlaştırmaktadır. Özel kablunun yaygınlaşması ve uydu sistemleri dünya çapında ticari kültürü artan bir oranda yükseltmektedir.⁵³

Yukarıda açıklanan yükselen hayat standartlarına rağmen, dünyanın bütünü düşünüldüğünde, az gelişmiş toplumlarda yoksulluk kültürü hakim olmaya devam etmektedir. İlerleme açısından gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında tersine bir ilişki bulunmaktadır. Birinciler ilerledikçe, ikinciler gerilemektedir.⁵⁴ Milletler arasındaki gelir eşitsizliklerinin artışıyla beraber, küresel yoksulluk, Dünya Bankası ve UPF gibi kuruluşların bütün çarpıtmalarına rağmen, global düzeyde etkisini göstermektedir.⁵⁵ Nitekim 1965 yılında en fakir %20'lik nüfusun fert başına yıllık ortalama geliri 74 Dolar, en zengin %20'nin ise, 2281 Dolar olarak hesaplanmakta, bu da 1, 31'lik oranı vermektedir. 1990'a gelindiğinde, aynı rakamlar %20'lik en fakir gurup için 283 Dolar, en zengin %20 için ise 17056 Dolar olmaktadır. Dolayısıyla 1990'da en fakir gelir gurubunun ortalama gelir farkı, 1. 60'a çıkmış durumdadır.⁵⁶

Küreselleşmenin motor güçlerinden olan iletişim imkanlarının artışı, bir taraftan bilgilendirme, yönetimin daha kolay bir şekilde kontrolü gibi olumlu tesirlerde bulunurken, diğer taraftan da bölgesel ve etnik ayrımcılığı körükleyici etkiye sahip olabilmektedir.⁵⁷ Olumlu tesirleri demokrasi kültürünün yaygınlık kazanması ve kabullenilmesi şeklinde olurken, olumsuz tesiri, bölücülük ve ayrımcılığı arttırmak şeklinde olmaktadır. Artan iletişim imkanları sayesinde, mikro milliyetçilik akımlarının özendirilmesi söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra, bazı kapalı toplumlarda geleneksel düzende çözülme meydana gelmiş ve bu çözümlenmeyle beraber, bir toplumsal çöküş yaşanmaya başlanmıştır. Adetlerin geleneklerin, yerel ve ulusal alanın tehdit altına girmesi, çeşitli kesimlerde tepki yaratmaya başlamıştır. Bu tepkiler de yeni sosyal sorunlar olarak kendini göstermiştir.

Ayrıca kültür emperyalizmi için de, küreselleşme daha büyük bir imkan anlamına gelmektedir. Bu sayede elde ettikleri işbirlikçileri ile birlikte, milli değerler öncelikle tartışmaya açılmaktadır.⁵⁸ Daha sonra da aşındırılarak tahribata uğratılmaktadır.

⁵³ KELLNER, Douglas; aynı makale, s. 7

⁵⁴ TAMERLİ, Altan; "Küreselleşme ve Diktatörler", *Avrasya Kuşağı Online Dergisi*,

⁵⁵ CHOSSUDOVSKY, Michel; *Yoksulluğun Küreselleşmesi* (Çev. Neşenur Domanic), Çivi-yazıları Yay., İstanbul, 1999, s. 44-49

⁵⁶ YELDAN, Erinç; aynı eser, s. 18

⁵⁷ "Kuvayı Milliye, Kemalist Örgütlenme ve Ulus Devlet Mücadelemiz" *Aydınlanma 1923-Bağımsız Kemalist Düşün Dergisi*, Sayı:38, s. 1, e-posta adresi: <http://www.aydinlanma1923.org/sayfalar/hakkında/yazi5htm> Alındığı Tarih:20. 03. 2002

⁵⁸ Aynı makale, s. 1

Sonuç

Bilişim ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen devrim niteliğindeki değişimler küreselleşme olgusunun ana nedenlerini oluşturmaktadırlar. Dünyanın süratli haberleşme sayesinde küresel köy haline dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla da, toplumların ve bireylerin daha yoğun bir biçimde etkileşim halinde olmaları ve benzeşmesi söz konusu olmaktadır. Bahsedilen benzeşme de, küreselleşmenin kültürel yönlerini ifade etmektedir. Bir başka ifade ile giderek homojenleşen bir dünya oluşmaktadır.

Özellikle iki kutuplu dünyanın sona ermesi ile, tek kutuplu ve daha fazla liberalleşme yönünde gelişmeler olmuştur. Bu, bir bakıma, dünyanın daha fazla, kapitalist kültürün hegemonyası altına girmesi anlamına gelmektedir.

Ayrıca küreselleşme, teknoloji ve sermaye yoğun bir niteliğe sahip olduğu için, emek piyasalarında daralmaya sebep olmasından dolayı daha fazla yabancılaşmaya ve işçi sınıfını göz ardı eden bir yapıya sahiptir. Çok uluslu şirketlerin küçük firmaları yutması ve yok etmesinden dolayı, büyük boyutlarda işsizlik ortaya çıkmış olup, bunun sonucunda da suçluluk ve intihar olaylarında artış olmuştur.

Yine küreselleşme ile birlikte, modern ulus devlet erozyona uğradığı için, güç kaybetmektedir. Bireylere telkin edilen küresel kültür ile, kendine has olması gerekenleri arasında çok büyük farklılıklar olduğu için, kimlik krizi yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bir tür, yabancılaşan ve yalnızlaşan birey tipi ortaya çıkmaktadır.

KÜLTÜR KÜRESELLEŞEBİLİR Mİ?

*Orhan Doğan**

Küreselleşme kavramı

Kültürle küreselleşmenin ilişkisini konuşurken, küreselleşmenin ne olduğuna kısaca değinmek gerekir. Burada küreselleşmenin her yönüyle irdelenmesini amaçlamıyorum, fakat ne olup olmadığıyla ilgili bir girişin uygun ve yararlı olduğunu düşünüyorum.

Küreselleşme kavramı hem dünyanın küçülmesine, hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar. ¹ Küreselleşme kavramı yaygın biçimde 1980’lerin ortalarında kullanılmaya başlandı. Oxford Yeni Sözcükler Sözlüğü² “küresel”i yeni bir sözcük olarak tanımlar. “Küresel bilinci” ise, bir kültürün diğer kültürleri genelde “dünyanın toplumsal, ekonomik ve ekolojik sorunlarının değerlendirilmesinin bir parçası olarak anlaması” biçiminde tanımlar. Böyle bir tanımlama ve kullanım McLuhan’ın³ *küresel köy* düşüncesinden etkilenmiştir. 1960’lı yıllarda gençlerin hem bireysel, hem de kolektif terimlerle dışa vurdukları özgürleşme ve aşk gibi temalarda odaklaşan devrim de bu döneme denk gelir. Oxford, küresel bilinç teriminin “1960’lardaki bilinçlendirme modasından kaynaklandığını” savunur.

Küreselleşmenin ekonomik, ideolojik, teknolojik, yönetim, uluslar arası ilişkiler, toplumsal yapı ve kültür gibi birçok yönleri tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkışıyla ilgili tartışmalar üç grupta toplanabilir:⁴

1. Küreselleşme süreci tarih boyunca vardır, son yıllarda süreç hızlanmıştır.
2. Küreselleşme, modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile yaşıttır.
3. Küreselleşme, sanayi öncesi toplum, post-modern toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi ile son dönemde ortaya çıkan bir olgudur.

Bu üç görüşten her birini savunanların kendilerine göre gerekçeleri varsa da, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını, salt yeni bir terim oldu-

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı

ğunu söylemek pek yanlış olmaz. Hatta bazı yazarlara göre emperyalizmin kendisidir; emperyalizme saygınlık kazandırma ve emperyalizm karşısında çaresizlik yaratma çabalarıdır.⁵⁻⁷

Toplumbilimciler ise, küreselleşmeyi toplumbilim tarihi içinde inceler. Bu tarih beş evrede incelenir ve küreselleşme bu evrelerin sonucusudur.⁸

1. *Evrenselcilik*: Doğrudan bir bütün olarak insanla ilgilenilen bu toplumbilim evresi doğa bilimlerinden esinlenir. Saint-Simon, toplum araştırmalarının bilimsel bir temel üzerine oturtulmasıyla *küreselciliğin* ortaya çıkışı arasında yakın bir ilişki olduğunu öne sürer. Marx'a göre emeğin ve endüstrinin küresel ölçekte birleşmesi, Saint-Simon'a göre ise üretim biçimi olarak kapitalizm küresel ölçekli bir evrenselciliğe temel hazırlayacaktır.

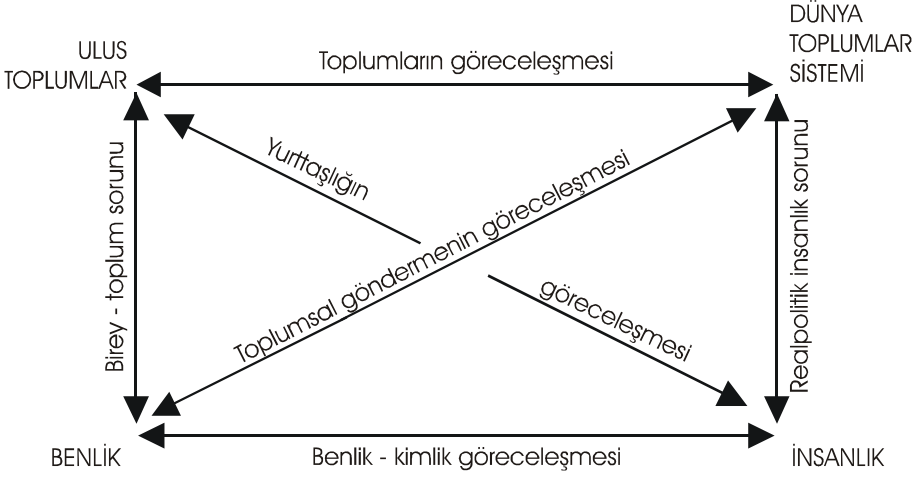
2. *Ulusal Toplumbilimler*: Albrow, bu dönemde bir yandan “evrenselcilik arzularının” terk edilmediğini, bir yandan da “düşünsel ürünlerin... ulusal kültürlerin göze çarpan özelliklerini yansıttığını” ve mesleki ilişkilerin büyük ölçüde ulusal sınırlar içinde kaldığını öne sürer.

3. *Uluslararasılık*: Albrow'a göre uluslararasılık evresi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal toplumbilimlerin çökmesiyle başlar. Bu dönemde Parsons, “komünizmin ortaklaşacılığıyla kapitalizmin bireyciliğinin birleştirilmesinin sonucunda soğuk savaştan çıkılabileceğini” öne sürdü.

4. *Yerelleşme*: Ulusal toplumbilim uygulayıcılarının kendi toplumbilimlerini dünya toplumbilimi içine yerleştirmeye çalıştıkları bir dönemdir. Bu girişimin başarıya ulaşması için evrensel bir dil gereklidir.⁹

5. *Küreselleşme*: Albrow'a göre, küreselleşme doğrudan ulusalcılıkla uluslararasılığın karşılıklı etkileşiminin, dolaylı olarak da geride kalan tüm evrelerin bir sonucudur.

Robertson, küreselliğin birey, toplum, insanlık, dünya toplumlar sistemi ile ilişkisini ve bunların karşılıklı etkileşimlerini açıklamak için *esnek bir küresellik modeli* öne sürer (Şekil 1).¹ Bu model, dört ana bileşenin her birindeki değişimleri, bunların arasındaki ilişkilerdeki değişimlerle birlikte değerlendirme eğilimindedir. Burada küreselleşme kavramı, karşılaştırmalı olarak farklı yaşam biçimlerinin etkileşimlerini içerir. Bu dört temel bileşen görece özertir ve her biri diğer üç bileşen tarafından sınırlandırılır. Diğer bileşenlere dikkat etmeden salt birinin üzerinde durmak *köktencilik* doğurur.

Şekil 1 : Küresel Alan

Esnek küresellik modeli yirminci yüzyıldaki gelişmeleri kısmen özetlemekle kalmayıp toplumların, bireylerin benliklerinin, uluslararası ilişkilerin ve insanlığın giderek birbirleriyle bağlantılı bir biçimde temalaştırıldıklarına da dikkat çekmektedir. Bu modelde küresel-insanlığın en temel ve en genel öğelerini bireyler, toplumlar, toplumlar sistemi ve insanlık oluşturur. Küreselleşme modelinin uygulanması, başlıca küreselleşme alanlarında farklılaşma süreçlerinin giderek arttığı görüşünü barındırmaktadır. Bir yandan küreselleşme gelişirken, bir yandan da bu sürece giderek artan biçimde bir meydan okuma söz konusudur. Bu alanlar birbirini etkilerken görelilik artmaktadır.¹

Küreselleşme ve kültür

Kültür ister maddi, isterse simgesel biçimiyle olsun, insanların sahip oldukları varsayılan bir öz niteliktir; küreselleşme ise bir süreçtir. Çeşitli yazarlar kültür kavramını değişik zamanlarda yaşam biçimlerine, sanata ve medyaya, siyasal ya da dinsel kültüre ve küreselleşmeye yönelik tutumlara gönderme yapmak için kullanmaktadırlar.¹⁰ Archer'a göre, "varlığını sürdürebilir olarak nitelenen tüm toplumlar kurallara dayalı olarak bütünleşmiş toplumlardır ve bu bütünleşmede önemli rolü kültür yerine getirmektedir".¹¹

Toplumbilimcilere göre kültür genel olarak şu alanlarda ele alınabilir:¹²⁻¹⁵

1. Yaşam biçimleri,
2. Sanatlar ve medya,

3. Politik ve dinsel kültür,
4. Küreselleşme karşısındaki tutumlar.

Kültür kavramını ve sorununu küresel bağlamda ele alma konusunda yetersizlik/başarısızlık söz konusudur. Ancak yine de uzlaşılan bazı konular vardır:¹²

1. Kültürün toplumsal ve ekonomik süreçlerde merkezi bir önemi vardır.

2. Kültürler farklılıklarını sürdürmektedirler. Farklılıklarını sürdürdükleri yolların bir kısmı çok uluslu sermayenin, kültürel ürünlerin ve medya endüstrilerinin dünya çapında yayılması örneklerinde olduğu gibi, artan küreselleşmenin ürünüdür.

3. Kültürü küresel bağlamda ele almak için disiplinler arası bir yaklaşıma gereksinim vardır.

Kongar'a göre, küreselleşme kültürel olarak birbirine zıt iki sonuç doğurmaktadır: Birincisi, bilgi ve iletişim devrimiyle (çok uluslu sermayenin de etkisiyle) bir örnek tüketim davranışını tüm dünyaya yaymaktır. Böylece dünya aynı marka gazoz içen, aynı marka köfte yiyen, aynı marka pantolon giyen bir pazar haline gelmekte; insan davranışları ırk, dil, din ve ülke farkı gözetmeksizin birbirine benzemektedir. İkincisi, insanların birey ve grup olarak demokratik hak ve özgürlüklerinin evrensel düzeyde kabul görmesi; her türlü mikro milliyetçi kültürel kimliğin önem kazanmasıdır. Bu ikinci sonuç ulus devlet olgusunu zayıflatan bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.^{16, 17}

Bazı insanlar binlerce yıldır evrensel doğrular ya da değerler olarak kabul ettikleri bazı görüşler öne sürmüşlerdir. Uluslararası kurumlar ve birçok ulusal hükümet böyle değerlerin doğruluğunu ve uygulanabilirliğini kabul ettiler (Birleşmiş Milletler'in Evrensel Bildirgesi-1948). Bu kültürel değerlerin taşıyıcısı ise, tek başına olmasa da temel olarak ulus devletlerdir. Ulus devletlerden oluşan bir dünyanın kısmen de olsa doğuşu 16. yüzyılda, kurumlaşması ise 19. yüzyılda olmuştur. Sınırları ve kendine özgü gelenekleri olan bu ulus devletlerin doğuşuyla birlikte bir dünya bilincine, insanlık olarak adlandırılan bir bilince doğru yol alındığı söylenmektedir. Zamanla bu ulus devletler kültürel yönden birbirine benzemeye başladı. Bugün hemen tüm devletler bir yasama organına, anayasaya, bürokrasiye, sendikalara, para birimine, eğitim sistemine sahiptir. Sonuçta tek dünyaya doğru bir gidiş vardır. Bu alanda değişik iki görüş aynı sonuca ulaşmaktadır:¹⁵

1. *Tek dünyaya giden doğrusal yönelim savı:* Başlangıçta dünyanın çok sayıda ve ayırt edici özellikleri olan gruplardan oluştuğunu savunur. Zamanla etkinlik alanı yavaş yavaş genişlemiş, gruplar birleşmeye başlamış, bilim ve

teknolojinin de etkisiyle tek bir siyasal dünyaya, tek bir ekonomik dünyaya, tek bir kültürel dünyaya doğru ilerlenmeye başlanmıştır. Henüz bu yolun sonuna ulaşılmamıştır.

2. *İnsanın aşamalı gelişimi kuramı*: Bu kuram gruplar arasındaki tarihsel farklılıkların daima yüzeysel olduğunu savunur. Tüm gruplar temel yapısal konular yönünden her zaman benzer olmuştur. Tüm gruplar birbirine koşut aşamalardan geçer ve sonunda tek bir dünya kültürüne ulaşılır.

Bir dünya kültürü olabilir mi? Bu görüşlere karşı yoğun bir direnç vardır. Bu direnç temelde dünyanın hemen her yerinde sürekli olarak yüzeye çıkmaya çalışan ve etkinlik göstermeye çalışan aşırı milliyetçilikten köken alır. Milliyetçiliğin en temel amaçlarından birisi, bazı ayrıcalıklı ülkelerin sahip oldukları şeyleri elde etmektir. Direncin ikinci nedeni, tek tipliliğe karşı yükselen bir savaşım gibi görünen çok kültürlülüktür.

Yukarıdaki savlar doğrudan ve kısa yoldan sonuç çıkarma kolaycılığını göstermektedir. Bu nedenle kültürün gelişmesi ve dünya kültürüyle ilgili irdelemeyi ardışık tarihsel sistemler modeliyle yapmak daha doğru olacaktır. Bu modelin temel özelliği, sistemlerin birbirini izlediği ve izleyeceğidir. Bir kültür nasıl tanımlanırsa tanımlansın, nitelendirilen grubun tüm üyelerinin o gruba ait olduğu varsayılan tüm değerleri ve davranışları benimsemediği açıktır. Bu tür bir grup hangi anlamda bir kültürü paylaşmaktadır?

Onuncu yüzyılda Batı Avrupa'da toplumsal üretim ilişkilerinde *incastellamento* denilen bir değişim yaşanıyordu. Güçlü bir kişi bir kale inşa ediyor ve bu kaleyi yöredeki derebeyine, yargısal ve ekonomik açıdan bir üs olarak kullanması için satıyordu. Derebeyleri köylüleri zorla emri altına alma, kısıtlama, tutuklama gibi davranışlarda bulunarak bunları hak olarak gördüler; 11. yüzyıldan sonra da bunlar *gelenekler* olarak ortaya kondu. Burada gelenek, zorla elde edilen bir gücü anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu uygulamaları gelenek olarak adlandırmak onları meşrulaştırmanın bir yoluydu, onu bir *hakka* dönüştürme çabasıydı ve başarılı da oldu. Kuşkusuz, tüm köylüler derebeyine karşı yükümlülüklerinin *derebeyinin hakkı* olduğu düşüncesini tümüyle içselleştirmemişti. Ancak köylülerin çoğu bunu içselleştirmişti ve çocukların çoğu da bu değerlerle toplumsallaştırıldı.

Kültür, insanların yerleşim alanlarının artması ile yayılmış ve gücünü yayabilmiştir. Belki M. Ö. 100000 yılında topluluklar kültürel yönden görece türdeş olabilirdi. Fakat günümüzde, hatta yazılı tarih döneminden bu yana bile, kendimizi kültürel olarak türdeş topluluklar içinde yaşıyor-muşuz gibi düşünmek bir anlam taşımaz. Her birey tek başına birçok kültürel özelliğin buluşma noktasıdır. Bu anlamda, dünya tarihi kültürel türdeşleşmeye doğru değil, daha çok kültürel farklılaşmaya, kültürel derinleşmeye ya da kültürel karmaşıklığa doğru bir gidiş göstermiştir. Günümüzde

her birey hukuksal yönden tek bir birime üyedir ve her birim, çoğunluğu yasal yönden bağlayıcı olan bir dizi kültürel kararlar almak zorundadır. Modern devletlerin resmi dilleri, özgül davranış gerektiren orduları, aile yapılarına ilişkin yasaları vardır. Bu alanların tümünde belli kararların alınmış olması gerekir. Bu tür kararların alındığı herhangi bir devlette bir *ulusal kültürün* olacağı açıktır. Ulusal kültürle belirli bir geçmiş gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Bu aşamada iletişime ve kitle iletişim araçlarına değinmek gerekir. İletişimin ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla dünya giderek küçülmüş, toplumlar arasındaki etkileşimler çok yoğunlaşmıştır. İletişim, kültürel sınırların bölgesel özelliğini ortadan kaldırdığından beri *saklanacak hiçbir yer kalmamıştır*.¹⁸ Bazı toplumbilimcilere göre, kitle iletişim araçları bireylerin bir gruba ait olma duygularında ve ilişkilerinde çözülmeye neden olur. Buna karşı çıkanlar ise, kitle iletişim araçlarının bireyin toplumun gruplarıyla bütünleşmesini sağladığını savunur.^{16, 19} Çok uluslu sermaye iletişimin sağladığı olanakları kendi çıkarlarına kullanmada çok başarılı olmuşlardır. Bunun sonucunda ulusal farklılıklar giderek azalmaktadır. Kültürün yeme, giyinme, yaşanılan yerler, sanat gibi alanlarında bile sürekli olarak çarpıcı bir uluslararasılaşması yaşanmaktadır. Kültürel özelliklerin sınır tanımadan birbirini etkileyerek tek tipliliğe doğru gidişinde temel etkenlerden birinin de, çok uluslu sermayenin dünya çapında yaptıkları ve uyguladıkları işbölümünün olduğu unutulmamalıdır.

Kültür daima güçlülerin silahı olmuştur. Günümüzde değişik nedenlerle farklı ülkelere ve dolayısıyla farklı kültürel ortamlara göç eden çok sayıda insan vardır. Bunlar genel olarak yeni kültürle çatışma yaşarlar. Yeni kültürle bütünleşmek istediklerinde genellikle reddedilirler, bütünleşmeyi reddettiklerinde ise bütünleşmeye zorlanırlar. Böylece o ulusta *azınlıklar* oluşturulur. Tek bir dünya yaratmakla azınlıklar yaratmak beraberinde çelişkili bir durumu ortaya koymaktadır: Farklı ulus devletler eğilimine karşı tek dünya eğilimi, tek ulus eğilimine karşı her devlette farklı etnik gruplar eğilimi. Bu çelişkili durum karşısında, gücü elinde bulunduran devletler, güçlerini kimi zaman kültürel çeşitlilik yaratmak için, kimi zaman kültürel tek tiplilik yaratmak için kullandılar.¹⁵

Kültürel çeşitlilik kavramı konusu son elli yılda birçok üniversitede tartışılmaktadır: Bir yanda çeşitli çalışmaların teşvikiyle veya var olan kuralların genişletilmesiyle bir *kültürler evreninin* yaratılabileceğini savunanlar, öte yanda Batı uygarlığıyla ilgili derslerin teşvik edilmesiyle bir *evrensel kültür* yaratılabileceğini savunanlar.¹⁵ Bu tartışma henüz sonuçlanmamıştır ve yakın gelecekte sonuçlanmayacak gibi görünmektedir.

Sorumuzu yineleyebilir ve başka sorular ekleyebiliriz: Bir dünya kültürü olabilir mi? Gelecekteki bir zamanda salt devletler değil, ulusal kültürler

de yok olup gidecek mi? Yok olup gideceklerse, sonunda ortaya çıkacak olan iyi toplum imgesi ne olacaktır? Yoksa bu, yeni bir tek tiplilik cehennemi mi oluşturacaktır? Ya da antisosyalist bir şakanın gerçekleşmesi mi yaşanacaktır?

- (Konuşmacı) *Devrim geliyor, herkes çilek ve kaymak yiyecek.*

- (Dinleyicilerden bir işçi) *Fakat ben çileği ve kaymağı hiç sevmem ki.*

- (Konuşmacı) *Devrim geliyor, çileği ve kaymağı sevmek zorunda kalacaksınız.*

Örneklere küreselleşme ve kültür

Örnek 1. 1989'un başında, Fransa Kültür Bakanı olan Jack Lang ülkesindeki film hasılatının 2/3'ünün Amerikan filmlerine ait olmasına tepkisini dile getirdiği bir durum değerlendirmesi raporu sundu. Bundan önce de Fransız sinema tarihinde Amerikan egemenliğine son vermek için yabancı filmlerin ithaline sınır koyan dönemler vardı. Fakat gösterime girecek yabancı filmlerle ilgili bu kısıtlamalar, Amerikan filmlerinin biletlerinin nasıl olup da daha fazla satıldığını açıklayamaz. Avrupa film endüstrisini kurtarmak için müdahale etmek gerekiyorsa, dünyanın geri kalanında durum çok daha kötü değil midir? Bu durum Fransız ya da Alman kültürünün sonunun geldiğini mi gösteriyor?²⁰

Örnek 2. Bir antropolog Mısır'ın batısında bir çölde yıllarca Bedevilerle birlikte yaşamıştı. Daha sonraki yıllarda Bedevileri ziyarete giderken Kahire'de ülkenin en popüler şarkıcısının Bedevi müziğiyle Batı müziğini birleştiren bir rockçu olduğunu öğrendi. Sanatçının kasetini aldı. Kaseti ve kasetin üstündeki sanatçının fotoğrafını kabilenin genç kızları seksi buldu ve çok beğendi. Fakat yaşlılar fotoğrafı "komik" buldu. Batı ve Doğu müziğinin karışımı olan bu müzik türü günümüzde dünyanın her yerinde dinlenmektedir. Benzer durum Türkiye dışındaki Türk işçilerinin melez müziğinde de görülür. Batılılar etnik merkezci bir bakış açısıyla bu müziği Doğu müziğinin Batılılaştırılması olarak görme eğilimindedir. Oysa, farklı yönden bakılırsa, Batı müziğinin Doğululaştırılması olarak görülebilir.¹⁸

Örnek 3. Sınırların kapalı olduğu bölgelere ayrılmış bir dünyada bazı olayların hiçbiri gerçekleşmeyebilirdi. Örneğin, Salman Rushdie büyük olasılıkla Hindistan'da yaşıyor olacaktı. Kendi ana diliyle ve farklı bir biçimle yazacaktı. Böyle bir durumda toplumun inançlarına ters düşen şeyler yazabilseydi, başı kesilecek ya da en vahşi ölüm cezasına çarptırılacaktı. Ne yaptığının ve bunun nelere mal olabileceğinin tam olarak farkında olabilecekti.

Eğer Rushdie gerçekten dinden dönmüş ve sürgündeki biri olsaydı, belki de kendi özgün kültürü hakkında iğneleyici bir kitap yazmayı seçe-

cekti. Ancak bölgelere ayrılmış bir evrende, kendi ülkesindeki insanların onun eserinden haberdar olmaları olası olmayacaktı. Bölgelere ayrılmış bir dünyada, iki kültür bölgesi aralarındaki uzaklık ve iletişim engelleriyle birbirinden ayrılır. Günümüzün küresel köyünde kültürlerin korunmasını sağlayan bu tür engeller çok azdır. Tersine Rushdie'nin romanına ilişkin haberler iki dil bilen Müslümanlara hızla ulaşmıştır. Yakın geçmişte yaşanan bu olay, kültürün ne kadar küreselleşip küreselleşmediği konusunda somut bir örnektir.¹⁸

Kültür küreselleşebilir mi?

Yukarıda belirtilenler küreselleşme ve kültür arasında yakın, hatta iç içe bir ilişkinin olduğunu göstermekte; fakat genel kabul gören yaklaşımlar sunamamaktadır. Dünyanın gelişmiş ülkeleri bir yandan diğer ülkelere ulus devleti bırakmalarının gerektiğini söylerken, bir yandan kendileri ulus devletten vazgeçmemektedirler. Dünyadaki ilişkileri devletlerin ekonomik çıkarları belirler ve bu alanda egemenlik kurulurken, öte yandan gelişmiş ülkeler gelişmemiş ülkelere kültürel çıkarma yapmaktadır. Küreselleşmeyi savunan ve dünyayı buna zorlayan ülkeler kültürün küreselleşmesini savunurken, öte yandan başka ülkelerdeki alt kültürlerin gelişmesini istemektedir. Bu ülkeler bir yandan dünya devleti-dünya kardeşliği gibi kavramları savunurken, gelişmemiş ülkelerdeki etnik ayrımcılığı körüklemektedir. Tüm bunları bir araya getirip güçlü ülkelerin söyledikleriyle yaptıkları karşılaştırıldığında, tekrar başa dönmek zorunda kalıyoruz: Küreselleşme nedir? Amacı nedir? Küreselleşmede kültürün yeri nedir? Küreselleşme ve amaçları şöyle özetlenebilir: “Çok uluslu sermayenin egemenliğidir.”,²¹ “Dünyanın tek pazar durumuna, tek köy durumuna indirgenmesidir”, “Gelişmekte olan ülkeleri daha kolay idare etmektir.”, “Sosyal devleti ve sendikacılığı yok etmektir.”,¹⁶ “Ulus devleti ortadan kaldırmaktır.” “Kültürü küreselleştirerek toplumsal kimliği ortadan kaldırmaktır.”, “Tek tip insan, tek tip tüketim davranışı yaratmaktır.”¹⁷

Tüm kültürlerin değişmesi kaçınılmazdır, önemli olan nasıl ve hangi yönde değiştikleri ya da değişecekleridir. Bugün ulusal kültür değerleri geçerliliğini tümünden yitirmemiştir. Fakat egemen güçler/devletler kültürü küreselleştirmeye kararlı görünmekte, iletişim teknolojisiyle bunda hızla ilerlemektedirler. Burada karşıt tepkilerin de güçlü biçimde var olduğunu, çok kültürlülüğü savunanların da olduğunu belirtmek gerekir. Günümüzün kültürü küreselleştirici, fakat türdeş olmayan bir kültür olarak kabul edilebilir. Bunun iyi, verimli, zenginleştirici olduğunu düşünenler olsa bile, bu kültürün yarattığı ikilemlerle nasıl baş edilebileceği açık değildir.

İnsanların birbirlerini anlamaları ve birbirlerinin dünya görüşlerine çok daha hoşgörülü davranmaları gereklidir. Kabullenmek güç bile olsa, birbirlerini *öteki* olarak görmek hiçbir yarar sağlamaz, aksine farklılıkları

derinleştirir. *Ötekini* göz ardı edemeyeceğimize göre, onu anlamaya yönelmek en uygun seçenektir. Karşılıklı farkındalık ve duyarlılıkla başkalarının inançlarını ve eylemlerini kendi terimlerimizle değil, onların terimleriyle değerlendirme ve yorumlama girişimi bir orta yol olabilir.¹⁸

Genel olarak istenen dünya düzeni eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünya düzenidir. İnsanın insanla ve doğayla barışık olması istenir. Eşitlikçi bir dünya dışında özgürlük, özgürlükçü bir dünya dışında eşitlik olamaz. Eşitlikçi bir dünyada herkes aynı evrensel değerleri eşit düzeyde paylaşacak mıdır? Özgürlükçü bir dünyada herkes içindeki sese kulak verebilecek midir?¹⁵ Küreselleşme bunu sağlayabilecek midir? Böyle bir dünya hiç değilse şimdilik bir ütopyadır. Bu gerçekleştirilebilirse, kültür alanındaki sonuçları neler olacaktır? Bu soruların yanıtlarını olumlu olarak verebildiğimiz gün, kültürün küreselleşmesinden çekinmek için bir neden kalmayacaktır. Fakat getireceği sakıncalara da çözüm üretmek koşuluyla.

KAYNAKLAR

1. Robertson R: Küreselleşme. EH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
2. Oxford Dictionary of New Words: S Tulloch (ed)., Oxford, Oxford University Press, 1991.
3. McLuhan M: Explorations in Communication. Boston, Beacon Press, 1960.
4. Eşkinat R: Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1036, 1998.
5. Boratav K: Ekonomi ve küreselleşme. I Kansu (ed): Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme’de, Ankara, İmge Kitabevi 1997.
6. Kazgan G: Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul, Altın Kitaplar, 1997.
7. Şaylan G: Küreselleşmenin gelişimi. Küreselleşme’de, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
8. Albrow M: Globalization, Knowledge and society. M Albrow, E King (eds): Globalization, Knowledge and Society’de, London, Sage, 1990.
9. Archer MS: Foreword. M Albrow, E King (eds): Globalization, Knowledge and Society’de, London, Sage, 1990.
10. King AD: Kültür mekanları, bilgi mekanları. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi’nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 17-37.

11. Archer MS: Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory. Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
12. Wollf J: Küresel ve özgül: Çatışan kültür kuramlarının uzlaştırılması. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 203-216.
13. Hannerz U: Çevre kültür senaryoları. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 139-163.
14. Hall S: Yerel ve küresel: Küreselleşme ve etniklik. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 39-61.
15. Wallerstein I: Ulusal ve Evrensel: Dünya kültürü diye bir şey olabilir mi? AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 121-137.
16. Kocacık F: Kitle toplumu, küreselleşme ve Türkiye. Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan'da, Sivas, Önder Matbaacılık, 2000, s. 107-118.
17. Kongar E: 21. Yüzyılda Türkiye. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
18. Abu-Lughod J: Küreselleşme üzerine tartışmalarda gevezeliğin ötesine geçmek. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 167-174.
19. Baran A: İletişim Sosyolojisi. Ankara, 1997.
20. Turim M: Özgüllük ve kültür. AD King (ed): Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi'nde, G Seçkin, ÜH Yolsal (Çev.), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 181-185.
21. Işıklı A: Demokratikleşme ve Küreselleşme. Ankara, Tüze Yayıncılık, 1996.

KÜRESELLEŞME VE ANADOLU RUHSALLIĞI

*Cemal Dindar**

Başlığı böyle attığımızda, aradaki ‘ve’ ile birlikte, bir antagonizmayı kurmuş oluyoruz: küreselleşme ve onunla ilintili olabilen etkinlikler, Anadolu ruhsallığı olarak kavramlaştırılabilecek ruhsallık durumu ile karşıtlıklar, çatışmalar içermektedir.

Bu noktada bile çeşitli zorluklarla karşılaşırız. Öncelikle ‘küreselleşme ve onunla ilintili olabilen etkinlikler’ dediğimizde ilk zorluk ortaya çıkar. Zira, kavramın, yani küreselleşmenin yüklülüğü, ki Anadolu’da gebe kadınlara ‘yüklü’ derler, öncelikle ideolojik olduğu için herkes ondan kendi meşrebine uygun, dünya görüşüne göre bir çocuğun doğmasını bekler. Yani küreselleşme dediğimizde hepimizin onda varsaydığımız şey ortak değildir. Üstelik bu muğlaklık kavramın işlevi açısından da gerekli görünmektedir. Birincisi, bu.

İkincisi, daha zor bir sorunu ortaya koyar: Anadolu ruhsallığı kavramı bildiğim kadarıyla bu metinden önce kullanılmadı. Başlıbaşına bir kavram, açılımı iyi yapılmadığında, okuyucuda, kavramı ortaya koyana bile korkunç gelebilecek çağrışımlar yapabilir. Örneğin Anadolu ruhsallığı için: aşırı milliyetçi bir söylemden küreselleşmenin ululanmasına, oradan Batı kültürünün hemen tümünün inkarına uzanan bir çağrışımlar spektrumu.

Ben meramımı anlatırken her iki zorluğu da, en azından kendi pence-rende net kurmaya çalışacağım. Bu nedenle Malatya’daki konuşmamda aksiyomatik kabul ettiğim başlıca kabulleri bu metinde sıralayacağım.

- i. Küreselleşme bir durum değil, bir süreçtir. Kanadalı Marshall McLuhan daha 1962’de dünyayı ‘küresel köy’ olarak tanımlamıştı. İşin özünü ise Korkut Boratav bir söyleşide özetlemişti: ‘Küreselleşme... yeni bir olgu değildir... terimin değişmesi, ideolojik bir amaç içeriyor. Emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma...’ Emperyalizmin geçtiğimiz yüzyılda geniş kitlelerce olumsuzlandığını biliyo-

* Uz. Dr., Psikiyatr, Urfa Devlet Hastanesi. 1970 yılında Tokat Ahmetalan Köyü’nde doğdu. İlkokulu köyünde bitirdi. Ağustos 1980’de ailesiyle birlikte İstanbul’a göçtü. Ortaokulu Okmeydanı Ortaokulu’nda, liseyi Maçka Teknik Lisesi Elektronik Bölümü’nde okudu. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İngilizce bölümü mezunu. Fakültede Değirmenlere Karşı dergisini çıkarttı. Psikiyatri uzmanlığını Bakırköy’den aldı. Bakırköy’de asistanlığı süresinde bir grup hekim ve hasta ile birlikte aura dergisini hazırlayanlardandı. İki yıl Şanlıurfa Devlet Hastanesi’nde gönüllü hizmetini yaptıktan sonra İstanbul’a döndü. Kız babasıdır.

ruz. Geçiş kavramı olarak önce 'yeni dünya düzeni' kullanıldı. Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar'daki çatışmalar bunun bir düzensizlik olduğunu gösterdi ve yerine her türlü siyasal yükleminden kopartılmış, karşısındaki her türlü siyasal çıkışı da bela diye damgalayan 'saf' bir kavram olarak 'küreselleşme' konuldu.

- ii.* Küreselleşme tüm dünya dinamiklerini etkilediği için çok çeşitli tartışılabilir. İşin (her anlamda) çekirdeğinde ise uluslararası şirketler vardır. Bu çekirdekten her türlü ayırkotu çıkar: vatansız milletsiz, pasaportsuz, kar neredeyse oraya akan sermaye... bu sermaye eğer sizin ülkenize akıyorsa görece zenginleşirsiniz, yatırımlar artar, borsa yükselir vesaire... bunun bir yanılısama olduğu ise çok geçmeden anlaşılır... bizim iyi bildiğimiz bir öykü velhasıl...
- iii.* Sermaye vatansızlaşırken, Kıbrıs'ı elden çıkartsak n'olur ki, derken ötede siyasal olarak kendi sınırlarına kapatılan çoğunluk, Nazım'ın dediği gibi 'Büyük insanlık'... işçiler, çiftçiler... parayla para kazanmaya değil de emeğiyle üretmeye çalışanlar... sonuç: kendi sınırlarına kapatılmış büyük insanlığın dünyayı reddi ve kendini tanımlayıcı bulduğu değerlere yeniden sıkıca sarılması. Din ve milliyetçilik temelli siyaset üreten partilere oyunu bolca akıtması. Bu da yakın tarihimize iyi bildiğimiz bir öykü.
- iv.* Küreselleşme ile ilgili can alıcı nokta da burada. Dünya giderek az sayıda uluslararası şirketin tahakküm alanı haline aldıkça, yani dünya ölçeğinde bir oligarşi kuruldukça, tam bir mutlakiyetçi olan Hobbes'un doğal insan tanımı 'homo homini lupus', insan insanın kurdudur sözü katı bir şekilde geçerli hale geliyor. Eski Yunan'la birlikte ve Aristoteles'le insan başka bir tarife kavuşmuştu: zoon politikon. Toplumsal, onunla koşut olarak da siyasal hayvan. Demokrasi bilincinin kökeninde yer alan tarif de buydu. Küreselleşme ile birlikte en önemli yıkım burada gerçekleşti. Milletten seçilmiş ve-killlerinden oluşan meclislerin görevi küreselleşmenin, yani uluslararası şirketlerin çıkar siyasetlerinin önündeki engellerin giderilmesi şeklinde biçimlendirildi, dolayısıyla halk iradesi denilen şey etkisizleştirildi. Bunun klasik ifadesi, 'kime oy versek aynı, bişey değişmiyor...' Kısaca insan homo economicus olarak yeniden tarif edilirken, iktisat ile siyaset arasındaki bağ yadsınıyor, yok sayılıyor.
- v.* Bir dönem popülerleşen postmodernite, bu sürecin dayattığı kültürel, ideolojik ve ruhsal değişimlerin ifadesinde küreselleşme kavramından daha uygun olabilir.

- vi.* Anadolu dediğimizde bir coğrafyadan daha çok farklı sosyokültürel örüntülere tabi insanların etkileşim alanını, tarihiyle birlikte, kastetmekteyim.
- vii.* Urfa merkezine 25 dakika uzaklıktaki Göbeklitepe’de Alman Profesör H. Hauptmann başkanlığında 1994 yılında başlayan kazılarda dairesel bir salonun ortasında yaklaşık 20 ton ağırlığında olduğu tahmin edilen taşlarla kurulmuş, karşılıklı birbirine bakan ‘T’ şeklinde iki taş blok bulundu. Taşın tam ortasındaki yaban domuzu kabartması ‘usta’ işiydi. Benzer odalar kazı ilerledikçe ortaya çıktı. Çevredeki tüm yükseltiler kireçtaşı iken buluntunun yer aldığı 300 metre çapındaki tepe toprak yığınıydı. Bu toprağın vadiden taşındığı ileri sürülmekteydi. Nasıl olduğu muamma!.. Başka sorular da vardı: bu insanlar ne tür üretim sürecini yaşıyorlardı? Çevrede herhangi bir çanak çömlek işçiliğine rastlanmaması ‘avcı ve toplayıcı’ olduklarını akla getiriyordu. Fakat karşı karşıya olduğumuz mimari ‘avcı ve toplayıcı’ bir topluluğun sınırlarını aşyordu. Bir mağra resmi ile değil, insan eliyle biçimlendirilmiş tonlarca ağırlıkta taş bloklara yapılmış resimlerle yüz yüzeydik. Toplu halde ve çok sayıda çakmaktaşıdan yapılmış aletler, balta ve bıçaklar bulunmuştu. Bu da alet yapım atölyelerini akla getiriyordu. Tüm bu öyküde bize en çarpıcı gelen iki bulgu vardı. Birincisi; kazı sırasında bulunan odun kömürü parçalarından karbon-14 yöntemiyle alınan tarih M. Ö. 9000’e işaret ediyordu ve bu tarih olasılıkla bu şaşırtıcı blokları dikenlerin değil, yıkanların, toprakla dolduranların yaşadığı dönemin tarihiydi. Yani neolitik çağla ilgili bilgilerimizin yeniden ‘inşaasını’ gerektirecek bulgularla ve belki de yeni bir uygarlıkla karşı karşıya idik. İkincisi; belki arkeolojik önemi çok sınırlı, bizim çalışmamız içinse çok kıymetli bir bulguydu; Göbeklitepe’nin zirvesinde T bloklar gibi taş yığma duvarlarla çevrelenmiş, ‘başları kibleye doğru uzatılmış’ iki yatır hala ziyaret yeriydi. Uygarlığın maddi ipuçlarını yerin altında çıkartmaya çalışırken, yeryüzünde kutsallığın izleri apaçıktı. Belki de tepe, 11. 000 yıllık öyküsünde hep kutsal bir alan olarak bilindi.
- viii.* Bildiğimiz ilk büyük uygarlık girişimi M. Ö. 4000’lere dayanan tarihiyle Mezopotamya’daki Sumerler’dir. Sumer birçok şehir devletinin kültürel birliğiydi. M. Ö. 2300’lerde Sargon kanla, kan bağına dayanan siyasal birliği, yani Akad İmparatorluğu’nu kurdu. Ancak birkaç kuşak yaşayabildi. Frankfort, Mısır’la Mezopotamya’yı karşılaştırırken önemli bir ayrımı dile getirir: ‘Uygarlığa varan değişiklikler, Mezopotamya’da da kısa sürede tüm kültürel etkinlik alanlarını içine aldı, ama Mısır’da olduğu gibi sonul bir biçime kavuşamadı. ’ Mezopotamya’nın güneyinde filizlenen uygarlık, önce Samilerle, Akad-Babil-Asur çizgisi izlenirse görülecektir, kuzeye göç etti, çeşitli biçimler aldı, Troya’dan Eski Yunan’a taşı. Sumer’in Farsi-Sami

ler aldı, Troya'dan Eski Yunan'a taşı. Sumer'in Farsi-Sami kökenli olduğu düşünülen toplulukların yarattığı ilk köy yerleşimlerinin üzerine gelip yerleşen, olasılıkla kaffas-hazar çizgisinden göç etmiş kavimlerin eseri olduğu giderek kesinleşmektedir. Tarihte bildiğimiz ilk Sami-farsi-kuzeyli kavimlerin birliği ilk uygarlığın harcı oldu ve tarihte insanoglu ironik bir şekilde bu birliği bir daha denemedi.

- ix.** Sami halkların 'kan bağı' geleneği, yerel sorunların kavim çatışmalarına, savaflara, 'kan davaları'na dönüşmesinde yüzyıllar boyunca hazırlanmış toprak oldu. Sumer şehirleri kuzey kavimlerinin saldırısıyla birbir yıkılırken, şehir ahalisi şehrin surlarına gidip ağıtlar yaktı, ağladı. Ağıt geleneği belki de ilk, yıkılıp giden şehirler için yakılan şarkılarla başladı. Sumerde her şehir kendi tanrısının koruması altındaydı. Bugün bile varlığını koruyan sıra kutsallığının temeli güçlü bir şekilde atıldı. Kutsal şehirler ise, mesela Kudüs, mesela 'peygamberler şehri' Urfa binlerce yıllık tarihin ve inanç geleneğinin kalıntılarıdır. İbranilerin hala Süleyman'ın yıkılmış mabedinin duvarına gidip ağlamaları, 'ağlama duvarı', ise Yakınoğu'da yas ve ağıt geleneğinin ne denli güçlü olduğunun simgesidir. Urfa'da hala ağlamak yerine 'ağıt geldi' denmektedir.
- x.** 'Yer bağı' geleneği, her türlü merkezileşme girişiminin karşısında ana huzursuzluk alanlarının oluşmasına yol açtı. Mezopotamya'da hiçbir zaman 'kral öldü, yaşasın yeni kral' diye bağırılmadı: merkezi otoritenin zayıfladığı her durum, bir ayaklanma ve isyana işaret fişegi oldu.
- xi.** Bir yandan insanın insana, bir yandan doğanın insana yaptığı bunca zulmün, kötülüğün sonuçları ise hala yaşanmaya devam ediyor. 'Kaderi kararlanmış' insanın güçsüzlüğüne, zayıflığına inanç, Kader'e boyun eğmenin gerekliliği, bu dünyanın geçiciliği ve öteki dünyaya hazırlanmanın erek halini alması, her türlü zulmedici karşısında tevekkül, Tanrıya hizmetin bir gerekliliği olarak kurumsallaştırılmış ve kuralları kesinleştirilmiş bir iman pratiği... Sumer'de her şehrin bir tanrısı vardı. Diğer şehirlerin tanrıları da önemsenirdi, fakat hemşehriler için, kendi şehirlerinin tanrısı baştanrı idi. Tek tanrıya evrilen süreç, aynı zamanda kabileler, şehirler arasındaki çekişmelerin yaşandığı süreçti de... Bu süreçte, özellikle siyasal birlik arayışının ortaya çıkmasıyla, şehirler arasındaki çekişmenin bir yüzü de kendi şehrine ve onun tanrısına koşulsuz, sorgulamasız bağımlılıktı. Frankfort, tarihin hemen her döneminde görülen 'Mezopotamya solumluğu'nun temelinde insanın zayıflığına dair inançla bu sorgusuz sualsiz bağımlılığın var olduğunu belirtiyor. Eklenecekler var: ölümün adaletine dair korkunç inançla, hayatın adil olamayacağına dair, in-

sanın zayıflığına dair katı kabulün inşaa ettiği zıtların birliği bu sofuluğun en önemli besini olmaya devam ediyor. Yine de bu birlik, hayatta olan, bu topraklarda yaşayan insanların ruhsallığında gerçekleşiyor, sanıldığı aksine huzur vaatmiyor, ister istemez çatışmaya da dönüştürüyor. En azından şu söylenebilir; kuralları katılaştırmış bir iman pratiğinin kendisi gün geçtikçe, mesela şehirleşmeyle, işbölümündeki karmaşayla, toplumun talep ettikleriyle çatıştıkça kişinin ana kaygı kaynaklarından biri halini de alabiliyor.

xii. Anadolu'da ruhsal rahatsızlıkların açıklamasında 'cin çarpması'na inanç ve çare olarak da muskacılık, kutsal bilinen yerleri ziyaret, adak adama gelenekleri halen yaygındır. Bunun köklerinin de binlerce yıl öncesine dayandığını, tapınak geleneğinin, muska-mühür geleneğinin ise başlangıçta toplumsal farklılaşmaya bir yanıt olarak ortaya çıktığını artık biliyoruz. Göçerler sayesinde uzak yerleşim birimleri ile ticaret gelişmiş, özellikle lapis lazuli(lacivert taşı), obsiden(saydam lay taşı), yeşil malaşit taşı, reçine, firuzeler, deniz kabukları alınmıştır. Bunların birer süs eşyasından çok daha yaşamsal önemleri vardı. Her birinin sihirli olduğuna, taşıyan kişilere mana verdiklerine inanılırdı. Firuze taşı boğa biçiminde oyulursa, taşıyan kişi taşın renginden dolayı göğün parlaklığına, biçiminden dolayı boğanın gücüne erişmiş olurdu. Zamanla bu taşların üzerine sihirli işaretler ya da totem tasvirleri işlenmeye ve mühür olarak kullanılmaya başlandı. Nesnelere üzerindeki bir balçık parçasına bu mühür basılıyor ve nesneye 'tabu' konuluyor, yani mührün sahibi kişiliğinin bir parçasını o nesneye aktarıyor ve böylece mülkü olduğunu gösteriyordu. Balçık nesnenin kişilik kazanmasında, kişiselleştirilmesinde aracılık ediyordu. Değerli taşların taşıyan için iki yönlü işlevi vardı. Birincisi muska işlevi idi; taşıyan kişiye mana veriyordu, üzerlerinde sihirli işaretler, ya da totem tasvirleri vardı.

xiii. Bu taşların ikinci işlevi ise mühürdü. Bunun üzerinde yukarıda durdum. Bu işlevin bir başka yönü de var: mühür-muskaların üzerindeki şekillerin ortak simgelerin oluşumunda, dolayısıyla yazının gelişiminde önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Bu rolün etki alanı geniş olmuştur. Öncelikle dilin oluşumunda etkin oldular. Sümer'den kalmış sözcük listeleri, bunlara birer 'ilkel' sözlük de diyebiliriz, incelendiğinde görüldü ki, yalnızca adlar vardı ve fiil ve sıfatlar dışarda bırakılmıştı. Yazı dilinin adlardan oluşmasının bir nedeni başlıca 'totem' isimlerini içeren bu mühürlerin yazının oluşumuna öncelik etmesi olsa gerek. Bir diğer nedeni de Sümer mitolojisi idi; tanrıların yaratma biçimi, birlik duygusu büyümenin bir doruğudur: yaratmak, adını anmaktır. Kramer'in Tarih Sümer'de Başlar adlı kitabında yazdığı gibi bu yaratma varsayımı bütün yakın doğuda bir inanç ha-

line gelmiştir. Gösteren(sözcük) ile gösterilen(nesne)in aynı şey olduğu, özellikle 'kelimelerin sesi'nin nesneye içkin bir özellik olduğu savı, ideolojik olarak birlik duygu büyü'sünün belki de nihai çözümlerinden biridir. Daha önemlisi, bu nihai çözümler, 'Başlangıçta kelam vardı', tek tanrılı dinlere açılan ana kapılardan biri olsa gerektir.

- xiv.** Kadercilik, muskacılık, hastalıkların nedeni olarak cin tutulması gibi günümüzde de yaygın inanış ve tutumların köklerinin yaklaşık 5000 yıl önce atıldığını görmekteyiz. Bunlarla birlikte başka tutumlar ve etkiler de hala yaşamaktadır: Mana'yı taşıyanlar, mührün sahipleri rahiplerdi. Yazının varlığı yetmiyordu. Öğrenilmesi ve öğretilmesi de gerekiyordu. İlk okullar tapınaklara bir ek olarak kuruldu. Manastırların, medreselerin, ayrıca yazının başlı başına belli bir zümreyi ayrıcalıklı kılmasıyla belki de 'gizli derneklerin' ilk örnekleriydi bunlar. Yazı bir 'sırdı.' Sır olması nedeniyle de eski kitaplara insanlar uzun yüzyıllar boyunca, paradoksal bir şekilde, daha fazla güvendiler ve düşünün oldular. Bu uzun yüzyıllar boyunca, hekimler de dahil hemen tüm uzmanlar, gerçeği çözen sırların eski kitaplarda olduğuna inandılar.
- xv.** Sonuç olarak şu da vurgulanabilir: hemen tüm halk efsanelerinde cinler, ejderhalar, ifritler tüm topluma yayılmaması gereken maddi ya da manevi birikimin bekçileridir. Toplumsal eşitsizliğin çoğunluğumuzun ruhsallığındaki izdüşümleridir. Biz 'okumuşların' sözde aydınlanmış kafaları bu tür inançları 'hurafe' olarak damgalamakta ne kadar erken davranırsa davranırsın, cinler bir tasarım olarak belki de ilk toplumsal farklılaşma ile ortaya çıktılar. Nasıl ki günümüz tıbbında, kan hücrelerini, mikropları, kromozomları ayrıntısıyla tarif eden uzmanlar varsa, Sumer'de, Babil'de, Asur'da cinleri aynı açıklıkla gören ve tarif eden 'uzmanlar' vardı. Dünya'ya bakışları; birlik duygu büyü ile ve her şeyin canlılığına inançla ve bakma biçimleri; esrime ve sihir ayinleri ile cinler bu 'uzmanlar' için apaçık şeylerdi. Bir kültürde olumlamadığımız, kendi referanslarımızla uyumsuz değerler, eylemler listesi bulabiliriz. Fakat bir kültür, sahip olduğu özelliklerin toplamından daha fazla bir şeydir. Bir davranışın anlamını, içinde gerçekleştiği kültürel süreçle ilgilenirsek, kültürel örüntüdeki yerini kuşatabilirsek kavrayabiliriz(Benedict, 1958). Tıpla insanbilimin ilk buluşma öykülerinden biri bu konuda yol göstericidir: 1856 yılında Neander vadisinde bir mağarada 'bizar' bir kafatası bulunuyor. Virchow, ki tıbbın siyasal bir alan da olduğunu açık yüreklilikle yazmış olmasına rağmen, kafatasını patoloji arayan bir anatomist olarak inceliyor ve 'amatör' insanbilimcilerin sandığı gibi ilkel bir insana değil, hasta birine ait olduğu hükmüne varıyor. Otuz yıl sonra

aynı hasta adama ait başka bir kafatasına, bu kez Belçika'da rastlanıyor. Kafataslarının bulunduğu katmanda soyu tükenmiş mamutlara, geyiklere ait kalıntılar da çıkıyor. Adamın yüz bin yıl önce yaşadığı, *hasta olmayıp farklı* olduğu anlaşılıyor.

- xvi.** Rusallığımızda önemli izler bırakan bir başka gerilim de kanımca anaerkil-ataerkillik çatışmasıyla ilgilidir. Sumer mitolojisini inceleyenler bilir: Tanrıça İnanna her şeye rağmen çoban Dumuzi ile çiftçi Enkimdu arasında seçim yapacak güçte. Daha sonraki Babil söylencelerinden farklı olarak kocası Dumuzi'yi kendinin yokluğunda rahatça tahtında oturduğu için cinlere teslim edip yeraltına gönderecek gücü de var. Sami gelenekte ise kadın kaderi kocasınca belirlenen bir güçsüzlük abidesi! Kadının konumuyla ilgili bu iki ayrı bakış, Anadolu'da kanımca uzun yüzyıllar boyunca yaşadı. Davranışlarımızı biçimlendiren önemli kaynaklardan biri de Anadolu'ya göçebe Türkmen boylarıyla akıp gelen ve ilk şoku Farsi etkiyle yaşayan anaerkil (belki anacıl demek daha doğru) özelliklerin, kanımca ikinci şoku halen yaşadığı Sami kültür ile olan gerilimidir. Bu gerilimin en iyi işaretlerini, Toros dağları boyunca yükselen ve en lirik ifadesini Karac'oğlan'da bulan sevda türküleri ile Arap nüfusun yoğunlaştığı ve kültürünün baskın yaşandığı Urfa ve çevresindeki sevda türkülerini karşılaştırırsak görebiliriz. Harput-Urfa-Kerkük hattı boyunca çalınıp söylenen türkülerde kadının dilinden sevdaya dair bir yakınmayı duymak bile mucizedir. Bu gerilimin çok yönlülüğünü, etkileşime giren her sosyokültürel örüntü üzerinde etkileri bulunduğunu özellikle vurgulamak gereklidir. Ailedeki birey sayısı, özellikle de erkek çocuk sayısı ailenin konumunu çeşitli yönlerde etkiler. Öncelikle işgücünün aile içinden karşılanıyor olması ile ilgilidir bu. İkincisi ailelerin diğer aileler karşısındaki konumlarının en kesin güvencesi erkek sayısıdır. Bu nedenlerle çok çocukluğa eğilim olduğu gibi, çok eşliliğe de eğilim vardır. Böylece erkek çocuk sayısının artışı güvence altına alınır. Cinsiyet ayrımı daha eşlerin düğün gecesinde başlar: gelinin yatağı yapıldıktan sonra yatak üzerinde bir erkek çocuk yuvarlanır... Çocuğu olmayan eşlere hor bakılır, çevreden kişiler, özellikle de aile büyükler öfkelendiklerinde, bir kavga durumunda neredeyse en büyük küfür, en yaralayıcı söz olarak bunlara 'körocağ' derler. Kızçocuğu olup, erkek çocuğu olmayan eşler de aynı sıfatla nitelenirler(Kapaklı, 1998). Erkek çocuğunun kızçocuğundan daha çok istenmesinin önemli bir nedeni de ataerkil aile düzenidir. 'Baba ocağının tütürülmesi' gerekçesi ile aile içinde erkek çocuğa önemli ayrıcalıklar tanınmıştır. Erkek çocuklar daha uzun süre anne sütüyle beslenmekte, evdeki kadınların ve kız çocuklarının en önemli görevi erkeklere en iyi hizmeti vermek olmaktadır(Akbıyık, 1998). Bu ayrım-

cılık öylesine belirgindir ki, bir kadın eğer kız çocuğu doğurmuşsa yedi, erkek çocuk doğurmuşsa dokuz gün yatar. Hamilelik dönemi ile ilgili birçok inanışta da beklenen çocukla ilgili cinsiyet ayrımcılığının izleri belirgindir. Erkek çocuğu imleyen belirtiler hemen hep olumlu iken kız çocuğu imleyen belirtiler bir negatifliğe, olumsuzluğa işaret eder: hamile kadın tatlı(yerel ağzla şirin) yemek isterse oğlan, ekşi isterse kız çocuğu olacaktır. Karnı yuvarlaksa erkek düzse kız, göbeği yukarı bakıyorsa erkek aşağı bakıyorsa kız, sık sık uykusu geliyorsa kız çocuğu olacaktır. Yine doğacak çocuğun cinsiyetini önceden tahmin etmek için belli sınamalar da yapılır: hamilenin başına ya da vücudunun başka bir yerine tuz konur. Eğer elini ilk olarak burnuna götürürse çocuk erkek, ağzına götürürse kız olacaktır. Bu son örnekte burun ve ağzın cinsel organların birer simgesi olduğu düşünülebilir. Yine benzer sembolleştirme dişilliğin makasla, erilliğin bıçakla ifade edilmesidir ve bu son örnek daha yaygındır. Hamile kadın odadan dışarı çıktığında bir minderin altına makas, diğerinin altına bıçak konulur. Tekrar içeri girdiğinde altında makas olan mindere oturursa kızı, bıçak olana oturursa oğlu olacağına inanılır. Urfa ve çevresinde bir söz vardır: 'Yeni doğum yapmış kadının mezarı kırk gün açıktır.' Hurafe olmaktan öte halen önemli bir gerçeği ifade eder bu söz. Doğum kadının yaşamında en riskli deneyimlerden biridir. Sıklıkla evde ve yerel ebelerce yaptırılmaktadır. Doğum sonrasında hemen hiç tıbbi destek alınmamaktadır. Üstelik daha önceden değindiğimiz sebeplerle kadının doğurganlığı aşırı derecede zorlanmakta, birçok kadın ergenlik döneminde evlendirilmekte, sıklıkla hamile kalmakta ve doğum yapmaktadır. Gerek albasması, gerekse alkarısı deneyimlerinin bu zorlayıcı sürecin ve kadının hayatına giren çocuğun varlığıyla ilgili ruhsal zorlanmaların dışavurumları olma olasılığı yüksektir.

- xvii.* Şaman'ın dünyası ile, Rahip'in dünyası. Tarihin ruhsallıkla ilişkisine bir de buradan bakmak önemlidir. Tarihsel süreç, yazılı kısmıyla, daha çok Rahip'in dünyasına dairedir. Bu dünyanın kendini olgunlaştırdığı, giderek kemikleştirdiği, hemen tüm insan coğrafyasında ve iki ayrı kök-sosyokültürel genetikte baskınlaştığı bir süreçtir, tarih. Avcılık; spor haline gelirken spor kulüplerinin sembolleri, ki burada birini anmak yeterlidir, Beşiktaş yani kara kartallar, hemen hep hayvanlardan seçilir, sürü; doğadan koçulur ve yapay yemlerle 'üretim çiftlikleri'ne çoban Dumuzi'nin yeraltına kapatıldığı gibi kapatılır, et; 'mutlu azınlık'ın, deyim yerindeyse modern rahiplerin sofrasında israf edilir, çoğunluğun ulaşamadığı bir besin haline gelir, yaban; evcilleştirildiği zaman insanla aynı dünyanın bir parçası olur, totem; süs eşyasına dönüşürken, yıldızlara dair, onların hareketlerine dair yeni

kuramlar, örneğin Kopernik ve Kepler'in çalışmaları modern bilimin 'prototip'i olur ve nihayet Şaman; akıl hastanesinde tedavi altına alınır. Farklı kültürleri ve o kültürel örüntülere tabi insanları anlamada, toplumların sürücü veya tarımcı geçmişlerini, bir de özellikle bu iki ayrı tarzın özgül ilişkilerini gözden geçirmek gereklidir. Şaman ve rahip arasındaki fark, çiftçi ile avcı arasındaki farkın bir ifadesidir. Tarımcı toplumun döngüsel düzenliliği, daha da önemlisi bu düzenliliğin bereket için zorunluluğu, bunlarla birlikte, bireyin simgesi kabul edeceğimiz bir tohumun 'çokluk' için toprağa atılması, bireyin topluluk içinde erimesi gerekliydi. Tüm erginleme ritleri, mitosların temaları bireyin toplumca törpülenmesi, bireyci eğilimlerin yok edilmesi, topluluğun yararı karşısında bireyin hiçleştirilmesi ile ilgilidir. Sumer mitolojisinde yaratılışla ilgili anlatımı herhangi bir avcı toplumun mitolojisindeki anlatımla karşılaştırmak bile böyle olduğunu göstermeye yeterlidir. Sumer ortakduyusunda annesinden hiçbir günahsız çocuğun doğmayacağına inanılıyor. 'Kaderi kararlaştırılan... O bir insan', ilk insan ise tam bir zavallı olarak anlatılıyor. Avcı toplulukların Yaratılış efsanelerinde insanın yaratılışı ise kuşların, suların, ormanların gümbürtüsünde tam bir şenliktir. Tarımcı toplumlarda kişinin bir ömürlük macerasında kendiliğindenliğe yer yoktur. Bilinmedik, gizil hiçbir deneyim bu ömre sızamaz. Sızsa da kabul edilemez. Deneyim bireyler arasında değil, kuşaklar arasında aktarılır. Ruhsal deneyimin bir 'kendini bilmek' deneyimine dönüşmesi tarımcı toplumlarda çok sonraları ortaya çıkmıştır. Avcı topluluklarda ise, belki başlangıçta daha güçlü olmak üzere bireysel dürtüleri destekleyen birçok öge görülür. Grubun yararı, toplulukça sindirilmiş bir kişide değil, ormana cesaretle dalan, ormanın korkusunu tanımış ve bunlara karşı içindeki gizilgüçleri keşfetmiş bireydedir. Baba bu keşif için oğlunu ormanın ortasına bırakır. Yalnızlık, oruçla yoğunlaştırılır ve daha önceki kuşakların da geçtiği, fakat yalnız yol aldıkları, benzersiz bir kişisel deneyim gerçekleşir. Joseph Campbell'in İlkel Mitoloji'de vurguladığı gibi: 'Avcı dünyasında grup, kendi yolunu kendi biçimiyle bulan bir insanı yüz geri edebilecek kadar büyük ve güçlü olmamıştır; egemen olan felsefe daha çok 'aslan kükremesi'dir.' Sonraki sürücü toplumlarda bu deneyimin ve gizilgücün somutlaştığı kişilik ise şamandır. Giderek bu topluluklarda da grubun geleneği halini alan ve biçimselleşen ritler oluşmuştur, fakat hiçbir zaman tarımcı toplumdaki katılığa ulaşmamıştır. Kutsallık, tarımcı toplumlarda tanrılar panteonunda ve onun yeryüzü temsilcilerindeyken, burada kişisel ruhlarda ifadesini bulur. Şamanın trans deneyiminde gözlendiği gibi geçişkendir, derinden bir şeyi, birini çıkartmayı ya da onla karşılaşmayı içerir, bir nöbettir; beklenir, girilir, çıkılır... Tapınakta olacaklar ne denli bildik, olumlu, ayine katılanlar için ortak ve bek-

lenilir ise, Şaman'ın gücünün seyri o denli bilinemez, varacağı sonun bedeli o denli riskli ve bireyseldir. Rahip ne denli saygın ise, Şaman ürkütücüdür; ait olduğu topluluğun bütün şarkı ve geleneklerini, efsanelerini başka her üyeden daha iyi bilir, aktarır, gücü ve deneyimi büyük bir bölümüyle kişiseldir, topluluğa kapalıdır. Rahip'in mührü vardır, muskası vardır, Şaman'ın asası. Şaman imgesinde ağaç önemlidir, ilk avcının yurdu olan ormanı imler, orada oruç tutan ve aydınlanmayı bekleyen avcının yalnızlığının, birbaşinalığının anısıdır. Nasıl avcı ormanla gizli anlaşmasını bu yalnızlıkta yapmışsa, şamanın da yüksek bir ağacın dalındaki yuvada piştiğine, bilgeleştiğine inanılır. Şaman-kuş benzetimi de yaygındır. Bu benzetimlerin kalıtları yaşadığımız topraklarda hala devam etmektedir. Alevilikte turna, doğan, yezidilikte tavus kuşu bilinmektedir. Anadolu insanının derinliklerinde asasıyla Anadoluyu dolaşan dervişlerin sözleri yankılanır, nerede bir yatır varsa başında bir ağaç, dallarında dilek için bağlanmış iplikler bulunur... Her ne kadar birçok toplulukta birinin şaman olabilmesi için soyunda şaman geleneği olması gerekli olsa da, bu yeterli değildir. Şaman adayının sıklıkla büyük bir hastalıktan geçmesi gerekir. Bu, bugün psikiyatrinin büyük hastalık kategorilerinin çoğuna uyan bir zihinsel bunalımdır, asla ruhsal bir rahatsızlık olarak görülmemiş, topluluğun üyelerinden birinin seçilmişliğinin, bir şamanın 'gerçekleşmesi' sürecinin işareti olarak kabul edilmiştir. Kişinin 'ruhsal enerji'sini soğuran bir nevroz olmaktan çok, kişinin zihinsel yetilerini bileyleyen, bir bütün olarak bireyi diğerlerinden daha güçlü hale getiren ve böylece ötekilerden ayıran bir derinlik kazandıran süreç olarak görülmüştür. Bu süreç, bir başka mitosla da eklenmektedir: ölüm ve yeniden dirilme. Deneyimi yaşayan kişi artık yeni biridir...

xviii. İnsan ruhsallığını derin bir şekilde etkileyen buluşlardan biri şuydu: uzun gözlemler sonucunda yıldızların hareketleri ile tarımın gerekleri arasında ilişkiler olduğu bulundu. Güneş ve Ay'la birlikte, görülebilen beş gök cismi; Merkür, Venüs, Mars, Jupiter ve Satürn belirli bir düzen içinde hareket ediyorlardı. Astronomik gözlemler tarımın yönlendirilmesinde o denli etkili ve başarılı oldu ki, Sümerliler, yaşamın geri kalan kısmında da bu başarının süreceği inancına kapıldılar. Böylece yıldızlara bakma ve kehanette bulunma yaşamın hemen tüm alanında etkin bir yöntem halini aldı. Sumer Evren anlayışında yıldızların, yedi kat göğün, yani makro kozmosun dışında, kozmik düzenin yeryüzündeki modeli olan ve insanla, yani mikrokozmosla makrokozmos arasında yer alan bir mezokozmos vardı; o da tapınak merkezli şehirdi. Şehir hayatının düzenlenmesinde yıldızların birbirlerine göre ve özellikle de Güneş ve Ay'a göre konumları belirleyici

olurdu. Günümüzde burçlara inananların sayısı ile birlikte, hemen her gazetenin bir köşesinde, iklimsel hava tahminleriyle birlikte bir çeşit 'kişisel hava tahmini' olan burçların da yayınlanması gözönüne alındığında bu yöntemin insanda nasıl kökten bir düşünüş formu oluşturduğu da anlaşılır. Şimdi bize 'fala inanmam, falsız da kalmam' ayarında bir uğraş gibi gelse de Sumer şehirlerinde yıldızlar takviminin başarısı müthiş olmalı. Ulaşılan refah öylesine görkemliydi ki, Campell'in belirttiğine göre çok sonraları cennete modellik eden Hindu-Budist dünya dağının adı Sumeru idi. Urfa'da lise öğrencileri ile yaptığımız bir araştırmada sorulardan biri 'Hayatta en değerli şey nedir?' sorusu idi. Açık uçlu olan bu soruya bir öğrencinin verdiği yanıt bu hiyerarşik evren anlayışının hala devam ettiğini göstermektedir. 'Eşittir' işaretleriyle birlikte aynen aktarıyorum: 'Din=vatan=aile.' İnsan binlerce yıl 'Tanrısını' göklerde aramıştır. Tanrılar panteonunu gökyüzüyle yeryüzünün bulunduğu dağ doruklarına yerleştirmiştir. Nemrut Dağı'nı görmüş olanlar burada denilenleri anlamaktan öte hissedecekler de. Yukarı mezopotamya'ya, diğer dağlara, bulutlara hakim bir noktada Tanrılar sizi beklemektedir. 'İlkel' de hayatın kaynağını göklerde aramıştır. Bu arayış, kendi sınırları için de hiç de 'metafizik' bir düşünüşle başlamamıştır. O, bizim 'yapay' çevrelerimizde yaşadıklarımızdan çok farklı bir şekilde, kendini doğaya ve göklere yabancı hissetmiyordu. Kendini yabancılaştırmamıştı. Hayatın kaynağını gökyüzünde, semavi alemde aramasının nedeni deneyimleriydi. Özellikle Ay bu deneyimde önemli bir yer almıştı. Yakın zamana kadar Harran'da Sin(Ay) kültü yaşatılmaktaydı. Anadolu'da birçok yerde Ay hala kutsallığını korumaktadır, 'nur'dur. Ay'a insanın ilk ayak izleri düşeli yıllar olmasına rağmen, çocukluğumda yaşlılar ürkmüş bir şekilde uyarırlardı: 'öyle deme, Ay nurdur.' Yürünülen yerin başka bir yer olduğunu söylerlerdi. Başka uyarılar da vardı. Gündüz görünen Ay uğursuzluk alametidir, ya da, gece, Ay varken, açık alanda işlemek gibi...

- xix.** Üniversiter anlamda dünyanın en eski okullarından ve ortaçağda Batı'da kurulan üniversiteleri öncelemiş olan Harran Okulu, 7. Ve 8. Yüzyıllarda Eski Yunan felsefesinin temel metinlerinin Arapçaya çevrildiği en önemli merkezdi. Bu çevirilerin de hızıyla, burada din, gökbilim, tıp, matematik ve felsefe çalışmaları yoğunlaştı. Farabi'nin de bir dönem eğitim gördüğü kaydedilen Harran Okulu'nu yönetenler arasında İslam'ı benimsememiş, eski dinlerine bağlı Sabiilerin çoğunlukta olduğu da bildirilmektedir. Sabiiler yıldızlara dayalı bir inanç dizgesi geliştirmişlerdi ve İslamiyetten sonra da yüzyıllar boyu yaşayan bu dine göre, evrenin güçlü bir mimarı vardı, gözle görülmezdi ve bu yaratıcıya yaklaşmanın biricik yolu, cevherleri kut-

sal olan ruhları aracı koymaktı. Bu ruhlardan her biri bir gezegene attı ve gezegenler bu ruhlara beden görevi görüyorlardı. Hangi gezegene yaklaşılabilecekse onun tanrılık kürsüsüne oturduğu saati hesaplamalı, ona özel tütsüler yakmalı, karşısına çıkabilmek için özel dualar okunmalı, bir dileğimiz varsa tılsımlı yazılarla dilekçe verilmeliydi. Yerel iyileştiriciler, birçoklarına ebeveyninden kalan ve Osmanlıca yazılmış, yaygın adı 'Yıldızname' olan bir kitabı (ya da kitapları) bu işlemler için referans almaktadırlar. 'Yıldızname'ye bakacağım' dendiğinde iki eyleme işaret edilir: kitaba bakılacaktır ve bir de gökyüzüne bakılacaktır. Bugün, bölgede yaşayan halkın ve yerel iyileştiricilerin hastalıkları açıklama ve tedavi etme biçimlerinin tarihsel gelişimini izlemek yerel iyileştiricilerin ve halkın niye beden ile ruhsal olan, güncel ile kutsal olan arasına set çekmediklerinin ipuçlarını da vermektedir. Bu ipuçlarını izledikçe Spiro(1993)'nun konuyla ilgili yarısının önemi de daha iyi anlaşılmaktadır: *'Yalnız 'self'in kavramsallaştırılması değil, self'in kendisinin de toplumlar arasında değiştiğini kabul edebiliriz.'* Urfa dendiğinde akla Hz. İbrahim gelir. Arap ulusunun atası olan Hz. İsmail'in babasıdır. Urfa'da doğduğu sanılmaktadır. Urfa'nın gelenek, görenek ve inanç dizgesini dolaysız etkilemiştir ve bu etkiler hala yaşamaktadır. Dergah ve Balıklıgöl Hz. İbrahim'in adı etrafında dönen birçok efsanenin yaşayan yazıtlarıdır.. Urfa'da en sık anlatılan efsanelerden biri Hz. İbrahim ile Nemrut efsanesidir. 'Hükümdarlar arasında başına ilk defa taç giyen' Nemrut'un M. Ö. 2000 yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir gece bir rüya görür ve bilicilerine yorumlatır. Biliciler *'Rüyanda gördüğün başının üstünde doğan, ayı ve güneşi gölgede bırakıp parlak ışıklarıyla yeryüzünü aydınlatan yıldız, bu sene içinde memleketinde doğacak bir çocuğa delalet eder ki, çocuk kavminin arasına karışıp nifak tohumları saçacak, kavmini senin dininden ayıracak, sana itaatsizliğe mecbur kılacak ve peşi sıra sürükleyecek... şan, şeref, mevki, saltanat ve mülkünü helak edecek, tacını ve tahtını elinden alacaktır.'* derler. Nemrut bir emir çıkartarak gebe kadınları hapsedtirir ve doğan erkek çocukları boğdurur. Azer'in karısı Zeliha gebeliğini kocasından bile gizli tutar. Urfa'nın merkezinde Dergah diye bilinen bir mağarada Hz. İbrahim'i doğurur. Hz. İbrahim orada parmağını emerek büyür. Daha sonra Zeliha kocasına durumu anlatır. Azer altından, gümüşten putlar yapmaktadır. Oğlu İbrahim'e putları sattırma ister. Hz. İbrahim babasının kendisine vermiş olduğu putların boğazına ip takarak sokaklarda sürür ve onlara hakaret eder. Efsanenin sonunda Nemrut Hz. İbrahim'i ateşe attırır. Ateş su ve odunlar balık olur ve bugünkü Urfa'nın merkezindeki Balıklıgöl oluşur(Çetiner, 2000). Nemrut kötülüğü ile, kendine tanrı olarak tapılmasını istemesiyle Tanrı'nın öfkesini üstüne çeker. Tanrı Nemrut'un ülkesine sivrisinekleri gönderir. Nemrut kapıları kapatır, ken-

dini odasına atar ve kurtulur. Topal bir sivrisinek Tanrının huzuruna çıkarak ‘yarabbi topallığım yüzünden bu göreve katılamadım, bana da bir görev ver’ diye yakarır. Topal sivrisinek anahtar deliğinden geçer, Nemrut’un burnundan girerek beynine yerleşir. Nemrut dayanılmaz ağırlar nedeniyle keçeden bir tokmak yaptırır ve başına vurulmasını emreder. Yetmez, tahta tokmaklar yaptırır. ‘Ur ha, ur ha’ diye bağırılmaktadır. Böylece şehrin adı urfa olarak kalır. Oysa aynı efsane Süryani Vakayinamesi’nde biraz değişik bir şekilde Nemrut için anlatılmaktadır: Urfa’ya egemen olan Ken’an bin Kuş’un karısı Sulha(Zeliha!), Nemrut’a gebe kalır. Ken’an bin Kuş bir rüya görür. Bilicilerine yorumlatır. Sulha’dan doğan çocuk babasını öldürüp anasıyla evlenecektir. Çocuğun doğar doğmaz öldürülmesini emretse de Sulha Nemrut’u kaçırıp bir çobana teslim eder. Doğarken burnuna yılan kaçtığı için yüzünün görünüşü korkunçtur ve sürüleri ürküttüğü için çoban çocuğu ırmağa atar. Adı Nemrut olan bir dişi kaplan çocuğu büyütür. Nemrut gençlik çağına geldiğinde rastlantıyla babasını öldürür, anasıyla evlenir ve ülkeye egemen olur. Efsaneye göre Nemrut’a Hewya’nın oğlu(yılanın oğlu), gençlik çağına kadar ırmak kenarında yaşadığı içinde ülkesine urhai(sulak yerde bulunan) denmiştir(Karlıklı, 1998). Ken’an bin Kuş-Nemrut-İbrahim... Kuşaklar arasındaki gerilimin aktarımı ve Eski Yunan’dan öncesine ait bu Ödip söylencesi dikkat çekicidir. Bu efsanelerin olmuşluğu bir inanç sorunu olsa da sembolik gerçekliği aşağıdaki tesbitlerle şaşırtıcı bir uygunluk içindedir:1991 yılında yapılan bir araştırmaya göre her 5 erkekten birinin İbrahim/Halil/İbrahim Halil adını aldığı tesbit edilmiştir(T. C. Kültür Bakanlığı, 2000). Bu denli yaygın bir ad koyma, aynı zamanda etkin bir sosyokültürel değerlerle biçimlenmenin de göstergesidir ve kişilerin ‘gelişim öyküleri’nde dikkate değer kabul edilmelidir. Gençlerin yakınmalarına getirdikleri açıklamalarda, self psikolojisinde ideal self’e uygun bir anlatım tarzıyla, fakat ‘ideal aile’ kavramının ya da eşdeğerlerinin yer almasıdır. Kuşak çatışmasıyla yoğunlaşan ve ebeveynlerin sıklıkla çocukları arasında ‘kıyas’ yapımlarıyla ve ‘iyi’ evlat, ‘kötü’ evlat nitelemeleriyle doruğuna ulaşan bu süreç, sonuçlardan birinin bu olması olasılığına rağmen daha çok benliğin bütünleşememesi, dağılması tehlikesi ile değil de, ‘ideal’ ailenin dağılması olarak aktarılmaktadır. Gençlerdeki birçok depresif yakınmaların ‘kaybedilmiş’ ya da beklentileri karşılanamadığı için kaybedilme tehlikesi olan aileye ve paradoksal bir şekilde de kişiye desteğini çekmiş kökensel geniş aileye duyulan öfkeyle yan yanallığı dikkat çekicidir. Urfa’da insanlar arası ilişkilerde en sık kullanılan ve ‘iyi dilek, şükran ve minnet’ içeren deyimlerden biri, Urfa ağzıyla: ‘*Babaya rahmet*’ tir. Bu öfkeyi anlamak için, rahmet okumanın daha çok ‘öteki dünya’ ile ilgili olduğunu ve burada sözkonusu edilen ba-

balanın büyük bir çoğunluğunun ise henüz 'hakkın rahmetine kavuşma'dığını unutmamak gereklidir.

xx. Anadolu'dan söz edildiğinde sıklıkla kullanılan klişeler vardır. Örneğin; kültürler mozayığı... Mozayik, adı üstünde zemin üzerinde dondurulmuş, katılaştırılmış bir biçemse, Anadolu bundan çok daha fazlasıdır. Pax Sumer hakkında bildiklerimiz yeni. Sumer'in Anadolu üzerinde, örneğin Hititler üzerindeki etkileri ise meçhulümüz, bugünkü Anadolu'ya etkilerini dolaylı olarak biliyoruz. Sonrasında Helen birikimini ekerek buralardan geçen İskender var. Anadolu'da bu seferler sırasında kurulmuş köklü şehirleri biliyoruz. Urfa, O zamanki adıyla Edessa da bunlardan biri... Sonra, Pax Roma !.. En az iki somut veriden söz edebiliriz: Anadolu'ya 'Horasan'dan sökün edip kimi geyik, kimi şahin olarak Anadolu'ya gelen' Türkmen dervişlerine verilen ad Abdalan Rumi... Göçer kültürünün, Şamanizmin İslamiyetle buluşmasında Yeni Platonculuğun işlevi önemli bir soru olarak durmaktadır. Bir diğer örneğimiz de Urfa'dan. Şehre çok yakın Kırk mağralarda yapılan kazılarda elinde liriyle bir Orfeus mozayığı bulundu. Roma'nın kendi gizem dinlerini buralara kadar taşıdıkları anlaşılmaktadır. Kanımca bugün bile canlılığını koruyan iki olgunun; Urfa'da şehir yaşamında müziğin aldığı yerin ve sıra gecesine geleneğinin kökenleri, bir de tüm Anadolu'da hemen her şehirde yaşatılmış olan Ahiliğin kökenleri bu gizem dinlerinin gizli kardeşlik örgütleriyle ilişkili olabilir.

xxi. Şimdi Pax'ı tartışılır bir Amerika çağıdır. Kanımca Anadolu, Cumhuriyet'le birlikte, daha önce eksik yaptığı bir şeyi başarmıştır. Küreselleşme, ya da onun kültürel yansıması olan postmodernizm, hangi yönüyle tartışılırsa tartışılın önünde sonunda Batı Uygarlığı'nın geldiği yeri işgal etmektedir. Yaşanılan her şey ise, yaşayarak görüyoruz, bir reddi mirastır. Cumhuriyet'in yetiştirdiği çocuklar Hemingway'i nasıl anımsar? İhtiyar Adam... la..., küba'yla, kişisel yazgısıyla, intiharıyla, ya da hatırlamaz. 3-4 yıl önceydi. Bir tatil beldesinde yazar namzeti olarak kendilerini anlatan bir gurup amerikalı genç, Hemingway'i hatırlamak, bize de hatırlatmak istiyorlardı? Nasıl mı? Gay'liğiyle!. Cumhuriyet'le birlikte Anadolu dünyanın kültürel olarak en verimli toprakları haline gelmiştir. Bununla birlikte,

xxii. Her birimizin ruhsallığında; tarihin gizli hazineleri de birer yay gibi gerilmektedir. Tarihte insani birikimi sıçratmış her türlü gerilim Anadolu insanının ruhsallığında yaşamaktadır. Bu metin boyunca sıraladığımız bu işaret fişeklerini kısaca analım: toplumsal farklılaşmanın arketipleri, yer bağı ile kan bağı, rahip geleneği ile şaman geleneği,

anaerkillik, belki anacıl demek daha uygun, ve ataerkillik, yerleşiklik ve göçerlik...

- xxiii.** Bu uzun özeti, Deleuze'ün Göçebe Düşüncesi'nden bir alıntı ile bitirelim: 'Bizim rejimlerimizde göçebelerin mutsuz olduklarını hepimiz biliyoruz: Onları yerleşikleştirmek zorunda kalıyoruz ve yaşam onlar için çekilmez hale geliyor. Nietzsche de bir pansiyondan diğerine taşınıp duran, kendi gölgesine indirgenmiş o göçebelerden biri gibi yaşamıştır. Ancak göçebe ile hareket eden insan değildir; yerleşik yolculuklar da vardır, yeğlilik içinde yolculuklar. Ayrıca tarihsel olarak da göçebeler göçmenler gibi oradan oraya giden insanlar değil, tam tersine hiçbir yere gitmeyen, düzgülerden kaçarken yerlerini koruyabilmek için göçebeleşmeye başlayanlardır...'
- xxiv.** Sonsöz: Anadolu'da yaşayıp da, şu günlerde mutsuzluğuyla heyecanlanmayan namerttir!..

Urfa-İstanbul
Mayıs 2002

VANİLYALI İDEOLOJİ: AMERİKAN POPÜLER İMGELERİ VE KÜRESEL BELLEK

*Yusuf Eradam**

Gül Kanadı Dudağım, Ben'den Önce Tufan: Sylvia Plath ve Şiiri, Aşk Bir Şiddet Eylemidir : Latifeli Yazılar, Kirli Kirlent : Latifeli Öyküler, Ah-kâm Vakti Tohumları: Latifeli Şiirler, Yamyamın Yemek Kitabı isimli kitapları bulunmaktadır.

Ey debdebeler, tantanalar, şanlar, alaylar;

Katil kuleler, kal'alı zindanlı saraylar;

Ey dahme-i marsûs-ı havâtır, ulu mabed;

Ey gırré sütunlar ki birer div-i mukayyed,

Mâzileri âtilere nakletmeye me'mûr;

Tevfik Fikret, "Sis"

Hala o cehalet, o tecahül ve o techil!

Tevfik Fikret, "Doksan Beşe Doğru"

Buradaki amacım yükselen Amerikan değerleri ile yerleştirilmeye çalışılan Amerika merkezli küresel belleğin belli başlı imge, simge ya da göstergelerine dikkat çekmek ve 11 Eylül 2001 öncesi ve sonrası dünyanın gerçekliği, gerçekleri algılama becerilerinin nasıl şekillendirildiği ya da yeniden yapılandırıldığına ışık tutmaktır.

1. *Küre* ne demektir? Kolektif bellekte neleri çağırır?

Küre;

1.1. Bütündür, tamdır, tastamamdır; onu bütün kılan her parçanın da önemli olduğunu da yapısı itibarı ile simgeler. Mutlak birliğin ve

* Prof. Dr., DTCF Amerikan Dili ve Edebiyatı AD. Bor'da doğdu. Hacettepe Üniversitesi'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Fransız Kültür Merkezi'nde (Ankara) ve Moray House College of Education'da (İskoçya) öğrenim gördü. İngiliz Kültür Derneği ve Hacettepe Üniversitesi'nde, University of Nevada Las Vegas'ta (UNLV) ve Saginaw Valley State University'de (SVSU, Michigan) karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. Yurt içinde ve dışında çeşitli panel, seminer ve konferanslara katılıp dil, edebiyat, çeviri ve popüler kültür alanlarında bildiriler sundu. şiirleri, öyküleri, çevirileri ve fotoğrafları yurt içi ve dışında yayımlandı.

teklüğün (güneşin de) simgesi olan daireden (çemberden) sonsuz sayıda barındırır içinde. Bilyanın üstündeki bir çentik yüzünden pürüzsüz bütünselliğinden ya da kars kaşarı tekerinden koparılmış bir dilim yüzünden bütünü bozulmuş olduğunu görmezden gelemeyiz. Dolayısıyla çember, mistik “merkez” kavramına bağlıdır. İnsanın varoluşunu anlamlı bir şekilde sürdürebilmesi için bir merkezi olmalıdır düşüncesi, merkezini yitirmiş olmanın yabancılaşma ile eşdeğer tutulması bu yüzdendir ve siyasette 11 Eylül öncesinde Huntington’un çekirdek devlet iddiası da bundandır. İktidar peşinde koşmayı da dert edinmiş insan, merkezimi yitirmeyeyim derken aynı zamanda da bir bütünü merkezini ele geçirmeye de çalışır. Bu noktada işte, Huntington Hıristiyan-ABD çekirdekli küreselleşme gerçekleştirirken, onu oluşturan binlerce irili ufaklı çemberler, kürecikler içinde yer alması gereken bir Müslüman öteki gücün, bütünü çekirdeklik, merkezlik rolüne Türkiye’nin soyunması gerektiğini söyleyerek eşeğin aklına karpuz kabuğunu bir kez daha düşürür;

1.2. Neo-platonik düşüncede şekil olarak ruhu, tini simgeler; dört temel element (su, ateş, hava, toprak) bu tini oluşturan alt kürelerdir; bu yüzden astroloji ve burçların hangi gruptan olduklarını tartışmak askerlik ya da okul anılarını paylaşmak gibi haz veren sohbet konuları ve dolayısıyla da iletişim aracıdır, ama aynı zamanda da kahramanın amacına, yolun sonunda elde etmesi gerekene ulaşması için gerekli serüvenler dizisi içinde karşısına çıkan düşmanlarının bu alt kürelerden olması da kaçınılmazdır, kahramanın tüm alt kürelerin özelliklerini kendisinde buluşturduğu anda ermesi, bilgeleşmesi, doğruyu, güzeli bulması, kendine ya da dünyanın, evrenin, varoluşun bir sırrına vakıf olması, ya da gönül gözüyle görebilmeyi öğrenmesi için, tinsel arınma, tinsel yeniden oluşum ile yeniden doğuşu hak edeceği kesindir.

Bu yolda da *mitik ya da evrensel kalıp* gereği üç evrede toplayabileceğim bir yolculuktan geçer.

1.2.1. *Birinci Evre*: Kahraman cahildir, küstahtır, bilgiden, içgüdüsel yetilerden, örneğin altıncı histen mahrumdur. Kendini bilmemektedir. Toydur, torlaktır, nefsinin kölesidir, mal mülk, para canlıdır. Bulunduğu yerden, evinden, yuvasından, memleketinden hoşnut değildir, *burası* ona dardır, huzursuzdur; bir yolunu bulup mutluluğu, ya da parayı, şan şöhreti, prensini ya da prensesini aramalıdır; aradığı her ne ise, ya da her şey *oradadır*. (Theodore Dreiser’ın *Sister Carrie* adlı romanında olduğu gibi). Bazen de bir çağrı alır, bir his ile yerinden kalkıp yola, bir serüvene koyulmak gelir içinden (Paul Auster’ın *Cam Kent*’inde olduğu gibi) ya da kuraklık, kıtlık yüzünden bolluk ve hayaller diyarı Kaliforniya’ya gitmelidir (Steinbeck’in *Gazap Üzümleri*’nde Joad Ailesi’nin yaptığı gibi);

1.2.2. *İkinci Evre*: Bu evrede kahramanımız çeşitli acılara gark olur, talihsizliklerden yılmaz, teslim olmaz, yaralarından güç kazanır, hatta yaraları onun tinsel büsbütünlük anlamındaki küreyi elde edebilmesi için şarttır da, yanlışlar yapar, yapabilir, nefesine yenik düşer, düşebilir, insandır; ama genellikle *mentor* denen bir akıl hocası, babası, ağa kadın, bilge büyücü gibi tiplerin verdiği öğütlerle doğru yolu önünde sonunda bulur ve bu arafta onu yoldan çıkarmayı çalışan bütün kötülerini alt eder.

1.2.3. *Üçüncü Evre*: Bu evreye epifani evresi de denebilir. Kahramanımızın gerçeğe ayma dönemidir. Farkına varmak dönemidir. Yolun başındaki halinin nafil bir hal olduğunu anlamakla başlayan ve acılarla da iyice pekişen, pişen birey bu evrede son ve ciddi kararını verir. Ya yaşamı yeğler ve toplum ile, öteki ya da ötekilerle kaynaşır, birey olarak başkalaşır, dönüşmüştür; eskiden ödleğin teki iken şimdi kahramandır, eskiden fahişe iken şimdi melektir, eskiden cahilken şimdi bilgedir vb., ve yuvasını yitirmişse bulur, ya da yeniden yapar; ya da dışarda olduğunun iyice ayırdına varıp bir kaçış yolu bulur ya da kendini ait olmadığı bütünü dışına atar; toplum ile ötekiler ile uzlaşmayı, kaynaşmayı reddeder. Artık onun için hedonizm, beden arzularına ya da nefesine teslimiyet (Toni Morrison'un *Sula*'sında olduğu gibi), paranoya, obsesif kompulsif davranışlar gibi birtakım yan ruh hastalıkları ya da sanrılar ile de beslenen alkol ya da uyuşturucu bağımlılığı, nihai olarak da delilik (Tennessee Williams'ın *Arzu Tramvayı*, Charlotte Perkins Gilman'ın "Sarı Duvarkağıdı", Toni Morrison'un *En Mavi Göz*'ünde olduğu gibi) ya da intiharı ya da bir çeşit ölüm hali (Melville'in Katip Bartleby'sinin topluma, kendisine, bedenine yabancılaşarak yemeden içmeden kesilip hapisanede uyuyormuş gibi usulca ölmesi) onun için kaçınılmazdır. Kimi zaman, örneğin yine Oscar ile taçlandırılan *Kaplan ve Ejderha* filminde bu evrede ölüm epifani yolundaki öğrencinin mistik bir inanış ile kendini yok etmesiyle de bitebilir. Bir dilek tutulur ve beyazlar içindeki bir sisin içine, boşluğa, bilinmeyen o bütün ile birleşmek üzere, ya da umuduyla kendisini boşluğa bırakan esas kız düşerken, Amerikan filmlerinde neredeyse bütün düşenler gibi çarmıha gerilmiş İsa'yı anımsatmak üzere haç (çarpı) işareti oluşturarak, yani kollarını yana açarak düşer. 1492 filminde Amerika'yı dünyanın başına saran ve Yeni Kudüs'ü bulan, bu yüzden de İsa gibi iyilik timsali mutlak yolcu, arayıcı gibi yansıtılan Kristof Kolomb'un bütün günahlarını üstlensin diye yaratılan kötü kumandan da Kolomb onu bir tepede kıştırınca teslim olmak yerine kendisini uçurumdan aşağı bedenini ----yine haç şeklinde-- bırakır. O İsa mesih gibi değildir, karşı-İsadır, ya da karşı-mesih (anti-Christ), yani neredeyse bütün Amerikalıların 21. yüzyıla girerken gelecek ve dünyayı ele geçirip hepimizin canına okuyacak diye inandığı şeytanın suretlerinden biri. *Matrix* filminde, bu yüzden adı önce Anderson olan Keanu Reeves, gerçeğe ayma yolculuğu sırasında evrim geçirirken adı da Neo olur ve eski

İsa figürü olan Morpheus'u kurtarmaya çalışırken ve bunu başarırken kendisi İsaladır ve filmin sonunda süpermen gibi uçar, yekpare bir kurtarıcı varlık kimliğiyle. Hıristiyan belleğinde, özellikle de Püriten kökenli, ya da Kalvinist dini öğretiye kendini kaptırmışların inandığı üzere, tabir caizdir, "Adem elmayı yiyince, insanlık ayıvayı yemiştir." Bir başka deyişle insanoğlu Adem'in elmayı yemesi ile Cennetten Kovulma'nın ("fall"=düşmek) suçluluk duygusunu ilelebet taşımak üzere suçlu ve günahkar doğar. Bu dünya araftır ve ancak seçilmişler cenneti, ya da yeniden doğuşu hak ederler. Seçilmiş olup olmadığımızı da bilemeyiz, en iyisi mi dini bütün Hıristiyan olalım, dinin vecibelerini yerine getirelim, denmektedir. Vanilla Sky benzeri filmlerde *düşmek* bu yüzden simgesel bir edimdir ve cennetten kovulmayı anırtır. Dolayısı ile filmin, başlangıcında olduğu gibi "Open your eyes" repliği ile bitmesi yeniden doğuş muştusu taşıdığı gibi yaşadığımızı düşündüğümüz, sandığımız bu gerçeklikler dünyasının aslında yanılısamlar, karabasanlar, sanrılardan ibaret olduğunu da Platon izini sürerek, romantiklerin de altını çizdiği gerçek ne kadar gerçek, gerçeği bilemeyiz, burası gölgeler dünyası mesajları geçmektedir. *Matrix*'de de durum farklı değildir. Filmin başından sonuna sürekli olarak bir yerlerden düşen ya da düşme tehlikesi geçiren ve Neo olduğuna inandığı anda, ya da kurtarıcı olduğu anda mesihleşen Neo'nun yere değil de yukarı doğru uçması bundandır. Filmin bitişi ile Neo'nun yeniden doğuşu, seçilmiş olduğunun altı çizilmiştir.

Bu evrensel, mitik örüntüde yol ya da yolculuk genellikle kaçınılmazdır. Amerikan yapıtlarında *apokaliptik düşünce* (hatta *ideoloji* de diyebilirim) Çoğunlukla otomobile içinde yapılan bu yolculuk (*Thelma & Louise*, Kerouac'ın *Yol* romanı vb.) otomobil Amerikan yaşam tarzının olmazsa olmaz simgelerindendir ve Amerikan karakterinin önde gelen karakteristiği diye sunulan özgürlüğün aracı ya da göstergesidir hep. Aşağıda örnekleyeceğim başka yan simgelerle, ya da İncil mitleriyle de desteklenen yol ve benzeri anlatı kalıpları, örüntüleri alegorik anlatı tarzıyla, kinayelerle, cinsalarla, ya da popüler imgeler, simgeler, yüzler, göstergeler, sesler, efektler ile belleğin omurgasını oluşturur. Korkular, umutlar, sevinçler hep bu yolla tavına getirilir ve okuyucunun, izleyicinin empati kurup katarsisten geçmesi ve korkularından, acılarından hiç değilse o roman, o film boyunca kurtulması sağlanır. Bu kalıp küreselleşme yolunda hizmet veren anlatının bel kemiğidir. Çünkü hiçbir başka anlama gelmese dahi, keşiflere açık olduğunu biliriz. Özlemle, hasretlerle seyahat ederiz, yola çıkarız, yaşantılara kendimizi maruz bırakırız. Yaşantısal bilgiyi yeğleriz, çünkü başkasının öğüdüne kulak asmaktansa, kitabi bilgiyi değerli addetmektense, edimle öğrenmeyi, emek vererek, ya da canımız yanarak öğrendiğimizi yoktan icat edilmiş bir bilgi gibi, biraz da kendimizi seçilmiş, özel hissederek bulmayı, ya da üretmeyi yeğleriz. Yolun sonunda, dünya, insanlar ve tabii ki kendi-

mizle ilgili keşifler yapar yuvaya döneriz. Uçmak, yüzmek, koşmak, düş görmek de yolculuk anlamına gelen başka eylemlerdir. Başta anadan, aileden, yuvadan kopuş olabilir, ama sonunda, kalıp gereği, yuva yeniden oluşturulmalıdır çünkü birey yok olur yoksa. Yuva, arketipik olarak kutsal topraklara ya da merkeze gidişi akla getirir. Ama temelde aslolan arayıştır. Evrimi kabullenmiş olmayı gösterir.

1.3. Sımyada *kara küre* ana, temel madde simgesi, ya da *kanat* takılırsa da tinsel, hatta inançla ilintisi kurulabilen bir hareket ve evrimi simgeler. *Harry Potter*'da cadılık öğrenimi sırasında iyi ruhlu cadı adayı yeniyetmelerhasım takımla süpürgeler üzerinde maç yaparlarken mitik kalıpların kahraman olma yolunda yeniyetme adayı Harry Potter'ın öğrenme süreci içindeki araf döneminde yapılan maç sırasında ruhları ya da canları varmış gibi karakterize edilen toplardan en kıymetlisini, yani en çok puan getireni, kanatlı minik topu, yakalayıp yakalayamayacağı oyunun doruk noktasını oluşturur. Potter, o topu yani *tanrıyı ve evrimi* kapıp maçı kazanır; inanca ve sürekli değişim güvencesine sırtını dayayarak (Bob Dylan'ın Vietnam Savaşı sırasında bu kalıbı, miti eleştiren "With God on Our Side" adlı şarkısını anımsayalım) arkadaşlarının gözdesi olur, öteki takımın-ki evrensel ya da mitik kalıp gereği iyi-kötü çatışması içinde kötü cadılardır onlar-ürktüğü bir kişi olduğu gibi, filmi izleyen küçük beyinlere *Amerikan Hülyasının* temel ilkelerinden birini de alt metinde, kola gizli reklamı gibi aşılabilir: Hayatta turnayı gözünden vurmamak gerekir, bu yolda her çeşit afacanlık, pragmatik, ya da oportünistçe eylem, edepsizlik, hile, hatta kimi başka Hollywood yapımlarında sonuç iyi olacaksa, milletin, çoğunluğun, vatanın, bayrağının hayrına olacaksa hırsızlık, cinayet, hatta kıyım vb. mübahdır fikri iletilir; hasımını köşeye kıştırıp etkisiz hale getirmek gerekir. Tansu Çiller'in Susurluk oyuncularını kahraman mertebesine çıkarma aynı politik ortak belleğin sonucudur; 2002 En İyi Film Oscar ödülünü kazanan *A Beautiful Mind* (Akıl Oyunları) filminde şizofren John Nash'in içindeki ötekileri tümüyle ortadan kaldırmayı, ötekileri etkisiz halde görüp onlara rağmen ya da onlarla birlikte yaşama sanatını öğrenmiş olma gerekliliği bundandır; çünkü hasım ya da öteki olmalıdır; olmalıdır ki o yapıtın empati kurarak can bellediğimiz kahramanın, yani esas oğlan ya da kadının imrenilip tercih edilesi, ideal, peşinden gidilesi, hatta kölesi olmaktan mutluluk duyulması bir yaratık olduğu sonucuna varılır.

1.4. Kusursuzluk ve mutluluk simgesidir de. Neden? Çünkü köşeleri ve kenarları yoktur. Köşeler ve kenarlar hoş olmayan durumları, güçlükleri ve engelleri simgelerler de ondan. (Yin/Yang'da olduğu gibi karşıtlıklar bir bütün içinde barınır, bütün kendi içinde her ikisini de besler). Kimi *mandalaların* (Hinduca'da *daire* demektir) dairelerinin içinde kare oluşu da kendi içinde tastamam olmamış ve çok yönlü, çoklu bir yapıyı simgeler. Daire onu tamamlar, bütünselleştirir. Hiçbir mandala birbirinin aynısı

değildir (Kar taneleri, parmak izleri, DNA gibi). Her biri ayrı ayrı biriciktir. Dolayısıyla, bellekteki bu “mutlak doğru” bireyin biricikliğini, her insanın evren içinde vazgeçilmez bir yeri olduğunu, Amerikan yapıtlarında da, özellikle Emerson, Thoreau gibi aşkını düşünürlerin on dokuzuncu yüzyılda yerleştirdiği gibi, kişinin öz saygısını, kendine güveni geliştirmesi için bilmesi *sine qua non* bir “gerçektir.” Bu gerçeğe ayan kahraman, önünde sonunda geldiği yol ayrımlarında, hayatın kavşaklarında doğru seçimleri, tercihleri (genellikle de, Whitman ya da Frost gibi şairlerin de onayladığı üzere, az aşınmış, ya da hiç gidilmemiş yolları seçerek yeni keşifleri göze alarak) yapar ki birey olsun.

1. 5. Çember (daire) ve çemberlerden oluşan küre, yapısı gereği akla ilkin bir *merkezi* olması gerektiğini getirir. Jung’a göre *mandala* özerk bir psijik durumu simgeler, o çekirdeğin etrafında ise bilgisine doğrudan ulaşamayacağımız saltık bir yapı ve anlamlar örüntülüdür. Mircea Eliade ise, mandalayla bir *imago mundi* (dünya imgesi) olarak görür, yani insanın kendi benliğini, merkezini bulma yolunda nesnel bir simgedir mandala. Labirentler de bu yüzden vardır. İnsan merkezini arar, herkes arar ve böylece de çemberini oluşturur ki çemberler küreyi oluştururken *ben çemberi* dışarda kalsın. Yoksa esas oğlanın içindeki öteki ve *doppelgangeri* ile didişmesi gerekecektir, kendisine “tuhaf,” “mezczup” “ayrıkısı” vb. yaftalar ya da etiketler yakıştırılarak. Anthony Storr *Birbaşmalık* (Solitude) adlı yapıtında toplum tarafından garip bulunan birçok yaratıcı deha örneği veriyor. *Pi sayısı* adlı filmdeki ayrıkısı dahi de rakamlarla kurduğu dünyasında tıpkı John Nash gibi bilgiyi kötü emellilere teslim etmez.

2. Şimdi bu kalıpları, anlatıları besleyen önde gelen imge, simge ya da göstergelere bakalım:

Yanıt bulmasını ya da üzerinde kafa yorulmasını istediğim sorular, konular şunlar: Bu imgelerin, simgelerin en yaygın olarak kullanılanları hangileridir? Bu imgeler, simgeler, göstergeler alıcılarında nelere hitap ediyor, neler anırtırıp çağırıyor? Amerika içine ne simgeliyorlar, dışardakine neler diyorlar? Bu imge, simge ya da düzeneklerin, kalıpların dışardakini, yani ABD vatandaşı olmayanları da etkilemesi için özellik öykü anlatma teknikleri ve Edgar Allan Poe’nun “etkide teklik,” ya da “etkide bütünlük” diyebileceğimiz “totality in effect” kuralı bir kez daha önem kazanıyor. Bir Poe öyküsünü bitirdiğimizde ikiz kulelerin uçaklarla yerle bir edildiğini haberlerde izliyor gibi oluruz, alnımızın ortasına bir yumruk yemiş gibi. Son olarak da bu imgeler, simgeler alıcısına ne yapıyor ve neler yaptırabiliyor?

Bu imgeler, çağrışımları ile uzun vadede yerleşmiş olduklarından bir tarihe, geçmişe ve kendinelikleri doğrultusunda bir belleğe sahiptirler; kalık oluşları yüzünden iktidarın en önemli araçlarından biridirler ve ikti-

dar elde etmeye, iktidarı elde tutmaya yaradığına ve o iktidarın yayılma amacına hizmet ettiğine göre, yani o imgeler bütünüünün adı Amerika ise onun baki kalmasına yol açtığına göre, ve küreselleşmeyi böyle de tarif edebiliyorsak, küreselleşme Anglo-Sakson Batı emperyalizminin “imaj yolu” yeni adı mıdır?

Kanımcı öyledir. Popüler imgeler ve simgeler aracılığı ile Amerika daha önce kör gözüne parmak yaptıklarını şimdi haklı çıkaracak belleği oluşturmaktadır, hatta oluşturmuştur. Dünya ikiz kulelerin yıkılmasından sonra Amerika'nın yandaşları ile yaptıklarını haksız diye yazmayacaktır. Dünyada yükselen İslamiyete, İslami teröre karşı kendi vatandaşlarının hakkını korumaktaydı denecektir. 11 Eylül, Babil Kulesi'nin yeniden yıkılışı gibidir, efsanenin gerçeğe dönüşmesidir, anti-İsa'nın biraz gecikmeli olsa da kendini göstermesidir. Şeytana gözümü dört açmalıyız yoksa yuvamızı tam orta yerinden, yani bizi *can evimizden* vurabilir. Nitekim, Dünya Ticaret Merkezi'nin (yani, dünya kapitalizminin dolar can evi) Hollywood hayalgücünü de aşarak yıkılmış, Amerikalı bir kez daha hiçbir zaman tam anlamıyla güvenli olamayacağını düşünerek, vatanperverlik adına kızılca kıyamet kopuyor kıskırtmalarıyla kıyacı milliyetçiliğe çanak tutmuştur. Bu yüzden de 11 Eylül'ün komplot kuramlarının şahikası görüşleri son derece akla yatkın geliyor.

2. 1. Bayrak:

Milliyetçilik, vatanperverlik, yurtseverlik, ulusseverlik ve bu anlamda da o ulusun bütünselliğini, birlikteliğini simgeler (Robert Redford'un İsavari fedakar vatanperver asker olarak *Son Kale*'de ölmeden az önce Ulubatlı Hasan gibi sancağı göndere çekebilmesi, üstelik de ters değil düz, yani başımız dertte değil anlamına neredeyse bütün izleyicilerin Amerikan bayrağına bakarak ayağa kalkmasına neden olacak diye ödüm kopmuştu. Bu filmde yücelen, bayrağın gönderde kalabilmesi için hayatını vermekten çekinmeyen asker eskisi kumandan sağlam geçmiştir, örnek alınası tarihi simgeler; 2002'de Halle Berry'ye En İyi Kadın Oyuncu Oscar'ını getiren *Kesişen Yollar*'da (Monster's Ball) ise ırkçı dede bu yüzden kendi başına ölsün diye, bu bayrağa ve onun simgelediği tarihe leke sürdüğü için huzurunda sessizce ölüme terkedilmeyi hak eder.

Bayrağın ilintili olduğu temel içgüdü hayatta kalmak, ulus olarak bir bölünmez bir bütün olarak varlığını sürdürmesi gerekir. (Bu yüzden ilkokul antlarında da yer alan “varlığım varlığına armağan olsun!” diye coşkuyula bağırırız çünkü bu bayrak uğrunda can veren olduğu için bayraktır, bu vatan uğrunda can veren olduğu için vatandır. Oysa hayatta kalma içgüdü-sü en ilkel ve öncül olandır, Zola gibi doğalcılara göre diğerleri açlık, korku ve sektir. Dolayısıyla bir kişinin temel içgüdü-sünün söylediklerine kulak asmayıp vatani uğruna kahramanca bir edim içine giriyorsa, bu edim o

kişiyi evliyalştırır, azizleştirir, hatta peygamberleştirir, uğruna canını verdiği vatanın da kutsal emanet gibi korunması gereğinin altını bir kez daha çizer. *Cesuryürek*'in sonunda William Wallace'ın (Mel Gibson) "Özgürlük!" diye haykırarak boynunu vurdurtmayı göze alışması gerçek bir kahramana yakışır bir seçimdir. İskoçların milli kahramanı yine Mel Gibson yönetiminde bütün dünyada aylarca vizyondan inmeyen bir gişe klasiği olarak sinema tarihine kaydolur. Geçmişindeki İngiliz hegemonyasına, Kral George ve zulmüne başkaldırı sonucu başlatılan ve 1776 yılında bağımsız Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması ile sonuçlanan süreçte çizgi romanlarla da çocukluğumuzun kahramanları Çelik Bilek, Tommiks, Zagor gibi kahramanlar İskoç, ya da İrlandalı mazlumların ırkından, yani Anglo-Sakson Protestan beyaz (WASP) Amerikalıların öğretilerini taşırlar kuşaktan kuşağa. Amerikalı bu belleği tazeleyip, yeniden ve yeniden dünya önüne sunmak zorundadır, sürekli değişen bir sosyo-fugal'i dimdik ayakta tutabilmek için de simgelerin başında bayrağı göz önünden hiç ayırmamalıdır.

Amerikalı da 1492'deki kayda geçen keşif (oysa binlerce yıl önce Vikingler ya da İrlandalı balıkçıların okyanusu aşmış Amerika'ya varabildiği arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır) ardından 1607'de Mayflower adlı gemi ile ilk sömürgecilerin (Püriten öncüler, sofı göçmenler, teokrazi Amerika'ya yerleşmesi ile Amerika'nın yükselişi başlar. Amerikalı tarihinde, Amerika kıtasını doğudan batıya fethetme tarihi boyunca yabancı topraklarda cennet mekanı bulmanın bedelini güvensizlik duygusu ile ve ulusal bir paranoya ile ödemiştir, ya da sistem bu paranoya üzerine kurulduğunda ancak Amerika hayatta kalmak değil de, baki olmak amacını daha rahat gerçekleştirecektir. Faulkner'in Nobel ödülünü alırken insanoğlu için söylediği *baki kalmaktır* Amerikalının asıl amacı.

Bugünlerde eskilerde emperyalizm dediğimize yeni bir ad buldular: *İmparatorluk*. Yeni Marksizm de denen bu kavram yeni değil. Hollywood'un birdenbire Roma efsaneleri ile Amerikan değerlerini örtüş-türdüğü *Gladyatör* filmini Oscar'a boğması boşuna değil. (Bu arada, Oscar'dan önce verilen bir başka Amerikan sinema-TV ödülünün de "Altın Küre" olduğunu da anımsayalım) Amerika, antik Yunan ve Roma değerlerini kendi temelleri için ödünç alıp potasında eritip kendininmiş gibi sunmaktadır. Görkem sadece Amerikalıya özgüymüş gibi gelmektedir. Geçmişin görkemini bugüne taşıırken ithal ürünleri Amerikanlaştırmayı başarmıştır ABD. Küreselleşme de, geçmiş olsun, bu yüzden yerleşmektedir. Hatta yerleşmiş, gerçekleşmiştir. İnternet, cep telefonları, uydulardan izlenebiliyor olmamız yeterince kanıttır. *Son Kale* filmiyle tartışılabilir yeni fikir ise, Amerika'nın bu liberal-milliyetçilik tanımından sıyrılıp yeni bir ulusüstü hukukun, zalim rejime karşı çıkmayı onaylayan, yani *müdahale hakkını*

tanıyan—gerekirse uğruna can verilir tabii ki—yeni ve daha iyi bir düzenin, emperyalist gibi görünmeyen bir rejimin gelmesi gerekir.

Bu zorbanın, bu kötünün imhasının ya da etkisiz hale getirilmesinin herkesçe kabul görmesi için iyinin, küreselleşmiş dünyanın çekirdek ülkesinin ya da yandaşlarının küresel olarıktan kabul görebilmesi için de meşruluğu ya kimliği evrensel imge ve simgelere dayanmalıdır. (Bayrak bu yüzden göndere ters çekilmez!!! Yarıya belki indirilir. Ama başım dertte anlamına imparatorluğun bayrağı göndere ters çekilemez.) Amerika bu imge ve simgeleri topraklarına dünyanın her yanından iki yüz yıldır toplamaktadır; bayrağın renkleri bile tıpkı Özgürlük Abidesi (Bayan Özgürlük) gibi Fransa'dan mülhemdir, ithaldir (Kieslowski'nin Mavi, Beyaz, Kırmızı üçlemesini de anımsayalım).

Renk simgecilğinde ise Fransız bayrağı ile aynı renkler vardır Amerikan bayrağında. Temel 7 renkten *beyaz*, *mavi* ve *kırmızı*. (7 de ayrıca tılsımlı bir rakamdır. Yunancada 7 sesli vardır, müzikte 7 nota, gökler 7 kattır vb. Böylece Amerika antik Yunan ve Roma imparatorluklarından simge ve imge dizgelerine dayanak aramasının bir sonucu olarak bu renkleri bulmuştur, Fransız devrimini de üstelik yanına almıştır) *Beyaz* ve *kırmızı* sıcak “ilerlemeci” renklerdir. Asimilasyon (özümlenme) süreçlerini, hareketi çağırıştırır. *Mavi* ise ikinci grup soğuk renklere aittir ve ayrışmayı (disimilasyon) anımsatan önünüze ket bir renktir, bu anlam mavi renginin hüznün vb. çağrışımları ile de desteklenir. (*Blues* müziğinin acılara gark olmuş zencilerin kölelik dönemlerinden kaynaklanması bu yüzdendir.)

Bayraktaki yıldızlara gelince: *Yıldız* kalıktır, sabittir. Uzak olmasına uzaktır ama uzansan dokunacaksın hissini de verir. Güvendir, düzendir, devlet gibidir yıldız. Bayrağına bakan Amerikalı, onun kutsilikten uzak ama kutsiliği içinde laikçe barındıran bir simge olduğunu bilir. Ralph Waldo Emerson şöyle demiş:

Yarınları, geleceği düşündüğümüzde, yarını düşündüğümde, senin bütün inançlar dizgeni, bütün inanç dizgelerini ve tüm ulusların bütün literatürlerini alt üst edecek bir güç yatıyor. (In the thought of tomorrow, there is a power to upheave all thy creed, all the creeds, all the literatures of the nations.)

Bir dediği bir başka dediği ile hep çelişen, bu açıdan da ünlenmiş düşünürün ima ettiği *muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur* iletilisinden pek de farklı değildir. Şimdi bayrağın simgelediği, yani “I am an American” diyebilmenin anlamı şudur: “Damarımdaki kan hangi kökenden olursa olsun asildir.” Hal böyle olunca, asil kanlardan oluşma bu göçmenler diyarı, bu bütün daha da asildir.

2. 2. Lady Liberty:

Amerikan filmlerinde kendini bir şekilde gösteren bu Fransa doğumlu heykel kucağı ve rahmi cömertçe açık anaç rehberdir. Yunan mitlerindeki adalet, bilgi ve ışık tutan tanrıçaların hepsinin bir bileşimi gibidir ve göçmenleri kim olursa olsun ayırım gözetmeksizin kabul edeceği vaadini giriş katında duvara çakılı bulununa Emma Lazarus şiirinde söyler. Kayıtsız şartsız kabul edilip sevilme ancak ve ancak ana kucağında bulunabilir. Özgürlük Anıtı ya da Heykeli, Miss Liberty diye insanlaştırılan, ya da aşınlaştırılıp akraba ya da komşumuz gibileştirilen heykel özgürlük sözcüğünün önündeki bekar anlamına gelen “Miss” etiketi ile de bakireliği ima eder. Hıristiyan simgeleminde ancak bir bakirenin yaklaşılabileceği ve masum ve kırılğan bakirelerle konuşan mitolojik tek boynuzlu ata (unicorn) yaklaşabilen ya da onun sayesinde başı dertten kurtulan Harry Potter da gökten zembille inmiş gibi doğumu ile İsa’yı anıtır ve ancak özgürlüğünü yitirmemeyi, kendine güveni öğrenip diğer çocuklarla takım (voltran) kurup dayanışmayı sağladığında başarılı olur. Masallardan, fabl’lardan da izler taşıyan bu yapılanma sonucunda köklerinden kopmuş, öksüz yetim, dünyanın kim bilir nerelerinden koşup Amerika’ya gelen onca insan bu bakirenin bir ana gibi onlara kucak açacağına inanır.

2. 3. New York:

Küreselleşmenin, belki idari değil ama, kesinlikle kültürel, ekonomik vb. başkenti. *New Ne* demek? *Yeni*. York ise *Şehir* demektir ve İngiltere’de bir yer adıdır. Amerikalı kıtayı ele geçirirken oluşturduğu yeni kolonilere, kasabalara, kentlere eski memleketinin adının başına bir new sıfatı ekleyerek mazisini, geçmişini ya da kimliğine ilişkin mirası da Amerika’ya taşıdığını ifade etmiştir. Amerika’nın başkenti nire? New York... Amerika’ya kendini ait hissetmek isteyen yeni insanı (*Matrix*’teki Neo gibi) köksüzlük hissinden kurtaracak yeni merkezidir. Bilgi, eğlence, kısacası hayat ile ilintilenebilecek her şey bu şehirde topyekün vardır. Ana rahmi gibidir New York. Fıkra belki ama bilgiden ne anlaşılacağı konusunda da ipucu veriyor. Nedir bilgi? Anımsadığımdır. Monet’nin vanilyalı gökyüzüdür. Monet diye birini ben Tom Cruise’un odasında gördüm. Öyleyse, Monet bir Amerikalı ressamdır. Narsist imparatorluğun New York ben merkezli yerleşikliği 11 Eylül’den sonra hız kazanırken imparatorun mekanlarında imparatorluk fikri ve türevleri ya da paradigmaları işlenmeye devam edecektir. *Vanilla Sky*’da Tom Cruise’dan yeni bir İkarus yaratılmış ve bellekteki çirkin ama iyi kahramanları anımsatan ve öteki benimizle savaşımı halletmeden kendimizi olumlayamayacağımızı da anımsatılmıştır; filmin finalinde ana karakterler New York’ta olmayan bir binanın tepesine çıkarlar. New York’ta yıkılan kuleler yerine hayali yenileri kurulmuştur. İmparatorluğun varisi için tek uyarı: *Open Your Eyes*. (Gözünü dört aç) Sevgilisi

de *hispanic*'tir. Zencilerden sonra voltranı oluşturacak sıradaki göçmen İspanyol asıllı Amerikalılardır.)

2. 3. 1.

Empire State Building: New York'ta belki Chrysler Building daha estetikdir, ama Empire sözcüğüne daha uygun, daha eski ve sağlam izlenimi veren bina budur. sağlam görüntülü, Migros benzeri yerler için de geçerlidir ki böyle binalar kapalı kapılar ardındaki cemaatlerin yeni mekânlarıdır. Bu bina, *İmparatorluk* fikrini hem bellekte tutmuştur. İmparator devlet, küreselleşme aklanınca, onanacak, taçlanacak, bizden biri olacaktır.

İmparatorluk anlayışı içinde hep daha büyük, daha geniş, daha pahalı, daha olan ve nadir, hatta tek olan ne ise onu istemek ve mümkünse ona sahip olmak vardır. Bu konuda serüven filmleri yapar Hollywood ve gene belleğimizdeki bu açgözlü olmak yüceliktir, *ben de kendimi kral gibi hissederim o zaman* yanılığının uzantısı olarak daha büyük binalar yapmak da vardır.

2. 3. 2. Times Meydanı:

Yukarda sözü edilenlere ilaveten, kentin arenasıdır, Kızılay, Taksim gibi, insanların kolektif bütünü, o bütünün bir parçası olduklarını anladıkları Anadolu kasabalarındaki "Hökümet Meydanıdır", kent sakinlerinin bilinçaltında yoklamalarının yapıldığı ve varlıklarının onandığı bir yerdir, dünyanın kalbi orada atar ve bu akışkan hatta sonsuz gibi görünen zamanın yeni milenyumuna da orada girilmelidir. Bu yüzden *Vanilla Sky* filminin ilk sahnelerinde araba sevdası aşılacak, gıptadan izleyeni çat diye çatlatacak Jaguar'ı ile işe giden Tom Cruise, ortalıkta işe giden telaşlı başka insanlar görmeyince telaşlanır, paniğe kapılır ve Times Meydanı'nın ortasında, arabanın bırakılıp da terkedilip gidilmeyeceği tek yerde arabasını yolun ortasında bırakır, çıkar ve çılginca, panik içinde koşmaya başlar, yeniden uyanana kadar tabii ki. 2000'e girerken Times Meydanı'nın kocaman binalarından birinde "Sonumuz Yakın" (The end is near) sloganlı bir reklam vardı. Apokaliptik düşüncenin anımsatılması gereken korkularının, umutlarının, sevinçlerinin, protesto yürüyüşlerinin yapılması gereken yer de hep olduğu gibi meydanlar, meydanlardır. Ortak bilinç derli toplu olduğunu orada bütünü geri kalanına gösterip kanıtlamalıdır. Popüler kültür ya da medyada ise meydanlar stüdyo içlerine taşınmış, simülasyon arenalar, siyaset meydanları yaratılmıştır. Söylediğinizin, yaptığınızın bir değeri, önemi olması için bu meydana çıkmak gerekir. Ya da o meydana bir temsilcinin olması gerekir ki sadece kanepede edilgen izlerken bile temsil edildiğinize inanasınız ve hepten bir hiç olduğunuzu sanmayasınız.

2. 3. 3. İkiz Kuleler (Dünya Ticaret Merkezi):

Binalar içinde son yıllarda ziyaret edilen diğer binalardan daha fazla ilgi görüyordu. Hem ikiz oluşu, hem daha yüksek oluşu yüzünden daha

çok ziyaretçi çekiyordu. İkiz Kuleler bir mimari deha ürünüydü de. Birine bir şey olursa, öteki de yıkılacaktı. İkisi yan yana, birbirlerini destekliyorlardı. İnsanların da ikizlerinin aralarında uzun mesafeler olsa bile birbirlerinin hastalıklarını hissetmeleri, birinin canı yansa ötekinin de canı yanması neredeyse bilimsellik kazanmıştır. Onlar dolar odaklı kapitalizmin ikisi de iyi ikizleriydi. Onlar yatay uzamda iki yüz yıl paranın kalbinin attığı Wall Street'in iki adım ötesinde dikey yeni mabedi olmuştu. Wall Street'in yönettiği dolar belleği ile Amerikan Hülyası'nı gerçekleştirenler dünyanın tepesine, ya da materyalistik Nirvana'ya ulaşmak elbette ister. O yükseklikten dünyaya bakmak, hem o düşü gerçekleştirdiğinin, henüz gerçekleştiremediyse, gerçekleştirme olasılığının altının çizilmesidir, hem de yandaki ikiz gözümüze çarptığında ise, bulunduğumuz mevkiden, konumdan düşme olasılığının da anıştırılmasıdır. Temkinli olmak gerekir. Her an her şey olabilir. Püriten belleğimde Cennetten kovulduysam, bu dolar mabedinden de öyle düşebilirim. Paranoyalar diyarının, ya da küreselleşmekten artık vazgeçmeyecek yeryüzünün, başkentinin, yani bir kürenin, bir çemberin, merkezinin de merkezidir. Esnafın Cuma namazına, teraviye gittiği Kocatepe Camii gibiydi ikiz kuleler. (İnanç, eğlence, para odaklı kurumların simge binalarının kentnin merkezi yerlerinde olması gerekir. Taksim Meydanı'na dünyanın en büyük camii'nin yapım planları da bu yüzdendir.

2. 4. McDonalds ya da diğer çokuluslu yiyecek içecek şirket simgeleri:

McDonalds'ın simgesini biliyoruz. Sert hatlarından, köşelerinden kurtarılmış yumuşak görümlü bir M harfi. Tersine çevirirsek bu harfi, kakasını yapmak üzere çömmüş birinin kalçasının stilize edilmiş halidir de. Hayatta kalmak içgüdümün gereği yemek yemek de olmazsa olmaz bir edim ise tersi de öyledir. Pepsi'nin reklam sloganında söylenen tüketim ekonomisinin özünü arsızca gözümüze sokan *Daha çok iste!* (Ask for more) burada daha çok ye, daha da ye şekline dönüşmüştür. Bu "hân-ı iştiha" bizindir (Tevfik Fikret, "Hân-ı Yağma"). Amerikalılar gerçekten çok yerler, *çok da cömerttirler* (Peter Naess'in *Eiling* adlı Oscar'a aday Norveç filminden) Porsiyonları büyüktür. Bu kocaman porsiyonları löp löp et, pıt pıt yağ olmak üzere miğdelerimize indirirken üzerlerinde yine çemberli şekiller, bayrak renkli küresel imge ve simgeler yer alan bu kolaları da daha çok tüketiriz. Böyle yerler avamdır, ama çoğunluk da zaten avamdır. Halkın gidebildiği, sınıf farklılığını hissetmeyeceği bir merkez aranınca, yiyecek sektöründe McDonalds'ın önemi daha da belirginleşir. Avamdır ama yine de markadır. Nerede olursa olsun McDonalds'a girmek Amerika'da, dahası New York'ta bir lokantaya girmek gibidir. *Bir dünya markasını* tüketiyor olmaktır bugün insana ben bu kürenin bir parçasıyım dedirten. Bu anlamda küreselleşmeye yıllar önce yakıştırdığım bir terimi yineleyeyim:

kokakolonileşme. Çünkü, menüde coca cola'nız (ya da Kore endekli futbol dolduruşunda kırmızı beyaz bayrak renkleriyle özdeşleştirilen damardan şıranız) var; seçenekleriniz de var, normal mi olsun diyet mi? Size hizmet veren kıza, ben pepsi istiyorum, diye tercih bildirmek bile hoşunuza gider. Birey olduğunuzu sanırsınız, hatta "Pardon efemim sadece koka kola var, " derse o zaman orayı terkedebilirsiniz, para sizin değil mi? Bu da tercih yapabilme özgürlüğünüz olduğu hissini verir size. Bunun tercih olduğu öğretilmiştir. Bu damak tadının, zevkin size öğretildiğini bilebilirsiniz, tüketmemek gerektiğini de, sömürü düzeninin en büyük temsilcilerinden birine teslim olduğunuza da ama içinizdeki ötekinin sesi şunu der: "Evet, evet haklısın ama olmuyor, namussuz çok lezzetli. " Önce ihtiyaç yaratılır, sonra tercihleriniz sunulur. Bir kereden bir şey olmaz dememek gerekir oysa. Bir çikolata reklamı "Once bitten, forever smitten, " (bir ısırırınız, ama ilelebet zokayı yutarsınız). Ne tuhaf bir tersinlemedir ki genesis öyküsü de bunu tercihlerimiz öncesi korkmamız için sunar. O tercihleri bir daha yapamazsam korkusu hep ensemizdedir. Ya bir gün bu kadar çok isteyemezsem? Biraz daha ver diyemezsem? (What if I have less more?) İngiliz romanının 19. yüzyıl devlerinden Charles Dickens'ın *Oliver Twist*'te oysa, aç bilaç Oliver'ın kendisine lütfedilen yiyecekte biraz daha istemesi toplum tarafından, ötekiler tarafından tepkiyle karşılanır ve Oliver'a bir daha biraz daha dememesi için unutamayacağı bir ceza verilmesi gerektiğine karar verilir.

Cennetten kovulan Adem'in hatası bu olmuştur. Nefsine hakim olamamıştır. Bu yüzden işte Adem elmayı yiyince, insanoğlu ayvayı yemiştir. Ama İncil mitolojisindeki belleğim Tanrı'ya inancımı tazelediği kadar, şeytan ile özdeşleştirilen bütün edimleri de kışkırtmaktadır. Elmanın da ayvanın da tadı pek güzeldir. Yoksa niye yesin ki Adem? Hem zaten bir kez gelmişizdir dünyaya, kam alamayacaksak ne anlamı var? Zaten her şey yalan, yanılısana, sanrı. Bari hedonist olayım, zevk-ü sefa'da bulayım anlamı. Çünkü ancak o tat, o koku, o dokunuş, o ses, o imge ile bütün duyularıma hitap eden duyuşsal, tensel bir dünyada yaşadığım zaman anlıyorum yaşadığımı. *Kendime yeni bir ben lazım.* O ben eski benlerden birinin yeni ambalajlı sunumu olsa da benim bu benimi yeni sanmamdır önemli ve aslolan. Gerisi vız gelir bana. Zaten *satmışım bu dünyanın anasını, babasını; umrunda değildir.*

Gerçek tercih oysa karşı durmaktır. Sanatın her alanında ise karşı duran, başkasının üstüne yüklediği anlamlarla nesneleşmeye karşı, başkasının iradesine karşı direnen asi yabancılar, ama alasından bireyler, bu karşı duruş yüzünden ya da sayesinde trajik sonlara ulaşsalar da yücelik kazanan karakterleri baştaçacı eder. Tek başına yapamıyorsa bu kahraman, düzeni korumak için voltran oluşturur.

2. 5. Voltran türevleri:

Birçok Amerikan epik anlatımlı filminde (*Titanic*, *Gladiator*) ve bilim kurgu örneği olsun olmasın apokaliptik kurmacanın bütün öğelerini kullanan yapıtta (*Independence Day* ile *Apocalypse Now*'un tersine) güç kimdedir? Egemen olan güç, güçlerin ortak gücüdür ve birlikten daha büyük bir güç doğar ve kötünün icabına bakılır. (Görevimiz Tehlike ve MacGayvır dizilerinin yeniden gösterime girmesi şaşırtıcı mıdır?) *Kötü* (şeytan, deccal) hep olacaktır ki *iyi*, ya da iyi diye bize öğretilen baki kalsın. Bu iyi kötü çatışması aslında hep olmalıdır çünkü maddenin doğasında vardır ve egemen olanın payidar kalabilmesi için yapıldığını bilmez gibi davranır birçok aydın ya da sanatçı (örneğin Ursula K. LeGuin)

2. 6. Alışveriş Mabetleri (Malls):

Dostların sizi alışverişte gördüğü merkezlerden biridir (Bizde de Migros, Carrefour, Bahause vb). Ben oradaydım, tükettim, özgürdüm, senin de beni bunu yaparken gördüğünü, beni orada bu işleri yaparken fark ettiğini biliyorum, selamlaştık ya, bu beni daha da mutlu etti, diyebilmek sanal varoluş nedenleridir, kapitalizm içinde insanın varoluşuna anlam katar. Yeni mottomuz, düsturumuz “Tüketiyorum o halde varım” olmalıdır.

2. 7. Hollywood:

Hem üçüncü temel güdümüz korkuları ve hem de onların ilaçlarını üretir. O ilaçları üretecek ahlaki müdahale dokusunu da yaratır, üretir, yeniler, tazeler. Tabii medya ile birlikte ve de hükümet dışı örgütler de buna gizli destek verir, gönüllü neferler olarak çalışır insanlar bu kurumlarda. (Uluslararası Af Örgütü, Oxfam, Greenpeace vb) Yardım kampanyaları, yardım konserleri vb. Ortamı askeri müdahaleye hazır etmektir amaç. Afgan hareketi da uluslararası onay gören bir polis eylemidir imparatorluğun yaptığı; bir başka deyişle, 11 Eylül'ün hemen sonrasında *terörist ininde vurulmuştur*.

2. 7. 1. Oscar:

Bugün birçok oyuncumuzun oscar hayal ettiği kesindir. Marlon Brando ödülü geri çevirdiğinde tuhaf bir keyif duyduk. Benim alamadığım ödülü (uzanamadığım koruğu) biri benden önce aşağılamıştı, bu bana büyük keyif verdi, yaşasın Kızılderili hakları ve Brando. (Bu asilik, Brando'nun çizdiği karakterler belleğime hiç de aykırı değil, tersine beyazperdede izlediğim gerçek oldu. Marlon gerçekten de erkek gibi bir erkek çıktı. Hollywood ona küstü mü? Hayır, yaptıkları tılsımından bir şey götürmedi, milyon dolarlar alarak film çevirmeyi sadece mihrap yerinde du-

ruyor olsa da sürdürüyor, çünkü o bir simge. Sezen Aksu da öyle, Müslüm Gürses de.

2. 7. 2. James Dean:

Marlon'un kol kanat gerilesi, çaresiz halidir. Asi genç, başkaldıran mazlum, başnabuyruk birey. Birbaşmalığını ödül gibi yaşarken, bedelini ödemeyi de göze alan anti-kahraman. Amerikan tiyatrosunda Edward Albee'nin *Hayvanat Bahçesi*'ndeki Jerry'yi anımsatır. Uyumsuzdur. *Uyumsuzlar* ya da *Cennetin Doğusu* (Steinbeck) filmlerindeki unutulmaz performansı ile içimizdeki anlaşılamayan öteki, ilgi ve şefkat bekleyen yaramaz ve yalnız çocuk: "Ben bu yüzden naçar kalmışım, okşa biraz" demeye getirir gibi süzgün bakması bundandır.

2. 7. 3. Marlyn Monroe:

(Daha sonra Sharon Stone vb bizde karşılığı Tarkan ya da Sibel Can ya da Hülya Avşar benzeri seks sembolleri, herkesin yatağına almak istediği beden. Malum ikinci ya da üçüncü sıradaki temel içgüdümüz cinsel dürtülerimizi doyurmaktır. İnsanların salyasının neye akacağını yine imge ve simgelerle belleğe yerleştiren bir popüler kültür makinesi vardır.

2. 8. Blue Jean:

İlle de Levi's olacak, hem de 101 miydi, 105 miydi model numarası ne? İnsan bedeni daha bir güzel belli ediyor kendini, Loft'un reklamında popo kıvrımını bir saniyelikliğine göstermeyi ihmal etmeyişi ve mağaza raflarına loft giymiş genç ve güzel modeller koyuşu bundandır. Loft giyerseniz özgürce dolaşrsınız, kabuğunuzu kırarsınız ve dünyanın keyfini sürersiniz, hatta Matrix'teki gibi, Kaplan ve Ejderha'da olduğu gibi İsa özellikleriyle donanır uçarsınız, ağaçlar üzerinde yerçekimine başkaldırır göğe uçarsınız, sonsuz özgürlüğe koşarsınız, özgürce.

2. 9. Las Vegas.

Para çarkının dönmesi için Disneyland ve benzeri yeni hayal ülkelerine ek olarak türünün ilk ve en büyük örneği, eğlence sektörünün küreselliğinin en büyük kentsel mabedidir Vegas. Dünyanın bütün önemli simgeleri bu küçük kenttedir. Las Vegas, dünyanın popüler imgelerinin simülasyonlarından oluşma dev bir matrix'tir. O binalar gezme alanlarıdır, Atatürk Orman Çiftliği'ne giden başkasıdır, Migros'a giden başka. Galiba Maupassant demişti, Eyfel Kulesi'ne neden bu kadar sık gittiğinin gerekçesini: "Eyfel kulesi sadece buradan görünmüyor da ondan!" Bu mecazi eleştiri küreselleşme için de geçerlidir. Görmemek, ondan rahatsız olmamak için onun içinde olmak gerekir. Oradan bakmak gerekir dışarıya. O perspektiften. Bu

da tercih yapmayı, kalacak mıyız, alıp başımızı kendimizi dışarı mı atacağız karar vermeyi gerektirecektir.

Sonuç:

İmge ve simgeleri çoğaltmak mümkün. Küreselleşme bir tek küreselleşmişlik içinde görünmez, sizi şimdi ve şu anda rahatsız etmekten çıkar. Anlık olandan daha çok rahatsız oluruz. Şimdi şu anda beni rahatsız etmiyor, acısı, derdi, ne me nem bir bela olduğu daha sonra ortaya çıkıyorsa, sebepleri, uzun vadede yaratacağı sonuçlar değil, o anki, anlık sorunu irdeleriz gene. Yani, uzun bir sıkıntılar, acılar ya da araf döneminden sonra iki yakamız bir araya geldiyse ve de artık rahatladıysak panik atakların gelmeye başlaması gibi... o sırada uğraşmanız gereken panik ataktır, Türkiye'nin ekonomik düzeni, ya da emperyalizmin bir türüsünden kurtulurken bir başka türüne yenik düşmüş olması değildir kafa yormanız gereken.

Koca küre kendi içinde, kendindeligi olan canlı bir yaratık olarak değişip dönüşürken tarihi yazarlar arasında popüler kültür, ya da popüler imge ve simgeler büyük bir rol oynamaktadır. Her ulus ya da ülkenin kendi popüler imgeler dizgesi bulunmaktadır. TV, medya, internet, müzik, sinema, bütün popüler anlatı teknikleri vb. imge üretim kaynakları yüzünden (ya da inancınıza göre *sayesinde*) mitler, efsanelerle sürekli olarak yenilenerek bezenen bellekli iç içe bir sürü küre asıl küreye yani kendi oluşturduğu büyük küreye bağlı olacaktır. *Ötekiler* (The Others) filminin sonunda pencereden bakan hayalet kadın "Evet ben bir hayaletim ama burası benim evim," diyebilecektir. Ben bu bütünü bir parçasıyım, ben olmadan bu bütün olmaz, gerisi olmadan da ben bir anlam ifade etmem aşkını düşüncesi de bu saltık küreyi olumlayacak felsefi temelleri sağlamaktadır. Her ulusun kendi dizgesi, kendi küresi daha büyük bir üst küreye bağlıdır, bağlanacaktır (Siyasi yapı da böyle oluşturulmuştur. Hiyerarşi kurumsal işleyişte, hatta kimi hayvanlar arasında da vardır) ve küreselleşmenin insana *iyi* geldiği ancak ve ancak tek ulusun ya da uluslar topluluğunun iktidarındaymış gibi gösterilmeyecek, gösterilmemesi gerekecektir. Düşman olmasa da bir öteki şarttır. Bu yüzden ekonomik anlamda da doları "işleyen demir işildar" misali ataletle sürüklemem için Euro çıkarılmıştır. Ekonomide artık Amerika'nın danışıklı dönüşüklü bir öteki vardır. Kimi büyük şirketler kendi içlerinde rakip şirketler oluştururlar (Amerikan basın dünyasında Macmillan ve Four Winds ile kozmetik sanayinde Esther Lauder ile Clinique gibi) dünya bir küre ise, onu oluşturan her bir ulus, ülke vb. kendi kimliklerinde ve kürelerinde bağımsız ve özerk olduklarına inanacaklardır. Önemli olan da inanmalarıdır. Öyle olmaları değil. *Vanilla Sky*'da Tom Cruise'un başta tuzu kuru olduğunun altını çizer gibi "İmparator babam, yüz sorunun doksan dokuzunun yanıtının para olduğunu bilen babam, bana da yüklü bir miras bırakır," diye düşünebiliriz ama o miras, o araba, o şaşalı yaşantı

o şaşalı yaşantı içinde bile voltran vardır, iyilerin voltranı, kötülerin voltranı mutlaka oluşturulur. Aslolan, ki ne yazık bu fikri Ursula K. LeGuin de desteklemektedir, “nosce te” dir. Yani, kendimizi bilmek, tanımak gerekir. Gölgesi olması gerekir bir insanın. Gölgesi olmayan adam kimliksiz demektir. Gölgemizle yüzleşmemiz gerekir, gölge bizi tamamlayan ötekidir (Ben giderim o gider, önümde tun tun eder). Gölge, kimi zaman da öteki yerine geçer. Tıpkı, Akıl Oyunları, Dövüş Klübü’nde olduğu gibi şizofreni ile ilintilenerek, tıpkı *Altıncı His*, *Ötekiler*, *Hayalet* gibi filmlerde öldüğünün ve hayalet olduğunun farkına varması gibi. Yine Oskarlara boğulmuş *Forrest Gump*’ın final sahnesinde de altı çizildiği gibi, göstergeler, popüler imge ve simgeler izleyen, edilgen alıcıda şu tek, topyekün etkiyi oluşturur: Rastlantılar, ya da yazgı, aynı şeydir, vardır. Dünya, evren, hakikat, hayat dediğimiz ne varsa, hepsi bir üst-erkin tasarımıdır; üst erk (nihai küre?) vardır, hep öyle olmuştur, olacaktır, hatta olmalıdır da.

Nihai gölge, nihai küredir, yani imparator. Hal böyle olunca da hane-dan gene olacaktır. Herkes saraya girmek isteyecektir. Yeni Keloğlanlar yeni prensesleri elde etmeye çalışacaklar, yeni kurbağalar prene dönüşecektir. Postmodern dünyada bireyin gözünü açması gerekir, yoksa kurbağaya dönüşmesi bir an meselesidir. Kurbağalık kalıcılığında hep rüya ya da kabus görebilir. Yabancılaşmanın batağı budur. (bu bataкта yok olup gitmemek için de Örovizyon şarkı yarışması finalinde olduğu gibi Pani isimli bir bestecimiz ödülünü alırken, Avrupa’daki tüm kürelerin Estonya küresinde bir araya gelerek yapacağı alt küreler ritüelinde kendi küresini başarıyla temsil edeceğini, bu kürenin Türk küresi olduğunu haykırmıştır sevinç içinde. Amerikalıların dediği gibi biz de çokkültürlü bir bütünüz diyebilmeye başlamışızdır artık. Herkes Toni Morrison’ın *Solomon’un Şarkısı*’nda olduğu gibi kendi köklerini, kendi öykülerini sevecek ama bireysel, etnik, topluluk kültürel göstergelerinden oluşmuş kimliği ile asıl küreyi oluşturma kıvancını taşıyacak. Tarih yadsınmayacak, yeniden yaratılıp, şekillendirilecek, öyle de oluyor; bellek de öyle.

İkili ya da çoklu bilinçlilik hallerini ayrı ayrı ya da hepsini birden yaşıyoruz içimizde. Şizofrence bir yaşam tarzıdır kitlelere aşılana. TV, medya ve popüler kültür aracılığıyla, özetle söylemek gerekirse, eskinin soylularının yaşayabileceği yaşantılar ayağımıza gelebiliyor ve ben işçiysem, yoksulsam ya da hatta ortadireksem temel endişem hayatta ya da ayakta kalmak olacaktır, bunu başarıyorsam hem birey, hem de kolektif bir yaşantılar dizgesinin parçası olduğum keyfini süreceğim. Çünkü imparatorun belleğinin benim seyirci belleğim ile aynı olduğunu düşüneneğim, çünkü yatay tarih ile popüler tarihin en iyi yanlarını kullanarak karşı belleğimi oluşturanlar bilirler ki benim izleyici olarak kolektif bellek ve arzularımın keyfini çıkarmam için benim duygularımdan ve yaşantılarımda yankı bulması gerekir. Geleneksel anlamda GERÇEK bu diyebilmem için zihnim otomatik

olarak iletiyi bu sınava sokuyor çünkü. Bu yüzden de, tam anlamıyla iletiye, simgeye ve ardındaki dizgeye inanabilmem için ise benim yaşadığım acılara, baskılara, cinayetlere, katliamlara yabancı kalmaması gerekiyor. *Schindler'in Listesi* gibi filmlerin hep yapılması bu yüzden, neyi anlatıyor olursa olsun bir Yahuda (Judas) karakteri, olası hain, hep olacaktır. Hollywood bu yüzden musevi haini aklamaya çalışmıştır *Son Kale*'de. Öykü anlatmak, hangi yöntemle olursa, bu yüzden şarttır. Anlatmakta zorlanacağımız öyküleri anlatmak istemiyorsak, doğru sandığımız öyküleri anlatmakta sakınca kendiliğinden kalkacaktır.

EKLER:

1. Sonumuz n'olcak? (kehanetler)

1. 1. Bütün dünya buna inanacak, hayat bayram olacak. (bunun açılımı da şöyle: Antonio Negri ile Michael Hardt'ın *İmparator* adlı kitapta da dediği gibi yeni bir imparatorluk kurmak gerekmektedir ve bu iyidir. Bu Amerikan imparatorluğudur, ama yok ya, öyle değildir diye inanacağız çünkü bizden parçalar taşıyacak, çünkü ben olmazsam olamayacak. Bensiz saadet neymiş bilemeyecek, diyeceğim, buna inanacağım. Kanuni Sultan Süleyman yeniden doğacak. Komünizmi özleyenler, nostaljik sosyalistler de bu imparatorluk içinde adaletin olduğuna inanıp buna *yeni komünizm* diyecekler. *Vanilla Sky* filminde Sophia öfkeli olduğunda bu yüzden anadilini konuşacak, bu yüzden daha sevimli olacak, daha aşık olunası olacak. Öteki kürelerin dilleri olacak, ayakta kaldıkları sürece, ama İngilizce hep olacak. Buna da asimilasyon denmeyecek, çünkü İngilizce kullanmayı, İmparatorun küresine özenmeyi biz kendimiz seçiyoruz. Tercihi yapan ben olduğum için hata yaptığımı anlayınca da suçlayacak kimse bulamayacağım çünkü dayatılmayacak, dayatılmadığımı düşüneceğiz. Tepki veremeyeceğim. Korkulacak ejder falan da kalmayacağı için daha içsel ve özel, bana özgü korkularıyla uğunup duracağım, kredi kartı borçları, cinsel sorunlarım, su basan evim, panik atağım, basurum, yere tükürenler, kuyruklara kaynak yapanlar, depreme dayanma olasılığı zayıf binamız, kanal seçeneği sadece 30 adet olan televizyonum, topuğuma vuran botum, bir türlü hah işte şimdi net gösteriyor diyemediğim okuma gözlüklerim... Kısacası, Christopher Latch'in de dediği gibi "bugün herkes kaçıışı, çıkışı mümkün olmayan tehlikeli bir dünyada yaşamaktadır" (*Narcissism in American Culture*). Latch'e hak veriyorsak, tarif ettiği içinden çıkılmaz bir labirenttir. Yukarda sözünü ettiğim çoğu filmin kurgusu, düzeneği çıkışı olmayan bir labirentin yapısıdır. Çıkışı merak edemeyiz, çıkış arayışı hükümsüz olacak. (*Pi* sayısı filmindeki gibi... bir ben vardır benden içeru diyeceğiz ve daha da içeri kapanacağız; kozamız, Dövüş Klübü'nde olduğu gibi, şizofrence kendi kendini imha edecek! Çıkışı merak etmeyin, pencereden bakın dışarı, evinizi sevin. Beyninize kalem sokmanın alemi yok.

1. 2. Budistlerin, Mevlana'nın, Emerson'un gördüğü düş gerçek olacak. Ne kadar da karşı çıksak, küreselleşme bütün dünyanın birleşmesi, barışı ve huzuru için elzem bir ve tek çözüm olabilir. Bütün dünya bir olacak. Kendi içinde karşıları da barındırarak, dönüp durmayı sürdürecektir. İnsan bedeni gibi, keşifler bitti, şimdi Vega gezegenine doğru hızla giden küre, bu ulvi çarpışmayı, çatışma değil de Tanrı ile buluşma olarak, gerçek kıyamet günü olarak bekleyecek. Şimdi apokaliptik düşünce üretip de seçilenlerin gittiğine inanılıyorken, bütün dünya yekpare olunca herkes buna inanacak. Önümüzdeki bin yılın mistik ve dindarlık bin yılı olacağı görüşleri de ikiz kulelerden sonra daha güç kazandı. 12 Eylül 2002 bana göre küreselleşmenin miladı kabul edilecektir. Biri bir yerde hesap hatası yaptı galiba ama İsa neredeyse iki yıl gecikmeyle dirilmiştir. Bundan haberimiz yok.

1. 3. Dünya, şimdi de olduğu gibi, batı cephesi (binanın görünen cephesi) ve görünmeyen ve bütün evin sakinlerinin bütün atıklarını umursamadan, kendi bedenine zarar verdiğinin farkına varmadan attığı arka bahçe diye iki ayrılacak, ya da bu zaten oldu diyenler için, bu ayırım daha da belirginleşecek. İnsanlar göçlerle Amerika'ya ya da Amerikan cepheye, Amerikan güdümlü, etkili, bağımlısı Batıya çekilmeyi sürdürecektir. Sahte bir Amerika-Avrupa çatışması da bu arada Amerikan düşmanlarını yüreğine sular serpecek.

1. 4. Üçüncü Dünya Savaşını görmeden öleceğiz. Çünkü olmayacak. Küreselleşmeyi engellemeye çalışanların canına eski batı, yeni imparator, ya da hatta o imparatorluğun yerleşmiş düzeneği bir şekilde okuyacak.

1. 5. Kaos olacak. *Mayhem* olacak. Var zaten. İçinde olduğumuz için anlaşılıyormuş. Spiral hareketli bir küresel kaos, kaotik küre ya da. Yin ile Yang aynı küre içinde birbirlerini dönüştürüp duracak. İlkelleşip doğaya döneceğiz. Darwin yanlış gördü. Maymundan gelmiyoruz, maymuna dönüşüyoruz. Hepimiz haywan olacağız, olmalıyız anlayışı da bu kaos içinde münasiptir, insanlığımızdan o kadar utandık ki, rezil olduğumuza o kadar inandık ki.

1. 6. Her şey giderek daha kolay algılanabilir egemen göstergelerle, şablonlarla, kalıplarla ölçülüp biçilecek; özgürlük benzeri kavramların arayışı da egemen imparatorluğun küreye arattığı anlamıyla var olacak; küresel bütünün göstergelerine, paradigmalara aykırı ne varsa Go oyununda olduğu gibi düşman, hasım gibi ortadan kaldırılması şart olmasa bile, etkisiz hale getirilecek. (Birçok distopya örneğinde, Orwell'in 1984 önsediği türden gelişmeler Hollywood tarafından da defalarca işlendi.) Küre kapsayıcı olduğu kadar da dışlayıcı olacaktır. Memento (Akıl Defteri) filminde de gösterildiği gibi çıkışı olmayan bir kısa dönem bellek kaybı belki de en güzeli olacaktır. Küresel belleğim, gelecekte sadece tehdit ede-

cektir beni. Beynime kalem sokmak isteyişim bundandır. Küresel şizofreniye direnmeden teslimiyet, birey olmadan, yaşama sanatını özümsemeden yaşıyor gibi yapmak gerekecektir.

2. Aklı başında bir şair, yazar ve öğretim üyesi Amerikalı dostumun 11 Eylül sonrası bana gönderdiği 27 Eylül 2001 tarihli e-posta mesajı ile bitirmek istiyorum bu konuşmamı, Amerika merkezli küreselleşme girişiminin toplumsal ve bireysel etkilerini bir Amerikalının ağzından sizlere duyurmak için:

Merhaba Kardeşim,

Sevgili Yusuf, belki bu konuda artık başka bir şeyler duymak istemiyorsundur, ama bu sabah her zaman olduğu gibi kahvemi içtim ve bir gün öncesinden barsaklarımda birikmiş ne varsa dışarı attıktan sonra sana yazayım dedim, şöyle:

Yeni gelişmelerin ışığında ya da karanlığında yazıyorum...

Bu ülkeden (ABD) kopuşumun yeniden teyidini yaşıyorum. Bu bayrak beni temsil etmiyor. Ulusumun insanlarıyla bir değilim artık, bu bütünün bir parçası bile değilim, yaptığım numaralarım çok küçük, sesim çok açık seçik, korkuyorum. Özür dilemeyi bir kenara bıraktım, ve artık daha açık sözlü olduklarında inanıyorum her şeye, (yıkımın bu tarafından bakıldığında benim gibisine “bok herif” mi deniyor ne?) fakat şimdi olan biten hakkında, geçmiş, şimdi ve yarını bölen ve insanın kederini görmezden gelerek var olan ince çizgi hakkında fazlasıyla net bir görüşe sahibim, gerçi sadece bu olay hakkında değil ama kesinlikle karmik bir anlayışla, her şey bana daha da net görünmeye başladı diyebilirim, ve ben federal hükümetimizin kafası bir şeye basmayan kitlelere çerçöp mesajlar göndermesinden resmen boğuldum. Gerber gibi yiyorlar, bir kavanozda sözcükleri bile telaffuz edemeyen bebek kafaları gibi. Tıkanıp kalıyorum bu yüzden. Bu çok uzun zamandır böyle sürüp gidiyordu ama bu olaydan sonra olan bitene ayınca, renk kodlu yeni bir marka, tekstil ürünü, bir iki sözcüğü şarkı halinde söyleyerek ya da birkaç rengi selamlayarak ulaşılan bir vatanperverliği benimseyerek bu ülke ile daha da bir olmak yerine, Daltonya Prensi oldum çıktım ben. Neden mi? Onların kar kanı renkleri ve ataletin derin uzam yüzlerini, şimdi ve sonsuza değin lobotomize edilme çağrılarının ne demek olduğunu gördüğüm için.

Bu yeryüzünün uyuklayan canları, anlaşıldığı şekliyle vatanperverliğin kendi anlamının tam tersini ifade ettiğini ne zaman anlayacaklar? Bu, sanki neşter biçiminde oyulmuş ve kardiyak cerrahide bir alet olma etiketinin gereklerini talep eden mutlu bir barsak bakterisinin katılaşmış bir tıkaç oluşturması gibi bir şey. Bayrak sallamakta, milli marşı söylemek pusunda kazandığı anlamları ile vatanperverlik, anaçlığın dışarda daha aç, daha kitlesel hayat kaynaklarına, daha önceki eylemlerin ya da tepkilerin inanılmaz kallaviliğinin sadece dışa yansıyan bir parlaklığı olan bir duvara kafa üstü daldığını görmemek, duymamak ya da hissetmemek için insanın göz kapaklarını kenetleyip avazı çıktığı kadar bağırması ya da kulaklarını tıka-

masından başka bir şey değil; bu durumda, bizim anaçlığımıza rüzgarda neyin nesi olduğu saptanamayan, kimliği belirlenemeyen parçacıklar ve için için yanan leş kargaları gibi şarkı söylemekten başka yapacak bir şey kalmıyor.

Peki, o zaman nedir “gerçek” vatanperverlik? Gerçek vatanperverlik hiç kimse- nin istemediği bir şeydir, hiç kimsenin duymak, görmek, ya da değiştirmek üzere bir şeyler yapmak istemediği bir şeydir, çünkü devinimini, duygusal iç alemi, saldırı- ya ya da tehdide maruzluk kırılmasını ve uzantısını kozasından almaktadır. Gerçek vatanperverlik, bir vizyon ve anlayış kazandırmak anlamına gelen kireçlenme sürecine biraz daha asit katmakta yatmaktadır. Gerçek vatanperverlik, yalın olarak söylemek gerekirse, bu dünyanın işleyen makinesini anlamayı, sonra da bu mekanik görüşü aşmayı ve de onun oturduğu yerde daha coşkulu bir sahne, daha bir dolduru- şa getirilebilir bir ortam görmeyi, üstelik ataletle düşünülükle tıka basa dolmuş, her etkinin bir tepkiyi mahmuzladığı bir yer, merhamet ve incinmenin teşekkür ve itham etmek ya da şarkısını söyleyip çığlığını atmak, ya da gecenin karanlığına bir geçit önermek ya da pusu kurmak için, için için gününü bellediği bir yerin devam edegelen sürecidir. Sadece anlayış uçuşumuzu sürdürmemizi sağlayacaktır.

Giderek çok daha ciddi bir şekilde kavriyorum ki ben bu ülkenin, özellikle bu ülkenin bir parçası kesinlikle olamam. Belki, biraz daha az miyopça terimlerle ifade etmek gerekirse, herhangi bir ülkenin de bir parçası olamam, (yaşlı Marx'ımıza kulak asarsak eğer, ve eğer tarih ve bugün de oyunu bizden yana kullanırsa, ona ciddi bir şekilde kulak asmamız gerekir), çünkü önermeleri bir kez anlamaya görelim, yurdumuzu, vatanımızı bir daha geri getirilemez bir şekilde yitiririz, ve hoşunuza gitsin ya da gitmesin, anlayış devletsizliktir.

Bunları söyledim ya, işin doğrusunu söylemek gerekirse, bu dünyada kendimi şimdi hiç olmadığım kadar yalnız hissediyorum.

KÜRESELLEŞME VE HAKİM KÜLTÜRÜN GENEL ETKİLERİ

*Ahmet Ataoğlu**

Son yıllarda yapılan gösterilerle dünya gündemine oturan küreselleşme konusu küreselleşmenin fitilini yakan adam olarak bilinen Huntington'un (2001) belirttiği gibi medeniyetler çatışmasını mı? Yoksa Kongar (2001) ve bazı yazarların ifade ettiği şekilde teknolojik gelişmeler ve Sovyetlerin yıkılmasıyla hızlanan batı kültürünün önderlik ettiği faydanılması gereken bir süreç mi?

Tarifini ister politik ister ekonomik ağırlıklı yapalım küreselleşme sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik boyutu olan etkileşim ve ortaya çıkan sonuçlardır. Burada esas faktör herşeye rağmen insandır. Kısaca küreselleşme insanlık tarihiyle başlar.

İnsanlık bu tarih süreci içerisinde küreselleşmenin sosyolojik, ekonomik, politik ve psikolojik parçalarını oluşturarak küreselleşmeyi bu günlere taşımıştır. Tarihin bundan sonraki dönemlerinde de bu süreç devam edecektir.

Küreselleşme ne bir topluma ve bu toplumun yaşadığı coğrafyaya nede bir medeniyete aittir. Tam tersine farklı coğrafyalarda farklı toplumların ve kültürlerin ortak ürünüdür.

Featherstone, Said, Hall, küreselleşmeyi heterojen bir süreç ve kültürler arası etkileşim olarak belirtirken; Giddens (1981) küreselleşmeyi batı kültürünün bir sonucu olarak görmektedirler.

İnsanlık hergün biraz daha küreselleşirken her toplumun kendi kültürel değerlerini eşit şartlarda dünyaya tanıtılabilmeli ve küresel kültür içerisinde yer edinebilmelidir.

Kendileri küreselleşirken kendi değerlerini küresel düzeyde tanıtamayan toplumlar ve kültürler küresel kültür içerisinde saygınlık ve yer bulamayacakları gibi, evrensel kültüre de katkıda bulunamayacaklardır. Bütün bunlar psikiyatri açısından da geçerlidir.

* Prof. Dr., A. İ. B. Ü. Düzce Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD. 1955 yılında Konya doğumluyum. 1982 yılında Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. 1985 yılında Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalında asistan eğitimine başladı. 1989 yılında Uzman olarak aynı Anabilim Dalında çalışmaya başladı. 1991 yılında Yardımcı Doçent, 1994 yılında Doçentlik ünvanını aldı. 1997 yılında Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Başkanı olarak çalışmaya başladı. Halen aynı görevi sürdürüyorum.

Psikiyatrik hastalık tanımları ve yaklaşımları kültürel kavramlardan etkilendiği için, her toplum evrensel düzeyde psikiyatridi ilgilendiren birikimlerini küresel değerlendirmelere sunmalıdır. Çünkü kültürler bu bozuklukları tanımlama ve açıklama yönünden büyük farklılıklar göstermektedir.

Günümüzdeki küreselleşmenin tıbbı yansıması ve bunun sonucu olarak bugünkü tıbbı uygulama hastalıkları ele alış ve açıklama biçim farklılığını ortadan kaldırmakta, bunları birbirine yaklaştırmaktadır. Böyle bir durumda küreselleşme nedeniyle farklı kültürlerin farklı yaklaşımları zamanla yok olacağından, yok edilen değerlerin önümüzdeki zaman dilimleri içerisindeki olası ileriye dönük yansımaları da yok edilmiş olacaktır. Sonuçta herşeyde olduğu gibi, psikiyatrik değerlendirmeler de bugün olduğu gibi batı kültürünün değerlendirmeleri altında yapılacak. Bu da evrenselikten öte batının kendi kültürel davranış ve değerlerini yansıtacaktır. Örneğin; Batıda depresyonun tanımında kullanılan çökkünlük hissi tamamen kültürelidir. Bu tanımlama Hristiyan kültüründeki ruhun bedenden aşağı doğru çıktığı inancından kaynaklanmaktadır. Oysa bizde ve dünyanın birçok yerinde insanlar depresyonda çökkünlük hissini hemen hemen hiç yaşamazlar. Aynı şekilde Freud'un psikoterapi uygulaması şekil ve içerik olarak Hristiyan ve musevi kültürünü yansıtmaktadır. Benzer olarak bugünkü kişilik bozuklukları tanımlamaları, disosiyatif bozukluk tanımlamaları, paranoid bozukluğun psikodinamik açıklaması ve bu konuda verilebilecek çok sayıda örnek tanımlamadaki kültür içerikli yaklaşımlardır. Dünyanın çoğunluğunu teşkil eden kültürler için geçerli değildir.

Sonuç olarak bugünkü batının tıbbı bakışı, onun dışındaki farklı kültürlerin tanı ve tedavi yöntemlerinin geçerliliği konusunda olumsuz ön yargılar yaratmakta, bilimsel araştırmalarla da geliştirilmesini önlemektedir.

KAYNAKLAR

Kongar E. (2001). Küresel Terör ve Türkiye Remzi Kitabevi, İstanbul

Featherstone, M. (1993), "Global Culture: An Introduction", M. Featherstone(ed.)Global Culture, London:Sage.

Featherstone, M. (1994): Consumer Culture and Postmodernism, London

Giddens A. (1981): A Contemporary Critique of Historical Materialism, Vol. I, London

Said, E. (1995): Entelektüel, Çev. T. Birkan, İstanbul

Huntington Samuel P. (2001): Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA AZINLIK VE ÇOĞUNLUK

*Ali Nahit Babaoğlu**

Bir süreden beri dünyadaki çeşitli oluşum ve gelişimlere damgasını vuran “Küreselleşme” olgusuyla, İnsanoğlunun Babil söylencesinden beri düşlerini süsleyen, bütün insanların birbirini anlayan, aynı umut ve amaçları paylaşan kardeşler olması Utopyası yeniden canlanıp düşünce ve dileklere egemen olmuştu. Ancak bu güne kadarki süreç bu beklenti ve umutları haklı çıkarmak şöyle dursun, bu umutları besleyenleri daha da düş kırıklığına uğratmış ve şaşırtmış bulunuyor. İnsanoğlu böyle bir küreselleşmeye hiç de hazır görünmüyor. Öyle bir Utopyanın tam tersine gelişmeler olduğuna ve olacağına ilişkin gözlem ve kaygılar bir çok bakımdan haklı ve baskın olarak beliriyor.

Bu geriye ve kimilerince kötüye doğru gidişin belirtileri arasında bölgesel ve etnik çatışma ve cepheleşmelerdeki artış, toplumların ve zümrelerin en küçük ve doğal farklılıklarının abarak karşılıklı tahammülsüzlük ve çatışma nedeni haline gelmesi, hatta kimilerince çeşitli toplumlardan oluşan çok daha büyük kamplar arasında gerilimin giderek yükselmesi ve belirginleşmesi gösterilebilir.

Aslında o acele ve bana göre yersiz beklentilerin, genel olarak tarih bilgisine itibar etmeyişi sonucu olduğu söylenebilir. Gerçekte tarihte daha önce de rahatlıkla “Küreselleşme” adı verilebilecek durumlar, çağın iletişim olanakları ölçüsünde olmak üzere, görülmüştü. Bunlardan en önemlisi Roma devletinin İmparatorluk haline geçtiği ve gelişerek tarihte “Pax romanum= Roma Barışı” adıyla geçmiş olan olgudur. O sırada da, bu gün küreselleşme denilen sürece çok benzeyen bir durum ortaya çıkmış, belli bir çevre içinde, yani Akdeniz havzasında kalmış olsa da, çok çeşitli kültürler ve toplum düzenleri göstermekte olan halkların aynı yönetim ve aynı ekonomik sistem altında toplandıkları bir süreç oluşmuştu. Daha sonra Bizans İmparatorluğu ve çok daha yerel olsa da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Britanya İmparatorluğu’nun, hatta Rus Çarlığı’nın ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun da benzeri globalleşme özellikleri gösterdikleri söylenebilir. Giderek ilk hızlı yayılma dönemi sonunda Arap İslam İmparatorluğu da çok kısa bir zaman dilimi içinde, bu günkü kavramımızla globalleşme sayılacak bir gelişim göstermiştir. Gene Tarih böyle dev devlet sistemlerinin de aynı yönelişlere yol açtı-

* Doç. Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi 10. Psikiyatri Birimi Emekli Şefi

larının örnekleriyle doludur. Oralarda da küçük zümreler ayrı odaklar oluşturma yoluna girmiş, insanlar hızla küçük topluluklarda toplanmaya, olabildiğince küçük ve kapalı ya da yarı kapalı topluluklar içinde kendi kimliklerini aramaya girişmişlerdir.

Bütün bu politik yapılar aynı kaderi paylaşmakta, insanlarını aynı emel ve amaçlarda birleştirmek yerine onların çeşitli özellikleriyle ayrılabilen küçük, hatta minik topluluklara bölünüp dağılmalarına yol açmaktadır. Bu topluluklar arasındaki farklar gülünç denilecek kadar küçük te olabirler. Ama bu küçük farklılıklar bu topluluklar arasında sert ve çok kanlı çatışmalar hatta katliamlar olmasına neden olabilmektedir. Bu mini farklara örnek olarak Britanya Krallığı bir İmparatorluk haline gelir gelmez, yani daha I. Elisabeth çağında İngiliz Kilisesinden ayrılan Püriten'lerin kısa süre sonra neden oldukları iç savaş gösterilebilir.

Bu "Küçük topluluklarda kimikleşme"süreci ilginç ve karakteristik özellikler gösterir ve bu özellikler hep aynı şekilde gelişir. Sürecin ortaya çıkış nedenini de kavramanın bir genel biyo- loji bilgisi gerektirdiğini düşünüyoruz. Bunun nedeni genel olarak zoolojide yapılmış gözlem ve araştırmaların sonuçlarının, kalabalıklaşma olgusuyla hayvanlarda da davranış çeşitlerinin arttığı ve davranış özelliklerine göre gruplaşmaların, alt gruplara bölünmenin ve gruplar arası çatışmaların ortaya çıktığını göstermiş olmasıdır. Laboratuvar hayvanlarıyla yapılan bir dizi deneyde bir kafeste yalnız 10 birey bulunduğu sırada gözlenebilen uyku davranışı türleri yalnızca dört olduğu halde aynı bireyler diğer 40 bireyle birlikte, yani 50 birey bir aradayken ortaya çıkan uyku davranış tipi sayısı 101 olmaktadır. (Stamm, 1972) Hayvan türlerinin her durum ve yaşam koşulunda aralarındaki iletişimi ve grup bireylerinin aynılığını sağlamak için optimal olan bir grup optimal büyüklüğü olduğu ve Homo sapiens sapiens adı verilen canlı için optimal toplum modelinin 400-1000 bireylik topluluklar olduğuna ilişkin antropolojik bulgular önemli sayılmalıdır. (Luckmann, 1972) Bu bulgulara göre bir bireyin doğrudan iletişim kurabileceği ve kendini yeterli ve uygun bir ortamda hissedebileceği bir topluluktaki birey sayısı canlı türlerine göre farklıdır ve bu sayı insan türü için, çeşitli araştırmalar farklı sayılara ulaşmış olsa da kesinlikle küçük bir sayıdır. Gene antropolojik ve arkeolojik araştırmalar, insan bireyinin optimal doğal toplumunun 1000 civarında bireyden oluşan ve çapı 35-40 Km. olan bir revire sahip bir topluluk olduğunu ortaya çıkarmaktadır. (Ploog, 1972; Eibl-Eibesfeld, 1972).

Eğer bu kuramdan yana da zengin olan araştırma sonuçlarını esas alacak olursak, iletişim ve etkileşimin çağa göre olağanüstü olan boyutlara ulaştığı sosyo-ekonomik koşulları insan bireylerinin tehdit edici olarak algıladıkları ve bunun sonucunda savunma ve karşı saldırı davranışı gösterecekleri düşünülebilmektedir. Bu düşünceler bizi kentleşme ve metropol-

leşme süreçlerinin sorgulanmasına götürürken bir de bizim çağımızda çok artan iletişimle çok gelişen haberleşmenin ve çok büyüyen dünya birliklerinin, AB ve çeşitli diğer paktların insanın ruhsal durumunu nasıl etkileyeceğini de ciddi olarak düşünmek zorunlu olacaktır.

İnsanlar arasındaki iletişim ve etkileşimin hız ve çeşitliliğinin arttığı her durumda insanlar arasındaki tutum ve davranış farklılıklarının, koşullardaki farkların azalmasıyla ters orantılı ama daha bol çeşitlenme gösterecek çoğaldığı, kesin kurallar halinde formüle edilmemiş olsa da bilinmektedir. Çeşitlenen davranış kalıpları, benzer kalıplara sahip bireylerin hızla kümeleşmesine, kimlik ve güvenliklerini küçük ve tercihen kapalı gruplarda aramasına yol açar. Küçük gruba bir kez sınımlandıktan sonra ise grup dinamikleri hızla işlemeye başlar ve bireylerin o gruba daha fazla entegre ve assimile olmalarını sağlayan grup normları gelişir. (Şerif, 1936-1985-) Böylelikle zaten genel toplumdaki farklı oldukları duygusuyla bir araya gelenler, grup normları nedeniyle toplumun genelinden daha da farklılaşarak ayrılmaya ve özelleşmeye, sonuçta da kendi içlerine daha çok kapanmaya başlarlar.

İlginç olan, toplumun genelinin de kendisinden şu ya da bu şekilde farklılıklar gösterenleri i- terek böyle küçük zümrelerde toplanmaya zorlamasıdır. Böylelikle tavır ve davranış farkları azalacağına giderek çoğalmaktadır. Bundan sonra da toplumun geneliyle içindeki zümrelerin arasında tavır ve davranış bakımından sürekli bir paradoksal etkileşim başlar. Bir yandan azınlıktaki grup bireyleri özellik ve genelden farklarını kutsayıp yüceltir, çoğunluk da onları dışlarken öte yandan da zümrelerin genelin, genelin de zümrelerin davranış ve tutum kalıplarını hızla benimsediği görülür. Örnekte Türkiye'nin genelinin Güney Doğu kültürüne karşı oranla çok daha nötral olduğu sırada lahmacun gibi yiyecek kültürü Batı'da hiç bilinmezken, oraların çeşitli nedenlerle dışlanır olduğu zaman, yani 60'lı yıllardan sonra Batı bölgeleri Güney Doğu bölgesel lokantalarıyla dolup taşmaya başlamış, kısa zamanda bu kültür büyük kentlerin yerli yemek kültürünü de neredeyse ortadan kaldırmıştır. Benzeri bir gelişme Almanya'da da görülmüş, Türk işçilerinin çok daha az toplumsal muhalefetle karşılaştığı yıllarda Türk mutfak kültürü hiç bilinmez ve ilgi görmezken, Türk'lerle açıkça kültürel çatışmanın belirdiği 80'li yıllardan sonra döner kebab ve genel olarak Türk mutfağı, Londra'dan Viyana'ya kadar bütün Avrupa'yı sarmıştır. Toplum kültür mozaiği işte bu tür değişimler sonucunda meydana gelir. Devlet ve yasaların da bu sürece önemli bir faktör olarak katıldığı izlenmektedir. Topluma egemen olan sosyo-ekonomik güçlerin, kendi çıkarları doğrultusunda oluşturdukları kurum ve yapıların, getirdikleri yasaların toplumdaki davranış kalıpları üzerinde hiç beklenmedik alanlarda ve önceden öngörülmemiş olan yığınla değişikliğe neden olduğu saptanabilmektedir. Sadece Medeni Kanundaki değişikliklerin ortaya

çıkardığı mülkiyet düzeninin neden olduğu sosyal yapı ve davranış değişikliklerinin incelenip irdelenmesi toplum bilimleri için olduğu kadar sosyal psikoloji ve psikiyatri için de zenginleştirici olacaktır. (Tezcan, 2000)

Biz bu konferansımızda kendini belirttiğimiz gibi küçük zümreler içinde bulan bireylerin küreselleşen bir dünya içinde psikolojik yapılarında olan ve beklenebilecek değişimleri, kişiler için travmatik olan ya da tersine travmayı gideren sonuçları somut örneklerle işlemek istiyoruz. Kültürel denilen alanda farklar gösteren topluluklara mensup bireylerin azınlıkta oldukları zamanki davranış ve tepkileriyle, gene başka azınlık topluluklarına ve o toplulukların bireylerine karşı nasıl çoğunluğa katıldıkları ve birlikte davranıp hareket ettiklerini göstermeye çalışacağız. Aynı kişinin azınlıkta olmaktan çoğunlukta olmaya geçtiği ya da tersine çoğunluktan azınlığa düştüğü sırada iç dünyasında yaşadıkları ilgi odağımızdır. (Kağıtçıbaşı, 1998, 1999 ; Arkonaç, 2001)

Ülkemizin karmaşık ve çok hareketli olan toplumsal yapısı bu tür değişimlerin çok hızlı ve sürekli olmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan konu daima çok kişiyi ilgilendirmekte, konuşulanlar güçlü empatiye neden olmaktadır. Birkaç deneyimimiz bu alandaki konuşma ve tartışmaların emosyonla yüklü olduğunu gösteriyor. Biz bu konunun duygusal dalgalanmalardan olabildiğince artılarak incelenmesini istiyoruz.

Halkların bireylerce algılanıp sezilemeyecek, kavranamayacak boyutlardaki yapılara doğru gidişinin, giderek “küreselleşmesi”nin sonucunda insanların, daha güvenli iletişim kurabilecekleri küçük boyutlu topluluklarda toplanma eğilimi gösterdiklerini düşünüyoruz. Bu topluluklar çok çeşitli özelliklerle oluşabilir ve buna katılan bireyler, o özellikler çerçevesinde kimlikler edinmeye başlarlar. Bunun en iyi ve tipik örneği bir yandan hemşerilik, öte yandan mahalle birliği duygu ve yönelişlerindeki artıştır. Gerçekten evrensel bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlılarda, İmparatorluğun bütün aksine etki hatta baskılarına rağmen, böyle bir gelişmenin yaşandığını, İmparatorluğun zayıflamasıyla bunun daha da belirginleştiğini biliyoruz. Elbette komşuluk ve hemşerilik dayanışması, çarşı ve mahalle düzeni, köklü aşiret töreleri gibi bir çok olumlu sayılabilecek davranışları da sağlayan bu eğilim, bu gün artık nostaljik anlatımlarla anıldığına göre, insanların kimi temel istek ve gereksinimlerini daha iyi karşılıyordu olsa gerekir. Ancak bunun yanında kişilerin, çeşitli tarikat ve mezhepler gibi, kapalı ve ezoterik diyebileceğimiz topluluklar içinde, etnik gruplarda toplandıkları da görülmekteydi. Günümüzde de bu eğilimin şiddetle arttığı izlenmektedir. Hatta futbol takımları çevresinde oluşan Hooligan birliklerini de bu çerçevede ele alabiliriz. Bu yöneliş, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, her küçük topluluğun genel toplum içinde bir azınlık haline gelmesine ve bireylerin kendilerini azınlık vs. çoğunluk çatışmasının içinde

bulmalarına neden olmaktadır. Çünkü her topluluk, ne olursa olsun kendi kimliğini, kendini kendine benzemeyenlere oranlayarak bulur. Yani her topluluğun, kendi kimliğini oluşturabilmek için kendinden olmayanlara gereksinimi vardır. Bu sırada her topluluk ve toplum hızla kendi kurallarını oluşturarak kendisinin, öbür toplumlardan farklı olan şeklini biçimlendirir ve bu farkları da ihtimamla koruyup daha da güçlendirmeye ve arttırmaya çalışır. (Şerif, 1936-1985)

Biçimlenişi sırasında her insan topluluğu “ötekiler” diyebileceği bir resme muhtaçtır. Yani kendi özelliklerini, kendinden olmayan, olmaması gereken öbürlerinin özelliklerine göre saptayacaktır. O öbürlerine bakacak, kendi topluluğunda onlardan ayrı olan ya da olması istenen özelliklerin ayırdına varacak ve kendi bireylerini öbürlerinden ayıran bu özellikler kimlik olarak benimsenip bu yüzden de kıskançlıkla korunacaktır. Zaman içerisinde bu özelliklerde olacak yıpranmalar da kimlik yitimi olarak algılanıp bunalımlara yol açacaktır.

Bu küçük ve oldukça kapalı topluluklar, zümreler karşısında, o zümreden olmayanlar, aslında her biri başka küçük ve kapalı topluluklar içinde kimlik buldukları, her biri başka küçük toplulukların bireyleri oldukları halde, birbirlerine karşı hoşgörü göstermek yerine bir araya gelerek bir çoğunluk oluşturmakta ve duruma göre bir küçük topluluğu karşıt ve azınlık durumuna düşürmektedir. Daha geniş bir sorunla karşılaştığıdaysa o büyük topluluk da kendini bir azınlık durumunda bulabilir. Yurdumuz bu çeşitlenme bakımından özellikle zengin bir görünüm sergiler. Kendi kimliklerini sayısız etnik ve bölgesel kimliklerle özdeşleştiren halkımız ayrıca bir ilin, o ilin kasaba ve köylerinin, bazan tarihsel mirasa kalmış boy ve aşiretlerin, inançların özellikleriyle özdeşleşmek yetmiyormuş gibi, daha yeni oluşumların, örnekte siyasi parti, ideoloji ya da spor kulüplerinin özellikleriyle de bölünebilmektedir. Gene de bir bütün olarak, örnekte milli takımın bir maçı sırasında ya da AB ile olan ilişkilerimizi irdelerken olduğu gibi bir bütün olarak kendini diğer uluslar karşısında azınlıkta ya da 11 Eylül'den sonra belirlediği gibi, müslüman olarak öbür halklar tarafından tehdit altında hissedebilmektedir.

Böylece çağımız toplumları bireylerinde ortaya çıkan bir başka olgu da çok kimlikliliktir. Ve bizce üzerinde önemle durulması gereken konularda birisi de budur. Bununla şunu belirtmek istiyoruz: Geniş toplumdaki hemen her birey, daha küçük çaplı olan birden fazla grupta kümelenerek kendi kimliğini oluşturmaya çalışır hale gelmiş bulunuyor. Bu kimlikler arasındaki geçişler sırasında her toplulukla birlikte bir başka kimliği benimseyerek ona katılmakta, buna karşılık diğer topluluklarla birlikte olduğu zaman diğerlerine göre azınlık konumuna geçmektedir. Bu geçişler

sırasında “biz” ve “biz” durumlarına girer. Azınlıkta olmak, duruma göre kendini gülün ya da düşman olarak bulmak demektir.

Daha da ilginç olan nokta çoğunluğun azınlıkta olanı kendine kaynaştırıp özümsemek yerine, o azınlığı daha da dışarı itmek için özel çaba gösteriyor gibi görünüşüdür. Bunun nedeni kuşkusuz ki içinde ve arasındaki her azınlıklaşmanın, geri kalanları da kendi kimliğini yeniden sorgulamaya ve pekiştirmeye zorlamasıdır. Bu gün Almanya’da yerleşmiş olan yurtdaşlarımız bu açmazları en derin olarak yaşamaktadırlar. Bir yandan kendilerini Alman kimliğinden ayıran özelliklere sınıksız sarılmakta, böylece Alman toplumu tarafından yabancı olarak algılanmayı özellikle ve inatla sağlamakta, sonuçta onlar tarafından dışlanıp itilerek, kendi içine kapanmak için ayrıca bir bahane kazanmaktadır. Sanki küçük topluluk kendi kohezyonunu güçlendirmek için dış baskının gücünü de kullanmaktadır.

Bu ve benzeri durum örneklerinden yola çıkarak ve yurdumuzdaki kültürel çeşitliliğin sağladığı olanakla, çoğunluk ya da azınlık durumunda bulunulduğunda geçirilen ruhsal dönüşümlere, azınlık olmanın psikolojisine yakından bakmak istiyoruz. Konuşmamızda irili ufaklı”etnik” topluluklardan ve diğer ”zümre” durumlarındaki ruhsal tepki örneklerinden yola çıkarak bunu incelemeye çalışıyoruz.

KAYNAKLAR:

Arkonacı, S. A., Sosyal Psikoloji (2. Basım), Alfa 2001, İstanbul.

Eibl-Eibesfeld, I., Stammesgeschichtliche Anpassungen im Verhalten des Menschen; in: Biologische Anthropologie, Bd. 2 der Neue Anthropologie, Georg Thieme 1972, Stuttgart, s. 3-57.

Kağıtçıbaşı, Ç., Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim, 2001, İstanbul

Kağıtçıbaşı, Ç., Kültürel Psikoloji, Evrim, 1998, İstanbul

Luckmann, Th., Zwaenge und Freiheiten im Wandel der Gesellschaftsstruktur; Sozialanthropologie, Bd. 3 der Neue Anthropologie, Georg Thieme, 1972, Stuttgart, s. 168-197.

Ploog, D., Kommunikation in Affengesellschaften und deren Bedeutung für die Verstaendigungsweisen des Menschen; in Biologische Anthropologie, Bd. 2 der Neue Anthropologie, Georg Thieme, 1972, Stuttgart, s. 98-171.

Şerif, M., Sosyal Kuralların Psikolojisi, Alan 1985, İstanbul.

Tezcan, M., Türk Ailesi Antropolojisi, İmge 2000, İstanbul.

GLOBALLEŞEN DÜNYADA AZINLIK-ÇOĞUNLUK

*Arşalüys Kayur**

Kendimden söz etmeden azınlık konusunu anlatamayacağımı daha doğrusu yazamayacağımı anladım. Çok iyi bildiğim bir konuyu günlerdir kafamda evirip çeviriyorum. Lübnan'da doğup 27 yaşından beri Paris'de yaşayan yazar Amin Maalouf'un "kimlik" adlı kitabından bazı alıntılarla başlayacağım. (1) "Globalleşme çağında yeni bir kimlik kavramı gereklidir. Birbirine din, renk, dil, etnik köken veya milliyet açısından benzemeyen insan gruplarının bir arada yaşadığı yerler nerededir sorusunu sormak gereklidir çünkü bunlara az rastlanmıyor."

"Göç çoğumuzun bir özelliğidir. Herkesi bir göçebe ve azınlık grubunun bir üyesi yapmıştır. Bir memlekete giden, diğerini terk eder. Yurdunu bırakmanın duygusu hiçde basit değildir. Gitmişsen eğer reddettiğin bir şey vardır, bastırma, güvensizlik, güç, imkan eksikliği gibi. Fakat bu reddetmeye suçluluk duygusu eşlik eder. Sevdiklerinizi veya sayısız hoş anlarınızı bıraktığınız için kendinize kızsarsınız. Giden yanında dil, din, müzik, yemek, kutlanan özel tatilleri beraber götürür. Bir ülkeye uyum sağlamaktaki zorluk oradakilerden farklı olmaktan çok farkedilmemektir."

"Her geçen gün farklılıklarımızı azaltıyor, benzerliklerimizi çoğaltıyor. Bunun iyi birşey olmadığı söylenebilir. Kendi kültür, kimlik ve değerlerini korumak isteyen birçok insan globalleşmeyi bir tehlike olarak görüyorsa bunu incelemeliyiz. Globalleşme, evrensellik ve tek tiplilik gibi birisi iyi birisi kötü sonuca gider veya biri diğerinin iyi gösterilenidir de diyebiliriz."

"Dil, kültür ve kimliğin tanımlanmasında en etkin olandır. Dil kültürel kimliğin ana kaynağı ve iletişim aracıdır."

Bana gelince, yaşamım boyunca azınlık olma ile ilgili hatıralarımda canlanan daha çok korku, endişe, ve üzüntü ile ilgili duygular olduğunu farkettim.

* Prof. Dr., İÜ Çapa Tıp Fakültesi Psikiyatri AD. 1946 Diyarbakır doğumludur. Eğitimini Üsküdar Cemaran Ermeni İlk okulu, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümünde tamamladı. Akademik kariyerine 1972 yılında İst. Ün. Tıp Fak. Psikiyatri Ana-bilim Dalında başladı ve bu yıl 30'cu yılını tamamladı. Çalışma alanı cinsel islev bozuklukları ve grup terapileridir. Bilimsel yayınlarının hemen hepsi cinsel sorunlar ve özellikle vajinismusun grup terapi süreçleri konusundadır. Klinik başvurularda vajinismusun önemli bir yeri olduğunu bildirmiştir (1986). Türkiye'de Cinsel islev bozukluklarının tedavilerinin yerleşmesine öncülük etmiş, uzmanlık eğitiminde yer almasına özen göstermiştir. Halen uzmanlık alanı olan psikodrama ve cinsel terapiler alanında eğitim vermektedir. İstanbul Grup Psikoterapileri Derneği ve Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği yönetim kurulundadır.

Bir azınlık grubuna ait olduğumu anladığımda 6 yaşındaydım. Ermenice konuşan bir ilkokulda Ermeniceyi anlayan ancak Türkçe cevap veren bir azınlıktım. Bir uçtan öbür uca, Bingöl'den İstanbul'a göçmüştük. İstanbul değil Anadolu Ermenisiydik. Geride kalan kavaklardan, akan dere-den, sallanan söğütlerden, dağın tepesinden ayrılmanın şaşkınlığı içerisindedim. Sevinebileceğim tek yan ise kurtların bu şehre inmeyeceklerini bilmektir. Doğa her dili anlıyordu konuşmaya gerek de yoktu. Ama ben Ermenice konuşamamanın ceremesini alt kattaki anasınıfına indirilerek ödemiştım. Mermer merdivenlerden indirilirken belli ki bir yetersizliğimden dolayı çoğunluk içinden alınmışım. Tüm tehditlere rağmen Ermeni okulunda okumak, Türk okuluna geçmemek için direniyordum. Çoğunluk içinde azınlık olma biçimimi kazanç ve kayıpları ile 50 yıldır izleyebiliyorum. Psikiyatri kliniğinde gölgede kalmamayı hedefleyen bir psikolog oldum. 1980'li yıllarda tabu olan cinsellik konusunun ruh sağlığı alanında ciddiye alınmasında kararlı adımlarım oldu.

Bir arkadaşım "gayr i-müslüm yerleşim yeridir" diyecekken "gayr i-meşru" dedi. O düzeltti ama bende çağrışımları oldu. Azınlık olmakla saklamak -adını, dilini, dinini, aşkını- arasında bağlar kurulabilir. Dikkatli olmalısın nerede, ne zaman, kiminle? Tehdit hissettiğin için rahatlıkla söyleyemeyeceğin şeyler vardır.

Çoğunluğun Türk azılığın Ermeni olduğu bir ortamda büyüyen, yaşayanların en önemli birkaç meselesine yer vereceğim. Evlilik, dilin kullanımı, göçler ve kültürel kimlik.

İyi eğitim görmüş bir kadının sözleri birçok azınlık grubundan olanların tercümanıdır. "Babannem zamanında gönül işleri daha kolaydı. Onlar belli bir çevre içinde kalmış ve büyümüşler. Ben geniş çevreye açılmaya özendirildim. O zamanda çok insanla karşılaşıyorsun ve onların çoğunu dışında tutmaya çalışıyorsun, yakınına sokmuyorsun. Benimsemek, içine almakta bir duygudur. Dışına itmek, dışında tutmaya çalışmak da.... Önce ailemi üzersem diye üzülürsün, sonra ayrılırsam onu üzerim duygusu gelişir ve sen iki durumda da üzülürsün.

Türkiyede azalan Ermenilerin başka sorunlarından biri evliliğdir. Ermeniler ile Türkler arasında evlilikler ve aşk ilişkilerinin tarihi eskilere dayanır. (2) Özellikle çocukların etnik, dini kimliklerini babalarından aldıkları ataerkil toplumlarda kadının kiminle evleneceği konusu, erkeğin kiminle evleneceğinden daha önemlidir. Aile bir etnik grubu var edip devamını sağlayan en önemli kurumdur. Bir etnik grubun kimliğini korumada grup içi evlilikler en etkin yoldur. Bu tür evlilik kan bağı ortaklığı sağlar ve grubun kültürünün nesilden nesile aktarılmasına yardımcı olur. Klise kural olarak karma evlilikleri teşvik etmiyor, dini nikahla evlenmemiş kişilerin çocuklarını vaftiz etmiyor. Evlilikte baba onayı gerekliliğini koruyor.

Göçlerde derin yara izleri vardır. Çocukluk anılarımızı taşıyanlar bilmediğimiz diyarlara gitmiştir. Gitmek mi zor, kalmak mı zor? Çocukluğumda misafirliklerde “nasılsınız, iyi misiniz?” sorusundan sonra neredeyse her zaman “siz dışarı gitmeyi düşünmüyor musunuz?” sorusu ve “bizden geçti ama çocuklar büyüyor” yanıtları duyulurdu. “Göç etmekten korkmak” korkusu uzun zamanımı almıştı. Ben göç etmeyi hiç istemedim ve doğduğum yerlerde kaldım. Azalıyoruz duygusuna şahit olmak insanın canını yakıyor.

Dil etnik kimliğimizin önemli parçası bir olarak hemsevinç hem de üzüntü kaynağı olabilir. Bir yandan çoğunluktan farklı düşünmemek, alay edilmemek için o dili iyi kullandığımız için sevinirsiniz, ama dilinizdeki yetersizlikle karşılaşınca da yabancılaşırsınız.

Sokakta türkçe konuş, evde Ermenice konuş, okulda İngilizce konuş. Bolluk gibi görünsede tehditlerle dolu.

Son olarak, etnik kimliğimin renklerini çok sevdiğimi biliyorum. Tıpkı iç dünyam gibi korumak istediğim bir alt kültürüm var. Çocukluğumdan beri tanıdığım kilise ve müzik var. Kilise benim için dinden ziyade kültürel bir sembol. Onlar göç etmiyor, senin için oradalar. Müziğe gelince; evrenselliliğimi güzel bir müzikle yaşamak ne kadar yüceltici bir duygu ise, kendi etnik türkülerimi dinlerken duyduğum haz da o kadar vazgeçilmezdir.

KAYNAKÇA

1-Maalouf Amin (1998) : *On Identity. Fransızcadan çeviren: Barbara Bray, The Harvill Press-London.*

2-Yumul Arus (1998) : *Ermeniler Açısından Karma Evlilik. Galatasaray Üniversitesinde sunulmuş tebliğ, İstanbul.*

KÜRESELLEŞME-KÜLTÜR VE PSİKOPATOLOJİ

*Adnan Özçetin**

Toplumlar ve kültürler arası etkileşim kaçınılmazdır. Ancak son küreselleşme sürecine kadar olan binlerce yıllık insanlık tarihinde bu etkileşim oldukça yavaş ve çoğunlukla dolaylı yollardan olmakta ve zaman içinde özümsemekte idi. Ayrıca etkileşimde karşılıklılık ve az-çok bir denge vardı. 1990'larda başlayan üçüncü küreselleşme sürecinde batı medeniyetinden doğu ve güney toplumlarına doğru neredeyse tümüyle tek yönlü ve inanılmaz yoğunluk ve şiddette adeta bombardıman tarzında bilgi ve kültür akışı artarak devam etmektedir. Yine bilindiği gibi küreselleşme tüm dünyada ekonomik boyutu ile gelir dengesizliğini büyütmektedir. Ekonomik gelir ve güç gelişmiş batı lehine değişmekte ve yoksul ülke sayısı hızla artış göstermektedir. Hem yoksul ve hem de gelişmekte olan ülkelerde ülke içi dengelerin bozulması nedeniyle de yoksullaşma artmaktadır. Bu da insanların en temel ihtiyacı olan başta su ve gıda temini olmak üzere barınma, korunma, sağlık hizmeti gibi ihtiyaçlarını çoğunlukla sağlayamama sorununu oluşturmaktadır. Yaşamsal ihtiyaçlarını sağlayamayan insanlar ve toplulukların sağlığın tüm alanı gibi ruh sağlığının da bozulması ve psikopatoloji oluşumu kaçınılmazdır. Yanı sıra ekonomik olarak ta tüm dünyada buna paralel son derece hızlı değişimler ve dengesiz dağılımlar ortaya çıkmakta ve bilindiği gibi yepyeni sosyal ve psikolojik sonuçlara yol açmaktadır.

Son yıllarda antropolojide çok daha gelişmiş bir kültür fikri gelişmiştir. Bu, kültürün günlük deneyimlerden oluşan yerel dünyalardan oluştuğu ve onları oluşturduğu düşüncesidir. Yani kültür; sağduyu, başkalarıyla iletişim ve toplumun üzerinde durmadığımız olağan ritim ve töreleri olan günlük yaşam aktivitelerinin olağan örüntülerinden oluşur. Bunlar da dil, estetik duyarlılık ve mecazların ima ettiği çekirdek değer yönelimleri gibi sembolik araçların temsil ettiği sosyal ilişki biçimlerini yansıtır. Bu yerel dünyalarda deneyim, neyin en fazla tehlikede olduğu ve riske edilen şeyin nasıl kazanılacağı hakkında anlaşma ve yarışmaya dayanan kişilerarası iletişim, etkileşim ve uzlaşmalar (sosyal) akımıdır. Cinsiyet, yaş grubu, sosyal rol ve statü ve kişisel hürs bu küçük ahlaki evreni farklı şekillerde etkiler. Sonuç ise

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD. 1960 yılında Gaziantep'te doğdu. İstanbul Tıp fakültesi'nden mezun oldu. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim dalında uzmanlık eğitimini tamamladı. Halen Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışıyor

gelişmekte olan kültürdür. Yani kültürün yerleşimi yalıtılmış kişinin zihni değil grupların birbiriyle bağlantılı bedenleri/benlikleridir: aileler, iş ortamı, ağlar, toplulukların tümü. Bu yeni bakış açısıyla kültür, egzotik yerlerde ya da özel gruplarda psikiyatrik durumların oranları, belirtileri ya da tedavisinden bahsettiğimizde anlatmak istediğimizden çok daha fazlasıdır. Çin’de şizofreni, Porto Rikolularda depresyon, Türklerde konversiyon ya da Tanzanya’da ruh sağlığı sistemi gibi. Bu yeni gelişmeleri ve yerel kültürler ile baskın yani batı kültürünün etkileşimi sonucu oluşan psikiyatrik sonuçları irdelemeye çalışacağım.

Medya yoluyla küresel güçlerin hemen tüm dünyada kişilere istediği bilgileri istediği yoğunlukta verip istemediği bilgileri saklamasıyla tek boyutlu ve tek yönlü düşünme sistemi gelişmesi sonucu her geçen gün farklılıkları azaltmaktadır. Sürekli benzer uyaranlar; tüm insanların giderek aynı tarzda düşünme, yorumlama, karar verme ve sonuç çıkarma özellikleri kazanmasına neden olabilir, bu tekdüze düşünme biçimi giderek çeşitliliğin ortadan kalkmasına yol açacaktır. Farklı düşünme yetisini kaybetmeye başlayan insanlar farklı bilimsel ve sanatsal üretim gücü ve yetisini de kaybedeceklerdir.

Batının tekno-ekonomik gelişmişliği ve batıdan dünyanın batı dışı bölgelerine doğru yoğun kültür ve bilgi bombardımanı batının tekno-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip olmayan toplumlar ve bu toplum bireylerinin, kendi gerçekleriyle uyumsuz olarak yaşamdan aşırı beklentiler geliştirmesine neden olur. Bu bireyler kişilik yapıları, kültürel değerleri uygun olmasa da beklentileri elde etmek için her türlü yasadışı ve ahlak dışı yollara başvurabilir, yada bunları elde edemediği için kendini eksik, yetersiz ve başarısız görerek başta depresyon olmak üzere çeşitli psikopatolojiler geliştirmesine yol açar.

Özellikle birçok altkültür ve etnik gruptan meydana gelen ülkeler ve bölgelerde baskın kültürün etkisinden kurtulup yerel ve etnik kültüre sahiplenme süreci radikal düzeye ulaşıncaya dek uzlaşmış ve barışçıl bir ortamda birlikte yaşayabilen etnik topluluklar, farklı kültürel değerlerini kaybetmemek için yanında ve birlikte yaşadığı farklı kültürü kendine yaşamsal tehdit oluşturabilecek tehlike görüp uzaklaşmaya ve onunla çatışmaya başlar. Ülkemizden toplumsal düzeyde değişimle ilgili bir örnek vermek gerekirse, toplumun bir kesimi batı medeniyetinin hakim gücünü peşinen kabul ederek bu yönde aktif ve yanlı bir tavır koyuyor, buna karşı olan toplum kesimi ise bunu tümüyle reddederek radikal bir yaklaşım ortaya koyarak yerel, etnik, ideolojik ve özellikle dini içeriği güçlü olan akımlar, gruplar oluşturuyor. Bu gelişim aslında tüm dünya ülkelerinde buna benzer şekilde oluşuyor ve böylece özellikle üçüncü dünya ülkelerinden kaynağını alan bu gruplar ile küresel güçler ve yandaşları arasında sürekli

ve yoğun çatışmalar sürüyor. Halen birçok doğulu ülkelerde bu tip çatışmalar artarak sürmektedir. Böylece dünyanın pek çok bölgesi çatışmalar, travmalar ve yaşamsal tehlikelerle dolu son derece güvensiz ortamlar olmaya devam edecek, sanırım bu bölgeler her geçen gün daha da artacaktır. Böylesi tehlikeler ve güvensiz ortamlarda yaşamaya çalışan kişilerde PTSSB, OKB, yaygın anksiyete boz., panik bozukluklar, depresyonlar, patolojik yaslar başta olmak üzere birçok psikopatoloji kolayca gelişebilecektir. Bu bölgelerde feodal ilişkilerin çözülmesi ve ulus-devletlerin özellikle sağlık, eğitim ve barınma sağlama işlevlerini yeterince yerine getirememesi nedeniyle sorunla başa-çıkma yöntemleri ve psikiyatrik yardım yetersiz kaldığından madde kötüye kullanımı ve intihar oranları da artış göstermektedir. Yani toplumların, yerel kültürlerin, feodalizm ve ulus-devletin bireye ve aileye verdiği sosyal destek ve birey ve ailenin gelişimi için verdiği olanaklar ortadan kalkmakta yada oldukça yetersizleşmekte ancak küreselleşme sonucu ortaya çıkan bu boşluk doldurulamamaktadır. Bu alanlar başlıca eğitim, sağlık, meslek ve iş edinme, barınma gibi temel ihtiyaçları oluşturur. Bunun sonucu birey ve aileler yalnız, yardımsız, olanaksızlıklar ve gelecek kaygısı ile karşı karşıya kalarak ciddi ruh sağlığı sorunlarına zemin hazırlanmış olur.

Gelişmiş ülkeler ve bölgelerdeki tekno-ekonomik hızlı değişim ve yaşam standartlarının yüksek olması ve bunun cazibesi yanı sıra dünyanın birçok bölgesinde ortaya çıkmış olan yerel ve çoğunlukla etnik ve dini farklılıktan köken alan çatışmalardan uzaklaşarak hem daha güvenli ve hem de ekonomik olarak daha rahat bir yaşam umuduyla giderek artan oranda iç ve dış göçler görmekteyiz. Yoğun göçler sonucu insanlar kendi öğrendikleri ve alıştıkları yaşam biçiminden çoğu kez oldukça farklı yerler, kültürler ve biçimlerde yaşamaya çalışmaktadırlar. Yeni yaşam bölgelerinde; oraya uyum sağlamak, kendi geçmişi ile hesaplaşmak, kendi kimliğini kaybetme kaygısı ile kendi kültürünü yeni ortamda yaşatmaya uğraş vermesi ve mümkünse kendinden olan kişilerle birlikte olma gayretleri uyumu zorlaştırır ve yeni toplum da göçmeni reddetmeye ve dışlamaya çalışır. Bu şekilde yine yalnız, güvensiz ve dışlanmış olarak yaşamaya çalışır, ancak yabancı bir toplumda bu sorunlar kişinin paranoid bozukluklar başta olmak üzere birçok psikopatoloji geliştirmesi için uygun zemini hazırlamış olur. Ayrıca göçlerin genellikle gençler tarafından yapılması ve daha yaşlıların mümkün olduğunca kendi doğup büyüdüğü toprakları terketmeme eğilimleri vardır. Bir toplumda gençler göç edince çocuklarında gitmesi doğal sonuçtur. Böylece geride kalan yaşlılar yalnız, yardımsız, ekonomik olarak güçsüz olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Yoksul yada gelişmemiş ülkeler, bölgeler ve doğulu medeniyetlerde yaşlıların bakımı geleneksel aile yapısı içinde sonraki neslin görevidir, ulus-devlet yapısı içinde bu görevi üstlenecek sosyal kurumlar ya oluşmamış yada son derece yetersizdir. Ay-

rica küreselleşme sürecinde ulus-devlet bu işlevlerini de giderek yitirmektedir. Bu nedenlerle hızlı ve yoğun göç yaşayan toplumların yaşlılarında da ciddi boyutta genel sağlık sorunları ve ruh sağlığı ile ilgili problemler oluşacaktır.

Her olguda olduğu gibi küreselleşmenin de olumsuzluklar yanı sıra olumlu katkıları da olmaktadır. İletişim-Bilişim devrimi ile ortaya çıkan bu son küreselleşme insan hakları ve demokrasi kavramlarını tüm dünyaya yayma ve öğretme işlevini de üstlenmektedir. Bu sayede özellikle doğulu medeniyetler ülke yönetimindeki kadrolar çok istemese de küresel güçlerin ve her ülke kendi halkının baskısıyla “insan hakları ve demokrasi “ kavramlarını benimsemeye, vatandaşlık bilincini oluşturmaya mecbur kalmaktadır. Bu değişim aynı zamanda bireyleşme ve sorgulayabilmeyi de desteklemekte, bilimsel düşünce tarzının tüm insanlar tarafından öğrenilmesi ve kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Batılı ülkeler dışındaki pek çok ülkede başlangıçta bu değişim kuşaklararası çatışmaları arttırsa da en fazla ikinci nesli takiben sorgulayabilme ve bilimsel düşünce sistemi sayesinde umut ediyorum ki; bu toplumlar genç ve dinamik insan varlıkları nedeniyle durdurulamayan hızlı bir gelişim ve üretim sürecine girerek daha yüksek bir yaşam kalitesine ulaşacaklar ve böylece sağlık sorunları daha az olacak, bunlar da şimdilerden çok daha kolay çözülecektir.

Yine küreselleşme ve kültür eşliğinde psikiyatri ve psikopatolojiyi ele aldığımızda psikiyatrik tanı ve tedavi yaklaşımlarının değişik kültürlerde oldukça farklı olabileceğini görmekteyiz. Bu konuda da küreselleşmenin iletişimi artırarak psikiyatri ve psikopatolojiyi zenginleştirdiğini ve yeni bakış açıları getirdiğini görüyoruz. Dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan insanlarda, bilhassa batılı olmayan kültürlerle ait olan yaklaşık %80 oranındaki nüfusun örneğin depresyonu bir çökkünlük hissinden farklı olarak daha çok bir boşluk hissi, ruh kaybı fikrinin bedensel eşi olarak yaşamaları olasıdır. DSM-IV’te tanımlanan tüm erişkin ruh hastalıkları arasında, organik beyin bozuklukları ve madde kullanımı dışında, sadece dördünün dünya çapında yayılma gösterdiği hakkında inandırıcı kanıtlar vardır: şizofreni, bipolar bozukluk, major depresyon ve panik anksiyete, obsessif-kompulsif bozukluk ve bazı fobileri içeren bir grup anksiyete bozukluğu. Geri kalan kategoriler ise Kuzey Amerika ve Avrupa’ya özgüdür. Örneğin anoreksiya nervoza ince kadın bedenlerini güzel, cinsel olarak arzulanır ve ticari açıdan önemli kabul eden günümüz batı toplumlarında gözlenir. Japonya, Tayvan ve Hong kong’un batılılaşmış üst orta sınıfı dışında Asya’da anoreksiya nervosa görülmez. Şizofreni de farklı kültür ve coğrafi bölgelerde farklı tipler daha yoğundur. Hindistan, Madras’da şizofrenlerin %20-25 kadarı katatonik iken, batıda hemen hiç yoktur. Japonya’da şizofreni tanısı ile hastaneye yatanların yarısından fazlası hebefreniktir. Dünya sağlık örgütünün çeşitli geniş çaplı çalışmaları şizofreninin başlama yaşı ne

olursa olsun, fakir ülkelerde sınırlı sağlık hizmetlerine karşın aile ve toplumların daha iyi destek sağlaması nedeniyle daha az ciddi ve daha iyi bir seyre sahip olduğunu göstermiştir. Bugün bu etkileri daha iyi saptamak ve sonuçları batıda şizofreni tedavisini geliştirmekte kullanmak için araştırmalar sürdürülmektedir. Ayrıca bu kültürel psikiyatri yaklaşımı sonucu özellikle göçler sonucu farklı kültürel kökenli insanların batıda ya da batılı terapistlerce yerel bölgelerde verilecek ruh sağlığı hizmetlerinin daha insancıl, daha doğru ve daha yararlı olacağını umabiliriz.

KAYNAKLAR:

Başkaya F. Küreselleşme mi, Emperyalizm mi? Piyasacı efsanenin çöküşü, Ütopya yayınları, Ankara. 1999.

Bibeau G. Cultural Psychiatry in a Creolizing World; Questions for a new Research Agenda. *Transcultural Psychiatry* 34 (1):9-41. 1997.

Bauman Z. Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. Çev. Yılmaz A. Ayrıntı yayınları, İstanbul. 1999

Bauman Z. Siyaset Arayışı, Çev. Birkan T. Metin Yayınları, İstanbul. 2000.

Bulaç A. Dinlerin Siyasallaşması, yeni Şafak, 14, 5. 1997

Dura C. Bilgi Toplumu. Kültür Bakanlığı yayınları, İstanbul. 1990.

Giddens A. Mahremiyetin Dönüşümü Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm. Çev: İdris Şahin Ayrıntı yayınları, İstanbul. 1996

Huntington S. Medeniyetler Çatışması, Der., Murat Yılmaz, Ankara:Vadi Yayınları. 1997

Keyman EF, Sarıbay AY(Derleyenler). Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam Türkiye Üzerine Yansımalar. Vadi yayınları I. Baskı Ankara. 1998.

Kirmayer LJ and Minas H. The Future Of Cultural Psychiatry An International Perspective *Can J Psychiatry*, 45: 438-446. 2000.

Kleinman A. Kültür DSM-IV İçin Neden Önemlidir? Kültür ve Psikiyatrik Tanı DSM-IV Bakış Açısıyla (içinde). Ed. Mezzich JE. Kleinman A. Fabrega H. Jr. Parron DL. Çev. Tüzer TT. *Compos mentis yayınları Ankara. s. 15-28. 1997*

Kleinman A. The transformation of everyday social experience; What a mental and social health perspective reveals about Chinese Communities under global and local change. *Cult Med Psychiatry*, 23: 7-24. 1999.

Kongar E. Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul. 2001.

McRobbie A. Postmodernizm ve Popüler Kültür. Çev. Almla Özdek. Sarmal yayınevi. İstanbul. 1999

Sayar K. Kültür ve Psikopatoloji. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni* 8(3) :176-180, 1998.

Sayar K. Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları. Karizma dergisi, sayı:7 2001. (www.karizmadergisi.com).

Sayar K. Psikiyatri ve Kültür, İnsan yayımları, İstanbul. 2000.

Sungur MR. Yarının Dünya Düzeni, e yayımları İstanbul. 2002.

Ulagay O. Küreselleşme korkusu, Timaş Yayınları, İstanbul. 2001.

Ziyalar A. Sosyal Psikiyatri, Çevik Matbaacılık, İstanbul. 1999.

KÜRESELLEŞME VE SOSYAL DEĞİŞME

*Celalettin İcmeli**

Yaşanmakta olan küreselleşmenin kapsamı ve geleceği konusunda bir konsensüs sağlanmış değildir. Ancak bu konuda tek bir küresel uygarlığa doğru gidişi savunan ve bu gidişin durdurulamayacağını ileri sürerek aşırı küreselleşmeciler kadar, küreselleşmenin ülkeler için ve dünya boyutunda eşitsizlikleri artıracığı, zengin ve yoksul arasında gelir uçurumları yaratacağı konusunda karşı çıkanlar ile küreselleşmenin çok boyutlu değişim ve dönüşüm süreci yaşadığı bu karmaşık sürecin şimdiden kestirilemeyeceğini savunanlar bulunmaktadır. (Ulugay 2001).

Kongar, küreselleşmenin üç boyutta gerçekleştiğini belirler. Birinci olarak ABD'nin dünya üzerindeki egemenliği, bir bakıma jandarmalığını yaptığı **siyasal boyut**. İkincisi; uluslararası sermayenin egemen olması, hatta bu sermayenin büyük bir bölümünün Amerikanın olması gerektiği **ekonomik boyut**. Üçüncü boyutu ise bütün dünyada insanların aynı yiyecek ve giyeceklerle başlatılan tek düze bir tüketim toplumu yarattıktan sonra, her bir ayrı kültür grubunun ait olduğu örfünü, edebiyatını, sanatını, dilini, müziğini, ahlakını, estetik değerlerini etkileyecek tek düze bir tüketim kültürünün egemenliğinde yerel ve ulusal kültürlerin zayıflamasını sağlayan **kültürel boyutu**'nun olduğunu ifade eder (Kongar, 2001; Dura, 1990).

Yirminci yüzyılın sonunda yaşadığımız dünyayı farklı olarak algılayan Sosyolog Anthony Giddens, küreselleşmeyi ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel çok boyutlu bir olgu olarak görür. 1960'lardan sonra iletişimdeki hızlı gelişmenin dünyanın her yanıyla anında iletişim kurulması, haber ve bilgilerin daha çabuk aktarılmasını sağladığını, bu durumun zengin ve yoksul herkesin yaşamını değiştirdiğini belirtir.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Tıp Fakültesi Psikiyatri AD. 1945'de Malatya'da doğdu. 1971 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Sosyoloji ve Psikiyatri alanında da sertifika aldı. 5 yıl Öğretmen Lisesinde yöneticilik ve öğretmenlik yaptı. 1976 yılında Elazığ'da Fırat Üniversitesinde 2 yıl Veteriner Fakültesi Sekreterliği ve Üniversite Genel Sekreterliği, 1978'de F. Ü. Edebiyat Fakültesi Psikoloji Asistanlığı, 1982'de klinik alanda doktora yaptı. 1987'de Yardımcı Doçent oldu. 1997'den beri Düzce Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD'da Klinik Psikolog olarak görev yapıyor. 1989'da bir yıl İngiltere'de Swansea Üniversitesinde misafir öğreti üyesi olarak bulundu. Fakülte Yönetim Kurulu Üyeleri, FÜKÇAM (Fırat Üniversitesi Keban Çevre Araştırmaları) Müdürlüğü, Türkiye Sigara ve Zararlı Madde Bağımlılığıyla Mücadele Derneği'nin kuruluş ve yönetiminde bulundu. Türk Psikologlar Derneği üyesi, Düzce Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı Koruma Derneği yönetiminde halen görev yapmaktadır. Evli ve 2 çocuk babası.

(Giddens 2000; Erkan 1994) Keller'de, küresel kültürü taşıyan iki önemli aracın "bilgisayar ve iletişim teknolojisi" olduğunu, küresel iletişim ağıyla coğrafyanın yakınlaştığını, medyaya büyük ölçüde bağımlı olduğumuzu söyler (Keller, 1999). Bu küresel taşıyıcıların toplumlarda gerçek bir refah düzeyini sağlayayıp sağlayamayacağı ya da ülkelerin ulusal kimliklerini silip götüreceğine kuşkuyla bakılmaktadır.

Küreselleşme bazı ülkelerin toplumsal bütünlüğünü tehdit etmekte, yetersiz beslenme ve işsizliğin yaygınlaşması ile birey ve aile düzeyinde psiko-sosyal sorunlar yaratmaktadır. (De Beonist, 1996). Aslında bir toplumun başarılı bir değişim yapabilmesi için değişimin yavaş olması, daha sonra da toplum tarafından benimsenmesi gerekir. Gelecekte insanı bekleyen en büyük tehlikelerden biri, insanı robotlardan ayıran duygusal davranış kalıplarının yok olacağıdır. (Sungur 2002) Duygusal açlık toplumu bunalıma götürmekte ve ruh sağlığını bozmaktadır.

Küreselleşmenin dünyayı melezleştirdiğini söyleyen Bibeau'da antropolojinin klasik bir çalışma ve araştırma alanı olduğunu, artık soyutlanmış yerel kültürü bulmanın zor olduğunu belirtir (Bibeau, 1997). Küresel sosyal değişimle birlikte sosyal sorunlar yoğunluk kazanmakta, sokak şiddeti, alkol ve madde kötüye kullanımı, aile içi şiddet artmakta, buna bağlı depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ile intiharlar artmaktadır (Kleinman 1999).

AİLE ÇÖZÜLÜYOR,

KONUT TİPİ DEĞİŞİYOR,

VE GÖÇ ÇOĞALIYOR.

Bugün ABD'de ve Avrupa ülkelerinde boşanmalar çoğalmakta, her dört evlilikten biri boşanma ile sonuçlanmakta, buna bağlı yeniden evlenmeler artmakta, evlilik kurumunun stabilitesi kaybolmaktadır. Yine bu ülkelerde doğum oranları çok düşük olup, doğumların üçte biri de evlilik dışı olmaktadır. Cinsel özgürlük anlayışı ön plana çıkmakta, 13-19 yaş arası suç oranı atmakta, her 12 kişiden birinin psikiyatrik tedavi gördüğü istatistiklerden anlaşılmaktadır.

Bütün bunlar aile kurumunun bozulduğunu göstermektedir (Ziyalar, 1999). Bu parçalanmış ve olumsuz aile yapısı anne-baba-çocuk ilişkisini de zedelemekte, geleneksel aile yapısının çökmesi ve küreselleşme ile "tek kültürçülük" homojen olarak yayılmaktadır.

Bugün dünyada özellikle doğulu medeniyetlerde boşanmaların daha az olduğu bilinmektedir. Doğulu medeniyetlerde geleneksel aile yapısı içerisinde aileyi kurmak ve varlığını sürdürmek kutsal bir görev olarak kabul edilir. Benzer bir yapıya sahip Türk toplumunda da aile bütünlüğü çok

önemli olduğundan boşanmalar daha az olmakta, çocukların ruhsal, duygusal bütünlüğü zedelenmemektedir. Geleneksel aile yapısından çekirdek aileye geçiş sürecinde genç kuşağın evden ayrılmaları yaşlı anne-babalarda yalnızlık sendromu yaratmakta, gençlerde de intiharlara varan girişimler görülmektedir (Ziyalar, 1999).

Sanayi toplumunun yaşandığı günümüzde insanoğlu gündüzleri işyerinde makinalarla, akşamları da evinde bilgisayar ve televizyon ile başbaşa kalmaktadır. Bu durum insan insana ilişkileri bozmakta, duyguları köreltmekte, aile içi iletişimi zayıflatıp, aile bireylerini yabancılaştırmaktadır. Ayrıca ücret düşüklüğü insanları ikinci bir işte çalışmaya zorlamakta, dışarda uzun süre mesayi yapan insan evde eşi ve çocuklarına gerekli zamanı ayıramamaktadır.

Son yıllarda yaşanan körfez savaşı, Kosova, Arnavutluk, Ürdün, Filistin ve Afganistandaki savaş patlamalarından sonra bu ülkelerin tehdit altında bulunması kişiler üzerinde Psikolojik konfüzyon, dezoirentasyon, kronik ve akut panik reaksiyonlar yaratmış, toplu göç yapanların inanç sistemleri ve gelenekleri kaybolmuştur (Ziyalar, 1999).

Ülkemizde de depremlerden sonra, terör nedeniyle ve baraj istimlakları sonucu göçler yaşanmıştır. Göç sonrası özellikle yaşlı kuşak yeni yere adapte olamamış, yalnızlık yaşamıştır. Yer değişikliği çocuklarda da okul başarısızlığı ve uyumsuzluklara neden olmuştur.

Türk toplumunun geleneksel konut tipi tek yada iki katlı cumbalı evlerdir (Safranbolu, Anadolu evleri). Bu ev tipinde ekseri girişte avlu, kiler, mutfak, oturma odası, üst katta da yatak ve misafir odası bulunmaktadır. Misafirin ağırlandığı oda cumbalı her iki taraftan manzarayı seyreder, iyi döşenmiş bir konumdadır. Yüksek tavanlı yüklük ve dolapları olan, ahşap malzemenin hakim olduğu evler sıcak bir görünüm arzietmekte, pencere ve balkonlardan çiçekler sarkan, komşuluk, ahbablık ilişkilerinin yoğun yaşandığı ev tipleridir. Bu nedenle Türk toplumu karakterize edilirken "misafirperverlik" olumlu bir özellik olarak anılır (M. Tezcan 1987). Burada modern Psikiyatrinin yapmak istediği sosyal iletişim ve sosyal destek kendiliğinden oluşmaktadır.

Ülkemiz sanayi toplumuna geçerken özellikle büyük kentlerde sosyal konut olarak apartman tipini benimsemiştir. Bir- iki köyü barındıran bu konutlarda yaşayan insanlar ancak asansör ve merdivenlerde karşılaşmakta, birbirlerini tanımamaktadırlar.

Bugün metropolitan kentlerde yoksulların gösterileri, polis çatışmaları, futbol fanatiklerinin saldırıları, şehirlerin kirlenme ve trafik sorunları, dünyanın aksine zenginleri şehir dışına, ev ve arabasını güvenlik sistemleriyle koruyup oturmasına sevk etmiştir.

Nüfus artışının yoksul ülkelerde daha çok olması batı ülkelerine kitlesel göçü artırmıştır. Bu insanlar gittikleri yerlerde işsizlikle karşılaşmakta, sorunlar yaşamaktadırlar.

Toplumdaki hızlı ve teknolojik değişimler insan ihtiyaçlarında büyük değişimler yapmakta, büyük kent yaşamında yabancılaşma tehlikesiyle karşı karşıya gelen modern insan, kendisine yeni bir benlik, ait olduğu yakın bir grup aramaktadır. Toplumun gerçekleriyle başa çıkamayan, çalışmaya, aile kurmaya, sanayi ve toplum değerlerine karşı çıkan yeni bir “karşit kültür” oluşmakta, hippie, metalist, satanist ve yeni dinler, felsefeler oluşmakta, eşcinsellik ve cinsel özgürlükler normal kabul görmeye çalışılmaktadır.

Küreselleşme, ailenin çözülmemesini, konut tipi ve kentleşmedeki kargaşayı ve göçleri önleyebilecek mi? Küreselleşme, ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlarken, refah düzeylerini yükseltmek isterken, onların ulusal kimliklerine, kültürlerine, dil, din ve milliyet duygularına saygı duyacak mı?

ULUSAL KİMLİK NE OLACAK?

Kültürün davranışı etkilediği ve ona yön verdiği bir gerçektir. Her ülke insanının kalıplaşmış davranışları vardır. Bunlar kişinin dilinde, adetlerinde, moda kavramında, dış görünüşünde, etkili olmaktadır (Ziyalar, 1993) Kültürün sosyalleşme aracılığıyla kişiyi biçimlendirdiğini ileri süren Kağıtçıbaşı, insanın sosyalleşmesinde toplumun bütün fertlerinin belirli sosyo-kültürel normlara ve beklentilere uyma davranışı gösterdiğini, bireylerin ortaklaşa sahip olduğu bir ortak kişilik, yani “ulusal karakter” oluşturduklarını belirler (Kağıtçıbaşı, 1976). Lambert’de kişiliğin kültür bütünlüğü içinde oluştuğunu açıklar (Lambert 1971).

Bir milleti diğer milletlerden ayıran dil, edebiyat, tarih, sanat, folklor gibi kültür unsurlarıdır. Ulusların kültür değerlerinin yaşatılmasında, gelecek nesillere aktarılmasında sözlü ya da yazılı gelenekten yararlanır. Özellikle halk kültürünün özelliklerinden sayılan türkü, ağıt, mani, halk hikayeleri, atasözleri ve deyimler önceleri sözlü aktarma yoluyla yaşatılmış daha sonra toplumların çoğu tarafından yazıya geçirilmiştir.

GLOBALLEŞEN DİL?

Dil toplumun duygu ve düşüncelerinin ifade tarzıdır. Türk toplumunun dili orhun kitabelerine dayanır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi dil türkçe olmamasına karşın Anadolu halkı yüzyıllarca türkçeyi konuşmaya ve korumaya devam etmiştir. Cumhuriyeti takiben latin harfleri ve türkçe kabul edilmiş ancak son birkaç on yılda yoğun iletişim ve küreselleşmenin etkisiyle türkçede hızlı bir tahribata uğramıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle markalara dayalı gıda ve giyim eşyalarından başlayarak türkçemizde ciddi değişiklikler olmaktadır. Bu değişim hızla sanat, edebiyat ve muhtemelen folklorde de kendisini gösterecektir. Bu kültüre saldırıyı daha önce yaşamış olan Fransa ulusal dilini korumak için bir yasa çıkarmak zorunda kalmıştır. Bunun tarihtede örnekleri vardır. Örneğin Karamanoğlu Mehmet Bey'de 11 yy'da türkçe konuşulması konusunda bir ferman hazırlamıştır. Günlük yaşamımızda farkında olmadan oldukça sık kullandığımız türkçe kökenli olmayan kelimelere örnekler verecek olursak;

Dublex, triblex, antre,

Portmanto Gardrop

Galeria, plaza, market, cafeshow, bijuteri, kuaför, showroom, cafeterya, restaurant, fastfood, adison, ordövr, adisyon

Platform, panel, sempozyum

Ganyan, toto, loto, sörf, ski, paten

Metropol, megakent

Viyadük

Welcome-Goodbay

Bay-bay, goodby, hello-çüss

Comunication, flashaber, talkshow

Printer, computer, internet, e-mail, disket, mause, kleveye, CD, VCD, player

Mikro, makro, mega, hipo, hiper, large

Body-bodyguard

Blender, mikser

Short-Tshort, dopies, switshort, Bulijejan, fötr, kot, simokin, safari, Anorak

Hamburger, chizburger, pizza, spagetti, şinitzel, popcorn, pudding

Nostalji, naturel, final, start, cross, prestij'i sayabiliriz.

Sinanoğlu, dili yok olan milletlerin sahneden silindiğini, eğitimde milli dilin kullanılması gerektiğini, anaokuluna kadar yabancı dilin inmesi halinde bir buçuk nesil sonra (İngilizlerin İrlanda da yaptığı gibi) ana dilin yok olacağını ifade etmektedir. Dil değişince bütün geleneklerin, göreneklerin gideceğini, dili giden kimsenin artık kendi milleti gibi düşünmeyece-

ğini, her dilde sözcüklerin bir çağrışımı olduğunu, bunların kültüre göre değiştiğini ifade eder(Sinanoğlu,).

Globalleşme de harplerin olmayacağı, sınırların olmayacağı, herkesin aynı dili konuşup, kardeşçe yaşayacağı felsefesi hakim olmasına karşın, dilimizdeki hızlı tahribatın ortada olduğu açıktır. Dilin en önemli öğeleri olan ve toplumun geçmişten geleceğe bilgi ve deneyimlerini aktarmasını sağlayan atasözleri ve deyimler bize bu konuda ipuçları vermektedir.

Atasözleri, halkın asırlar boyu karşılaştıkları olaylardan ve tecrübelerden ortaya çıkan, benimsenen, sonraki nesillere devredilen sözlerdir (Kurt, 1991). Türk halkı sosyal yaşayışında bazen bir durumu uzunca anlatmak yerine, mevcut durumu bir atasözü ile ifade eder. Atasözü geniş ölçüde sosyal gerçekleri, insanların subjektif dünyasını ortaya koyar (Turgay, 1997).

Francis Bacon'da bir milletin zekasının, fikir kıvraklığının, ruhsal yetenek gücünün atasözlerinden belli olduğunu söyler (Eyüpoğlu, 1973). Köknel ve Yörükoğlu eserlerinde bazı psikolojik unsurları açıklamada atasözlerini kullanır. (Yörükoğlu, 1986; Köknel, 1986). Bireyin değişmesinde, kişiliğin gelişmesinde, davranış ve ilişkilerine önem verilmesinde geleneksel kültürün, aynı uyma davranışlarının istendiği görülür (Baymur, 1981; Gençtan, 1986).

Biz burada büyük bir geçmişi, hayat deneyimi olan Türk insanının kullandığı Atasözleri ve deyimlerle, ulusal kimliğini nasıl ifade ettiğini, psikolojik unsurları açıklamada hangi sözleri kullandığını ortaya koyarak tanıtmaya çalışacağız.

Atasözlerinin psikolojik bir yaklaşımla incelenmesi psikolog, danışman ve ruh hekimlerine ışık tutmaktadır. Doğru bir tanı için sosyal sistemi, kültürel geleneği iyi tanımak gerekir. Atasözlerinin ifade ettiği anlamlar açısından bireyin gelişimi, davranışları, kişisel ve sosyal ilişkileri, eğitimi değerlendirilmeye çalışılır.

Dilin en önemli elemanlarından olan atasözleri ve deyimler o toplumun geçmiş birikim ve deneyimlerini özetleyen ve sonraki nesillere kolayca aktarılmasını sağlayan ve toplum bireylerinin kendi aralarında daha yoğun ve derinlikli iletişimini kolaylaştıran faktörlerdir. Dilin yozlaşma sürecinde o toplum bireylerinin bu derinlikli iletişim ve birikimlerini gelecek nesillere aktarabilme yetisinde önemli kayıpları olacaktır.

Toplumumuzda atasözleri ve deyimlerin girmediği hemen hiçbir sosyal iletişim ve etkileşim alanı yoktur. Bazı alanlarda örnek verelim.

-Çocukların yetiştirilmesi, çocuk-aile bütünlüğünün korunması ile eğitimi konusunda;

“Çocuk güle benzer bakarsan açar, bakmazsan solar”

“Çocuk evin neşesidir”

“Çocuk evin ocağıdır”

“Demir tavında dövülür”

“Çocuksuz ev boş ambara benzer”

“Ağaç yaşken eğilir”

-Çocuğun anne ile özdeşimini belirleyen konuda;

“Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al”

“Üzüm üzüme baka baka kararır”,

“Aslı ne ise neslide o dur”

-Psikolojik danışma ve yardım alma ve dostluk konusunda;

“Derdini söylemeyen derman bulamaz”

“İnsan söyleşe söyleşe, hayvan koklaşa koklaşa”

“Danışan dağı aşmış, danışmayan yolu şaşmış”

“Dost kara günde belli olur”

-İnsan ilişkilerine dostluğa, sevgiye, hoşgörüye önem verilmesi konusunda;

“Gönülden gönüle yol vardır”

“Komşu komşunun külüne muhtaçtır”

“Sana taşla vurana, sen aşla vur”

-Kişilik yapılarının yansıtılması konusunda;

“Herkes kerameti kendinde bilir”

“Nalını keseri gibi kendine yontar”

Atasözleri ve deyimlerin yanı sıra deyişlerde kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde toplumumuzun yetiştirmiş olduğu Karacaoğlan, Yunus, Pirsultan, Mevlana ve Aşık Veysel gibi düşünürler bilgi ve deneyimlerini toplumun bireylerine anlatma ve aktarmada deyişleri kullanmışlardır. Böylece bu düşünürlerin işlediği; iyilik, sevgi, hoşgörü, insan ve Tanrı aşkı gibi değerlerin nesiller boyu öğrenilmesi ve kalıcılığı sağlanmıştır.

Batı medeniyeti ve küresel güçler küreselleşmeye bağlı olarak diğer alanlarda olduğu gibi doğulu ve güneyli kültürlerin kendilerine ait yerel yada evrensel kabul edilen dinlerinin zayıflatılmasını amaç edinmişlerdir.

Bunun içinde halen aktif olarak hem değişik iletişim yöntemlerini, hemde ekonomik ve siyasal güçlerini kullanmaktadırlar(Ziyalar 1999). Misyonerlik faaliyetleri ile dünyanın değişik bölgelerinde hristiyanlığı yaymaktadırlar. Örneğin uzak doğuda Kore ve Japonya’da bu oran hızla artmaktadır.

Tarihte olduğu gibi bugünde din doğru insanların elinde ahlaki olgunlaşma, manevi barınma, barış, sosyal dayanışma, özgürlük, kalıtım ve karşılıklı diyaloga dayalı bir değerdir (Bulaç 1977). Ancak küresel güçler “doğru insan” kavramından uzak bir şekilde, dinler arası yarışma ve çatışmayı oluşturacak şekilde davranmaktadırlar.

Küreselleşme, ulus devletin dil-tarih ve kültür değerlerinin korunmasını üstlenmektedir. Küreselleşme yolunda olan ülkeler mikro-milliyetçilik ve mikro-dincilik gibi egemenlik haklarını uluslar arası kuruluşlara devrederek ulus-devlet modelini erozyona uğratmaktadır. Bundan amaç küresel güçlerin, ulus aşırı şirketlerin çıkarlarını en üst düzeyde sağlamak ve korumaktır. Bunun içinde ulusların kimliğini oluşturan dil, tarih, sanat, edebiyat ve diğer kültürel faktörlerin hızla yozlaştırılması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Belirli sosyo-kültürel normlara uyma davranışı sosyalleşme sürecini meydana getirdiğine göre, bir toplumun bütün bireylerinden aynı uyma davranışları gözlenir. Böylece her kültür diğerinden farklıdır. Şayet o ülke yeni bir toplum değilse geçmişinden getirdiği kültürel miraslar vardır. Çocuğun cinsiyetine göre giydirilmesi, dinsel törenler, isim verilmesi, sünnet ediliş edilmemesi, verilen terbiye o ülkenin “çocuk yetiştirme tarzı” ile ilişkilidir. Türk toplumunda çocuğa gösterilen ilgi ve yakınlık çocukla ebeveyn- toplum ilişkilerinin sağlam kalmasında etkili olmaktadır.

Endüstrileşmenin neden olduğu sorunlardan biride insanların ibadet yaptığı yerlerden, ata mezarlarından ayrı kalmalarıdır. Yeni yerleşim yerlerinde gerekli ibadetleri yapamayanlar kendilerini korumasız olarak hissetmekte, hatta bu değerleri yerine getiremediği için anxiety ve agressivite ortaya çıkmaktadır.

Bugün modern ve sanayi toplumları her ne kadar dini göz ardı ediyor gibi görünse de misyonerlik faaliyetleri ile kendi dinlerini yaymaya çalışmaktadır. Bazı kimselerin özel ve üstün birtakım vasıflara sahip olduğu fikri bugün dahi çok modern toplumlarda rastlanan bir inanç şeklidir. Nitekim katoliklerin büyük çoğunluğu ölen son papanın İsa’yı gördüğü ve konuştuğu fikrine inanmaktadır. (Ziyalar, 1999)

MacCurdy ve Lewis, her kültürde doğum, sünnet, aileye bağlılık, çocuk yetiştirme, yas tutma ve dini gelenekler konusunda davranış modellerinin oluştuğuna dikkat çekmiştir. Musevilerde ve Hristiyanlarda sevilen birinin kaybedilmesi sonucu yas tutulduğunu belirten işaret ve kıyafetlerin giyildiğini, genç yaşta dul kalanların parmaklarında eşlerinin yüzüklerini

taşdıkları, evde müzik çalınmaması ve bazı yemeklerin yenmesi gereği bugün dahi uygulanmaktadır (Ziyalar, 1999).

DİN VE MİLLİYET (ULUS) DUYGUSU KAYBEDİLİYOR

Türk toplumu 11. yy'da İslamiyeti; dolayısıyla tek Tanrılı dini kabul etmiş ve gereklerini yerine getirmiştir. Ancak hiçbir dönemde işgal ettikleri yerlerde insanların inançlarına karışmamış, ibadetlerinde özgür bırakmıştır.

Oysaki bugün emperyalizmin savunucuları küresel pazarda kapitalizmi bir dünya dini haline getirirken, ulusların kültürel değerini hiçe sayıp dilini, musikisini, sanatını, ahlakını, estetik değerlerini değiştirmeye çalışmaktadır (Dura, 1990).

Ancak şunu unutmamak gerekir ki hiçbir zaman tek bir millet bütün dünyaya hakim olmayacaktır. Çünkü insanların ve milletlerin en çok nefret ettikleri şey esarettir (Arsal, 1972). Nitekim tarihte bazı uluslar siyasi bağımsızlıklarını kaybedip, dillerini unutmalarına rağmen ulusal özelliklerini koruyup bağımsızlıklarını yeniden elde etmişlerdir (Arsal, 1972). Örneğin yahudiler M. Ö. 1055'den beri juda ve İsrail krallıklarından sonra Filistinde yeniden dünyaya yayılmış, 19 yy'da milliyet duygusu ağır basarak "siyonizm" adı ile Amerikan yahudilerinin yardımıyla 1948 yılında Filistin'de tekrar yahudi devleti kurmuşlardır. Yahudi milletinin ikibin yıl uyanık kalmasında yazılı edebiyatlarının rolü olmuştur (Arsal, 1972).

Tarihte Mussalini, Habeşistan ile ilgilenmiş ise de yaşatmak için değil, siyasi varlığını yok etmek için uğraşmıştır. Yüzyıl önce sistemli çalışması sayesinde Japonya dünyanın medeni devleti olmuştur. Bunu diğer milletlerin yardımıyla değil, milliyetçilik görüşü ile gerçekleştirmiştir. Bunu bir gericilik sayıyorduk bugün belki de bir devletin sömürgesi olacaklardı.

Bugün milletlerarası işbirliğiyle beraber, her milletin kendi için çalışması, kendi kaynak ve imkanlarıyla kalkınması, yardımı kendisinden beklemesi gerekir (Arsal, 1972)

Küreselleşme süreciyle birlikte genel olarak ulus devletlerin "sosyal refah devleti" anlayışının kan kaybettiği tartışma konusudur. Dünyanın en zengin üç adamının servetinin dünya nüfusunun üçte birinin gelirinden fazla olması bunu göstermektedir (Başkaya, 1999).

Bir ulusu yaşatan ve kişilik sahibi kılan en önemli unsurun milli kültür olduğu, milli kültürün milli bilinci yaşattığı, bu bilinci kaybedenlerin teknolojiye ileri gitseler dahi benliklerini ve geleceklerini koruyamayacaklarını Atatürk ifade etmiştir (Nutuk, 1924).

Küreselleşme, ulus devletlerin dil, tarih ve kültür değerlerinin korunmasını üstlenmemektedir. Bu nedenle ulus devletler dejenere olmadan bu

kültür değerlerini korumalıdır. Türkiye dünyada ulus devlet olarak laik, demokratik, sosyal, hukuk devleti modelini savunmaya devam edecektir. Ayrıca küreselleşme, çocukların, özürülülerin, yaşlıların, iş bulamayanların nasıl yaşayacaklarını da çözmekte, sosyal güvenlik ve refah sorunlarının çözümünü yine ulus devlete bırakmaktadır.

Küreselleşme yolunda olan ülkeler mikro-milliyetçilik ve mikrodincilik gibi egemenlik haklarını uluslar arası kuruluşlara (Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliğine) devrettiği taktirde ulus-devlet modelini erozyona uğratabilecek, böylece küreselleşme sonuçta ulus-devlet modelini zayıflatıp ortadan kaldıracaktır.

Her ne kadar sosyal güvenlik sistemleri bireye güven verebilse de sevgiyi, mutluluğu, duygusal beslenmeleri çoğu kez veremez. Gelecekte insanı bekleyen en büyük tehlike duygusal davranış kalıplarının yok olmasıdır. Böylece sanayileşmeden vazgeçmeksizin bilgi toplumunun özelliklerini kazanırken batının davranış modellerini süzgeçten geçirerek “ulusal kimlik” saygımızı zedelemekten ve taklitçilik yerine bilinçli çalışma ile globalleşen dünyada yerimizi almak zorundayız.

KAYNAKLAR:

Arsal S M (1972). Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, Ötüken Yayınları, İstanbul

Başkaya F. (1999). Küreselleşme mi, Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü, Ütopya Yayınları, Ankara

Bauman Z. (2000). Siyaset Arayışı, Çev. Birkan T. Metin Yayınları, İstanbul

Baymur F (1981). “İnsan İlişkilerinde Sunum ve Eğitimde İnsancı Yaklaşım. Milli Eğitim Dergisi Aralık, 1981, 35

Beck. U (1992). The Risk Society: Towards Another Modernity, Sage, London.

Bibeau. G (1997). Cultural Psychiatry In A Creolizing World; Questions For A New Research Agenda. Transcultural Psychiatry 34 (1):9-41

Bulaç A (1997). Dinlerin Siyasallaşması, Yeni Şafak, 14. 5. 1997

Cüceloğlu D (1961). “Statik Ve Dinamik Yüz İfadelerinin Tefsiri” Tecrübi Psikoloji Dergisi, İstanbul, 1961 Cilt:3 S:33-34

De Beonist. A. (1996). Confronting Globalization. Telos, 108:117-138

Desjarlais R, Eisenberg L, Good B And Kleinman A (1995) World Mental Health. Problem And Priorities İn Low-Income Countries, Oxford University Press. New York

Dura C (1990). Bilgi Toplumu, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara

Erkan. H(1994). Bilgi Toplumu Ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Eyüboğlu E. K (1973). 13. Yy'dan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul

Fromm E (1987). Sevgi ve Şiddetin Kaynağı, İstanbul

Geçtan E (1986). İnsan Olmak, Adam Yayıncılık, İstanbul

Giddens. A. (1996). Mahremiyetin Dönüşümü Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm. Çev: İdris Şahin Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Giddens. A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya (Run A Way World) Çev:Osman Akınhay Alfa Yayınları, İstanbul

Kağıtçıbaşı Ç (1976). İnsan ve İnsanlar, Sevinç Matbaası, Ankara

Kellner. D. (1999). Globalization And Postmodern Turn Www. Gseis. Ucla. Edu/Courses.

Kirmayer Lj Ve Minas. H (2000). The Future of Cultural Psychiatry An International Perspective Can J Psychiatry, 45: 438-446

Kleinman A. (1999). The Transformation Of Everyday Social Experience; Nhat A Mental And Social Healt Perspectin Reveals About Chinese Communities Ender Global And Local Change. Cult Med Psychiatry, 23:7-24

Kleinman A (2001). A Psychiatric Penspective on Global Change, Harv Rev Psychiatry, 9 (1):46-7

Kongar E (2001). Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitabevi İstanbul

Köknel Ö (1986). İnsanı Anlamak, İstanbul

Kurt İ (1991) Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Lambert N. N (1971). Cross-Cultural Backgrounds To Personality Development And Socialization Of Agression. Finding From The Six Culture Study.

Atatürk MK (1975)., Nutuk Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,

Sayar K. (2000). Psikiyatri ve Kültür, İnsan Yayınları, İstanbul

Sayar K. (2001). Benliğin Dönüşümü, Kaşgar, 19:104-112

Sinanoğlu Oktay (2002). "Bye-Bye" Türkiye, Otopsi Yayınevi, İstanbul

Scheper-Hughes. N (1995). Hungry Bodies, Medisine And The State: Toward A Critical Psychological Anthropology (In) Cambridge University Press. Cambridge

Sungur M R (2002). Yarının Dünya Düzeni, E Yayınları İstanbul

Öztürk M. O (1990). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, Evrim Basım, İstanbul

Tan H (1986). Psikolojik Yardım İlişkileri, Danışma ve Psikoterapi. M. E. B. Yayınları, İstanbul

Tezcan M (1974) Türklerle İlgili Kalıp Yargılar ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme. Ankara Üniv. Eğt. Fak. Yayınları. Ankara

Turgay A (1977). “Psikoloji, Psikiyatri ve Atasözleri” Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri. Türk Halkbilim Toplu- luğu Yayınları, Ankara

Ulugay O (2001). Küreselleşme Korkusu, Timaş Yayınları, İstanbul

Vardar B. K. (1976). “Mevlana ve Ruhi Tedavi”, Tıp Dünyası Dergisi Cilt49ekim 1976

Yörükoğlu, A(1986). Çocuk Ruh Sağlığı, Ankara

Ziyalar A (1999). Sosyal Psikiyatri, Çevik Matbaacılık, İstanbul

KÜRESELLEŞME KÜLTÜREL KALKINMA İÇİN BİR FIRSAT MI?

*Mustafa Özkan**

Küreselleşme konusunda Çünkü azımsanmayacak sayıda kişinin beyni çok berrak olmamakla birlikte çelişkilerle doludur. Ülkeler, hükümetler, kurumlar ve şirketler arasındaki mesafenin giderek azalması, sadece ticaret ve yatırım alanında değil, doğal KAYNAKLARın kullanımı ve çevre sorunlarında da görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde kaydedilen hızlı ilerlemeler, piyasaya bağlı ekonomik gelişmeler ve dünya ekonomi sahnesine çıkan yeni oyuncular gibi birçok faktör, küreselleşmeyi destekliyor. Bunun yanında; iç piyasaların liberalizasyonu ve uluslar arası rekabete açılması, aynı zamanda küresel düzeyde ekonomik büyüme hızlarının yavaşlaması, işsizliğin sürmesi, ülkeler arasında gelir eşitsizliklerinin artması gibi olumsuz gelişmeler de yer almaktadır. Yapılan bir çok araştırma küreselleşme sürecindeki ülkelerin yurtiçindeki gelir dağılımı adaletsizliklerinin arttığını göstermektedir. (İyibozkurt, s 291) Gelişmiş ülkelerde ise bilgiye kolay ulaşılabilirlik, uluslararası pazarlar ve sermaye zenginliği artıracak imkanlar sunmaktadır. Bu da yoksulların lehine bir sürecin yaşandığını göstermektedir. (Kirmayer ve Minas, 2000) Tüm bu olumsuzluklara rağmen iletişim devriminin öncülük ettiği, ekonomik yapıların ve hedeflerin devam ettirdiği, evrensellik kazanmaya çalışan bir akım olan küreselleşme, dünyanın ebadını küçülten, her devletin başka devletlere ve milletlere göre ne kadar geride veya ileride olduğunu göstermeye, dolayısıyla da o toplumun hedeflerini revize etmesine katkıda bulunan bir olgudur. Küreselleşme düşüncesi, dünyanın hakim güçlerinin fiili uygulamalarla gündeme getirdiği bir hedef olmasına rağmen, özellikle bu hedefe dahil edilmesi planlanan geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerdeki işleyiş, tepeden tabana bir etki değil, tam tersi tabandan üst yönetime yönelik gelişen bir zorlamayla şekillenmektedir. Dünyadaki gelişmeleri takip eden ve kendi yaşam standardının yükselmesi için dünya ortaklığını, önceliklerinin başına oturtan birey, vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu ülkenin üst yönetimini de zorlamaya başlayacaktır.

Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz yönleri tartışılabilir ancak, düşüncesinin önüne dikilmek yerine, küreselleşme içerisinde kendimizi ifade etmek ve etkin rol oynayabilecek bir gücü yakalamak daha öncelikli bir

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD, Diyarbakır

husus olarak ele alınmalıdır. Böylesine somut ve yaşanan dönemi şekillendiren bir süreçte, siyaset kurumları, sivil toplum kuruluşları ve topluma yön veren oluşumların yanısıra, devletler de hem içe yönelik, hem de dışa yönelik politikalarını gözden geçirme ve dünyanın gelişen gerçeklerine adapte olacak yapılanmaları süratle gerçekleştirme mecburiyetindedir.

Küreselleşme sürecinin asıl önemi, bunun, içeriyi yeniden inşa etmek için getirdiği fırsat, gerektirdiği açılmıdır. AB standartlarına göre yönetim yapısını, ekonomisini ve kimliğini yeniden yapılandırma sürecine girmek zorunda olan Türkiye, sonunda AB'ne girse de girmese de dönüşüm için iç dinamiklerini harekete geçiren daha 'yaşanabilir' bir ülke haline gelecektir. Sürecin önemi iç yapılanmanın öne çıktığı bir dönemin Türkiye'de başlatılmış olmasıdır.

Kopenhag siyasal kriterlerinin hedefleri arasında 'çoğul' siyasal ve toplumsal öğelerin varlığını tanımak, çoğullukları meşru görmek önemli bir yer tutar. Dolayısıyla, ülkeyi homojen, tek tip(leştirilebilir) bir bütün olarak görme alışkanlığından vazgeçilmesi gerekiyor. Genel bir bütünlüğün ötesinde, farklılıkların dinamizmini yok sayamayız. Farklı kimliklerin ve yaşam biçimlerinin bütünlüğü bozduğu iddiası çok anlamlı olamaz. Farklı olan, zorunlu olarak bizim dışımızda ve karşımızda değildir. Farkı dışlamak; bizi kısırlaştırmak, bizi, bizim bütünlüğümüzü dışarlamak demektir. Farkı içimizden, bizden görmedikçe, fark, bütünlüğümüzün bir parçası olamaz (D. Dağı, İhsan)

Doğal olarak alt kültür grup kültürünün egemen kültürden farklı olduğunu ifade eder. Grup üyeleri bu farklılıkları onaylar, devamını arzu ederler. Çatışan ve uyum içinde olan örnekleriyle alt kültürler hemen her toplum için vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Ancak bu dinamik yararın sağlanabilmesi alt kültürün ait olduğu toplumun ulusal kültürüne tümüyle sırt çevirmiş olmaması ile mümkündür. (Doğan s 123)

Küreselleşen bir çağda ulusların kendi geleneksel kimliklerini olduğu gibi muhafaza etme şansları da kalmamıştır. Kimliklerin değişmezliği artık bir efsane olmuştur. Ulaşım kolaylıklarının yaygınlaşması, elektronik haberleşme teknolojisinin olağanüstü hızla gelişmesi, nüfus hareketleri, emek ve sermayenin akışkanlığı gibi etkenler insanların hem kendilerinden çok uzaktaki olaylardan ve değerlerden etkilenmelerini kolaylaştırmakta, hem de onları hayatın her anında farklı kimliklerle yüz yüze getirmektedir. Bu da ulus devletlerin kendi toplumlarını küresel gelişmeden tecrit etme imkanını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Toplumların bilgi kaynakları, hayat tarzları ve değerler bakımından hızla çeşitlendiği böyle bir çağda homojen bir kültürel-etnik kimliğe dayanan ulus ve yurttaşlık anlayışlarının kendini idame ettirmesi mümkün görünmemektedir. Uluslar arası, hatta global bir kültürün ortaya çıkması ulus-devletlerin dayandığı

ayrı ulusal kültürleri ve kimlikleri zayıflatmıştır. Bu şartlar altında, öyle görünüyor ki, ulusal kültürlerin gücü kendini dış etkenlerden koruyabilmesinde değil, tam tersine onlara açık olmasında ve kendini yenileyebilmesindedir (Erdoğan Mustafa).

Yeni oluşumları, bilim ve teknolojideki gelişmeleri bir fırsat olarak algılayan toplumlar sosyo-ekonomik ve kültürel ortamlarını bu yolda motive ederler. Bu da onlara değişimin bu yöndeki mantığına uygun olarak başarıyı getirir. Ancak değişimi kendilerine, sosyo-kültürel yapılarına olası bir çözümlenme etkeni olarak adeta bir tehdit şeklinde algılayan toplumlar ise buna engel olmak için tepki ve direnç göstererek bu süreci zorlaştırırlar. Ancak direnç ve karşı tepki, değişimin önünde sonsuza kadar duracak gücü kendisinde bulamaz. (Doğan s 289) Toynbee'ye göre her teknolojik devrim aynı zamanda bir toplumsal devrimdir. Çünkü teknolojik değişimler toplumsal devrimlerin hem sonucu hem de nedenidirler. (Toynbee s 53)

Küreselleşmeye, özünde de Avrupa Birliği'ne karşı ulusal kültürel değerlerin kaybedileceği yönündeki kaygıların bulunması doğaldır. Ancak bu süreci kültürümüzü koruma refleksiyle tümüyle olumsuz değerlendirmek yerine kendimizi, ulusal kültürümüzü çağdaş değerler açısından objektif olarak irdelemek, zihinsel ve kültürel kalkınmamızı gerçekleştirmek yönünde bir fırsat olarak değerlendirmek gerekir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre bir geçiş kültürü olan ve 'verbomotor' kültür olarak isimlendirilen kültürün egemen olduğu Türkiye'de sözlü kültürün kimi özelliklerinin modernleşmenin önündeki en güçlü engellerden biridir. (Göka s 174, 176)

Yine, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da halen sürmekte olan feodalite çağdaş dünyaya yakınlaşmamızı engelleyen en büyük faktörlerden birisidir. TBMM'de bölge temsilcileri, yörenin ağaları, şıhları, aşiret reisleri ve onların adamlarından oluşmaktadır. Siyasetle feodal aktörlerin çıkar örtüşmeleri değişimin önünde güçlü bir direnç oluşturmaktadır.

Emre Kongar son kitabında Cumhuriyet'in kurulma sürecindeki zorluklardan bahsederken 'toprağa bağımlı, özgürleşmemiş köle-köylü ile demokrasi olmaz' saptaması (Kongar s 135) günümüz için de geçerli olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Ekonomik büyümenin zorunlu olarak ekonomik kalkınma ve gelişmeyi içermediğini, ekonomik kalkınma ve gelişmenin ise zorunlu olarak kültürel kalkınma ve gelişmeye bağımlı olduğunu söylenebilir. Sadece ulusal gelir artışını belirten ekonomik büyüme, örneğin, bizimki gibi yağma ekonomilerinde kültürel kalkınma açısından hiç bir olumlu göstergeye işaret etmeyebilir. Kültürel kalkınma teriminden çok genel olarak eğitim düzeyinin yükselmesini, kültürel etkinliklerin ve

bunlara katılan bireylerin artmasını, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını anlaşılmalıdır (Kongar, Emre).

Küreselleşme sürecinin ve çağımızın birçok özelliklerini biliyoruz. Bunların büyük bir kısmını iyi ve kötü yanlarıyla yaşıyoruz. Önceki çağlarda olduğu gibi, bu süreçte de ellerindeki fırsatları iyi değerlendirenler kazançlı çıkacaktır.

KAYNAKLAR

İyibozkurt E, Küreselleşme ve Türkiye, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999.

Kirmayer LJ ve Minas H (2000). The Future of Cultural Psychiatry: An International Perspective. *Can J Psychiatry*, 45: 438-446.

İhsan D. Dağı, Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz, <http://www.liberal-dt.org.tr/idd/m17/ihsandagi.htm>.

Doğan İ, Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Erdoğan M, KÜRESELLEŞME"YE DAİR <http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/me19.htm>

Toynbee A, Medeniyet Yargılanıyor, Çev. U Uyan, İstanbul, 1980.

Göka E, Bilimleri Vicdanı Psikiyatri, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.

Kongar E, Küresel Terör ve Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Kongar Emre, Ekonomik Büyüme ve Kültürel Kalkınma, http://www.kongar.org/makaleler/mak_mi.php.

KÜRESELLEŞME, AİLE VE KADIN

KÜRESELLEŞME, AİLE VE EVLİLİK SORUNLARI

*Aliye Mavili Aktaş**

İçinde bulunduğumuz dönem, 17. Ve 18. y. y. Avrupa'sına uzanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle akılcı düşüncenin egemen olmasıyla şekillenmeye başlamış bir dönemdir. Bu dönemin kökenlerinin Aydınlanma çağı ile –dogmatizme karşı aklın ve bilimin egemen olduğu- atıldığını hepimiz biliyoruz. Aydınlanma dönemi aydınları, dünyayı ve kendimizi amaçlarımız doğrultusunda şekil verme gücümüzün o kadar fazla olacağına inanmışlardır. Bu doğrultuda geleceği denetim altına almak için geçmişin önyargı ve gelişimi engelleyen alışkanlıklarından kurtulmak gerektiği de sıkça vurgulanmıştır. Bu temellerle dünyanın daha istikrarlı ve düzenli hale geleceği de birçok sosyolog tarafından vurgulanmıştır. (Max Weber..)

Ancak içinde bulunduğumuz dünyanın pek çok aydının öngörüldüğü gibi istikrarlı ve düzenli olduğunu söylemek o kadar da kolay değil. Dünya insanlığın daha çok denetimine girmekten ziyade, iyice denetimden çıkıyor. İnsanın duygusal bağlarla aşk ve sevgi ile kurduğu aile ya da birlikliklerde de tarafların denetimi ve kontrolü benzer şekilde zayıflıyor. Önceleri belirgin yaşam alanları ve ev yaşamı döngüsü de daha çok dışardaki referans grupları ilgi alanları ve özel alanlar tasarrufu içinde daha az belirgin daha çok değişken ve hareketli bir hal almaktadır.

Kamusal alanın ve özel alanın hızla yeniden şekillendiği bu dönemi –küreselleşmeyi- yaşamımızı sürdürdüğümüz usullerin yeniden şekillendiği bir dönem olarak ele almak mümkündür. Küreselleşme, dünya çapında meydana gelen olayları olduğu kadar, gündelik yaşamı da, aile yaşamını etkilemektedir. Kadınların geçmişte olduğundan daha fazla özerklik ve hak talep edip işgücüne katılması, aile yaşamını da doğrudan etkilemiştir. Bu doğrultuda kadın ve erkeğin bağımlılıklarının, kontrolcü ve koruyucu yanlarıyla birbirini denetlediği geleneksel aile de yapısını değiştirmektedir.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu. 1961 yılında Ankara'da doğan Aliye Mavili AKTAŞ, 1981 yılında Sosyal Hizmetler Akademisini bitirdi. Aynı yıl Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Master'a başladı, 1985 yılında Yüksek lisans diploması alarak, H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'nda asistan olarak göreve başladı. 1991 yılında Doktor oldu. 1993-1994 yılları arasında Kanada'da Sebatical olarak görev yaptı, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet konuları ile ilgilendi. 1996 yılında Doçent oldu. 1996-1998 yılları arasında aileden sorumlu Devlet Bakanlığının danışmanlığını yaptı. Yurtiçi ve yurtdışı yetmiş'e yakın makalesi bulunan Aktaş'ın altı adet basılmış kitabı vardır. Evli ve bir erkek çocuk annesidir.

Dinle bağlantılı olarak birçok köklü gelenek de köklü dönüşümler içindedir.

Bu dönem dünyanın her bir tarafını birbiriyle yoğun ilişkiler içinde olduğu, kültürel çeşitlilikle birlikte demokrasi isteği ve bu doğrultudaki yapılanmalarını da dünyanın her tarafına yayıldığı bir dönemdir. Gerçekte demokrasinin arkasına yatan güç de küreselleşmedir. Ancak en çok bilinen demokratik yapıların sınırlarını belirleyen etkenin de küreselleşme olması bir paradoksal durumdur. Toplumların mevcut kurumlarını demokratikleşme talepleri küresel bir talep olurken, içinde yaşanan dönemin efendisi olunamayacağı gerçeği de ortadadır.

Küreselleşme kavramını bu denli popülerleşmesine rağmen bu konuda birçok zıt görüşte ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden bir bölümü küreselleşmeyi önceki dönemlerden farklı bir dönemin ürünü olarak tanımlamamaktadırlar. Onlara göre dünya eskisi gibi dönüyor. Bu görüşün tam zıddını savunanlar ise, küreselleşmenin yeni bir dönem olduğunu ve ulusların sahip oldukları egemenliklerini, büyük oranda yitirdiklerini iddia etmektedirler.

Küreselleşme kuşkusuz ki tek bir süreç değildir. Karmaşık süreçlerin bir araya geldiği olgular yumağıdır. Bu çerçevede birbiriyle çelişkili ve zıt etkenlerin de devreye girdiği bir dönemdir. Küreselleşme yalnızca yukarıya doğru bir süreç değil aynı zamanda yerel özerklik doğrultusunda yeni baskılar yaratarak aşağıya doğru inen bir süreçtir. Uluslar artık büyük problemleri çözmeyecek kadar küçük kalırken, küçük problemleri çözemeyecek kadar da büyük kalabilirler (Bell, 1987, 19).

Küreselleşme tamamen tarafsız bir gelişim göstergesi olarak değerlendirilmek her zaman mümkün değildir. Gerçekten de istatistikler ciddi anlamda ürkütücüdürler. Dünya nüfusunun en yoksul beşte birinin küresel gelirdeki payı 1989 ile 1998 arasında %2.3'ten %1.4'e düşmüştür. Tabii, en zengin beşte birlik oranın payı da büyümüştür. Küresel arenadaki bu tablo gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde aynen hatta daha keskin olarak gündeme gelirken, Amerika ile Batı Avrupa ülkelerinde ise zengin kesim lehine gelişmeler görülmüştür. Toplumların birliklere gitmesi (Avrupa Birliği... v. b) zenginleşmelerine imkan tanırken, ulusal ya da geleneksel kültürün de değişmesini gündeme getirmiştir. Gelişimi Batı ülkelerinde artık kamusal kurumlar değil, gündelik yaşam da gelenekün kıskacından kurtulma savaşı vermektedir. Gerçekte toplumda geleneklere ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Gelenekler olmadan bilimle ilerleme ve gelişme olamaz. Ancak geleneklerin farklı bir tarzda insan yaşamında fonksiyonel olması gerçeği gündemdedir.

Geleneklerin geri çekildiği alanlarda açık tartışmalar ve diyalog (özgürlük ve özerkliğin gündeme getirdiği) gündeme getirmiştir. Geleneksellikten uzakta bir gündelik yaşam daha fazla özgürlük ve eylem alanı sunmuştur. Bu doğrultuda bireyin öz kimliği de daha etkin bir temelde ve yeniden yaratılmak durumundadır. Geleneksel aile kültüründe kadına içselleştirilen “kan kussan da kızılık şerbeti içtim diyeceksin” yaklaşımı, yerine hak arayan, dayak yediğinde toplumda aile dışındaki danışma kurumlarından destek arayan ve isteyen bir yaklaşıma dönüşmüştür. Kuşkusuz bu yaklaşımın toplumun tamamında yaygınlaşması söz konusu değildir. Toplumsal gelişmenin düzeyine göre ülkemizde de bu yaklaşımlarda farklılıklar kolaylıkla görülebilmektedir. 21. y. y. 'da Anadolu'da 11-13 yaşında kız çocukları imam nikahlı olarak para karşılığı satılırken, eğitim düzeyi yüksek geliri olan kadınlar bireysel özerkliğini eşinin onayını almadan gerçekleştirme yolunda bir yaşam sürmektedirler. Bu çerçevede terapi, danışma, savunuculuk gibi refah hizmetlerinin daha popüler olması bu dönemin bir ürünüdür.

Bireylerin gelecek adına daha fazla özerklik sağlama adına psikoterapi ve danışmanlık hizmetlerinden adına yararlanma arzusu bir yönüyle onları çağın gereklerine uyum sağlama isteklerinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Ülkemizde de son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan destek gruplarında da (adsız alkolikler, dayak yiyen kadınlar.. v. b.) bireyler hayat öykülerini anlatarak değişme isteklerini dile getirip diğer insanlardan destek almaktadırlar.

Globalleşme sürecinde tüm dünyada ve ülkemizde meydana gelen değişiklikler içinde hiçbirisi kişisel yaşamımızda (cinsellik, evlilik ve aile) görülenlerden daha önemli değildir. Kendimiz hakkındaki düşüncelerimiz ve başkalarıyla karşı cinsle ilişkilerimizde dünya çapında bir devrim yaşanmaktadır. Ancak hemen belirtmeliyim ki bu durum dünyada ve ülkemizde farklı bölgelerde ve kültürlerde farklı biçimlerde yürüyen zaman zaman direnişlerle karşılaşan bir devrindir. Bir çoğumuz içinde yaşadığımız dönemde yaşanan ekonomik sorunlara göre kendimizi daha kolay ayarlarken duygusal yaşamımızın tam göbeğindeki yakın ilişkilerimizin yaratacağı ya da yarattığı sorunlarla başetmekte zorlanmaktayız.

İçinde yaşadığımız global arenada, cinsel eşitlik, cinselliğin düzenlenmesi ve ailenin geleceği konularında pek çok tartışma yaşanmaktadır. Açık tartışmaların görülmediği ülkelerde sıklıkla otoriter yönetimler ya da bazı fundemantalist grupların yoğun baskılarından söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda politikacıların ve baskı gruplarının sadece aile politikası değiştirilecekse, sadece boşanma zorlaştırılacak yada kolaylaştırılacaksa sorunların çözümünün kolayca bulunabileceğine ilişkin beyanlara oldukça sık rastlanmaktadır.

Ancak kişisel ve duygusal alanlara etkileyen köklü değişimler belli bir ülkenin (bu ülke, İngiltere, ABD, Türkiye’de olabilir) boyutlarını aşan hayli geniş bir perspektifte bakmak gerekebilir. Çünkü birbirine paralel birçok eğilim, kültürel yapıdaki değişikliklere rağmen farklı uygulamalarla hemen her ülkede görülebilmektedir.

Sözgelimi “geleneksel aile” son derece birleştirici bir kategoridir. Farklı toplumlar ve kültürel farklı tiplerde aile ve akrabalık sistemler vardır. Evliliğin anne-babalar tarafından düzenlenmesi, Çin ve Hindistan’da Avrupa Birliği’nde görülmediği kadar çarpıcı bir şekilde yapılmaktadır. Ülkemizin belirli yörelerinde de anne-baba tarafından düzenlenme örnekleri görüle de büyük şehirlerde eğitilmiş kadın ve erkek tarafından özel alan olarak değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi ailenin anne-baba tarafından düzenlenmesi bazen de kotarılması örneklere kurulan ailenin işleyişinde de geleneksel ailenin fonksiyonelliğine sebep olmaktadır.

Herşeyden önce geleneksel aile öncelikli olarak ekonomik bir birimdir. Bu ailede evlilik cinsel aşka bağlı olmadığı gibi aile yuvası da cinsel aşkın yeşereceği bir yer olarak görülüyordu. Bu çerçevede geleneksel aile kadın ve erkeğin eşitliğinin egemen olduğu bir arenaydı. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik oldukça dikkat çekicidir. Erkeklerin, kadınlarını çocuklarının anası olmaktan ziyade bir bağlılığı oluşturduğu söylemek her zaman mümkün değildi.

Bu aile yapısında kadınlar kadar çocuklarının da haklarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Çocukların haklarını yasal zemine aktarma ve tanıma daha çok günümüzdeki yıllara rastlamaktadır.

Çocukların anne-babaların isteklerini karşılama aracı olarak görülmesi onlar tarafından sevilmediği anlamına gelmez, ancak ortak ekonomik görevlerine kendilerinden daha fazla önem verildiği de söylenebilir. Bu arada kadının erkek çocuğa sahip olduğu da kocasının ve eşinin ailesinin gözünde değerinin artması yönündeki Anadolu aile yapısı geleneği de bu ekonomik yatırımın bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Geleneksel ailede cinselliğe hakim olan bir başka fikir kadının erdemle ilgilidir. Modern olmayan tüm toplumlarda bir temel özelliklerden birisidir. Bu özellik cinsel çift kadın cinselliğine bir ikileme yaklaşmaktadır. Bir yandan erdemli çocuklarının anası evinin kadını, diğer yandan serbest cinselliğinin bütün fantezilerinin yaşadığı kadın. Kendi kültürümüzde de birçok diğer kültürde de cinsel maceralara atılma erkeği tanım layık olumlu özelliklerdendir.

Homoseksüelliğe karşı tutumlara da geleneğin ve doğanın karışık etkileri yön vermektedir. Antropolojik araştırmaların pek çoğunda erkek homoseksüelliğinin tahmin edilenden çok sayıda kültürde hoşgörüle karşı-

landığını ve de onaylandığı göstermektedir. Homoseksüelliğe düşman olan toplumlar sıradan bir şekilde bunu doğal dışı bir ilişki olmakla suçlarlar. Bu konuda en uç çizgiye giden Batı'nın tutumudur. Batı'da yarım yüzyıldan az bir süre önce homoseksüelliğin yaygın biçimde sapıklık olduğuna inanılıyor ve bu görüş psikiyatri kitaplarında rahatlıkla yer alıyordu. Ülkemizde günümüzde belli televizyon kanallarında homoseksüellerin ya da bu tipin programları gösterilirken Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) bu kararlara da kapatma cezası vermektedir. Bu çerçevede Batı'da da ülkemizde de cinsel yaşamların temel öğelerinin mutlak biçimde değişikliğe uğradığı açıktır. Cinselliğin keşfedilmesi, şekillendirilmesi ve değiştirilmesi gereken bir alan olduğu globalleşme sürecinin getirdiği açıklık ve bilgelik doğrultusunda kabul edilmeye başlanılmıştır.

1950'li yıllardan itibaren aile ekonomik bir birim olmaktan görece çıkmış, evliliğin temellerinin romantik aşkla atılması fikri evliliğin ekonomik bir sözleşme olması düşüncesinin yerini almıştı. O günlerden buyana aile çok daha değişmiş durumdadır. 1950'li yıllar ülkemizde de kentleşmenin hızlandığı tarımdan kopuk kentlerin varoşlarında yerleşen ailelerin ücretli işçi olduğu bir dönemi başlatmış. Kadın ev içindeki ücretsiz işçiliğini temizlik, işçilik gibi ücretli işçilikle yer değiştirmeye başlamıştır. Daha orta sınıf kentte aile kızları da üniversite eğitimi ile istihdamda görece daha aktif bir yer edinmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ekonomik birim olan aile görece daha beyinselleşmiş çekirdek aileye de dönüşme eğilimi göstermeye başlamıştır. Günümüzde çift evli olsun olmasın aile denilen kurumun özünü oluşturmaktadır. Ancak aile bir sistem olarak ele alındığında çiftlerin kendi anne-babaları-kardeşleri, çocuklar ve benzeri boyutlarıyla çiftlerin ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadırlar.

Ülkemizde son yıllardaki ekonomik kriz çekirdek aileyi (mekansal anlamda) anne ve babalarının yanına taşınmaya yöneltmiştir. Bu durumda para harcama alışkanlıklarından yeme alışkanlıklarına, giyim kuşam seçimlerinde çekirdek ailenin çiftleri anne-babalarına ya da kardeşlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum evli çiftlerin daha önceki yaşamlarında var olan mahremiyet (duygusal iletişim) unsurunun rafa kaldırılmasına ya da önemsenmemesine neden olmuştur.

Gerçekte ikili ilişkilerdeki mahremiyet fikri globalleşme sürecinin tanıttığı ve getirdiği bir kavramdır. Ülkemizde görsel medya ve basın yayın organlarındaki kadın-erkek ilişkileriyle ilgili bilgilendirme ve öğrenme kavramı çekirdek ilişkideki mahremiyetin önemini gündeme getirmiştir. Gelecekteki ilişkilerde anne-babanın seçimiyle mirasın birleşmesi gerçeğiyle görücü usulü başlatılan evlilikte böylesi bir mahremiyet kavramından bahsetmek pek mümkün değildi. Kent ortamında daha çok eğitilmiş çiftlerin oluşturduğu birliktelikler de tarafların mahremiyet boyutunda anlaşmaları

önemliyen birlikteliğin devamında her zaman yeterli olmayan bir boyut olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz koşullarında boşanmaların en çok kentlerde, bu alanla ilgili büyük oranda anlaşmalı evliliklerde görülmesi bir dilemma olarak değerlendirilebilir. Küreselleşmenin birlikte yaşam içine soktuğu mahremiyet kavramı birlikteliğin kalitesini ve niteliğini yükselten bir unsur olurken aynı zamanda birlikteliğin çözümünde etkili bir değişken olabilmektedir. Danışma verdiğimiz eğitim düzeyi yüksek çiftlerden birisi “artık onunla paylaşacak bir şeyim kalmadı” diyerek ayrılma kararı almıştı. Gerçekte danışma sürecinde ortaya çıkan sorunların bir bölümü duygusal iletişimle (mahremiyetle) ilgilidir. Çiftler birliktelikleri sırasında her yeni duruma uygun bir iletişim tarzı geliştirebilecek esneklikte, öğrendiklerini uygulayabilecek yeterlikte olmalıdır.

İçinde yaşadığımız küreselleşme kültürünü yeni ilgi alanları ve tüketim alışkanlıkları yaratmış tarafların ev içindeki rolleriyle ilgili bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. İki tarafın bu rol değişikliklerini öğrenmesi ve içine sindirmesi elbetteki zaman alacaktır. Ancak öğrenme süresindeki yeni dengeleri yerli yerine oturtmak zor bir iştir ve emek ister. Bu süreçte her iki tarafın da emeğinin anlamlı olduğunu düşünmesi, hissetmesi ve fark etmesi gerekir. Tarafların birbirine ve ilişkilerine emek verdiğini hissettirmesi özel bir iletişim becerisi gerektirir. Bu ilişkin biraz sanat yönüne hitap eder. Son dönemde gördüğüm bir aile de kadın ve erkek üniversite mezunuydu. 3-4 görüşme de kadını yalnız olarak görmüştüm. Hanım sürekli olarak eşinin değişmesini üstlenmem gerektiğini söylüyordu. Ancak eşini görüşme için çağırdığımda hemen gelmişti, birlikte görüşmede daha yumuşak bir ton üstlenen kadın, eşinin ilişkileri için adım attığını fark etmiş ve eşini sevdiğini söylemişti. Birlikte yaşam taraflara sevgilerini, öfkelerini ve duygularını paylaştırmayan ya da ayak üstü geçirtilerek yapılmasına neden olabiliyor. Oysa ikili ilişki ciddi bir sorumluluk ve özenle yürütülmesi gereken bir iştir. Sevgiler de kızgınlıklarda eleştiriler de ayak üstü yapılamayacak kadar önemlidir. Bu duygular ikili ilişkinin mahremiyet¹ boyutuyla ilgili hassas noktalar. Bu çerçevede geçmişte hoş giden veya dayanılması gereken bağlayıcı bir taahhüt olarak, görülen evlilik, artık eşlerin biri veya her ikisi tarafından bitirilebilecek geçici bir anlaşma olarak görülmektedir (Barry, 1997. 75-76). Bu nedenle de özel alanın getirdiği ya da ortaya çıkardığı bütün meseleler boşanma gerekçesi olabilmektedir. Evlilik ne kadar özel ve kamusal alan meselesi ise, boşanma da o derece özel ve kamusal alan meselesidir. Bu günlerde evliliğin getirdiği yükü tanımama kolaylığı ve evliliğin cinsiyetler arasında eşsiz bir birlik olma özelliğini kay-

¹ Mahremiyet kavramı bireyin kendisini ilgilendiren özel alanı tanımlar. Duygusal alanda bu özel alanın bir parçasıdır.

betmesinden, evlilik yeminin ciddiyetinin tehlikeye girmesinden söz etmek mümkündür.

Boşanma gerçeği, günümüz dünyasında evliliğin anlamında değişiklik olduğunu göstermektedir; bu en azından sosyal konularda yeni özgürlük ruhunun gelişmesi biçiminde ortaya çıkan bir değişiklik ve bireylerin kendi hayatlarının otonom karar vericileri olmaları ve sosyal huzur için ne kadar doz avantaj yaratacak olursa olsun geleneksel kural ve uygulamalarla kısıtlanmamaları inancıdır. Bu durum, hiç kuşkusuz, kısmen de olsa kadının iş gücüne daha çok katılmasının bir sonucudur. Ülkemizde büyük şehirlerde istihdamdaki ve eğitilmiş kadınların yaşadıkları kadınların durumundan oldukça farklıdır. Ülkemizdeki bu tezatlıklara rağmen, evlilikle ilgili geleneksel rollere geri dönüş çabası kadınların yeni kazanılmış bağımsızlığı ile (Medeni Kanunda 2002’de yapılan değişikliklerle) uyuşmayacaktır.

Globalleşme sürecinin gündeme getirdiği sözleşmeli evlilik kavramı da, bireylere verdiği evlilik dışında elde edilemeyen özel hoşnutlukları ifade etmektedir. Bu boyut, sözleşmeli evlilikleri yetişkinler arasındaki sade ve özel anlaşmalardan ayırmaktadır. Ne kadar yoğun hissedilirse hissedilsin, hiçbir özne seçim, evliliği sevgi içinde birlikte yaşayan iki kişiden ayıran böylesine özel bir toplum onayını yansıtmaz. Ancak anti-bireyselliğe verilen bu taviz, yemin olarak (dini nikahlı evlilikler) evlilik teorisine geri dönüş olarak algılanmamalıdır (Ülkemizde her iki unsurda bir arada olurken bazen yalnızca birisine tabii olarak yürütmektedir).

Çünkü ne kadar ağır olursa olsun ve ne kadar toplum onayına dayanırsa dayansın, evlilik hala şahsi isteklerin bir ürünüdür ve sona ermesi için üçüncü bir kişiye ihtiyaç olmadığı düşünülebilir. Nitekim bu dönemde Avrupa’nın bazı ülkelerinde boşanmada (Fransa gibi) devlet tamamen rolünü ve ağırlığını çekerken ülkemizde sözleşmeli evliliklerle boşanmada devletin rolü hala gündemdedir. Belki de olması yerindedir. Çünkü ülkemizdeki evliliklerde kadının konumundan kaynaklanan adaletsizlik boşanma sürecine de yansiyabilir. Yapılan son düzenlemeler eşitsizlik adına yapılmış olabilir ancak kadının sosyalleşme sürecinde (özellikle Anadolu’da) yaşadığı adaletsizliği önleme ve koruma adına yapılan bütün sözleşme ve ayrılık düzenlemelerinin kadına destek olacağı söylenebilir. Ancak kadınla ilgili adaletin çocukluk döneminde de yerleşip kadının istihdam da yetişmiş nitelikli bir eleman olarak yer almasının sağlayacağı adalet daha büyük olabilir.

Gerçekte sözleşmeli evliliklerin kadının haklarını koruma dışında başka dilemmaları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu denli maddi çıkarların kontrol altına alındığı ya da kollandığı bir birliktelikte eşlerin subjektif yarar gözetme benciliklerini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Belki de daha önceki yemin olarak evliliklerde de var olan bir sürecin bu

tür sözleşmeli evliliklerde de varlığını sürdürmesi olarak da görülebilir. Peki aşk nerede? Acaba bu tezatlarla rağmen evliliğin içinde mi? Bu sürecin neler getirip neler götüreceği kestirmek zor görünüyor.

Globalleşme sürecinde gündeme gelen bir başka evlilik sorunu da internet aracılığıyla yürütülen birliktelik ve arkadaşlıklar, internet arenasında kurulan ilişkiler (sanal) ve sanal kişilik tanımları. sanal alandaki iletişimin bireylerin yalnızlık ihtiyacına cevap verme boyutu olumlu olabilir. Ancak bütün internet yazışmalarının “Mesajınız var” filmindeki gibi duygusal boyutuyla hoşnutluk yarattığını söylemek zor. Çünkü halihazırda yürüyen bir birlikteliğin bitmesine tanık olduğum bir danışma süreci yaşamıştım. Gerçekte bu evliliği bitiren sayıda son noktayı koyan bir olaydı. Evlilik başlangıcından itibaren sorunlara sahipti.

Bu boyutla ilgili önemli sorunlardan birisi de sadakatsizliktir. Gerçekte sadakatsizlik sorunu geçmişten günümüze değin var olan bir gerçektir. Ancak günümüzde sadakatsizlik gerekçesiyle boşanmalar daha çok artmıştır. Bu durum kadının özgürlüğü ve duygusal açıdan kabul edemeyeceği, onu çok inciten bir gerçek olmasıyla ilgilidir. Eşlerin evlilik görevlerinin makul bir şekilde yapılacağını beklemek gibi bir ahlaki hakkı vardır. Bu nedenle devlet, sadakati ciddi bir evlilik nedeni olarak görüyorsa (zina boşanma nedenidir...), eşler, herhangi bir evlilik cürümünün bedelini ödemek zorundadır. Eğer evliliği farklı kulan özellik onun sürekli bir birliktelik oluşu ise, bu durum her iki eşte de bazı beklentilerin oluşmasına neden olur. Alenen yapılan hataları göz ardı ederek, bu beklentileri mal ve eşya tartışmalarına indirgemek (son günlerdeki mal ayrılığı rejimiyle ilgili tartışmalarda olduğu gibi..) evlilik mukavelesinin anlamını sarsmak demektir. Evlilik kurumunun bozulması ile ilgili hukuki tartışmalar son derece şiddetli olabilir. Fakat normal olarak davranışla ilgili meseleleri kapsamaz.

Bir evlilik çalışmasında haksız olan tarafa ilave bir ceza gelmesi gerektiğini öne süren görüşler vardır (Berry, 2000, 90). Yani evlilik anlaşmasında öngörüldüğü gibi sevgisi sona eren eşin cezalandırılması gerekmektedir. Bu oldukça ihtilafli bir durum olarak gözükmektedir. Çünkü hiç kimse evlilik anlaşmasında sonsuz bir aşk konusunda kendini önceden bağlamaz ve bu aşkın sona ermesi cezalandırılmaz. Çiftler kendilerini bir evliliğin sona ermesinin daha kolay ölçülebilir sonuçlarından korumak isterler. Bu noktada 2002 yılında uygulanmaya geçen yeni medeni konunda, tarafların aşkın bittiği ya da evliliğin bittiği durumlarda maddi araçlarla korumak istemelerinde haklıdırlar. Üstelik cezanın adil olması ilkesi her iki tarafında içine sinmiştir. Maddi boyutlarla adalet sağlama mücadelesi olumlu olsa bile, sadakatsizlik nedeniyle ayrılan tarafların duygusal yaralarının nasıl onarılacağını söylemek biraz zor görünüyor. İster kadın ister erkek olsun

(çoğunlukla mağdurların kadın olduğu söylenebilir) sadakatsizlikten büyük zarar görebilmektedir.

Sonsöz Yerine

Globalleşme sürecinin evlilikle ilgili tutumlarda kesinlikle değişiklik yarattığı ortadadır. Buradaki temel sorun bunun sebeplerinin açıklanmasıdır. Bir zamanlar hoşça giden veya dayanılması gereken bağlayıcı bir taahhüt olarak görülen evlilik, artık eşlerin biri veya her ikisi tarafından bitirilebilecek geçici bir anlaşma olarak görülmektedir. Görücü usulu hiç tanımadığı bir eşle aynı evi ölene dek paylaşan eşler, anlaşmalı, flört sürecini yaşayarak ve kendi rızaları ile girdikleri bu ilişkiyi daha kısa sürede ve kolaylıkla bitirebilmektedirler. Henüz ülkemizde gelişmiş ülke oranlarına ulaşmamış da olsa boşanma oranları hızla artmaya devam etmektedir. Evliliğin bir erkek ve kadının ayrılmaz bir birlikteliği olma özelliği ortak tehdit altındadır. Böylece, evliliğin getirdiği yükü tanımama kolaylığı ve evliliğin cinsiyetler arasında eşsiz bir birlik olma özelliği kaybetmesiyle evlilik yemininin ciddiyetinin tehlikeye girdiği sosyal sınıflardan söz etmek mümkündür.

Boşanma gerçeği, günümüz koşullarında evliliğin anlamında değişiklik olduğunu da göstermektedir; bu, en azından sosyal konularda yeni özgürlük ruhunun gelişmesi biçiminde ortaya çıkan bir değişiklik ve bireylerin kendi hayatlarının otonom karar vericileri olmaları ve sosyal huzur için ne kadar dezavantaj yaratacak olursa olsun geleneksel kural ve uygulamalarla kısıtlanmamaları inancıdır. Bu durum hiç kuşkusuz kadının nitelikli insan gücü olarak istihdama katılmasının bir sonucudur.

Bütün bu global yansımalara rağmen ülkemizde evlilik sorunlarına rağmen önemli bir kültürel ve toplumsal kurum olarak önemini sürdürmektedir. Üstelik globalden farklı ulusal kültürden, aile sisteminden aldığı gelenek, görenek ve hukuk sistemiyle kendine has yapısını korumaktadır. Elbetteki içindeki dilemmalar ve değişim unsurlarını taşımaktadır. Sözgelimi ülkemizde kadın ve erkeklerin eşleriyle ilgili bağımlılık, kontrolçülük ve koruyuculuk oranları arttığında güvenilirlik düzeyi düşmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerde evlilikte eşlerin birbiriyle ilgili algılamalarında bağımlılık, kontrolçülük ve koruyuculuk düştüğünde güvenilirlik düzeyi yükselmektedir (Söylemezoğlu, Aktaş, 2000). Eşlerin birbiriyle ilgili Bağımlılık, koruyuculuk ve kontrolçülüğün belirgin bir şekilde yüksek olması ve eşin güvenilirliğini de artırması bize özgü bir zincir olabilir. Bu durum kadın ve erkeklerin sosyalleşme sürecinde aileden ayrışma ve bireyselleşmenin güçlüklerini de yansıtıyor olabilir. Ancak bu durumun genelleştirilmesiyle ilgili henüz kapsamlı veriler olduğunu söylemek zordur.

İçinde yaşadığımız ekonomik güçlükler, işsizlik, deprem sonrası aile krizleri aile üyelerinin mahremiyet alanlarında (duygusal ve özel olan) oldukça büyük sorunlar getirmiştir. Üniversite mezunu genç işsizler evlenmekte zorlanırken, evliler de bu süreçte birbirine duygusal yönden zarar da verebilmektedir.

İyi niyetlerle başlayan, ancak iyi niyetlerle sürdürülemeyecek kadar ciddi bir kurumun çocuklara zarar vermemesi, onları geliştirmesi, büyütmesi beklenir. Yaşanan sorunlarını birbirini ve ilişkiyi zedelemeyen evliliklerin devam edebilme şansının yüksek olduğunu biliyoruz. Hepimize kolay gelsin.

KAYNAKLAR

Aktaş, A, Aile İçi Şiddet ve Önleme Yolları. Somgür Eğitim Yay. Ltd. Şti., Ankara, 1997.

Bell, D. (1987), The World and the United States in 2013. Daedalus No:116 (3). S. 1-31.

Berry, N. Birey, Cemaat Piyasa, Ed. A. Aktaş. Liberte yayınları. 1997-Ankara.

Söylemezoğlu, Ü., Aktaş, A., Aktaş, R., Ermiş, Y., Cesur, G., Ben Olmadan Biz Oluyoruz. Hürriyet Gazetesi 9 Mayıs 1999.

KÜRESELLEŞME VE AİLEDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

*Mehmet Yalvaç**

Küreselleşme 21. yüzyılın en gözde sıfatlarından biri olarak entelektüel gündemdeki ağırlıklı yerini korumaktadır. Ancak, küreselleşme konusundaki belirsizlikler de devam etmektedir. Anthony Giddens'in, "Elimizden Kaçıp Giden Dünya 2000" başlığıyla dilimize çevrilen kitabında aktardığı bir anekdot küreselleşmenin mahiyetini anlatmaktadır. Orta Afrika'da köy hayatı üzerine çalışan bir araştırmacı, ilk defa gittiği ücra bir köyde bir eve gece eğlencesine davet edilmiş. Araştırmacının amacı dış dünyadan adeta yalıtılmış bu köy topluluğun kendine özgü geleneksel eğlencesi hakkında bir şeyler öğrenmekmiş, ama karşılaştığı durum onu epeyce şaşırtmış. Çünkü eğlencenin konusu, "Temel İçgüdü" filminin videoda seyredilmesiymiş. Araştırmacıyı daha da şaşırtan şey filmin Londra'da bile henüz gösterime girmediğini öğrenmesi olmuş. Bu olay hakkında Giddens'in yaptığı yorum kültürün kendini dönüştüren bir sürece tabii olduğudur.

Küreselleşme çok boyutlu ulusaşırı bir süreçtir. Bu süreç, ekoloji, kültür, ekonomi, politika ve sivil toplum alanlarındaki oluşumları yan yana; fakat birbirlerine indirgenemeyen bir şekilde içerir ve artık ulus devletlerin değil, ulusaşırı aktörlerin ön planda olduğunu gösterir.¹

Küreselleşmeden söz ettiğimizde sadece ulus devletlerin rolünü arka plana iten ve ulusaşırı aktörlerin yön verdiği bir süreci tanımlamış olmuyoruz. Aynı zamanda toplumların karşılıklı bağlılık ağlarının vücut verdiği "Dünya Toplumu" gibi sosyolojik bir oluşumu da resmetmiş oluyoruz.² Bu bağlamda, küreselleşme, hem dünyanın küçülerek yoğunlaşması,

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. 1943 yılında Kilis' de doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü' nden 1970 yılında mezun oldu. 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü' nde uzman olarak göreve başladı. 1979 yılında "Türkiye' de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü" konulu tezini vererek doktor ünvanını aldı. 1 Mayıs 1984 tarihinde Malatya İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü' nde göreve başladı. "GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi' nin) Adıyaman İlinde Su Altında Kalan Yerlerde Sosyoloji Bir Araştırma", "Türkiye' de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü", "Hukuka Giriş Sosyolojik Açından Hukukun Temel Kavramları" ile "Aile Sosyolojisi İkel Toplumdan Modern Topluma Aile" isimli kitapları yayımlandı. Halen Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı ve Yakınca Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü görevlerini yürütmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

hem de dünya bilincindeki yoğunlaşmanın bir işlevi olmaktadır. Dünyanın küçülerek yoğunlaşması ulusların karşılıklı bağımlılık ilişkilerindeki artışa, bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması ise bu karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin farkında oluşumuza gönderme yapıyoruz.³

Dünya'nın bir "bütün" şeklinde somut yapılanması anlamında küreselleşme, esas itibarıyla öncü toplumların kültür kodlarının mutlaka ulaşılması gereken hedefler haline getirilmesi ve homojenleşmeyi amaçlayan bir süreç şeklinde işlemektedir.⁴ Homojenleşme, bölgeselleşme ve merkezleşme küreselleşmenin olabilecek sonuçları üzerindeki tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Küresel homojenlik, ulusa ait kültürel arka planların göz ardı edilerek, dünya insanları arasındaki kültürel sembollerin alışverişinin hızlanması anlamını taşımakta ve bu süreç, yerel – ulusal kültürde değişmelere neden olmaktadır. Küreselleşme kavramına yönelik olarak geliştirilen tüm tanımlarda, genel olarak ekonomik boyuttaki değişikliklerin diğer alandaki değişimleri hızlandırdığı görülmektedir. Ancak Waters, küreselleşmenin hızını arttıran temel unsur olarak insanlar arasındaki kültürel sembol alışverişinin artışını vurgulamıştır.⁵

Küreselleşme eski dünyanın numaralandırma söylemini reddetmektedir. Artık Birinci Dünya, İkinci Dünya ve Üçüncü Dünya'dan değil, Hızlı Dünya ve Yavaş Dünya'dan söz edilmektedir. Hızlı Dünya değişime, teknolojiye, homojenleşmeye, demokratikleşmeye, enformasyonun paylaşılmasına açık, sınırlara karşı ve artan bir ivmeyle büyümeyi hedefleyen dünyadır. Yavaş Dünya ise, bu dünyanın dışında yaşamayı seçenlerin dünyasıdır.⁶

Teknolojik devrimin haberleşmede yarattığı olağanüstü hızlanma, ekonominin herkesiminde yeni üretim biçimleri yaratırken dünyayı, yerleşen değimiyle "Küresel Köy"e döndürecek kadar küçültüyor. Haberlerin akışı artık sınır tanımıyor; televizyon ekranlarında, bilgisayar ekranlarında her an sınırsız haber KAYNAKLARI bireyin karşısına gelebiliyor, önünde yeni ufuklar açılıyor. Teknolojinin yol açtığı bu yeni ufuklar maddi dünyamızla birlikte düşünce dünyamızı da değiştiriyor.⁷

Küreselleşme, teknoloji merkezli bir değişim sürecidir. Bilgisayarlaşma, telekomünikasyon teknolojileri ve dijitalleşme gibi yenilikler teknolojiyi küresel çapta yaygın ve kullanılabilir kılmaktadır. Friedman bu değişime "teknolojinin demokratikleşmesi" demektedir. Ona göre teknolojinin demokratikleşmesi sayesinde artık hepimizin evinde bir banka, bir işyeri, bir gazete, bir kitapçı, bir fabrika, bir okul olabilir.⁸ Küreselleşmeyle birlikte risk toplumundan da söz edilmeye başlandı. Giddens'e göre, bilgi ve tekno-

lojideki gelişmeler yaşadığımız belirsizlik ve risklerin aynı zamanda bir nedenidir.

Küreselleşme dünya çapında meydana gelen olayları olduğu kadar, gündelik yaşamı da etkilemektedir. Dünyanın çoğu bölgesinde, kadınlar geçmişte olduğundan daha fazla özerklik talep ediyor ve kalabalık sayılar halinde işgücüne katılıyorlar. Küreselleşmenin bu tür boyutları, küresel pazardaki gelişmeler kadar önemlidir ve dünyanın çoğu bölgesinde, kültürleri ve geleneksel yaşam tarzlarını etkileyen gerilim ve risklere yeni boyutlar ekler. Geleneksel aile tehdit altındadır, değişmektedir ve çok daha ciddi değişimler geçirecektir.⁹

Toplumun temeli olarak kabul edilen aile ile ilgili her çağda toplumsal kurumları araştıranlar, bu kurumlar içinde aileye özel bir yer ayırmışlardır. Aile kurumunun önemi, iptidai cemiyet hayatı için olduğu kadar bugünkü toplumlar içinde çok önemlidir. Aile yapısı tarihin her çağında bir cemiyetin bütün hayatında aynı kalmaz. Aile sosyolojisi her zaman aynı kalmayan bu toplumsal kurumun geçirdiği çağları inceler. Birinden diğerine geçiş nedenlerini arar. Çeşitli toplumların aileleri arasında karşılaştırmalar yaparak bu çağları birbirine bağlayan kanunu bulmayı ve yarına yönelen akımları aile hukuk politikasına göstermeye çalışır. Cemiyetin doğuşunu arayan bilim adamlarından bazıları ev cemiyeti ile siyasi cemiyet arasında bir ilişki bulmuşlardır.

Her devirde toplumsal kurumları araştıranlar bu kurumlar içinde aileye özel bir yer ayırmışlardır. Bu yön sosyoloji tarihinin gerek eski felsefi olan safhasında, gerek yeni ilmi olan bugünkü çağında açık olarak görünmektedir.¹⁰

Bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı aile topluluğudur. Burada çocuklar bakılmak, korunmak ihtiyaçlarında oldukları sürece babaya bağlı kalırlar. Bu ihtiyaç ortadan kalkınca doğal bağda çözülür. Babanın sözünden çıkmamak zorunluluğundan kurtulan çocuklar, çocukları bakma yükünü sırtından atan baba hep birden bağımsızlığına kavuşurlar. Yine de bir arada kalırlarsa artık doğanın zoruyla değil, kendi istekleriyle kalıyorlar demektir. Ailenin kendisi de ancak bir sözleşme ile varlığını sürdürür.

Bu ortaklaşa özgürlük insan yaradılışının bir sonucudur. İnsanın ilk uyacağı kanun varlığını korumak, yapacağı ilk şey de kendine borçlu olduğu özeni göstermektir. İnsan kendini bilecek çağa gelir gelmez, nefsinin korumaya yarayan araçlara değer biçmekte, tek söz sahibi olduğu için, sonunda kendisinin efendisi olur

Onun için aileye politik toplumların ilk örneği diyebiliriz: Bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocuklar gibidir; hepsi de eşit ve özgür oldukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları uğrunda vaz geçerler. Aradaki bütün

ayrılık şudur: Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devlette ise devlet başkanının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır. ¹¹

Halbuki biz siyasi cemiyet yanında ailenin ayrı bir yürüyüş takip ettiğini görüyoruz. Aralarında karşılıklı etkiler bulunmakla birlikte, birbirlerinden ayrı görünüyordu. Klan aynı zamanda aile iken klanlık nitelikleri başka, ailelik nitelikleri başkadır. Gerçi iptidai cemiyetlerde bunlar birbirine girmiş bir haldedirler. Fakat bunları incelemek suretiyle ayırmak mümkündür. Siyasi cemiyetin çevresi büyüdükçe, ev cemiyeti de darlaşacak ve aile kurumu duygu, içerik yönünden derinleşecektir. ¹²

Aile kurumunun önemi, iptidai cemiyet hayatı için olduğu kadar bugünkü cemiyet hayatları bakımından da çok önemlidir demiştik. İlkel cemiyetin ekonomik durumu incelenirken – ev ekonomisi - denen üretim şeklini de incelemek zorunluluğu vardır. Cemiyetlerin çeşitlerini ve bunların birleşme şekillerini incelerken aile çeşitleri işimize yarayacaktır. Bugünkü Batı Medeniyetinin, bilhassa büyük şehirlerde görülen ve “izdivacı” denen az sayıda ailesi bile cemiyetin genel gelişmesine sıkı sıkıya bağlıdır. İşbölümünün gelişmesi sayesinde ilkel aile şekillerinde görülen sert ve katı aile adetleri yerini ferdi hürriyete bırakmıştır. Fakat buna bakarak aile ile cemiyet arasında her türlü bağın çözülmüş olduğuna karar vermemeliyiz.

Siyasi cemiyet kendi amaçları için ev cemiyetine, aileye düzen veremeye kalkışır. Kısacası cemiyet ve aile birbirine perçinleşmiş bir halde bulunuyor. Aralarındaki karşılıklı etkileri görmek için aile hukukunun çağlarına gözatmak yeter. Geniş cemiyet içinde örneğin, demokrasi akımı başlamış ve gerçekleşmeye yüz tutmuş ise bu gerçekleşme ilkönce aileye girmeye çalışır. Erkek ve kadın arasında hukuk eşitliği fikri doğar. Cemiyet, çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerin etkisiyle bireyciliğe değer veren bir çağa erişmiş bulunuyorsa yalnız onun organlarına değil, henüz çocuk bulunan fertlerine de hak tanıdığı görülür. Cemiyet o küçük organı (çocuk) aileye emanet etmiştir.

Aile, kandaşlık bağı ile birbirine bağlı üyelerin meydana getirdiği topluluktur. Başka bir ifadeyle birbirlerini akraba sayanların meydana getirdiği cemaate aile denir. Bu tanıma göre başlangıçta evlenme olayı var, sonra bu evlenmeden doğan kandaşlık ve buna benzer akrabalık aileyi tamamlayan unsurlardır. Anayasamıza göre aile Türk Toplumunun temelidir. Bu hukuk başlıca mamelek (mal varlığı, varı yoğu) ve aile ilişkilerini düzenler. Her birey doğar doğmaz, belki de daha ana karnında iken bu ilişkiler ile ilgilidir. Gerek Roma Hukukuna ve gerekse İslam Hukukuna bakarsak ikisinde de hukukçuların faaliyetlerini en çok bu hukuka ayırdığını görürüz. Ülkemizde aile hukuku medeni kanunumuzun ikinci kitabını teşkil eder. Bu kısımda bireylerin çıkarları yanında devletin ve sosyal birliğin

çıklarına önemli bir yer verilmiştir. Çünkü aile, milletin, devlet denilen birliğin temelidir. Aile dediğimiz topluluk içinde bulunanlar birbirlerine olan sıkı ilişkilerinde, aynı derecede ehliyet ve kabiliyetle çıkarlarını koruyacak durumda değillerdir. Başlıca çocukları himaye yukarıda açıkladığımız gibi devletin önemli bir vazifesidir. Aile içinde babaya birtakım yetkiler tanınırken bu yetki kötüye kullanılamaz.

Sosyolojinin kurucularından Fransız sosyologu Le Play’inde belirttiği gibi aile toplumun en küçük birimi veya (sosyal) hücresidir. Ona göre fizikçi için atom, biyolog için hücre ne ise sosyolog içinde aile odur. Devlet içinde aynı şeyi söyleyebiliriz.

Toplumun temel çekirdeği olan aile bir ülkede sağlam temellere oturtulursa, o ülkede huzursuzluk en alt düzeylerde olur. Ünlü Türk sosyologu Ziya Gökalp’de aileyi cemiyetin (toplumun) küçük bir modeli olarak görerek, güçlü aileyi güçlü millet ve devletin temeli olarak görmektedir.

Aile hiçbir toplumda vazgeçilmeyen ve korunmakta olan toplumsal bir kurumdur. Aile 21. yüzyıla girdiğimiz bu günlerde alternatif kabul etmeyen sosyal, ekonomik, kültürel ve biyolojik görevleri yerine getirmektedir. Bu görevler nesil sürdürme, çocukları sosyalleştirme, insanı yalnızlaştırmama ve gerginliklerden sosyal varlığı itibariyle korumak, psikolojik, biyolojik tatmin ve üyelerinin bütün olarak ekonomik faaliyetlere katılması ile kültür nakli gibi sıralanabilir.

Ailenin toplum ve birey açısından taşıdığı önem, bir bakıma mutluluk ve üzüntülerin, gelecekle ilgili beklentilerin paylaşıldığı temel birim olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin aile kurumuna kavuşmaları, farklı toplumlarla hatta aynı toplum içinde farklı yörelerde geçerli olan örf ve adetlere göre gerçekleşir. Bu bakımdan insanların evlenme ile aileye kavuşmaları “sosyal bir olay”dır. Çünkü bu olay belirli ve sosyal kabul görmüş kurallara göre yerine getirilmektedir. Bu kuralların çoğu yazılı hukuken kavramı içinde değildir. Bundan dolayı evlenme sosyal bir olaydır. Buna karşılık, bunun dışında gerçekleşen bütün davranışlar sapmadır ve daha çok “çiftleşme” olarak isimlendirilir. “Sağlam aile sağlam toplum” formülü hala geçerlidir. Aile toplum hayatında vazgeçilmeyen sosyal kurum olma rolünü korumaktadır.

Bütün tek Tanrılı dinler aile ile ilgili konulara değinmiş ve bu konuları bazen sayılamayacak kadar ayrıntılara inen belli esaslar getirmiştir. Aile kurumuna büyük önem verilmiştir. Evlenme, karı-koca, akraba münasebetleri, boşanma, nafaka v. s. gibi konularla kutsal kitaplara dayanılarak tarih boyunca çeşitli toplumlarda uygulanmıştır.¹³

1961 ve 1982 Anayasalarımız ailenin korunması başlığı altında gerekli açıklamayı yapmıştır. 1982 Anayasasınının 41. maddesi “Aile Türk toplu-

munun temelidir. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar” demektedir. Aynı konuda İslam’ın Peygamberi Hz. Muhammed “beni mesut aile arasında arayınız” demiştir. Ailede huzursuzluk varsa cemiyette, cemiyette huzursuzluk varsa devlette de huzursuzluk var demektir.

Ailenin her ne kadar biyolojik bir başlangıcı varsa da uygar topluluklarda kanunla belirlenmemiştir. Evliliği kanun ayarlar, ana-babanın çocukları üstündeki hakları, inceden inceye belirtilir. Evlilik olmayan yerde babanın hakları yoktur, çocuk da yalnızca anneye bağlıdır. Ama her ne kadar kanunun amacı aileyi ayakta tutmaksa da günümüzde gittikçe anne-babayla çocuklar arasına girmektedir.

Aile ile ilgili yapılmış tanımlara baktığımızda ortak bir tanım üzerinde birleşmenin güç olduğu görülecektir. Çünkü her tanım aileyi ayrı bir kategoride ele alıp incelemektedir. Bazı tanımlar aileyi, toplum içinde yerine getirdiği fonksiyonlara göre bazıları biyolojik ilişkilere göre bazıları da kan bağına göre tanımlamaktadır.

Evlilik ise iki yetişkin insan arasındaki toplum tarafından tanınan ve onaylanan bir cinsel birlik olarak tanımlanabilir.

Batı toplumlarında evlilik dolayısıyla da aile tek eşlilikle birlikte gerçekleşir. Bir erkek ya da kadının, aynı anda birden fazla insanla evlenmesi yasadışıdır. Tek eşlilik, dünyanın genelinde en sık rastlanan evlilik biçimi değildir.

Eş Edinme İmkanları:

1. Değiş-tokuş yoluyla
2. Satınalma yoluyla
3. Anlaşma yoluyla
4. Kaçırma yoluyla

Eş Sayısına Göre Evlenme Türleri:

1. Çok eşlilik
2. Tek eşlilik

Çok eşlilik de kendi içinde ikiye ayrılabilir.

1. Çok Karınlık: Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenebildiği aile şekli

2. Çok Kocalık: Bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evlenebildiği aile şekli¹⁴

Batıda çekirdek aile çoktan beri varlığını sürdürüyor görünmektedir. Eski dönemlerde hane halkı bugünküne kıyasla daha geniştir. Ancak aradaki fark özellikle çok büyük değildir. Örneğin İngiltere’de 17, 18 ve 19. yüzyıllar boyunca, ortalama hane halkı büyüklüğü 4, 75 kişiydi. İngiltere’de bugünkü ortalama büyüklük, 3, 04 ‘tür. Daha önceki büyüklük evde çalışan uşakları da kapsadığından, aile büyüklüğündeki söz konusu fark önemsizdir. Geniş aile grupları, Doğu Avrupa ile Asya’da daha önemlidir.

Yine eskiden Avrupa’da genellikle çocuklar, yedi sekiz yaşından başlayarak çalışmaktaydı. Çiftlikte anne babalarına yardım ederlerdi. Aile ile birlikte çalışmayı bırakanlar da, erken bir yaşta başka ev halklarının işlerini yapmak ya da çırak olmak için anne babalarının evlerini terk ederlerdi. Aynı durum ülkemiz için de geçerlidir. Benzer durumları yaşam süremiz boyunca izleme imkanını bulduk. Gaziantep yöresinde küçük çocukların aynı şekilde çalıştırılmaları, Karadeniz Bölgesi’nde ise küçük çocukların aileleri tarafından pazarlarda bir yıllığına çalışmaya verilmeleri örnek olarak gösterilebilir.

Başka etkenler bugünkü yüksek boşanma oranlarına karşın, aile gruplarını bugün olduğundan bile daha süresiz kılmaktaydı. Ölüm oranları her yaştan insan için çok yüksekti. Eskiden Avrupa’da bebeklerin dörtte birinden fazlası yaşamlarının ilk yılından fazlasını göremiyordu. Çocuklar ya da eşlerde birisi ya da her ikisinin ölümü çocukluk aile ilişkilerini bozmakta ya da yok etmekteydi.

Evlilik ile aile yaşamının öteki yönlerindeki bireysel seçme özgürlüğü, anne babaların, öteki akrabaların ya da topluluğun çıkarlarına bağımlıydı. Stone’un belirttiği gibi bu dönemdeki aile “açık uçlu, düşük düzeyli, otoriter bir kurumdu... Aile aynı zamanda genellikle eşlerin ölümleri ya da çocukların ölümleri ya da erken yaşta evden ayrılmaları yüzünden çözülen kısa ömürlü bir kurumdu. ” Daha sonra çekirdek aile ortaya çıktı. Bu ailede evlilik içi ve öncesi sevgi giderek daha çok uygulanır olmuştu. Günümüzde Batının büyük bölümünde evlilik sevgiyle başlar, ortasında hala büyük ölçüde çocuk yetiştirme öne çıkar.

Dünya üzerindeki farklı toplumlarda çok çeşitli aile biçimleri varlıklarını sürdürmektedir. Asya, Afrika ve Pasifik’in uzak bölgeleri gibi kimi yerlerde geleneksel aile yapısında pek az değişme olmuştur. Buna karşılık, pek çok ülkede önemli değişmeler ortaya çıkmaktadır. Bu değişmelerin kökenleri karmaşıktır. Ancak özellikle önemli birkaç etken ayırt edilebilir. Bunlardan birisi, Batı kültürünün yayılmasıdır. Örneğin, Batının romantik sevgi idealleri daha önce bunların bilinmediği toplumlara yayılmıştır. Bir başka etken, önceleri özerk nitelikteki daha küçük toplumların yer aldığı bölgelerde, merkezi hükümetlerin gelişmesidir. Hükümetler, geleneksel davranış biçimlerini değiştirmek için etkin çabalar içerisine girmektedirler.

Örneğin, Çin ya da Moğolistan'da hızla artan nüfus sorunu yüzünden devletler, genellikle daha küçük ailelere sahip olmayı, doğum kontrolünün kullanımının v. s. benimseyen programları uygulamaya koymaktadırlar.

Dünya çapında ortaya çıkan değişmelerin en önemlileri şunlardır:

1. Geniş aileler ve öteki akraba gruplarının etkileri azalmaktadır;
2. Eşin özgürce seçilmesi yönünde genel bir eğilim bulunmaktadır;
3. Hem evliliğin başlatılması hem de aile içindeki kararların verilmesi bakımından, kadın hakları daha çok tanınır olmuştur.
4. akraba evliliği yaygınlığını yitirmektedir.
5. daha yüksek cinsel özgürlük düzeyleri oldukça kısıtlayıcı nitelikteki toplumlarda gelişmektedir.
6. çocuk haklarının genişletilmesi yönünde genel bir eğilim vardır.

Bu eğilimleri abartmak ya da çekirdek ailenin her yerde baskın biçim durumuna geldiğini varsaymak yanlış olur. Bugünkü toplumların çoğunda, geniş aileler hala bir kuraldır ve geleneksel aile pratikleri hala sürdürülmektedir. Örneğin Filipinler üzerinde yapılan bir çalışmada, kentsel alanlarda, kırsal alanlara kıyasla daha yüksek bir geniş aile oranının bulunduğu görülmüştür. Nedeni kırsal alanları terk eden kuzenler ve yeğenler, şehirdeki iş imkanlarından yararlanabilmek için kentlerde yaşayan akrabalarının yanına göç etmektedirler.

Günümüzde İngiltere'nin kültürel bakımdan çeşitlilik gösteren özelliklerini kabul edersek ülkedeki aileler ve evlilikler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Beyaz ve beyaz olmayan aile yapıları. İngiltere'de ailenin genel özellikleri şöyledir.

1. Batıdaki diğer aileler gibi İngiliz ailesi de tek eşlidir. Tek eşlilik yasa gereğidir. Ancak çok sayıda İngiliz'in kendi eşleri dışındaki kişilerle cinsel ilişkiye girdikleri açıktır.
2. Evlilikler romantik sevgiye dayanmaktadır. Romantik aşk doğallaşmıştır.
3. İngiliz ailesi babasoyludur. Günümüzde pek çok aile yani yeni evli çiftler, gelinin anne-babasına yakın yerlerde otururlar.
4. İngiliz ailesi çekirdek ailedir.

Güney Asya'da Aileler:

Bu yörede yaşayan ailelerde boşanma oranları artmakta, doğurganlık oranları ise düşmektedir. Ekonomik gelişmeyle artan demokratikleşme,

daha fazla bireyselliği getirirken cinsiyetler arasındaki eşitlik artışı yönünde de baskı yapmaktadır.

Geniş ailelerin bulunduğu çoğu toplumda, anne-kız, baba-oğul, ya da erkek kardeş-kız kardeş arasındaki ilişkiler toplumsal bakımdan kadın ile koca arasındaki ilişkiden çok daha önemli olabilir.

Batıda Ayrılma ve Boşanma:

Batıda pek çok yüzyıldır, evlilik hemen hemen bozulmaz diye görünmüştür. Boşanmaya ancak çok sınırlı durumlarda, evliliğin sürmesi artık imkansız olduğunda izin verilmekteydi. Günümüzde pek çok ülke hızla boşanmanın çok daha kolaylaşması yönünde ilerlemiştir. İngiltere’de Boşanma Reformu Yasası, 1969’da kabul edilmiş ve 1971’de uygulamaya konmuştur. “Hata Yokluğu” ilkesi 1969’da kabul edilen yeni bir yasayla daha da sağlamlaştırılmıştır. 1960-1970 yıllarında İngiltere’de boşanma oranı düzenli olarak % 9 oranında artış göstermektedir. 1980’den bu yana, boşanma oranı istikrar kazanmışsa da yine de yüksek düzeyde seyretmektedir.

Boşanma, çocukların yaşamı üzerinde giderek artan bir etki göstermektedir. Boşanma oranlarının mutsuz evliliklerin doğrudan bir ölçüsü olmadığı açıktır. Boşanma neden giderek yaygınlaşmaktadır? Kadınlar ekonomik bakımdan daha bağımsız hale geldikçe, evlilik giderek eskisine oranla daha az zorunlu bir ekonomik ortaklık olarak görünmektedir. Boşanmış kişilere vurulan kötü damganın daha az olması.

Anne babaların boşanmasının çocuklar üzerindeki etkisini ölçmek güçtür. Ayrılmadan önce anne ile baba arasında ne kadar çatışma olduğu, çocukların o andaki yaşları, erkek ya da kız kardeşlere sahip olup olmadıkları, büyük anne ve babalar ile öteki akrabaların bulunup bulunmadığı, çocukların anne ve babalarıyla olan bireysel ilişkileri, çocukların anne ve babalarını hangi sıklıkla gördükleri, bütün bunlarla birlikte öteki faktörler de uyum sürecini etkileyebilmektedir. Mutsuz bir evlilik içinde bulunan ancak birlikte yaşamayı sürdüren anne babaları olan çocuklar ortaya çıkan gerilimden etkilenebileceklerinden, boşanmanın çocuklar açısından yarattığı sonuçları değerlendirmek iki kat güçtür. Araştırmalar, çocukların anne babalarının ayrılmalarının ardından genellikle belirli duygusal kaygılar içine girdiklerini göstermektedir.

Tek Anababalı Aileler:

Tek anababalı aileler giderek yaygınlaşmaktadır. Bunların büyük çoğunluğunun başında, bir boşanmanın ardından çocukların vesayeti genellikle annelere verildiği için kadınlar bulunmaktadır.

İsveç'te ki bebeklerin yaklaşık yarısı evli olmayan annelerden doğmaktadır. 1994'te İsveç'te ki çocukların %20, yalnız ana babaların bulunduğu ailelerde yaşamaktaydı.¹⁵

Ülkemizde aynı şekilde eş edinme imkanlarına ilave olarak tercihli evlilik türleri vardır. Bunlar:

1. Beşik Kertme
2. Söz alma – söz verme
3. Berder evlilik (Değişik usulü)
4. Taygeldi evlilik
5. Baldızla evlilik
6. Kayınbiraderle evlilik.
7. Kardeş çocukları evliliği

Bu evlilik türlerinin büyük bir çoğunluğu günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Baldızla evlilik ile kayınbiraderle evlilik batıdaki eş edinme şekillerinde de mevcuttur.

Özellikle aile konusu uzun süre tabu olarak kabul edilmiştir. İnsan, toplum ve aile ile ilgili toplumsal olay ve olguların doğaninkilerden farklı olmadığı görüşünün kabulü çok eski değildir. Ülkemizde günümüzde dahi bu konuda insanlarımızın gerekli sağlıklı bilgilere sahip olmadıklarını yaptığımız araştırmalarımızda tanık olmaktadır. Gerdek gecesi evlenememe, ilkel yöntemlerle bebek düşürme v. b. gibi olaylar kırsal kesimlerimizin birçok yerlerinde hala devam etmektedir. Bu yöntemleri kullanan kadınlar genellikle canlarından olmaktadır.

Ülkemizde nüfus planlamasının gerçekleşebilmesi için en önemli unsurlardan biri bu yörelerde yaşayan insanlarımızı kadın-erkek ayrı ayrı devletimizin yetkili elemanları tarafından, kadınlar için kadın olma şartı ve erkekler için erkek olma şartıyla gerekli bilgilerin görüntülü olarak verilmesi gerekir. Bunlar verilmediği takdirde kırsal kesimlerde bir kadın 10-15 bebek dünyaya getirecektir. Nitekim Adıyaman – Kahta ilçesi kırsal kesiminde gördüğümüz aile reisi 13 çocuğunun olduğunu ifade ederek geçim sıkıntısı çektiğini belirtmişti. Bizde yörenin özelliğini bildiğimiz için 4, 5 çocuk olsa yetmez miydi? Sorusunu sorduk. Aldığımız cevap Allah veriyor. Malatya-Akçadağ-Ören kasabasında evlenme adetleri üzerine yaptığımız bir araştırmada çocuk sayısı ailelerde 5 rakamının altındadır. Genellikle ailedeki çocuk sayısı 2 veya 3 dür. İkisinin arasındaki fark birinci köyde yaşayanların eğitim düzeyleri yok veya çok az. İkinci örneğimizdeki yerde birinciye göre eğitim düzeyi çok yüksek. Genellikle genç evli çiftlerin büyük bir çoğunluğu lise mezunudur. Bir başka kırsal kesimde fazla olan bebeği düşürmek için kullandığı ilkel yöntemler

bebeği düşürmek için kullandığı ilkel yöntemler sonucu bebekle birlikte kendisi de ölmektedir. Anadolu'da eskiden söylenen “saldım çayıra Mevlam kayıra”, “ölenler ölür kalanlar bize yeter” v. b. gibi düşüncelerin modası çoktan geçmiştir. Bebek anne karnında oluşmaya başladığından doğuma, doğumdan bebeğin büyümesine kadar devletimizin sağlık kuruluşları üzerlerine düşen görevleri imkanlar içerisinde yapmaya özen gösteriyorlar.

Görüldüğü gibi aile ile ilgili ortaya çıkan olay ve olgular belirli süreçleri izler. Bu düşünceden hareket eden sosyologlar, aile ile ilgili toplumsal kanunları ortaya çıkarabilirler. Nasıl ki doğada belirli nedenler, doğa kanunlarına göre belirli sonuçlara ulaşıyorsa, toplum ve aile içinde aynı şeyleri söyleyebiliriz. Ülkemiz için Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele Dönemi gibi nedenlerle ülke nüfusumuzun genç kısmı savaşlarda şehit düşmüş yok olmuştur. Cumhuriyetimizin 10. yılında nüfusumuzu on milyona çıkardığımız için iftihar ediyoruz. Daha sonraki yıllarda yine nüfusumuzun hızlı bir şekilde artmasını sağlamak için Devlet “Yol Vergisi” adı altında bir kanun çıkarıyor. 5 çocuğu olan aileler bu vergiden muaf tutuluyor. Günümüzde ise hızlı nüfus artışı, köyden kente göçler, işsizlik sorunlarını beraberinde getirmektedir. Devletimiz yeni bir takım özendirici kanunlar çıkararak bilinçsizce meydana gelen bu nüfus artışını durdurabileceği inancındayız. Bize göre esas olan her anne babaya düşen ilk görev bakabilecekleri kadar çocuk dünyaya getirmektir. Dünyaya gelen her çocuğun ailesine, vatanına, milletine ve kendi kendisine yetebilecek birer insan olmalarıdır. Hırsız, uyuşturucu bağımlısı, bölücü örgütlere katılma v. b. gibi vatanına, milletine ve kendi kendisine zarar verebilecek şekilde yetiştirilen çocukların ve gençlerin günahları anne-babalarına aittir. Her anne-baba çocuklarını günün şartlarına göre kendilerinden daha iyi ortamlar hazırlamadılar.

O halde, hızlı dönüşüm ve değişim süreçlerini yaşayan toplumumuzda, aile ile ilgili olarak bir çok sorunlar ortaya çıkmaktadır. Günümüz toplumunda özellikle üniversite gençliği arasında son 40 yıl içinde aile olma konusunda iki sapma görmekteyiz. Bunlardan birincisi; Marksist, Leninist bölücü sol görüşlü öğrencilerin yaptıkları “devrim” nikahıyla evlenme, ikincisi İran Rejimini ülkemize sokmak isteyen bölücü gençlerin yaptıkları “Mut’a” nikahıyla evlenme. Bu iki evlenme şekli Türk Toplumunun ne örf ve adetlerinde, ne Anayasasında, ne Medeni Hukukunda, ne ahlak anlayışında, ne de inancında mevcut değildir. Bu evlilik şekilleri fuhuşa kılıf uydurmadan başka bir şey değildir. İkisinin de birbirlerinden farkı yoktur.

“Günümüzde kendini dindar zannedip, dinini (İslam Dini) yeterince bilmeyen gençlerimiz arasında meşru bir akit gibi gösterilmeye, benimsetilmeye çalışılan Mut’a nikahı, esas itibarıyla, İslam öncesi Arap cemiyyetinde mevcut olan zina çeşitlerinden biridir. Hz. Peygamber’in Mekke

Fethi sırasında kesinlikle yasaklanmış, kıyamete kadar haram olduğunu belirtmiştir. Gençlerimiz meseleyi KAYNAKLARA inerek değerlendirmek durumundadır. Dinimizin son derece hassas olduğu kadın-erkek münasebetlerinde umursamazlık ve laubaliliğin dünyevi ve uhrevi cezasının şiddetli olacağını unutmamalıdır. ¹⁵

Gençlerimizin normal evlilik dışında bu tür sapmalara itibar etmemeleri gerekir. Bu kutsal aile müessesesi kurulurken çok dikkatli olunmalıdır. Eş seçmek manavdan meyve seçmeye benzemez. Bu konuda aile büyüklerinin görüşünü de almakta yarar vardır. İslam Dinine en büyük hizmeti Türkler yapmışlardır. Bizim ne İran'ın ne de Arap'ın telkinlerine ihtiyacımız vardır. Türkler İslamiyet öncesinde olduğu gibi, İslamiyet dönemi ve günümüzde aile müessesesine çok büyük değer vermişlerdir. Bu müessesenin devamını sağlam kurallara bağlamışlardır. Bizim bir takım güzel örf ve adetlerimizi unutarak başka bir ülkenin dinimizle hiçbir ilgisi olmayan evlenme şeklini benimsemek çok yanlıştır. Hiçbir nikah yapmaksızın birlikte yaşamayı da aynı kategoriye dahil edebiliriz. Bizim aile hukukumuzda dünyaya gelen çocuğun nesebinin belirlenmesi gerekir. Batı toplumlarında çocuk dünyaya getiren kadın kimden hamile kalırsa kalsın babası ortaya çıkmadığında doğan bebek kadının nüfusuna yazılır. Bizim toplumumuzda ise muhakkak doğan bebeğin babasının belli olması gerekir. Bu husus hukukumuzda açık olarak görülmektedir.

Bu sorunların bir çoğu yukarıda açıkladığımız gibi ortak niteliklere sahiptir. Sosyal bilimcilerin bu sorunları çözmek için çekinmeden problemlerin üzerine gitmeleri, toplumumuzun ve üyelerinin bu tür çalışmalara hoş görüşü ile bakmaları gerekir. "Aile kutsaldır, her ailenin mahremiyeti vardır" düşüncesinden hareketle, bu çalışmalar engellenirse, çağdaş uygarlığı yakalama çabası içinde olan toplumumuz, bu amacına ulaşamaz. Karmaşık bir yumağa dönen toplumsal sorunlarımız, ancak bilimsel yöntemlerle çözümlenebilir. Toplumsal sorunlarımızı çözebilmek için de toplumun temel yapısını oluşturan aileden işe başlamak gerekir.

Sonuç olarak günümüz toplumlarında küreselleşmenin özellikle aile yapısı üzerinde kadın hakları konusunda olumlu etkileri olduğu gibi ülkemiz için geleneksel kültür yapımızı bozan olumsuz etkileri de vardır.

Olumsuzlukların gerçekleşmemesi için toplumun her kesimi hatta anne-babalar kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirmek için çaba sarfetmelidirler.

KAYNAKLAR:

1. Canan, İbrahim; Namus Fitnesi Mut'a, Timaş Yayınevi, 1992

2. Çaplı, Orhan; Çocukların Gençlerin Eğitimi 3. baskı Ay Yıldız Matbaası Ankara 1973
3. Fındıkoğlu, Z. Fahri. İctimaiyat dersleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1562 Fakülteler Matbaası, İstanbul 1971
4. Giddeni, Anthony; Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. Osman, Akınhay; Alfa Yayınları İstanbul 2000
5. Kazgan, Gülten ; Küreselleşme ve Ulus Devlet, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2000
6. Rousseau J. J., Toplum Sözleşmesi Çev. Vedat, Günyol; Can Yayınları 35, İstanbul 1965
7. Sarıbay, Ali Yaşar; Globalizm ve Ulus-Devlet, Zaman Gazetesi, 30 Ocak 2002
8. Tözüm, Haluk; Küreselleşme: Gerçek mi Seçenek mi? Doğu Batı Düşünce Dergisi yıl 5, sayı 18, şubat, mart, nisan, 2002
9. Yalvaç, Mehmet; Hukuka Giriş, Özmert Ofset, Malatya 1999
10. Yalvaç, Mehmet; Aile sosyolojisi İlkel Toplumdan Modern Topluma Aile Evin Ofset Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii Malatya 2000
11. Yalvaç, Mehmet; Türkiye’de Örf ve Adet Değişmeleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü. İnönü Üniversitesi, Basımevi, Malatya 1999
12. GAP Güneydoğu Anadolu Projesinin Adıyaman İlinde Su Altında Kalan Yerlerde Sosyolojik Bir Araştırma. Nizam Matbaası, Malatya 1999
13. Yalvaç, Mehmet; Bilecik Dügün Adetleri. Türk Dünyası Araştırmaları Sayı:29, İstanbul 1984
14. Yalvaç, Mehmet; Aile Tanımları ve Çeşitleri. Panel 9. 4. 1997 Elazığ
15. Yalvaç, Mehmet; Atatürkçü Düşünce ve Gençliğin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi. Atatürk Haftası Armağanı, Genel Kurmay Basımevi Ankara 1989
16. Yalvaç, Mehmet; Uluslar arası Terörizm ve Gençlik. Gençlik ve spor Bakanlığı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Basımevi Ankara 1987
17. Yavuz, Hilmi; Küreselleşme ve Özerklik, Zaman Gazetesi 4 Aralık 2001
18. Yetim, Nalan; Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal – Yerel ? Doğu – Batı Düşünce Dergisi ; yıl 5, sayı 18, şubat, mart, nisan, 2002

KÜRESELLEŞME VE KADIN KİMLİĞİ

*Pakize Çervatoğlu Geyran**

11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör olayları ile dünyanın gündemine yerleşen Küreselleşme olgusu bağlamındaki tartışmaların, 1989'da Berlin duvarının yıkılması ve takiben Sovyetler Birliğinin 1991 'de dağıldığı yıllara dayanan bir öyküsü vardır. Ekonomik, siyasi ve sosyolojik boyutlarıyla son derece kompleks nitelikler taşıyan bu olguya kaynaklık eden diğer temel oluşum ise Tarım ve Endüstri devrimlerini takiben Ulus Devlet kavramı ile Batı modernitesinin motoru teknolojik ilerlemelerin sonucunda, İletişim ve Bilişim alanlarında ortaya çıkan gelişmeler ve yayılmalar olarak gösterilmektedir. İletişim ve Bilişim Devrimi bir yandan dünyayı küçültüp, olan biten tüm durumları gerginlik ve çatışmalarla birlikte hemen herkesin özeline (mahremine)taşımaktadır. Diğer yandan da hızlı (derin) etkileşimlerin ürettiği karşıt-muhafiz gruplardanbu grupların batı modernitesini ve hatta bilimi karşılarına alan hedeflerindenyeni güç odaklarından ve şiddetten-terörden bahsedilmeye başlandı.

Küreselleşmenin, uluslararası sermayenin dünyayı egemenliği altına alması, bağımsız nitelikli ulus devletlerin egemenliklerinin tehdit altında olması şeklindeki siyasi ve ekonomik ayaklarının yanı sıra kültürel ayağından da söz edilmektedir. Tek düze bir tüketim kültürü egemenliğinde kalma (empoze edilmesi) bir yandan yerel ve ulusal kültürleri zayıflatmakta ve tehdit etmektedir. Küresel tüketim kültürü ve dili ile Ulusal kültür ve dil arasındaki gerginlikler önemli ve ciddi toplumsal kırılmalara neden olabilmektedir. Sermayenin egemenliği yoluyla piyasa ekonomisinin uluslararası denetimsiz işleyişi ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderek artması siyasal bazdaki dönüşümlerin nedeni olabilmektedir. Bu tür siyasal dönüşümler mikromilliyetçilik ve mikrodincilik şeklindeki temel olarak farklılığa dayalı özerk siyasi yapılanmaların (din, dil, coğrafya ve bütün öğelerin alt kültürleri, mezhep gibi, aşiret gibi, kabile gibi her tür farklı kültür öğesinin ayrı bir siyasal birim olarak gerekçe olarak gören)kabul edilmesidir. Sonuç olarak siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda böylesine derin etkileri olan ve dönüşümleri başlatan Küreselleşme olgusunun Toplumsal Cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisinin de ayrı bir başlık olarak tartışılması gerekmektedir.

* Doç. Dr., Ruhsal Travma Tedavi Merkezi Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

şılmayı hak ettiği ortadadır. Böylesine güçlü ve karmaşık, çok yönlü etkileri olan bir toplumsal değişim sürecinin toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadın kimliği üzerindeki etkilerine ilişkin bir çözümlemecinsiyet rollerinin yaşandığı somut bağlamlar ve bu bağlamları etkileyerek sürdüren tarihselliğin kavrayışıyla ele alınması zorunludur. Nitekim bu anlamda Batı modernitesi ile Batı-dışı Modernitelerdeki somut bağlamlar farklıdır ve dolayısıyla küreselleşme olgusunun etkileri de bu uygarlıklarda farklı açılımlara neden olmakta gibi durmaktadır. Tüm uygarlıklarda ortak(sabit) olan ise geleneksel ataerkil ilişkilerden itibaren yaşanan tüm toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde kadın kimliği ve toplumsal cinsiyetine ilişkin tanımlamalar ve sınırlamalarınulus/etnik kimliklerin korunması ve sınırlarının çizilmesi adına (farklı yollardan) denetlenmiş olmasıdır. Kadınlar aile, akrabalıkışiret, din vb alt kültürel özelliklerin koruyucusu olarak kabul edilegelmişlerdir. Benzer biçimde kadınlar ulusal projelere erkeklerden farklı biçimlerde dahil edilmişlerdir. Bu anlamda kadınların özgürleşmesi, ahlaki yenilenme söylemiyle ifade edilebilen ulusal diriliş projesinin bir parçası ve hatta bileşeni olarak sunulabilmesine karşın, eşit yurttaşlar olarak hak iddia etmelerini son tahlilde sınırlayan çelişkileri ve gerilimleri de içermektedir.

Modernleşme kuramlarının toplumbilimlere hakim olduğu 1950' li ve 1960' lı yıllarda kadının hem aile içinde hem de toplumdaki genel konumunun geleneksellikten modernliğe geçişle birlikte evrimleşeceği ve daha eşitlikçi bir düzene varılacağı sanısı yaygındı. 1975' de Meksika da Birleşmiş Milletlerin düzenlediği ilk Uluslararası Kadın konferansının ortaya attığı en önemli iddialardan biri modernleşmenin beklenen sonuçları vermediğidir. Tam tersine cinsiyetler arasındaki uçurumun daha da derinleştiği ve hatta modernleşme sürecinde kadınların geleneksel toplumlarda sahip oldukları bazı güç ve ayrıcalık kaynaklarından da mahrum kaldıklarının vurgulanmasıdır. Üretim, tüketim ve kaynakların kullanımı konusunda endüstriyel toplumdaki köklü değişimlerin sonuçlarının kadınlar açısından daha eşitlikçi koşullar doğurmadığı belirtilmiştir. Batılı çözümlemelerde klasik ataerkilliğin maddi temellerinin yeni piyasa güçlerikırsal kesimde kapitalistleşme ve ekonomik marjinalleştirilme ve yoksullaşma süreçlerinin etkisinde çöküyor olsa da ataerkil pazarlıklar biçiminde sürdüğüne işaret edilmiştir. Bu pazarlıklar dönem dönem aile yanlısı muhafazakar söylemleri alevlendirecek boyutlara varabilmiştir. Nitekim Giddens(1998), mahremi ve kişisel dönüştürdüğü, öz kimliği etkilediğini öne sürdüğü modernitenin kendisini her zaman geleneğin karşısına koymasına karşingündelik yaşam başta olmak üzere hayatın bir çok alanında (geleneğin) varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Bunun başlıca nedenini ise demokratikleşmeden kalan ataerkil aile egemenliği olarak görmüştür.

Batı modernitesinin bireysel yaşama tanıdığı kişilerin kendilerini var etme hakları olduğu yönündeki kabullere dayanarak kamusal alanda yol alan ve destek bulan kadınlar özel ilişkilerinde ataerkil aile oluşumu ile ilişkili cinsiyet ayrımlarının sonuçlarını tartışmak ve bu sonuçlar bağlamında erkeklerle yarattıkları yeni uzlaşmalar üzerinden bu ilişkileri sürdürülmesine dahil olmak zorunda kaldılar. Patemen'e (1988) göre modern sivil toplum "modern, kamusal –sivil dünya ile özel ya da aile bağlamında evlilikle ilgili alan" arasındaki "özgün" ayrılık ve karşıtlık dolayısıyla kurulur. Ataerkil bir kategori olarak ortaya çıkan sivil toplumda, gelenekselden modern dünyaya geçişi "ataerkilliğin (geleneksel babaya) dayalı biçiminden yeni, özgül olarak modern (ya da kardeşliğe dayalı) biçimine geçiş olarak yorumlamıştır. Bu anlamda yurttaşlık eril bir kavramdır. Kadınların yasal haklara ulaştıkları modern ulus devlette de ataerkilliğin yeni bir biçime dönüşerek varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Bu şekilde modernleşme devlet tarafından geri, feodal ya da ataerkil olarak tanımlanan yapıların gerekirse güç kullanılarak devlet tarafından ortadan kaldırılmasına karşın kadınların özgürleşmelerinin modernlikle eşitlendiği uygulamalarda dahi esas olarak grup kimliğinin simgesi biçiminde akrabalık ve yuva /yurt terimleri kullanılarak özel bir alanda tutulduğufedakar anne /sadık eş olarak var olmaları beklendiği görülmüştür. Batı toplumlarında kadınların konumundaki herhangi bir değişikliğin ulusal çıkarlara uygun olduğu sürece göz yumulabileceği zımnen kabul edilmiştir. Kürtaj yasağının kalkması bağlamında yapılan tartışmalarda olduğu gibi. Cinselliğin üreme ve ev hayatından koparılmasına yol açabileceği erkeklere cinsel ilişkilerinin sonuçlarından sorumluluk alma konusunda daha zayıf baskılar hissettirdiği için pek çok kadın çıkarlarına uygun bulmamıştır. Sonuç olarak kadınlar hayat stratejilerini içinde bulunan sistemden kaynaklanan bir dizi somut zorunluluk çevresinde kurmuşlardır. Bu çerçevede erkeklerle yapılan ataerkil pazarlıklar tarih dışı ya da sabit olarak değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden müzakeresi biçimindedir ya da mücadele için yeni alanlar açan tarihsel dönüşümlere açık olmuşlardır. Nitekim, küreselleşme ve sonuçlarının Batı tipi uygarlıklar bağlamındaki etkilerinde de aile ilişkilerinin demokratikleşmesinin ve ataerkil aile ilişkilerinin yıkılmasının güçlü vaatleri okunmaktadırtoplumsal cinsiyete ilişkin ayrımların yeni ikilemlere yol açmasına rağmen yeni fırsatlarla birlikte derinden sarsıldığı görülmektedir. Yeni dünya düzeninin yarattığı kriz ortamında, varolan kurallar işlemez olduğundan norm dışı davranışlar artık kaçınılmaz olduğundan, gündelik deneyimin gerçek dünyası yerleşik kurallara meydan okuduğundan, toplumsal cinsiyet bağlamında yürütülen ataerkil pazarlıklar kendi iç çelişkilerini açığa vuracak bir kırılma yaşamaktadırlar. Bu koşullarda Batı-dışı modernitelerde küreselleşmenin toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamındaki etkileri, açılımları nasıl olmaktadır, nasıl çözümlenebilir?

Batı-dışı modernitelerin gelişim süreçlerinde de çoğu devlet aile ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde önemli etkileri olan çelişik gelişimlerle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Endüstrileşme ve kapitalist gelişim süreçleri kentlere kitlesel göçü körüklerken başlangıçtaki yerel bağlantıları zayıflatmıştır. Toplumsal eşitsizlikler derinleşirken, kadınların zorunlu olarak üretim ilişkilerine ve ücretli iş gücüne dahil edilmeleri aile içinde cinsiyetler arasındaki yaşlılarla gençler arasındaki otorite ilişkilerinin maddi temelini aşındırmıştır. Erkeğin geçim sağladığı ve kadının korunduğu biçimindeki geleneksel modeller ile gerçek yaşamın dayattığı koşullar arasındaki şiddetli gerilim ve çatışmacı cinsiyetler arasındaki ilişkide yeni denge arayışlarına girilmesini gerektirmiştir.. Bu arayışlar muhafazakar yönelimlerin güçlenmesi ve kökten dinci ideolojilere duyulan ilgide artış biçimindeki tepkisel boyutları da içerebilmektedir.

Modern ulus devletlerin sosyal adalet ve siyasal düzeydeki başarısızlıkları Batı-dışı modernitelerde yalnızca teknik olarak değil “manevi” yönden de başarısızlık olarak nitelendiriliyor ve dayandığı dünya görüşü olarak Batı modernitesi ve üretim ilişkilerinin bütünüyle sorgulanması ve hatta reddine varan tepkiler ortaya çıkabiliyor. Ulus oluşumundaki başarısızlık, yurttaşlara ulusal varlıkta yer veren ya da ulusal istikrarı sağlayan ekonomik ve siyasal kazanımların yokluğu ile ilişkilidir. Devletlerin yeterli kaynak yaratmada ve dağıtmadaki başarısızlıklarının çelişki ve bölünmeleri kuvvetlendirerek dinsel, bölgesel, etnik ifadelerle neden olması Küreselleşme olgusu ile doğrudan bağlantılıdır. Siyasal İslamın ataerkil pazarlıkların çöküşü ile hızlı ve genellikle de ürkütücü toplumsal dönüşüm süreçlerinin yarattığı belirsizlik alanlarındaki boşluğa hitap ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda aile ve cinsiyet ilişkilerinin yaygın biçimde “ideolojileştirilmesini” İslamın kendisine bağlayarak yorum yapan çözümler bu olgunun tamamen modern ve tarihsel bir olgu olduğunu atlamaktadırlar.

Küreselleşme bağlamındaki gelişmelerin Batı-dışı ulus devletlerdeki etkileri, kadınların yurttaşlık haklarının kırılganlığının yanısıra ulusal (laik-modern) projelerin en zayıf halkasının kadınlar olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bugün pek çok devlet için sorun olan siyasi meşruiyet ve ekonomik bölüşüm alanındaki başarısızlıklar, önceki milliyetçi projelerin laiklik iddialarının sorgulanmasına neden olmuştur. Küreselleşme olgusunun ekonomik, siyasal ve hatta kültürel etkileri batı dışı ulus devletleri bu anlamda olumsuz etkilemektedir. Etnik ve dinsel kimliklerin artan biçimde siyasallaşması yeni çelişkileri körüklemektedir.

Kadınlar tüm zamanlardaki toplumsal dönüşümlerde cemaatlerin sınırtaşları ve toplu kimliklerin ayrıcalıklı taşıyıcıları olarak nitelendirilmişlerdir. Bu görevleri modern ulus devletlerin tam anlamlarıyla yurttaşları olarak ortaya çıkışlarını dahi olumsuz etkilemiştir. Küreselleşmenin eko-

nomik, siyasal, kültürel olumsuz etkilerine bağlı gelişen, zorluklarla kazanılan yurttaşlık haklarının kaybının ve laik projelerin çöküşünün kurbanı olmaya öncelikle kadınlar aday durmaktadır.. Afganistan, İran ve Ceza-yir'deki gibi.

Bugün dünyanın bazı bölgelerinde kadınlar geçmiştekenden çok daha fazla demokratik ilişki ve özerklik talep etmektedirler. Daha fazla üretim ilişkilerine katılan bu kadınlar tüketim üzerinde ve kaynakların kullanımında eşit haklar talep etmektedirler. Diğer yandan giderek daha fazla sayıda kadın siyasallaşan dinsel ve etnik kimliklerin baskısına maruz kalıyorlar. Mevcut haklarını dahi kaybediyor ya da bu tehdidi yaşıyorlarlar. Modernlikle ilgili söylemler tarihsel olarak bir dizi dönüşüm geçirmiş ve geçirmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme olgusunun başlattığı ve göz önüne serdiği çelişkilerin etkileri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ve aile ilişkilerinde modern (laik –demokratik-bilimsel) çözümlerin sağladığı olanaklardan vazgeçmeyi değil bu alandaki boşlukların çözümlenmesine yönelik çabaları arttırıcı yönleriyle tartışılmalıdır.

KAYNAKLAR

- 1-Kongar E. (2001) Küresel Terör ve Türkiye. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- 2-Connell R. W (1998) Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- 3-Giddens A, Pierson C. (2001) Modernliği Anlamlandırmak. Alfa Yayınları, İstanbul.
- 4-Kandiyoti D. (1997) Cariyeler, Bacılar Yurttaşlar (Kimlikler ve toplumsal dönüşümler). Metis Yayınları, İstanbul.

EVRENSEL BİR OLGUNUN ÜLKEMİZDEKİ GÖRÜNÜMÜ KADINDA DEPRESYON

*Levent Küey**

Evrensellik ile yerellik arasındaki gerilim, psikopatoloji araştırmalarında ele alınması gereken boyutlardan biridir. Hemen tüm dünyada, kadınlarda depresif bozuklukların erkeklere göre yaklaşık iki katı daha yaygın oluşu da, bu açıdan ilginç bir bilimsel ilgi odağıdır. Ülkemizdeki epidemiyolojik araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. Öte yandan, transkültürel bakış açısıyla, depresif bozuklukların klinik belirti örüntüsünde cinsiyete göre ortaya çıkan farklılıklar da, verimli, zengin bir tartışma alanı sunmaktadır.

Bu sunumda, depresif bozukluklarda cinsiyete göre ortaya çıkan farklılıklar, ulusal düzeyde yapılmış bir araştırmanın verilerine göre tartışılacaktır. Sorun küreselleşmeyle ilişkili olguların önplana çıkardığı farklılıklara odaklanılarak ele alınabilir. Kuzey-güney; doğu-batı; zengin-yoksul gibi iki kutbu dikkate alan tartışmaların, depresif bozukluklara ilişkin sunduğu veriler ile kadın-erkek farklılıklarının sunduğu verilere baktığımızda ilgi çekici paralelliklere ulaşmaktayız. Depresif bozuklukların kadın ve erkekteki klinik belirti örüntüleri arasındaki farklılıklar, psikopatolojinin değişik betimleme düzeylerinde nelerdir? Bu farklılıklarla, evrensel ve yerel arasındaki farklılıklar arasında herhangi bir koşutluk ya da analogi kurulabilir mi? Olası bu tür koşutlukların, cinsiyetler arası güç sorunları ile bölgeler arası eşitsizlik ve güç sorunları arasında herhangi bir ilişkisi olabilir mi? Farklılıkları belirleyen temel psikososyal değişkenleri “eşitsizlik zemininde ortaya çıkan güç uygulayımı” perspektifinden değerlendirebilir miyiz? Benzeri soruların tartışılmasının, psikopatoloji ve küreselleşme dinamikleri arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı beklenir.

* Doç. Dr., İstanbul Beyoğlu Eğitim ve Araştırma Hastanesi Bilgi Üniversitesi

KÜRESELLEŞME VE BAĞIMLILIK

ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÖNÜYLE BAĞIMLILIK

*Yıldırım Doğan**

Çağlar boyunca insanın ve yarattığı toplumsal düzenin, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin taşıdığı değişim ve ilerleme ivmesi her ne ise; madde kullanım ve maddeye bağımlılık sorununun taşıdığı ivme aynı olmuş ve birlikte seyretmiştir. Bu niteliğine bakarak sorunu yalnızca ulusal planda bir ilgi ile sınırlandırmak hem ilke olarak hem de neredeyse her ulusun küresel örgütlenmenin zorunlu bir parçası olması nedeniyle pek mümkün görünmemektedir. Öte yandan madde kullanan ve/veya bağımlı hale gelmiş birey, varoluşu ve insan değerleri bağımlılığı doğrultusunda sapmış ve başka bir planda köleleşmiş bir birey olup; toplumsal rol ve ödevini yerine getirememekte, toplumsal sistemden kopmaktadır. Bir diğer anlamıyla toplum, o bireyin her anlamdaki katkısından yoksun kalmakta, üstelik bu bireye verilecek hizmetler açısından yüksek bir maliyeti göğüslemek zorunda kalmaktadır.

Dolayısıyla bireysel ve toplumsal bütünlük ve esenlik adına önlemler almak kaçınılmaz hale gelmiştir. Ulusal nitelikli önlemlerin her ulusun kendi ekonomik gücü ile ve yapısı ile çerçevelenmesi nedeniyle madde kullanımı sorununu engellemede tek başına ulusal önlemler, bugüne dek pek yeterli olmamıştır. Çünkü sorun sadece madde kullanımı değil kullanılan maddelerin yasadışı trafiği ve rantı son derece yüksek/yaygın bir pazar alanı haline gelmesidir. Örneğin kara paranın bilinen en önemli kaynağı ve gücü bağımlılık yapan maddelerin ticaretidir. Hatta kara paranın yıkanması/aklanması gibi ekonomik manuplasyonlar devlet ekonomilerini ciddi biçimde tehdit etmekte, Türkiye gibi gerekli finansal önlemleri henüz yasalaşmamış ülkelerde yatırımlar açısından ciddi bir girdi payı oluşturabilmektedir.

Bunun anlamı 'örgütlü suç' unsurlarını yasal nitelikli ekonomik bir güç haline dönüşmeleri tehlikesidir. Böylesi bir gelişme toplumdaki tüm duyarlı dengeleri sarsabilir. Türkiye 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Örgütünün ilk üyelerinden olup örgüte girişi de aynı yıla rastlamaktadır. Dolayısı ile uluslararası ilişkilerin öngördüğü vecibeleri yerine getirmek hususunda zorlu deneylerden geçmiş ülkelerden biri olmaktadır. Uluslararası ilişkilerimizin şekillenmesinde Birleşmiş Milletler üyeliğimizin

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı

getirdiği sorumlulukların önem ve ağırlığı tartışılmaz. Birleşmiş Milletler Örgütü icinde yapılanmış ve politika belirleme konusunda otonomiye sahip belli örgütlere üyeliğimiz uluslararası ilişkilerimizin diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda otonomiye sahip ve esasen Birleşmiş Milletlere bağlı örgütlere örnek olarak ILO(Uluslararası İş Örgütü), WHO(Dünya Sağlık Örgütü) ve GATT'i (Gümrük Tarifesi ve Ticaret Anlaşması) sayabiliriz. Her üçüne de üye olan ülkemiz bu örgütler düzeyinde etkin biçimde temsil edilmekte olup;ülkemizin Ortadoğu ve Avrupa-Asya ekseninde yer alan Bağımsız Devletler Topluluğu açısından sahip olduğu stratejik önem, bu örgütlere üyeliğimizi daha da önemli hale getirmektedir. Örneğin Türkiye, Dünya Sağlık Örgütünün Avrupa Bölgesi içinde yer alan Tacikistan, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan, İngiltere, İsvec vb. 51(ellibir) üye ülkeden bir tanesidir.

Madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda uluslararası duyarlılığı ve işbirliğini yansıtan belli başlı antlaşmalar ve tarihleri şunlardır:

- 1961 Single Convention on Narcotic Drugs (1972 protokolü ile tadil edildi)
- 1971 Convention on Psychotropic Substances
- 1988 United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances

Özetle ifade edecek olursak madde bağımlılığı konusunda ülke çapında yapılması düşünülen ve atılacak her adımın bize ait sebepleri olduğu kadar küresel bir gerekçesi ve uluslararası ilişkilerimizden kaynaklanan bir gerekliliği mevcuttur. Uluslararası Örgütlerin Yaklaşımı ve Türkiye Uluslararası antlaşmaların getirdiği yükümlülükler ve uluslararası otonomiye sahip örgütlerin yaklaşımları her ülkeyi olduğu gibi ülkemizi de etkilemektedir. Bu etki ve etkileşimi alkoldışı maddeler ve alkol olarak ayrı ayrı değerlendirmek uygun olur. Dünya Sağlık Örgütünün alkol konusunda gösterdiği duyarlık ayrıca ele alınmayı gerektiren bir yoğunlukta iken alkoldışı maddeler konusundaki tartışma daha kapsamlı ve küresel niteliklidir. Çünkü alkol dışı olarak bilinen maddeler sayıca çok ve birbirinden farklıdır. Ayrıca kullanımda olan maddelerin kullanım yoğunluğu bir ülkeden diğerine hatta aynı ülkede bir kesimden diğerine değişmekte ve çeşitlenmektedir. Kayıtlı bilgilerin azlığı ve nüfus araştırmalarının her ülkede yeterli önemde yapılmayı konuya gösterilen dikkatin bildiğimiz nedenleri olarak sıralanabilir. Dünya Sağlık Örgütü merkezi bir kayıtlama sistemi üzerinde durmakta ve alkoldışı maddeler için bunu başlatmış olmaktadır. Lizbon'da kurulan "European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction" isimli kuruluşa ülkemizin de için de bulunduğu 51 Avrupa Bölgesi ülkesinden henüz 15 tanesi üyedir. Bunu izleyecek ve alkol için kuru-

lacak benzeri ikinci bir merkezin hazırlık aşamasında olduğunu bilmekteyiz.

Uluslararası örgütler ülke bazında yaptıkları tespitleri daha sonra kıyas yapmak üzere kullanmakta ve sonuç olarak uluslararası bağlamda genel değerlendirmelere ulaşmak suretiyle; dış politikalara yön verecek verilere kaynak teşkil eden kararların alınmasına yol açmaktadır.

a. Alkoldışı Maddeler

ILO'nun bir raporunda;madde kullanımının belli ülkelerle sınırlı olmadığı ve işin içine katılan ülkeler; üreten-temin eden / geçiş yapılan/ tüketilen-hedef ülke olmak üzere gruplandırılmaktadır. Ancak bu kesinlemesine bir ayırım olamaz çünkü aslanan tüketilmesi olup bu maddelerin varolduğu/ üretildiği bulunduğu ülkeler eşdeğer ağırlıkta bir sorunla yüzyüzedir. Uluslararası ilişkilerin sahip olduğu çok özel dinamik nedeniyle devletten devlete değişen anlayışlar ve bu anlayışların yansıdığı farklı hatta çelişen politikalara tanık olmaktadır.

Küresel nitelikli en önemli ve en büyük örgüt olan Birleşmiş Milletler Örgütü andığımız bu gözlemlerin sonucunda bundan yaklaşık 10 yıl önce 1988'de, Birleşmiş Milletler bağımlılık Maddeleri Antlaşmasını (United Nations Convention on Drug Trafficking) imzaya açmış ve üye ülkelerin imza atmanın ötesinde bu antlaşmaya uyma konusunda kendi ülkelerindeki ulusal meclislerin onayını alarak yasal değişiklikleri bir an önce hayata geçirmesini istemişti. İmza atan ülkelerin ilgili vecibeleri yerine getirip getirmediğinin denetimi ise tahmin edilebileceği üzere Amerika Birleşik Devletlerinin denetiminde olup Başkan doğrudan yetkiyle bu incelemeyi yapmakta ve gereğinde önlemler almaktadır. Salt bu konuda başkana bağlı iki dairenin varlığı (Under Secretary for global Affairs ve International Narcotics and Law Enforcement Affairs) konunun ne denli ciddi ve yakından izlendiğinin kanıtıdır. Değerlendirmede pekçok kaynaktan gelen bilgiler kullanılmakla birlikte ana kaynak yıllık olarak düzenlenen 'International Narcotics Control Strategy Report' isimli çalışmadır. ABD başkanı, ilgili ülkenin anılan antlaşmanın gereklerini yerine getirip getirmediğini farklı düzeylerde değerlendirerek varılan sonuca göre alacak önlemleri belirlemektedir. Önlemler kapsamında Dış Yardım, Silah Yardımı gibi başlıklar ve Export-Import Bank ve OPIC gibi kuruluşların yönlendirilmesi gibi hususlar yer almaktadır. (Aslında Avrupa cephesinde de durum farklı değildir. Avrupa Konseyinin 10 Haziran 1991 tarihli kararname Kara Para Aklama amacıyla finansiyel sistemlerin kullanılmasının engellenmesi hususunda ciddi yaptırımlar getirmektedir. Avrupa Birliği Üyeliğine kabulümüz tartışmasında önemli engellerden birinin de ülkemizde bu yolda bir adımın atılmamış olmasına bağlayanların sayısı bilinenen çoktur.)

1996 yılı raporunda ABD başkanının onay vermediği ülkeler Afganistan, Burma, Kolombiya, İran, Nijerya ve Suriye olarak geçmektedir. Uluslararası dayanışma-görüldüğü üzere-sadece ilgili tarafların iyi niyetine ve sözel ifadesine dayanmamakta, belli kural ve standartlar çerçevesinde gereğinde dayatıcı/cezalandırıcı eylemlere bağlı olarak sağlanmaktadır. Raporun Türkiye başlığını taşıyan bölümünde, ülkemizden güneydoğu Asya-Avrupa güzergahındaki anahtar 'transit ülke 'diye bahsedilmekte ve gerek dış pazar gerekse iç pazara yönelik olarak Baz Morfinin işlendiği en önemli ülke olduğu belirtilmektedir. 1998 antlaşmasının 1995 yılında TBMM'de onaylandığını ancak onay belgesinin henüz Birleşmiş Milletlere gönderilmediğini belirten rapor; seçimler nedeniyle "kaçakçıların mal varlığına el koyma"; "kara para aklama" vb. yasaların henüz çıkarılmadığının altını çizerek genel değerlendirme içindeki en önemli eksiğin bu olduğu yorumunu getirmektedir.

Ülkeye ulaşan esrar ve eroinin geçişinin yarısı kara diğer yarısı da deniz ve hava yolu ile olmakta, Marmara Bölgesi ve özellikle İstanbul birinci derecede öncelikli alanlar olarak değerlendirilmektedir. 1995 yılında Türkiye'de yakalanan Eroin miktarı 3(üç) ton; Kokain 56(ellialtı) kilo; Asetik Anhidrit(morfini eroini dönüştürmede kullanılan kimyasal) miktarı ise 53(elliüç) tondur. Esrar, afyon ve baz morfin için bildirilen toplam miktar 16(onaltı) ton olup 8(sekiz) eroin laboratuvarı tahrip edilmiş toplam 4690(dörtbinaltıyüzdoksan) tutuklama yapılmıştır. Tüm bunlara karşın Türkiye'den transit geçen eroin ve morfin miktarı ile ilgili olarak DEA'nın(Drug Enforcement Administration) yaptığı tahminin 4-6(dört-altı) ton olduğu gözönüne alınırsa ülkemizin hangi koşullara bağlı olarak bu denli önemsendiğini(!) kavramak kolaylaşıyor.

Son olarak ülkedeki sosyopolitik ve ekonomik koşulların ve siyasal istikrarsızlığın olumsuz etkisi üzerinde durularak madde kullanımının tüm gelir gruplarını içine alan bir yaygınlık taşımaya başladığının üzerinde durulmaktadır. Görüldüğü üzere ülkemizde olup bitenlere dair bilgilerimizin kaynağı, üresel ilişkilerimizin bize yansıttığı ancak bizim üretmediğimiz ya da üretsek bile paylaşmada tereddüt gösterdiğimiz verilere dayanmakta ve ülke adına tespitlerimizi ancak bu yolla yapabilmekteyiz. Herşeye rağmen bağımlılık sorunsalı açısından yansıttığımız bu küresel duyarlılığın bizim yönümüzle olumlu yanlarının olabileceğini de belirtmenin gereğine inanıyorum.

b. Alkol

Alkollü içkilerin üretim, pazarlama ve ticaretinde en büyük payın devlet tekeline ait olduğu ülkemizde alkol sorunlarının güncelliği değişmez bir gerçektir. Sosyal, kültürel ve ekonomik yapı değişmelerinin hızlı seyrettiği dönemlerde yani sosyal değişme diye tanımlanacak dönemlerde alkol tüke-

timinin kişi başına düşen miktar olarak artması pek çok araştırmamanın paylaştığı bir bulgudur. Üyesi olduğumuz Dünya Sağlık Örgütü'nün ulusal alkol politikaları konusunda üye ülkelerde bir hareketlilik başlatmak üzere topladığı kurultay bundan yaklaşık onbeş yıl (1982) önce gerçekleşmiştir. 1992 yılında DSÖ(Dünya Sağlık Örgütü) Avrupa Bölgesel Komitesi, "Avrupa Alkol Eylem Planı (European Alcohol Action Plan"adını verdiği bir eylemliliği destekleme kararı olarak alkol kullanımının yol açtığı sağlık riskleri ve toplumsal sorunları azaltmak amacıyla bir Avrupa Hareketi başlatmıştır. Avrupa Hareketi-doğası gereği-tüm üye ülkeleri kapsamakta ve DSÖ kendi rolünü rehberlikle sınırlamaktadır. Bu hareketin gelişmesindeki ilk somut adım ise 1995 Aralık ayında üye ülkelerin bakanlık düzeyinde yanı sıra ilgili kuruluş ve örgütlerin katılımının da önerildiği ve "Sağlık, Toplum ve Alkol" adını taşıyan bir Avrupa Konferansı düzenlemek olmuştur. Genel seçimler öncesi yoğunluk nedeniyle TC Sağlık Bakanının katılmadığı bu konferansta nicelik ve nitelik olarak ülkemizin temsili hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Konferansın iki temel amacı vardır; alkole bağlı zararı azaltmaya yönelik etken ve kapsamlı toplum sağlığı politikalarını belirlemeye yönelik süreci başlatmak/bu politikalara etkenlik kazandıracak ilke ve stratejiler üzerinde üyeler arasında görüş birliği oluşturmak. Üye ülkelerin, toplum sağlığı alanında sağlıklı yaşam biçimlerinin yüceltilmesini önemli ve sürekliliği olan bir ödev gibi algılamaları DSÖ'nün hem kabulü hem de umudu olmaktadır. Hareket'in anlamı böylece anlaşılır hale gelmektedir. Bunca zaman değişik nedenlere bağlı olarak yapılanması ve uygulaması hatta düşünülüp ifade edilmesi bile doğru dürüst gerçekleşemeyen "ulusal"nitelikli bir alkol politikası, uluslararası ilişkilerimizin sonucu olarak kendiliğinden oluşmakta(!) ve ithalini beklemektedir. Uluslararası örgütler ve bunların yaptırım gücü günümüzün tartışmasız bir gerçeği haline gelmiştir. Bir diğer tanımıyla "küreselleşme-globalizm"dediğimiz tanım bu tespitin bir sonucu olmaktadır. Küreselleşmenin evrensel planda insan gereklerini her vakit aynı doğrulukta tespit ettiği söylenemez. Ancak insan haklarının değişmez doğruluğu, sağlık alanında gerçekçi ve saydamlığa ulaşmış amaçların oluşmasında her vakit belirleyicidir. Yerel hükümet ve politikalarının-bazı koşul ve örneklerde -göze çarpan eksiklikleri uluslararası ilişkilerin bu boyutu ile giderilmekte veya giderilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

KÜRESELLEŞME ve SİGARA

*Aytaç Polat**

Bir tarafta kullanan ve hatta kullanmayan kişilerin sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı kesin olan, kullananların neredeyse “ikinci sınıf insan” olarak kabul edildikleri, günümüzde düşen değerlerin başını çeken **sigara**, diğer tarafta dünyaya gülücükler dağıtarak her geçen gün yükselen bir değer **küreselleşme**.

Sigara, amaçlandığı gibi kullanıldığında tüketicisi öldürebilen tek üründür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün raporlarında, ölüm nedenleri arasında birinci sırada yer alan sigara; hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde görülen yıllık 4 milyondan fazla önlenebilir ölümün başlıca nedenidir. Bugünkü hızıyla sürmesi halinde 2020’li yıllarda sigara nedeniyle yılda yaklaşık 10 milyon insanın öleceği, bu ölümlerin %70’inin de gelişmekte olan ülkelerde olacağı tahmin edilmektedir (1, 2).

Bir zamanlar toplar, tüfekler ve süngüler vardı. Ülkeler birbirleriyle savaşarak geniş ve verimli topraklar elde etmek isterlerdi. Derken rüzgarı arkasına alan gemiler girdi insanlık tarihine. Ama her başarılı buluşun ardından gelen “daha fazlasını iste” anlayışı, kasıp kavurdu bütün dünyayı. Okyanuslar aşıldı ve yeni kıtanın keşfi, adeta bir dönüm noktası oldu insanoğlu için. Sanayi devrimi, makineleşme, silahların gelişimi, dünya savaşları, elektronik çağı, internet ve günümüzün moda deyimleri küreselleşme... Bütün dünyada hızlı bir küreselleşme rüzgarı esiyor. Gelişmiş ülkelerin var güçleri ile destekledikleri, gelişmekte olan ülkelerin ise; “bizi de kurtarır mı?” dedikleri küreselleşme. Küreselleşmenin vatan ve millet için çok yararlı olduğunu savunanların yanı sıra, bunun tam tersini düşünenlerin sayısı da oldukça fazla. Onlara göre küreselleşme; işsizliği, adaletsizliği, çevre kirliliğini ve haksızlığı karşı konulmaz bir hale getiriyor. Bu noktada akla gelen “küreselleşme iyi bir şey mi?, kötü bir şey mi?” sorusunun cevabı oldukça basit. Küreselleşme, çıkarlarına hizmet ettiği ülkeler için iyi, etmediği ülkeler içinse kötü bir şey. Başka bir ifade ile küreselleşmenin iyi ya da kötü olması, konuya göre oyunun hangi tarafında olduğuna bağlı.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, aytacpolat@hotmail.com.

Küresel anlamda sigara ve sigara tekelleri: Eski dünyanın yeni bir alışkanlığı olan tütünün, Amerika'lı yerlilerce 1. yüzyıldan bu yana bilindiğini ve kullanıldığını gösteren kanıtlar vardır. Amerika yerlilerinin haz, keyif ve mutluluk verdiğini sandıkları tütünün; kutsal olduğuna, dumanını solumanın ise tanrıların hoşuna gittiğine inandıkları bilinmektedir (3). Kristof Kolomp ve gemicileri tütünle karşılaşan ilk Avrupa'lılardır. Tütün, kaşiflerce Avrupa'ya getirilişinden sonra, gemiciler ve tüccarlar yoluyla da Avrupa'ya sürekli olarak girmeye devam etmiştir. Tütünün Avrupa'da ilk kez, İspanya ve Portekiz'de, daha sonra da Fransa ve İngiltere'de ekilmeye başlandığı, ilerleyen yıllarda da bu ülkelerden tüm dünyaya yayıldığı bilinmektedir. 16. yüzyılda dünyanın iklimi uygun tüm bölgeleri artık tütün üretir duruma gelmiş, ülkemize tütünün girişi yine bu yüzyılın sonlarında olmuştur. Devrin Hintli ünlü hekimi Gilani, tütün dumanının sudan geçirildikten sonra içe çekilmesini önermiş, bu öneri nargilenin bulunmasına yol açmıştır. Tütün kullanımı gerek Amerika'da, gerekse Avrupa ve Asya'da hızla yayılmış, Avrupa'nın ilk tiryakileri asiller olmuştur. Tütünün Avrupa'da sigaranın bulunuşundan önceki hakim kullanım şekilleri, enfiye olarak buruna çekmek ve pipo içmektir. 19. yüzyılın başlarında puro kullanımının yaygın olduğu gözlenirken; 1880'lerde sigara üreten bir makinenin bulunması ile, tütünün en yaygın kullanım biçimi sigara olmuştur. Sigara sanayiinin gelişmesiyle, tütün alışkanlığı tüm dünyaya yayılmış, sigara tiryakilerinin hızlı artışı, sigara içmenin dünyanın en hızlı yayılan ve en uzun süren salgını olarak nitelendirilmesine yol açmıştır (3-5).

Günümüzde dünyanın en büyük sigara şirketi A. B. D. kökenli Philip Morris (PM)'tir. Dünyanın en popüler sigara markalarını (Marlboro, Parliament) satan ve dünyadaki sigara pazarının %16'sını elinde bulunduran PM şirketinin, halen 54 ülkede şubesi, ortaklığı ya da lisans anlaşması vardır. Dünyanın ikinci büyük sigara şirketi, bir İngiliz-Amerikan ortaklığı olan Britis American Tobacco (BAT)'dur. 65 ülkede temsilciliği olan BAT şirketi, halen dünya sigara pazarının %15'ini kontrol etmektedir. Camel, Winston, Salem gibi sigara markalarının sahibi ve dünyanın üçüncü büyük sigara şirketi, R. J. Reynolds (RJR)' da, yine A. B. D. kökenlidir. 57 ülkede şubesi, ortaklığı ya da lisans anlaşması olan RJR şirketi, dünya sigara pazarının %4'üne sahiptir. Son yıllarda gelişmiş ülkelerdeki tütün kontrol yasalarının sıklığı nedeniyle rotalarını az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere çeviren bu çok uluslu sigara şirketleri, gelişmiş ülkelerde uygulayamadıkları reklam ve pazarlama stratejilerini bu ülkelerde yürütmektedirler. Reklam yasağının hiç uygulanmadığı Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere; Kamerun, Çin, Haiti, Endonezya, Nepal, Senegal, Suriye, Pakistan, Bulgaristan ve maalesef Türkiye bu ülkelerden ilk akla gelenlerdir. Çok uluslu bu şirketler, girdikleri her ülkede öncelikle halkın ağızını Amerikan tütününe alıştırtıp, tütün sektöründeki yerlerini genişletiyorlar. Bu alandaki yasal

engelleri aşmak ve yatırım teşviği alabilmek için lobi faaliyetleri yürütüyorlar. Özel avantajlar getirdiği için *serbest ticaret* maskesi altında, ülkenin büyük ve saygın şirketleriyle ortaklıklar kuruyorlar. Hükümetlerin pazar için ağır kısıtlamalar getirmesi durumunda kaçakçılık yoluna başvurmaktan da çekinmiyorlar. Çok uluslu bu şirketlerin planlı bir şekilde uyguladıkları politikalar sonucunda; 1970 ile 2000 yılları arasında kişi başına tütün kullanımı gelişmiş ülkelerde %10 gerilerken, gelişmekte olan ülkelerde %64 artış göstermiştir. Bu süre içerisinde sigara tüketimi; Kamerun ve Çin'de 3 kat, diğer ülkelerde ise yaklaşık 2 kat artmıştır (6). Geçtiğimiz 10 yıl boyunca, dünyada sigara tüketimindeki artış oranlarına göre ülkeler karşılaştırıldığında; Türkiye %52. 18'lik artış oranı ile, Pakistan ve Bulgaristan'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (7). Bu hızlı tüketimin doğal bir sonucu olarak da ülkeler; sağlık harcamaları, verimlilik kaybı, yangınlar v. s. nedenlerle her yıl milyarlarca dolar bedel ödemek zorunda kalmaktadırlar. Çok uluslu sigara şirketleri aracılığıyla bütün dünyayı zehirlemeye devam ederken, kendi ülkesinde sigaraya karşı çok ciddi bir mücadele veren Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, tütünün yıllık faturası 47 Milyar \$'dır. Bu paranın 11 Milyar \$'ı hastalıkların tedavisine, 36 Milyar \$' ise, sigaraya bağlı kaza ve iş gücü kaybına harcanmaktadır. Ülkemizde sigaraya ödenen para yıllık 1 Milyar \$, sadece sigaraya bağlı akciğer kanserlerinin tedavisi için harcanan para ise yılda yaklaşık 100 Milyon \$'dır.

Ülkelerin Sigara Politikaları: Kullanılışından itibaren zararları da gözlenmeye başlanan sigara; 1950'lerden itibaren bilimsel araştırma hipotezlerinde ilk kez akciğer kanserinin nedeni olarak gösterilmiş, vaka-kontrol tipinde yapılan ilk epidemiyolojik araştırmalar bu konuda yeni bir dönemi başlatmıştır (8). Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bu bilgiler, sigara içmenin önemle mücadele edilmesi gerekli bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. 1963'te İsveç'li bazı bilim adamlarının hükümete sundukları bildiri, ilk kez bu ülkede bir sigara kontrol programının hayata geçirilmesine yol açmış, diğer gelişmiş ülkeler de birbiri ardına kontrol önlemleri almaya başlamışlardır. Gelişmiş ülkelerin son otuz yılı bu açıdan sigarayla mücadele yıllarıdır. Gelişmekte olan bir çok ülkede, bilimsel ve etkili kontrol çalışmalarının yetersizliği, bu ülkelerde salgını doğal akışına bırakmış gibidir. Her ne kadar 191 ülkeyi temsil eden DSÖ, konuya gereken önemi verip, üye ülkelere yönelik bir çok faaliyet yapıyorsa da; sigara şirketlerinin karşı çabaları, özellikle az gelişmiş ülkelerde mücadeleyi başarısız kılmaktadır. DSÖ Genel Direktörü Dr. Gro Harlem Brundtland'ın ifadesi ile "Sigara ile mücadele konusunda çok çalışıyoruz, ama yalnız değiliz. Amaçlarımıza ulaşmamızı engellemek isteyenler de çok çalışıyorlar". DSÖ Avrupa Bölgesi Direktörü Dr. Marc Danzon'un 18 - 19 Şubat 2002 tarihlerinde Varşova'da düzenlenen "Tütünsüz Bir Avrupa İçin Avrupa Balkanlar Konferansı" nda açıkladığı rapora

göre; ileri derecede tütün kontrol politikalarının uygulandığı ülkelerde son yıllarda sigara içme oranlarında ve tütünden kaynaklanan ölümlerde azalma görülmektedir. Bu ülkelerin ciddiyle uyguladıkları tütün kontrol programlarının başında; tütün ürünlerinin yüksek oranda fiyatlandırılması, sigara reklamlarının tamamen yasaklanması, sigara içilmeyen alanların tahsisi ve bırakmak isteyenlere destek sağlanması yer almaktadır. Raporda bahsedilen bir başka bulgu; sigara şirketlerinin doğu ülkelerinde özellikle gençler, fakirler ve kadınlar üzerinde uyguladıkları etkili pazarlama politikaları sonucunda, bu ülkelerde görülen tüketim artışının, bazı batı ülkelerinde elde edilmiş olan oranlarındaki düşüşleri karşıladığıdır. Raporda gelecekle ilgili “Çok endişe verici” olarak vurgulanan bir başka bulgu da; hem doğu hem de batı Avrupa’da 15 – 18 yaşları arasındaki gençlerde uyumlu olduğu gözlenen, %30’luk sigara içme oranıdır. Bu durum, sigara şirketlerinin hedef kitesinin gençler olduğunu bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır.

Ülkemizde 1984 yılında Amerikan sigaralarının ithalatına izin verilmesi, 1986 yılında tütün tekeline yasa ile son verilmesi, 1991 yılında yerli ve yabancı kişilere tütün mamüllerini üretme hakkının, ilerleyen yıllarda da ürünlerini pazarlama izninin verilmesi, son yıllarda yaşanan sigara ticaretini geliştirici adımların başlıcalarıdır. Ülkemizde salgının önemi özellikle son on yılda daha iyi anlaşılmıştır. Sigara ve Sağlık Ulusal Komitesi’nin kurulması ve 4207 sayılı yasanın çıkması son yıllarda gerçekleşmiştir ve mücadele giderek kuvvetlenmektedir.

Bugün için sigarasız bir dünya hedefi oldukça uzak gibi görünüyorsa da; başta sağlık çalışanları olmak üzere, dünyadaki her birey ve toplumun, kendisini sigara ile mücadele konusunda sorumlu hissetmesi artık bir zorunluluk olmuştur. Aksi takdirde bütçeleri milyar dolarları bulan ve işlerindeki başarıları bilimsel verilerle ortaya konulan çok uluslu sigara şirketleri; çıkarları uğruna küreselleşme rüzgarını da arkalarına alarak, insanları bile bile katletmeye devam edeceklerdir. *“Bugün olanlar dünün devamıdır.”*

KAYNAKLAR:

1-Doll R, Peto R, Wheatley K, Gray R, Sutherland I. Mortality in relation to smoking: 40 years’ observation on male British doctors. British Medical Journal 1994; 309:901-911.

2-Peto R. Smoking and death: the past 40 years and the next 40. British Medical Journal 1994; 309:937-939.

3-Akçasu A., Tütünün Tarihçesi, “Sağlık, Tarım ve Ekonomi Yönünden Sigara” : Dünü, Bugünü ve Yarını, Tübitak Yayınları No: 586, 1-7 Ankara, 1984.

4-Laufer B., Introduction of Tobacco into Europe, Anthropology Leaflet 19, Field Museum of Natural History, s-61, Chicago 1924.

5-Sezer R. E. (1985) "Sigara Sorunu ile Mücadele", Milli Tütün Komitesi Bilimsel Araştırma Alt

Komitesi

5. Toplantısında Sunulan Bildiriler, 5-7 Kasım 1985. İstanbul.

6-www. aydinlanma1923. org/sayi/32. Demirkan M. Üçüncü Dünyada Sigara Tuzakı.

7-www. bto. org. tr/sigaradosyasi4. htm - 5k. Dağlı E. Sigara ve Sağlık Ulusal Komitesi Açıklaması.

8-Doll R., Hill A. B. Mortality In Relation to Smoking: Ten Year's Observation of British Doctors. Brit. Med. J. 1964; 1:1399-1406.

KÜRESELLEŞME, KUMAR VE UMUDA YOLCULUK

*Burhanettin Kaya**

ÖNSÖZ

Kumar sözcüğü bir çok yeni anlam edinerek yaşamımıza sızmaya devam ediyor. Bu kurulu düzende ve verili koşullarda hiçbir şey yapmadan aldığımız pozisyon bile bir kumar. Her hamlemiz bizi sonu belirsiz bir yolculuğun, bir girdabın içine sürüklüyor. Bu girdap bizim pratiğimizden bağımsız değil. Bizim ürettiğimiz, bizim yönetemediğimiz, ama bizim boğulduğumuz bir girdap.

Küreselleşme ile kumar bir birine çok yakın duran kavramlar. Tüm şirrinliğiyle kavramlar dünyasında yolculuğunu tarihe mal olarak sürdüren küreselleşme içindeki canavarı gizlemeyi başarıyor. Ama bir yere kadar. Her yeni ekonomik ve politik girişimin sonuçları onun kirli yüzünü görünür kılıyor.

Kumar, İnsana ait en temel ve en yalın değerlerin yabancılaşmasının özgün bir görünümü oluyor. Yeni biçimler kazanarak sürdürüyor yolculuğunu. Yeni tahribatlar yaratarak. Kayıp giden hayatlar, umutsuz öyküler, zenginlik düşleri ile dolu, geleceği bilme ve denetleyebilme yanılması ile örülmüş, akıldışının tılsımlı figürleri olan uğurlu rakamlarla süslenmiş bir etkinlik. Kumar hem umudun kendisi, hem düşmanı, hem bir egemenlik biçimi, hem köleliğin simgesi.. Hem kurtuluş umudu, hem iflah olunmaz bir ruh hastalığı... Bir endüstri, aynı zamanda bir siyaset biçimi. Ve bireyin bilinç dışındaki kendini cezalandırma arzusunun en heyecan verici hali..

Kumar insanın tarihi ile paralel bir tarihe sahip. Ama giderek ondan bağımsız bir tarih edinerek insanın tarihini değiştiriyor. Yalnızca sosyolojik

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri AD, Malatya, burhanettin.kaya@isbank.net.tr. 1965 yılında Muş'ta doğdu. İlk öğrenimini Muş'ta, Orta öğrenimini ise Antalya'da tamamladı. Tıp öğrenimine 1982'de İstanbul Tıp Fakültesine başladı. 1988'de mezun oldu. 1989-1992 yılları arasında Sivas ve Antalya'da pratisyen hekim olarak çalıştı. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda 1992 yılında başladığı uzmanlık eğitimini 1996'da tamamladı. 1996-1998 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi'nde uzman olarak çalıştı. 1998 yılından bu yana İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda görev yapıyor. Anksiyete Bozuklukları, Travma sonrası Stres Bozukluğu, Kognitif ve Davranışçı tedaviler ile ilgileniyor. Sağlık, Toplum, Siyaset (STS) ve Anadolu Psikiyatri Dergisi yayın kurulu üyesi. Kognitif ve Davranış Tedavileri Derneği yönetim kurulu üyesi. Evli, bir kızı var.

ya da ekonomi-politik bir kavram olarak değil, psikolojik bir kavram olarak da incelenmeyi hak ediyor.

Kumarın giderek yaygın bir uğraşı haline gelmesini anlamak için özellikle yüzyılın son çeyreğine ve genel konjonktüre bakmak gerekiyor.

Zenginlik ve yoksulluk arasındaki uçurum yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de giderek büyüme eğilimindedir. Bugün her sekiz Amerikalıdan biri yoksulluk sınırının altında yaşıyor. 45 milyon kişinin hiçbir sağlık ve sosyal güvencesi yok. Rusya'da yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı 60 milyonu aşmış durumda. Üçüncü dünya ülkelerini borçları giderek artırıyor. Hatta ödendikçe daha da artırıyor. Örneğin; her Ekvator'lunun her hafta ödemesi gereken dış borç 3 dolarken, ülke nüfusunun yarıya yakını haftada iki dolar dan az gelikle yaşamını sürdürüyor. 1. 2 milyar insan yeterli beslenemiyor ya da açlık sınırında. Sağlıklı içme ve kullanma suyuna sahip olmayan insanların sayısı ise 1. 3 milyarı geçiyor. 1800'lerde 7 milyon olan gecekonduda yaşayan insan sayısı, 1990'lı yılların sonunda 600 milyonu geçmiş durumdadır. Sarsıcı çelişkiler dikkat çekiyor. Bugün dünyada yetersiz beslenen ya da açlık sınırındaki insanların beslenmelerinin sağlanabilmesi için 40 milyon ton hububat yeterli iken hayvanların beslenmesi için yılda 540 milyon ton hububat harcanıyor.

Bunu yanında, dünyanın en zengin üç milyardercinin serveti 48 ülkenin gelirine eşittir. Avrupa'da parföme harcanan para miktarı 13 milyar dolar, dondurma için ise 11 milyar dolar harcanıyor. Dünyada tüm insanların sağlıklı su içmesi için gereken para miktarı ise 9 milyar dolardır.

Avrupa Birliği ülkelerinde 18 milyondan fazla işsiz vardır ve bu sayı artma eğilimindedir. Birleşmiş Milletler Örgütü iktisatçılarının hesaplamalarına göre dünyanın en zengin 227 kişinin servetinin değeri 1000 milyar doları aşmıştır. Bu rakam dünya nüfusunun % 45'ini oluşturan 2. 5 milyar kişinin toplam gelirine eşittir. 1960 yılında dünya nüfusunun en zengin %20'si ile en yoksul %20'si arasındaki fark 1'e 30 iken, günümüzde bu fark 1'e 82 olmuştur.

Ülkemizle ilgili veriler bu genel verilerden farklı değildir. Bittiği deklerle edilen yeni yeni görünen sonuçları yoksullaşmayı gösterme açısından yeterli kanıt sağlıyor. kanıtlamak için yeterlidir. İlginçtir ki, krizin başlaması ile birlikte yeni şans oyunları geliştirilmeye başlanmış ve bunu yaygınlaştırıcı kampanyalar sürdürülmüştür. Yakın zamanda da hayatımıza yen "oyunlar" kazandırılmıştır.

Bu kongre boyunca da tartışılardan da anlaşıldığı gibi insanlar giderek yoksullaşıyor. Toplumlar yoksullaşıyor. Ülkeler, bölgeler arasındaki uçurum giderek büyüyor. Azınlık durumundaki sınıflar giderek daha da var-

sillaşiyor. Gelir piramidi nüfus piramidinin tam tersi bir genişleme gösteriyor.

Bu gerçeklik, ölümcül umutsuzluğun ruhsal enerjisini ürettiği bir yabancılaşmış umut yolculuğunun kaynağı olmaktadır. Aynı manda bu umut arayışını kar nesnesi haline dönüştürmeye çalışan sektörü de geliştiren bir kaynak olmaktadır.

Bugün burada, yapmaya çalışacağım şey bu güncel gerçekliğin ortasındaki kumara, dış ve iç dünyanın buluştuğu kavşaktan bakmak, dışada olan la içerde olan arasındaki bu ilişkini dinamiklerine göz atabilmek olacak.

BİR TİCARET VE SİYASET BİÇİMİ OLARAK KUMAR

Kumar en yalın biçimiyle para üzerine oynanan talih oyunu olarak tanımlanıyor. Tüm dünyada bir çok dilde yayınlanmış ve önemli bir referans olarak kabul edilen Brittanicca ansiklopedisinde bir oyunun, yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine kazanç elde etmek amacıyla ortaya değerli bir şey ya da para koyma biçiminde bir tanım yapılıyor. İsteyerek riske girme temelinde, kaznan ve kaybeden tarafların olduğu ve genellikle her iki tarafta da bir üretim işi olmaksızın servetin yeniden dağılım biçiminde de bir tanım yapılıyor. Aynı zamanda ünlü bir kumarbaz olan Mısır asıllı Amerikalı film yıldızı Ömer Şerif kumarı, “*ihtiyaç duymadığımız bir parayı kazanmak için ihtiyaç duyduğumuz parayı yatırdığımız oyun*” olarak tanımlıyor. Belki de en gerçekçi anlamı bu tanım içeriyor.

Kumar oyunları yazı tura atmaktan karmaşık kağıt oyunlarına kadar giden bir çok oyunu içeriyor. Bu oyunların bir kısmında belirleyici olan şans iken, bir kısmı da belirlenen kuralları uygulayabilme ustalığına dayanıyor. Bazı oyunlarda oynanan oyun ile ilgili bir bilgiye sahip olmak kumar oynama becerisinde belirleyici olabilirken, piyango gibi oyunlarda böyle bir etken söz konusu değildir.

İnsanlık tarihin çok eski çağlarından bu yana kumar oynuyor. İlk çağda zar oyunları, eski yunan ve Roma’da piyango çekilişleri var. Germenler’de kendi hayatları üzerine kumar oynama görülüyor. İslamiyet öncesi Araplar, İran gibi doğulu toplumlarda da kumar çok yaygın. Özellikle sahip olduğu kadınlar ve mülkleri üzerine oynadıkları aktarıyor.

Batıda devlet gelirlerini artırmak için için ilk piyango düzenlemesi ilk kez 16. yüzyılda İngiltere’de olmuştur. Sonraki yıllarda savaşlara ekonomik destek sağlamak amacıyla piyangolar düzenlendiği belirtiliyor. Zaman içinde çok yönlü bir gelişme göstermiştir. Öyle ki kumar bir yanıyla dönemin ekonomi-politik niteliğini gösteren bir işlev de görmüştür.

At yarışları tarihsel olarak en eski kumar türlerinden biri. 11. yüzyıldan sonra yaygınlaşıyor devlet kontrolündeki en gelişkin kumar sektörü

olmaya başlıyor. 19. yüzyılın sonunda ilk kumar makinesi üretiliyor ve kumar endüstrisi, bir eğlence unsuru olma özelliğini de kazanarak büyüyen bir sektör oluyor. Özellikle 20. yüzyıl kumarın gösterdiği sektörel gelişimin en zengin örneklerini barındırıyor. Kumarın kültürel-sanatsal öğelerle de birleşerek hem yasal, hem de yasadışı olarak gösterdiği evrim; ticaret dünyasının da önemli bir nesnesi haline getiriyor. Aynı zamanda kayıt (yasa) dışı ekonomi gelirlerinin kayıtlı hale getirildiği en önemli ticaret alanlarından biri olmaya başlıyor.

Günümüzde kumar giderek yaygınlaşan ve her bireyin kolaylıkla yönelebileceği etkinlikler biçimine dönüşmüştür. Bu yaygınlaşma yeni kumar biçimlerinin ve şans oyunlarının gelişmesini sağlamıştır. Her gelir durumuna uygun kumar türlerinin geliştirilmesi, kumarın yaygınlaşmasını ve bunun yanında umut sektörünün de büyümesine ivme kazandıran en önemli dinamiklerden biri olmuştur. Bu noktada kumarın, bilimsel teknolojik gelişmelerden her dönemde yararlandığını, kumar sektörünün kendi araştırma-geliştirme sistemlerini oluşturduğunu belirtmek gerekiyor. Buna öncülük eden ülkeler geliştirilen bilimsel kumar yöntemlerini bir çok ülkeye ihraç etmeye, pazarlamaya başlamıştır. Günümüzde kumarın ulaştığı çağdaş biçimler bu evrimin son halkasını temsil etmektedir.

Görüldüğü gibi kumarın bazı biçimleri özellikle devletler tarafından geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Günümüzde kumar devletlerin sahip olduğu en önemli gelir kaynaklarından biridir. Özellikle kapitalizmin yarattığı yoksullaşmanın sonucunda bireylerin umut sektörüne daha fazla yönelmesiyle devlet, geliştirdiği bu yeni sektörle verdiği çok daha fazlasını geriye alma şansına sahip olmuştur.

Devletler tarafından işletilen kumar sektörünün başında piyango, toto, loto ve bazı bahis oyunları (at yarışları vs.) gelmektedir. Bunun dışında gelirlerini denetlediği ve vergisini düzenli olarak aldığı kumar etkinlikleri de her zaman desteklenmiştir.

Ülkemizde kumarın yaygınlığı, kumar oynayan insanların sayısı hakkında yeterli veriye sahip değiliz. Biline şu ki; kumar sıklıkla kahvehanelerde oynanmaktadır. En çok tercih edilen oyunlarda okey ve kağıt oyunlarıdır. Gerçekte ülkede en yaygın olarak oynanan oyunlar devlet tarafından düzenlenen kumar türleridir. Temel olarak devlete bağlı üç kurum bu kumar türlerinin etkinliklerini düzenlemektedir. Bu kurumlar:

1. Milli Piyango İdaresi
2. Spor-Toto teşkilatı
3. Türkiye Jokey kulübü

Altını çizilmesi gereken en önemli nokta Türkiye de yoksulların varsıllara göre çok daha yüksek oranda ve yüksek miktarlarda paralarını kumara yatırdıklarıdır.

Gerekli düzenlemeler ve yasalar aracılığıyla kumarın devlet denetimine alınarak yasallaştırılması da kumarın yaygınlığını artıran en temel gelişmelerden biridir. 12 Eylül 1980 de yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu ile talih oyunları işletmeciliğine yeni bir düzenleme getirilerek, kumarhanelerin açılmasına büyük olanaklar sağlanmıştır. Bu bir anlamda kumarın bazı açılardan suç kapsamı dışına çıkarılması anlamına da gelmektedir. Özellikle yeni açılan turistik işletmelerde kumarhaneler açılmıştır. İlk olarak bu dönemde “tek kollu canavarlar” olarak da adlandırılan kumar makineleri kullanıma girmiştir. İzleyen dönemlerde de daha büyük miktarlarda paraların döndüğü kumar oyunları yaygınlık kazanmıştır. İlk zamanlarda Türk vatandaşların bu kumarhanelere girmeleri yasaklanmışken, kumarhane işleticilerinin hukuksal girişimleri sonucunda bu yasaklar kaldırılmıştır.

Kumarhane-mafya ilişkisi 1990’larda körfez krizi dönemine denk düşmektedir. 12 eylül yönetimince güçlendirilen ve korunan kumar endüstrisi, izleyen “sivil” yönetimler döneminde de desteklenmiştir. Turizm Bakanlığı aracılığı ile kumar sektörüne yönelik geliştirici girişimler her bir hükümet tarafından sürdürülmüştür. 1983 ile 1997 yılları arasında 75 yeni kumarhane açılmıştır. Buna bağlı devletin kasasına giren vergi gelirlerinde artış olmakla birlikte devletin beklediğinin oldukça altında seyretmiştir. 1992’de 456. 000 dolar olan kumar karı, 1995’te 14 milyon dolara ulaşmıştır. 1997’de 11 milyon dolardır. Bu azımsanmayacak gelirlere karşın devletin kumarhaneleri kapatması, kumarın yaygınlaşmasını engelleme çabasının aksine kumarhanelerin denetlenememesi, vergi kaçaklarının durdurulamaması sonucu beklenen vergi gelirlerinin (2 trilyonun üzerinde) elde edilememesidir. 2001 yılında sonuçlanan Maliye Teftiş Kurulunun raporunda kumarhanelerin 1994-1997 yılları arasında o yılların değeri üzerinden 146 trilyon liralık geliri gizledikleri, buna bağlı olarak 8. 5 trilyon TL eksik vergi ödediklerinin saptandığı belirtilmiştir. Devletin ciddi teşvik politikaları ile büyüttüğü kumar endüstrisinin önünü kendisinin kesmesi, kumarhanelerde dönen paranın kontrolünü elinden kaçırması ve kontrolü yeniden sağlayabilmek için uygun bir zemin yaratma çabası olarak algılanmalıdır.

1998 şubat ayında kapatılan kumarhanelerin yeniden açılması aslında gündemden hiç düşmedi. Turizm Bakanlığının, 2000 yılında hazırladığı teşvik paketiyle yeni “yüzen kumarhaneler” açma planları vardı. Turizm Teşvik Kanunu üzerinde yapılan bazı değişikliklerle bazı lüks kumar gemilerinde bu sektörü yeniden canlandırma projeleri hazırlanmıştı. uygun

zamanda yürürlüğe koyma planları yapılmaktaydı. Krizin patlak vermesi ve yönetsel yapı içindeki bazı değişiklikler bunun hayata geçmesine olanak vermedi. Bu hazırlık süreci aslında komik dernek isimlerine sahip gizli kumarhaneleri hızla kapatma girişimleri ile başlamıştı. Çünkü bu kapatmaların sonucunda ciddi düzeyde kumar gelirinin başta Kıbrıs olmak üzere çevre ülkelere kaçtığı, kumarhane işletmecilerinin eğlence ve seks turizmi ile birleştirerek çevre ülkelere turlar düzenledikleri görüldü.

Yeni kumarhaneler konusunda bir uzlaşma olduğunu da söylemek şu anda mümkün değil. Kumarhaneleri yeniden açmanın turizmi güçlendireceğine inananlar olduğu kadar inanmayanlarda var. Ayrıca kumarhanelerin kapatılmasının yasakçı bir zihniyetin ürünü olduğunu öne ekonomik krizin kumarhaneler yoluyla aşılabileceği öngörenlerin olduğunu da belirtmek gerek.

Küreselleşme ile paralel olarak bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte kumarın hayat bulduğu yeni biçimlerde ortaya çıktı. "İnternet kumarbazlığı". Sanal Ortamda kumar oynamaya olanak veren bu yeni kumar biçimleri gerçeğine göre çok daha ciddi bir tehlike olmaya başladı. Hatta denetimi de oldukça güç bir kumar ortamının oluştuğunu söyleyebiliriz. İnternet aracılığıyla kumar oynanabilen 300'ün üzerinde web sitesinin varlığından söz ediliyor. ABD'de internet kumarhaneleri işleterek hisselerini borsada değerlendiren 25 şirket saptanmıştır. Bu hisse senetlerinin giderek değer kazandığı, bu sitelerin internetin en çok para kazandıran siteleri arasına girdiğini belirtmek gerekiyor. Bu sayfalara girmek kumar oynamayı, hatta bir kumar tutkunu, bir kumar bağımlısı olmayı kolaylaştırıyor. Kredi kartı ile bu oyunlara kolaylıkla katılmak mümkün. At yarışlarından futbol maçı tahminlerine, köpek yarışlarından hava durum tarihlerine dek varan durumlar bir kumar nesnesi olarak işlev görebiliyorlar. Ülkemizde bu sanal kumarhanelerde kumar oynayan yaklaşık 4000 kişinin olduğu sanılıyor. Türk müşterilerin bu sitelere kazandırdığı aylık cironun ise 4 milyon dolar civarında olduğu belirtiliyor. Bu rakamlar 1999 ve 2000 yıllarında basına yansıyan verilerdir.

Bunun yanında ülkemizde de kumar oynayanların gerçek sayısını tahmin etmek güç. "Talih Oyunları Mahalleri İşletenleri Derneği"nin saptamasına göre yaklaşık 13 000 "müzmin" kumarbazın olduğuna inanılıyor. Yaklaşık 30 000 kişinin kumarhanelerin müdavimi olduğuna düşünülüyor. Bu işletmelerin sahipleri kumarın bir tehlike olmadığını özenle öne sürme çabası içindedirler. Ki, bu sayılar kumarhane kumarbazlarını içermektedir. Ganyan, toto, loto, sayısal loto, milli piyango ve müşterek bahis oyunları bunlara dahil değildir. Borsa da oynamanın da kumara yakınlığı düşünülürse, kumarın milyonlarla ölçülen bir insan kitlesini ilgilendirdiği görüle-

cektir. ABD’de ise yaklaşık 5 milyon kumar bağımlısının olduğu sanılmaktadır. 15 milyon kişinin de bağımlılık riski taşıdığına inanılmaktadır.

NORMAL DIŞI DAVRANIŞ OLARAK KUMAR

Kumar oynama davranışını farklı alt tipler ayırmak tartışmalı olmakla birlikte 5 tip kumarbaz olduğu düşünülmektedir.

Sosyal kumarbazlık: Kumar oynayanların %95’i bu sınıfa girmektedir. Bu bireylerde kumar oynamayı durduramama nadir olarak görülmekte ve kumar davranışı işlevsellik alanlarında bozulmaya yol açmamaktadır.

Sorun kumarbazlık: Bu bireylerde patolojik düzeylere ulaşmamakla birlikte kumara bağlı sorunlar vardır. Dönem dönem işlevselliği etkileyebilirler. Belirli dönemlerde kaybettiklerini kovalam gözlenebilir.

Patolojik kumarbazlık: En son DSM-IV’te tanımlanmış haliyle patolojik kumar oynama tanısına denk düşen durumdur.

Diğer ikisi de **profesyonel kumarbazlık** ve **anti-sosyal kumarbazlıktır**.

Psikiyatrik sınıflamalarda dürtü kontrol bozuklukları kapsamında değerlendirilen patolojik kumar oynama psikiyatri uygulamasında seyrek karşılaşılan ve az bilinen bir bozukluktur. Kumarın yaygınlığına rağmen bu bozukluğa klinik uygulamada seyrek rastlanması, normal ile patolojik olanın sınırını tartışmayı gündeme getirmektedir. Sık görülen durum, bozukluğu olan bireylerin hasta olduklarını düşünmemeleri, yardım arama gereksiniminde olmamaları ve kliniğe başvurmamalarıdır.

Patolojik kumarda kumar oynamaya ilişkin duyulan istek engellenemez. Oynama öncesinde artan gerginlik ve oyuna katılmayla birlikte belirgin bir rahatlama patolojik kumarbazlar tarafından ifade edilmektedir. Bu bireyler kumar oynama üzerine aşırı kafa yorurlar. Duyulan heyecanı sürdürebilmek için giderek artan miktarlarda kumar oynama eğilimi gösterirler. Bir çok kez başarısız bırakma girişimleri vardır. Eğer kumarı azaltma ya da bırak girişimlerinde bulunurlarsa alkol-madde yoksunluğu belirtilerine çok benzeyen huzursuzluk, tedirginlik ve bunaltı belirtileri sergilerler. Kumar davranışı sıklıkla sorunlardan kaçmak için kullanılan bir yol işlevi görmektedir. Bireylerin çoğunda kaybettiklerini yerine koyma çabası izlenir. Eş deyişle kaybettiklerini kovalarlar. Kumar oynayan bireyin giderek yoksullaşmasına karşın yerine koyma çabası kumar oynamayı arttıran bir etkidir. Patolojik kumarbazlar yakınlarına sıklıkla yalan söylerler, kumar oynama amacıyla para sağlayabilmek için zimmete para geçirme, hırsızlık, dolandırıcılık gibi yasadışı eylemlere yönelebilirler. Yüksek miktarda banka kredileri alabilirler.

Yineleyici kumar oynama bireyin toplumsal ve mesleki işlevselliğini olumsuz yönde etkilemekte, aile ilişkilerini bozabilmektedir. Kumara başlayan bir kişinin ortalama beş yıl içinde bir çok yönden ağır kayıplar yaşadığı bildirilmektedir.

Erişkinlerin %80'ninin kumarın bazı biçimlerine yöneldiği sanılıyor. ABD'de yapılan çalışmalarda patolojik kumarın erişkinlerdeki yaygınlığının % 2-3 olduğu ve erkeklerde daha sık görüldüğü kabul ediliyor. Lise öğrencilerinde yaygınlığı % 1.5 – 5.7 arasında değişmektedir. Yüksek okul öğrencilerinde ise bu oran % 4 ile 6 arasındadır. Sıklıkla ergenlik döneminde başlayan kumar oynama davranışı giderek bir hastalık biçimine dönüşmektedir. Oynama sıklığının 15-29 yaşları arasında arttığı bildiriliyor. Yaşla birlikte kumar biçimi ve miktarları değişmektedir. Bazı çalışmalarda öğrencilik dönemlerinde bahislere duyulan ilginin patolojik kumar oynama için bir risk etkeni olduğu, 30 yaş üstünde at yarışı oynama sıklığının arttığı saptanmıştır. Bazı araştırmalar da ise çocuk ve ergenlerde kumar oynama davranışının erişkinlere göre daha yaygın bir sorun olduğu gözlenmiştir. Elbette kumar davranışının yaygınlığı ve niteliği değişik toplumlarda farklılıklar içermektedir. Ama tüm toplumlarda gözlenen ortak nokta patolojik kumar oynamanın giderek arttığı, bunun kumarın endüstriyel gelişimi ile paralel olduğudur. Bu süreç edilgen bir sonuçtan öte endüstrinin kendine yeni hedef kitle belirlemesi ile de ilişkilidir. ABD'nde kumar sektöründe dönen paranın miktarı 1974 yılında 17.4 milyar dolar iken 1992'de 329.9 milyar dolara ulaşmıştır. 18 yıl içinde gözlenen artış %1900'un üzerindedir.

Son yıllarda kadın kumarbazların sayısı artmaktadır. ABD'nde patolojik kumarbazların üçte birini kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha ileri yaşlarda kumara yönelmektedirler. Araştırmacılar bu durumu, kadınların depresyona daha yatkın olmaları ve kumarı bu depresyonla başa edebilme için bir kaçış yolu olarak kullandıkları biçiminde yorumlamaktadırlar.

Bu bozukluğu ortaya çıkaran bir çok nedenden söz etmek mümkün. Bozukluğun biyolojik kökenleri olduğu belirtiliyor. Nnörotransmitterlere, özellikle serotonin, noradrenalin ve dopamine atıf var. Beraberinde başka psikiyatrik bozuklukların görülmesi, özellikle *Obsesif Kompulsif Spektrum Bozuklukları* içinde tartışılması bu kategoride anılan diğer bozukluklarla ortak etyolojik kökene vurgu yapmaktadır. Özellikle hem bozukluğun alkol ve madde bağımlılığına benzemesi, hem de birlikte sık görülmesi kumarın bir bağımlılık olduğu düşüncesini de desteklemiştir. DSM'nin eğilimi de bu yöndedir. Fakat bağımlılık sendromlarıyla örtüşen yanları kadar örtüşmeyen yanlarının olması tartışmaların sürmesine kaynaklık etmektedir. Bağımlılık saptamalarını destekleyen en önemli veriler de fenomenolojik benzerliğin yanında eş tanı oranının yüksekliği olmaktadır.

Bozukluğun oluşmasındaki en önemli psikolojik yorum, bireyin taşıdığı bilinçdışı suçluluk ve kendini cezalandırma gereksinimidir. Bu yorumlara Freud, Dostoyevski'nin kumarbaz adlı otobiyografik nitelikler taşıyan romanının çözümlemesi sonucuna varmış, kumarı bilinç dışı baba katilliği ve buna bağlı suçluluk ile ilişkilendirmiştir. Anal dönemdeki takılma olduğundan söz edilmektedir. Bu bireylerin narsistik kişilik özellikleri gösteren, tüm güçlülük (omnipotence) ve inkar (negation) savunma mekanizmalarını sık kullanan bireyler olduğu belirtilmektedir. Bergler'e göre de patolojik kumar mazokisitik kişilik ve ödipal karmaşa ile ilişkilidir. Suçluluk duyusunun kaynağı olarak otorite figürleriyle olan ilişkiye de vurgu yapmıştır. Davranışçı görüş, yineleyici ve denetlenemeyen kumar oynama davranışının öğrenilmiş uyumsuz bir davranış olduğu saptamasından hareket eder. Kognitif görüş ise çarpık ve yanılmalı zihinsel süreçlerin, çarpık algıların ve işlevsel olmayan şemaların bozukluğun oluşması ve sürmesinde büyük bir rol üstlendiğini belirtmektedirler. Bunların en önemli göstergesi, kumarını oynayan kişinin uğurlu sayılara, şans oyunlarına, makinelerin kazandıracığına, oyunun sonucunu denetleyebileceğine ve değiştirebileceğine duyduğu inançtır. Bu çarpık bilişsel yapı patolojik kumarı kronik bir bozukluğa dönüştürmektedir. Büyük kayıplar olmasına karşın kumarın denetim altına alınmaması, tüm olumsuz sonuçların birey tarafından göz ardı edilmesi, durumu daha da ağırlaştırmaktadır.

Hastaların büyük çoğunluğu eşlik eden depresyon ya da anksiyete belirtileri ile hekime başvurmakta, kumar yakınmalarından söz etmemekte ve yardım istememektedirler. Zorunlu nedenlerle hekime başvuran ya da getirilen hastaların önemli bir kısmı tedaviye uyum sağlayamamakta, kısa zamanda tedaviyi bırakmaktadırlar Sosyal desteğin varlığı tedaviye uyumu artırmakla birlikte genellikle bu kötü gidişi değiştirememektedir.

Bozukluğun tedavisinde ilaçların yeri tartışmalıdır. Antidepresan, özellikle SSRI ilaçların, bunun yanında bunaltı giderici duygudurum düzenleyici ilaçların yarar sağlayabileceği belirtilmektedir. Bu ilaçların patolojik kumarbazlığı mı, yoksa eşlik eden depresyonu ya da anksiyeteyi mi iyileştirdiği henüz tam olarak açık değildir. Uzun izleme çalışmalarının olmaması, depresyon ya da anksiyetesi düzelen hastaların tedavi ve izlemeyi tek yanlı olarak bırakmaları uzun dönemdeki gidiş konusunda bilgi edinmeyi olanaksız kılmaktadır. İlaç tedavilerinin yanı sıra davranışçı ve bilişsel tedavilerinin de önemli bir yeri vardır.

SONSÖZ

Bugün durduğumuz yerden baktığımızda kumarında dişlerini her gün bileyen, görüldüğü halde fark edilmeyen bir canavar olduğu görülüyor. Ama sevimli bir canavar. Eğlendirici. Barındırdığı heyecan arama dürtüsü onun acımasız sonuçlarını duysa bile ayırt edemeyecek kadar büyülüyor

müptelasını. Önceleri uçuruyor. Öyle bir uçuş ki yere düşüp yaralandığını fark etmeyecek kadar. Bence bu bir rastlantı değil. Bu bir sektör. Bu bir siyaset. Bu aslında hem somut, hem de mecaz anlamıyla “ölüm”le yer değiştirmiş olan umuda bir yolculuk... Bu yolculuğun pazarını küreselleşme hazırlıyor. Reklamlarını kitle iletişim araçları kullanarak devletler veriyor. Yine devletler sahip olduğu yasalar ve kurumlar aracılığı ile “umud”u “sektör”e dönüştürüyor. Giderek yoksullaşan sınıflar kendilerine sunulan çarpık kurtuluş yollarına yönelirken, orta sınıf ise daha iyi yaşama ve sınıf atlama düşlerinin peşinde kumarhanelere koşuyor. Oysa her zaman sınıf atlayanlar, oynayanlar değil oynatanlar oluyor.

Görünen o ki; devletler kumar sektörünün güvencesi olmayı sürdürecektir. Elbette ki bununla birlikte hem ruhsal, hem de toplumsal alanda oluşan yaygın ve kalıcı sorunların sorumlusu olmayı da sürdürecektir. Burada altı çizilmesi gereken şu.: Patolojik kumarbazların tedavi talep etmelerini sağlamak ve onları tedavi edebilmek kadar, ortaya çıkarıcı ekonomik-sosyal-siyasal koşullarında değişmesi gerekliliği var. Önemli olan-benim burada yapmaya çalıştığım- öncelikle kumar-hastalık ve sistemin doğası arasındaki ilişkiyi görünür kılabilmektir. Görünmezliği görünür kılmak, bununla da yetinmeyip anlaşılır kılmak, sonrasında da değişebilir kılmak, insanın emeğinin, düşüncesinin ve etkinliğinin gücünde gizlidir.

KAYNAKLAR

1. Ana Britanica Ansiklopedisi. 14. cilt, s. 53-54.
2. Başkaya F (2000) Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu. Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı.
3. DeCaria MC, Hollander E (1993) Pathological Gambling, Obsessive-Compulsive Related Disorders. (Ed) Eric Hollander, Washington DC, American Psychiatric Press Inc., s. 151-177.
4. Duvarcı İ (1998) Patolojik kumar oynama:tanısına ve eşlik eden özelliklerin belirlenmesine ilişkin betimsel bir çalışma. Basılmamış uzmanlık tezi. İzmir, Ege Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı.
5. Erkmén H (1998) Patolojik Kumar Oynama. Dürtü Kontrol Bozuklukları., (Ed) Hüsnü Erkmén. İstanbul, Tek Etiket Matbaası, s. 14-24.
6. Hürriyet 20 Şubat 1999
7. Kaya B, Aslan SH (1999) Bir patolojik kumar oynama olgusu. Türk Psikiyatri Dergisi, 10(3): 245-249.
8. Milliyet 29 Kasım 1999
9. Milliyet 29 Eylül 1999
10. Milliyet 9 Nisan 2000

11. Milliyet 7 Şubat 1999

12. Moreyre P, İbanez A, Sair-Ruiz J ve ark. Review of the phenomenology, etiology and treatment of Pathological Gambling. German Journal of Psychiatry 2000, 3:37-52.

13. Sabah 29 Kasım 1998

14. Sabah 24 Mart 1997

15. Sabah 15 Aralık 1999

16. Sabah 31. 3. 2001

PATOLOJİK İNTERNET KULLANIMI (İnternet Bağımlılığı/Kötüye Kullanımı)

*Ali Saffet Gönül**

Geçtiğimiz yüzyılın son 10 senesi içinde insanlık belki de şimdiye kadar hiç karşılaşmadığı kadar önemli bir gelişme ile karşı karşıya kaldı. Bütün dünyayı saran sadece bir bilgisayar ve telefon ile ulaşılabilen bir ağ, kendisine bağlanan her bilgisayara hayal edilmesi zor bir bilgi ve iletişimi sağlamaya başladı. Artık her birey, bir bilgisayar ile dünyadaki diğer insanlara veya bilgilere ulaşabilmektedir. Hatta ilk kullanıcılar bilgilere bu kadar kolay ulaşılmasından o kadar etkilenmişlerdi ki 4-5 saat sadece internette gezerek gerekli olan veya olmayan bilgileri edinmenin keyfini yaşamaya başladılar. Davis (1999) bu gezinmeye “bilgi ile masturbasyon” ismini verdi.

Son yıllarda internette geçirilen sürenin artması bununla beraber bireye göre değişen internet kullanımı, gelişmeye devam eden iletişim ortamının insan üzerindeki etkisini sorgulanmasına neden olmuştur. Bireylerin bir kısmı sadece gereksinimleri doğrultusunda internet kullanımını sınırlarken, bir kısım kullanıcının bu sınırlamayı yapamadığı, iş ve sosyal hayatlarında bu aşırı kullanım nedeniyle kayıplarla karşılaştıkları izlenmeye başlamıştır. Bireylere bu kayıpları yaşatan davranış örüntüsünün (bilişsel parçacıkları ile beraber), zarar verici veya normalden belirgin sapma göstermesi nedeni ile, bu durumu patolojik olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Patolojik İnternet Kullanımı

Bugüne kadar bu konu ile ilgili pek çok metnin yazıldığı görülmektedir. Bu metinlerin büyük bir kısmı ise yine internette yer almaktadır. İnternet bağımlılığı veya kötüye kullanımı ile ilgili haberlerin ve yazıların hem medya hem de psikologlar tarafından abartıldığı görülmektedir (Grohol 1999). Bu yazıda “patolojik internet kullanımını” (PİK) hakemli dergilerde yayınlanan ve konu üzerinde çalışmalarını yapan yazarların yazılarını dikkate alarak kendi deneyimim ile birleştirerek tartışmaya çalışacağım.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim dalı Affektif Hastalıklar Birimi, İzmir

PİK, literatürde iki DSM-IV tanısı ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki “madde kullanımı ile ilişkili bozukluklar” diğeri ise “başka yerde sınıflandırılmamış dürtü kontrol bozukları” içinde yer alan “patolojik kumar oynama”dır. Betimsel tanımlamanın yanında bilişsel tanımlamalarda dikkati çekmektedir.

İlk defa Goldberg “madde bağımlılığı” kriterlerini kullanarak internet bağımlılığını tanımlamıştır (Garrison & Long, 1995; Goldberg, 1996). Griffiths (1998) internet bağımlılığına birden çok açıdan bakılması gerektiğini belirtmiştir. Klavye kullanımı, iletişimin ortamına girme (chat, e-postalar, bültenler, oyunlar), yüzyüze ilişkinin olmaması, internetteki içerik (pornografi) internetin patolojik kullanımındaki değişik açılardır. Kandell (1998) ise daha pragmatik yaklaşmış ve internetteki her aktivitenin PİK içinde yer alabileceğini iddia etmiştir.

Young “patolojik kumar oynama” kriterlerini temel alarak “problematik internet kullanımını tanımlamıştır (Young, 1996; Young & Rogers, 1998). Young’ın tanımladığı 8 kriterden 5 tanesinin yaşanması durumunda kişi bağımlı olarak nitelendirilebilmektedir (Young 1999).

1. İnternet ile ilgili aşırı zihinsel uğraş
2. İnternet bağlı kalma süresinde artışa ihtiyaç duyma
3. İnternet kullanımını azaltmaya yönelik başarısız girişimlerde bulunma
4. İnternet kullanımının azaltılması durumunda yoksunluk belirtileri (huzursuzluk, disfori vb)
5. Zamanı (günlük aktiviteleri) programlama ile ilgili sorunlar
6. Aşırı İnternet kullanımı nedeniyle çevre ile problemler (aile, okul, iş, arkadaşlar)
7. İnternette bağlı kalabilmek veya bağlanabilmek için dürüst olmayan girişimlerde bulunmak (yalan söylemek, hırsızlık yapmak)
8. İnternete bağlanıldığı süre içerisinde duygulanımda değişikliğin olması

Her iki tanımlama bir bağımlılık veya dürtü kontrolü ile ilgili olmasına rağmen birçok nokta gözden kaçmaktadır. Öncelikle İnternet kendisi bağımlılık yaratan bir nesne olabileceği gibi, daha önce var olan bağımlılık nesnelere için bir ortam oluşturabilmektedir. Örneğin patolojik kumar bozukluğu olan bir kişinin aynı belirtileri sadece ortam değişikliği ile İnternette yaşıyor olabilmektedir (Shapira 2000). Diğer bir önemli nokta ise İnternet kullanımının özellikle iş amaçlı olduğu takdirde normal süresinin belirli olmamasıdır (Kiernan 1998). İş amaçlı kullanım dışında ortala-

ma bir kullanıcı yaklaşık haftada 2. 5-5 saat internete bağlı kalmaktadır (Chou & Hsiao, 2000; Davis ve ark. 1999; Kraut ve ark, 1998, Nie & Erbring, 2000). PİK'ında ise bu süre yaklaşık 8-40 saat arasında olmaktadır (Chou & Hsiao, 2000; Davis ve ark, 1999; Young 1996). Patolojik kullanım için Nie and Erbring (2000), internetle tanışma süresi ile internete bağlı kalınma süresi arasında bir korelasyon olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bugün için tanımı konusunda tam bir fikir birliği olmayan internetin patolojik kullanımı için patolojik sürecin tanımı da tam olarak yapılamamıştır. Davis (1999), Young'ın kriterlerini de kullanarak patolojik internet kullanımını iki alt grupta sınıflandırmıştır;

1. Özgül patolojik internet kullanımı (ÖPİK)
2. Genel patolojik internet kullanımı (GPİK)

Özgül PİK, interneti bağımlılığı bulunan nesneyi elde etmek amacı (pornografi, online kumar, borsa veya alışveriş) ile kullanan kişiler için sınırlı iken GPİK, belli bir amaca yönelik olamayan, zaman geçirmeye yönelik kullanım ile sınırlıdır. Aşırı e-posta kullanımı, chatlere katılma bu son kullanıma örnek olarak verilebilir.

İnternetteki Bağımlılık Nesneleri

A. Online-sex (pornografi): PİK ile ilgili olarak en sık görülen bağımlılık nesnesi. Bireyin sosyal konumu ne olursa olsun, kolaylıkla sorgulanmadan pornografiye ulaşabildiği bir alan olan internet bu nesneye ulaşılabilirliği artırmaktadır. Filmler, hikayeler ve resimlere siteler aracılığı ile ulaşılabilirliği gibi, çeşitli e-posta, e-posta grupları veya sohbetler sırasında da bu materyallerin değişim kolaylıkla yapılabilir. Kişilerin davranış örüntüleri ayrıntılı olarak incelendiğinde aslında resimlere ve filmlere neredeyse hiç bakmadıkları veya çok kısıtlı sürelerde baktıkları, asıl davranışın toplama ve alış-veriş olduğu görülmektedir.

“Siberseks”, chat odalarında genellikle iki veya daha fazla insanın aynı anda, pornografik mesajlar ile masturbasyon yapması olarak tanımlanabilir. Kişi olduğundan daha farklı olarak kendini göstermesinin olasılığı ile bir çeşit “fantasy role playing” ile canlı ve güvenli seks yapabilmektedir. “On-line seks”in en önemli sonucu evlilik problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Siberseks”e bağımlı olan kişilerin partnerlerinde “siberdulluk” söz konusu olmakta ve ilişkilerde problemler yaşanmaktadır.

Online-seks, özellikle çocuk pronografisi ile ilgili materyallerin değiş-tokuşu ile yapıldığı takdirde kanuni suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün ABD’de bu tip materyali bilgisayarında tesadüfen bulunduran (e-posta ile alan veya meraktan bu tip sitelere giren) pedofilik olmayanlara dahi cezai işlem uygulanmaktadır.

B. Online-oyunlar: Birden çok kişinin net üzerinden oynayabildiği oyunlar, internet bağımlılığı için nesne oluşturmaktadır. Örnek olarak sanal olarak oynanan satranç verilebilir. İki kişinin sanal olarak eşleştiği bu durum bağımlılık için bir çok risk faktörü içermektedir. Öncelikle herkese açıktır ve kolayca bu sitelere üye olunabilmektedir. İkincisi ücretsizdir ve her başarı puan olarak geri dönmekte ve bireyi sıralamada daha yukarı taşımaktadır. Bu şekilde bireyin ismini (takma adını) bütün dünya görebilmektedir. Başarısızlık ise takma ada ait olmaktadır. Diğer önemli bir risk faktörü ise, istendiğinde anda hem oyuncu hem de ortam kolaylıkla elde edilmektedir.

C. Online-kumar : İnternette her türlü kumar, istendiği kadar kişi ile oynanabilmektedir. Kumar oynatan siteler bazı ülkelerde yasaklanırken bazı ülkeler tarafından teşvik edilmektedir. Bireyin yaşadığı ülke online-kumarhaneleri yasaklasa bile, birey internet üzerinden kolaylıkla kredi kartı aracılığı ile diğer ülkelerdeki kumarhanelerde kumar oynayabilmektedir.

D. Online-borsa: Bir gün içinde defalarca borsada alış-veriş yapma olarak tanımlanabilir. Bu tanım borsa brokerlerini kapsamamakta, sadece kendi için alış-veriş yapan bireyleri kapsamaktadır. Önceleri sadece borsada alış-veriş yapma keyfi, daha sonra borsa hakkında yoğun araştırmalara (internetin bu konuda sağlayacağı bilginin sınırsızlığı düşünülecekte olur ise), diğer insanlar ile bilgi alışverişine kadar gitmektedir. Birey saatlerce internete bağlı kalarak borsa ve ilgili siteleri ziyaret eder.

E. Online-alışveriş: Özellikle son zamanlarda gelişen bir internet kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler sadece almazlar, çeşitli ilan tahtalarını kullanarak satışta yaparlar. Özellikle büyük ticari şehirlerden uzakta olan insanların seçtiği bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Mardin'de oturan orta sosyo-ekonomik seviyede bir postacının, 1985 model Renault marka arabasını satış listesine koyması ve daha sonra saatlerce hem kendi arabasını satmak hem de sitedeki diğer arabaları (bir kısmı lüks spor arabalar) almak üzere pazarlık yapması ve dağıtması gereken mektupları dağıtmaması sonucunda ceza alması buna örnek verilebilir.

Yukarıda tanımlanmış olan ve karşımıza sık olarak çıkan bağımlılık nesnelere dışında da çok sayıda bireye özgül bağımlılık nesnesi olabilmektedir.

Prevelans ve Demografik Veriler

PİK'nın yaygınlığı konusunda elimizde sağlıklı veriler olamamasına rağmen bu oranın %6-14 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Chou & Hsiao, 2000; Greenfield, 1999; Petrie & Gunn, 1998; Young, 1996). Bu çalışmaların metodolojik yönden pek çok eksikliğinin olduğu göze çarpmak-

tadır. Öncelikle birçok çalışmaya kendinde problem olabileceğini düşünen kişiler alınmıştır. Kişiler de olabilecek diğer tanılar araştırılmamıştır.

Her ne kadar ilk veriler PİK'nın erkekler arasında daha yaygın olduğu sonucunu vermiş ise de, daha sonra herhangi bir cinsiyet farkının olmadığı anlaşılmıştır (Petrie & Gunn, 1998; Young, 1996). Genç kullanıcıların, yaşı 40'ın üstünde olanlara göre daha fazla PİK tanısı karşılayabilecek belirtiler gösterebilecekleri düşünülmektedir (Kraut ve ark, 1998, Suter, 1998)

Bir Bozukluk Olarak Patolojik İnternet Kullanımı

PİK, psikoloji literatüründe geniş olarak yer almasına rağmen, psikiyatri literatüründeki yeri sadece bir-kaç makale ile sınırlıdır. Her iki literatür de iyi incelendiğinde PİK'nın depresif belirtiler ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Young ve Rogers, 1998). Bununla beraber PİK belirtileri gösteren kişilerin çoğunlukla yalnız oldukları ve sosyal izolasyon içinde yaşadıkları görülmektedir (Kraut ve ark, 1998). Shapira ve arkadaşları (2000) PİK olan kişilerde yaptıkları araştırma sonucunda son derece ilginç veriler elde etmişlerdir. Çalışmaya katılanların SCID ile yapılan değerlendirmeleri sonucunda, tamamında "başka türlü adlandırılmayan dürtü kontrol bozukluğu" tanısı tespit edilirken, sadece %20'sinde obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tanısı konabilmiştir. Bireylerin internet kullanım fikri, dürtüsü veya isteğinden rahatsız olmadığı, ancak aşırı internet kullanımını sınırlamakta zorlandığı (direnemediği) görülmektedir. Bu bozukluğun ego-sintonik ve dürtüsel doğası, DSM kriterlerine göre OKB'den daha çok dürtü kontrol bozukluğuna daha yakın gözükmektedir.

Shapira ve arkadaşlarının(2000) en dikkat çekici bulgularından bir tanesi, çalışmaya dahil edilenlerin hepsine de bir eksen I tanısının konulabileceği olmuştur. En sık bipolar affektif bozukluk tanısı izlenirken (%80 bipolar bozukluk, %20 OKB, % 15 depresyon), bireylerin %85'inin daha önce ruhsal tedavi gördüğü belirlenmiştir. Aile hikayelerinde, bir psikiyatrik hastalığın %95 oranında yer aldığı tespit edilmiştir (%65 depresyon, %50 bipolar, %20 madde kullanımı). Bu çalışmadan elde edilen yüksek oranlardaki bipolar bozukluğun diğer literatür bilgisi ile uyuşmamasının sebebi; diğer çalışmalarda mani ve hipomani belirtilerinin yeterince sorgulanmaması olabilir. Bu çalışmada dahi, katılanların çalışma sürecinde disforik duygulanımlarını belirtmelerine rağmen hipomani veya manik belirtilerin sadece yapılandırılmış görüşmelerde elde edilmiştir.

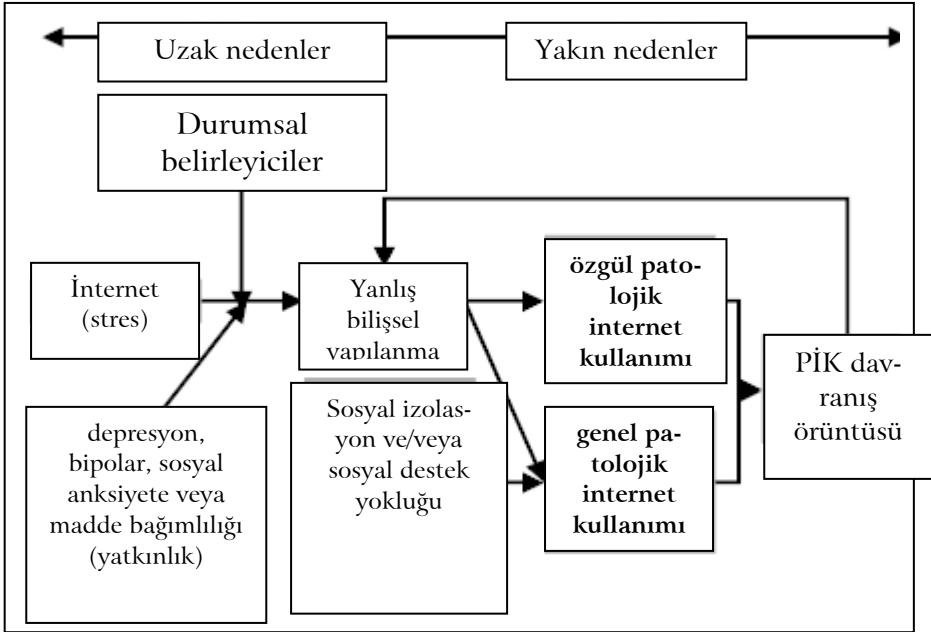
Patolojik İnternet Kullanımında Bilişsel Davranışçı Model

Bir çok yazar bilişsel sürecin davranışa yansımaları sonucunda PİK'ın geliştiğini düşünmektedir. Hayatta başarısız olunan alanları telafi etmeye

yönelik olarak geliştirilen bir davranış örüntüsü olabileceği ileri sürülmüştür.

Grohol (1999), PİK'nın bir bağımlılık olamayacağını çünkü bağımlılığa sonuçta elde edilen bir ödülün yol açtığı ancak internet kullanımında asıl olanın ise sosyalizasyon olduğunu belirtmiştir. Hem sosyalizasyonun hem de internetin sağladığı yeni bilgi ortamının kişi üzerinde bir çekiciliği olduğunu ancak zamanla bu çekiciliğin söndüğünü ve bir denge ortamına ulaşıldığını belirtmiştir. Eğer birey için çekicilik ortamı sönmüyor ise PİK söz konusu olabilmektedir.

Davis (2001) ise daha karışık bir model ileri sürmüştür (şekil 1). Bu modele göre oluşacak psikopatolojiye bir yatkınlığı söz konusudur (depresyon, bipolar, sosyal anksiyete veya madde bağımlılığı gibi). İnternet gibi stres verici yeni bir ortamla karışılması ve karşılaşılan ortamda pekiştiricilerin olması yeni bilişsel yapılanmayı oluşturmaktadır. Bireydeki düşük benlik değeri ve kendine negatif bakış açısından bakma, internet ile daha farklı bir gelişim sürecine girmektedir.

Şekil 1. Davis'e (2001) göre PİK gelişimi için gerekli olan bilişsel süreç modeli

Bu negative bakış açısının ve düşük benlik değerinin internet ortamında chat odalarında fantezi rol oynama, yüzleşmeden arkadaşlık yapma ve

diğer bağımlılık nesnelere ulaşma ile telafi edilmesi kişide yeni bilişsel şemaların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu arada birey gerçek hayatta yüzleşmesi gereken problemlerden de uzak kalabilmektedir. Yeni bilişsel yapılanma sürecinde en sık karşılaşılan bilişsel varsayımlar ise “ben sadece internet ortamında iyiyim”, “internet olmadan ben başarısız bir insanım”, “internet bana saygı duyulan tek yer”, “internet benim tek arkadaşım” dır. Bu yeni bilişsel yapılanma daha önce bahsettiğimiz iki tür internet bağımlılığı ile sonuçlanmaktadır; özgül patolojik internet kullanımı ve genel patolojik internet kullanımı. PİK davranış örüntüsü kısa dönem içinde oluşan bilişsel yapının güçlenmesinde pozitif pekiştirme etkisi ile rol oynar.

Tedavi

Bugün için PİK'nın bir psikiyatrik bozukluk olduğuna dair ciddi şüpheler vardır. Öncelikle PİK gösteren kişilerin neredeyse tamamında bir başka psikiyatri hastalık söz konusudur (Shapiro ve ark. 2000). Eğer PİK bir diğer psikiyatrik bozukluğun belirtisi değil ise, dürtü kontrol bozukluğuna ve bipolar affektif bozukluğuna daha yakın olması nedeniyle seçilecek farmakoterapi her iki bozuklukta da kullanılan duygudurum dengeleyicileri, iyi birer aday olarak görülmektedirler. PİK şikayetleri ile başvuran hasta adaylarının hikayesi özellikle geçirilmiş hipomani ve mani açısından dikkatle araştırılmadığıdır. İlk hikayede alınacak disfori yanlılıkla antidepresan tedaviye yönelmesine neden olabilir.

PİK'nın bilişsel özellikleri dikkate alındığında bilişsel davranışçı tedavilerin önemli bir yeri olacağı tahmin edilmektedir. Davis (2001), 11 haftalık bir bilişsel davranışçı tedavi protokolü önermiş ise de, gerek farmakoterapi gerekse de bilişsel davranışçı tedavilerin etkinliğini araştıran herhangi bir araştırma mevcut değildir.

KAYNAKLAR

1. Chou, C., & Hsiao, M. C. (2000). Internet addiction, usage, gratification, and pleasure experience: The Taiwan college student's case. *Computers and Education*, 35(1), 65- 80.
2. Davis, R. A. (2001a). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use (PIU). *Computers in Human Behavior*. 17(2), 187-195.
3. Davis, S., Smith, B., Rodrigue, K., & Pulvers, K. (1999). An examination of Internet usage on two college campuses. *College Student Journal*, 33, 257-260.
4. Garrison, J., & Long, P (1995). Getting off the superhighway. *Health*, 9, 20.

5. Goldberg, I. (1996). Internet Addiction Disorder. <http://www.cog.brown.edu/brochure/people/duchonf/humor/internet.addiction.html>

6. Griffiths, M. (1998). Internet addiction: Does it really exist? In J. Gackenbach (Ed.), *Psychology and the Internet: Intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications* (pp. 61-75). San Diego: Academic Press.

7. Grohol, J. (1999). Internet addiction guide. <http://psychcentral.com/netaddiction>

8. Kandell, J. J. (1998). Internet addiction on campus: The vulnerability of college students. *CyberPsychology and Behavior* 1(1), 11-17.

9. Kiernan, V. (1998). Some scholars question research methods of expert on Internet addiction. *The Chronicle of Higher Education*, 44, ss. A25-A27.

10. Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., & Scherlis, W (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53, 1017-1031.

11. Nie, N. H., & Erbring, L. (2000). Internet and society: A preliminary report. Palo Alto, CA: Stanford Institute for the Quantitative Study of Society.

12. Petrie, H., & Gunn, D. (1998, December). Internet "addiction": The effects of sex, age, depression, and introversion. British Psychological Society, London. Pratarelli, M. E., Browne, B. L., & Johnson, K. (1999). A bits and bytes of computer/Internet

13. Shapira, N. A., Goldsmith, T. D., Keck, P E., Khosla, U. M., & McElroy, S. L. (2000). Psychiatric features of individuals with problematic Internet use. *Journal of Affective Disorders*, 57, 267- 272.

14. Suter, J. (1998). Internet demographics 1998. <http://www.rider.edu/users/suler/psyber/stats.html>

15. Young, K. & Rodgers, R. C. (1998b). The relationship between depression and Internet addiction. *CyberPsychology and Behavior*, 1(1). <http://www.healthyplace.com/Communities/Addictions/netaddiction/articles/cyberpsychology.htm>

16. Young, K. (1996). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. <http://www.pitt.edu/-ksy/apa.html>

17. Young, K. (1997, August 15). What makes the Internet addictive: Potential explanations for pathological Internet use. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Chicago, IL.

18. Young, K. (1999, January). Internet addiction: Symptoms, evaluation and treatment. In L. Vande Creek & T Jackson (Eds.), *Innovations in clinical practice: A source book* (Vol. 17; pp. 19- 31). Sarasota, FL: Professional Resource.

19. Young, K. S. (1998). *Caught in the Net: How to recognize the signs of Internet addiction - and a winning strategy for recovery*. New York: John Wiley.

20. Young, K., & Rodgers, R. C. (1998). Internet addiction: Personality traits associated with its development. Paper presented at the annual meeting of the Eastern Psychological Association.

KÜRESELLEŞME VE ŞİDDET

SIYASİ VAHŞET GRUPLARININ VE İNTİHAR EYLEMCİSİNİN PSİKOLOJİSİ

*Erol Göka**

Soğuk savaş döneminde iki büyük devletin nükleer silahlanma alanında giriştiği rekabet çerçevesinde yaşanan gelişmelerin "caydırıcı" etkisi, uluslararası ilişkiler bakımından "dehşet" ya da "yılgı" dengesine oturmuş iki kutuplu bir dünya düzeni ile sonuçlanmıştı. Uluslararası ilişkiler düzeyinde kurulan bu denge diğer pek çok yeni şeyin yanı sıra insanlığın yüz yüze geldiği yepyeni bir psikolojik sorunun da habercisi olmuştu. Bu sorun, yeryüzünde yaşayan ve bu gelişmeleri değerlendirebilme yetisine sahip her bireyin psikolojik gündeminde, bir anda yok olma tehdit ve tehlikesinin keskin bir biçimde yerini almasıydı. Bu durum aynı zamanda "travmanın küreselleşmesi" (Duman, Göka, 2001) ya da "küresel terör" (Örgün, 2001) adını vermenin mümkün olduğu yeni bir sürecin de başlangıcı oldu. İki kutuplu Dünya düzeninin sona erişinin ardından küresel travmanın baskılanmış görüntüleri etnik çatışmalar, parçalanmış ülkeler ve göçler gibi trajik patlayışlarla dışa vurulmaya başlamıştı. 1990'lı yıllarda yaygınlaşan yeni enformasyon teknolojilerinin de katkısıyla travmanın etkileri giderek artmaya ve pekişmeye başladı. Körfez Savaşı sırasında savaş ve dehşet görüntülerinin televizyonlardan naklen yayınlanması ve adeta tüm dünyanın gözünün önünde cereyan etmesi şeklinde gerçekleşen olgu, 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör olayları ile yepyeni bir boyut kazandı.

11 Eylül 2001 tarihinden itibaren kimileri "Milat" diye nitelenebilecek değişiklikler olacağını söylüyorlar; artık zamanımızın "terörle mücadele çağı" olduğundan bahsediliyor ve bu değişikliklerin ilk adımı "kalıcı özgürlük" hareketiyle başlamış gibi görünüyor (Birikim, 2001; Erdoğan, Toprak, Akaş vd., 2001). Her ne kadar özgürlükten bir savaşa bile amaç olarak belirleyecek kadar sık söz etsek de, güvenliğin bundan böyle değerler diziliminde özgürlüğün önünde yer alacağını, ulusların dış politikalarının ve uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde terör ve terörle mücadelenin belirleyici bir rol oynayacağını biliyoruz.

Her tarihsel dönemde siyasi şiddetin inanılmaz bir vahşet biçimini aldığı, eylemcinin başkalarına yönelik kıyıcılığı kendi yaşamını da kastederek

* Doç. Dr., Ankara Numune Eğitim Hastanesi II. Psikiyatri Klinik Şefi

dehşetengiz boyutlara ulaştırdığı eylemler yapıldığı yani bu eylem tarzının günümüze özgü olmadığı bilinmektedir. Günümüze özgü olan, eylemcinin enformasyon teknolojileri ve medyatik anlayış sayesinde eylemin tüm insanlığın algı dünyasına ulaşacağını bilen bir zihinsel işleyişe sahip olmasıdır. Böyle bir ortam (medium), büyük olasılıkla vahşet ve terörün bu kadar sık bir biçimde gündeme gelmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Örgün, 2001: ss. 93-110). Vahşet ve terör, hem yöneldiği odaklar, hem sempatanlar hem de kitleler açısından kendisi siyasi bir mesaj niteliği taşıdığı gibi insanlar ve gruplar arası ilişkilerde duygusal akışların yönetiminde de belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Korkular, sinmeler, cesaretler, hayranlıklar, kısacası topyekün duygular, vahşet ve terörün kol gezdiği ortamda yeni politikaları belirleyecek kümelenmeler oluşturmakta; adeta dünya mali piyasaları kadar oynak ve değişken bir dünya duygu ekonomisinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Günümüzde cereyan eden, “terör” adı verilen muğlak bir düşmana karşı “kalıcı özgürlük”ten yana olan dünya güçleri arasındaki vuruşmayı belki insanlığın belleğinde “savaş” adıyla yer etmiş diğer tarihsel olgularla aynı kategori içine yerleştirmek mümkündür ama terörün böylesine büyük boyutlar kazanması ve naklen izlenebilir bir hale gelmesine tarihsel bellekte bir yer bulabilmek mümkün değildir. Bu nedenle örgütlü ve siyasal amaçlı vahşet ve terör üstüne daha ayrıntılı düşünmek gerekmektedir. Bu düşüncenin temel içerimlerinden birisi de sorunun psikolojisi üzerine olmalıdır.

Terörün ve teröristin psikolojisinin bilimsel ele alınışı, konunun önemiyle karşılaştırıldığında çok eksik kalmaktadır. “Terör” ve “terörist” kavramlarının içeriklerindeki muğlaklık; bu kavramların politik ve bir ölçüde de bilimsel suistimale açık olmaları, yöntemsel sorunlara yol açmakta ve yapılan çalışmaların bilimselliğine gölge düşürmektedir. Yapılan çalışmalar, daha çok terörist olduğu yetkililerce bildirilen ve bilimsel bir süzgeçten geçirilmeksizin araştırmacılar tarafından kabul edilen insanların demografik özelliklerinin, düşünme biçimlerinin ve psikolojik öykülerinin incelenmesi şeklindedir. Bu çalışmaların sonucunda, istisnaları olmakla birlikte, tipik teröristin erkek, yirmi yaşlarında, bekar, orta ya da yüksek gelirli aileye mensup ve yüksek eğitilmiş olduğu söylenebilmektedir. Ama daha sonra Türkiye’deki ayrılıkçı örgüt elemanlarıyla ilgili yapılan çalışmalar, bu demografik özelliklerin bile genel bir betimleyicilikten uzak olduğunu, olsa olsa yalnızca ideolojik terör grupları için geçerli olabileceğini göstermiştir; ayrılıkçı örgütlerde, işsizler, eğitim ve kültür düzeyi düşük olanlar, toplumsal statüsü ve yaşamdan umudu olmayanların çoğunlukta olduğu bildirilmektedir. Teröristlerin kendi içlerinde tutarlı, kesin inançlı, ya siyah ya beyaz şeklinde bir düşünce yapısında, ödün vermeye yanaşmayan, risk almayı seven yani eyleme yatkın kişiler oldukları ileri sürülmekte ancak bu

özellikleri terörist olmadan önce de taşıyıp taşımadıkları bilinmemektedir (Anzovin, 1986: ss. 13-14; Örgün, 2001: ss. 29-30).

Bununla birlikte bugüne kadar yapılan çalışmalar, terör psikolojisi konusunda iki noktaya açıklık getirmiştir. Bunlardan birincisi, teröristin zihnin bilinen ruhsal hastalık kategorileri içine sıkıştırılmaya çalışılarak incelenmesinin uygun olmadığıdır. Böyle bir bakış, önyargılarla doludur ve propaganda dışında bir faydası yoktur hatta hatalı verilerle harekete yol açacağı için son tahlilde terörle mücadeleyi zaafa düşürür. Terör olayları, ruhsal rahatsızlığı olanların asla planlayamayacağı kadar karmaşık bir zihinsel işleyiş ve organizasyon yeteneği gerektirir. Kaldı ki yapılan ampirik çalışmalar, teröristlerin tamamına mal edilebilecek bir ruhsal rahatsızlıktan söz edilemeyeceğini açıkça göstermektedirler (Anzovin, 1986: ss. 13-14; Cömertoğlu, 1995; Weinberg, 1992).

Terör psikolojisini incelerken dikkat edilmesi gereken ikinci nokta, psikolojik indirgemecilikten kaçınılmasıyla ilgilidir. Terör için psikolojik bir açıklama, ideolojik, toplumsal, politik birçok boyutu olan bu konuları tek başına tüketici bir özellik taşımadığı unutulmadan, ve psikolojik indirgemecilik biçimini alma tehlikesine karşı uyanık kalınarak yapılmalıdır (McCauley C, Segal M, 1987).

Bu yazıda tüm bu kaygıları göz önünde bulundurularak, genel terör psikolojisi adına söz söylemektense, soruna daha somut olarak, iki farklı eylem biçimi nedeniyle değinilecek yani bilimsel bakımdan yeterince sıkı ve güvenli olmayan “terörist” tanımından değil, eylemin biçiminden yola çıkılarak zemindeki psikolojiye ulaşılmaya çalışılacaktır. Esasen günümüzde siyasi hedefli, örgütlü şiddet de kendisini daha çok bu iki farklı eylem biçiminde göstermektedir. Bu biçimlerden birincisinde Mısır ve Ceza-yir’deki dinci grupların ve Türkiye’deki Hizbullah’ın gerçekleştirdiği mağdurun bedeninin eylemin temel alanı olduğu ve mağdurun bedeninde her türlü acımasızlığın sınır tanımadan sergilendiği vahşet ana görüntüyü oluşturmaktadır. Diğerinin ise birçok türü vardır ama esası, intiharın yöntem olarak seçilmesine dayanmaktadır; amaç, eylemcinin kendisine kıyma yoluyla, yapabileceği en çok sayıda (kendilerince suçlu ya da suçsuz olmaları fark etmeyen) insanın öldürülmesidir.

Vahşet ve terör, anlamları birbirinden kesin sınırlarla ayrılmamış, gündelik ve akademik olarak birbirlerinin yerine kullanılabilen, birçok farklı biçim alabilen, kısacası birbirinden ayrı düşünülmeleri imkansız iki kavramdır. Bu yazıda Hizbullah eylemlerini örnek alarak vahşet gruplarında yer alanların ve 11 Eylül saldırısını örnek alarak intihar eylemlerini gerçekleştirenlerin psikolojisini çözümlenmeye, terörün ana renklerinden birisi olduğu günümüz dünyasında hiç değilse vahşet gruplarının ve intihar eylemcilerinin psikolojik işleyişleri üzerine bazı fikirler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

şacağız. İki örnek çerçevesinde geliştirdiğimiz fikirler, hem Hizbullah'ın ve El-Kaide'nin hem de vahşet ve terör yönelimli diğer örgüt ve yapıların işle-yişlerindeki, grup ve birey özelliklerindeki motiflerin ortaya konulabilmesi için tasarlanmıştır.

Vahşette İttifak ve Yakın-Duygusal İlişki Grupları

“Politik Paranoya” yazarları (Robins, Post, 1997), paranoid yapıdaki liderlikler altında hemen her bireyin içinde uyuyan paranoyanın nasıl harekete geçeceğini, kitlelere sirayet ederek nefret psikolojisinin politikası haline gelebileceğini göstermeye çalıştılar. Onlara göre burada ele alacağımız vahşet ve intihar eylemlerinin de mekanizması, tüm kitlesel anormal-likler için geçerli olmak üzere üretmiş oldukları “politik paranoya” ile açıklanabiliyor olmalıdır. Biz, onların bu çabasını takdir etmekle birlikte, toplumsal grupların davranışlarının bir ruhsal hastalık paradigmasına göre açıklamaya çalışmanın yetersiz, sakıncalı ve bilimsellikten uzak, kolaycı bir yol olduğunu düşünüyoruz (Göka, 2001a). İnsanın bireysel ve grup davranışı, çok farklı nitelikler gösterebilir ve her birinin altında çok farklı psikolojik dinamikler yer alabilir; hem bireysel psikolojiyi ve psikopatolojiyi hem de grup dinamiklerini kapsayan çok ayrıntılı bir incelemeyi hak eder. O yüzden “politik paranoya” gibi toptancı sıfatlar seçmek yerine, hangi eylemi nasıl bir yöntemle ele aldığımızı belirledikten sonra konuşmaya başlamak daha uygun olacaktır.

Mısır, Cezayir'deki İslam adına sergilenen inanılmaz vahşet olaylarından sonra Türkiye'de de Hizbullah örgütünün gerçekleştirdiği ortaya çıkan dehşet manzaraları, modern dünyada yeni tipte bir eylem biçimi ile karşı karşıya olduğumuzu gösterdi. Bu vahşet eylemlerinin psikolojisini açığa çıkarmak için sormamız gereken soru, “Nasıl oluyor da insanın içini burkan, insanlığını sigaya çeken vahşi eylemleri, bir grup insan hiç birbirleriyle ve kendi vicdanlarıyla hesaplaşmadan, tam bir fikir birliği için de uygulayabiliyorlar?” sorusu olmalıdır.

Bir savaş hali, ideolojik-siyasal kargaşa, karşılıklı olarak şiddetin gide-rek tırmandığı toplumsal alt-üst oluşlar inanılmaz vahşet görünümüne neden olabilirler; insanın davranış repertuarı, hayvanlar dünyasında rastlanmasa güç vahşet kültürüyle doludur; bu yüzden “Siz insan mısınız?” manşeti yalnızca kof bir retorik yüküdür. Vahşet, “beşeri” olana içkindir. Bu nedenle vahşet gruplarının şüphesiz psikolojiye indirgenmeyecek, evrensel “beşeri” kaynaklardan beslenen siyasal, toplumsal boyutları vardır; bu açıdan “vahşet, bir grup çılgın delibozuğun akıl-dışı eylemleriyle açıklanamaz” diyenler haklıdır. Mısır, Cezayir örneklerinden farklı olarak Afganistan'da iktidardaki Taliban grubu tarafından gerçekleştirilen vahşet örneklerinden yola çıkarak, tüm bu vahşet gruplarındaki ortak öğenin önlerine astıkları “İslami” yaftası olduğunu söyleyen (Rushdie,

2001) ve tüm bu vahşeti ilkel bir din kültürüyle açıklamaya çalışanlara da (Taheri, 2001) bir ölçüde hak vermek gerekir. Bazı zamanlarda olduğu gibi bazı kültürlerde “beşeri” vahşetin canlanması için daha uygun bir vasat oluşmaktadır. Bu bilgiler ışığında son tahlilde denilebilir ki, uygun koşullar gerçekleştiğinde her insan bir vahşet uygulayıcısı haline gelebilir. Ama yine de yakından bakıldığında, genel olarak vahşet gruplarının eylemlerinde ve özel olarak Hizbullah tarafından işlenen vahşi cinayetlerde, tek başına siyasal ve ideolojik amaçlarla ve düşmanı yok etme stratejisiyle ya da insanın doğası üzerine felsefi antropolojik ifadelerle açıklanamayacak, ilkel din kültürüyle tüketilemeyecek bazı özellikler mevcuttur.

Hizbullah'ın elinde şiddet, şiddet olmanın ötesinde sınır tanımayan, ancak psikolojik etkenlerle açıklanabilecek bir vahşet halini de almaktadır. Bu eylemlerin karakteristik özelliği bireysel ve grup davranışının iç içe girmesidir; hunharlık bir arada adeta birbirine bakarak, birbirinden güç, cesaret ve onay alınarak icra edilmektedir. Daha önce sormuş olduğumuz, “Nasıl oluyor da insanlar vahşette ittifak yapabiliyorlar; hangi psikoloji onları bir araya getiriyor?” sorusunu haklı kılan, bilimsel merceğe altına almamızı gerektiren bir vahşettir bu.

Bu soruya uygun bir cevap bulabilmek için genel olarak arkadaşlık, dostluk, ideolojik yoldaşlık gibi yakın-duygusal ilişki ağının oluşumunda rol alan etkenlerle ilgili bir bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Çünkü vahşet grupları da eninde sonunda yakın-duygusal ilişki ağını eksen olarak örgütlenmiş yapıdadırlar. Yakın-duygusal ilişki gruplarının oluşumuyla ilgili bilgi, yalnızca vahşet ve terör grupları hakkında veri sağlamakla kalmayacak fakat aynı zamanda grupları demokrasinin “yakın-duygusal bağlar içeren her türden grup deneyimi” anlamında kullandığımız topluluk yaşantılarıyla ilişkisi konusunda, çoğu zaman demokrasiyi fetişleştirmek suretiyle es geçtiğimiz birçok karanlık noktanın aydınlanmasını da sağlayabilecektir. Ama kabul etmeliyiz ki, ilgili bilimsel literatür, insanın grup-varlığı konusunda olduğu gibi (Göka, 2001b) yakın-duygusal ilişki gruplarının oluşumu konusunda bize fazla da bir şey söylememektedir.

Yakın-duygusal bağ içeren küçük insan grupları olarak formüllendirdiğimiz bu grup yapısı, kişilerin birbirleriyle yüz yüze ve göreceli olarak yoğun ilişkiye girebilmeleri ve birbirlerini tanımaları özellikleriyle fark edilmekte, en çok, Turner ve arkadaşlarının (1987) “üyeleri için psikolojik önemi ve anlamı olan, onların tutum ve davranışlarını etkileyen, üyeleri için toplumsal kıyaslama, norm ve değerler edinme işlevlerini yerine getiren başlıca birim” olarak tanımladıkları ve “sosyal psikolojik grup” adını verdikleri toplumsal olguyu andırmaktadır.

Gerçekten de yakın-duygusal bağlar içeren küçük grupların hem aralarında yüz yüze etkileşimin hemen hiç olmadığı, bilinçli bir amaç olmaksızın

zın rasgele bir arada bulunan “kalabalık” (crowd) ve kitle (mass)den hem de toplumsal kimlik ve toplumsal benlik oluşumunda birincil rol oynadığı söylenen (Tajfel, 1981) kıyaslama grubu (reference group)ndan belirgin farkları bulunmaktadır. Bireysel olanla toplumsal olanın kavşak noktası ve bu yüzden çoğu kere, aile ilişkileriyle birlikte, toplumsal kimliğin asıl mayalanma mekanı olan bu grupların nasıl oluştukları pek incelenmemiştir.

Toplum yaşamında tanım alanımıza giren birçok topluluk yaşantısı var: Bir şeyhe ya da din büyüğüne bağlılık bildiren dinsel cemaatler; birbirlerine zaman zaman sıkı duygusal bağlarla bağlı olan aynı meyhaneye, aynı bara, aynı kahvehaneye, aynı hemşeri derneğine, aynı locaya (bu listeyi en sonunda aynı çeteye diyecek kadar uzatabiliriz) devam eden insan grupları; sivil toplum örgütleri ve siyasal örgütler içinde bir araya gelmiş topluluklar... Tüm bu toplulukları özelliklerine, işlevselliklerine göre birçok alt-gruba ayırabiliriz ama elbette onların hepsinde "yakın-duygusal ilişkilerin temel motivasyonunu oluşturduğu topluluk" anlamını karşılayacak nitelikler oluşmuyor. Zaten biz de yakın-duygusal ilişkilerin kurulamadığı dernek, meslek örgütleri, siyasal partiler gibi daha gevşek duygu bağlarıyla birbirlerine bağlanan toplulukları, organizasyonları tanım alanımızın dışında tutuyoruz. Şu paradoksa bakın ki, sosyal bilim literatürü en çok da şimdi bizim işimize pek de yaramayan bu kurumsal ve o nispette suni grup yapılarına yönelmiş, oralardan bilgi toplamış durumda! Biz, insanların vahşet uygulayıcıları oldukları ve bu uygulamaya rağmen bir arada kalmak için motivasyon bulabildikleri ideolojik yoldaşlığın psikolojik kökenlerini arıyoruz.

Geleneksel cemaat yapılarıyla modern topluluk yapıları arasında, gerçekten de çok büyük farklılıklar olduğu tartışılmaz ama bizim şimdi söz konusu etmek istediğimiz, bu farklılardan ziyade, insanlar arası ilişkilerin evrenselliğinden kaynaklanan benzer yanları. Sosyal bilimciler, diledikleri kadar geleneksel ve modern yapılar arasındaki farklılıklara işaret etsinler; psikolojinin belirleyenleri açısından baktığımızda, geleneksel toplumlarda da modern dünyada da insanlar, ancak bazı insanlarla, diğer kimselerden oldukça farklı olan yakın-duygusal ilişki ağıyla kuşatılmış gruplar içinde yaşamlarını sürdürüyorlar. Zaten psikolojik etkeni, ideolojik, dinsel, toplumsal ve ekonomik birçok etkenin yanı sıra vahşet ve terörün açıklanmasında önemli hale getiren en temel öğelerden birisi de bu.

İlk kez "sosyopati" (antisosyal kişilik örüntüsüne sahip olanların toplum karşıtı tutum ve davranışlarına verilen genel isim) üzerine düşünmemiz sırasında (Göka, 1996) fark ettik ki, insanların yakın-duygusal ilişkilerini kurdukları grupların oluşumlarında, birçok etkenin yanı sıra çoğu zaman psikolojik etkenler temel rol oynuyorlar. Bu psikolojik etkenlerin en önde geleni ise, “benzerlik” ilkesi: Yakın duygusal bağlar içeren grup dene-

yimine insanlar, genellikle “kişilik özellikleri bakımından benzerlik” ilkesine göre giriyorlar. Örneğin daha çok bir suça eğilim alt-kültürü oluşturan sosyopatlar (anti-sosyal kişilikler), vicdansız olmaları, başkalarının acı çekmelerinden etkilenmemeleri, hayatla iplerini kolayca koparabilecek riskler almaları, yine sonuçlarını gözetmeksizin madde kullanımı gibi patolojik haz yaşantılarına kolayca atlayıverme gibi özellikler taşıyorlar ve bu özellikleri kişiliklerinde barındırdıkları için bir arada yaşama eğilimi gösteriyorlar. Sosyopatlar, kendilerine göre bir "racon"un işlediği ve üstelik “alt-kültürler sosyolojisi”nin psikolojik benzerlik etkenini göz önüne almadan asla nedenlerini kavrayamayacağı bir dünya kuruyorlar. Yalnızca sosyopatlar değil, hemen tüm insanlar, yakın duygusal bağlar içeren grupların çoğunu esasen ortak (benzer) kişilik özellikleri nedeniyle bir araya gelip kuruyorlar; bir başka deyişle aynı kişilik özelliklerini taşımalarından dolayı birbirleriyle yakın-duygusal ilişkiler geliştirebiliyorlar. Hatta bazı toplulukların oluşumunda psikolojik etmenler, toplumsal ve siyasal etmenlere daha ağır basıyor.

Peki sosyopatlar dışında, belirgin biçimde aynı kişilik özelliklerini paylaşmanın bir araya getirmiş olduğu başka topluluk örnekleri var mı? Bizce, evet. Birçok topluluk yapısına dikkatle baktığımızda “benzerlik ilkesi”nin canlı biçimde işlediğini çok açık biçimde göreceğimize inanıyorum.

Oluşumlarında psikolojik etkenlerin temel rol oynadığı topluluk yapılarının bir başka örneğini, spiritüel diyebileceğimiz alanla ilgilenenlerin grupları veriyor. "Spiritüel alan", sanılan aksine insanlık tarihinde oldukça yeni ve modern bir oluşum, zaten spiritüel cemaatlerin müdavimleri de oldukça modern kimseler, onları hayatta en çok ilgilendiren şeyler, transandantal konular; canhıraş biçimde "öte dünya"yla, "ruhlar alemi"yle, parapsikolojiyle uğraşıyorlar; "ruh çağırma seansları" düzenliyorlar; geleneksel zikir törenlerini andıran ritüellerde "vecd" halini yakalamaya uğraşıyorlar; cemaatin önderi konumundaki "guru"larına inanılmaz özellikler atfediyorlar; gündelik hayatımız sırasında hiçbirimizin dikkatini çekmeyen olağan olaylarda çeşitli "olağanüstülük"ler, "mucize"ler yakalıyorlar. Her bir cemaat üyesi, adeta modern seçilmiş gibi; biz sıradan insanların asla fark edemeyecekleri "hakikat"lere ve "sır"lara ermiş olmanın coşkulu gururuyla doluyor; bizlerin körlükleri onları hayrete düşürüyor.

İlk bakışta bu tür spiritüel toplulukların oluşumunu, lider konumundaki kişinin, gurunun insanları etkileme gücüyle, cazibesıyla açıklamak kolay gibi görünse de, bu liderin nasıl olup da diğer insanlar üzerinde hiçbir etki yapamaması, gerçeği bu açıklama biçiminin gücünü azaltıyor. Liderden etkilenmeyenlerin "kalp gözleri"nin kapalı olduğu dışında ikna edici bir kanıt kalmıyor. Spiritüel grupların bu özellikleri, ilk bakışta kendini kolay ele vermese de, vahşet ve teröre yataklık eden, hangi dinden olursa

olsun radikal dinsel grupların ve her türlü kurtuluşçu kültün özelliklerine büyük ölçüde benziyor. O yüzden biz bu grupların karakteristiklerine ve işleyişlerine çok önem veriyoruz; şimdi bu gruplarla onları oluşturan bireylerin yapıları dolayımında ilgileniyoruz ama bu gruplardaki kurtuluşcu-mesihçi ideolojinin, kültün psikolojik yanlarına bu yazıda tekrar döneceğiz.

Yineleyecek olursak, bu türden spiritüel grupların, kültlerin oluşumunda, psikolojik özellikler sanılandan çok daha fazla rol oynuyorlar ve psikolojik özelliklerin en başında da “benzerlik ilkesi” yani bu kültleri oluşturan bireylerin ortak kişilik profilleri geliyor. Bu cemaatler, spiritüel türden konulara ilgi duyan insanların neredeyse en temel ihtiyaçlarını karşılıyor ve kabul etmeliyiz ki spiritüel konular ancak bir kısmımızın bu denli ilgisini çekiyor; spiritüel konularla bu denli aşırı-abartılı ilgi, psikopatolojide “şizotipal” adını verdiğimiz bir kişilik örüntüsünün yapı taşı oluşturuyor. Transandantal konularla ilgilenen, telkine yatkın olan insanların bu kişilik özelliklerinden kaynaklanan ihtiyaçları, kendilerinden farklı olan insanların yanındayken asla tatmin bulmuyor ama kendi cemaatlerinde yaşamalarında hiç olmadık biçimde mutlu oluyorlar; onun için birbirleriyle çok kolayca yakın-duygusal bağlar geliştirebiliyorlar. Hazırlayıcı psikolojik zemin hep var; bunun üstüne cemaat kuruyor; yalnızca cemaat değil guru da gelip "kurulu"yor.

Spiritüel gruplardaki “benzerlik ilkesi”nin vahşet ve terör gruplarının oluşumunda da temel önemde etkili olduğunu kolayca görebiliriz. Daha sonra ele alacağımız gibi, kimi grup yapılarında bizzat grubun örgütlenme ve işleyiş biçimi, grup üyelerinden grup-içi tutumlarda katı bir benzerlik talep edebilir ve bunu bir ölçüde başarabilir de. Ama özellikle örgütün kuruluş ve örgüte katılım aşamasında, “benzerlik ilkesi” yürürlüktedir; hayattan benzer talepleri olan yani benzer kişilik profiline sahip olan kişiler, bir araya gelme ve daha sonra kendi ruhsal açıklıklarına gıda olan eylemlerin tasarlanması ve uygulanmasında katalizör olma işlevini üstlenirler.

Benzer kişilik profillerinin güdülemesiyle bir araya gelmiş olan insanların birliklerini sürdürebilmek için örgütsel ritüellere, bir kült davranışına ihtiyaçları vardır. Hizbullah olayında özellikle vahşet uygulayıcısı kesim için, böylesine bir uygulamanın arenası haline gelmiş olan “mağdurun bedeni” de adeta grubun var olması ve kaynaşması için gereken dinamikleri sağlamaktadır. Mağdurun bedeninden yayılan acı, vahşet uygulayıcılarına birlik olma, kaynaşma gıdası sağlamaktadır. (“Mağdur ne kadar acı çekerse, uygulayıcının o kadar dinsel kurtuluşa mazhar olacağı” şeklindeki açıklama, belki Sivas Madımak olayı gibi saatler içinde olup bitmiş bir olaydaki kitlesel katarsisi ele alırken işlevsel olabilir ama süreğenlik kazanmış Hizbullahvari vahşete sağlıklı bir psikolojik organizasyona sahip kişilikler

alet olamaz, daha doğrusu katlanamaz.) Mağdurun acısı, onları birleştirebildiğine göre, uygulayıcıların kendi çektikleri acıya bir atıf sağlamış yani uygulayıcıların iç dünyalarında “biz hepimiz bu mağdur kadar acı çektik” ortak duygusunun oluşumuna hizmet etmiş olabilir. Uygulayıcılar, mağdurun bedeninde gerçekleştirdikleri vahşetin acısıyla adeta kendi atfedilmiş acılarının öcünü almaya ve bu yolla kendi atfedilmiş acılarını dolayısıyla bu acının biriktirdiği devasa öfkeyi azaltmaya, dindirmeye çalışılıyor olabilirler. Onlar, vahşet uygulayıcıları, iç dünyalarındaki atfedilmiş dehşetli acı nedeniyle bir aradadırlar. Vahşet uygulayıcıları, birbirlerini alınlarında yazan “ben yaşamım boyunca o kadar acı çektim ki, bu acıyı hafifletmek için her türlü vahşeti yapmaya hak kazandım” yazısından (!) tanır ve örgütlerler. Terörist psikolojisi araştırmalarında erken çocukluk yaşantılarındaki örselenme ve hayal kırıklıklarına işaret edilmesi (Weinberg, 1992), tek başına bir anlam ifade etmez. Çünkü insanların büyük çoğunluğunun yaşamları, örselenme ve hayal kırıklıklarıyla doludur ve hatta olgun bir kişilik gelişimi için hayal kırıklıklarının yaratıcı işlevinden bile bahsetmek mümkündür (Kohut, Wolf, 1978). Vahşet uygulayıcısının iç dünyasında olan ise örselenme ve hayal kırıklığının tamir edilmeden, bir öfke ve hınc güdüleyicisi olarak kişiliğin yönlendiricisi haline gelmesidir.

Böylesine bir öfke ve hınc, aktüel yaşam sırasında pek de birbirlerini tanımayan insanlar arasında söz konusu olamaz. Olsa olsa onlara atfedilmiş; yani mağdur uygulayıcının iç dünyasında öyle bir yere konulmuştur ki, mağdur, nereden kaynaklanırsa kaynaklansın uygulayıcının önceki ve şimdiki yaşamındaki bütün öfkenin yöneldiği yer haline gelmiştir. Böyle bir acıyı ve öfkeyi biriktirebilmek için, vahşet uygulayıcısının iç dünyası yapısal olarak ya da vahşi-düşman bir çevrede, çatışmalı bir ortamda yetişmenin sonucu olarak ağır biçimde hasar görmüş olmalıdır. Bu ağır hasar ise karşımıza, keskinleşen bir şüpheyle dış dünyayı düşmanlarla çevrili olarak algılayan ve her zaman bu berbat dünyadan hıncını almak, ona öfkesini kusmak için hazırda bekleyen (sosyopatik-paranoid motiflerle bezenmiş) ve aynı zamanda spiritüel ilgi ve uğraşlarla hem yatışmaya hem temize çıkmaya çalışan (şizotipal özellikleri de barındıran) karma (mixt) bir kişilik zemini çıkmaktadır (Bu yazıda tanımlanan kişilik özellikleri ve bozukluklarıyla ilgili çağdaş psikiyatrinin biyolojik, psikodinamik ve bilişsel yaklaşımları hakkında daha fazla bilgi edinmek için bakınız: Beck, Freeman, 1990; Mulder, Doyce, 1997; Gabbard, 2000). Cennet vaadinin bu eylemlerde ana rolü oynadığını sananlar, bu vahşete yatkın kişilik özelliklerini tanıdıkça, vaat edilen sözde dinsel kurtuluş, böyle bir kişiliğin ağzının kovuğuna bile gitmeyeceğini anlayabileceklerdir.

Böylece yakın-duygusal ilişki gruplarıyla ilgili değerlendirmelerden yola çıkarak vahşet ve terör gruplarındaki, özellikle vahşeti öne çıkaran yapıdaki gruplara katılma olasılığı nispeten daha yüksek olan kişilerin özellikle

riyle ilgili ilk çıkarımımızı yapmış olduk. Şimdi intihar eylemlerindeki muhtemel psikodinamiklerle devam edelim.

İntihar eylemcisinin psikolojisi

11 Eylül saldırısından sonra küresel boyutlara ulaşan terör üzerine düşünürken, dikkatlerimizi birçok başka şeyin yanı sıra bu eylemin tipi üzerinde yoğunlaştırmamız gerekmektedir. Öncekilerle boyut ve eylem tasarımı açısından kıyaslanamayacak nitelikleri olmasına rağmen 11 Eylül saldırısı, eninde sonunda bir intihar eylemi; eylemin nihai sonuçları hakkında eylemcilerin ne kadar fikir sahibi olduklarına dair elimizde hiçbir kesin kanıt olmasa da terörist de intihar eylemcisidir. Şimdi yukarıdaki yöntemimiz izleyerek eylemin biçiminden yola çıkarak, bu eylemin yapılmasını teşvik eden, sağlayan psikolojik motifleri ararken bize yardımcı olacak soruyu bulmaya çalışalım. Galiba en uygun soru şudur: “Nasıl oluyor da kimi insanlar, kendi ölümlerini de göze alarak hiç tanımadıkları yüzlerce insanın yaşamlarına kast edebiliyorlar?”

Önceden belirlediğimiz yöntemi izleyerek, bu soruya ideolojinin ve inanç sistemlerinin gücü, toplumsal ve politik nedenler gibi alanların dışında pür psikolojik (bireysel ya da grup) bir cevap bulunabilir mi? Bir başka deyişle insanı, kendisinin ve hiç tanımadığı birçok başka insanın yaşamını yok etmeye sevk edecek ideoloji, inanç ve toplumsal dinamiklerin ötesinde bir psikolojik güç var mıdır? Yukarıda yaptığımız yakın-duygusal ilişki gruplarıyla ilgili çıkarımımızı aklımızda tutarak şimdi bir kez de 11 Eylül saldırısı üzerine konuyla ilgili olarak ruh sağlığı profesyonellerinin yaptıkları ampirik bir çalışmaya kulak verelim (Whyche, 2001).

11 Eylül saldırısının sorumlusu olarak ilan edilen ve “terörist” adını verdikleri 19 kişinin eylem öncesindeki davranışlarını, hal ve hareketlerini inceleyen psikiyatristler, onların katı ve tahammülsüz davranış, sağlıksız narsistik tepkiler, kendilerinden olmayanlara karşı aşırı öfke gibi benzer davranış özellikleri gösterdiklerini saptamışlar. Ancak Amerikan Psikiyatri Birliği Felaketler Komisyonu”dan Dr. Art Rousseau, sayılan tüm bu özelliklerin teröristlere özgü bir kişilik yapısına işaret etmeyeceğini tam tersine farklı kişilik özelliklerine sahip birçok insanın böyle davranış örüntülerine sahip olabileceğini belirtiyor. Ona göre, ille de bir şey söylemek gerekiyorsa teröristlerin ayırt edici tek özelliklerinin katı ve keskin dinsel ve politik tutumları ve kendi önemleri hakkında abartılı fikirler oluşturmalarına neden olan sağlıksız bir narsisizm olduğundan bahsedilebilir.

Gerçekten de bu çalışma ve Dr. Rousseau’nun saptamaları çok önemli. Terörist zihne birebir uyan bir şablon, hele hele bir ruhsal hastalık aramak yerine, terörist zihnin ayırt edici özelliklerini belirlemeye çalışmak, bu konuda daha sağlam bir metodolojiye dayanıyor.

Her ne kadar vahşet gruplarının psikodinamiklerinden söz ettiğimiz sırasında önde gelen bir özellik olarak ele almamış olsak da narsisizmin terörist davranışla uyumlu bir ilişkisi olduğu araştırmalarda da ileri sürülmüştür (Weinberg, 1992). Elbette bir eylemin sonucunda dünyanın değişeceği, belli bir ütopya doğrultusunda adım atılacağı düşüncesinin psikolojik zemininde narsisistik öğeler vardır ama intihar eylemlerinde kendi bedensel ve tinsel varlığının ortadan kaldırılması açıkça amaçlanmakta ve bu ölçüde de narsisistik unsurlar işe karışmaktadır. Çünkü insan kendisinin yok oluşuna, son tahlilde kendisine çok yüksek bir anlam yüklemektedir. Bu kendini tahribe yönelik tutumları kimileri hatalı bir biçimde yaşamdan zaten bıkmış, depresif bir belirti olarak görmektedir. Oysa böyle bir eylemi gerçekleştiren kimselerde çoğu kez, bu son çalışmada da gösterildiği gibi, benlik saygısı yitimiyle karakterize diğer depresyon belirtileri bulunmamaktadır; tam tersine yaşama bağlıdırlar ve dahası ütopyası doğrultusunda dünyayı daha yaşanılır kılmayı, bu amaçla insanları etkilemeyi hedeflemektedirler. Bu durumda intihar eylemcisinin kendini yok etmeye yönelik eylemi, çoğunlukla Green'in "ölüm narsisizmi" adını verdiği (1983), kendini ve kendi bilincini yok etmeye merkezsel bir güdülenim olan tabloyla açıklanmaya daha uygun gibi görünmektedir. Ama yine de intihar eylemlerinde "ölüm narsisizmi"nin neden olduğu yoğun adanmışlıktan ayrı olarak, doğrudan doğruya patolojik ve katı bir vicdanın mütemediyen üretip durduğu suçluluk duygusundan kaynaklanan depresif-mazokistik bir kişilik örüntüsünün ya da ruh halinin payı olabileceğini unutmamak gerekir. Terör örgütlerinin yapı ve işleyişinde de kimi zaman çok sert bir özeleştirici düzeneği ya da örgüt kurallarına uymamanın acımasız biçimde cezalandırılması gibi bu patolojik-katı vicdanın örgütsel dışavurumları izlenmektedir.

"Ölüm narsisizmi"nde görülen bu yoğun adanmışlık, sağlıklı her insanda olması gereken idealleri için kendini feda etme kapasitesinden köken alan ve vicdan gelişiminde olumlu bir noktayı temsil eden durumdan çok farklıdır. Patolojik narsisizmin dışında Dr. Rousseau'nun belirlediği bir başka nokta da, paranoid bir algı ve düşünce sistemine işaret eden katı ve keskin dinsel ve politik tutumlardır. Kısacası "fanatizm" olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, gündelik yaşamın birçok alanında değişik örneklerle kendisini gösterebilir ama marjinal grupların ve terör örgütlerinin taraftarlarının yalnızca tutumlarının değil, örgütsel ve ideolojik işleyişlerinin de ana görünümüdür. Yani bireydeki fanatizmle örgütün ideolojisindeki ve işleyişindeki fanatizm, örtüşmektedir.

İnsanın bir anlam üreticisi olduğu konusundaki felsefi tez, psikoloji ve psikiyatride de da bilişsel (cognitive) ve varoluşçu yaklaşımlarda kendisini hissettirir. Bir anlam dünyasının içine doğarız ve şeylere verdiğimiz anlamlar sayesinde, amaçlarımızı, hedeflerimizi belirleriz. Bilişsel haritalarımız, bize gideceğimiz yolumuzu gösterirler. Kendi anlam dünyamızın içinde,

hepimizin daha fazla tolerans göstermeyeceğimiz bir noktamız vardır ama fanatizm olgusunda, başkalarının da bir anlam dünyası olduğu gerçeğine hiç yer verilmez. Hakikatin istisnai bilgisine sahip olanlar yalnızca onlardır.

İnsanın kendi anlam dünyasını böylesine önemsemesinin açıklaması ise, paradoksik özellikler gösterir. Sağlıklı bireylerin gündelik yaşamlarını sorunsuz biçimde sürdürebilmeleri için ürettikleri anlam yeterlidir ama anlam üretiminin yetersiz olması durumunda, bireyin anlamsızlık girdabından (Yalom, 1980: ss. 419-461) ve varoluşsal vakumdan (Frankl, 1972) kurtulmak için izleyeceği yollardan birisi de elindeki mevcut anlamı abartmak ve ütopyaya sığınmaktır. Bu anlam abartısı ve ütopyaya sığınıcı tutumun gündelik yaşama yansması, katı ve keskin politik ve dinsel tavırlardır. Din, dünyayı anlamlandırmanın en sağlam yapı taşlarından birisidir (Berger, 1993) ve bu yüzden fanatizme özellikle elverişli bir alandır. Sağlıklı işleyen bir psikolojide, olağan bir din anlayışıyla yaşamın diğer alanları iç içe ve birbirlerini destekleyici biçimde sürüp gidebilir. Dinsel fanatik, hakikatin istisnai bilgisine sahip olma ruh halinin gerçek aktörüdür; gündelik yaşamın olağan seyri içine serpiştirilen dinsel bakış ve ritüeller onun için yaşamın kendisi ve biricik anlamı haline gelir. Burada yerleştiği sağlam konum sayesinde, (günahkar!) diğer insanları da kolayca eleştirir ve içsel çatışmasının şiddetine göre, gerektiğinde dünyayı bu günahkarlardan (!) arındırmaktan çekinmez..

Terörist zihnin fanatik işleyişi, örgütsel ve ideolojik fanatizmle pekişir. Bu yüzden Whyche'nin (2001) görüş aldığı Harvard üniversitesi Tıp Fakültesi'nden adli psikiyatrist Dr. Harold J. Bursztajn, insanı böylesine yıkıcı ve vahşete tutkun hale getiren özelliğin bireysel psikolojiden ziyade terör örgütlerinin yapı ve işleyişlerinde aranması gerektiğinde ısrar eder. Bursztajn, terör gruplarının otoriter bir liderliğe ve hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu; bu yapı içine katılan herkesin bir biçimde duygu, düşünce ve davranışlarında benzerlik ve uygunluk göstermeye zorlandıklarını söylüyor ve o da narsisizmin rolüne işaret ediyor. Ona göre terörist denilen kimseler de başlangıçta sıradan, öfke dolu insanlar; onları vahşetin askerleri haline getiren şeyse ortak kültürleri. Bu kültür sayesinde kendi amaçlarına, liderlerine ve kendilerine tapınılacak düzeyde anlam atfediyorlar; dünyevi hazzardan vazgeçiyor, hakikatin istisnai bir bilgisine eriştikleri inancına kapılıyorlar. Hatta aralarından bazıları, eylemlerinin sonucunda cennete gideceklerine inacak kadar telkine yatkın ve manüpülasyona açık hale gelebiliyorlar. Böyle bir zihinsel işleyiş başlayınca artık onlar için haz kaynağı, küçümsedikleri ve hiç yerine koydukları diğer insanları aşağılama ve acıya tabi tutmak oluyor. Yine bağlandıkları bu kültür nedeniyle onlar, mükemmeliyetçi ve inançlarını paylaşmayan herkese karşı tahammülsüz hale geliyorlar.

Bursztajn, bu zihin yapısının pek öyle sanıldığı gibi modern zamanlara özgü yeni bir durum olmadığını, tarihte her zaman tüm kötülükleri bir başka grubun üstüne atan ve bu grubun temizlenmesine inanan insanların bulunduğunu belirtiyor. Holocaust da dünyayı Yahudilerden ve işe yaramaz kimselerden temizlemek, arındırmak gerektiği kültürünün, vahşet ve hunharlığın çok yaygın bir nitelik kazanmasından başka bir şey değildi örneğin. Bursztajn, tüm bunlara rağmen, bazı kişilik yapılarının tehlikeli davranışa daha uygun olduğunu belirtmekten geri kalmıyor. Ama bu vahşete eğilimli kişilik yapılarını, ruhsal rahatsızlığı olan insanlarla karıştırmamak; fazlaca düşünüp taşınmadan “11 Eylülün sorumlusu olan teröristler, ruh hastalarıdır” gibi kestirmeci, kolay yollara sapmamak gerektiği konusunda haklı bir uyarıda bulunuyor.

Eylemin biçiminden yola çıkarak psikolojik zemine doğru ilerleyen analizimizi, 11 Eylül saldırısı özelinde, daha somut olarak, şöyle bir düşünce tarzıyla da yapabiliriz:

Böyle bir eylemi bilinçli bir biçimde üstlenen ve sürdüren bir bireysel psikolojide, yeteri kadar öfke ve adanmayı sağlayacak bir koşullar yumağıyla birlikte şu üç özellikten hiç değilse birinin mutlaka bulunması gerekir. Bunlardan birincisi, belli düzeyde tehlikeye atılma ve risk alma potansiyeline, ikincisi ise yine belli başkalarını düşünmeme, acımasızlık ve vicdansızlık düzeyine sahip olmaktır. Bu her iki özellik, sosyopatik bir zihinsel profile işaret eder. Ölümü ve öldürmeyi böylesine basit bir şey haline getiren üçüncü özellik ise, kendisinin bir biçimde böyle bir eylemi yapmaya layık olduğu fikridir ki, iki farklı nedenden köken alabilir ve dolayısıyla iki farklı anlam dizgesinin içinde işleyebilir. Araştırmacılar daha çok kendisine büyük önem atfettiren sağlıksız ya da ölümcül narsisizmle ilgili olan kısma dikkat çekmişler; kendini kolayca harcamaya uygun olan mazokistik ve günahkar psikolojinin suçluluk duygusunu ihmal etmişlerdir. Kendisini ve diğer günahkarları yok ederek dirisinin beş para etmediği bu dünyadan hiç değilse günahlardan arınma vaadiyle ölüme yönelmek de pekala mümkündür. Tüm bu özellikler, kolayca “gözüpeklik, korkusuzluk, yiğitlik, fedakarlık” olarak ideolojik dile çevrilmesi mümkün olan nitelikler taşırlar.

Görüldüğü gibi eylemin biçiminden yola çıkıldığında karşıt olmasa da eyleme göre biraz farklı kişilik özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Ama hem vahşet gruplarında hem intihar eylemlerinde eylemcinin kişilik profilinde belli bir düzeyin üzerinde sosyopatik-paranoid-şizotipal ve narsistik unsurlar, ortak özellikler olarak bulunmaktadır; eylemin biçimine göre bu özelliklerden bazıları daha öne çıkararak tetikleyici bir rol oynamaktadır.

Ancak bu bilgiler, vahşet eylemlerini “şu”, intihar eylemlerini “bu” tip kişiler yapar şeklinde bir indirgemecilikle ele alınmamalıdır. Tam tersine şiddet ve terörle ilgili olarak yapılmış olan tüm çalışmalardan elde edilen

bilgileri ve düşünceleri göz önüne aldığımızda, öyle anlaşılıyor ki, bazı ideolojik, inanç sistemlerini ilgilendiren özellikler ve kimi grup yapı ve dinamikleri bir araya geldiğinde her insandan bir vahşet tutkunu türeyebileceğini kabul etmemiz gerekiyor. Zaten sözünü ettiğimiz kişilik özellikleri de, tüm insanlarda şu ya da bu oranda bulunur; zaten bu yüzden uygun ortam sağlandığında hepimizin risk alma ve acımasızlık düzeyimiz “belli” bir düzeye ulaşabilir, en pısrık ve merhametli olanımız bile vahşet tutkunu caniler haline gelebilir. Ama bu gerçek, bazılarımızda bu özelliklerin çok belirgin biçimde ve hatta bir arada varolduğu şeklindeki bir başka gerçeği de ortadan kaldırmaz. Bu yazıda asıl vurgulanmaya çalışılan budur.

KAYNAKLAR

Anzovin S. (1986). *Terrorism*. New York, The H. W. Wilson Company.

Beck A., Freeman A. (1990) *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. New York, Guilford Press.

Berger P. L. (1993) *Dinin Sosyal Gerçekliği*. A. Coşkun. çev. İstanbul, İnsan Yayınları.

Birikim. (2001) “Terörle Yüzleşme” özel sayıları, Ekim (150) ve Kasım (151).

Cömertoğlu Y. (1995). Terörün psikolojik temelleri. *Strateji* 1995: 2:133-145.

Duman Yenier Ö., Göka E. (2001). Travmatik yaşantıların bireysel ve toplumsal yansımaları. *Toplum ve Bilim*, Güz, 90:70-91.

Erdoğan T., Toprak B., Akaş C., vd. (Yayına hazırlayanlar). (2001). 11 Eylül: Bir Saldırının Yankıları. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Frankl V. (1972). The Feeling of meaningless. A Challenge to psychotherapy. *American Journal of Psychoanalysis* 32:85-89.

Gabbard GO. (2000). *Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice*, DSM. IV Edition. New York, American Psychiatric Press.

Göka E. 1996. Sosyopatiyi yenmeliyiz. *Yeni Yüzyıl* 23 Kasım (Bu makale, yazarın “Buradan Böyle: Hayatın Psikososyopolitiği” kitabında -Okuyan Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 37-41- yer almaktadır.)

Göka E. (2001a). Toplum ruhsal bir hastalığa yakalanabilir mi? *Stratejik Analiz Temmuz* 2001, 15: 157-161; *Virgül Eylül* 2001, 43:13-17.

Göka E. (2001b). İnsanın grup-varlığı. *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 2000, 6:3. 315-351.

Green A. (1983). *Narcissisme de Vie, Narcissisme de Mort*. Paris: Minuit. (Aktaran Kernberg O. F. Aşk İlişkileri. A. Yılmaz. çev. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000)

Kohut H, Wolf E. S. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psychoanalysis* 59: 413-425.

McCauley C, Segal M. (1987). Social psychology of terrorist groups. In C. Hendrick. (ed). *Review of Personality of Social Psychology: Group Process and Intergroup Relations*. Beverly Hills, LA: Sage, 9: 231-256.

Mulder R., Doyce P. (2001) Temperament and structure of personality disorder symptoms. *Psychol Med* 27: 99.

Örgün F. (2001) *Küresel Terör*. İstanbul, Okumuş Adam Yayıncılık.

Robins R. S., Post JM. 1997. *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred*. Yale University Press. (Türkçesi: *Politik Paranoya: Nefretin Psikopolitiği*. İnci Kurmuş. çev. İstanbul, Doğan Kitap. 2001).

Rushdie S. (2001). Paranoyak İslam bitmeli. *Radikal* 4 Kasım (The Guardian, 3. 11. 2001)

Taheri E. (2001). İslamiyetle hiç mi ilgisi yok? *Radikal* 28 Ekim (The Wall Street Journal Europe, 18. 10. 2001)

Tajfel H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Turner J. C., Hogg M. A., Oakes P. J., et al., (1987). *Rediscovering The Social Group*. Oxford: Basil Blackwell Lmt.

Weinberg CA. (1992). Terrorists and terrorism. *Mind & Human Interaction* 1992, 77.

Whyche S. L. (2001). Profiles in terror: The traits of America's attackers. *InteliHealths News Service* 12 October.

Yalom I. D. (1980) *Existential Psychotherapy*: New York: Basic Books. (Türkçesi: *Varoluşçu Psikoterapi*. Z. İyidoğan Babayiğit. çev. İstanbul, Kabalıcı. 1999)

ZORUNLU İÇ GÖÇ; RUHSAL VE TOPLUMSAL SONUÇLARI

*Tamer Aker**, *Bilgin Ayata***, *Melih Özeren****, *Behice Buran*****,
*Ayşenur Bay******

GİRİŞ

Göç insanın fiziksel çevresindeki istemli veya zorunlu, geçici veya kalıcı bir değişimdir. Sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bazı değişikliklere yol açabileceği gibi aynı zamanda bu tür değişikliklerden de kaynak alabilir. Zorunlu göçte ise insanlar genellikle devletlerin ekonomik, sosyal veya siyasal bazı yaptırımları nedeniyle çevrelerini terk etmek zorunda kalırlar. Zorunlu göçün istemli göçten farklı özellik ve nedenleri vardır. (1, 2, 3) Zorunlu göçmenlik ve mültecilik günümüzde önemli bir insan hakları sorunu olarak da öne çıkmaktadır. (4) Dünyada yaşanan hızlı değişiklikler, mültecilik ve göçmenlik tanımlarını da etkilemektedir. Mültecilik ülkeler arasında farklı tanımlanmakla birlikte, uluslararası anlaşmalarda zorunlu iç göçmenlikle ilgili herhangi bir maddeye rastlanmamaktadır. Oysa 20 milyondan fazla insanın bu tür bir göçe maruz kaldığı ve sayılarının gittikçe artarak mültecileri aştığı belirtilmektedir. (5) Gerek zorunlu iç göçmenler gerekse mülteciler benzer nedenlerle göçe zorlanmalarına karşın, mülteciler daha fazla uluslararası destek görmektedir. Oysa varolan tanımlamalarda, iki grubu ayıran tek önemli vurgu uluslararası sınırların geçilmesidir.

Stresli yaşam olayları, önemli sosyal değişiklikler ve kişinin sahiplendiği kültürün tehdit altında olması çeşitli sonuçlara ve ruhsal hastalıklara yol açabilmektedir (6, 7, 8, 9) Zorunlu iç göç, bu tür yaşam olaylarını kapsamakla birlikte, temel travmatik olaylardan birisidir. Göçün kendisinin, göçmenlerin subklinik patolojilerinin ve psikolojik sorunları artıran olayların varlığı, göçe ilişkin ruhsal sorunları açıklamakta kullanılmaktadır.

* Doç. Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

** MA., Johns Hopkins Üniversitesi, Baltimore, ABD

*** Dr., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

**** Psik., Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

***** Psik., Psikiyatrik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Derneği (PAREM)

Teşekkür; Araştırma, MEAwards (Middle East Awards for Population and Social Science) tarafından desteklenmiştir. Yazarlar, araştırmaya önemli katkılarda bulunan TOHAV (Toplumsal Hukuk Araştırmaları Vakfı) ve GÖÇ-DER (Göç Edenler Derneği) gibi kurumlarla, çalışmada yer alan veya çalışmanın yürütmesine yardımcı olan kişilere teşekkür ederler.

Dünyada göç ve göçün ruhsal sonuçları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalar genellikle Asya ve Afrika ülkelerinden ekonomik nedenlerle Avrupa'ya ve Güney Doğu Asya'dan savaş nedeniyle Amerika'ya yapılan göç üzerine yoğunlaşmış ve mültecilerle yapılmıştır. Son zamanlarda eski Yugoslavya, Orta Doğu ve Afrika'da yaşanan göç hareketleri de artan oranda ilgi görmeye başlamıştır (9, 10, 11, 12, 13, 14).

Doksanlarda Türkiye'de göç hareketlerinde önemli değişiklikler olmuş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden batıya ve şehir merkezlerine doğru zorunlu iç göç yaşanmıştır. Çeşitli kaynaklara göre 4000'in üzerinde köy, güvenlik gerekçeleri veya çatışmalar nedeniyle boşaltılmış, yaklaşık 2.5 milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır. (15, 16) Bu durum pek çok insanın hayatını etkilemektedir. Büyük kentlerde de ciddi ekonomik, kültürel ve alt yapı sorunlarına yol açmaktadır. Türkiye'de yaşanan zorunlu iç göç'ün ruhsal etkileri üzerine az sayıda çalışma bulunmaktadır. Van 100. Yıl Üniversitesinde zorunlu göç mağduruyla yapılan çalışmada, güvenlik nedeniyle köy ve mezralardan Van il merkezine göç etmek zorunda kalan kişiler arasında ruhsal hastalıkların yaygınlığı araştırılmıştır (17). Bu çalışmada 15 yaşının üzerinde olan 52 kadın ve 65 erkek göçmenle, çeşitli psikiyatrik formlar kullanılarak görüşme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda %30'a yakın depresyon, %15 panik bozukluk ve %19 somatizasyon bozukluğuna rastlanılmıştır. Sonuçların Türkiye'de yapılmış diğer alan çalışmalarına göre daha yüksek olması, göçmenlerin, yaşamlarının tehdit altında olduğu bir ortam içinde bulunmalarına, işlerini kaybetmelerine, ekonomik durumlarının kötüleşmesine, toplumsal yaşamlarının bozulmasına, istemedikleri bir göçe zorlanmalarına, göç sonrası kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmalarına ve toplumsal desteklerini kaybetmelerine bağlanmıştır. Çalışmada güvensizlik, ümitsizlik ve bastırılmış öfke duyguları içinde yaşayan göçmenlerin depresif bir zeminde kuşkucu, çekingen, içe kapalı bir davranış kalıbı geliştirdiklerinin gözlemlendiği belirtilmiştir.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada yaşamlarının bir döneminde işkenceye maruz kalmış 31 kişi ile görüşülmüş, Güneydoğu Anadolu'dan zorunlu olarak göç etmiş bir grup ile politik olarak aktif ve İstanbul'da yaşayan ayrı bir grup incelenmiştir (18). Çalışmanın sonuçları, işkence ile birlikte göçe zorlanmış kişilerde daha fazla oranda ruhsal sorun olduğu yönündedir. Çalışmaya katılanların %70'inden fazlasında dikkatini toplamakta güçlük, kendini huzursuz, sinirli hissetme ve acı veren anıların istemedikleri halde sürekli zihinlerine gelmesi gibi belirtilerin gözlemlendiği gösterilmiştir.

Bir başka çalışmada ise çevre ilçe ve mezralardan Diyarbakır il merkezine göç etmiş 100 göçmen ve göç etmemiş 80 kişi ile görüşülmüş ve göç edenlerde %66 oranında TSSB saptanmıştır (19).

Türkiye’de ve Dünyada zorunlu iç göçle ilgili oldukça az sayıda çalışma vardır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda zorunlu göçün psikolojik etkileri vurgulanmıştır. Çeşitli sosyolojik çalışmalar da bulunmaktadır. Zorunlu iç göç sorununa yönelik multidisipliner bir yaklaşımın geliştirilmesi gereklidir. Bu amaçla, daha farklı bir bilgi birikimi için sosyoloji ve psikolojipsikiyatri alanlarını birleştiren, ağırlıklı olarak kalitatif bir yöntem kullanarak yapılacak bir çalışmanın gerekli olduğu düşünülmüştür.

AMAÇ

Göç etmeye zorlanmak insanların yaşayabileceği en travmatik olaylardan biridir. Göçe zorlanmış kişilerin, göç etmemiş kişilerle karşılaştırıldığında, bir çok travmatik olay ve ruhsal sorun yaşadıkları görülmektedir. Zorunlu göç, isteyerek yapılan göç ile kıyaslandığında, insanın, sosyal uyum, hayat beklentileri, kişinin dünya üzerine olan temel varsayımları gibi yaşamsal kavramlarını çok daha derinden etkiler. Bir diğer deyişle, zorunlu göç, hem sebepleri hem de sonuçları açısından, isteyerek yapılan göçten ve siyasi mülteci olmaktan çok farklıdır. Bunun sebepleri arasında göçe zorlanan kişilerin daha az sosyal ve politik destek görmelerinin varolan sorunları artırması sayılabilir. Aynı zamanda zorunlu iç göç, kişiyi, önemli bir travmatik olay olan işkence kadar etkileyebilmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de zorunlu iç göçün sebeplerini, ruhsal etkilerini araştırmayı ve olası çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Çeşitli etmenlere bağlı zorunlu göç gibi bir travmayı araştırabilmek amacıyla, multi disipliner bir yaklaşımla sosyolojik, psikolojik ve psikiyatrik görüşmeler birlikte yapılmıştır. Kalitatif bir yöntem uygulanan çalışmada tanısal değerlendirme amacıyla SCID(DSM-IV için yapılandırılmış klinik görüşme formu) kullanılmıştır. Ayrıca zorunlu iç göç yaşantısının travmatik etkisinin boyutlarını vurgulayabilmek amacıyla 4’lü bir grup oluşturulmuştur. Böylece;

1. İlk aşamada hane görüşmeleri yapılarak ağırlıklı olarak sosyal verilerle ilgili bilgi alınmıştır.

2. İkinci aşamada ise görüşülen ailelerden belirlenen kişiler, kurumlara başvuran kişiler ve diğer KAYNAKLARın yardımıyla katılan kişilerden oluşan gruplardaki kişilerle görüşülmüştür. Bunlar;

- i. Sadece işkence deneyimi olan kişilerin oluşturduğu grup,
- ii. İşkence ve zorunlu iç göç yaşamış grup,
- iii. Zorunlu iç göç yaşamış grup,
- iv. Bu olaylardan hiçbirini yaşamamış grup.

Bu şekilde kalitatif bir çalışmanın tanısal değerlendirme ve kontrol gruplarıyla desteklenmesi sağlanmıştır. Çalışmanın ağırlığı ise zorunlu göç yaşantısı olan kişilerin sorunlarına verilmiştir. İşkence tanımı için Dünya Sağlık Örgütü'nün Tokyo Bildirgesi esas alınmıştır.

Türkiye'nin en büyük metropolünün olması, ülke örneklemini ve göç hareketlerini iyi yansıtmaması nedeniyle İstanbul, çalışma alanı olarak seçilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göç eden ve İstanbul'un değişik bölgelerinde yaşayan pek çok kişi vardır. Çalışmaya alınan kişilerin yaşları 18 – 65 arasındadır. Kişilere ulaşmak için kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Göç Edenler Derneği (GÖÇDER) ve Toplumsal Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) ile ilişki kurulmuştur. Çalışmanın amacı konusunda kurumlara bilgi verilerek destekleri sağlanmıştır. Araştırmacılar da bu kurumlar ve bazı anahtar kişilerle çalışma boyunca ilişki içerisinde olmuşlardır. Herhangi bir seçim yanlılığını önlemek amacıyla, ruhsal durumları göz önüne alınmaksızın, kurumların ve anahtar kişilerin bildikleri tüm kişilere ulaşmaları istenmiştir. Böylece anahtar kişi aracılığıyla, görüşme yapılacak kişiye ulaşılmıştır. Ulaşılamama veya çalışmaya katılmayı kabul etmeme gibi nedenler kaydedilmiştir. Bu yöntemle, araştırmacılar ve katılanlar arasında, görüşmeyi kolaylaştıracak bir güven ilişkisi kurulmuştur. Psikolojik sorunları saptanan veya böyle bir ihtiyaç dile getiren kişiler ücretsiz tedaviye alınmıştır.

Çalışma 3 aşamada sürdürülmüştür. İlk aşamada oluşturulan yarı yapılandırılmış bir formla sosyolojik ve psikolojik bir görüşme yapılmıştır. İkinci basamakta ise SCID kullanılarak tanısal bir psikiyatrik görüşme yapılmıştır. Sonuncu aşamada ise ihtiyacı olan kişiler tedaviye alınmıştır.

İlk aşama için Avcılar, Bağcılar, Beylikdüzü, Bahçelievler, Çağlayan, Esenler, Gazi, Osmanpaşa, Güneşli, İkitelli, Kaynarca, Kanarya, Küçük Çekmece, Sarıgazi, Şirinevler, Sultanbeyli, Tarlabası, Ümraniye ve Zeytinburnu'nda iç göçmenlerle 50 ev görüşmesi yapılmıştır. Bu evlerde toplam 60 kişiyle görüşülmüştür.

İkinci aşama için ev görüşmelerinde saptanan zorunlu iç göçmenler (40 kişi) ve hem zorunlu olarak iç göç etmiş hem de işkence görmüş kişiler (40 kişi), ikinci görüşmeye çağırılmıştır. Bu kişilere ait bir kontrol grubu oluşturmak amacıyla kaynak kişiler ve çeşitli kurumlar aracılığı ile ulaşılan işkence görmüş ama göç yaşamamış 40 kişi ve bu yaşantıları olmayan ayrı bir 40 kişiyle görüşülerek toplam 4 grup oluşturulmuştur. Bu kişilerle tanısal amaçlı SCID görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler SCID konusunda standardize olan iki psikiyatrist tarafından yapılmıştır.

Ev görüşmelerinde iki sosyolog tarafından eğitilen araştırma görevlileri 60 sosyolojik görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmelerde; kişinin bölgedeki çatışmalar öncesindeki yaşamı, bu deneyimlerin yaşantıları üzerine

etkileri, göçü belirleyen etmenler, göç süreci ve İstanbul'a yerleşim, metropolden beklentileri, yeni ortamları hakkındaki düşünceleri, toplumsal ve kültürel kimliklerin yeniden tanımlanması işlenmiştir. Görüşmeler ev ve günlük yaşam gözlemleri ile de desteklenmiştir. Bu görüşmelerde psikologlar da yer alarak kendileri açısından bir değerlendirme yapmışlardır. Bu görüşmelerden önce Sultanbeyli ve Güneşli'de pilot görüşmeler yapılmıştır. Pilot çalışmada soru formunun oluşturulması ve görüşmecilerin standardizasyonu sağlanmıştır. Pilot uygulamada ulaşılan 4 aile ana çalışmaya alınmamıştır, ancak tedavi ihtiyacı olan kişiler ruhsal tedaviye alınmıştır.

Katılımcılara çalışmanın amacı ayrıntılı olarak anlatılmış, rızaları alınmış, etik ve gizlilik ilkelerine özen gösterilmiştir. Bilgiler belli içerikler altında toplanarak kalitatif olarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Sosyolojik Bulgular

Çalışmada 50 haneye ulaşılmış ve bu hanelerde 60 kişiyle görüşme yapılmıştır. Görüşülen kişilerin hepsi zorunlu olarak göç etmiş Kürt kökenli ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen kişilerdir, yaş ortalamaları 31, %55'i kadındır ve bir hanede ortalama 7 kişi yaşamaktadır.

Ekonomik Durum

Görüşmelerin sonuçlarına göre çalışmaya katılan kişiler kendi köylerinden ya da kasabalarından ayrılmış olmanın getirdiği zor ekonomik koşullar altında yaşamaktadırlar. Bu kişilerin %90'ı yaşam standartlarının düştüğünü, çok düşük ücretlerle çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca önemli oranda işsiz oldukları veya geçici işlerde çalıştıkları gözlenmektedir (%75, bu oran kadın ve erkekleri kapsamaktadır). Bu durumun başlıca nedenleri ise kendi yaşadıkları bölgede çoğu çiftçi ya da dükkan sahibi olan kişilerin, İstanbul'un çalışma koşullarına uyum sağlayamamaları, niteliklerine göre iş bulamamalarıdır. Ayrıca, bu kişilerin, iş koşulları için gerekli yeteneklere sahip olmamaları, ayrımcılık ve iş pazarının sıkı koşulları yüzünden iş imkanları oldukça sınırlıdır. Bu koşullar sebebiyle asgari ücretin altında maaşlarla, haftada 7 gün ve genellikle de sosyal güvenceleri olmaksızın çalışmaktadırlar (%84). Yaşam şartlarının bir başka etkisi ise ailelerde onlu yaşlardaki çocukların (%45) ve kadınların da (%15) çalışmak durumunda kalmasıdır. Ayrıca, ekonomik koşullar nedeniyle büyük aileler kendilerine yetecek bir barınma imkanı bulamamaktadır (%95).

Aile Yapısı

i. Çocuklar

Zorunlu olarak yapılan göçün bu ailelere bir diğer etkisi aile yapısının farklılaşmasıdır. Bu durum, ailenin çocukları ve kadınları için açıkça gözle-

nebilmektedir. Bir çok ailede (%40) ailenin geçimini onlu yaşlardaki çocuklar sağlamaktadırlar. Okul yaşlarında olan çocukların (%65) tam ya da yarı zamanlı işlerde çalışması eğitimlerini doğrudan etkilemektedir. Bir kısmı çalıştıkları (%20), İstanbul'da kayıtlı olmadıkları (%15) ya da aileleri okul masraflarını karşılayamadığı için (%30) okula gidememektedirler. Aile reislerinin %60'ı daha önce çocuklarını okula gönderebiliyorken göçten sonra ekonomik koşullar yüzünden gönderemediklerini, %80'i en önemli sorunlarından birinin çocuklarının eğitimi olduğunu belirtmektedir. Çocuklar erken yaşlarında hayatın yüklerini fazlasıyla üstlenmekte; 12 yaşın üstündeki çocuklar çoğunlukla tekstil sektöründe çalışırken, daha küçükleri ayakkabı boyacılığı yapmakta ya da sokaklarda kağıt mendil vb. satmaktadırlar. Bu katı koşullara rağmen İstanbul'daki yaşama en iyi uyum sağlamış olanların onlu yaşlardaki çocuklar olduğu görülmektedir. Bu gençler ve çocuklar İstanbul'daki yaşamın olanaklarına, sosyal hayata, politik parti ve etkinliklere daha fazla katılmaktadırlar (%55). Daha iyi uyum sağlama-larına rağmen bu çocukların ve ergenlerin % 80'i, köylerindeki koşulların iyileştirilmesi halinde geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Az bir bölümü ise Batı Avrupa ülkelerine göç etmeyi düşünmektedir.

ii. Kadınlar

Görüşme yapılan kadınların çoğu göç sonrasında sosyal çevrelerini kaybetmelerinden, aile ve akraba çevresinden uzak kalmalarından yakın-maktadırlar (%80). Orta yaş ve üstündeki kadınların bir çoğu Türkçe bilmediği için şehir ortamına uyum sağlayamamaktadır (%65). Yaşadıkları bir diğer sorun ise oturdukları daireye sıkışıp kalmalarıdır; çoğunun hane dışında hiçkimse ile iletişimi bulunmamaktadır (%75). Hemen bütün kadınlar, İstanbul'a geldikten sonra psikolojik sorunlarının arttığını, daha gergin olduklarını ve sıklıkla baş ağrılarının olduğunu belirtmektedir (%90). Köylerine dönmeyi en çok kadınların istedikleri gözlenmektedir (%95). Kızları ise daha farklı bir durumdadır. Genç yaşta çalışma hayatına girdikleri için daha güçlü bir sosyal statüye ve geniş sosyal çevreye sahiptirler. Köyleriyle kıyaslandığında, şehirde daha özgür ve daha rahat hareket edebilmektedirler. Bu yüzden de köyüne geri dönmeyi isteyen genç kadınların sayısının daha az olduğu gözlemlenmektedir (%20).

iii. Erkekler

Aile reisi olarak kabul edilen erkekler için ise durum oldukça farklı görünmektedir. Evin geçimini sağlamaya alışan bu kişiler artık bu görevi üstlenmemektedirler (%45). Erkekler, ailedeki kadın-erkek ilişkileri gereği diğer zorunlu olarak göç etmiş kişilerle ya da Kürt'lerle kahve, politik etkinlik ya da parti gibi yerlerde görüşme için daha çok imkana sahiptir (%75). Hanenin küçük-büyük erkekleri, en fazla uyumu sağlayan olmalarına rağmen köylerine dönmek için güçlü bir istek duymaktadırlar (%80).

Genç erkeklerin, daha güçlü sosyal ve politik bağlara sahip oldukları görülmekte (%65). Bazı erkekler, güvenlik, politik özgürlük ve iş imkanları sebepleri ile Avrupa ülkelerine göç etmek istediklerini belirtmişlerdir.

iv. Toplumsal İlişkiler

Zorunlu göç, bu kişilerin sosyal yaşamlarını da oldukça fazla etkilemektedir. Göçmenler, yeni yerleşim bölgelerinde önemli derecede duygusal ve sosyal sıkıntıları olduğunu belirtmektedir. Göçmenler, kendi durumlarında olmayan kişilerle ilişki kurduğunda huzursuzluk yaşadıklarını belirtmişlerdir (%80). Türk komşularıyla ise ilişki kurmakta zorluk çekmektedirler (%70). Göçte zorlanmış kişiler – genellikle de kadınlar – bu sebeplerle, kendilerini tecrit edilmiş gibi hissetmektedir (%80). Görüşme yapılan kişilere göre (%75), önemli sorunlarından biri, akrabaları veya hemşehrileri dışındaki kişilerle iletişimlerinin olmamasıdır. Kişilerin %95'i ev ya da iş bulma olanaklarını akrabaları ya da hemşehrileri sayesinde bulduklarını belirtmektedir. %40 oranında kişi ise sorunları olduğunda başvurdukları ilk adresin HADEP ya da Göç-der gibi kuruluşlar olduğunu belirtmektedir. Bu kişilerin tecrit hissetmeleri, kendilerini güvende hissetmemeleri ile de ilintilidir. Kişilerin %80'i güvenlik güçleri tarafından yapılan baskının İstanbul'da daha az olduğunu belirtmelerine rağmen, %90'ı kendilerini güvende hissetmediğini belirtmiştir.

v. Politik durum

Zorunlu göçmenlerin, göçten sonraki hayatlarını etkileyen unsurlardan biri de politik durumlarıdır. İstanbul'da yaşayan zorunlu göçmenlerin %35'i güvenlik nedeniyle ya da yaşadıkları yerleri terk ederken gerekli belgeleri yanlarına almadıkları için kayıtlı olarak yaşayamamaktadır. Bu da oy vermelerine engel olmaktadır. Zorunlu olarak göç etmiş kişilerin göçe yönelik politik farkındalık ve bilincinin yüksek olduğu da açıkça gözlenebilmektedir. Bu kişilerin göç etmek zorunda kalmalarının sebepleri ya korucu olmayı reddetmeleri ya da silahlı çatışmalar nedeniyle yaşadıkları bölgelerin üs olarak kullanılması olarak verilebilir. Bu yüzden zorunlu göçmenler kendi akrabaları, hemşehrileri, HADEP ya da diğer Kürt kuruluşları ile sınırlı bir çevrede yaşamayı tercih etmektedirler. Göç sonrası devletten yardım alıp almadıkları sorusuna, çalışmaya katılanların tamamı hayır yanıtını vermiştir. Bu kişilerin %85'i akraba ve hemşehrilerinden, %5'i hemşehri derneklerinden ve %10'u HADEP'ten yardım aldığını belirtmiştir. Sosyal ya da sosyo-politik çevrelerle bağlantıları olan göçmenlerin, göç sonrası yaşadıkları sorunlarla daha iyi baş ettiği, gelecekle ilgili olarak da daha iyimser olduğu gözlemlenmektedir. Görüşme yapılan kişilerin %85'i gelecekte beklentisinin olmadığını, %80'i ise gelecekle ilgili planı olmadığını belirtmiştir. Yalnızca %25'i gelecekte ilgili tek planlarının çocuklarının eğitimi olduğunu belirtmektedir.

Psikiyatrik – Psikolojik bulgular

Zorunlu iç göçün psikiyatrik etkilerini daha iyi anlayabilmek amacıyla 4 grup oluşturulmuştur;

- i. Sadece işkence deneyimi olan kişilerin oluşturduğu grup,
- ii. İşkence ve zorunlu iç göç yaşamış grup,
- iii. Zorunlu iç göç yaşamış grup,
- iv. Bu olaylardan hiçbirini yaşamamış grup

Dört gruptaki cinsiyet oranları birbirine yakındır, örneğin erkekler %63-70 oranında bulunmaktadır. Sosyolojik ağırlıklı ev görüşmelerine daha çok kadınlar katılmış olmasına rağmen, alıştıkları yerler dışında yapılması nedeniyle kadınların klinik görüşmelere katılmaları daha az oranda olmuştur. Kadınların klinik görüşmelere genellikle çocukları ve yakınlarıyla katılmaları dikkat çekicidir. Bazı görüşmeler kadınlarla evde yapılmasına karşın, cinsiyet oranlarında belirgin bir eşitlik sağlanamamıştır. Bu nedenle zorunlu iç göçe bağlı olarak ortaya çıkabilen depresyon, somatizasyon ve diğer sorunlar daha az saptanmış olabilir.

Grupların yaş ortalamaları da birbirine yakın, yalnızca işkence deneyimi olan grubun 32, diğer grupların da ortalama 29'dur. Dört gruptaki kişilerin tamamı Kürt kökenli veya Güneydoğu Anadolu doğumludur. Gruplardaki kişilerin eğitim düzeyleri birbirine yakındır. Yüzde 34'le 40 arasındaki önemli bir kısmı ilkökul mezunudur. Katılanların %40'a yakını bekarı. İşkence gören ve / veya zorunlu göç etmiş kişilerin %40'nın işi yok veya düzenli bir işte çalışmıyordu. Yine bu gruplardaki kişilerin %70'nin gelir düzeyleri belirgin olarak düşüktü. İlk üç gruptaki kişilerin travmatik deneyimleri birbirine yakın ve ortalama 3 travmatik yaşantı bildirmektedirler.

Zorunlu olarak göç etmiş kişilerle yapılan psikiyatrik görüşmeler sonrasında dört gruba göre karşılaştırılan sonuçlar bize bu kişilerin ruh sağlığı hakkında bilgi vermektedir. I. Grupta %15 oranında depresyon, %30 oranında travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) rastlandı. II. Grupta ise depresyon oranı %25, TSSB oranı %35'di. Bu grupta I. Gruptan farklı olarak %5 ağrı bozukluğu, başka türlü tanımlanamayan somatizasyon bozukluğu ve panik bozukluğa rastlandı. III. Grupta Depresyon oranı %28, TSSB oranı %30, somatizasyon bozukluğu %10 ve panik bozukluk oranı %5 idi. Bu grupta bu oranlar dışında özgül fobi ve ağrı bozukluğu mevcuttu. IV. Grupta ise %5 depresyon ve somatizasyon bozukluğuna rastlandı.

Bu bilgiler ışığında sonuç olarak birkaç nokta öne çıkmaktadır;

1. Zorunlu göç ruhsal hastalıkların gelişmesine eğilim yaratır. Travmatik olay, sonucu beklendiği gibi, sadece TSSB'na değil, aynı zamanda depresyon ve diğer anksiyete ve somatoform bozukluklara sebep olabilir.

2. İşkence görmüş kişiler zorunlu göç de yaşadılarsa, TSSB ya da psikopatoloji oranı artmaktadır. Göçmenlerde travmatik stres belirtilerinin yanısıra, diğer anksiyete ya da somatoform bozukluklar görülebilir.

3. Zorunlu göç ve işkence insan psikolojisine olumsuz etkide bulunan deneyimlerdir. Bu deneyimleri bir arada yaşamak sorun ve bozuklukların artmasına yol açmaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Zorunlu göç, işkence gibi travmatik bir etkiye sahip olabilir. Travmatik etkinin şiddeti, zorunlu göç sırasında kişinin kendisinin ya da sevdiği birinin fiziksel ya da psikolojik bütünlüğüne yapılan bir tehdit söz konusu olduğunda artmaktadır. Zorunlu göç sırasında işkencenin yanısıra bir çok travmatik deneyim de yaşanmaktadır. Eve ya da köye yapılan saldırılar, sevilen bir kişiyi kaybetmek, toplu dayak gibi deneyimler bunlar arasında sıralanabilir. TSSB ve diğer anksiyete bozuklukları bulguları, bu travmatik olaylar ile ilintili gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra travmatik strese şiddet-etki ilişkisi daha da önemli hale gelmektedir. Travmatik deneyim biriktikçe, tepkilerde ve özellikle anksiyete bozukluklarının görülmesinde artışa sebep olmaktadır.

İlk iki gruptaki depresyon düzeyinin, belirtilen ve saptanan belirti ve bulguların yüksek olduğunu görüyoruz. Bu durumu 'kayıp' ya da 'yas' tepkileri de etkiliyor olabilir. Mekan veya ev kaybı da sevilen birinin kaybı sonrasında verilen psikopatolojik tepkilerin verilmesine, dolayısıyla da depresyon belirtilerine yol açabilir. Fakat, sevilen birinin kaybı durumlarında yaşanan, şok, inkar, uzlaşma, kabul safhalarının göçmenlerde yaşanmadığını görüyoruz. Bu kişiler genellikle öfke biçimini alan güçlü bir inkar durumu yaşamaktadırlar. Bu öfkenin, devlete, hükümete ve bağlantılı kurumlara dönük olması dikkat çekicidir.

İkinci ve üçüncü gruplarda depresyon ve TSSB dışında somatoform ve anksiyete bozukluklarına da rastlanmaktadır. Türkiye de dahil Batılı olmayan bazı ülkelerde somatizasyon sıklıkla rastlanan bir durumdur. Kültürel yapılanmayla ilişkili bir şekilde kadınlarda daha sıkça gözlenir. Sorunlarını söze dökmekte güçlük çeken kadınların, bunları çeşitli ağrılar, sindirim sistemi yakınmaları gibi bazı fiziksel belirtilerle somatize ederek gösterdikleri belirtilmektedir. Kadınların yaşadıkları bölgelerde de bu tür yakınmaları olmakla birlikte, özellikle göçten sonra bunların belirgin derecede art-

tığı anlaşılmaktadır. Bu artışta göç sürecinde, öncesinde ve sonrasında karşılaşılan psikosoyal stresörler önemli bir rol oynamaktadır.

Bu nedenle göç yaşamış II ve III. Gruplarla yalnızca işkence deneyimi olan I. grup arasında çeşitli farklılıklar vardır. İşkence deneyimi olan kişilerde TSSB ve travmatik stres belirtilerine daha sık rastlanırken, göç etmiş kişilerin daha geniş bir semptomatolojiye sahip oldukları gözlenmektedir. Zorunlu göçe ilişkin koşullar göz önüne alındığında, yalnızca göçün travmatik stres belirtileri için tek başına bir risk etmeni olmayacağı açıktır. Gerek değişik etmenleri, gerekse gösterdiği yaygın semptomatoloji nedeniyle zorunlu göçe bağlı psikiyatrik sorunları TSSB dışındaki tanımlarla da açıklamak olasıdır. Kültürel ve travmaya ilişkin özellikler göz önüne alındığında DSM-IV sınıflandırması içinde yer alan Aşırı Stres Bozuklukları kategorisi dikkat çekmektedir. TSSB her ne kadar geçerli ve güvenilir bir tanı kategorisi olarak gözüксе de bazı kültürlerde yaşanan yaygın ve ardışık travma ve travmatik stres belirtilerini açıklamakta yetersiz kalabilmektedir.

Psikiyatrik ve psikolojik görüşmelerde de hane görüşmelerine uygun çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır. Katılanların yaşam kalitelerindeki belirgin düşüklüğün yanı sıra yalıtım, güvensizlik, baskıya ilişkin korkular, ekonomik, eğitim ve sağlık güçlükleri genel bir kontrol yitimi duygusuna yol açmış gözükmektedir. Bu da göçmenlerdeki psikopatolojik sıkıntılarının artmasına yol açmaktadır. Oldukça yaygın olmaları nedeniyle kişilerin başa çıkma yeteneklerini olumsuz olarak etkilemektedir. Bunun sonucunda da genel bir umutsuzluk ve çaresizlik duygusu ortaya çıkmaktadır. Sıklıkla bu durum “hiç bir şey değişmeyecek, yapabileceğim hiç bir şey yok” olarak dile gelmektedir.

ÖNERİLER

Etkilenen kişilere yardım bireysel ve toplum psikolojisi kapsamında düşünülebilir. Bireysel veya grup terapilerinde bilişsel davranışçı yaklaşımlar travma gruplarında etkili yaklaşımlar olarak gözlenmektedir.

Bireysel terapinin amacı yalnızca belirtileri azaltmak değil, kişiye bunlarla başa çıkabileceği gücü vermek ve mevcut sorunlarına karşı kontrol duygusu kazandırmaktır. Bunun en önemli gerekçelerinden biri de özellikle stresörlerin süregittiği toplumlarda belirtileri sıfıra indirmenin mümkün olmayacağı gerçeğidir. Bu nedenledir ki terapi özellikle başa çıkma yetenekleri kazandırma ve mevcut olanları güçlendirme üzerine yoğunlaşır.

Çalışma süresince az sayıda yapılmış olmasına karşın grup terapilerinin de yararlı ve zaman kullanımı açısından etkili yöntemler oldukları söylenebilir. Bu nedenle bu tür terapilerin yapıldığı merkezlerin hizmet vermesi önemli bir ruh sağlığı işlevi görecektir. Yine de bu merkezlere ihti-

yacı olan kişilerin ulaşımı için toplum psikiyatrisi temelli ekonomik ve eğitsel bazı önlemlerin alınması da gerekmektedir.

Terapi, yardım ve bireysel çabaları aşan sorunların varlığında sosyal destek ve etkileşimin kontrol duygusu kazandırmada ve kişileri güçlendirmede önemli bir işlevi vardır. Çok boyutlu sorunları olan göçmenlere yapılacak çözüm önerilerinin de bu boyutları kapsayacak siyasal, hukuksal, sosyal, ekonomik ve psikolojik niteliklerinin olması gerekmektedir. Bunun küçük bir parçasını gerçekleştirebilmek için sağlık hizmetlerinde çalışanlarda, hemşehri derneklerinde ve çeşitli kurumlarda zorunlu göç sonucu oluşan psikolojik sorunların tanınmasına ilişkin eğitim ve bilgilendirme çalışmaları önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Durugönül E. Sosyal değişme, göç ve sosyal hareketler. Toplum ve Göç. Sosyoloji Derneği II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Ankara. 95 - 100: 1997
2. İçduygu A ve Ünalın T. Türkiye'de içgöç sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. Türkiye'de içgöç konferansı 6 - 8 haziran 1997 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. İstanbul 38 - 54: 1998
3. Kümbetoğlu B. Göçmenlik, mültecilik, yeni bir yaşam ve sonrası Toplum ve Göç. Sosyoloji Derneği II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Ankara. 271 - 280:1997
4. Amnesty International Annual Report. 1996
5. Durieux J. F. The hidden face of the refugee problem, Refugees no:103, 1996.
6. Baker R. Psychological consequences for tortured refugees seeking asylum and refugees status in Europe. Torture and its consequences, 1992.
7. Chung RC; Kagawa-Singer M. Predictors of psychological distress among southeast Asian refugees. Soc Sci Med 36 :631-9: 1993
8. Eitinger L. The incidence of mental disease among refugees in Norway, Journal of Mental Science 105: 326 -338: 1989
9. Ellis S; Barakat S. From relief to development: the long-term effects of `temporary` accommodation on refugees and displaced persons in the Republic of Croatia. Disasters, 20(2):111-24 1996
10. Eitinger L. The incidence of mental disease among refugees in Norway, Journal of Mental Science 105: 326 -338: 1989
11. Van der veer G. The psychiatric approach. In:Political refugees, psychological problems and the consequences of repression and exile. Amsterdam. 23 -28:1990

12. Wyshak G The relation between change in reports of traumatic events and symptoms of psychiatric distress. *Gen Hosp Psychiatry* 16 (4) p290-7: 1994
13. Young H; Jaspars S. Nutrition' disease and death in times of famine. *Disasters*, 19(2):94-109 1995
14. Zolberg A., Suhrke A Aguago S. *Escape from violence : Conflicy and the refugee crisis in the developing world.* New York : Oxford University Press, 1989.
15. İçduygu A ve Ünalın T. Türkiye'de içgöç sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. Türkiye'de içgöç konferansı 6 - 8 haziran 1997 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. İstanbul 38 - 54: 1998
16. İnsan Hakları Vakfı Raporu İHV yayını 1995.
17. Kara H. Göç ve Psikiyatri. 6. Anadolu Psikiyatri Günleri Kongresi Bilimsel Çalışmalar Kitabı 169 - 174 : 1997
18. Karalı N., Yüksel Ş. Effects of forced migration on psychological problems seen after torture 5. European Congress on Traumatic Stress, Maastricht. 1997
19. Sır A, Bayram Y, Özkan M. Zorunlu iç göç yaşamış bir grupta travma sonrası stres bozukluğu üzerine bir ön çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi* 9:3:165-172 1998

KÜRESELLEŞME, KİMLİK, BİREY

KÜRESELLEŞME VE KİMLİK

*Abdulkadir Çevik**

İnsanlık tarihi var olduğundan beri sürekli bir değişim ve gelişim içindedir. Her değişimde olduğu gibi mutlaka bir bedel ödenir. Bu değişimin insanlar ve insanlık için getirdikleri de götürdükleri de olacaktır.

Son yılların en çok konuşulan konularından birinin başında küreselleşme (globalization) gelmektedir. Kelime olarak insan açısından baktığımızda dünya insanı olma, evrensel olma gibi oldukça hoş okşayıcı bir anlamla karşılaşırız. İlk bakışta kim istemez ki evrensel yada dünya çapında bir insan olmayı. Kişiliğimizin bazı kimlik öğeleri bakımından ele aldığımızda, örneğin mesleki kimliğimiz bakımından, dünya çapında yada evrensel olmayı herkes ister. Evrensel olmak aynı zamanda kişiliğin başka kimlik öğelerinin de bir değişim ve uyum sürecine girmesini gerekli kılabilir. Mesleki alanda evrensel bir kimliği arzulayıp benimsediğimizde o kimliğin gerekli gördüğü yaşam tarzı ve buna eşlik edecek sosyal ilişkileri de birlikte yaşamayı kabul etmemiz gerekir. Parlamenter olmaya karar veren bir kimse artık bütün yaşam biçimini bu kimliğin gerekli gördüğü kuralları uygulamak için bir değişimi de kabul etmek zorundadır. Uluslar arası yada evrensel boyutta bir parlamenter olacaksa bu değişim alanı daha da genişlemektedir.

Kuşkusuz küreselleşme bu kadar basit bir olay değildir. Küreselleşme bireyin yada kişiliğin birçok kimlik alanlarına dokunan ve onu kendi koyduğu kurallar içine uymaya zorlayan bir olgudur. Bunun içinde giyim biçimi, toplumsal ilişkiler, aile ilişkileri, grup ilişkileri ve bunlarla paralel gelen düşünce ve davranış değişiklikleri de yer almaktadır.

Bu evrensel yada küresel değerler süreklimidir? Kalıcıdır yoksa değişken midir? Kuşkusuz bunlarda değişken değerleri içerir. Demek ki bugün için evrensel olan yarın olmayabilir. Yarının evrensel değerleri de daha sonraki gün için değişebilir. Bu durumda sürekli bir değişim sürecinden söz edebiliriz. Acaba evrensel olmak bir yerde sürekli değişebilme potansiyeli ve değişme gücüne sahip olmak mıdır? Belki de bu soruya evet demek doğru olabilir. Ancak bu söylendiği kadar kolay değildir. Gerçek olan şu ki değişebilmek ve değişime ayak uydurmak oldukça güç bir durumdur. Bir

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara

kimsenin saç modelini değiştirmesi bile bazen günlerce düşünmesini gerektirirken kimlik özelliklerini değiştirmesinin zorluğu açıkça görülmektedir.

Bu zorluğun en güzel örneklerini çeşitli nedenlerden dolayı göç eden insanlarda görmekteyiz (Volkan 1993, Akhtar 1995, Çevik 1999). Daha çok ekonomik nedenlerle ve kendi istekleriyle göç eden bireylerin yaşadıkları kimlik sorunları küreselleşme ile ortaya çıkan ve çıkmakta olan kimlik sorunlarını anlamamız bakımından önemli ipuçları vermektedir. Göç eden kişinin şimdiye kadar alışa geldiği ilişkiler, çevre ve dünyasının değişmesine bağlı olarak yaşadığı ani şok ve geride bıraktıklarıyla ilgili yaşadığı yasin karmaşık duyguları içinde ciddi bir kimlik sarsıntısı geçirmeye başlar. Bu psikik değişim Blos'un (1967) tanımladığı ikinci bireyleşme sürecine benzer bir durumu hatırlatır. Kuşkusuz ergenden farklı olarak psikik yapıların çoğu bu erişkin bireylerde yerleşmiştir.. Ego daha iyi organize olmuş ve ergenlik sonrası süper ego yerini almıştır. Başka bir deyişle erişkinin kimlik değişimi ergenin ikinci bireyleşme sürecine benzese de yeni bir uyum sürecidir. Akhtar bu sürece üçüncü bireyleşme adını vermektedir. İster göç sonucu olsun ister küreselleşmeye bağlı evrensel olma zorunluluğu olsun daima bir üçüncü bireyleşme süreci yaşanmaktadır. Aslında yaşamın kendisi sürekli değişimi gerektirdiği için buna bağlı olarak bireyin kimliğinde sürekli değişimi söz konusudur.

Değişen dünya koşulları, haberleşme, kitle ulaşım ve iletişim araçları gelişen teknoloji, değişen zaman ve zamanı kullanma ve değerlendirme kavramları, bilgisayar teknolojisindeki değişmeler ve bunların küresel boyutu insanoğlunun bu küresel boyutun dışında kalmama motivasyonu bireyin kimlik özelliklerini ciddi bir biçimde sarsmakta ve tehdit etmektedir. Burada tehdit derken bir olumsuzluktan söz etmiyorum. Daha çok evrensel olma yönünde değişime yönelik bir zorlamadan baskıdan söz ediyorum. Özellikle teknoloji ve başta bilgisayar ve haberleşme alanındaki gelişmeler bireylerin aynı anda kendi yaşantılarını başka toplumların yaşantılarıyla görüp karşılaştırmaları kendi kimliklerini sorgulamalarında önemli bir ivme kazandırmıştır (Rogers, 2000, Bendle, 2002).

Bu karşılaştırmada ona evrensel olarak sunulan ve özdeşleşmesi gerektiği sandığı kimlik özellikleriyle kendi kimlik özellikleri arasında ne kadar ayrılık ve aykırılık varsa kendi kimliğinden o kadar fazlasını terk etme sorunuyla karşı karşıyadır (Grinberg L. Grinberg, R. (1989). Bu durum bireylerin yas tutma yada yas sürecine direnmesi açısından önemlidir. Bireyin intrapsişik olarak kaybını kabullenmesi onun yeni yaşam biçimine uyumunun belirleyicisidir. Burada yas süreci ve uyumda hem bireyin motivasyonu yada isteksizliği hemde onu yeni ve farklı kimlik özelliklerini kabullenmeye zorlayan baskı grubunun bu isteği sunuş biçimi çok önemlidir. Bireysel olarak belli bir ego gücüne kavuşmuş yeterli bir güçte kişiliğini

geliştirmiş ve entegrasyon kapasitesine kavuşmuş kimselerde yeni sunulan özellikler kimliği zenginleştiren öğeler olarak eski kimliğe katılabilir. Başka bir deyişle gelişimsel aşamaları başarıyla tamamlamış yeterli bir ego ve self kimliğine kavuşmuş bir insanın farklı ve yabancı bir kimlik özelliğini kendine kattığında ciddi bir kayıp ve yas yaşamak yerine yeni bir şeyi kendine katıp kendini zenginleştirdiği ve geliştirdiğini hissedebilir. Sanırım bu noktada bireysel zorluktan çok grubun zorluğu yani bir gruba ait olma zorluğu ön plana çıkabilmektedir. Birey kendini küreselleşmenin gereği olan evrensel boyuta taşımaya yakın görse bile grubun kimliği onun bu adımı atmasına engel olabilir. Bireyin bir gruba ait olma gereksinimi bireysel arzuların önüne geçer. Burada grubun dışında kalmamak daha çok önem kazanır. Şimdi şöyle bir soru akla gelebilir. Birey neden kendi ait olduğu grubunu bir kenara bırakıp arzu ettiği evrensel kimlik değerlerini benimsediğini sandığı grubun içine gitmiyor? Böyle bir değişim din değiştirmek kadar zor ve kökleri bebeklik dönemlerine kadar uzanan bir yapıyı yok etmekle eşdeğer görülür. Bireyin ait olduğu grubun kimliğini reddetmesi neredeyse ölümle eşdeğer gibidir. Bunun yanı sıra küreselleşen dünyada evrensel olarak düşündüğü kimliğe sahip çıkan grubun yada gruplarında defektif ve ön yargılı adaletli olmayan yerine göre bencil tutumlarını gördükçe yaşadığı çelişki ve duygusal ikilem daha belirginleşmektedir. Benzer sorunları ülkesinden ayrıлып başka ülkelere göç eden kişilerde ve hatta kendi ülkesinde kırsal alandan büyük kentlere göç edenlerde açıkça görebilmekteyiz (Çevik 1999).

Nesne ilişkileri kuramına göre (Kernberg 1975, Volkan 1976, Volkan ve Çevik 1992) idealize edilen “bütün” iyi nesne ve kendilik görünümüleri “bütün” kötü nesne ve kendilik görünümüleriyle birleştirilmelidir. Böylece daha gerçek kendilik ve nesne tasarımına ulaşılır. Mahlerin tanımladığı yeniden barışma döneminde olan çocuklar (Mahler ve ark. 1975) ve geçiçi olarak regrese olan ergenler gibi (Blos 1967) göçmenler ve küreselleşmenin baskısı altında olanlar da kendilik ve nesne tasarımlarının libidinal ve agresif çizgilerde bölünmesine yatkındırlar. Dış dünyadaki çarpıcı değişimler egonun uyum kapasitesini bozar ve daha önce kabul gören davranışların kabul edilebilirliğinin değişmesi dürtülerde düzensizliğe neden olur. Bunun sonucunda başlangıçta dezoryantasyon anksiyetisi görülebilir. Adaptif savunmalardan önce regresyon olabilir. Burada bölünme belirgin bir savunma olarak ortaya çıkabilir. Bu durumda Samuel Huntigton’un belirttiği gibi batı ve değerleri gibi iki farklı ancak batı uygarlığının çağdaş ve temel uygarlık olduğu varsayımını anımsatan bir tablo ortaya çıkabilir. Küreselleşme yanlıları kendi düşünce ve kültürlerinin en değerli olduğunu ileri görmeleri durumunda ister istemez benzer bir bölünmeye yol açarlar ve küreselleşme karşıtları ait oldukları grubun kimlik özelliklerini abartılı bir biçimde idealize eder ve ona daha sıkı sarılma gereği duyarlar. Küresel-

leşmenin öncülüğünü batı yaptığı için doğunun insanları batılları aç gözlü cinsel açıdan serbest kuşaklar arası bağlara değer vermeyen, bencil, çıkarıcı ve sömürücü olarak görürken kendi gruplarını ise huzur veren manevi değerlere saygılı, sevgi dolu, alçak gönüllü, aile bağlarına değer veren, gence ve yaşlıya saygı gösteren bir kültürün değerli temsilcileri olarak görür ve bu değerlerine abartılı bir biçimde tutunurlar. Bunu yaparken kendi grubunun çevreyi kirleten, yerlere tüküren yeterince yıkanmayan günlük tıraş olmayan bağırarak konuşan özelliklerini gözardı ederken karşıt grubun bu alandaki olumlu özelliklerini de göremez. Bu bölünmeyi aşabilmek için her iki tarafın kendini ait olduğu gurubun olumlu ve olumsuz özelliklerine biraraya getirip bütünleştirebilme kapasitesine bağlıdır. Bu durumda hem küreselleşme yanlılarının hemde buna karşı olan grupların geri adım atmaları gerekir. Bu da daha önce belirtilen kayıpları gözealabilme ve yas tutabilme gücüne bağlıdır.

Bunun sonucunda güçlerdeki duruma benzer bir melez kimliğin ortaya çıkması beklenir. Ben kişisel olarak melez kimliğin oluşmasının önceki kimlik özelliklerini yok ettiği kanısında değilim. Melez kimlik yeni çağa, yeni duruma ve yeni ortama uyum yapıp o yaşanan grupla bütünleşebilmiş ve zenginleşmiş bir kimliktir. Bunun örneklerini ülkemiz dışında yaşayan ve yaşadığı ülkeyle (ki küreselleşmeyi ve evrensel kimliği savunan ülkelerdir) çok iyi bütünleşen ancak ülkesinde de eski kimlik özelliklerini kaybetmeden buraya göre yaşanmasını bilen insanlarda görebilmekteyiz. Ancak yas tutmada başarısız olunması halinde idealize edilmiş kayıp nesnelere sürekli aranması, yeni nesnelere sevmeye yetersizliği, birinin şimdiki yaşantısında var olan nesnelere protesto etmesi ve nostaljik anılarını durmaksızın kovalamasıyla sona erer ve bu yaşantının gerçek alanında ketlenmeler bırakır (Werman 1977). Ayrılığın ruhsal acısıyla (Freud 1926) yüzleşirken birey kaybettiği değerlere sıklıkla aşırı bir yatırımda bulunur (Freud 1917) Yas ve melankoli yazısında bu durumun genellikle bireyin geçmişini aşırı idealleştirmesiyle sonuçlandığını ifade eder. Duygusal açıdan gelişmemiş çocuklar nasıl ki sadece tek bir oyuncuğa bağlanırsa bunlarda eski özelliklerine anılarına bağlanmıştı.

Gelişimsel olarak bireyin ulaşabildiği bütünleşmeye yani iyi kötü nesne ve kendilik görünüm ve tasarımlarının bütünleşmesine farklı kültürleri temsil eden gruplar ulaşabilecek mi? Birey uygun bir zemini bulmuşsa tek başına bu bütünleşmeyi başarabilmektedir. Ancak grup için farklı grupların biraraya gelip bir sentezde bütünlüğü oluşturmaları bana çok ütopik görünmektedir. Grubun gücü, belki de güçsüzlüğü, kanımca en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Büyük grupların kimliği tarihsel ve mitolojik gerçekler ve efsanelerde doludur (Çevik ve Ceyhan 1995).

Bu gerçeklerin ve efsanelerin psişik bağlantıları bir bedene konmuş otoplastik bi greft gibi o bireylerle ve grupla kaynaşmıştır. Bunların değişmesi bir yana yerinden oynatılması dahi mümkün olmayacak kadar güçtür. Üstelik grupların dosta olduğu kadar düşmana da gereksinimleri varsa (Volkan 1985). bu entegrasyonun zorluğu daha açık görülebilir. Bir diğer önemli noktada şudur. Bergman'ın (1980) belirttiği gibi “benim” ve “senin” duygusu “bizim” duygusundan daha önce gelişmektedir. Biz duygusunun psikolojik yaşantıda primer narsisizmdeki “ben” gibi yaşandığını ve simbiyozis tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedir. Zamanla bu arkaik “biz” yaşantısı ayrılmış “ben” ve “biz” yaşantısını kapsayacak şekilde gelişmektedir. Biz olabilmenin en önemli göstergelerinden biri kendisine ait olmayan müzikten sanattan, edebiyattan ve bazı kültürel özelliklerden anlamaya ve hoşlanmaya başlamadır. Bütünleşmenin en fazla yaşanması gereken göç durumlarında bunun gerçekleşmemesi halinde esas kimlik öğelerinin abartılı bir biçimde idealize edilerek onların yeni yerde uygulandığını görebilmekteyiz. Brüksel de yaşayan Emirdağlı vatandaşlarımızın yaşantısı bunun tipik örneğini oluşturur (Çevik 1999).

Öyle görülüyor ki egemen kültürler dünyada ekonomik güçle birleşmiş olarak var oldukça ekonomik yönden zayıf ancak kültürel yönden sadece farklı oldukları için dışlanıp horlanan diğer kültürleri kendine uymaya zorlayacaktır. Bir zamanlar antik roma ve bizans kültürü küresel kültürlerdi, daha sonra Arap İslam kültürü ve sonra Osmanlı kültürü evrensel oldu. (Mısır'da bir zamanlar İstanbuluyum demek şimdiki avrupalıyım demek gibiymiş). Şimdi egemen güç ve ona bağlı kültür Avrupa Amerika bileşkesinde küreselleşme adı altında bize sunulmaktadır. Oysa bizlerin ataları bu küreselleşmenin tarihi köklerinde zaten varlardı. O nedenle kendimizi küreselleşmenin götürebileceği bazı değerleri takıntılı hale gelmemize ve bunun için büyük endişelere kapılmamıza gerek olmadığı kanısındayım. Bizim kadar onların da bizden alacağı ve alırken kaybedeceği değerler vardır. Almanya da bu karşılıklı etkileşim ve alışverişin sonuçlarını çok açık görebiliyoruz.

Başlangıçta ifade edildiği gibi büyük bir potansiyeli olan geçmişi zengin ve geleceği parlak, ancak biçimsel olarak bugünkü küresel değerlerden farklı görünsek de çok ayrı olmadığımızı belirtmek isterim.

KAYNAKLAR

1. Akhtar, S. 1995. A third Individuation: Immigration, Identity and the Psychoanalytic Process. J. of the Amer Psychoanal Assn. 43: no 4, pp 1051-1084.
2. Blos, P. (1967) The second individuation process of adolescence. Psychoanal. Study Child. 22: 162-186.

3. Bergman, A. (1980). Ours, yours, mine. İn Rapprochement : The Critical Subphase Of Seperation-İndividuation, ed. R. F. Lax, S. Bach, and J. A. Burland. New York: Aronson 1980, pp. 199-216.
4. Bendle. MF. (2002). The crisis of identity in high modernity. British journal of Sociology. Vol. 53, No 1, 1-18.
5. Çevik, A. Ceyhun, B. (1995). Psikopolitik Yönden Kimlik Gelişimi ve Etnik Terörizm. Politik Psikoloji Serisi Sayı 1 I. Ankara, Medikomat Basın Yayın.
6. Çevik, A. (1999). Avrupadaki Göçmen Türklerde Kimlik Sorunlarının Reaktivasyonu ve Bunun Kliniğe Yansıması: Yas Kimlik Sorunları ve Somatizasyon. Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi. Cilt 1, sayı 1, 55-62.
7. Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. Standart Edition, Vol 14. Hogarth Press, London 237-261, 1961.
8. Freud, S. (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. Standart Edition Vol. 20. Hogarth Press. London 87-174, 1961
9. Grinberg, L., Ginberg, R. (1989) Psychoanalytic Perspective on migration and Exile. Trans. N. Festinger. Newtaven, CT: Yale Univ. Press.
10. Hungtington S. P(1993) The clash of civilization. Foreign Affairs, 7(3): 22-49
11. Kernberg. O. I. (1976) Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis. Jason Aronson, New York.
12. Mahler ve Ark(1975) The Psychological Brith of Human İnfant. New York, Basic Books.
13. Rogers, RR. (2000). Identity: Revisited in the new technological culture. Medicine and Law. Vol. 19, No. 3, 381-387.
14. Volkan, V. D. (1976) Primitive Internalized Object Relations. International Universities Press. New York.
15. Volkan, V. D. (1985) The need to have enemies and allies: A developmental Approach. Political Psychology, 6: 219-247.
16. Volkan, V. D. ve Çevik, A. (1992) İçe Alınmış Nesne İlişkileri Kuramı ve Borderline Narsisistik Kişilik Bozuklukları. Psikoanaliz Yazıları. Çev: A. Çevik, B. Ceyhun Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
17. Volkan, V. D. (1993) Immigrants and refugees : a psychodynamic perspective Mind and Human Interaction 4: 63-69.
18. Werman, D. S (1977) Normal and Pathological Nostalgia. J. Amer. Psychoanal. Assn, 25: 387-398.

KÜRESELLEŞME VE BİREY

*Nesim Kuğu**

Küreselleşmeye geniş bir yaklaşım, dünyada gittikçe artan bir şekilde hareket eden insan, bilgi, imajlar, mallar, para ve fikirleri anlamaktan geçer. Genel olarak tanımlandığında küreselleşme, dünyanın tek bir uzay içine sıkıştırılmasıdır. McLuhan, 1960'lı yıllarda ilk kez 'küresel köy'den söz etmiştir. Ekonomik anlamda küreselleşme, küresel boyutta liberal piyasa ekonomileri anlamına gelmektedir. Politik anlamda küreselleşme, neoliberal ekonomik politikaların uygulanmasının yanında dünya çapında bilgi sistemleri, tüketimin küresel biçimleri, kozmopolitan yaşam biçimlerinin gelişmesi, olimpiik oyunlar gibi küresel spor olayları, turizm, ulus devlet durumunun etkisinin azalması, NATO gibi küresel askeri sitemlerin büyümesi, dünya çapında ekolojik krizler, HIV/AIDS gibi küresel epidemiler, Birleşmiş Milletler gibi dünya çapında politik sistemler, dünya çapındaki dini hareketler ve göç olgusuyla da bağlantılıdır. Kısacası, küreselleşme kavramı, çok geniş kullanım ve uygulama alanına sahiptir (1).

Biz, yaptığımız şeylerin hemen her yönünü etkileyen bir dönüşümler çağında yaşıyoruz. İster daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı, ama etkisini hepimizin üzerinde hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz (2). Şüphe yok ki küreselleşme, son on yılın dünyadaki uğultusudur. Çok sayıda sosyal kuramcı günümüzde küreselleşmenin artışından, dünya kapitalist ekonomik sisteminin artan baskınlığından, ulus-aşırı şirketler ve organizasyonlar tarafından ulus devletin üstünlüğünün ele geçirilmesinden, küresel kültürün yerli kültür ve gelenekleri yok etmesinden söz etmektedirler. Tarihte postmodern kırılmanın savunucuları, ulus-aşırı kapitalizmin gelişmesinin postfordizm'in yeni küresel tarihi biçimini oluşturduğunu veya postmodernizm'in kapitalizmin yeni kültürel mantığını oluşturduğunu öne sürmektedirler. Küreselleşmeyle ilgili çok çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Bazıları, küreselleşmenin dünyanın batılılaştırılmasına yol açtığını, diğerleri kapitalizmin egemenliği olduğunu söylemektedir. Kimileri küreselleşmenin tek tipliliğe yol açtığını, diğerleri ise çeşitlilik ve çok tipliliğin melezleşmeyi artırdığını öne sürmektedir. İşadamları için küreselleşme şirket karları ve gücünün artışının stratejisi, hükümetler için devlet gücünü artırmanın bir yolu, hü-

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı

kümetlerle ilişkisiz sosyal organizasyonlar için demokratikleşme, insancılaştırma ve çevresel eylemler gibi olumlu sosyal ürünleri üretmede bir kaldıraç olarak düşünülmektedir. Pek çok kuramcı küreselleşme ve modernite'nin eşit olduğunu öne sürerken diğerleri küresel çağı modern çağdan farklı olarak ele almaktadır. Yine kimi kuramcılar, küresel çağ ve dönemi küreselleşmenin kendisiyle açıklarken bazıları ise küreselleşmenin yeniliğinin ve merkeziliğinin abartıldığını düşünmektedir (3).

Küreselleşmenin iletişim boyutu, ulusal kültürleri ve değerleri yok ederek yerine başlıca ABD ve Avrupa Birliği üyeleri olmak üzere teknolojik ve ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin kültürel değerlerini yerleştirme potansiyelindedir. Böylece Batı (özellikle Amerikan) değerleri, politikaları ve iş kültürü güçlü bir şekilde diğer uluslara geçmektedir. Onların demokrasi, insan hakları, piyasa ekonomisi ve yaşam biçimleri kavramları bir model olarak dünyaya yayılmaktadır (4).

Baudrillard, çağdaş kültür, modernizm ve postmodernizm konularıyla ilgili en önemli yazarlardan birisidir. Modernite 'organize olmayan, parçalı, yabancılaştırıcı, tahrip edici, şiddetli, yüzeysel, değişken ve otantik olmayan' olarak düşünülebilir. Baudrillard, modern toplumun gerçeğin artık varolmadığı bir evrede, bize içinde yaşadığımızı ve algıladığımızı sandığımız dünyanın bir simülasyon dünyası olduğunu söylemektedir. Ona göre 'toplumsal denen şey buharlaşmış ve yerini kitleler almıştır. Bu toplumsalın simülasyonudur. Karşılıklılık ilkesine dayalı iletişim ortadan kalkmış ve yerini bir iletişim simülasyonuna bırakmıştır. Politik arena ortadan kalkmış, yasak ve şiddet buharlaşarak yerini terörizme bırakmıştır. Kitleler artık bir gönderen olmaktan çıkmışlardır. Çünkü artık temsil edilememektedirler. Tarihin ilgi alanına giremediklerine göre, yabancılaşma hastalığına yakalanamazlar. En azından batılı toplumlar için durum budur. Batı artık politika ötesi bir dönemin içine girmiştir'. Baudrillard, bireyin kitleler içinde dağılarak görünmez hale geldiğini, varlığının bir anlamının kalmadığını, kitle iletişiminin en üst düzeye ulaşmasının gerçek dünyanın dünya imajları, işaretleri ve temsiline dönüşmesine yol açtığını, böylece bireyin giderek gerçeklikle ilişkisinin azaldığını bildirmektedir. Ona göre 'görüntü toplumunda birey, bundan böyle sadece bir ekrandır, bütün etki ağlarının bir araya geldiği bir merkezdir. Televizyon görüntüsü ile kendi vücudumuz ve etrafımızdaki bütün evren, bir kontrol ekranı haline gelir' (5). Bu hiperuzam, Castells'e göre küreselleşmeyi ve sermaye birikiminin yönlendirilmesini karakterize ettiğini düşündüğü uluslar-ötesi ağların ve iletişim akışlarının kültürel bir yankısıdır. Fakat Castells, bunun sonucunu insan deneyiminin, dolayısıyla da iletişimin ve bunun sonucunda da toplumun yok edilmesi olarak görür. 'Kültür ötesi çağ'da insanların kapitalist üretim ve tüketim makinasının birer çarkı haline geldiği öne sürülmektedir. Televizyon sohbetlerinin popülerleşmesi belki de çağdaş bireyin (ve bireyciliğin)

gerilimlere gösterdiği bir tepkidir; sohbetler ve ‘reality show’lar toplumsal olarak dışlanmış insanların tedavisidir. Bu televizyon biçimi vasıtasıyla dışlanmış ve güçsüzler, bu gerçeği en azından ortak olarak yaşadıkları duygusuyla teselli bulmaktadırlar. Kamusal yaşamın gitgide bastırıldığı bir kültürde bu yeterli olabilir. Bu kültürde, Baudrillard’ın da belirttiği gibi, ‘insanlara kendilerini özerk, sorumlu, özgür ve bilinçli özneler olarak oluşturmaları ve aynı zamanda baş eğen, itaatkar ve uyumlu olmaları’ söylenmektedir (6).

Bazı küreselleşme kuramcıları, yeni durumların geçici hızlanması ve uzaysal iç bağımlılığın modernite’nin ilk biçimlerinde kesintiye yol açan bir üst-modernite oluşturduğunu düşünmektedirler. Bu teorilere göre yeni durumlar, bireyleri ve grupları yerel bağlamlara ve geleneklere bağlılıklarından ayırmakta ve bunun yerine daha geniş, coğrafi olmayan bir yer ve topluluk duygusuna sokmakta ve onları ruhsal olmayan, belirlenemeyen, depolitize sosyal ilişkilerin gelişmesine cesaretlendirmektedir. Bunun anlamı, yurtsuzlaşmadır: böylece geleneksel olandan uzak, endüstriyel temelli toplumsal kimlikler oluşmaktadır (7).

Küreselleşme sadece ‘orada’, bireyden uzak yerlerde olan şeylerle ilgili değildir. Küreselleşme aynı zamanda ‘burada’ fenomeni olup, yaşamlarımızın mahrem ve kişisel yönlerini de etkiler (2). Kişisel küreselleşme, küreselleşme sürecini kişisel boyutlarını ifade etmede kullanışlı bir terim olabilir. Bireylerdeki kişisel değişiklikleri araştırmak ve açıklamak, gezegenin veya toplumun değişikliklerini araştırmak ve açıklamaktan daha güçtür (8).

Sosyokültürel perspektiften küreselleşme, çeşitli yöreler arasında yayılan bir etkiye sahiptir. Bir yer, diğerine gelişen teknoloji ve medyanın etkisiyle zaman ve yer olarak daha yakın hale gelmekte, en uzak yerlere kolayca ulaşılabilen ve dünya küçülmektedir. Böylece küreselleşme, evrensel eğilimlere yol açmaktadır. Bu durum, kimliklerin ‘yersizliği’ne yol açmaktadır. Son zamanlarda kimlik ‘akışkan, tutarsız, değişken, sürekli olarak akış halinde ve değişim içinde’ olarak tanımlanmaktadır. Kimlik konusundaki bu imalar, kimliğin sabit kalamayacağını ve kimlik değişikliklerinin küreselleşme çağında yaygın olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Kitle iletişiminin yaygınlaşması ve çeşitli yaşam biçimleri arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesi sonucunda bireyler giderek artan bir şekilde dünyanın bir aradalığına, çok sayıda değişik diyaloglar ve tartışmalar içinde boğulmaya, sıklıkla çelişkili, güçlkle uyum sağlanabilen geniş sayıda fikirlere ve bakış açılarına maruz kalmaktadır. Bireyin kimliğine bu durumun etkisi yaygındır. Bireye bir referans grubu gerekiyken birden çok kimlikle karşılaşmaktadır. Çeşitli kültürel yapılardan kaynaklanan böyle grupların sayısının artması, taşınan değişik değerler ve değişik normlar ve sahip olunan farklı yetenekleri, birey kimliğinin yapısal bir parçası haline getirmeye çalışmak-

tabiridir. Bu da kimliği giderek dışsal güçlerin etkilerine maruz bırakmakta ve kabul edilmelerini güçleştirmektedir (9).

Küreselleşmeyle ilişkili olarak psikolojik terimlerle konuşulursa, kişilik, kimlik ve insanlığın kendisiyle ilgili sorular artmaktadır. Pek çok insan, küreselleşmeyle ilişkili sosyal süreçleri, 'sosyal soğukluk' olarak düşünmektedir. Bu süreçler başlıca insanlar arasında sıcaklık ve dayanışmada, insanlıkta azalmaya yol açmaktadır. Küreselleşmenin avantajları ve dezavantajları, şansları ve risklerini değerlendirmede zorluk çekilmektedir. Küreselleşmenin etkilerinin değerlendirilmesi, kişilik gibi bir arka plan ile bağlantılıdır: anksiyeteli kişiler, geleceğin belirsizliğinden; kompulsif kişiler, kamu hayatı düzeni ve hukukla ilgili tehlikelerden; paranoid kişi, kişisel ve dünyayla ilgili felaketlerin yaklaşmasını görmekten; histriyonik kişi, kişisel yaşamlarındaki diğer insanlar tarafından terkedileceğini görmekten ve gerçekçi kişi ise gelecekte umulan süreçlerin tehlikelerini ve şanslarını tahmin etme çabasından dolayı stres altındadır. Küreselleşmenin ruhsal etkileri algılama, yaşam deneyimi, sosyal geçmiş, emosyonlar, baş etme yetileri veya inkar gibi öznel faktörler nedeniyle farklılıklar göstermektedir. Bireyler için küreselleşmenin sonuçları, duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç başlık altında değerlendirilebilir. Bireysel düzeyde duygusal reaksiyonlar korku, anksiyete, ümit, stres, merak, tehdit, öfke vb. ; bilişsel reaksiyonlar uyum sağlamaya karşı asimilasyon, belirsizliğe karşı katkı, aşırı akılcılaştırma vb. ve davranışsal reaksiyonlar ise yansıtılmış seçime karşı kendiliğinden seçim, büyüğe karşı küçük çaplı eylem, büyüğe karşı küçük seçim özgürlüğü vb. olabilir (10).

Küreselleşme temel olarak esneklik, hareketlilik ve değişimle bağlantılıdır. Bu durum insanlarda yönelim kaybı oluşturabilir. Karakter erozyonunun (R. Senett) nedeni bu sürüklenmedir ki yakın olarak değerlerin erozyonu ile ilişkilidir. Küreselleşmenin bireysel sonucunun yüksek oranda yabancılaşma olduğu ve insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin yabancılar arasındaki nesnel ilişkilere dönüşmekte olduğu bildirilmektedir. Baudrillard, sosyal ilişkilerin simülasyonlarla yer değiştirmesiyle toplumun gerçeküstü bir nitelik kazandığını, insanlar arası etkileşimin yoksullaştığını ve insan varlığının elektronik makinanın yapaylığı ile sınırlandığını belirtmektedir (11).

Küreselleşme bireylerin çoğunda artan anksiyete duygusuna yol açmakta ve bu anksiyete 'anonim ekonomik ve teknolojik güçlerle; görülmeyen bir düşman aracılığıyla işin, toplumun, her şeyin hızlı değişiminden duyulan korku' olarak tanımlanmaktadır (12).

Küreselleşme, sinizizm ve umutsuzluğa yol açarak güçsüzlük hissi oluşturmaktadır. Modern ve postmodern arasındaki sınırda yaşamak gerilim, güvensizlik, şaşkınlık ve hatta panik, heyecan ve neşe, kültürel ve sos-

yal çevredeki değişikliklerin yarattığı duygulanımlar ve geleceğin sıkıntılı geçeceği gibi durumlar yaratmaktadır (13). Kültürel tek tipliliğin bireysel tek tipliliğe doğru bir eğilimi yansıtabileceği, ilişki kaybının kişisel küreselleşmenin temeli olabileceği ifade edilmektedir (8).

Kendine yabancılaşma, 'toplumun birey üzerindeki zorlamalarıyla kimliğin maskelerinden uzaklaşmanın depresif hissi' olarak tanımlanmaktadır. Çağdaş eleştiriler, hızlı sosyal ve teknolojik devrimin kimlik krizi yarattığını öne sürmektedir. Birey artık gelişemez ve kişisel kimliğinin güçlü birliği duygusunu sürdürülemez. Turistin yeni postmodern insanın öncüsü olduğu öne sürülmekte ve turistin 'yabancılaşmış fakat kendi yabancılaşmasını aşmaya çalışan bir kişi' olduğu ifade edilmektedir (14). Castells'e göre gelecek, karanlık gözükmektedir: 'Bir yandan iktidar merkezi akışlara dönüşmekte, öbür yandan anlamın mekanı, yeni kabile topluluklarının mikro bölgelerine indirgenmektedir. Castells, 'içindeki insanlarla uzamsal biçimin birbirinden koptuğu, dış deneyimin iç deneyimle ilişkisinin kesildiği kolektif bir yabancılaşma mekanı' tasavvur etmektedir (6). Harvey, postmodernist düşüncede bireyin klasik anlamda yabancılaşmış görülemeyeceği çünkü yabancılaşmanın parçalanmış değil tutarlı bir benlik duygusunu varsaydığını öne sürmektedir (15). Postmodern dönemin, kendine özgü bir kültür ve psikolojik durum -daha doğrusu- kendine özgü bir kültürsüzlük ve yabancılaşmanın bile nostaljik bir tarihsel olgu olduğu psikolojik bir deformasyonu simgelediği söylenmektedir (16).

Postmodernizmin kişilik, insanları harekete geçiren saikler ve davranışlar konusundaki psikolojik varsayımları, özellikle kişilik konusundaki anlayış yabancılaşma ve paranoya üzerine değil, şizofreni üzerinde yoğunlaşır (hemen vurgulayalım ki kavramın dar klinik anlamında değil). Jameson, bireyin yaşantısının 'şimdiki an'a indirgenmesi, geçmiş ve gelecek bağlarının kopmasının 'kendi deneyimimizin veya ruhsal hayatımızın geçmişini, şimdiki anını ve geleceği bütünleştirme' konusunda benzer bir yetersizliğe işaret ettiğini, sonuçta karşımıza birbirinden bağımsız ve birbirleriyle bağıntısız gösterenlerden oluşan bir moloz yığını biçimiyle şizofreninin çıktığını ifade etmektedir (17). Ona göre, deneyimin 'bir dizi arı ve birbiriyle ilgisiz şimdiler'e indirgenmesi şu anlama gelir: 'içinde yaşanılan ana ilişkin deneyim, güçlü, hatta ezici bir biçimde hayat dolu ve maddi bir nitelik kazanır; dünya şizofrenik kişiliğin önüne artan bir yoğunlukla gelir, yapmacılığın gizemli ve bunaltıcı yükünü taşır, sanrı dolu bir enerjiyle parıldar. İmge, görünüm, gösteri, bütün bunlar, ancak arı ve zaman içinde birbiriyle ilgisiz şimdiler olarak değerlendirildiklerinde ortaya çıkabilecek bir yoğunlukla (keyif veya korku içinde) yaşanılır. O zaman 'dünya bu yüzden bir an için derinliğini yitirse de, parlak bir kabuk, stereoskopik bir yanılısma, özgül ağırlığı olmayan bir film şeridinin hızla geçişi haline gelse

de ne fark eder?. Olayların dolayimsız varoluşu, gösterinin sansasyonu, bilincin oluşturulduğu malzeme haline gelir' (18).

Bugün dünyanın içinde bulunduğu durum 'Lunapark Yaşantısı'na benzetilmektedir. Hemen hemen tüm mekansal, zamansal ve bireysel ruhsal yönelimlerin bozulduğu, insan aklının ve tüm duygularının içinde buldukları ortamın bir eklentisi, parçası haline dönüştüğü, sersemleştigi, ama yine de insanların heyecandan, coşkudan mutluluk çığıkları attıkları, seslerin, renklerin, ışıkların, gölge oyunlarının, gerçek ile yanılmanın birbirine karıştığı ve tüm bu karmaşanın giderek gerçek dünyanın yerine geçmeye başladığı bir Lunapark yaşantısı... ' (16).

Çağımızın sosyal karakterini 'karnaval karakteri'nin oluşturduğu öne sürülmektedir. Modern psikanalitik düşünceye göre günümüzün temel sorunları, benlik duyumunda zayıflama, iç boşluk ve anlamsızlık hissidir ki (dışavurumu başarı ve saygı'dır) bu benliğin hastalığını temsil eder ve bir savunma mekanizması olan kompensasyonun eksikliğini ima eder. Çağımızın sosyal karakteri olarak karnaval karakterinin en tipik ifadeleri, işte kendini gösteren hırs / başarı ve ilişkileri kurma ve / veya tanıma anlamında boş zamanın krallığında özelleşen hazcılıkta benliğin teslim olmasıdır. Fromm, sosyal durumlardan köken alan güçsüzlük ve anksiyete'yi yenmede kaçış yolları olarak otoriteryen boyun eğme, yıkıcılık ve uyumu göstermiştir. Yaşadığımız çağda özelleşmiş hazcılığın, anksiyete ve güçsüzlüğe karşı temel kaçış mekanizması olmaya başladığı söylenmektedir (19).

'Gelecek Korkusu: Şok' isimli incelemesine Toffler, çağımızda görülen temel aykırılığın, çevredeki değişim hızına insan tepkisinin ayak uyduramaması olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, bu aykırılık sonucunda ortaya çıkan gelecek korkusu ile baş edebilmek için, insanın 'geçicilik' olgusu ile uyum sağlaması gerekmektedir. Toffler, bu olgunun çağımızın belirgin özelliği olduğunu iddia ederek çağdaş insanın her bakımdan bir 'kullan at!' toplumunda yaşadığının bilincine varması gereğine işaret eder. O, insanın bu topluma uygun olarak diğer kişileri, dostlukları, sevgileri kullanıp atabilecek, şeylerle ve kişilerle mümkün olduğu kadar çok, fakat aynı oranda geçici ilişkiler kurabilecek tarzda eğitilmesini önermektedir. Çünkü ona göre, yakın bir gelecekte insanlar belli işlevlerine bağlı olarak kategorilere ayrılan kişiler olmayı benimsedikleri taktirde ayakta kalabileceklerdir. Toffler, geleceğin uyumlu kişilerini 'modüler kişiler' olarak adlandırır. Ona göre, kişiler birbirleriyle sadece işlevleri bakımından ilişkiye girmeyi seçtiklerinde 'sorumluluk yüklemeyen bir özgürlük duygusuyla dolu yaşayacaklardır'. Buna karşın, kişi ile bütünlüğü içinde ilişki kurmayı seçmek ise geçmişin tutsaklığına dönmek anlamını taşır. Geçmişin göstergesi ise yazara göre, hız düşüklüğü ile her şeye şimdiye oranla olağanüstü az sahip oluşturmaktır. Bu bakımdan geçmişin çağımız insanına herhangi bir şekilde yol gös-

tericiliğinin söz konusu olamayacağını iddia eder. Toffler, küreselleşme koşullarında bireyi ‘gelecek şoku’nun beklediğini öne sürer. Gelecek şoku, aşırı uyarıya karşı bir tepkidir. Birey aşırı biçimde uyarılmakta, duyuların bombardımanına maruz kalmakta, aşırı bilgi yüklenmekte ve sürekli kapasitesini aşan yeni uyumlara zorlanmaktadır. Toffler’e göre, gelecek şokuna karşı verilen ve gerçekçi olmayan tepkiler inkar, diğer ilgilerini körelterek uzmanlaşma, mekanik bir alışkanlıkla geçmiş alışkanlıklara sarılma, büyük bir tutkuyla basitliği ve kolaylığı amaçlamadır. Ona göre bu yöntemleri uygulayan gelecek şoku kurbanlarını şaşkınlık ve güvensizlik, benliğinden kuşkuya düşme, kaygı ve korku, kızgınlık, şiddet, uyuşukluk vb. gibi ruhsal sorunlar beklemektedir (13).

KAYNAKLAR

- 1-Sjorup L. Globalisation: The Arch-Enemy. <http://www.hsph.harvard.edu/organizations/healthnet/docs/sjorup.html>
- 2-Giddens A. Eimizden kaçıp giden dünya. Alfa Kitabevi, İstanbul2000.
- 3-Kellner D. Globalization and Postmodern Turn. <http://www.gseis.uda.edu/cowses/ed253a/dk/GLOBPM.htm>
- 4-Maduagwu MO. Globalization and it’s challenges national. <http://i-p-o.org/Maduagwu.htm>
- 5-Baudrillard J. Sessiz yığınların gölgesinde ya da toplumsalın sonu. Ayrıntı yayınevi, İstanbul, 1991.
- 6-Morley D, Robins K. Kimlik mekanları. Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1997.
- 7-Roberts J. The failure of modernization: globalization and culture. <http://apexart.org/conference/Roberts.htm>
- 8-Judge A. Personal globalization. <http://www.uia.org/uiadocs/globper.htm>
- 9-Globalisation and Identity: trends and contradictions. <http://www.osi.hu>
- 10-The future of intimate relations in the age of globalization. <http://www.hantel-quitmann.de/glob-in.htm>
- 11-Perdue WD. The new totalitarianism:cyber-hehemony and the global system. <http://i-p-o.org/perdue.htm>
- 12-Grieco MJ, Ikenberry GJ. Economic globalization and it’s discontents. <http://www.duke.edu/gineco/chapter6.htm>
- 13-Toffler A. Gelecek Korkusu:Şok. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981.
- 14-Hartvigsen P. Wanderlust and restlessness in relation to contemporary culture, identity and perception of home.

<http://www.dreamfluenze.com/dissertation.compr.doc>

15-Harvey D. Postmodernliğin durumu. Metis yayınları, İstanbul, 1999.

16-Teber S. Politik Psikoloji notları. Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

17-Jameson F. The politics of theory: ideological positions in the post-modernism debate. New German Critique 1984a;33: 53-65.

18- Jameson F. Post-modernism, or the cultural logic of late capitalism. New Left review 1984b;146: 53-92.

19- Langman L. The 'carnival character'of the present age. <http://www.angelfire.com/or/sociologyshop/anfr2.html>

KÜRESELLEŞME VE İNSAN FAKTÖRÜ (SOYUTLAYICI BİR YAKLAŞIM)

*Rebia Dirim Erdoğan**

Kişilerin zihinlerini rahatsız eden, yaşadığı olaylar değil, olaylara getirdiği yargılardır.

A. Huxley

Yaşlı adam ormanda yalnız yaşıyordu. Ailesinden geriye kalan tek kişiydi. Kendine bakamayacak kadar hasta ve yorgun düşmüştü. Bir gün, soğuk bir kış günü hiç odununun kalmadığını gördü ve bir miktar toplamak için dışarı çıktı. Hafif kamburu çıkmıştı, yaşlıydı ve elinde urgan taşıyordu. Urganı karların üzerine açıp topladığı odunları üzerine bıraktı, ama odun demetini toplayıp düğümleyebilmek için çok güçsüzdü. Bu durumu kaldıramadı ve gözlerini gökyüzüne çevirip, Cennet'e seslendi!

“Ulu Tanrım bana ölümü gönder”!... Ve bir anda “ölüm meleği”nin ona doğru gelmekte olduğunu gördü. Melek ona “Beni senin için gönderdiler, ne istiyorsun?” diye sordu. Yaşlı adam hiç beklemeden yanıtladı. “Evet sizi ben istedim. Bu kütükleri sırtıma yükleyemiyorum da acaba bana yardım edebilmisiniz?” diye soracaktım...

Below, 1963 yılında yayınlanan eserinde bu öyküyü şu yorumla tamamlar. “Gördüğünüz gibi **ölüm** geldiğinde hiç kimse hazır değildir.

Şayet burada yazılanlara göz atmak lütfunda bulunanlar olursa “**küreselleşme**” ile **ölüm** arasındaki ilişkilendirmeye nasıl yaklaşırlar yada bu ilişkilendirmeyi nasıl yorumlarlar bilemiyorum. Ama merakımı buraya odaklaştırırsam ifade etmek istediklerim dahada karmaşık bir hal alır kaygısıyla bildiğim yolda gitmeye karar verdim!

Küreselleşmeye de hazır değiliz. Tıpkı ölüm gibi.

Küreselleşme pisagoryen bir zaman anlayışıyla bakıldığında hep varolan bir olgunun sahip olduğu çeşitli anlam yükleriyle yeniden nesnelleşme-

* *Psikiyatrik Sosyal Çalışmacı*

sidir. Bu nesne, şu anda büründüğü şekliyle insanlığın gözü önüne birden belirivermiştir.

Coğrafyacı Lacgue Levy küreselleşmeyi, yeni bir nesnenin olduğu şekliyle su yüzüne çıkarması şeklinde ifade etmektedir.

Şimdi sorun bu nesnenin insan için neler ifade ettiğine bakmaktır. Yazının girişindeki ölüm ile küreselleşme bağlantısı bu nedenle anlamlıdır, çünkü ölümden küreselleşme gibi hergün yaşamımızda olan uzaktan haberdar olduğumuz ve birebir yüzleşinceye kadar gerçekliğine ve içerdiği bilinmeyenlere karşı geliştirdiğimiz kaygıları çeşitli anlamlandırmalar ile entellektüalize, rasyonilize ettiğimiz bir kavramdır. Bu nedenle küreselleşmenin insan için ifade ettikleri önemlidir.

Her olgu insan için farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda farklı anlamlar içerir. Bu aynı zamanda bir insan için o olgunun pekçok farklılıklar içerdiğinin göstergesidir. Böylesine oynak bir zeminde küreselleşmenin insan için işlevi ve küreselleşme ile birlikte insanın kendi işlevi birbirinden bağımsız değerlendirilemez.

Küreselleşme ve insana düşündükleri *-tanım olarak küreselleşme-*, insanın gözünde küreselleşmenin biçimleniş şekli *-biçim olarak küreselleşme-*, bu biçimlenişe farklı mekanlarda farklı insanlarca içselleştirme biçimi *-anlam olarak küreselleşme-* ve her içselleştirilişte içinde bulunduğu مکانı değişken *-değişken olarak küreselleşme-* olarak etkilemesi bu etkileşimin sayısal gruplandırılmaları yani istatistiki tanım *-istatistik olarak küreselleşme-* ve ileriye dönük beklentiler *-beklenti olarak küreselleşme-* insanlığın bundan sonraki yaşam sürecinin kurumsallaşmış düşünce süreçleri olma yolundadır. Bu düşünce süreçleri insana yeni tanışıklıklar ve yaklaşımlar getireceği gibi yeni gizemlerde *-gizem olarak küreselleşme-* sunacaktır.

Bu nedenle yazımızın sınırları içinde küreselleşmeye karşı olmak yada yanında olmak söz konusu değildir. Söz konusu olan bağımlı, bağımsız yada ara değişken olarak küreselleşmenin değişim ile insan arasındaki ilişkiyi nasıl yapılandıracağıdır. Buna ek olarak insanın irdelendiği bilim ve disiplin dallarında ortaya çıkacak yeni sorunsallardır.

Küreselleşme ve Değişim

Dünya Değişiyor. Bu değişimi sadece insanlık tarihinin yada toplumsal sistemlerin linear ilerlemesi olarak yorumlamak yanıltıcı olabilir.

İnsan, zaman, mekan olgusunu bir üçgenin içaçlarına yerleştirecek olursak, bu açların odak noktasında dengeli bir uzaklıktan söz edemeyecek yıllardayız. Bu üç olgu hem kendi içlerinde, hem birbirleriyle etkileşerek, evrensel sürecin akışındadır. Evrensel akış, belirli zaman aralıklarıyla insan düşüncesinde algılanmakta ve değişim anlayışına yeniden anlam kazan-

dırmaktadır. Bu algılama eylemine görme kapasiteside denebilir. Daha ileriye dönük keşifler adına yaratıcı düşüncenin geliştirilmesi, insanın geleceğe yönelik beklentilerinde daha talepkar olmasını sağlar.

İnsan-doğa çelişkinin sürekliliğinde bu arayışlar giderek insanın çevresiyle birlikte kendi durumunuda yeniden algılaması ve yorumlaması gerçeğini doğurmaktadır. Bu gerçekte ayrıca kendi içinde ve fakat bir o kadar da bencil bir güce sahiptir kuşkusuz. Yarattığının kendisi için getirilerine obur tarafıyla insan, yukarıda adı geçen talepkarlığının insan-insan çelişkisi bağlamında geçmişini hem kullanıp sindirecek, hemde kendi için fazla olanı dışlayacaktır.

Şu günlerde dünya üzerinde mısır gibi patlayan savaşlar yada 11 Eylül'de yaşananlar aslında çok düşündürücüdür. Sorun bu olaylardan çok önce ekonomik ve siyasal olarak başlamış olabilir. Ama artık bu kalıplardan çıkmıştır ve çıkarken siyasal ve ekonomi modellerinin kendi içindeki sıradan kullanımlarını da değiştirmiştir. Böylece değişim süreciyle birlikte adı geçen her olay süregelen sistemle ilişkisini alışılmış çerçevesinden çıkaracaktır. Sistem patalojisi açısından baktığımızda az gelişmiş ülkelerin ideal egosu olan büyük bir devlet birdenbire teknolojisinin bütün gelişmişliği içinde kendini savunmasız ve çaresiz buluvermiştir.

Bu çaresizliğin getirdiği toplumsal narsisistik yaralanmalar bir yana bu narsisizmi kendine ideal edinen egosu cılız az, gelişmiş ülke toplumlarının model yitirme kaygısı küreselleşme bazında yalnızca güçsüzün güçlüyü işgali olarak mı düşünülmelidir?

Böylesine bir devrimsel değişim, sayısız alışkanlıkların, süregelen tutumların ve değerlerin radikal olarak biçim değiştireceği sinyallerini vermektedir. Günümüz insanı iyi yada kötü, hiç ayırtetmeden geçmişin bütün dönemlerinin silineceği gerçeğiyle karşı karşıyadır.

Yakın zamana kadar her toplumsal sistem, kendi içindeki değişim ve dönüşüm süreçlerini kendi dışında olanlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirir, kendi durumunu buna göre belirlerdi. Bu belirleme biçimleri o toplumun sosyo ekonomik ve kültürel altyapısına göre beklenti kazanırdı. O günlerde sosyal bilimlerde tartışılan şey her toplumun kendi beklentilerini toplumsal düzeyde bir üst katmana nasıl taşıyacağı yada taşıyıp taşıyamayacağı idi.

Bu toplumsal yükseliş aşamalarında çoğunlukla toplumsal kurumların kullandığı yöntem ve modeller değerlendirilir, eleştirilir, kurumlara ait yürütme organları pozitivist neden-sonuç ilişkisiyle gözden geçirilirdi. Örneğin anayasanın değişmesi topluma adaleti getirebilir yada ihracatın artması veya ağır sanayi yatırımları ekonomiyi güçlendirir gibi önermelerle teknolojik ilerleme sağlandıkça toplumsal kalkınma kaçınılmazdır inancı

süregelirdi. Günümüzde bu inanç hala geçerlidir ve teknoloji ilerlemektedir... Öylesine ki; kendi konforu için bütün bunları yaratan insan düşüncesi, daha doğru bir deyişle motivasyonu ve bu motivasyonu besleyen dinamikler nerdeyse hatırlanmaz halde.

Bu konuda bütün toplumsal sistemler içindeki ortalama insan grubunun düşünme ve çalışma yöntemleri geniş mekanda ve yavaş zamanda (*görelî olarak*) birbirinden kümeler halinde etkilendiği için kökten karmaşa ve sarsıntı şiddeti katlanabilir bir alışkanlık niteliği kazanmıştır. (*Bu alışkanlığın hala geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak artık kendi başına rahvan ve omnipoten bir yayılmacılık ne derece geçerlidir bilinmez.*) Günümüzde durum değişmektedir. Enformasyon teknolojisi mekanı artık zamana taşımıştır. Ve insan birebir etkileşimlerle giderek bütünlükten ayrı farklı altkümeler şeklinde düşüncesini, değerlerini ve bunlara bağlı olarak tutumunu yorumlamak alışkanlığı kazanmaktadır. Dünyanın bir ucundan bir kültürel özellik, bir tuş vuruşuyla, diğer uçta, bir taraftar yada karşıt bulabilmektedir. Aynı anda birbirinden habersiz kaç kombinasyon hangi yoğunlukta toplumsal eylemi etkileyecektir? Bu etkilenmede ortaya çıkacak karmaşalar ne şekilde değerlendirilebilir? Bütün bunlar henüz cevaplamak bir tarafa belirli bir formatta sorulamayan sorulardır.

Yine de bütün bu düşüncelerin insan varoldukça geçerli olduğunu hatırlamak bir miktar yüreğe su serpebilir. Diyalektik anlamda küreselleşme, mekan olgusundaki etkileşim açısını, zamana yakınlaştırırken içinde insana yönelik yeniden yeşerecektir.

Önemli olan değişimin yukarıda sözü edilen biçimiyle yüzleşebilme cesaretidir. Bu kabulleniş ileriye dönük olarak olumlu beklentilerden güç olsa bile belirsizlik kaygılarını bünyesinde taşıyarak sürecelecektir. Tıpkı kurtuluşu ölümden arayışta yüzleştiğinde ölümden yan çizen ihtiyar adam gibi...

Bin yıllık macera sonucunda insanoğlunun dünyayı tükettiği, doğayla didişirken beraberinde kendi doğasını da tükettiği doğrudur. Ancak bu tükenişin başladığı yerde varoluş kaygısını da tekrar harekete geçireceğini unutmamalıyız.

İçinde bulunduğumuz durumu tolere edebilir, sağduyuyu korursak ve sürecin getirilerine duyarlı olabilirsek, toplantılar süresince dile getirilen kaygıların olumlu bir yönü hep olacaktır.

90'lı yıllarda A. B. D'de psikoloji biliminin düşünce ve uygulamalarının diğer endüstrileşmiş ve gelişmiş ülkelerle karşılıklı dönüşümünü sağlamak ve yeni bir yapılanmaya yönelmek gibi çalışmaları, içinde bulunduğumuz çağda insan ve insana ilişkin tüm disiplin dallarının yükleneyeceği sorumluluğu belki bir miktar hissedebiliriz.

Kuşkusuz bu psikiyatri ve paralelindeki disiplin dalları için ayrı bir yüzleşmeyi gerektirmektedir. Bu yüzleşmeyi yaparken dikkat edilmesi gereken şey psikiyatriyle ilgili olarak insan kavramının iki ayrı durumudur:

- 1- Psikiyatrinin yöneldiği insan
- 2- Psikiyatrinin içindeki insan

Psikiyatrinin yöneldiği insan küreselleşme içinde neler yaşayacaktır. Örneğin kalemle yazma tekniğinden mausa'a geçen neslin bilinçsel süreçleri ne gibi değişimler gösterecektir? Böyle bir bilinçsel yapılanma daha önce sözü edilen hız ve mekan bütünleşmesinde tutum ve anlayışları nasıl değiştirecektir?

• Bilinçdışına ilişkin pekçok kavram öğrenilir hale geldiğine göre bilinç düzeyinin şekillenmesi nasıl olacaktır?

- Savunma düzenekleri nasıl değişecektir?
- Bu düzenekler değişirken ne tür algılama sancıları yaşanacaktır?

Bunlar psikiyatrinin insana bakarken sorması gereken sorulardan sadece bazılarıdır.

Böyle bir düzen değişikliğinin teorik anlamda düşünce okullarını nasıl etkileyeceği ise ayrı bir konudur. Bu okulların kurallarını çalışma yaşamında düstur edinmiş olanların vazgeçilebilirlik yada değişebilirlik öngörülleri nasıldır? Düşüncelerdeki esneklik katsayısı yeterli olabilecekmidir?

Bizler için cesaretle sorulması gereken sorulardan birkaçı da bunlardır.

Hepimize kolay gelsin...

KAYNAKLAR

- 1- Teknobilim pazarında bilgi üzerine bazı görüşler. H. Ü. Nalbantoğlu, Nisan 1999
- 2- Theodor W. Adorno. The Theory of Pseudo Culture, Telos, 1995
- 3- Adult Devoelopment And Aging, David F. Hulstsch, 1978
- 4- Bellow, S. (Great Jewish Short Stories) New York, 1963

SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞİKLİKLERİN KİŞİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Doğan Şahin

Doç. Dr., İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri AD Sosyal Psikiyatri Servisi

ÖZGEÇMİŞ: 1983 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1983-1986 yılları arasında Antakya'da mecburi hizmetini 1986-1987 yıllarında İstanbul Selimiye 1. Ordu Karargahında askerliğini yaptı. 1987-1989 yıllarında Kadıköy Sağlık Eğitim Merkezinde mecburi hizmetini tamamladığı tarihte İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği asistan kadrosu açmayınca, nöroloji rotasyonunu tamamlamak amacıyla 1989 yılında TUS'la Taksim Devlet Hastanesinde Nöroloji ihtisasına başladı. 1990 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalında ihtisas kadrosu açınca yeniden TUS'a girip 1990 yılında psikiyatri ihtisasına başladı. 1994 yılında ihtisasını tamamladı ve 1 yıl İstanbul Tıp Fakültesinde uzman olarak çalıştıktan sonra istifa ederek Imago Psikoterapi Merkezi'nde terapist olarak çalışmaya başladı. 1997 yılında tekrar İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'na uzman olarak döndü. Araştırma ve yayınlarının önemli bir bölümü iskence ve travma ile ilgilidir. Iskence ve travma ile ilgili çalışmaları dolayısıyla 1999-2000 öğretim yılında New York Üniversitesi Uluslararası Travma Araştırmalar Programında misafir öğretim üyesi olarak davet edildi. Halen İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Sosyal Psikiyatri Servisi'nde kişilik bozukluklarının psikoterapisi ile ilgili olarak çalışmaktadır. Ayrıca 1991 yılından beri cinsel sorunların tedavisiyle ilgilenmektedir.

GİRİŞ

Toplumsal ve kültürel değişikliklerin kişilik üzerindeki etkileri hakkında beni düşünmeye sevk eden başlıca iki neden var. Birincisi yetişmekte olan genç kuşağı anlama kaygısı, ikincisi ise özellikle 11 Eylül'den sonra gerçek yüzü iyice belirginleşen, yeni dünya düzeni olarak adlandırılan dayatmacı bir imparatorluğa insanların nasıl psikolojik uyum gösterdikleri sorusu.

Bilimsel bir değerlendirme yapabilmek için yeterli veri olmamasına karşın, yetişmekte olan nesil, bir yandan hayli sıkıntılı bir yandan da inanılmaz derecede kendi basit gereksinimleri dışındaki şeylere ilgisizmiş gibi görünüyor:

Bireycilik, sadece komşusu açken değil kardeşi de açken tok yatabilen ve bundan en ufak bir rahatsızlık duymayan, hatta yoldaki yaralı bir insana dahi aldırmayan, çoğu zaman bundan kendisi daha iyi durumda olduğu için memnuniyet dahi duyabilen insanlar yaratabilecek kadar ileri boyutlara ulaşmış görünüyor. İnsanlar çok uzaklarda ve üzüldüklerinde kendilerini vicdanlı ve iyi biri olarak hissetmelerini sağlayan, petrole batmış karabataklar için perişan olabiliyorlar, ama yanı başlarındaki aç veya hasta, yardım edebilecekleri bir insana aldırılmıyorlar.

Sıkıntılı, huzursuz, ne istediğini bilmeyen, gelecekle ilgili basit çıkarları ve hırsları dışında amaçları olmayan, özellikle de değerlerden ve ideallerinden yoksun görünen bir nesil yetişti ve yetişiyor gibi görünüyor. İnsanların kendi değerleri o kadar zayıf ki, neye üzüldüğüne neye aldırılmayacakları, neyi sevip neyden nefret edecekleri medyayı kontrol eden güçler tarafından belirlenebiliyor.

Sadece yetişmekte olan yeni nesil değil, aynı zamanda bir zamanlar belli değerleri olan, insanlara mutluluk getireceğine inandığı inançları için mücadele etmiş insanların da giderek böyle olduğunu düşündüren çok sayıda belirti varmış gibi geliyor.

İnsanlık doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırtma yetisini hepten kaybetme yönünde son bir kaç on yıldır daha hızla ilerliyor.

İnsanlar akıl dışı, insanlık dışı bir dünyada yaşıyor ve eğer kendi karınları tok ve rahatları yerindeyse buna ciddi bir itirazları da yok. Öylesine akıl dışı ki, milyonlarca insanın açlıktan ölmesine karşın, pazarda gıda fiyatları düşmesin diye gıdalar çöpe atılabiliyor ya da üretimi azaltılabiliyor. Gıda fiyatlarını yükseltmek isteyen tüccarın gözünde gıda bulamayan çocukların hiç bir değeri yok. Ortadoğu'da göz göre göre her gün insanlar öldürülüyor ama siyasi nedenlerle insanlık bu cinayetleri durduramıyor.

Ülkenizi işgal eden kuvvetlerle mücadele ettiğiniz için, hiç bir yakınızın size ulaşamayacağı dünyanın bir köşesinde, insanlık dışı muamelelere maruz kalabilir, esir kamplarında hiç bir hukuki dayanak olmaksızın tutulabilir, esir muamelesi bile göremeyebilirsiniz. Üstelik bütün dünyanın gözü önünde ve bütün dünyanın desteği ya da aldırılmazlığı ile. Üstelik de demokrasi ve insan haklarının artık iyice yerleşmiş olduğu iddia edilen bir çağda ve dünya insan hakları ve demokrasiye, hukukun üstünlüğüne dayandıkları söylenen ülkelerin kontrolü altındayken.

Ama bütün bunlardan daha vahim olanı, insani değerlerin, insan haklarının ve başkalarının çektikleri acıların geniş yığınlarca tam bir umursamazlıkla karşılanması.

Sahi neler oluyor bize?

İşte naçizane kendimce neler olup bittiğine dair fikirlerimi paylaşmak istiyorum. Kendi düşüncelerimi ortaya koymaktan niyetim, bunları sizlere aktarmaktan çok, meseleyi tartışabilmek için bir vesile oluşturabilmektir. Ancak kendi düşüncemin ana fikrini baştan söyleyeyim: Bana, toplumsal değişiklikler, insanı en temel insani değerlerden uzaklaştırıyor ve onu sadece basit gündelik çıkarlarını düşünenen, haz peşinde bir varlığa dönüştürmüş ve son bir kaç on yıldır insanlık doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırdetme yetisini kaybetme konusunda daha hızlı ilerliyormuş gibi geliyor.

Toplumsal ve kültürel değişikliklerin kişilik üzerindeki etkilerini tezler üzerinden tartışacağım. İleri süreceğim tezlerin bir kısmı bilimsel araştırmalarca desteklenmiş bilgilere, bir kısmı da kuramsal bilgiye bir kısmı ise sadece gözlem ve çıkarımlara dayanmaktadır.

Tez I: Toplumsal ve kültürel değişiklikler kişilik gelişimi üzerine etki eder.

Eric Fromm'un da söylediği gibi sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişme yıllarında günümüz insanın tüketime yönelik tutum ve alışkanlıkları olsaydı, sermaye birikimi gerçekleştirilemez ve her halde sanayi devrimi başarılamazdı. Bugün de insanlar sanayi devrimi öncesindeki gibi mümkün olduğunca az harcayıp mümkün olduğunca çok para biriktirmek için uğraşsalar, yani o zamanın insanları değişmeden kalsalardı, çağdaş ekonomiler kısa sürede batardı.

Çağdaş üretim ekonomilerine uygun bir biçimde hareket eden tüketici insan, üretimi ve ekonomiyi denetleyen güçler tarafından mı yaratıldı yoksa insanlar bu ekonomik gereksinime göre kendiliklerinden bir değişim mi gösterdiler? Bu soru kendi başına tartışmayı hak ediyor olsa bile ben sadece kültürel ve toplumsal gelişmelerden insanların kişiliklerinin de etkilendiğinin bir delili olarak yararlanmakla yetineceğim. Başka bir çok örnekten açık bir şekilde görülebileceği gibi yüzyıllar boyunca toplumsal gelişmelerle birlikte insan davranış biçimleri ve tutumları da değişmektedir. Toplumsal değişiklikler aile yapılarını, eğitimi, sivil ve resmi kurumların örgütlenmesini, politik yaşamı ve üretim ilişkilerini değiştirdikçe, insanlar da değişmektedir. Sözgelimi, ortaçağda efendisine koşulsuz itaat eden ve bunu kendi ahlakının ve geleneğinin doğal bir parçası sayan insan, şimdi işverenin her hangi bir uygulamasına karşı tutum alabilmekte ve bunu ahlaki bir mesele olarak değerlendirmemektedir.

Keza bir yüzyıl öncesinin itaatkar çocuğu, bugünün eleştirel hatta bir çok ailedeki baskın çocuğuna dönüşmüştür.

Tez II: Toplumsal ve kültürel değişiklikler kişilik gelişim sürecinde olan çocuklar üzerinde farklı, kişiliği nisbeten kararlı bir hal almış erişkinler üzerinde farklı biçimlerde etki eder.

Çünkü çocukların kişiliği gelişim sürecindedir ve kişiliğin gelişimi başta aile içi ilişkiler olmak üzere çevresel etkileşimlerle belirlenir. Toplumsal ve kültürel değişiklikler, söz gelimi ailenin çocuklara davranışları, çocukların ailedeki yerleri, çocuklardan beklentiler toplumsal ve kültürel değişikliklere göre değişmektedir. Söz gelimi feodal toplumda erkek çocuğunun iyi ahlak sahibi, geleneksel değerlere, ailesine bağlı ve babasının işini devralacak, dolayısıyla babanın yardımcısı olması beklenir ve bu yönde yetiştirilmeye çalışılırken, çağdaş toplumlarda iyi eğitim alan ve iyi bir meslek edinmesi gereken, dolayısıyla uzun ve zorlu eğitim yılları boyunca korunup esirgenecek ve ders çalışması için uygun ortamda tutulacak biri olarak davranılmaktadır.

Bilindiği gibi kişilik, 6-7 yaşında nisbeten kararlı bir hale gelmiş olur. Bundan sonraki olaylar da elbette kişilik gelişimi üzerinde etkide bulunabilirler ama kişiliğin ana iskeleti özellikle ergenlikten sonra pek fazla değişmez.

Tez III: Bir kuşağın değerlerini ve kültürünü kendisinden sonraki nesile aktarması büyük oranda identifikasyon süreçleri ve onun nihayi yapılanması olan süperego aracılığıyla gerçekleşir.

Çocuk arzularını ilk kez cezalandırılma ve/veya ana-babasının sevgisini yitirme korkusu ile ketler veya değiştirir. Bir başka yol da arzularını gerçekleştirmek ama bunun bedeli olarak kendini kötü hissetmektir. Bu korkuyla başlayan arzularını denetleme gereksinimi daha sonra cezalandırma olmasa bile çocuğun kendini kötü ve suçlu hissetmesine neden olarak, ana-baba tarafından konulmuş yasakların, onların yokluğunda da etkili olmasına yol açar. Çocuğun ana-babanın yokluğunda kendiliğinden arzularını denetleyebilmesi, olgunluğa doğru atılmış önemli bir adıma işaret eder. Artık ruhunda, ana-baba sevgisinin yitimine yol açabilecek durum ve davranışların ya da aksine ödül olarak ebeveynlerinin sevgisini kazanılabilecek bir fırsatın yaklaştığını haber veren değişmez bir gözcü yaratılmıştır. Bu gözcü kendi davranışlarına karşı dış dünyanın olası tepkilerini önceden haber vermek gibi egonun esansiyel görevini yüklenir. Ego'nun bir bölümü, davranışları onaylayan ya da onaylamayan bir içsel ana-babaya dönüşmüş ve süperego yapılanmaya başlamıştır.

Çocuğun ana-babasının yasaklarını benimsemesinde önemli bir etken de çocuğun ana/babasına benzeme isteğidir. Çocuk eğer ana-babasıyla yeterli ve uygun bir ilişki içindeyse onlarla ve aynı zamanda onların idealleri

ve ölçüleriyle de identifikasyon yapacaktır. Kendini ana-babaya benzer hissetme çabası, yasakların kabul edilmesini de kolaylaştırır.

Süperegonun öncülleri olarak içe alınmış ana-baba yasakları, çocuğun ana-baba karşısındaki zayıflığından dolayı çok güçlüdürler, fakat kimse görmediği zaman veya bazı yeni koşullarda evvelce yasaklanmış şeylere izin verilir gibi görüldüğü zaman bu yasaklara kolaylıkla boyun eğilmeyebildiği ve kaçamak yapabildiğinden dolayı da zayıftırlar. Ana-baba yasak ve kurallarının gücü, ana-babanın bunlara ne ölçüde uydukları, ne ölçüde tutarlı bir şekilde sürdürdükleri ve çocuğun ana-babasıyla ne kadar yakın ve kuvvetli bağları olduğuna göre değişir.

Daha sonra odipal dönem objelerinin entrojeksiyonu, egonun gelişmesini ileri bir aşamaya ulaştırır. Odipal arzuların engellenmesi ve nihayet bunlardan vazgeçilmesi, odipal arzu nesnelere entrojeksiyonuna ve oral regresyona yol açar. Bir obje için duyulan cinsel özlemin yerini, egonun örgütlenmesine katılan aseksüel bir değişim alır. Odipus kompleksini çözümleyen identifikasyonlar, ane babaya karşı cinsel ve düşmanca dürtülerin yerini alırlar; bununla birlikte identifikasyonun yanı sıra, objeyle amaçları inhibe edilmiş bir şefkat ilişkisi de sürer. Yeni entrojekte edilen objeler, daha sonra süperego öncülleri olarak tanımladığımız, öteden beri var olan ana-baba entrojeksiyonları ile kombine olurlar.

Ancak süperego sadece odipus kompleksinin früste edici objeleriyle basit bir identifikasyondan ibaret değildir, çocuk her iki cins ebeveyni ile de belli ölçülerde identifiye olur. Bizim kültürümüzde süperego genellikle her iki cins için de daha çok babanın belirleyici olduğu bir yapılanma gösterir. Kadınlarda buna ek olarak anne gibi bir süperego, pozitif bir ego ideali olarak rol oynar. En belirgin idinetifikasyon früstasyonların kaynağı olan ana-baba ile yapılır, ataerkil bir ailede bu genellikle babadır.

Süperegonun kuruluşuyla bir çok mental fonksiyon değişir. Anksiyete kısmen suçluluk duygularına dönüşür. Çocuğu korkutan artık bir dış tehlike, sevginin yitirilmesi veya bir kastrasyon korkusu değil, bu tehlikenin kişiyi içeriden tehdit eden bir iç temsilcisidir. Süperegonun sağladığı korumanın yitimi veya süperego tarafından verilen iç ceza son derece ızdırap verici bir benlik değeri azalması ve bir mahvolma duygusu olarak hissedilir.

Süperego sadece tehditlerin ve cezaların kaynağı olarak değil, aynı zamanda bir korunma kaynağı ve güvenlik verici sevginin sağlayıcısı olarak da ana-babanın mirasıdır. Ana-babadan süperegoya bu yönde değişim kişinin bağımsızlığı için gerekli bir gelişmedir. Bütünleşmiş bir süperego varsa, benlik değerini artık dış objeler tarafından kabul ya da reddedilmek değil, daha çok doğru olanı yapıp yapmamak duygusu düzenler. Süperegonun

isteklerine boyun eğmek yalnız bir rahatlık sağlamakla kalmaz, çocuğun dış sevgi desteğinden duyduğu tipte gerçek zevk ve güvenlik duygularına da yol açar. Bu boyun eğmenin reddilmesi ise, çocuğun artık sevilmediği zaman hissettiği benzer pişmanlık ve suçluluk duygularına yol açar.

Küçük çocukların dengelerini sürdürebilmek için bir çeşit narsistik desteğe gereksinimleri vardır. Bu desteğin kabul veya reddedilmesi tekelerini şimdi süperego almıştır. Ancak dış desteğe duyulan ihtiyaç ve dış dünya tarafından kabul ve onaylanma ihtiyacı hiç bir zaman tam olarak ortadan kalkmaz. Kişilerin toplumsallaşması ve topluma uyum sağlamalarında süperegonun yapılanma süreçlerinin yanında bu gereksinimin de önemli bir rolü vardır.

Toplumsal ve kültürel etkenlerin kişilik üzerine etkileri bir yandan toplumsal onay gereksinimi bir yandan da daha önce yasak kabul edilen şeyleri değiştirmesi üzerinden işler.

Tez IV : Dış dünyadaki değişikliklerden en çok etkilenen ruhsal yapı süperegodur.

Süperego dış dünyanın bir bölümünün entrojeksiyonundan oluştuğu için bir bakıma dış dünyanın bir bölümünün iç temsilcisidir. Bu dış dünya bölümünün enkorparasyonu oldukça geç meydana gelir; bundan dolayı süperego mental aygıtın dış dünyaya en yakın parçasıdır. Dolayısıyla toplumsal ve kültürel değişikliklerden en çok etkilenen ruhsal yapı da süperegodur.

Yukarıda da değindiğim gibi bir çok kimsenin davranışını ve benlik değerini, yalnız kendilerini haklı görmeleri değil, başkalarının kendileri hakkında ne düşündükleri de etkiler. Başkalarının fikirlerinin benlik değerini etkilemesi, süperego fonksiyonlarının kolaylıkla yeni otorite figürlerine projekte ya da deplase edilebilmesinden kaynaklanır. Bu durum özellikle iç veya dış nedenlerle bireyin aktif bir dış dünya egemenliği sağlayamadığı durumlarda ortaya çıkar.

İster benlik değeri düşük olduğu için, ister süperego yapılanmasında sorunlar olduğu için, isterse başka nedenlerle benlik değerini ayakta tutmak için dış desteklere ihtiyacı olan kimseler, topluma sunulan yeni otorite ve ya ideal figürleri daha kolay benimserler. Yeni değerler ya da figürler yaygınlaştıkça da toplumsal bir baskı oluşturarak daha az etkilenen insanları da etkilemeye başlar. Özellikle bir toplumda toptan değişiklik gösteren ve medya aracılığı ile kitlelere sunulup kabul ettirilen değerler, bu yoldan kişilerin de değerleri haline gelir.

Tez V: Kendilik yapılanması tamamlanmış olanlarla kendilik patolojisi gösterenlerin süperego yapılanmasında önemli farklılıklar vardır.

Narsistik ve borderline kişilik örgütlenmesi düzeyindeki bireylerde, bütünleştirilemeyen “tamamıyla iyi” ve “tamamıyla kötü” nesne imgelerinin varlığı, süperego bütünleşmesi üzerinde ciddi olumsuz etki yapar. Pregenital çatışmalarla ilgili içselleştirilmiş kötü nesne imgelerini temsil eden süperegonun sadistik nitelikli ilkel öncülleri, tahammül edilmeyecek kadar ezicidir ve dış kötü nesnelere biçiminde tekrar yansıtılırlar.

Aşırı idealleştirilmiş nesne imgeleri ve tamamıyla iyi kendilik imgeleri, süperego bütünleşmesi gerçekleşmediğinden daha gerçekçi talep ve amaçlara dönüşmeyip, gerçeklikten uzak, güç, büyüklük ve mükemmeliyet ideallerini yaratırlar.

Ebeveynin gerçekçi talepleriyle ideal kendilik ve nesne imgeleri bir araya getirilemediği gibi bunlarla bağlantılı ebeveyn idealiyle süperegonun tehdit edici, yasaklayıcı ve sadist öncülleri de bir araya getirilemezler. Çünkü süperego öncüllerinin hem sadistik hem de aşırı idealleştirilmiş niteliği, ebeveyn imgelerinin algılanmasını çarpıtarak bütünleşmeyi önler. Bu durum da kişinin ebeveynlerinin değer ve ideallerini içselleştirmesini engeller. Kendi değerlerini oluşturamayan kişi tamamen dış nesnelere bağımlı hale gelir. Toplumsal gereksinimler ya da dış çevre daha ahlaklı bir tutum beklediğinde nisbeten daha ahlaklı, daha bencil ve çıkarıcı bir tutumu meşru gördüğünde ise daha çıkarıcı bir tutum sergilerler.

Odipus öncesinden gelen ilkel sadistik süperego öncüllerinin, ego idealiyle bütünleşip yansızlaştırılmaması, kişinin ahlaki değerlerinin uyumlu bir bütün içine yerleşmemesi, yaşamını ahlaki yargılara göre örme becerisinin azlığı, başkalarına kötü davranma, onları kullanma, manipüle etme ve sömürme, dış kontrol olmadan dürüst kalamama, ahlaki değerleri koruyamama ve normal suçluluk duyguları duymama biçiminde kendini gösterir.

Süperego bütünleşmesinin tam olmayışı, sadistik öncülün yoğun şekilde dışa yansıtılmasına, dolayısıyla da paranooid eğilimlere neden olur. Başkalarına yönelik ilgi, tasa duyma, başkalarının gereksinimlerini, beklentilerini ve duygularını anlama çabası ve suçluluk duyguları da asgari düzeydedir. Bu da diğerlerinin kolaylıkla suçlanabilmesine ve onlara ister kendilerince ister başkalarınca yapılsın, kötülük yapılmasından rahatsız duyulmamasına neden olur.

Süperegonun gelişim sürecinde ana-babanın idealizasyonu önemli bir rol oynamaktadır. İdealizasyon gereksinimi olan ve süperego gelişimi sorunlu olan borderline düzeydeki insanlar ya da borderline düzeye yakın kimseler, ideal veya otorite figürü olarak sunulan imgelerden daha çok etkilenir, kısa süreli de olsa daha kolay idealize eder ve daha çok identifiye olur ve daha çok değişimle tepki

verirler. Dolayısıyla da toplumsal ve kültürel değişikliklerden de daha çok etkilenirler.

Borderline bireyler hayatlarını anlamlandırma konusunda da sorun yaşadıklarından, yeni fikirler veya tutumlar eğer hayatlarını kısa bir süre için de olsa anlamlandırma imkanı veriyorsa, bunlara daha kuvvetle bağlanır ve güçlü savunucuları ve militanları olurlar. Özellikle de bu yeni fikirler ya da tutumlar kendilerine bir itibar ya da hayatı anlamlandırma imkanı sağlıyorsa bunu nisbeten uzun bir süre sürdürebilirler.

Tez VI: Toplumsal ve kültürel olaylardan etkilenme borderline ve nevrotik düzeylerdeki bireylerde farklı gerçekleşir.

Nevrotik düzeydeki, bütünleşmiş bir süperego yapılanması gösteren bireyler toplumsal değişikliklere daha az değişiklikle yanıt verirken, borderline düzeydeki bireyler daha çok tepki verirler.

Nevrotik düzeydeki bireyler sadece bütünleşmiş bir süperegoya sahip olmalarından değil aynı zamanda hem kendilik hem de nesne tasarımlarının bütünleşmiş olmasından dolayı daha kararlı bir yapı gösterirler.

Borderline düzeydeki bireyler ise bütünleşmemiş bir süpergoya sahip olmak yanında, kendilik ve nesne tasarımlarının bütünleşmemiş olması dolayısıyla değişikliğe daha açıktırlar. Kendilik ve nesne imgeleri dışsal olaylardan kolaylıkla etkilendiğinden, toplumsal bir etken kolaylıkla kendilik ve nesne imgelerini de değiştirebilir.

Orwell 1984 isimli eserinde bir sistemin kendi ideolojisini çocuklara benimsetmenin en iyi yolunun ebeveynlerin idealizasyonunu engellemek olduğunu çok iyi bir şekile anlatmıştı. Eğer yeni fikirleri benimsetmek istiyorsanız eskilerin etkisini azaltmanız ya da en iyisi yeni yetişen nesil aileden alacakları değerlerden mümkün olduğunca yoksun bırakmanız gerekir.

İdeallerin yokluğu, toplumu yönlendirme yeteneğini elinde bulunduran güçlere, kimlerin idealize edileceğini ve kimlerle özdeşleşmesi gerektiğini daha kolay belirleme imkanını verir.

Tez VII: Baskın toplumsal değerler yaygın bir biçimde otorite figürleri ve/veya idealize figürler tarafından değiştirilebilir.

Yeni değer ve fikirlerin kitleler üzerindeki ikna ediciliği üç önemli dinamiğe dayanıyor görünmektedir.

Birincisi, ardındaki otoritenin cezalandırabilme gücüdür. Bu cezalandırma totaliter rejimlerde olduğu gibi doğrudan fizik bütünlüğüne yönelebilen bir ceza ya da çağdaş toplumlarda olduğu gibi dışlanma, işsiz kalma

ya da başarısızlığa mahkum edilme biçiminde daha çok ruhsal bir cezalandırma da olabilir.

Bir çocuğun zayıf olduğu ana-babası karşısında cezalandırılma tehlikesi ne kadar tehdit edici ise son derece baskın ve cezalandırıcı figürler de, eğer gerçekten böyle cezalandırıcı bir iktidar aygıtına sahiplerse yetişkin insanlar üzerinde benzer bir itaat ettirici etkiye sahiptirler.

Diktatörlüklerin halkı kısa zamanda itaatkar kılması bundandır. Zalimane yöntemler kullanabilen ve yeterli güce sahip otorite figürleri, cezalandırıcılıklarıyla, insanları ana-babası karşısında çaresiz bir çocuğa dönüştürerek boyun eğdirir ve kolaylıkla kendi değerlerini topluluklara yükleyebilirler. Uyum ya da hayatta kalma ikilemiyle karşı karşıya kalan topluluklar, yaşamlarını tehlikeye atmaktansa uyumu seçeceklerdir. Bu mekanizma bugün, olağanüstü ve karşı çıkamaz askeri gücüyle tüm dünyaya kendi değerlerini ve taleplerini empoze eden ABD tarafından da kullanılmaktadır. Ancak yeni fikirlerin benimsetilmesi ve yeni bir kültürün geniş topluluklar tarafından kabulü her zaman ardındaki yapının sahip olduğu gücü kullanabilmesinden kaynaklanmaz. Güçlü yapılan aynı zamanda başarıyı da temsil ettiklerinden başarılı olmanın yolunun modelini oluşturmak suretiyle de insanlar üzerinde etkili olurlar. Sözgelimi insanlar kolaylıkla “ABD eğer teknolojik ve ekonomik bir üstünlüğe sahipse, bu doğru bir yol izlediğinden olmalıdır, dolayısıyla onun yaptığı başka şeyler de doğru olmalıdır” biçiminde düşünürler.

İkincisi toplumsal değerleri yeni bir çerçevede içinde sunabilmesindedir. Bu da insanlara aynı zamanda eski değerlere bağlı kaldıkları yanılmasını yapabilme imkanı sunar. Bugün de insan hakları, demokrasi gibi çağdaş değerler, gücü ve basını elinde bulunduran güçlerce yeni bir model içine entegre edilerek sözde demokrasi ve insan hakları savunusu altında dünyaya kendi değerlerini kabul ettirebilmektedir. Bir ülkenin işgali ya da zulüm altındaki bir ulusun kendini savunmasının bastırılması için uygulanan şiddet, terörle mücadele ve insan haklarının geliştirilmesi gibi insani değerler biçiminde sunulmaktadır.

Üçüncüsü, insanlara iyi olabilmenin kötülükten geçtiğini göstermesidir. İnsanlara özellikle saldırganlıklarını boşaltma ve üstelik bunu yaparken de ulvi, kutsal bir davaya hizmet ettiklerini hissedebilmeleri imkanı sağlanmaktadır. Tarihte faşizmin kullandığı bu mekanizma bugün de benzeri yeni örgütler tarafından kullanılmaktadır. Bu tür örgütlerde yer alan gençlerin ağır kişilik patolojisi göstermeleri dikkat çekicidir. İster satanazim ister faşizm olsun, kitlelere saldırganlıklarını ahlakileştirme imkanı ve yücelik duygusu vermektedir. Önce çıkarlarına dokunan grupları kötü ve zararlı olarak tanımlayıp, ardından da kötüye kötülük etmenin meşrulaştırılması, insanlara içlerindeki öfkeyi boşaltma imkanı vermektedir. Böylelikle

le ister milyonların üzerine bomba yağdırabilir, ister canınızın istediğini istediğiniz gibi tutuklayıp kamplara tıkabilir, isternesiniz de yargısız öldürebilirsiniz.

Tez VIII. Toplumsal ve kültürel değişiklikler çağımız bireylerinin kişilik yapılanmasını değiştirmiştir.

Kohut, “Kendiliğin Yeniden Yapılanması” isimli eserinin son sözünde, içinde yaşadığımız dünyanın değiştiğini, dünya değişirken içindeki insanın da değiştiğini ileri sürer.

Batılı insanın psikolojik yaşamını tehdit eden en büyük psikolojik tehlikenin nisbeten yakın zamanlara kadar, ebeveyn ve çocuklar arasındaki aşırı duygusal yakınlık ve ebeveynlerin kendi aralarındaki yoğun duygusal ilişkilerden kaynaklanan çözümlenmeyen içsel çatışmalar olduğunu ileri sürer.

Eskiden tehdit edici kadar yakın olarak algılanan çevre, şimdi gitgide daha çok tehdit edici biçimde uzak olarak algılanmaktadır. Eskiden çocuklar ebeveynlerinin, erotik yaşam da dahil duygusal yaşamının etkisiyle aşırı uyarılırken, şimdi yeterince uyarılmıyorlar.

Eskiden çocuğun erotizmi haz elde etmeye yönelir ve ebeveynlerinin yasaklamaları ve Odipal kümelenmelerdeki rekabetler yüzünden içsel çatışmalara ulaşırken, şimdi çok sayıda çocuk yalnızlığı hafifletmek, duygusal boşluğu doldurmak için erotik uyarımın etkisini arıyor.

Kohut’a göre bugünün çocuğunun, ebeveynlerini çalışma yaşamlarında gözleme fırsatı giderek azalmaktadır. Ebeveynlerinin yaptıkları işlerden duydukları gurura somut, anlaşılabilir imgeler yoluyla duygusal olarak katılma imkanı azalmaktadır. Çocukların ebeveynleriyle idealize kendilik nesnesi ilişkisini kurbilme ve dolayısıyla da onları içselleştirme olanakları azalmıştır.

Çocuklar aynalayan ve idealleştirilebilecek kendilik nesnelere yokluğundan kaynaklanan uyuşukluk ve depresyonu hafifletme çabasıyla sık sık hem tek başlarına hem de grup olarak cinsel, neredeyse cinsel ve cinselleştirilmiş etkinliklerde bulunmaktadır. Bunlar bazı depresif ergenlerin çılgınca cinsel etkinliklerinin ve yetişkin sapıklığının habercisidir. Bu örseleyici koşulların tipik özelliği olan karma ve dönüşümlü uyuşukluk ve aşırı uyarılma tablosu zaman zaman aktarımda, özellikle de aktarımın cinselleştirilmesi denilen durumda ortaya çıkar.

Tez IX: Toplumsal ve kültürel değişiklikler toplumun psikopatoloji düzeyini nevrotik düzeyden kendilik patolojisi düzeyine doğru sevk etmektedir.

Kendilik bozukluklarında patojen bir etken olan, ebeveynlerin uzaklığına bağlı yetersiz uyarılma, ebeveyndeki kendilik bozukluğunun bir görünümüdür. Çok sayıda örnekte, kendilik bozukluğu olan kişilerin ebeveynlerinin çocuklarıyla arasında kalın bir duvar vardır, bu yüzden de bu ebeveynlerin çocuklarını eşduyumlu aynalamadan ve idealleştirme gereksinimleri için karşılık veren bir hedeften yoksun bıraktıkları kolayca görülebilir. Başka örneklerdeyse çocuğun kendilik nesnesi ebeveyn tarafından maruz bırakıldığı yoksunluk o kadar kolayca fark edilmez. Gerçekten de davranış açısından değerlendirildiğinde bu ebeveynler çocuklarına karşı aşırı bir yakınlık görüntüsü verirler. Ancak bu görünüş aldatıcıdır, çünkü söz konusu ebeveynler çocuklarının kendi narsistik gereksinimlerine karşılık vermezler, çocukların büyümesine katılarak kendilerini narsistik olarak gerçekleştirmiş hissetmezler.

Çocukların taleplerine hayır diyemeyen ebeveynler, dürtü psikolojisi açısından, kendileri hüsrana uğramaya katlanamayan ya da çocuğun dürtü tatmininin kışkırtıcı ve çocuk karşısında sadistçe itkilerini felç edici çatışmalara düşmüş kimselerdir.

Ancak, hüsrana uğramış çocuğun öfkelerini, çocuğun kendiliğinin dönemle uyumlu olarak yetişkinin kendiliğinden ayrılıp bağımsız bir inisiyatif merkezi olmaya başlamasının bir görünümü olarak görüp bu öfkeden korktukları için çocuklarına hayır diyemeyen ebeveynler de vardır. Kendi kendiliklerindeki yetersizlikler yüzünden, dönemle uyumlu olmadığı halde çocuğu hala kendiliklerinin bir parçası olarak tutma gereksiniminde olduklarından, çocukla aralarındaki kaynaşmışlık açısından vazgeçmek istemezler.

Belirli durumlarda yetişkinin görünürdeki aşırı yakınlığının, aslında çocuğun ne gururla ortaya koyduğu teşhirciliğinin ne de coşkuyla ifade ettiği idealleştirme gereksinimlerinin dönemle uyumlu biçimde karşılık gördüğünü söyleyebiliriz. Çocuk görünürdeki yakınlığı karşın kendini yalnız ve depresif hisseder. Yalnızlık ve depresyona karşı parçalanmış dürtü türevlerine doyum arayarak, sadece dürtülerinin peşinde giden biri haline gelir.

Sonuç bütünlüklü bir kendiliği, idealleri, değerleri olmayan, günlük hevesler ve arzularla doyum bulmaya çalışan bu yüzden sürekli tüketmek ihtiyacı hisseden bireylerdir. İster yeni şeyler almak olsun, ister insan ilişkileri olsun, ister karşı cins ilişkileri ya da seks olsun her şey yalnızlık ve depresyona karşı bir savunma amacıyla tüketilir. Kendilik nesnesi gereksiniminin sürekliliği nesnelere ya da insanları sadece kendi gereksinimleri için kullanmayı zorunlu hale getirir.

Girişte söylediğim yeni insan tipi, Kohut'un gözüyle baktığımızda daha anlaşılır oluyormuş gibi görünüyor. Kendilik patolojisinin yaygınlaşması böylesi insanları da çoğaltmaktaymış gibi geliyor.

Kohut da "Odipal patolojiden kendilik patolojisine doğru değişim ya da yapısal bozukluklardan kendilik bozukluklarına doğru bir değişiklik olduğu, yapısal bozuklukların azalmakta kendilik bozukluklarının ise artmakta olduğunu söyleyebilirim" demektedir.

Tez X: Değişen dünyanın değişmiş psikopatolojik sorunları ön plana çıkardığı doğruysa, psikiyatri ve psikolojinin de buna uyumlu bir değişim göstermesi gerekmektedir.

Kohut'un da söylediği gibi kendilik patolojisinin artmakta olduğu doğru ise psikanaliz ve dinamik psikiyatrinin de ilgi odağını yapısal çatışmalardan kendilik bozukluklarına çevirmesi gerekmektedir. Ayrıca, insanın yapısal çatışmalarının açıklanması için uygun bir çerçeve oluşturan dürtü kuramı, çatışma modeli, savunma mekanizmaları, bilinçdışı, yapısal model, nesne yatırımı, özdeşleşme gibi konuların, kendilik patolojilerini açıklamak için kendilik parçalanması, çekirdek kendilik, kendiliğin bileşenleri, kendilik nesnesi ilişkileri, dönüştürerek içselleştirme gibi kavramsallaştırmalarla tamamlanması gerekmektedir.

Kohut önemli toplumsal değişikliklere insanın uyumu hakkında şunları söylüyor: İnsanın toplumsal çevresindeki her değişim onu yeni uyum hedefleriyle karşı karşıya bırakır; yeni bir uygarlığın doğuşu denilebilecek böylesine büyük değişimlerin insana yönelttiği talepler de tabii ki özellikle büyük olacaktır. Yeni çevrede hayatta kalmasını güvence altına almak için insanın belirli psikolojik işlevlerinin yalnızca fazladan çalışması değil, aynı zamanda insanın ruhsal örgütlenmesinin de hakim konuma gelmesi de gerekmektedir. İnsanın başarı ya da başarısızlığı, aslında psikolojik anlamda hayatta kalmasını ya da ölümünü belirleyecek olan, uyum göstermesini sağlayan yapıları yaratabilmesi ya da yaratamamasıdır. Ya da uygun yapıları güçlendirebilmesi ya da güçlendirememesidir.

Çağdaş toplumun kültürel atmosferinde, duygusal yalnızlığa maruz kalan çocuklar ve insanlar, gelişen kendilik patolojilerine ve aynı zamanda mevcut toplumsal sistemin gereklerine de son derece uygun düşen bir yol olarak, bencilliği, basit çıkarlar ve haz peşinde koşmayı, sürekli tüketmeyi, hiç bir değer için mücadele etmemeyi, daha doğrusu hiç bir değere eğer kendi çıkarına yaramıyorsa aldirmamayı seçmektedirler.

Ruh sağlığı profesyoneli olan bizlere gelince, insanın psikolojik örgütlenmesinde tedrici olarak meydana gelmekte olan değişimi ne kadar dikkate alıyoruz acaba?

Zamanımızın karşımıza çıkardığı klinik ve teknik sorulara sığ bir tutumla, kendisi de bir tüketim nesnesine dönüşmüş olan DSM rehberliğinde sadece gene başka bir tüketim nesnesi olan ilaç sektörünün ürünleriyle mi yaklaşacağız, yoksa temel olarak insani değerlere ve insanın olanaklarına mı yöneleceğiz?

Tez XI: Psikanalistler ve terapistler şimdiye kadar insanı anlamaya çalışmakla yetindiler, oysa esas olan insanı ve insanı etkileyen toplumsal ve kültürel etkenleri değiştirmeye çalışmaktır.

Bir önceki yüzyılda insanın ne olduğu önemli iken bu yüzyılda nelere sahip olduğu önem kazanmıştır. Son on yıllarda ise sahip olunması gereken şey mülk ve maddi olanaklardan popülariteye ve etkileyciliğe kaymıştır.

New York'ta geçirilen bir gün insanların farkedilmek için gösterdiği çılgınca çabaların nerelere vardığını görmeye yeter. İnsanların farkedilme, tanınma ve başkalarını etkileme gereksiniminin artışı kendilik nesnesi gereksiniminin olduğu boyutları göstermektedir. Çünkü tanınma ve şöhret, kendilik nesnesi ihtiyacının garanti altına alınmasıdır. Batıda artan ergen şiddetinin ardında çoğunlukla kabullenme ve onay beklentisi reddedilmiş, istediği başarıyı ve tanınmayı başaramamış, üstelik bu olanakların tükendiğine inanmış kendilik nesnesi açlığı içinde kıvranan bir ruhun, parçalanmış kendiliğinin doğal bir ürünü olarak ortaya çıkan yoğun ve şiddetli agresyon vardır.

Tanınmadığı yerlerde özellikle şehirler arası yolculuklarda ya da uluslararası bir havaalanında derin bir kaybolmuşluk duygusu hisseden bir hastam vardı. Kendisini tanıyan, kendisinden haberdar olan tek bir kişinin bile bulunmadığı bu ortamlar, müthiş bir yalnızlık ve kaybolmuşluk duygusu yaratıyordu.

Bir başka hastam da Irak çöllerinde arabayla seyahat ederken hallüsinasyonlar görmekte ve depersonalizasyon yaşantıları olmaktaydı. Ancak oteline geldiğinde ve bahşiş verdiği için kendisini tanıyan otel görevlilerinin selamını aldığı anda bu depersonalizasyon duygusu geçmekteydi.

Alt düzey bir borderline hastam ise sık sık oyun fikrine kapılıyor, anlayamadığı kendisine garip gelen ve açıklamakta güçlük çektiği sıradan günlük bir olay karşısında, kolaylıkla aslında yaşadıklarının bir oyundan başka bir şey olmadığı ve bu dünyada hiç bir gerçek şeyin bulunmadığı duygularına kapılıyor, gerçek ve oyun arasında bocalayıp duruyordu. Ne zaman ki kendisiyle konuşmakta olan kişinin (mesela terapistinin) üzerinde bir etki uyandırdığını net olarak görebiliyorsa o zaman oyun duygusu da geçiyordu.

Son yıllarda giderek artan fantezi ve oyun filmleri, aslında insanın içinde hissettiği bu yalnızlık ve kaybolmuşluk duygularını normalize ettikleri ya da yansıttıkları için rağbet görüyormuş gibi görünüyor.

Etkili olma, başkalarını etkilemek için şöhrete ihtiyaç vardır. Yetenekleri ve fırsatları olanlar bunu daha büyük ölçeklerde başarabilme şansına sahiptirler. Diğerleri kendi küçük çevrelerinde tanınmayı ve iz bırakmayı başarabilmek için çılgın çabalar harcıyor ya da tanınmış birinin gölgesinde onun tanınmışlığından istifade ederek varoluşlarını doğrulamaya çalışıyorlar. Yetenekleri kısıtlı ya da olanakları tükenmiş olan insanlar içinse ya şiddet ya seks ya uyuşturucu ya da tüketimden başka bir yol kalmamaktadır. Bu da sahip olunan şeylerin etkileyiciliğini zorunlu kılıyor. Bu yüzden aldığımız arabanın markası işlevinden daha önemli oluyor, bu yüzden gittiğimiz konserler, dinlediğimiz plaklar, kimlerle arkadaşlık ettüğümüz ya da kimleri tanıdığımız başka bir anlam kazanıyor. Eşyaların ya da insanların işlevleri onların özgün niteliklerinden çok onlarla ilişkimizin bize ne kattığı üzerinden belirleniyor. Başkalarını etkileyebildiğini görme ise onaylanma gereksiniminin dolayısıyla da kendilik nesnesi ihtiyacının bir görüntüsüdür.

Varoluşumuzun teminatı ve gerçekliği giderek içsel yapılardan dışsal yapılara kaymakta ve bu da tanınmayı zorunlu hele getirmektedir.

SONSÖZ

Bu yazıyı bitirdikten sonra bir hastam hemen hemen değişmeyen aynı müşterilerin olduğu ve onlarla vakit geçirmekten hoşlanmadığı halde neden her akşam aynı lokantaya gittiği üzerinde konuşuyordu. Konuyla ilgili taze bir örnek oluşturduğu için sonradan ekledim. Hastam, en azından kendisine aşına gelen insanlarla bir arada olduğunda kendisini boğan yalnızlık duygusunun azaldığını söylemişti. Bu insanlarla fazla bir şey paylaşmasa ve yakın bir ilişkisi olmasa da kendisine selam veren, halini hatırlı soran ve arada bir iki laf ettiği tanıdık insanlar arasında olmak yalnızlık duygusunu kısmen azaltıyordu ve her akşam aynı lokantaya gitmeden edemiyordu.

Kendilik patolojisi geliştikçe kendilik nesnesi gereksinimi artmakta, kendilik nesnesi gereksinimi ile hareket eden insanlar ise kendi gereksinimleri dışında bir şeyi umursamamaktadır. İnsanlara kendilik nesnesi gereksinimi ise medyayı kontrol eden güçlerce temin edilmekte böylelikle de insanlar kolaylıkla yönlendirilebilmektedir.

Ancak bunlardan daha önemlisi kendilik patolojisi arttıkça insanların başkalarına karşı duyarsızlığı, insani değerlerin önemini yitirmesi, dış kontrol olmadıkça ahlaklı ve etik olamaması, sadece kendi basit ve günlük çıkarları, arzuları, hırsları ve hazzı için yaşayan insanların giderek artmasıdır.

Sonuç olarak, içinde yaşadığımız akıl dışı dünya sadece toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri ve adaletsizliklerinden dolayı değil, insanı temel insani özelliklerinden uzaklaştırdığı ve ciddi ruhsal sorunlar yarattığı için de değiştirilmelidir.

Bizler ruh sağlığı çalışanları olarak, sadece bize gelen kişileri tedavi etmeye çalışarak, toplum ruh sağlığı alanında önemli bir katkı sağlıyormuş gibi hissedebiliriz ama bana toplumun ruh sağlığını olumsuz etkileyen koşulları değiştirmek için de bir şeyler yapmak en azından bunları saptayıp toplumu bilgilendirmek gibi başka şeyler de yapmamız gerekirmiş gibi geliyor.

KAYNAKLAR

1. Bowlby J: Attachment and Loss, Vol I, Attachment. New York Basic Books, 1969.
2. Brenner C : Psikanalizin Temelleri. Çev: I Savaşır, Y Savaşır. Ankara Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları. Ankara, 1977.
3. Erikson HE: İnsanın Sekiz Çağı. Çev: B. Üstün, V. Şar. Birey ve Toplum Yayınları. Ankara, 1984.
4. Freud S : Kitle Psikolojisi. Çev: K. Şipal. Bozok Yayınları. İstanbul, 1975
5. Freud S(1930) : Uygarlığın Huzursuzluğu. Çev: H Barışcan. Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
6. Freud S: Beyond the Pleasure Principle. (1920), Çev: J Strachey. Liveright Publishing, New York 1950.
7. Fromm E: (1976)Sahip Olmak ya da Olmak. Çev: A. Arıtan. Arıtan Yayınları. İstanbul, 1991.
8. Fromm E (1964): Sevgi ve Şiddetin Kaynağı. Çev: Y Salman, Payel Yayınevi, İstanbul, 1979
9. Fromm E(1962): Çağımızın Özgürlük Sorunu. Çev: N Arat. Say Yayınları, İstanbul, 1982
- 10.Kernberg OF: Agression in personality disorders and perversions. Yale University Press, New Haven, 1992
- 11.Kernberg OF(1975): Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm. Çev: M Atakay. Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- 12.Kohut H(1977): Kendiliğin Yeniden yapılanması. Çev: O Cebeci. Metis Yayınları, İstanbul, 1996
- 13.Kohut H(1971): Kendiliğin Çözümlemesi. Çev: C Atbaşoğlu, B Büyükkal, C İşcan. Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

14. Stone MH (Ed): Essantial Papers on Borderline Disorders. New York University Press, New York, 1986.

KÜRESELLEŞEN VE YALNIZLAŞAN BİREY

*Ünal Şentürk**

GİRİŞ

Şartlarını ve sınırlarını geride bıraktığımız çeyrek asırda ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin belirlediği, bir süreci yaşamaktayız. Teknolojik ve bilimsel gelişme, hızlı değişim, yoğun iletişim ve etkileşim bu sürece için özelliklerdir. İletişim teknolojisindeki yakın zamanlarda elde edilen büyük ilerlemeyle, toplumlar ve aynı toplumun farklı kesimleri arasında yoğun iletişim gerçekleşmektedir. Artan iletişim ve etkileşimle, toplumlar arasında benzer yaşam alışkanlıkları, düşünüş ve davranış şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında herhangi bir yerdeki yenilik, teknolojinin de facto imkanlarıyla, dünyanın büyük bir bölümüne anında yayılmakta ve kendisine etki alanı yaratmaktadır. Mevcut bu oluşumlar, çok popüler olan “küreselleşme” kavramıyla nitelendirilmektedir.

Temelinde teknolojik değişim bulunan küreselleşme süreci, kendine özgü oluşturduğu iletişim sistemi, haberleşme vasıtaları, değerler sistemi, örgütlenme ve kurumsallaşma bağlamındaki yeni yapılanma ve paradigmalara, etkisine aldığı her şeyi değişim ve dönüşüme uğratmaktadır. Bu sürecin hakim teknolojisi bilgisayar; en etkin iletişim vasıtası İnternet; yükselen değerleri “bireyselleşme”, “esneklik”, “liberalizm”; hedefi ise, dünya toplumdur. Küreselleşme sürecinde uydu sistemi, telefon ve İnternet ağı ile iletişim çok kısa sürede geniş bir alanda gerçekleşmektedir. Ancak oluşturulan bu iletişim sistemi, birebir gerçekleştirilen geleneksel ve gerçek iletişimden ziyade sanal olarak yapılmaktadır. Bunun yanında son teknolojik ürünler, bireyi ve bireysel tercihleri öne çıkarmaya imkan tanıyacak boyutta gelişmektedir. İnternet, erişim imkanı olan herkesin kendi özel tercihlerine göre ilgilenilecek site imkanlarını sunmaktadır. Özel televizyon kanalları, radyo istasyonları, şifreli ve kablolu yayın sistemleri, kişisel ilgilere tasarlanmış dergi ve gazeteler, hep bireysel tercihleri ifade etmeye yönelik olanaklar sunmaktadır. Bunlar ise, belli bir noktadan sonra bağımlılık yaparak bireyin toplumda yalıtımına ve yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin teknolojik imkanları, insanlar arasında

* Arş. Grv., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, usenturk@inonu.edu.tr

iletişimi artırırken aynı zamanda paradoksal olarak toplum içinde bireyi yalnızlaştırmaktadır.

KÜRESELLEŞME VE KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİ

Teknolojinin gelişmesi temelinde kendini ifade etme imkanı bulan küreselleşme süreci, toplumsal hayatın geniş bir bölümünde, değişim ve yeniden yapılanmaları zorlamaktadır. Bunun yanında modernizmle beslenen küreselleşme, hem onu destekleyen hem de ona karşı olanları, değişime uğratacak bir hegemonik özelliğe sahiptir. Karşı konulamaz güce sahip oluşu, teknolojik yeniliklerle sürekli canlı tutulması, bu sürecin etki alanını her geçen gün genişletmektedir. Gelineen noktada teknolojinin, gelişmenin kısaca küreselleşmenin dışında hatta uzağında kalmak bile pek mümkün olmamaktadır. Nitekim bu sürecin getirisi olarak değerlendirilen eşitsizlik, yoksulluk, belirsizlik, güvensizliklerin dışı vurumu olan “küreselleşme karşıtlığı” gösterilerinin, küreselleşmenin imkan ve araçlarından yararlandıkları ironik durum, bu konudaki düşünceleri doğrular niteliktedir. Küreselleşme sürecinin bu şekilde etki alanının genişliğine paralel olarak, üzerinde yapılan tanımlamaların da oldukça fazla olması sonucunu doğurmaktadır.

Bu bağlamda, Raymond Aron’un “İnsanlığın ilk defa tek ve aynı tarihi yaşaması”(Sayın, 1996:467) olarak tanımladığı küreselleşmeyi, Harvey “Zaman ve mekan sıkışması”(1999:270) Robertson, “Tüm dünyanın tek bir mekan olarak billurlaşması”, “küresel insanlık durumunun ortaya çıkması”(King, 1998:28) olarak görür. Dolayısıyla küreselleşme, global gelişmenin içerdiği uluslar arasılaşma ve sınır aşımını hareketlerinin daha önceki yükselmelerinin de üstündeki bir yapılanmaya karşılık gelir. Çağdaş global değişimin ayırt ediciliği, her şeye rağmen dünyanın farklı parçaları arasındaki artan oranda birleşme, bütünleşme ve birbirine bağımlılığın yeni şekilleriyle ilişkilendirilmesidir. Küreselleşmenin kültürel sonuçları olarak değerlendirilen “homojenleştirme”, “kutuplaşma”ve “melezleşme” teorileri de (Holton, 2000:160) farklı boyutlarda da olsa birleşme, bütünleşme ve bağımlılık olgularının referansı olmaktadır.

Yaşadığımız dünyanın olgusal bir gerçekliğine karşılık gelen küreselleşme, şimdiye kadar bilimsel bilgi ve teknoloji eksenli ekonomik, sosyal ve siyasi alanda gerçekleştirilen ilerlemelerin bütünü, bir birikimdir. Bir başka ifadeyle, insanlığın şimdiye kadar tecrübe ettiklerinin sonucudur. Sanayi sonrası dönüşümler, etkisini yer kürenin büyük bir kısmında yansımalarını bulan küreselleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ekonomik, teknolojik ve politik alanlarda yaşanan oluşumlar, küreselleşmeyi oluşturuvcu öğelerdir.

Hem teknolojik gelişme ve beraberinde getirdiği iletişim devrimi, hem de sermayenin doğal büyüme ve yoğunlaşma eğilimi, şirketlerin ülke dışına açılma hızını artırmaktadır. Bu dönüşümler neticesinde dünyadaki tüm şirketler “çok uluslu” olmuşlardır. Günümüzde sermaye büyük bir esneklik ve mobilite kazanmış durumdadır. Sermayenin uluslararasılaşmasından sonra devletin politikaları, piyasa ve ekonomiye büyük özerklik verecek dinamizmi yansıtacak şekilde değişmiştir. (Keyder, 1996:23, 24) Ekonomide yaşanan yeni yapılanmalarla modern dünyanın bazı konseptlerinin global düzeyde yaygınlaşacağı, kaçınılmaz gerçektir. Farklı dünya görüşleri ve yaşam tarzları birbirine yakınlaştıkça fikir, kimlik ve kurumlar arasında benzerlikler ve farklılıklar eş zamanlı olarak oluşmaktadır. Ancak küresel kültürün dünyadaki farklı kültürleri ve yapıları organize eden bir referans sistemi olduğu kabul edilirse, bu kültür ve yapının bazı evrensel kategoriler ve standartları temsil etmesi yanında, toplumlar arasında bir “ortak bilinç” yaratması (Büyükelülü, 2000:123) olası bir durumdur. Bu bağlamda, sermayenin hareketlenmesi ve şirketlerin ulus-ötesi konuma gelmesi, standart bir yapılanmayla birlikte, ekonomik anlamda yakınlaşmayla noktalanmaktadır.

Sonuç olarak, ekonomik alanda uluslar arası ticaret ve üretimdeki aşırı sirkülasyon, tarihin en büyük oranına ulaşmış bir durumdadır. Brezilya’dan Endonezya’ya günlük 1, 5 trilyon dolarlık yabancı finans akımı gerçekleşmektedir. Günlük gerçekleştirilen bu finans akımı dünyanın daha önce hiç görmediği bir miktardır. Business Week’e göre eğer bu trend devam edecek olursa, bugünün kabaca 7 trilyon dolar olan dünya ürün ve hizmet ihracatı hacmi, 2005’e kadar 11 trilyon dolara ulaşacaktır. 20 yıl önce gayri safi milli hasılanın (GDP) % 9’u dünya ticaretinin bir parçası iken, 2005’de bu oran % 24’ün üzerinde olabilecek. Bu yeni dünya ekonomisi bilgisayar ve iletişim teknolojisiyle desteklenen ekonomideki yeni yapılanmalarla ve bunların oluşumunda “aktör özne” olan uluslar-arası şirket yöneticileri, yatırımcı ve iş adamları tarafından şekillendirilmektedir. (Wishard, 1999:60) Dünya ticaretinin bu boyutlara ulaşması ve benzer yapılar projelerinin yaygınlık kazanması ise ekonomik anlamda küreselleşmeyi yaratmaktadır. Asya’da ve Arjantin’deki yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin, dünyanın büyük bölümündeki finans sektöründe yankı bulması, ekonomik anlamdaki küreselleşmenin altını çizmektedir.

Kitle iletişim araçlarının enformatik ve teknolojik gelişimi, uluslar arası ekonomik, sosyal ve kültürel örgütlenmelerin yaygınlaşması, değişme sürecinde ortak değerlerin paylaşımına yol açmaktadır. (Tatlıdil, 2000:121) Yeni iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımları, insanların kafalarına yerleşen, farklı coğrafi uzamsallık ile dile getirilen ulus anlamını küçültmektedir. Bu açıdan bakıldığında, internetin hiper alanı, ulus devletlerin, ulusal kültürlerin anlamlandırıldığı coğrafi sınırları, ortadan kaldır-

maktadır. (Stratton, 2002:8) İletişim teknolojisindeki yakın zamanlardaki olağanüstü ilerlemelerle, birçok alanda yeni oluşumlara ivme katan değişimin itici gücü, bilgiyi ön plana çıkartıp, klasik zaman ve mekan kavramlarını anlamsızlaştırmıştır. Bilgi üretim hız ve hacminin her geçen gün geometrik olarak artması, bilginin tek merkez ve tek güç tekelinden çıkmasına, dolayısıyla dünyanın büyük bir bölümüne yayılmasına imkan tanımıştır. Holton'un (2000:140) belirttiği gibi bilgi teknolojisi yalnız zaman ve mekan anlamını değiştirmemiştir, bunun yanında içerisinde sosyal değişmeye radikal engellerin olmadığı global saklı gerçekliğin, yaratımını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, ışık hızıyla sınırları eriten iletişim teknolojisi, haber ve bilgiyi coğrafyanın engellerinden kurtarmıştır. Artık insanlar, uydu alıcılarıyla, bilgisayar ve internet ağıyla, telefon, fax gibi sıralanabilecek iletişim imkanlarını, etkin bir biçimde kullandıkça dünya pasaportunu elde etmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra bilim ve teknolojideki gelişmelerle birlikte "açıklık" / "şeffaflık" siyaset ve anlayışlarının Sovyet Rusya'da taban bulması, Fukuyama'nın "tarihin sonu" nitelendirmesine neden olacak oluşumu doğurmuştur. 20. yüzyılın son onlu yıllarında liberal düşünce ve yaklaşımların Doğu Blok'unda etkili olması, mevcut blokun dağılmasına, dolayısıyla da tek kutuplu bir dünyanın şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Farklı bir yaklaşımla, ekonomideki küreselleşme, politik küreselleşmeye neden olmaktadır. Daha önce mevcut olan ulusal hakimiyet, gittikçe azalmaktadır. Avrupalı milletler ekonomik organizasyonlara yeni bir düzen vermek için haklarından feragat etmektedirler. IMF, Rusya'dan Endonezya'ya ekonomik politikalarını dikte ettirmektedir. Birleşmiş Milletler ve NATO, Yugoslavya ve Irak gibi kendi başına hareket eden milletlerin uluslar arası sorunlarında devreye girebilmektedirler. Birleşmiş Milletlerin eski genel sekreteri Boutros Boutros-Ghali'nin "Daha önceki yüzyıllardaki, mutlak ve başkalarını dikkate almayan eski doktrinlerin artık ayakta kalmasının mümkün olmadığı inkar edilemez" sözü (Wishard, 1999:61) politik anlamdaki küreselleşmeye açıklık getirmektedir. Dolayısıyla ana hatlarıyla verilen ekonomi, teknoloji ve siyasal alanda gerçekleşen oluşumlar, küreselleşmenin alt yapısını hazırlamışlardır.

KÜRESELLEŞMENİN TOPLUMSAL VE BİREYSEL YANSIMALARI

Küreselleşme, varlığını sanayileşme, modernleşme ve kapitalist düşünce sistemine borçlu olduğu veya bu olgular toplamının bir türevi olduğundan dolayı, küreselleşmenin toplumsal etkilerinden söz ederken, onları dikkate alınarak yapılan bir tespit daha anlamlı ve fonksiyonel olacaktır.

Sanayi sonrası modernleşme eğilimleri, insanın tecrübe ettiği toplumsal pratiklerdeki ölçülemeyen ve kontrol edilemeyen, ancak insanlar için

büyük “anlam” ifade eden her alandaki değerler sisteminde bir deformasyon yaratmıştır. Ortaya çıkarılan bu deformasyon, insanların hayatını anlamlandırdığı zihinsel dünyasında, bir boşluk oluşturmuştur. Boşluğun oluşması, insanların yaşadıklarının birçoğuna anlam vermede zorlanmalarına, yalnız kalmalarına, yabancılaşmalarına ve bireysel/toplumsal kaos yaşamalarına neden olmuştur/olmaktadır. Böyle bir durum, toplumsal bir varlık olan bireyde telafisi güç psikolojik tahribatlar yaratmaktadır. Cinsel sapmalardaki, uyuşturucu ve alkol bağımlılığındaki, intihar olaylarındaki hızlı artış gibi anomik davranış örüntüleri, bunların türevsel izdüşümleridir.

Topluma büyük vaatler veren sanayileşme, bir takım nedenlerle bunları başaramamıştır. Başarılı olamamasının gerisinde, hareket içindeki ekonomik iç çelişkilerin yanında, sistemin kendisinden doğan şu iki psikolojik özellik vardır. Bunlar (1) yaşamın tek amacının mutluluk ya da maksimum hazza yönelik olarak görülmesi. Bir başka deyişle, tüm isteklerin veya bütün öznel ihtiyaçların tatminine ulaştırılması; yani radikal hedonizm (2) sistemin kendi varlığını koruyup, devamlılığını temin etmek için, desteklemek zorunda kaldığı bencillik, yalnızca kendi çıkarını düşünmek ve sahip olma ihtirası gibi karakter özelliklerinin, uyumu ve barışı sağlayacağı inancı. (Fromm, 1995:24) Bu iki psikolojik özellik sanayileşmenin özellikle toplumsal alanda belirli noktalarda tıkanmasına neden olmuştur.

Her şeyden önce sanayileşmenin en önemli toplumsal sorunu, yüz yüze birincil ilişkileri bozup derinliği azaltması, ikincil ilişkileri artırırken mekansal aidiyetlerin önemini yitirmesi şeklinde noktalanmasıdır. Aidiyet duygusunun ortadan kalkması, bireye bir güvensizlik ve boşluk hissi vermektedir. (Yılmaz, 1998:102) Bunun yanında sanayileşmeyle burjuvazi arasında yakın bir ilişki vardır. Burjuvazinin bireysel düşünme, serbest hareket etmeye dayalı olması, bireyi ön plana çıkarırken toplumu ikinci plana düşürmüştür. Liberal düşünce sisteminde, rekabetin esas olması, bireyselleşmeyi pekiştirmiştir. Bireyselleşme, kişisel niteliklerin, özgürlüklerin ve sorumlulukların hem nedeni hem de sonucu olmasının yanında aynı zamanda, dayanışmanın bozulması, kişiliklerin ayrışması, başkalarına karşı sorumlulukların zayıflaması ve ben merkezilik (Morin E, Nair S, 2000:158) anlamlarını içerir. Bu bağlamda küreselleşme, sınırları iyi çizilmiş bir sistem olarak düşünülen klasik sosyolojideki bir “toplum” düşüncesinden uzaklaşmayı ve bunun yerini “toplumsal yaşamın zaman ve mekan boyunca nasıl düzenlendiği” üzere yoğunlaşan bir bakış açısının alınışı, anlamını içerir. (Elteren, 1999:287) Ancak, toplum yalnızlığı ortadan kaldırarak insana bir yerlere aitlik duygusu kazandırır. Toplumdan, dayanışmadan uzaklaşıldıkça, benzerlikler yerine farklar vurgulandıkça, insanın bireysel özelliklerini daha iyi geliştirmesi sağlanmaktadır. Fakat bunun yanında insanlar arasındaki ilişki, çıkmaza girmektedir. Birey olarak

farklılaştıkça, aynı değerleri, aynı düşünce ve duyguları paylaşanları bulmak güçleşmektedir. (Toffler, 1981:416, 417)

Gerek sanayi sonrası dönüşümler, gerekse küreselleşme sürecinde birey öne çıkartılarak insanın kendini, ilgisini, düşüncesini ifade etmesini olanaklı kılabilecek güç, imkan ve vasıtalar ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda, kitle iletişim araçlarında ve elektronik eşyalardaki son yenilikler önemlidir. Gazete ve dergiler kişinin yaş, cinsiyet, eğitim, tercih değişkenleri doğrultusunda özel ilgilere göre çeşitlenerek biçim almaktadır. Aynı şekilde özel radyo istasyonlarının ve televizyon kanallarının çoğalması yanında, şifreli kanalların artması bireyselleşmeye ivme kazandırmıştır. PC(personal computer), internet, cep telefonu, wolkman gibi sıralanabilecek elektronik eşyalar, tabiatı gereği bireyselleşmeyi oluşturunca vasıtalarıdır. Bahsedilenler elbette iletişimi artıran unsurlardır, ancak; birey ve bireysel tercihler belirleyici olduğu için, toplumun geri kalanlarından bir uzaklaşma, kopma durumu söz konusu olmaktadır.

Bu bağlamda, düşünün ki, her insanın sınırsız bireysel tasarım gücüne sahip olduğu bir iletişim sistemiyle, bazı insanlar sürekli haber izlemek istiyorsa, bu konuda tamamen özgür olabilecek. Haberlerden hoşlanmıyorsa ve sabahları futbol, geceleri komedi dizileri izlemek istiyorsa bunu yapabilecek. Yalnızca ülkesiyle ilgileniyor ve uluslar arası sorunlardan hoşlanmıyorsa bu da mümkün olabilecek. Kendilerini belli bir bakış açısıyla sınırlamak, yalnızca muhafazakârlar, ılımlılar, liberaller, vejetaryenler, lezbiyenler veya nazilerle ilgilenmek istiyorlarsa tuşa bir tıklamayla, bu da mümkün olabilecek. İnsanlar kendilerini tecrit etmek ve yalnızca kendileri gibi düşünen insanlarla konuşmak istiyorlarsa, bu da mümkün. (Sunstein, 2002:178) Ancak toplumsal hayatının ilişkiler ağının salt spor, eğlence, haber, yerel ilgi değişkenlerine indirgenmesi ve bununla birlikte iletişimin tek bir konuya bağımlı olarak gelişmesi, “küresel yalnızlık” kavramıyla açıklanabilir.

Gelişmelerin bu boyutlara gelmesiyle, genelde başkalarının belirlediği tercihlere tabi olarak, fazla sorumluluk almadan yaşanan korumalı dünyadan giderek uzaklaşmaktayız. Yeni oluşum içerisinde insan kendi bilgi ve becerisiyle var olabileceğini, her an zor seçimlerle karşılaşabileceğini gözlemlemektedir. İnsan, yeni dönemde kaderini eline almaya en fazla yaklaştığı noktada, taşımaya alışmadığı kadar ağır bir sorumlulukla karşı karşıya gelmektedir. Böylece, ailesinin, komşusunun, köylüsünün yakınlığını hissederek, devletin koruyucu kanatları altında yaşamaya alışmış olan insan, bir anda küresel arenanın ortasında yalnız ve korumasız kalmanın şokunu yaşamaktadır. (Ulagay, 2001:46) Bugün iyimser olmak gerekirse, insanlar ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmayı, onu seçme ve onu değerlendirmeyi bilen bir toplum yaratmaktadır. Ancak bu toplum kesimi bile şu

iki hastalıktan rahatsız: ilki, kişinin aldığı bilgi fazlalığı arasında seçim yapma becerisizliğidir. Bu durum “hafıza doluluk komplikasyonu” olarak da tanımlanmaktadır. Şimdiye kadar elimize geçen her türlü bilgiyi kitap ve ansiklopediler süzme işleminden geçiriyordu. Web’in gelişiyle, en az faydalısından, en faydalısına kadar her türlü bilgi birarada verilmektedir. Değerli olan bilgiyi seçmekte ve hatırlamaya değmeyeni süzmekte, henüz bir kuralımız yok. İkincisi, yalnızlık sorunu. Çünkü, internette dünya ile bağlantı ancak sanaldır. Daha önce mümkün olmayan oranda toplumsal bağlantılar mümkün olsa da yüz yüze karşılaşma, el sıkışma, beden kokularını alma şansı giderek azalmaktadır. (Eco, 2000:50)

Yeni iletişim teknolojileriyle her türlü bilginin bir arada verilmesi, her türlü kültürel unsurların dünya toplumlarının ilgisine sunulması, Bauman’ın “kültürel kriz” dediği bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. Normatif tutarlılığın bulunmayışı, tercih edilen formları, anlamları ve davranış kalıplarını seçme işini düzenlemesi gereken hükümlerin okunaksızlığı veya muğlaklığı; neyin önemli ve peşine düşülmeye değer olduğu konusunda bir uzlaşmanın olmadığı, bireye toplumdaki gelen sinyallerin tutarlı bir bütünlük oluşturmayışı kısaca normatif muğlaklık, kuralsızlık, belirsizlik, çift değerlilik, toplumun refahını tehdit eden “kültürel krizi”(2000:159) doğurmaktadır. Her türlü kontrol, kısıtlama ve sınıra karşı duyarsız iletişim araçlarıyla erişim imkanı olan herkesin istediği anda sanal aleme dahil olması bu kültürel krizi derinleştirmektedir. Toplumsallaşma ve toplumsal bütünleşme süreçlerinde dominant etki unsuru olan kültürün ve değerler bütünüünün çözülmesi, yalnızlığı tırmandırmaktadır.

Uzak mesafelere iletişim hızının, alıcıya ve göndericiye önemsiz geldiği bir süreye indirildiği bir noktaya kadar yükselince siber alan üretimi başlamaktadır. (Stratton, 2002:81) Son derece önemli olan ile tamamen önemsiz olanın birlikte verildiği siber alandaki siteler arasında, hangilerinin ilgi çekici, hangilerinin can sıkıcı olduğunu belirleyebilecek nitel ayrım, erişim imkanı olanlar açısından önemli bir noktadır. Yeni oluşan bu aura içerisinde hayat, evrendeki ilgi çekici her şeye seyirci kalıp, bu tür eğilimi olan diğer insanlarla iletişim kurarak can sıkıntısını gidermekten ibarettir. Böyle bir hayat, günümüzde “postmodern benlik” olarak tanımlanan, tanımlayıcı hiçbir içeriği olmayan ancak bütün olasılıklara ve devamlı yeni roller almaya açık bir benliği yaratır. (Dreyfus, 2002:107, 108) Ortaya çıkan bu benlik, internetin çekici yönleriyle her geçen an farklı içerik ve boyutta yeni bir yön almaktadır.

İnternetin insanlar arasında ırk, din, sınıf, fikir gibi toplumsal farkları ve cinsiyet, yaş, eğitim gibi bireysel farkları eritmesi, dolayısıyla erişim imkanı olan hemen herkese açık olması onu, birçok alternatiflerinden cazip kılmaktadır. Bunun yanında internet, gizli ya da örtük hiyerarşinin

sıfırlandığı yeni bir “sanal kamusal alandır”. Farkların silinmesi, hiyerarşinin olmaması yanında; sanal bir ortam içermesiyle birlikte, karşındakinin iletişimdeki ilgisinin dışında; herhangi kimliksel, dinsel, eğitimsel vb. bilgilerin öneminin olmaması, bu yeni sanal kamusal alanı, gittikçe artan oranda genişletmektedir. İmkanların bu kadar artırıldığı sanal iletişim mekanlarında, ağdaşlar(netizen) karşılıklı olarak akıllarından geçirdiklerini, daha önce söyleyemediklerini, ifade etmekte güçlük çektiklerini, içlerinde saklı tuttukları çocuksu ve çılgın duygularını dışarıya aktarma fırsatı bulmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin referans teknolojisi olan İnternet; bilgi, ilgi, iletişim ve etkileşim tabanlı “sanal/hayali cemaatler” oluşturmaktadır.

Ancak, bu cemaat örüntülerinin açılımının her an genişlemesine rağmen, yeni olan bu ortamda sanal, gerçeğin yerine ikame edilmektedir. Geleneksel iletişim sisteminin yerini chat(sohbet) ve e-postanın; klasik ticaretin yerini e-ticaretin alması, toplumsal hayatın birçok pratiklerini “dijitalleştirmiştir”. İlişkilerin “dijitalleşmesi” ise, toplumun ve bu anlamda bireyin duygusal yönden ne kadar tatmin edileceği, küreselleşmenin farklı bir problematiğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme, modernizmin belli bir noktaya getirdiği toplumsal ve bireysel yönden oluşan psikolojik sorunlara bir netlik kazandırmıştır.

Ayrıca, psikolojik ve sosyal yönden gözlem yapıldığında, araştırmalar bilgisayar ağlarının yoğun kullanımı sonucunda toplumdan bireyin yalıtılması, duygularda yüzeyselleşme ve sığlık, yalnızlık ve depresyon gibi sonuçlara işaret etmektedir. Toplumsal katılımıda yetersizlik, akraba ve arkadaş bağlarının zayıflaması gibi olumsuz etkilere de dikkat çekilmektedir. (Yolaç, 2001:21) Benzer endişeden hareketle Putman’ın yaptığı kapsamlı bir araştırmada, Amerika’da son 25 yıl içinde kulüp toplantılarına katılmada % 58, aile ile birlikte akşam yemeği yeme sıklığında % 33, eve misafir ve arkadaş davet etmede % 45 oranında bir azalmanın olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ülkemizde de toplumsal katılımındaki yetersizlik ve akraba ilişkilerindeki azalmanın göstergesi medyatik bir şekilde bayramda çocuklarının gelmesini bekleyen yaşlı ebeveynlerin durumunun sergilendiği bir reklamda net bir şekilde verilmektedir. (Sümer, 2001:29)

Bunlardan farklı bir boyut olarak enformasyon, kendi gelişimini sağlamak için yaslandığı teknolojinin halkın erişimine açık olması, çok hassas bir konu olan “korsan” tepkilere de imkan tanımaktadır. (Underwood, 2002:127) İnternetle gündeme gelen bu olgu, adına “hacker” denilen şifre kırıcı, siber teröristlerin bir takım kurumlara saldırıdır. CNN, FBI, KAYNAKLAR ından elde edilen bilgilere göre, internetteki web siteleri, ortalama 12 ile 15 kez “hacker”ların saldırısına uğramaktadırlar. 563 kuruluş üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, web sitesi sahiplerinin % 73’ü,

networklerine “hacker”ların girdiğini belirtmektedir. “hacker”ların geneli gençtir ve bu gençlerin, en çok vurgulanan özellikleri, “asosyal kişilik” yapısıdır. Ancak bu asosyal kişilik yapısı iddialarına rağmen, kendi aralarında sıkı denebilecek bir dayanışmaya sahiptirler. Birinin elde ettiği gizli bilgiler, aralarındaki ilişki sistemiyle anında, diğerleriyle paylaşılmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda, bir Rus hacker grubunun yaptıkları eylem, bunların büyük bir bölümünün davranışını çözmek ve anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır. Bir bankanın şifrelerini kırarak giren bu grubun amacı soygun yapmak değil, meraklarını tatmin etmektir. Ancak bankanın şifrelerini elde eden grubun sarhoş ve depresif bir üyesi, 100 dolar ve iki şişe votka karşılığında, profesyonel bir eylemin sonucunda elde ettikleri şifreleri değiştirerek, 10 milyon dolarlık soyguna neden olmuştur. (Bozkurt, 2000:34, 35) Merak için yapılan, yalnızlığın depresif sonucu olarak tanımlanabilecek bu psikolojik durum, küreselleşmenin yeni bir getirisidir.

Tarihsel bir kategori olarak tarım toplumu, sanayi toplumu aşamasından sonra dünya giderek bilgi toplumu olma eğilimindedir. Varlığını ve sonucunu en çok sanayi toplumu ve bilgi toplumu aşamasına borçlu olan küreselleşme süreci, daha önceki ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikler birikimini ya evrilmeye zorlamakta ya da tamamen soğurmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal dönüşümlerin hızlandığı günümüzde, yeniden yapılanma projeleri hız kazanmış bulunmaktadır. Yaşanılan dönüşümler sonucunda, ortaya çıkan yeni oluşuma anlam veren anlayış ve paradigmlar farklılaşmaktadır. Her yeni anlayış ve paradigma doğal olarak kendi parametrelerini oluşturmaktadır. Böylece yeni yapılanma doğrultusunda daha önce geçerli olan kurallar ve yasalar anlamını yitirerek işlevsizleşmekte; üretim, tüketim, dağıtım anlayışlarını belirleyen esaslar farklılaşmaktadır. Dolayısıyla sanayileşme sonrası dönüşümlerin yoğun yaşandığı günümüzde, sanayileşme aşamasındaki makine ve emek yoğun üretim anlayışı, ulusal kalkınma modeli ve devletin ekonomide ağırlığı ilkesi eski önemini yitirmektedir. (Şentürk, 2001:3) Teknoloji ve bilimsel bilgi alanında kaydedilen gelişmelerle, bilgi her şeyin önüne geçmiştir. Bugün bilgi, ekonomiden siyasete birçok alanı biçimlendirmektedir.

Bunlara bağlı olarak bugün bütün ekonomik etkinlikler enformasyon ekonomisinin tahakkümüne girme ve nitel olarak bu ekonomi tarafından dönüştürülme eğilimine girmiştir. Küresel hiyerarşide orta düzey konumlar için rekabet, endüstrileşme üzerinden değil, üretimin enformatikleşmesi üzerinden yapılmaktadır. (Hardt M, Negri A, 2001:300) Teknoloji ile bilgi arasında sağlanan sinerji ile işlerin, dolayısıyla üretimin büyük bir bölümü komputere edilmiştir. Bu durum ise üretim, dağıtım, denetim, planlama faaliyetlerini yürütecek çalışanlar açısından çok vasıflı olmayı zorlamaktadır. Teknolojik yeniliklere uyum sağlayabilen, uzmanlaşmış, eğitim seviyesi yüksek çalışan profili mevcut şartlarda aranılır olmaktadır. Dolayısıyla

sayılan niteliklere sahip olabilecek çalışan, kendisinin dışındakilere avaraj farkı yaratarak iş bulma şansını elde etmektedir.

Üstün insan gücünün teknolojinin vazgeçilmez unsuru ve işletmelerin küresel rekabette tutunabilmelerinin ana nedeni olması (Kurtulmuş, 2001:20) gerçeğinden hareketle, bu niteliklere sahip olamayanların işini kaybetme, iş bulamama olasılıkları giderek artmaktadır.

Konumuz açısından işin bizi ilgilendiren yönü, küreselleşmeyle her gün işten çıkarılma ihtimali artan çalışanlar açısından daha önce bu riskler karşısında çalışanları koruyacak, onların haklarını savunacak sendikaların da eski gücünü kaybetmiş olmasıdır. Sendikaların işlevsizleşmesiyle, insanlar kaderleriyle baş başa kalarak ekonomik anlamda yalnızlığı yaşayarak yaşam mücadelesi vermektedir.

SONUÇ YERİNE

Günümüze kadar her toplumsal aşamada değişim ve dönüşüm, yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Dolayısıyla tarihsel ve evrensel gerçekliğin tek sabit yüzü değişim ve dönüşümdür. Ancak yaşamakta olduğumuz yüzyılı bu anlamda diğerlerinden ayıran özellik, ortaya çıkan değişim ve dönüşümün bölge ve ülkelerle sınırlı kalmayıp tüm yer küreye yayılması ve bu yayılma işleminin çok kısa bir zamanda gerçekleşiyor olmasıdır. Nitekim küreselleşme sürecine en çok anlam veren özellik, bu noktada toplanmaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli bir konu ise, insanlığın bilincine vardığı şeylerin tamamı, bir oluşum içindedir. Bu bağlamda, insanlığın şimdiye kadar tecrübe ettiklerinin birikimi olan küreselleşmenin de, tüm yapı unsurları bir oluşum içindedir. Bu nedenle, küreselleşme üzerinde yapılacak analizler güçleşmektedir. Marx'ın "katı olan her şey buharlaşır" sözü, günümüz toplum panoramasını, tam anlamıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla insanlık, günümüzde "çok bilinmeyenli ve değişkenli" bir dünyada yaşam mücadelesi vermektedir. Bu durum ise küreselleşmenin toplumsal problematiğini oluşturmaktadır. Yaşamakta olduğumuz sürecin sayılan özelliklerinden hareketle;

(1) Küreselleşme, ister karşı çıkalım ister destek olalım, günümüzün bir gerçeğidir. Bunun yanında küreselleşme itici güçleriyle, etkisi altına alma fırsatı bulduğu her şeyi değişim ve dönüşüme uğratmaktadır.

(2) Etki alanını her geçen gün artıran küreselleşme, farklı toplumlar arasında aynı düzeyde işlememektedir. Küreselleşmenin en önemli belirleyicisi olan teknolojinin alt yapısını oluşturan kişi başına düşen telefon, bilgisayar, İnternet oranları toplumlar arasındaki mesafe farkını ortaya çıkarmaktadır. A. B. D'de 1999 yılı itibariyle her 1000 kişiye 664 adet

telefon düşerken, İsviçre’de 699, Norveç’te 709, İsveç’te 665 ve Türkiye’de ise 278’dir. A. B. D’de 1999 yılı itibariyle her 1000 kişiye 510 bilgisayar düşerken bu oran İsvire’de 461, Norveç’te 446, İsveç’te 451, Kanada’da 360 ve Türkiye’de ise 33, 9 dur. A. B. D’de 2000 yılı itibariyle her 10000 kişiye düşen İnternet sayısı 2420 iken, bu oran İsviçre’de 582, Norveç’te 1121, İsveç’te 704, Kanada’da 590, Polonya’da 67. 1, Türkiye’de ise 16, 6 dir. (World Development Indicators Database, july, 2000) Bu oranlar yerküreyi etkisi altına alan küreselleşmenin, toplumlar arasında, eşit koşullarda ortaya çıkmadığı ve işlemediği gerçeğini doğrulamaktadır. Bu nedenle, küreselleşmenin toplumsal etkilerinden söz ederken; tüm toplumları dikkate alınarak yapılması muhtemel bir değerlendirme, anlamını ve bilimsel değerini yitirmektedir. “Küreselleşen ve yalnızlaşan birey” başlığında verilen değerlendirme, bu endişeyi taşımaktadır.

(3) Toplumsal davranışı belirleyecek değişkenler, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, küreselleşmenin etki alanına giren toplumlarda, standart etki ve tepki sonuçlarının beklenmesi sosyolojik anlamda mümkün değildir.

(4) Ancak, sanayi sonrası dönüşümlerin etkin bir şekilde yaşandığı “merkez” ülkeler, ellerindeki teknolojinin son imkanlarıyla “çevre” ülkeleri etkilemeyi başarmaktadır. Nitekim teknolojideki ilerlemelere hiçbir toplum kapalı kalamamaktadır. Teknolojinin imkanlarıyla tanışan toplumlarda onun dönüştürme gücünden farklı oranlarda etkilenmektedirler. Bu bağlamda “merkez” ülkelerdeki düşünüş, davranış ve yaşam anlayışlarının kitle iletişim araçlarıyla “çevre”ye her an artan bir şekilde empoze edilmesi gözlemlenen bir olgudur. İletişim teknolojisindeki büyük ilerlemeyle toplumlar arasındaki yoğun etkileşimle benzer davranış örüntüleri ortaya çıkmaktadır.

(5) Küreselleşme, sanayi sonrası gelişmelerin bir birikimi olması nedeniyle, sanayileşmenin ortaya çıkardığı toplumsal etkilenmeleri daha rafine hale getirmektedir. Sanayileşmeyle ortaya çıkan, bireysellik, bencillik, ben merkezilik, toplumsal zemin kaybı temelli yabancılaşma, toplumdan yalıtım, yalnızlık ve intihar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, suç oranları, gide rek artmaktadır.

(6) Türkiye örneğinde, özellikle metropollerde ve zamanla metropol çevrelerindeki yerleşim birimlerinde gözlemlenen, sokak çocuklarının, tineri ve balicilerin, intihar olaylarının, sapma davranış örneklerinin, uyuşturucu ve alkol bağımlılarının oranları, sanayileşme-modernleşme arka planlı bahsedilen anlamdaki küreselleşme oranlarını vermenin yanında, cemaat dokumuzdaki seyrekleşmeyi de gözler önüne sermektedir.

(7) Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yakın zamanlarda yaşanan değişim ve dönüşümlerle dünya hızla “refah toplumu”ndan “risk toplumu”na kaymaktadır. “Risk toplumu” bağlamında insanlar her anlamda yalnız kalmanın şokunu yaşamaktadır.

(8) Küreselleşmenin teknoloji imkanlarıyla toplumlar, daha çok iletişime girerken; iletişimin daha çok sanal ortamda gerçekleşiyor olması, bilgisayar, İnternet bağımlılığının artması, iletişim imkanlarının insanların bireysel tercihlerini ortaya çıkaracak şekilde değişmesi ve çoğalması, yükselen değerlerin “bireyselleşme” ve “radikal hedonizm” olmasından dolayı, toplumlar, paradoksal olarak yalnızlığı yaşamaktadır. Toplumsal bir varlık olan insan teki, her zaman diğer insanların varlığına ihtiyaç hissetmiştir ve hissedecektir. Bu gerçekten hareketle, toplum ve birey arasında yalnızlığı önleyecek sürdürülebilir dengeye her zamankinden çok ihtiyaç vardır

KAYNAKLAR

BAUMAN, Zygmunt (2000), *Siyaset Arayışı*, (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yay. İstanbul

BOZKURT, Veysel (2000) *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yay. İstanbul

BÜYÜKULUSLU, A. Rıza (2000), “Küreselleşmenin sosyal ve kültürel hayata etkileri”, *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Der: Veysel Bozkurt, Alfa Yay. İstanbul

DREYFUS, Hubert A. (2002), “Bilgi otobanında nihilizm:Günümüz çağında anonimlik karşısında bağımlılık”, (Çev: Ece Gamze Atıcı), *Cogito* sayı:30, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

ECO, Umberto (2000), “Hafızanın sonu”, *New Perspectives Quarterly Türkiye*, Cilt:2, Sayı:4, İstanbul

ELTEREN, Mel Van (1999), “Amerikan popüler kültürünün etkisinin global yaklaşım içinde değerlendirilmesi”, (Çev:Emre Arslan), *Popüler Kültür Ve İktidar*, Der: Nazife Güngör, Vadi Yay. Ankara

FROMM, Erich (1995), “Sahip olmak ya da olmak”, (Çev:Aydın Arıtan), *Bütün Eserleri 2*, Arıtan Yay. Ankara

HARDT, Michail, NEGRI, Antonio (2001), *İmparatorluk*, 2. baskı, (Çev:Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay. İstanbul

HARVEY, David (1999), *Postmodernliğin Durumu*, 2. baskı, (Çev:Sungur Savran), Metis Yay. İstanbul

HOLTON, Robert (2000), “Globalization’s cultural consequences”, *Annals of the American Academy of Political & Socience*, July 2000, Vol. 570

KEYDER, Çağlar (1996), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 2. baskı, Metis Yay. İstanbul

KING, Anthony (1998), "Giriş:Kültür mekanları, Bilgi mekanları", (Çev:Ümit Hüsrev Yolsal), Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Bilim ve Sanat, Ankara

KURTULMUŞ, Numan (2001), Sanayi Sonrası Dönüşüm, 2. baskı, İz Yay. İstanbul

MORİN, Edgar, NAİR, Sami (2000), Bir Siyaset Uygarlığı, (Çev: Sinan Kom), Om Yay. İstanbul

SAYIN, Önal (1996) "Küreselleşmenin sermaye ve işgücü üzerindeki etkileri", Toplum ve Göç, Başbakanlık D. İ. E. Yayını, Ankara

STRATTON, Jon (2002), "Siberalan ve kültürün küreselleşmesi", (Çev:Mehmet Doğan), Cogito, Sayı:30, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

SUNSTAIN, Cass R. (2002), "Günlük gazetemiz-internet demokrasi için gereken bir nimet mi?", (Çev: Cem Soydemir), Cogito, Sayı: 30, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

SÜMER, Nebi (2001), "İnternet kullanımının toplumsal katılım ve ilişkiler üzerindeki etkileri ve internet bağımlılığı", Bilişim Toplumuna Girerken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu, 23-24 Mart 2001, Türkiye Bilişim Derneği Yayını:14, Ankara

ŞENTÜRK, Ünal (2001), " Küreselleşmenin ortaya çıkardığı çalışan profili: Ne olursa yaparım abi'nin sonu", Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, 17-19 Ekim 2001, Elazığ

TATLIDİL, Ercan (2000) "Globalleşme sürecinde insan KAYNAKLARının değişimi: Türkiye örneği", Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Sivas

TOFFLER, Alvin (1981) 3. Dalga, (Çev: Ali Seden), Altın Kitaplar, İstanbul

ULAGAY, Osman (2001), Küreselleşme Korkusu ve 2001 Krizi, 2. baskı, Timaş Yay. İstanbul

WISHARH, Van Dusen (1999), " Globalization: Humanity's Great Experiment", Futurist, Oct 99, Vol:33, issue 8, 1 c

YILMAZ, Aytakin (1998), "Modernliğin ötesi: Yeni eğilimler", Yeni Türkiye, Ocak Şubat 1998, Yıl:4, Sayı:19, Ankara

YOLAÇ, Pelin (2001), "Bilişim çağında birey ve gruplar temelinde psikolojik etkileri", Bilişim Toplumuna Girerken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu, 23-24 Mart 2001, Türkiye Bilişim Derneği Yayını:14, Ankara

DİĞER KONULAR

KÜRESELLEŞME VE DİN FAKTÖRÜ

*Ruhi Abat**

Bilindiği gibi, son yılların önemli tartışma konularından birisi de küreselleşmedir. Küreselleşmeye ilişkin bir çok çalışma mevcuttur. Ancak küreselleşmenin dini boyutu yeteri kadar tartışılmamıştır. Onun için, bir deneme mahiyetinde olan bu yazımızda, küreselleşme kavramını, dini boyutu ile birlikte ele almaya çalışacağız. Çalışmamız temel olarak iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde küreselleşme kavramının tanımını, epistemolojik arkaplanını ve küreselleşmeye karşı takınılan tavırları kısaca konu edineceğiz. İkinci bölümde ise dinin tanımını verdikten sonra küreselleşmenin dini boyutu bağlamında dinin istismarı, dinlerarası diyalog ve küreselleşme-din ilişkisinin bireysel ve toplumsal hayatımız açısından önemini ele alacağız.

1. Küreselleşmenin Tanımı

İlk olarak 1960'larda ortaya çıkmış olan küreselleşme kavramı, 1980'lerde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990'lara gelindiğinde¹ ise küreselleşme sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarda ele alınan anahtar bir kavram haline gelmiştir. Buna bağlı olarak günümüze kadar da küreselleşme ile ilgili geniş bir edebiyat doğmuştur. Oluşmuş olan bu edebiyatta küreselleşmenin farklı tanımlarına rastlamak mümkündür. Yapılan bu tanımlardan bir kaçını zikretmek konunun anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Farklı boyutları ve anlam alanları olan küreselleşme kavramı, kimilerine göre sihirli bir sözcük, kimilerine göre de "parolaya dönüşmüş moda bir deyim, " ² fantezi veya felakettir. ³ Küreselleşmeyi pazarın egemenliği ve uluslararası sermayenin sınırsız hareketi⁴; globalin yerelleşmesi ve yerelin globalleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir durum ve kültürel bir karışım alanı⁵ şeklinde tanımlayanlar da vardır.

* Arş. Grv., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bozkurt, Veysel, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, 18.

² Bozkurt, Veysel, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, 17.

³ Öke, M. Kemal, Küresel Toplum, Ank. 2001, 1.

⁴ Şaylan, Gencay, Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, 208.

⁵ Arslanoğlu, Rana, Kent Kimlik ve Küreselleşme, 21,126.

Keza küreselleşme, dünyanın bir tarafında cereyan eden olguların, diğer köşelerindeki insanları etkileyen bir süreç, bir idrak ve yaşadığımız dünyanın teklük haline gelmeye başladığı bir algılama biçimi⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Bundan dolayı küreselleşme, hem dünyanın küçülerek yoğunlaşmasına, hem de bir bütün olarak dünya bilincindeki yoğunlaşmaya gönderme yapan bir terimdir.⁷ Bu çerçevede küreselleşmeyi modernliğin bir sonucu veya türevi olarak görenler⁸ olduğu gibi bunun yanlış olduğunu söyleyenler⁹ de vardır.

Netice itibariyle sanayileşmiş ülkelerin öncülüğünde sunulan küreselleşme kavramı, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımına işaret etmektedir. Bu çerçevede her türlü insani oluşum, ekonomik ilişkinin güdümünde değerlendirilmektedir. Ekonomik ilişkileri yönlendiren toplumsal, ulusal, kamusal dinamikleri zorlayan, denetim altına almak isteyen uluslar arası şirketler ve ilişkileri düzenleyici konumunda olan birkaç örgüt, küreselleşmenin kurumsal yönünü oluşturmaktadır. Böylece bireyler hatta ülke yönetimleri, hukuk sistemleri de artık kendileri olmaktan çıkmakta, özerkliklerini büyük ölçüde yitirmektedirler.¹⁰

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarından bahsedilebileceği gibi felsefi, teolojik ve ahlaki boyutlarından da bahsedilebilir. Ancak biz bu çalışmamızda işin ekonomik, siyasal, kültürel boyutlarını dinî alanı ilgilendirdiği ölçüde konu edineceğiz. Küreselleşmenin daha iyi anlaşılabilmesi için onun epistemolojik arkaplanına işaret etmenin de faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. Küreselleşmenin Epistemolojik Arkaplanı

Galileo ve Newton'un temellerini attığı mekanik evren tasavvurlu bilgi yapısı 20. Yüzyılın başlarından itibaren düşüşe geçti. Newton, evreni, basınç, gerilim, kuvvet ve dalgalarla işleyen bir makinaya indirgemmişti. Daha sonra Kuantum teorisi ve Einstein'ın rölativizm kuramı, Newton paradokmasını alt üst eden en önemli iki gelişme oldu. Bu gelişme, sadece Newton mekaniğini değil; bu tasavvur üzerine bina edilen bir dünya görüşünü de yerinden sarsarak, o güne kadar gelen tüm kavramsallaştırma faaliyetlerinin de yeniden gözden geçirilmesine yol açtı.¹¹

⁶ Öke, M. Kemal, Küresel Toplum, 2.

⁷ Topçuğlu, Abdullah, Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm, 83.

⁸ Bozkurt, Veysel, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, 23.

⁹ Robertson, Roland, Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ank. 1999, 21.

¹⁰ Çotuksöken, Betül, Felsefe: Özne-Söylem, İst. 2002, 254.

¹¹ Habermas, Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti, çev. Medeni Beyaztaş, İst. 2002. 17. Ayrıca Bkz. Saran Nephani, Antropoloji, İst. 1989, 158 vd.

Bu gelişmelerden, sosyal bilimler de nasibine düşeni aldı. Dünyanın mekanik bir şekilde anlaşılacağı, insan ve toplum yapılarının genel geçer yasaları olmadığı fikri gittikçe yerleşmeğe başlamış ve bu durum pozitif-ilerlemeci görüşlerin eleştiriye tabi tutulması ile sonuçlanmıştır. 1920'ler doğa bilimleri ile paralel olarak toplum-bilimlerinde de böyle bir sorgulama dönemine girildiğinin işaretlerini veriyordu. L. Wittgenstein, T. Kuhn, K. Popper, P. Feyerabend gibi, filozof ve düşünce adamlarının çalışmalarıyla bilim felsefesinde yaşanan tartışmalar, bilimin kesinlik iddialarına ve metodolojisine ağır darbeler indirdi. Yaşanan bu süreçte, kalkınmacı, pozitivizm mantık üzerine bina edilen sosyal-bilimler, mevcut teorilerinin artık daha fazla savunulamayacağını görerak yeni arayışlar içine girdiler.¹²

Şimdilerde ise, Belçikalı bilim adamı Ilya Prigogine “zaman oku” kuramı ile relativite ve kuantum teorilerini de eskitecek sonuçlara ulaşıyordu. Prigogine, aynı zamanda kategorize edici sektör pozitivizme karşı da, diyaloga, etkileşime açık bir sosyal- bilim öneriyordu.¹³

Buna göre, merkezi devletlerin, tüm bu gelişmelerin ışığında sistemlerinin devamı ve istikrarı için yeniden bir kavramsallaştırma sürecine girmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Post-modernizm, sivil toplum ve küreselleşme bu kavramsallaştırma faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkmış söylemlerdir.¹⁴ Görüldüğü gibi küreselleşme, epistemolojik arkaplanı itibarıyla diyalog ve etkileşime dayalı bir kuramı eksen almaktadır. Ancak medeniyetler ve kültürler arasındaki med-cezirleri dikkate aldığımızda, güçlü olan medeniyet ve kültürün zayıf olana hükmetme potansiyelini gözönünde bulundurduğumuzda, sonuç itibarıyla yine tek biçimcilik kaçınılmaz olmaktadır. Bu yönüyle de küreselleşme, modernizmin sonucu ve türevi olarak düşünülebilir. Fukuyama'nın “Tarihin Sonu”¹⁵ ve Huntington'un “Medeniyetler Çatışması”¹⁶ gibi ileri sürülen tezler de bizim bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Çünkü bu tezlerden Fukuyama'nın tezi, Batı Medeniyetini, insanlığın ulaşabileceği son nokta olarak görmekte; Huntington ise dünyadaki kültür ve medeniyetlerin Batı Medeniyetinin yayılmasının önünde engeller oluşturduğu düşüncesiyle bir medeniyetler çatışmasını ön-görmektedir. Onun için bu tez, bünyesinde, Batı kültür ve medeniyetinin, dünyada model ve hakim kültür olduğu düşüncesini barındırmaktadır.

Ancak bu düşünce teoride kolay gözükse bile, pratikte mümkün olmayabilir. Çünkü toplumların sahip olduğu inanç, kültür ve bunlara bağlı

¹² Habermas, a. g. e. 18.

¹³ Habermas, a. g. e. 18.

¹⁴ Habermas, a. g. e. 18.

¹⁵ Fukuyama, Francis, Tarihin Sonu mu, Çev. Yusuf Kaplan, Kayseri trs. 13-52.

¹⁶ Huntington, Samuel, Medeniyetler Çatışması, Ank. 1997, 15.

olarak inşa ettikleri dünya görüşleri farklı farklıdır. Bu unsurlar, o toplumların kimliğini oluşturan unsurlardır. Bunların yok edilmesi veya tamamen değiştirilmesi, insanın varoluş mücadelesi ve kimliğini koruma refleksi açısından, imkansız talep etmek gibi gözükmemektedir. Onun için de küreselleşmeye karşı farklı tavırlar sergilenmiştir. Şimdi kısaca bunlara temas edeceğiz.

3. Küreselleşmeye Farklı Yaklaşımlar

Küreselleşmeye karşı gösterilen tavırları temel olarak üç başlık halinde ele alabiliriz. Bunlar, radikal küreselleşmeciler, dönüştürücüler ve kuşkucular olarak ifade edilmektedir.

3. 1. Radikal Küreselleşmeciler

Radikal küreselleşmecilere göre, ulus devlet, küreselleşme sürecine bağlı olarak önemini yitirmiştir. Bundan böyle küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır. Onun içindir ki, ülkelerin çoğunda vatandaşların politika ile daha az ilgilenmeleri veya politikacıların vatandaşlar üzerinde daha fazla hayal kırıklığı yaratır duruma gelmeleri, küreselleşme sürecinin bir neticesidir. Yine radikal küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini alacağını ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin oluşmağa başladığını düşünmektedirler.¹⁷

Yine aşırı küreselleşmecilere göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir göstergesi olarak yorumlanmakta, küresel bazda kültürel karışım, küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının doğuşu, köklü bir şekilde yeni dünya düzeninin delilleri ve ulus devletlerin ölümü olarak yorumlanmaktadır. Onlara göre, devletlerin otonomisi ve egemenliği daha çok örselenmektedir.¹⁸ Bunun yanında, radikal küreselleşmeciler, ülkeler arasındaki işbirliğinin kolaylaştığını; artan küresel işbirliği sayesinde değişik ülke halklarının, müşterek çıkarlarının daha çok farkına vardıklarını söylemektedirler. Bu durumu da yeni küresel bir uygarlığın doğuşuna kanıt olarak göstermektedirler.¹⁹

3. 2. Kuşkucular

Yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını ifade eden kuşkucular, küreselleşmeye şüphe ile bakmaktadırlar. 19. Yüzyıl da para ve mal hareketinin olduğunu ifade eden kuşkucular, dünya ekonomisindeki sınırların kaldırılmasına ilişkin oluşumların 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını söylemektedirler. Küreselleşmeyi zamanın bir ideolojisi olarak değerlendiren kuşkucular, onun yeni bir süreç

¹⁷ Bozkurt, a. g. e. 19.

¹⁸ Bozkurt, a. g. e. 20.

¹⁹ Bozkurt, a. g. e. 21.

olduğunu kabul etmeye yanaşmamaktadırlar. Yine kuşkuculara göre küreselleşme, kapitalizmin savaşı olmayan yeni işleyiş mantığıdır ya da jeo-ekonomik emperyalizmdir.²⁰

3. 3. Dönüşümcüler

Dönüşümcüler, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedirler. İletişim devrimi sayesinde çok hızlı haberleşme imkanına sahip olduğumuz andan itibaren eski yapılar yıkılmağa, eski alışkanlıklar unutulmağa, kültürler de diğer kültürlerle anında temas edebilmeye ve karşılıklı etkileşime girmeğe başlamıştır. Dönüşümcüler, radikal küreselleşmecilerin, “egemen ulus devletin sonunun geldiği” iddialarını, ve küreselleşme karşıtı kuşkucuların, “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmektedirler. Onlar, Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi olarak değerlendirdikleri küreselleşme sürecinin, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıldığını söylemektedirler. Bu üç yaklaşımdan kuşkuculardan ayrı olarak radikaller ile dönüşümcülerin küreselleşmeye olumlu tavır alma noktasında birbirlerine yakın olduklarını söylemek mümkün gözükmektedir.²¹

Küreselleşmeye ilişkin kanaatlerin fotoğrafını böylece özetledikten sonra küreselleşmenin din ile ilgili boyutlarını irdeleyeceğiz. Öncelikle dinin tanımını vermek istiyoruz.

4. Dinin Tanımı

İnsan denen bu eşsiz varlık, dünyaya ayak bastığı ilk günden itibaren, hem varoluşunu hem de hayatını ilgilendiren alanları anlamlandırma gayreti içerisinde olmuştur. Bu gayrete paralel olarak da, hem kendi varoluşunun hem de hayatının anlamı üzerinde düşünmüştür. Onun düşünce eylemi, bazen insanlık tarihinde savaşlarla sonuçlanırken bazen de barış ile sonuçlanmıştır. İnsanın anlam arayışı çerçevesinde ona en fazla yardımcı olan kurum ise din kurumu olmuştur.

Orijinal formunu koruyan bütün ilahi dinler açısından baktığımızda dinin tarihi, insanın tarihi kadar gerilere gider. Onun için din olgusu, insan hayatının anlamlandırılması sürecinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Din, doğru anlaşılıp, doğru yaşandığı ve istismar edilmediği taktirde, bütün insanlığa barış ve huzur getirebilecek potansiyele sahiptir. Zira her dinin gönderiliş amacı insan için *aklı, nesli, malı, canı ve dini* korumaktır. Bunları korumayan, bunlara ağırlık vermeyen bir inanç sistemi ya din değildir, ya da orijinal formunu kaybetmiştir. Buradan hareketle dinin temel amacının

²⁰ Bozkurt, a. g. e. 21.

²¹ Bozkurt, a. g. e. 23.

insan benliğini ve kişiliğini geliştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Onun için de M. İkbâl'in haklı olarak dediği gibi, içerisinde benliğin ve kişiliğin gerçekleşmediği her düşünce, adı din dahi olsa afyondur.²²

Din kavramı etimolojik olarak: Adet, huy, karşılık vermek, itaat etmek, boyun eğmek, ceza, kaza, siyaset, hal, kahr ve millet²³ anlamlarına gelmektedir

İstilahi anlamda ise Peygamberin kulluk ettiği hususlara, akıl sahiplerini davet eden İlahi ilke ve prensipler bütünüdür.²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, dinin istilahi anlamını şöyle verir: "Zevi'l ukul-ü hüsn-ü ihtiyarıyla bizzat hayırlara sevk eden bir vaz-ı ilahidir."²⁵ Yani akıl sahiplerini kendi özgür iradeleri ile bizzat iyiliklere sevk eden Allah'ın gönderdiği prensipler bütünüdür.

Aslında dinin istilahî bir tanımını yapmak demek, onun **inanç, ibadet ve ahlak** boyutuna gereken önemi vermek demektir. Bu anlamda din, ferdi ve içtimai yanı bulunan, teori ve pratik açıdan sistemleşmiş, insanları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan kurumun adıdır. Din, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Din, birtakım değer, prensip ve ilkeleri duyma, inanma ve onlara göre birtakım akli ve pratik faaliyetlerde bulunma meselesidir.²⁶ Dolayısıyla dini anlama çabası ciddi entelektüellik isteyen bir çabadır. Entelektüellik ile dini ve kültürel değerlere vakıf olup onları mahalli ve evrensel boyutları ile yorumlayarak bir şeyler ilave etme kapasitesini kasd ediyoruz. Çünkü bir dine inanç, ibadet ve ahlak boyutunda hak ettiği yeri vermenin şartı azim, sebat ve samimiyyetin yanında ciddi bir bilgi birikimine de sahip olmayı gerektirir.

Din, insanın ruhlar aleminden başlayan yolculuğunun, ebediyete kadar olan aşamalarını aydınlatır. Bir diğer ifade ile din, insanın metafizik alana ilişkin problemlerine yardımcı olan yani, ölümü ve ölüm sonrası hayatı anlamlandırıp insana ümit, güven, sevgi ve mutluluk veren olgunun adıdır.

Kısaca söylemek gerekir ise din, hayatı anlamlandıran, ölmeyen ve öldürülemeyen ölüm olgusu hakkında, insanı aydınlatıp ve ölüm sonrası hayat için de bilgi ve ümit vererek; akli, malı, canı, nesli ve dini korumak hedefiyle de insanca yaşanan bir dünya inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ma-

²² Schimmel, Annamari, Çağın Mevlasası Muhammed İkbâl, çev. Senail Özkan, İst. 2001, 175.

²³ Cürcani, Ta'rifat, Mısır-1938,94; İbn. Manzur, Lisânü'l Arap, Beyrut trs. 13/168-170; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, İst. 1979, 1/81-82; İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, İst. trs. 208.

²⁴ Cürcani, a. g. e. 94.

²⁵ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 1/83.

²⁶ Aydın Mehmet, Din Felsefesi, İzmir-1990, 5-6.

kul bir dini anlayış, birey açısından **akıl ve his** dengesinin kurulmasına, böylelikle de insanın iç huzura kavuşmasına yardımcı olmalıdır.

Küreselleşme ve din kavramlarını bu şekilde açıkladıktan sonra şimdi küreselleşme –din ilişkisine geçebiliriz. Zira küreselleşmenin yukarıda bahsettiğimiz tek biçimci doğası, aynı zamanda kendisini din alanında da hissettirmektedir. Bu sebeple, küreselleşmenin din veya dinler üzerindeki etkilerinden bahsetmemiz gerekecektir.

5. Küreselleşmenin-Din İlişkisi

Modern kapitalizm için hiçbir zaman devlet yapılarının niteliği önem arz etmez. Onun teokratik veya demokratik olması önemli değildir. Kendisine has yasalara sahip olan bu sistem için, tek genel geçer unsur, mevcut devlet yapısının işleyişi, kanunları ve müesseseleri vasıtasıyla ülke içi pazar veya piyasasında, kapitalizmin rahat dolaşımına, sınırsız kar birikimine engel çıkarıp çıkarmadığıdır.²⁷ Aslında aynı hususun dinler için de geçerli söyleyebiliriz. Dinin makul olması, akla ve bilimsel değerlere açık olmasının önemi yoktur. Önemli olan dinin kapitalizme ve emperyalizme engel teşkil edip etmediğidir. Şayet engel teşkil etmiyorsa problem yoktur ama problem teşkil ediyorsa bu durumda birtakım önleyici tedbirlere başvurulur.

Örneğin, her zaman demokrasi dersi vermeye hazır olan Batılılar, petrol ve parayı görünce, el kesenlere yardım etmekten çekinmezler ve terör yoluyla kendi pazar monoteizmlerini sürdürmek için onlara yardım etmeye hazırdırlar. Küreselcilere göre, iyi ve kötü müslümanlar vardır: İyi Müslüman, onların siyasetlerine hizmet edenler ve IMF'nin emirlerini kabul edenlerdir. Kötü müslümanlar ise bu emirlere karşı gelenlerdir.²⁸ Tek amaçları sermaye olan böyle bir yapılanma, bu amaca ulaşabilmek için her yolu meşru görme eğilimde olacaktır. Sermayeye aşırı güdülenmenin söz konusu olduğu bu yapılanmanın, din açısından birtakım olumsuz sonuçlara neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu olumsuz sonuçlardan biri de din istismarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. 1. Dinin İstismarı

Küresel anlamda emperyal emeller taşıyanlar dini, sosyal ve kültürel değerleri istismar edebilirler. Bu istismarın temel argümanlarından birisi de dinler arasındaki farklılıklardır. Bu farklılıklar, sermayenin dolaşımına engel teşkil ettiği taktirde çatışmaya dönüştürülür. Bunun en güzel aracı din olduğu için bu alanda din, ortak bir öteki inşa etmede araç olarak kullanılır.

²⁷ Habermas, a. g. e. 12.

²⁸ Garaudy, Yaşayan İslam, İst. 1995, 128.

Mesela 11 Eylül'deki o insanlık ayıbı terör olayından sonra takınılan tutumun “bir Haçlı Seferi” olarak nitelenmesi, din istismarının açık bir örneğidir. Her ne kadar sonradan düzeltilmeye çalışıldıysa da “Dünyada Yahudi ve Hıristiyanlar öldürülüyor” sözüyle yine olayın din zeminine kaydırılması, bizim kanaatimizi destekleyici mahiyettedir.

Küreselleşme söylemi ile birlikte özellikle ABD'de ana dinlerden kopuş ve yeni yavru dinlere yönelim başlamıştır. Bilim ve teknolojinin insan hayatını anlamlandırmadaki kifayetsizliği ve inanç alanında oluşan boşluğu doldurmak gerekçesiyle, yeni dini oluşumlar ve tarikatlara meşruiyet zemi ni hazırlanmıştır.

Değişim ve Kargaşa dönemlerinin yaşandığı sırada insanlar iki aşırı uca yönelir: tutuculuk ya da tinsel deneyim. Onun için bugün milyonlarca Amerikalı, yoga, meditasyon ya da doğu dinlerinden gelen diğer öğretilerle ilgileniyor. *Meditasyona yönelenler de dinsel yelpazenin muhafazakar kanadını oluşturan tutucular da, aynı şeyin peşinde: günlük yaşantı ile yaşam ötesi arasında bir bağlantı kurmayı istemektedirler. Tutucular, değerlerin çok daha yalın olduğu eski zamanlara özlem duyuyor. Yeni çağ yandaşları ise dış otoriteyi redderek kişinin, doğu dinleri, meditasyon ve potansiyel insan hareketleri aracılığıyla kendisine yönelmesini savunuyor. Bir yeni çağ yandaşının dediği gibi “geleneksel din, kişinin öz benliğinden iyice uzaklaşmıştır. İnsanlar, canlı, coşkulu bir tinsel yaşantı kurmak, yürekleri ile ilişkiye geçmek istiyor.” Bu sözler tutucu bir Hıristiyan tarafından da söylenmiş olabilirdi.*²⁹ Çünkü her ikisi de aynı boşluğu yüreğinde hissetmektedir. Bu boşluğu keşfeden küreselleşmenin kanaat önderleri uydur-inan yöntemi ile yeni dini oluşumların ortaya çıkmasında da etkili olmuş gözükmektedir. Dolayısıyla burada da insanların inanma duygularını istismar etmektedirler.

Yaşama değişik bir bakış açısı, kutsal bir yaşam biçimini vermeyi hedefleyen yeniçağ hareketi papazları “Florida'da ticari başarıya metafizik ve tinsel yaklaşımlarla ulaşılabileceğini ifade eden kurs ve seminerler düzenliyorlardı.”³⁰

Aslında birbirlerinden pek fazla hoşlanmasalar da yeniçağ hareketçileri ve tutucular bazı noktalarda ortak düşüncelere sahiptirler. Mesela tutucu hıristiyanlar tıpkı incilde anlatıldığı gibi, zehirleyici gazlar ve benzerleriyle dolu bir bin yıllık dönemeci tasarlıyorlar. Yeniçağ hareketi öncüleri ise ileri teknoloji ağırlıklı; kimi gruplar, nihai çöküşten önce birkaç seçkinin uzay gemilerince kurtarılacağına inanıyorlar.³¹

²⁹ Naisbitt, John & Aburdene, Patricia Megatrends 2000 Büyük Yönelimler, çev. Erdal Güven, İst. trs. 251.

³⁰ Naisbitt, John & Aburdene, Patricia, Megatrends 2000, 255.

³¹ Naisbitt, John & Aburdene, Patricia, Megatrends 2000, 257.

Bu iki grubun teolojik duruşları bir yana hıristiyanlık ürünü olan video ve müzik kasetleri, hediyelik eşyalar ve kitaplar başta olmak üzere büyük bir din pazarı oluşturmuşlardır. Yeniçağ hareketi Amerikanın iş kurumlarının en sağlamlarına bile sızmıştır. Stanford Üniversitesinde, Michael Ray'in hocalığında yürütülen "ticarete yaratıcılık adlı kurs, meditasyon, dinsel şarkılar, rüya yorumları, Yoga ve falcılık" gibi konuları da içeriyordu.³² Dolayısıyla küresel anlamda bir din pazarı kurulmak istenmekte ve bu da büyük oranda da taraftar bulabilmektedir. Çünkü insanların doğal ihtiyaçlarından olan din ihtiyacını istismar etmekte ve sömürmektedirler. Onun için bütün dünyadaki din istismarı hareketlerini özellikle siyasi ve ekonomik istismarları bu küresel yapılanmalar çerçevesinde değerlendirmek daha sağlıklı bir değerlendirme olur. Hatta ülkemizde de özellikle son yirmi yılda rahatsız edici boyutlara ulaşan din istismarı söz konusudur. Dinin iktisadi ve siyasi anlamdaki bu istismarını da küresel bağlantılar çerçevesinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyim. Çünkü hiçbir dini tahsili olmayan dini kanaat önderlerinin, etrafında toplanan insanlar ve içinde yaşadıkları lüks ile Batı'daki bu yapılanmalar arasında bir paralellik gözükmektedir.

Bu çerçevede öncelikle genel anlamda dinin nasıl algılanmağa başladığına ve bu algılama biçimlerinin durumlarına kısa bir projektör tutmamız gerekmektedir. Öncelikle Amerikan yapımı dinlere dikkatleri çekmek istiyorum. Zira bugün dinin birleştirici ve kimlik veren özelliğinin buharlaşmasında bu dinlerin önemi büyüktür. Küreselleşmeye paralel olarak gelişen, özellikle iktisadi yönü ağır basan bu dinler, kelimenin tam anlamıyla mevcut İlahi kaynaklı dinleri buharlaştırmadan, dünyada tek bir kimlik inşa edilemeyeceğinin farkındalar. Bu bağlamda İlahi dinlerin özüne ilişkin tartışmaların, son yılların gündemini oluşturması da tesadüfün eseri olmasa gerek. Onun için küreselleşmeciler paranın da gücünü kullanarak, dünyada ahlaki ve insani olmayan yöntemlerle, yeni peygamberler üretmeğe, yeni dinler ihdas etmeğe başladılar. Bu gelişmelere, küreselleşmecilerin din istismarı denilebileceği gibi, yeni Amerikan yapımı küresel dinler de demek mümkündür.

Bunlara ilave olarak, küresel kraliyetçiler, özellikle Kitab-ı Mukaddes'teki bir takım mitolojik argümanları da kullanmak suretiyle dini istismar etmektedirler. Bunların başında kıyamet senaryocuları, Armagedon ve İlluminati grubu gelmektedir. Mesela Daniel'in "on kral doğacak"³³ sözü ile küresel kraliyetin öncüsü olarak kabul edilen on kişi arasında irtibat kurulmaktadır.³⁴

³² Naisbitt, John & Aburdene, Megatrends 2000,266.

³³ Daniel,7/23-24

³⁴ Marrs, Texe, İlluminati, İst. 2002, 20.

Ülkemizin jeostratejik, jeokültürel ve jeoekonomik konumu nedeniyle, birtakım dini argümanlar ileri sürülmek suretiyle küresel ölçekte bir din istismarı yapılmaktadır. Kitab-ı Mukaddes’de geçen bazı yer isimlerinin ülkemiz sınırları içerisinde bulunmasını kullanarak, din istismarı yapılmaktadır. Mesela Tarsus, Antakya, Antalya, Efes, Yalvaç Kapatokya, Trabzon, Fırat-Dicle havzası ve Konya³⁵ gibi yer isimleri bunlardandır. Diğer taraftan, yine ülkemiz topraklarını da kapsayan, Yahudilerin “Arz-ı Mev’ud”³⁶ doktrinlerine bağlı olarak geliştirdikleri yayılmacı anlayış ta bu kapsamda din istismarı olarak değerlendirilmelidir. Bütün bu verilerden sonra özellikle son beş yıl içerisinde artan misyonerlik faaliyetlerinin, Hıristiyanların sayısını çoğaltma amacıyla yapılan, masumane ve samimi bir tebliğ hareketi olduğundan kuşkulamak gerekir. Ülkemizde, Hıristiyan nüfusunun bulunmadığı yerlerde bile, apartman altları kilise sayılarının giderek artması da bu kuşkuyu doğrulayıcı mahiyettedir.

Bu bağlamda küreselleşme-din ilişkisinin sonucu olarak ortaya çıkan diğer bir husus ta dinlerarası diyalog’tur.

5. 2. Dinlerarası Diyalog

Durum böyle iken adeta neredeyse küresel siyaset halini alan bir diyalog söylem ve etkinliklerinin amacı hakkında insan zihninde ciddi kuşku doğmaktadır. Eğer toplumların birbirlerini tanınması ise zaten özellikle entelektüel zeminde böyle bir tanışıklık zaten kaçınılmaz olarak vardır. Öyle ise amaç sadece bundan ibaret gibi gözüküyor. Çünkü diyalog faaliyetinin başlamasını müteakib başlatılan misyonerlik faaliyetleri ve misyonerlik faaliyetlerinin bir zamanlar yoğunlaştığı Afrika’nın bugünkü durumu göz önüne alındığında bu kuşku daha da artmaktadır. Bu sonuca göre diyalog tanışma, kaynaşma ve anlamadan daha ziyade dünyadaki güç merkezlerinin almış olduğu kararların küreselleşmesine ve dünyada bir itaat toplumu yaratmaya hizmet eden bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun için de mevcut bu haliyle diyalog’u dini konseptinde ele almaktan daha ziyade sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik bağlamı içerisinde değerlendirmeliyiz. O halde ortada gözükken dinler arası diyalog değil, aksine dini kullanmak suretiyle kültürel, siyasal ve ekonomik monologdur.

Ancak insanlığın birbirini yoketmek için yeterli teknik imkanlara sahip olduğu çağımızda ya birbirimizi yok edeceğiz ya da diyaloga gireceğiz başka bir tercihimiz de yoktur. Bütün problemleri çözmek ve kendi çözümünü dayatmak için topyekün bir hakikata sahip olduğu iddiası günümüzde tehlikelerin en büyüğünü oluşturmaktadır. Bu anlamda diyalog

³⁵ Yer İsimleri için bkz. Wallace, Richard & Williams, Wynne, Tarsuslu Paulus’un Üç Dünyası, çev. Z. Zühre İlkelen, İst. 1999, 195 vd.

³⁶ Arz-ı Mev’ud için bkz. Küçük, Abdurrahman, Arz-ı Mev’ud Mad., İslam Ansiklopedisi, DİA, III/442-444.

insanlığı, ferdiyetçilik ve ırkçılığın ve her türlü fanatizmlerin öldürücü ortamından çekip çıkarabilecek yegane unsur olan mutlak değerleri müşterek çalışma ile keşfetmek gayesi gütmelidir. Ancak gerçek diyalog, eğer herkes diğerinden öğrenilecek bir şeylerin olduğuna inanıyor ve de kendi doğrularını sorgulamaya hazır ise vardır.³⁷ bu durumda dinler arası diyalog'un gerçekleşebilmesi için taraflar samimi ve birbirlerini dinlemeye hazır bir ruh haline sahip olmalıdırlar. Söz konusu diyalog ortamı, tarafları zorla bir dinin doğruluğuna diğerlerinin yanlışlığına ikna etme faaliyetine dönüştürülmemelidir. Bu süreç sonunda herkesin inanabileceği ortak paydaların tespitinden hareketle global bir dinin oluşturulması gibi tabii olmayan yapmacık gayretler de hedeflenmemelidir.³⁸ Onun için de diyalog gibi insanlık için gerekli olan hassas bir konunun kötüye kullanılması bir insanlık suçudur. Çünkü içinde yaşadığımız çağda Doğunun Batıdan, Batının Doğudan kısaca bütün insanlığın birbirinden alacağı çok şeyler vardır. Ancak bu alış-veriş yerli değerleri yok etme sonucunu doğurmamalıdır. Bu açıdan küreselleşmenin, yerli değerler üzerindeki olumsuz etkilerine karşı duyarlı olmak, ferdi ve toplumsal ikbalimiz açısından hayati öneme sahiptir.

5. 3. Küreselleşme-Din İlişkisinin Ferdi ve Toplumsal Hayatımız Açısından Önemi

Bilindiği gibi İslam Dininin doğasında kültür ve medeniyet kaynağı olma özelliği mevcuttur. Bu noktada Müslüman bir topluma sahip olan ülkemizde İslam dininin, Türk toplumunun gerek geleneklerinin gerekse kültürünün ve toplumsal örüngüsünün inşasında küçük görülmesi mümkün olmayan rolü vardır. Mesela davullu-zurnalı göndermiş olduğumuz asker ocağını, milletimiz peygamber ocağı olarak niteler, vatan sevgisi ile imanı arasında direk bir bağ kurar, vatani, milleti ve ülkemizin sahip olduğu maddi ve manevi değerleri savunma bağlamında ortaya koyduğu mücadeleyi kutsar ve onlara ölürse şehit, kalırsa gazi ünvanlarını verir. Bilindiği gibi burada "Peygamber Ocağı, şehitlik" gibi nitelediğimiz, yaşadığımız, hissettiğimiz kavramlar dini terminolojiye ait olan kavramlardır. İnsanın doğumundan başlayıp sünnet, evlenme (düğün) ve cenaze törenlerine varıncaya kadar yapılan etkinliklerde tonları farklı olmakla birlikte hep İslam dininin tezahürlerini görmek mümkündür.

Yine bu çerçevede müzik sanat ve estetiğe kadar hep dini motiflerle karşılaşırız. Toplumsal örüngüde ahlaki değerlerimizdeki dinin motive edici özelliği hiç küçümsenmeyecek ölçüdedir. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi, bireyler arası yardımlaşma ve akraba ziyareti gibi hususlar hep di-

³⁷ Garaudy, Entegrizm Kültürel İntihar, İst. 1993, 137.

³⁸ Sinanoğlu, Mustafa, Dinler Arası Diyalog, www. yeni arayislar. com/ bilgiyorum/diyalog/dinlerarsi. htm. 2.

namizmini dinden alır. Mesela bunlardan akraba ziyareti, “sılayı rahim” olarak nitelenir ki bu da dinin önemle üzerinde durduğu bir özelliktir. Görüleceği gibi İslam Dini ile Türk toplumunun değerler alanı et ve tırnak, deri ve renk gibi iç içe geçmiştir. Onun için dini değerleri ve adetleri içselleştiren toplumumuz söz konusu değerleri severek ve kabullenerek yaşamaya ve yaşatmaya çalışmaktadır.

Toplumumuzdan bütün bu değerleri sökmeye çalışmak hem bir kimlik krizini doğurur hem de ciddi sancılara sebep olur. Çünkü içselleştirilen değerlerin bir anda sökülüp atılması hem kolay değildir hem de toplumsal açıdan sakıncalıdır. Onun için de gerek ferdi gerekse toplumsal kimliğimizin en önemli yapıcı unsurlarından olan dini değerlerimizin küreselleşmeye feda edilmesinin yanlış olacağını düşünmekteyiz.

Sonuç

Her şeye rağmen, küreselleşme bugün insanlığın tecrübe ettiği bir olgudur. Özellikle kitle iletişim aygıtları vasıtasıyla küçülen dünyada kaçınılması mümkün olmayan bir süreç olarak gözükmektedir. Bu durumda önemli olan bu süreç karşısında bizlerin nasıl bir tavır alacağımızdır. Özellikle 1400 yıllık islamî tecrübe incelendiği zaman görülecektir ki Müslümanlar Hint, Çin ve Kadim Yunan medeniyetlerinden sonuna kadar istifade etmiş, onlardan faydalı olan şeyleri almakta tereddüt etmemişlerdir. Zira insanlık tarihinde varlığını hissettirmiş büyük medeniyetler kendi dönemi veya önceki medeniyetlerin birikimlerinden azami ölçüde istifade etmişlerdir. Örneğin Sümer, Eski Mısır, Fenike ve Babil medeniyetleri olmadan Kadim Yunan medeniyetinin; Kadim Yunan, Hint ve Çin medeniyetleri olmadan bir İslam Medeniyetinin; bütün bunlarla beraber İslam Medeniyeti olmadan da Modern Batı medeniyetinin varlığından söz etmek eksik olacaktır. Yeni bir medeniyet kurmak isteyen her toplum için geçerli olan bizim için de geçerlidir. O halde “medeniyetin bekleme odası”ndan çıkıp yeni bir medeniyet kurmak istiyorsak bunu içe kapanarak değil bütün düşünce sistemleri ile temasa geçerek başarabiliriz. Bu noktada, küresel düşünüp ulusal hareket etmek, bizi amacımıza götürecek bir yöntem olarak düşünülebilir.

Netice olarak bizim, küreselleşme süreci karşısında almamız gereken tavır, olumsuz etkilerine karşı duyarlı olmak kaydıyla, insanlığın yararına olan getirilerine açık olmalıdır. Zira büyük İslam Filozofu Kindî'nin de belirttiği gibi *nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik gör-*

*mek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz. Hiç kimse gerçeği küçümsemez, tersine herkes ondan şeref duyar.*³⁹

Ancak bizim teklifimizden bilgi bazında bir tüketim toplumu oluşturma düşüncesi çıkarılmamalıdır. İçinde yaşadığımız küreselleşme sürecinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın da dediği gibi, batı düşüncesini, milli ve dini kimliğimizi bozmadan içimizde eritmek görev, milli ve dini kimliğimizden soyutlanarak, Batı düşüncesi içerisinde eriyip gitmek ihanettir.⁴⁰ Öyle ise, varlığımızın devamı açısından, bilgiyi sürekli tüketen değil, Kindi, Farabi ve İbn Sina'ların yaptığı gibi sentez metodunu da geliştirerek, bilgiyi üreten bir millet haline gelmeliyiz.

³⁹ Kindi, Felsefi Risaleler, Çev. Mahmut Kaya, İst. 1994, 4.

⁴⁰ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, "Dibace" Paul Jenet, Gabriel Seailles, Metalib ve Mezahib Metafizik ve İlahiyat, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İst. 1978, XXXI.

21. YÜZYILDA KÜRESELLEŞME, HIV/AIDS VE PSİKİYATRİ: HIV EPİDEMİSİYLE MÜCADELEYE HAZIR MIYIZ?

*Fatma Akıncı**

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 1978'de Alma-Ata'da yaptığı toplantıda 2000 yılında herkese sağlık hedefinde sağlıklı ve hasta bireylerin bireysel gereksinimleri üzerine temellenmiş, devamlı, düzenli ve yüksek standartta sağlık hizmetinin önemi vurgulanmıştır. Daha sonra yapılan toplantılarda aynı hedeflerin 21. yüzyılda da sürdürülmesine karar verilmiştir (WHO 1998). Aradan geçen zaman süresinde tıptaki bilgi birikimindeki gelişmelere paralel olarak toplumun sağlık gereksinimlerinde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bugün dünyada ve ülkemizde bulaşıcı hastalıkların büyük oranda kontrol altına alınması, sosyoekonomik düzeyin yükselmesi ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak yaşam süresinin uzaması, hızlı kentleşme, çevresel stresörlerin artması sağlık sorunlarının değişmesine neden olmuştur. Akut ve bulaşıcı hastalıklar yerini kalp hastalıklarına, kanser ve HIV/AIDS gibi bireyi olduğu kadar ailesini ve toplumu etkileyen kronik hastalıklara bırakmıştır (WHO 1998). Bu hastalıklardan HIV/AIDS bulaşıcı olması, vaka sayısının hızla artması, henüz koruyucu bir aşısının ve kesin tedavisinin olmaması nedeniyle önemli bir toplum sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (WHO 1998).

1980'li yılların başlarında ilk HIV/AIDS vakaları belirlenmeye başlamış ve 20. yüzyılın sonunda bu sayı dünyada 1. 4 milyonunu 15 yaşından küçük çocukların oluşturduğu 36. 1 milyon vakaya ulaşmıştır. 2000 yılı verilerine göre dünya üzerinde 15-49 yaş arasındaki her 100 yetişkinden birinin HIV pozitif olduğu bildirilmektedir (UNAIDS/WHO 2000). Hızla yayılan ve henüz kesin tedavisi bulunamayan HIV/AIDS sonucu gelişen fırsatçı enfeksiyonlar ve kanserler nedeniyle ölenlerin sayısı 2000 yılına kadar dünyada kümülatif olarak yaklaşık 21. 8 milyona ulaşmış ve bunlardan 17. 5 milyonunu yetişkinler, 4. 3 milyonunu 15 yaşın altındaki çocuklar oluşturmuştur (UNAIDS/WHO 2000, Office of Communication and Public Liaison 2001).

Tüm dünyada HIV/AIDS vakaları ve buna bağlı ölümler hızla artarken Türkiye'de de hastalığın yayılması aynı yönde olmuştur. Ülkemizde ilk

* Öğr. Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Sağlık Yüksekokulu

defa 1985 yılında bir AIDS vakası ve bir HIV pozitif vaka olduğu bildirilmiş, daha sonra her yıl HIV pozitif ve AIDS vakalarının sayılarında giderek artma gözlenmiştir (HATAM 2001). 1985-30 Haziran 2001 tarihleri arasında Sağlık Bakanlığı'na 226'sı yabancı uyruklulara ilişkin olmak üzere 1246 HIV/AIDS bildirim yapılmıştır. Geçen sürede en çok bildirimler 158 kişi ile 2000, 143 ile 1997, 119'ar ile de 1996 ve 1999 yıllarında gerçekleşmiştir. Hastalığın asemptomatik geçen döneminin 8-10 yıl gibi uzun süreli olması, cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda sağlık kurumlarına yapılan başvuruların yeterli olmaması, tıbbi kayıt sistemlerinin yeterli çalışmaması bu sayıların gerçekleri yansıtmadığını düşündürmektedir (HATAM, 2001). Gerçek sayının ise bildirim yapılandan 50-100 kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (Göktaş ve ark. 2000).

Son 20 yılda HIV/AIDS ile ilgili dünyadaki gelişmeler ve hasta sayıları incelendiğinde özellikle son 10 yılda HIV/AIDS ile ilgili olumlu pek çok gelişmeye paralel olarak vaka sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. İlk AIDS vakasının görülmesinden 15 yıl sonra HIV enfeksiyonu global pandemi düzeyine yükselmiş ve modern dünyanın vebası durumuna gelmiştir (Quinn 1996). Bugün dünya üzerinde yaklaşık 40 milyon kişi HIV/AIDS'den etkilenmektedir. WHO'nun 2002 verilerine göre 2001 yılında üç milyon kişi HIV/AIDS nedeniyle ölmüş ve aynı yıl içinde 5 milyon kişi bu hastalığa yakalanmıştır. Hastalığın ilk ortaya çıktığı yıllarda özellikle genç homoseksüel erkeklerin yakalanabileceği bir hastalık olarak görülmekteydi. Oysa bugün HIV/AIDS nedeniyle ölümlerin ve yeni vakaların her iki cinsiyette de eşit oranda olduğu görülmektedir.

HIV/AIDS EPİDEMİSİ VE KÜRESELLEŞME

Tedavisi olmayan ve tedavi yöntemlerinin sınırlı olmasından dolayı HIV/AIDS'de korunma hayati bir önem taşımaktadır. Ancak bulaşma ve korunma yolları bilinmesine rağmen HIV/AIDS'in yayılması ve epidemisi devam etmektedir (WHO 2002). AIDS'in ortaya çıktığı ilk yıllarda tıp otoriteleri HIV virüsünü ele alırken bulaşıcı olduğu için virüs "taşıyıcılar"ını tanımlama, bulaşma yollarına göre önlem alma gibi geleneksel yollarla mücadele yoluna gittiler. Ancak virüs yayılmaya devam etti. Daha sonra özellikle damar içi ilaç kullanan, birden fazla cinsel partner ile korunmasız cinsel ilişkide bulunanlar gibi risk grubunda olanların davranışlarını değiştirmeye yönelik psikolojik teorilerin etkisinde kaldılar. Ancak bu yaklaşımda sosyal ve çevresel değişkenler ele alınmıyordu. Son yıllarda ise hem risk alma davranışına hem de bireyin ve toplumun davranışlarının etkileyen çevresel ve sosyal faktörleri birlikte ele alma yoluna gidilmektedir (Atlani ve ark. 2000, Moatti ve Souteyrand 2000)

Sovyetler Birliği'ndeki HIV/AIDS vakalarının artışını bir hastalığın epidemisinin sosyal, ekonomik ve politik sorunlardan etkilenmesine örnek

olarak verebiliriz. Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra bu birliği oluşturan ülkelerde sağlık indikatörlerinde belirgin bir düşme, HIV ve cinsel yolla bulaşan hastalıkları içeren yeni epidemilerde artma görülmüştür (Atlani ve ark. 2000). Bu ülkelerde yapılan çalışmalarda sigara ve alkol bağımlılığının arttığı (Bobak ve ark. 1998); boşanmaların ve intiharların arttığı belirlenmiştir. 1960-1993 yılları arasında Rusya'da yıllık intihar sayısı %43 (39000' den 56000'e) artmıştır, 1995'de bu sayı daha da artmıştır ve 67. 000 intihar vakası olmuştur (Powell 1998). 1993-94 yıllarında HIV enfeksiyonunun bu ülkelerde "stabil" olduğu ve ek önlemler amaya gerek duyulmadığı düşünülmüştür. Ancak birkaç yıl sonra durum dramatik bir şekilde değiştiği görülmüştür. Örneğin Ukrayna'da uyuşturucu bağımlıları arasında HIV seropozitiflik prevalansı ocak 1995'de %1. 4 iken, aynı yılın ağustos ayında %31, ertesi yıl ocak ayında %31 olmuştur (Kobysya ve ark. 1996). WHO'nun verilerine göre 1996-2001 yılları arasında %1300 artış ile eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler dünyada HIV/AIDS prevalansı ve insidansının en çok arttığı bölgedir ve en fazla artış uyuşturucu bağımlıları arasında olmuştur (WHO 2002).

HIV virüsünün eski Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelerde hızla yayılmasında çok önemli rolü olan diğer bir grup aynı zamanda hastalığın yayılmasında "köprü" vazifesi görmüştür. Bunlar para karşılığı birden fazla partner ile seks yapan kadın ve erkeklerdir. Bu ülkelerdeki ekonomik kriz nedeniyle özellikle genç bayanların geçici ya da "mevsimsel" olarak dış ülkelere para karşılığı seks yapmak için gittikleri, belli bir miktar para biriktirdikten sonra kendi ülkelerinde küçük bir işyeri açmak üzere geri döndükleri ve bu amaçla özellikle Türkiye'yi seçtikleri bildirilmektedir (Kurova ve ark. 1998). HIV ile ilgili yapılan çalışmalarda en sık görülen bulaşma yolunun cinsel yolla bulaşma (%75) olduğu görülmektedir (Quinn 1996). Bu nedenle para karşılığı seks yapan bu kişilerin korunmadan cinsel ilişkide bulunmalarının hastalığın yayılmasında büyük payı olacaktır. Yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasının etkilerini sadece birliği oluşturan ülkelerde değil komşuları olduğumuz için ülkemizde de görmemiz muhtemeldir. Özellikle genç erkekler arasında olgunluğun ve yetişkinliğin başlıca göstergesi olarak görülen cinsellik ve cinsel etkinlik, HIV ve cinsel yolla bulaşan diğer hastalıklar nedeniyle giderek daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Çünkü bugün, özellikle ergenlik dönemindeki erkekler olmak üzere gençler arasında cinsellikle ilgili büyük bir bilgisizlik egemendir. Asemptomatik dönemi çok uzun olduğu için korunmadan cinsel ilişkiye girenler arasında HIV prevalansını bilmemiz mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'de HIV epidemisinin bir anda ortaya çıkmasına hazırlıklı olmalıyız.

Birleşmiş Milletler'in 11-09-2000 tarihli Bin Yıl Bildirgesi'nde bugün karşımızda bulunan en temel sorunun, küreselleşmenin tüm insanlık için

olumlu bir güce dönüştürülmesi olduğu bildirilmiştir. Bunun nedeni olarak da küreselleşmenin çok önemli fırsatlar sunması yanında, sağladığı nimetlerin günümüzde çok dengesiz bir biçimde paylaşılması, külfetinin ise yine dengesiz bir biçimde dağılması gösterilmiştir. Küreselleşme ile ilgili olduğu düşünülen çevre sorunları, yoksulluk, uyuşturucu kullanımı ve HIV/AIDS gibi problemlerle özellikle gelişmekte olan ya da geçiş sürecindeki ülkelerin baş etmede özel güçlükler yaşamaları nedeniyle yirmibirinci yüzyılın uluslararası ilişkileri açısından gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş sürecindeki ülkelerin ihtiyaçlarına cevap veren ve onların etkin katılımı ile formüle edilip uygulanan küresel ölçekli politika ve önlemlere yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur (UN 2000).

HIV/AIDS'LE MÜCADELEDE KÜRESEL DAYANIŞMA-İŞBİRLİĞİ

21. yüzyılda sağlıklı bir yaşam için verilen mücadele aynı anda iki cephede birden yürütülmek zorundadır. Bu cephelerden birini enfeksiyon hastalıkları, diğerini de bulaşıcı olmayan kronik hastalıklar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere birçoğu, bu iki cepheden gelen daha ciddi saldırılarla karşılaşacaktır. Kalp hastalıkları, kanser ve şeker hastalıklarıyla birlikte "yaşam tarzı"ndan kaynaklanan diğer hastalıklar daha yaygınlaşırken, bulaşıcı hastalıklar da etkisini sürdürecektir. Bu ikinci grupta, HIV/AIDS en ölümcül tehdit olma durumunu sürdürecektir (WHO 1998). Bu çifte tehdit, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki kıt kaynakların tahsisleriyle ilgili güç kararların verilmesini zorunlu kılacaktır. Oysa deneyimler göstermektedir ki, bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ayrılan harcamaların kısılması, bu hastalıkların yeniden yaygınlaşmasına yol açabilmektedir. Bulaşıcı hastalıklara karşı geliştirilen önlemlerin hiçbir zaman gevşetmemesi gerektiğinden sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin işbirliğinin gündemin giderek daha merkezine yerleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Birçok yerde farklı anlamlarda kullanılan küreselleşme, insanlığın esenliği için dayanışma ve ortak mücadele anlamına gelecektir.

Sağlık alanında giderek artan uluslararası işbirliği, en son iletişim teknolojilerinden de yararlanan küresel bir ağ aracılığıyla kolaylaştırılabilir. Ortaya çıkan enfeksiyon hastalıklarının belirlenmesine ve bu hastalıklarla mücadeleye yönelik küresel bir denetim sisteminin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Sanayileşmiş ülkeler, küresel sağlık sorunlarının çözümlenmesine belirleyici katkılar yapabilirler. Böyle bir katkı, gelişmekte olan ülkelerin yanısıra, sanayileşmiş ülkelerin kendi çıkarlarına da uygun düşecektir (WHO 1998). Çünkü HIV/AIDS tüm dünyayı tehdit eden bir sorundur ve mücadelede deneyimlerin paylaşılması şarttır (Mann 1991, Moatti ve Souteyrand 2000).

Sivil toplum, uluslararası kuruluşlar, ulusal hükümetler ve özel sektör ile ortaklıklar, bu girişimin teknik ve mali desteği için gereklidir. İlaç ve aşıların geliştirilmesi için uluslararası dayanışma gereklidir. Antivirallere daha geniş ulaşımı sağlamak için endüstri kuruluşları ile daha düşük ücretler konusunda müzakerede uluslararası örgütlerden destek alınabilir. Aynı bölgedeki ülkeler ilaçlara daha iyi ulaşım için tek başına değil birlikte mücadele ederek başarıya ulaşabilirler. HIV / AIDS için ilaçlara ulaşımı genişletmek için endüstrinin dahil edilmesi önemlidir. Küresel HIV / AIDS çabaları için fonların tahsisini sağlamak, ülkelerdeki faaliyetlerle ilgili danışmanlara, konferanslara ve çalışma toplantılarına tahsis edilen para miktarını takip etmek de etkin mücadelenin önemli parçaları arasında düşünülmelidir.

Tüm insanlığı tehdit ettiğinden dolayı WHO HIV/AIDS'i global bir sorun olarak görmüş ve 5-24 Mayıs 1999 tarihindeki Dünya Sağlık A-samblesi'nde aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

- Üst düzey hükümetin HIV/AIDS için kararlılığı etkili ve devamlı bir ulusal cevap için bir ön gerekliliktir. Diğer esaslı cevap unsurları, güçlü halk sağlığı sisteminde temellenen topluma dayalı faaliyetleri, çok sektörlü bir yaklaşımı, geniş kamu eğitimini, %100 kondom kullanımını geliştirmeyi ve özellikle seks çalışanları gibi kolayca yaralanabilir grupları ve okul çocukları için kendilerini korumalarına imkan veren hayat nitelikleri eğitimini içermektedir.

- İnkâr ve kayıtsızlık, zamanlı ve etkili faaliyeti ciddi bir şekilde engelleyen davranışlardır. Anahtar bir hükümet sorumluluğu, bütün düzeylerde HIV/AIDS'in doğru davranışlarını kabul ederek açıklığı savunmada lider olmaktadır. Okullarda cinselliği açık tartışma ile birlikte cinsel yolla geçen enfeksiyonlar ve HIV'in önlenmesi için eğitim, kendilerini koruması için ihtiyaç duydukları nitelik ve bilgileri gençlere sağlamak için gereklidir.

- Halk eğitimi ve savunuculuğa HIV/AIDS ile yaşayan halkın dahil edilmesi, gizlilik ve ayırma karşı savaş ve sosyal destek durumlarında yüksek düzeyde etkili olduğunu göstermiştir.

HIV/AIDS VE PSİKİYATRİ

Diğer uzun süreli ve kronik hastalıklar gibi HIV/AIDS'de bireyin yaşamının tüm yönlerini etkileyen çok kompleks bir hastalıktır. Hastalığın en belirgin özelliği fiziksel olmasına rağmen duygusal, sosyal ve spiritual olarak travmatik olmasıdır. Hastalığın farklı aşamalarında psikolojik, sosyal ve spiritual gereksinimlerle ilgili sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Semptomların olmadığı ya da yönetilebildiği periyotlarda bile bazen bu sorunlar hastalıkla ilgili fiziksel sağlık sorunların önüne geçebilmektedir (Sowell ve ark. 1999).

“HIV (+) ve AIDS tanısı alan kişilerin psikososyal gereksinimleri nelerdir?” sorusuna cevap arandığı bir çalışmada belirlen sorun alanları şöyle özetlenebilir: (Burnard 1993)

1. Duygusal sorunlar: HIV pozitif tanısı alan hastalar daha fazla kızgın olurlar ve sıklıkla suçluluk duyguları ve depresyon bildirirler. Sıklıkla tanı bir şok olarak gelir ve bazen bireyin intihar düşüncelerine neden olur.

2. Kabullenme: Hastalığı kabullenme uzun bir dönem almaktadır. Bazen tanı bir hastalığı kabullenmeden daha fazla şeyi içerir; bunun anlamı eşcinsel ya da biseksüel olmanın söylenmek zorunda kalınmasıdır. Bazılarında tanının konması bekleme dönemdeki gerginliğin azalması ve kırılması ile sonuçlanmaktadır. Bazıları kısa bir süre inkar yaşamaktadır. Bu bazen “dikkatsiz” tutuma neden olur, çünkü birey güvenli seks uygulamaz.

3. Korku: Korkunun pek çok çeşidi yaşanmaktadır. Bu hastalığın kendisinden korkma, ne olacağını bilememekten korkma, kısa yaşam beklentisinden korkma, hastalığı diğerlerine bulaştırma korkusu bunlardan bazılarıdır.

4. Genel psikolojik ve sosyal sorunlar: Bazı HIV enfeksiyonlu bireylerin tanı konulduğunda hipokondriyak oldukları ve AIDS'in erken belirtilerini aramaya başladıkları bildirilmiştir. Bazı hastaların daha önce alkolizm, ilaç bağımlılığı, kötü ev koşulları ve bölünmüş sosyal ağları vardır. Bunların hepsi sosyal izolasyon ve yoksunluk problemlerinin artmasına neden olmaktadır.

5. Stigma (Damgalama): AIDS toplumda ilaç bağımlılığıyla ve eşcinsellikle ilişkili bulunduğu için bir kişinin ilaç bağımlısı olarak damgalanmasına neden olmaktadır.

6. Yaşam sigortası etkinlikleri: McCreaner (1989) sigorta şirketlerinin ve bazı işverenlerine artan bir şekilde insanların HIV enfeksiyonu için test edilip edilmediğine gereksinim duyduğunu bildirmiştir. Bu sorunlar yanıtlanmazsa işverenlerle kontrat yapılamamakta, sigorta poliçeleri doldurulmamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak tanının kime söyleneceği sorunu gündeme gelmektedir.

7. Sağlık bakımı: Bazı hastalar sağlık çalışanları tarafından iyi bakılamayacağından korkmaktadırlar. Bazıları bazı doktor ve hemşirelerin ifade ettikleri tutumlardan dolayı daha fazla damgalandıklarını hissetmektedirler.

8. Eşcinsellik sorunları: Batıda HIV/AIDS sıklıkla eşcinsel yaşam stiliyle ilişkili olmasına rağmen majör bir heteroseksüel sorun olmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde her zaman heteroseksüel her sorun ol-

muştur. Eşcinsel erkeklerin ailelerinin durumlarından haberi yoktur ve HIV tanısı ortaya çıkarmaya zorlayabilir.

9. Yalnızlık ve Yabancılaştırma: Arkadaşlar ve aileler tanı konulduğunda her zaman destekleyici tepki vermezler. Hastalar bazen sevdikleri tarafından reddedilmeye yüz yüze kalabilmektedirler. AIDS bazı çiftlerde anlamsızlığa ve genel moral bozukluğuna neden olmaktadır.

10. Ölüm ve ölme korkusu ve kendini suçlama: Sketchley (1989) AIDS olan bireyle danışmanlık ilişkisi kurulduğunda sıklıkla 4 aşama olduğunu ve ölüm ve ölmeye ilişkin soruları içeren pek çok sorunun tartışıldığını özetlemiştir:

1. Kriz: Bu aşamada baskın duygular şok, korku ve inkardır
2. Habere uyum: Sosyal rahatsızlık ve sosyal geri çekilme yaygın, birey tanıyı kabul etmek için mücadele eder
3. Kabullenme: Bu aşamada birey hastalık tarafından empoze edilen sınırlılıklar içinde benliğinin yeni durumuna uyum sağlar.
4. Ölüm için ayrılma: Bağımlılık, ağrı, abandone olma korkusu, ayrı kalma yada ölümün kendisinden korkma baskın olabilir.

11. HIV virüsünün bulaşması: Hastalar cinsel yaşamlarında bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmaktadırlar ve HIV virüsünü bulaştırma yolları hakkında endişeleri vardır.

12. Hemofili ile ilgili sorunlar: Bazen HIV/AIDS'in "eşcinsel problemi" olarak algılanması nedeniyle hemofilisi olan hastaların danışmanlık için yardım aramaktan kaçınmaktadırlar.

HIV/AIDS hastalarının psikiyatrik yardım gerektiren sorunlardan biri de intihar girişimleridir. Çünkü intihar AIDS hastaları için oldukça yaygın bir seçimdir ve hastalık sürecinde bir olasılık olarak göz önüne alınmalıdır (Gibson ve Saunders 1994) HIV pozitif ve kontrol grubundaki kadınların psikososyal sorunlarının incelendiği çalışmada; HIV enfeksiyonu tespit edilen kadınların %21'in tanı konulduktan sonra kendini zehirleme, kendini yaralama gibi istemli kendine zarar verme davranışı gösterdikleri ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0.05$) görülmüştür (Pergami ve ark. 1993).

Gün geçtikçe sayıları katlanarak artan ve psikiyatrik sorunlar açısından risk altında bulunan HIV/AIDS hastalarının psikiyatrik ve psikososyal sorunlarına hazır olmalıyız. Çünkü psikiyatri alanında çalışan profesyonellerin (doktor, hemşire, psikolog, sosyal hizmet uzmanı) HIV/AIDS hastalarının ve ailelerinin sorunlarının çözümünde sorumlulukları vardır.

KAYNAKLAR

- _____ (1998) WHO Dünya Sağlık Raporu 1998 21. Yüzyılda Yaşam Herkes İçin Bir Vizyon, Ankara 1998, T. C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Müdürlüğü

- _____ (2000) UNAIDS/WHO, AIDS Epidemic Update: December 2000, <http://www.unaids.org>

- _____ (2001) Office of Communication and Public Liaison, Fact Sheet, <http://www.niaid.nih.gov/factsheets/aidsstat.htm>

- _____ (2001) HATAM, <http://www.hatam.hacettepe.edu.tr/aidshakkinda.shtml>

- _____ (2001) UNAIDS Time Charts <http://www.unaids.org/publications/graphics/>

20years/Eng/HIV.time.chart.gif

- _____ (2002) WHO, Coordinates 2002, Charting Progress Against AIDS, Tuberculosis and Malaria

- Atlani L., Caraël M., Brunet J-B, Frasca T., Chaika N. (2000) “ Social Change and HIV In The Former USSR: The Making Of A New Epidemic” *Social Science and Medicine*, 50, 1547-1556.

-Bobak M., Pickhart H., Hertzman C., rose R., Marmot M. (1998) “Socio-Economic Factors, Perceived Control And Self-Reported Health In Russia: A Cross-Sectional Survey” *Social Science and Medicine*, 47(2), 269-279.

-Burnard P. (1993) “The Psychosocial Needs of People With HIV and AIDS: A View From Nurse Educators and Counsellors” *Journal of Advanced Nursing*, 18(11), 1779-1786.

-Gibson G., Saunders DE. (1994) “HIV Disease Psychosocial Issues for Patients and Doctors” *Canadian Family Physician*, 40, 1422-1426.

-Göktaş P., Şimşek S., Ertem SA (2000) “HIV Enfeksiyonunun Türkiye’deki Geleceği” *HIV/AIDS* 3(3), 111-121

-Kobysha y., Shcherbinskaya AM., Khodakevich L., Andrushchak L., Kruglov Y. (1996) HIV Infection Among Drug Users In The Ukraine: Beginning Of The Epidemic” 8th Conference on AIDS, Vancouver, July 1996 (Abstract TUC204)

-Kurova T. Shoubnikova M., Malceva A., Mardh PA (1998) “Prostitution In Riga, Latvia-A Socio-Medical Matter of Concern” *Acta Obstet. Gynecol. Scand.*, 77(1), 83-86

-Mann JM. (1991) “Global AIDS: Critical Issues for Prevention in the 1990” *International Journal of Health Services*, 21(3), 553-559.

-Moatti JP., Souteyrand Y. (2000) “Editorial:HIV/AIDS Social and behavioural Research: Past Advances and Thoughts About The Future” *Social Science and Medicine*, 50, 1519-1532.

-Pergami A., Gala C., Burgess A., Durbano F., Zanello D., Riccio M., Invernizzi G., Catalan J. (1993) "The Psychosocial Impact of HIV Infection In Women" *Journal of Psychosomatic Research*, 37(7), 687-696.

-Powell DE. (1998) "The Dismal State of Health Care In Rusia" *Current History* 335-341

-Quinn TC. (1996) "Global Burden Of The HIV Pandemic" *Lancet* 348(9020), 99-106.

-Sowell RL., Moneyham L., Aranda-Najanho B. (1999) "The Care of Women With AIDS Special Needs and Considerations" *Nursing Clinics of North America*, 34(1), 179-199.

İKİNCİ ELDEN KATEGORİ KULLANIMI: ÇEVİRİNİN GÜNDEMİNDE RUH SAĞLIĞI VE SAĞLIKÇILARI

*M. Kemal Kuşcu**

Küreselleşmenin önemli sonuçlarından biri de dilin kullanımı ile ilgili olan tartışma. Dilin ve ona ilintilenmiş anlamın yolculuğu son yüzyılın en çetrefilli tartışma konusu olmaya devam ediyor. Günümüzde evrensel ortak dil kurgusundan çoksesli bir kurguya doğru yol alırken çeviri ve etrafındaki gündem daha belirgin bir biçimde öne çıkıyor.

Yukarıda çerçeve içerisinde çeviri hem psikoterapi içerisinde hem de bilginin kullanımı sırasında bir sosyal karşılaşma biçimi olarak yeniden tanımlanmaktadır. Kategorilerin oluşması ve çevirisi ruh sağlığının bilgi dağarcığının gündelik alanda nasıl kullanıldığının en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ruh sağlığında insana dair olan bilginin bir dilden diğerine çevirisi giderek önem kazanmaktadır. Ruh sağlığı özelindeki ve benzeri deneyimler, insanlığın çok kültürlü bir birlikteliğin tahayyülünü hala tartışmaya gayret ettiği küreselleşmenin gündeminde çeviri çevresindeki tartışmanın derinleşmesine neden olmaktadır. Tüm bu gelişme çerçevesinde çevirmenler küreselleşmenin yeni güç odakları olarak bilginin oluşumunda ve kullanımında yeni bir sosyal role soyunmaktalar.

İnsanlığın Babil kulesinden günümüze ortak belleğinde barındırdığı bu tartışma ruh sağlığı özelindeki pratiğe yeni fırsatlar açabilir mi? Hele küreselleşme serüvenin 11 Eylül sonrası ile girdiği yeni dönemeç bu dönemde ne tür fırsatları ve sınırları barındırıyor, bunları beraber tartışabilir miyiz.

Sunumumda Doğu Londra'da başlayan merakımın Türkiye ve Kosovadaki devamını takip edeceğim. İki ayrı alan çalışması zemininde ruh sağlığı çalışanlarının küreselleşmenin yeni çevirmenleri olarak soyundukları yeni rolü tartışmaya açmaya gayret edeceğim.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fak. Psikiyatri AD. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi ardından (1992), mecburi hizmetini Tirebolu, Kovanpınar Sağlık Ocağında tamamladı (1993). Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesindeki psikiyatri ihtisası (1998) ve Sağlık Bilimleri Enstitüsündeki Halk Sağlığı eğitimi sonrasında, Londra Üniversitesinde Antropoloji (M. Sc.) ve Tavistock Kliniği Çocuk ve Aile Bölümünde Uygulamalı Sistemik Teori ve Aile Terapisi (Pg. Dipl. M. A) eğitimlerini bitirdi (2000). Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalındaki görevi yanında, Uluslararası Göç Örgütü ve Tavistock Kliniği'nin ortaklığındaki Kosova Psiko-sosyal Mobil Ekipler projesinin yürütücülüğünü devam ettirmektedir.

Program:

- Babil'den bu güne birbirini anlamamanın neresindeyiz?
- Kategorilerin Çevirisi: Gündelik stratejiler
- Formal çeviri mümkün mü?: Çok sesli bir dönemde farklılığı yeniden düşünmek
- Çevirmenler: İkinci elden bilgi kullanımı
- Gündelik kulvarlarında güç ve anlam: Ruh Sağlığı Kategorilerinin gözden geçirilmesi

TOPLUM ZEMİNİNDE PSİKO-SOSYAL UYGULAMADA SİSTEMİK YAKLAŞIM: ÇATIŞMA SONRASI GÜNDEM EŞLİĞİNDE KOSOVA PSİKO-SOSYAL MOBİL EKİPLER PROJESİ

*M. Kemal Kuşcu**

Global zeminde gelisen dogal felaketler, politik ve ekonomik donusumler, etnik catismalar ve savaş toplum merkezli mudahale ihtiyaclarini yogun olcude arttirmistir. Sıklıkla toplumsal bir zedelenmeyi belirleyen tüm yaşantılar *travma* başlığı altında toplansa da, başta bölgesel çatışmalar veya savaşların benzeri travma benzeri yaşantılar çerçevesinde farklı ihtiyaçları bir araya getirdiği görülmektedir. 1992 yılında Yugoslavya Cumhuriyetlerinde başlayan ve giderek farklı etnik grupların katılımıyla genişleyen politik dönüşüm, silahlı çatışmaları ve toplu katliamları beraberinde getirmiştir. Tüm bunun yanında toplum sağlığı hizmetlerinden bir süredir etnik olarak dışlanmışlık bu ortam içinde genel sağlık durumunda belirgin bir düşüşe neden olmuştur. Yaşanan toplu katliam, zorunlu göç, silahlı çatışma, toplumsal alanlardan ayrışma ve dışlanma ruh sağlığı özelinde yeni ihtiyaçların gözden geçirilmesini beraberinde getirmektedir

Küreselleşme zemininde oluşan temel tartışma konularından bir de travma kelimesi altında hem toplumsal zeminde hem de sağlık sektöründe oluşan politik söylemdir. Giderek sıfatlaşan ve isimleşen haliyle travma (*travmatik* veya *travmatize*) toplumsal alanda yeni bir etiketlenmeyi ve zamanla içine kapanmayı beraberinde getirmektedir. Kosova örneğinde başvurular sırasında travmatize olma tanımı neredeyse yerel bir anlam kazanmaktadır. Sağlıkçılar başta olmak üzere her hangi bir başvuruyu farklı alanlarda cevaplamaya çalışmak insani yardım kuruluşları açısından imkansız hale gelmiştir. Bu durum giderek artan ölçüde bir tür sosyal bağımlılık kültürünün oluşmasına neden olmuştur. Yeni oluşan bu zeminde travma yaşantısı yeni sosyal yorumlar eşliğinde bir kurbanlaşma (victimization) döngüsünü oluşturmaktadır. Özellikle sayıları yüzleri bulan gönüllü hizmet veya araştırma grupları bu genel söylemi uzun süreli olarak desteklemişler ancak sonuçlarını kestirmekten uzak kalmışlardır.

Küreselleşmenin sosyal olumsuzluk kulvarlarına karşı giderek önemi artan koruyucu kavramlardan biri de *dayanıklılık* (resillience) ve sosyal

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fak. Psikiyatri AD

destektir. Son yıllarda yapılan çalışmalar eşliğinde uygun destek ve beceri kaynağının yatkınlık kulvarını olumlu etkilediği ve dezavantaj kulvarını yeniden şekillendirdiği gözlenmiştir. Bu nedenle toplum merkezli girişimlerin büyük bir bölümü bu iki hedefe yönelik şekillendirilmiştir.

Bunun dışında toplum merkezli ruh sağlığı çalışmaları salt medikal modelin test edildiği ortamlar değil aynı zamanda farklı bakış açılarını bir araya getiren ve önerilen servisi kullananların görüşlerini uygulamasına katmaktadır. Bu noktada öne çıkan yaklaşımlardan biri *sistemik model* olmaktadır.

Sistemik modelin temel ilgi alanlarından biri tanımlanan soruna bağlı yaşanan güçlük ve ihtiyaçların sorunun taraflarının yeni bağlantılar oluşturarak daha geniş bir çerçevede görmeye davet etmesi ve varolan sıkışıklığı ortadan kaldırarak bir tür '*sosyal genişleme*'ye fırsat yaratmasıdır. Buradaki temel müdahale noktası ilişkilerde ve sorunun ele alınmasında sıkışıklığa neden olan döngünün ve bu döngüye bağlı inanışın kırılmasıdır. Travma sonrası oluşan kurbanlaşma döngüsü toplumsal zeminde yeni bir rol öngörüsünde bulunmaktadır. Bu bireysel

yorumun bir anlamda sosyal yaşantılara taşınması anlamına gelmektedir (Şekil 2). Savaş benzeri yaşantıların ardından alanda oluşan başlıca sonuçlardan biri artan ölçüde '*sosyal kategorinin*' veya '*kollektif açıklamanın*' oluşmasıdır. Bu durum aile, muhit zemininde gelişen sorunların ele alınmasını güçleştirmektedir.

Çalışma grubu içerisinde "psikososyal müdahale" tanımından yola çıkarak sistemik model zemininde ve aile görüşmeleri merkez alınarak oluşturulan yaklaşım paylaşılacaktır. Katılımcılarla beraber "paylaşılan sosyal ağı" sistemik egzersizlerle bağlantılamaya ve içinde bulunduğumuz donusumlarla ilişkilendirmeye çalışacağız.

Program

Çatışma sonrası yeniden düşünmek

Çatışma sonrası yeni gündemler ve yeni ihtiyaç alanları: Psiko-sosyal modeller

Yerel Destek Söyleşileri: Sistemik Yaklaşım

Sistemik modeli gözden geçirmek: Vaka çalışması

Farklı kültürlerde sistemik modeli yeniden ele almak

TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE ERGENLERE YÖNELİK SOSYAL PSİKİYATRİ UYGULAMALARINA BİR BAKIŞ

Meltem Kora, Belgin Temur*, Deniz Yücel**

Amaç

Ülkemizde nüfusun yaklaşık yarısının çocuk ve ergen ruh sağlığı profesyonellerinin çalıştığı yaş diliminin içinde olmasına karşın sayısı ancak yüzlerle ifade edilen çocuk ve ergen psikiyatristleri uygulamalarının çoğunu klinik temelli hasta-hekim ilişkisi ve araştırma düzeneğinde sürdürmektedir. Oysa gereksinim içindeki nüfus daha geniş ölçekli yaklaşımların düzenlenmesini zorunlu hale getirecek denli büyüktür. Öte yandan klinik dışı yaklaşımlar, örneğin koruyucu ruh sağlığı hizmetleri çocuk ruh sağlığı ile uğraşan meslek kadın ve adamları için henüz anlam kazanan yaklaşımlardandır. Bu sunumun amacı çocuk ruh sağlığı uygulamalarını toplumsal temelli uygulamalara taşımayı hedefleyen profesyonellere sosyal çocuk ve ergen psikiyatrisi perspektifinden örneklerle bir bakış sağlayabilmektir.

Sosyal Psikiyatri ya da Toplum Ruh Sağlığı Nedir?

Sosyal psikiyatri temellerini 20. yüzyılın başında oturtmaya başlamış ve Harry Stack Sullivan'ın kişilerarası ilişkiler teorisi ve Talcott Parsons'un sosyal roller teorisi gibi teorilerle anımsanmış, alanda çalışan profesyonelleri sosyal bilimlerin teori ve modelleri ile klinik bilgiyi bir arada kullanmaya itmiş olan bir disiplindir. Ancak içerik olarak toplum ve birey ruhsal yapısı arasındaki ilişkiyi arasa da müdahalelerde kullanılan bu teorik çerçevelerin etkisi tartışılabilir (Elpers, 2000). Sosyal psikiyatri, toplum ruh sağlığı, koruyucu psikiyatri, toplum (community) psikiyatrisi gibi terimler nüanslarıyla birlikte toplum içindeki bireyin ruhsal durumunu ya da bireylerden çok grupların ve toplumların ruhsal yapılarını kimi zaman teorik olarak inceleyen kimi zaman da edim yönelimli yaklaşımlar için kullanılmaktadır.

Durum nedir?

Dünya... Dünya çocuk nüfusu 2 milyar 700 milyon. 100 çocuktan 30'u yoksul. 220 milyon çocuk mutlak yoksulluk düzeyinde yaşıyor. 1 milyar çocuk sağlıklı ev ortamından uzak büyüyor. 5-14 yaş grubunda 272 milyon çocuk çalıştırılıyor. 16 milyon çocuk psikolojik travma geçirdi.

* Psikolojik Rehabilitasyon ve Eğitim Projesi (PREP) İstanbul

10 milyon çocuk mülteci. 20 milyon çocuk evsiz. Dünya çocuklarının yüzde 85'i sorunlu büyüyor (www. cocukvakfi. org)

ABD... 18 yaş altı nüfus 70 milyon; yaklaşık 12 milyonunda ruhsal bir sorun olduğu tahmin ediliyor; ülkede 8000 çocuk ve ergen psikiyatristi var; 12 milyon çocuğun %20'si psikiyatrik yardım alıyor. 22 000 çocuk ve ergen psikiyatristine daha gereksinim olduğu vurgulanıyor! Nörodavranışsal bilimlerdeki ilerlemelere karşın araştırmacı sayısının kısıtlılığına değiniliyor (Kestenbaum 2000).

Türkiye... 18 yaş altı nüfus yaklaşık 30 milyon; kaç çocukta ruhsal problem var bilinmiyor, oranların benzer olduğu tahmin edilebilir; tüm ülkede yaklaşık 200 çocuk ve ergen psikiyatristi var; İstanbul'da üçü üniversite, dördü devlet hastanesi olmak üzere altı klinikte ücretsiz ya da sigortalı hizmet veriliyor (yaklaşık nüfus 13 milyon).

GENİŞ SAĞLIK SİSTEMİ OLANAKLARINA KARŞIN RUHSAL SORUNLARI OLAN ÇOCUKLARIN %80'İNİN GELENEKSEL YÖNTEMLERLE PSİKİYATRİK YARDIM ALAMADIĞI A. B. D. 'DE YENİ KORUYUCU MODELLER ARAYIŞI VARDIR (Kestenbaum 2000)

Yeni Modeller

Dünyada...

Okul temelli ruh sağlığı programları- Kuzey Amerika'da 1892'de başladığı anlatılan bu müdahale türü farklı yaklaşımları içermektedir. Kuzey Amerika ve özellikle ABD'de çeşitli araştırma ve tartışmalar okul temelli ruh sağlığı programlarını etkinlik ve önem açısından tartışmıştır (Sedlak 1997; Eber ve Nelson 1997; Kaplan 1995). Bu görüş ve tartışmaların bir kısmında koruyucu ruh sağlığı okul hemşireliği perspektifinden ele alınmıştır (Adelman ve ark. 1997; Kendall ve Peterson 1996). Ancak bu çalışmaların çoğu ruh sağlığı farkındalığı yaratma programlarıdır ve gerçek anlamda koruyucu, bir başka deyişle psikiyatrik sorunlara birinci ya da ikinci dereceden koruma maksadı taşımamaktadırlar.

Türkiye'de...

Türkiye'de özellikle ilköğretimdeki okullar ülkenin gerek kültürel renkliliğini yansıtan yapıları, gerek de götürülen eğitimin eşit ve standart olması dolayısıyla sağlık sisteminin temel parçalarıdır. Fiziksel sağlık programlarında, aşılama ya da dış sağlığında olduğu gibi, okullar geniş bir çocuk nüfusa ulaşmayı sağlayan ideal ortamlardır. Ancak ülkemizde de okul temelli ruhsal sağaltım modellerinin oluşturulması henüz gelişim aşamasındadır ve genelleştirelemeyecek denli zayıf temsil değerine sahiptir (Kora M, 2001). Ayrıca 1999 depremlerinden sonra hem toplumsal rehabilitasyon ağı planlama hem de ilköğretim çağı çocukların Travma Sonrası

Stres Belirtilerine müdahaleye yönelik olarak yürütülmüş bir çalışma da bulunmaktadır (Yazgan ve ark. 2001; Wolmer ve ark. 2001).

Farklı yaklaşımlar

Dünyada... Özellikle Avustralya'da üç adımda toplumsal yaklaşım adı verilen bir modelin etkinliği tartışılmaktadır. Bu model göre okul temelli sosyal beceri kazandırma, medya işbirliği ve riskli gruplara "yaşam becerilerinin" öğretildiği bir yaklaşımı içermektedir (Sawyer ve Kosky 1996).

Türkiye'de...

Koruyucu ruh sağlığı programı olarak ruhsal bozuklukların okul ortamında sınıf öğretmenlerinin liderliğinde çözümlenmesi adımda atılan ilk adımlardan biri de Psikolojik Rehabilitasyon ve Eğitim Projesidir (**PREP**). PREP 2001-2002 eğitim yılı içinde toplam 1000 öğrenciye ve 27 öğretmene ulaşmış ve yapılandırılmış bir model kapsamında profesyonel bir eğitici grubunun liderliğinde sınıf öğretmenlerinin çocukların ruhsal ve davranışsal sorunlarını çözmek konusunda eğitilmesi hedeflenmiş ve çeşitli çocukluk çağı ruhsal sorunlarının ensidans ve/ya da şiddetini azaltmak gibi birincil ve ikincil koruyucu bir amaç güdülmüştür. Bu çalışma gerek profesyonelliği gerek de sosyal hizmet anlayışını birleştiren kısıtlı sosyal psikiyatri çalışmalarından birisi olma özelliğindedir.

Toplumsal Ruh Sağlığının Hedefleri

Şiddet, kadınlara yönelik şiddet, sosyal destek sistemlerinin devreye girmesine ilişkin tutumlar, risk ve koruyucu etmenlerin belirlenmesi, bu etmenlerin ekolojik bir anlayışla müdahale stratejilerine dönüştürülmesi, gelişimsel yaklaşımların benimsenmesi, farklı ortamların kaynak olarak kullanılması, dezavantajlı ya da sosyal desteklerden yararlanamayan ihtiyaç gruplarına ulaşılması, toplumsal hazırlanma, güçlü kılma teorisi "empowerment theory", risk yönelimli müdahaleler, ergenlere yönelik programlar gibi konular güncel koruyucu ruh sağlığı disiplini içinde en çok gündeme gelen konu başlıklarındandır (Reppucci, Woolard ve Fried 1999).

Şiddet, sokak çocukları ve kimsesizler, doğal afetlerde kriz müdahale, alkol ve madde kullanımı ve ergen intiharları gibi toplumsal ilgi çeken konuların dışında kalan tüm psikiyatrik sorunlar da ülkemiz gibi kalabalık bir genç nüfusa sahip toplumlarda bireysel klinik psikiyatrik hizmet arayışının dışına çıkılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Ülkemizde nerdeyse her iki kişiden biri çocuk yaşta olmasına karşın çocuk ruh sağlığı alanında bireysel klinik hizmet vermeyi prensip edinen yaklaşımlar toplumun ruhsal gereksinimlerine yanıt vermekten çok uzak kalmaktadır. Bu nedenle bütüncül ve önleyici yaklaşımların profesyonel

rollerimize katılması, bireysel hizmet veren kabarcık çocuk psikiyatrisi uzmanı kadroları yaratmaktan çok daha ekonomik ve etkili olacaktır.

Sonuç

Sosyal psikiyatrik yaklaşımlar özellikle çocuk ruh sağlığı çalışanlarının sayıca az olduğu ülkemizde henüz toplumsal ve profesyonel sorumluluk içinde yeni yer almaya başlamıştır. Konuya duyarlılığın yalnız kriz müdahale uygulamaları çerçevesinde kalması halinde ergen intiharları, sokak çocukları konusu ve suç eğilimde artış gibi toplumsal sorunların halledilmesinde ruhsal müdahale olanakları sınırlı kalacak, ruh sağlığı disiplinleri temel alanı olan koruyuculuk işlevini yerine getiremeyecektir. Profesyonel kimliklerin toplumsal sorumluluğa dönüşmesi ancak konuyla ilgili toplumsal çalışmaların sayısının artmasıyla gerçekleşebilir.

KAYNAKLAR

Adelman HS, Taylor L, Bradley B, Lewis KD (1997) Mental health in schools:expanded opportunities for school nurses. *J Sch Nurs* 13(3):6-12.

Eber L, Nelson CM (1997) School based wraparound planning:integrating services for students with emotional and behavioral needs. *Am J Orthopsychiatry*, 67(3):385-95.

Elpers, JR (2000) Hospital and community psychiatry. *Comprehensive Textbook of Psychiatry, Seventh Edition* içinde. BJ Sadock, VA Sadock (ed). Philadelphia, Lippincott Williams and Wilkins, s: 3185-3199.

Kaplan DW (1995) School based health centers:primary care in high school. *Pediatr Ann* 24(4):192-3; 197-200.

Kendall J, Peterson G (1996) A school based mental health clinic for adolescent mothers. *J child Adolesc Psychiatr Nurs* 9(3):7-17.

Kestenbaum CJ (2000) How Shall We Treat the Children in the 21st Century?*J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, Volume 39(1): 1-10.

Kora M (2001) Darüşşafaka Lisesi Rehberlik Servisi: Koruyucu biyopsikososyal yaklaşımda okul temelli öncü model, VI. Ulusal Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı içinde, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, s:148.

Reppucci ND, Woolard JL, Fried CS (1999) Social, community, and preventive interventions. *Annu Rev Psychol*, 50:387-418.

Sawyer MG, Korsky RJ (1996) Mental health promotion for young people: a proposal for a tripartite approach. *J Paediatr Child Health* 32(5):368-70.

Sedlak MW (1997) The uneasy alliance of mental health services and the schools: an historical perspective. *Am J Orthopsychiatry*, 67(3):349-62.

Wolmer L, Laor N, Kora M (2001). School reactivation after disaster: the case of the israeli village, The Promised Childhood Congress, 29 Nisan-3 Mayıs 2001, Tel-Aviv, sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Yazgan Y ve ark (2001). Travmanın etkilerine toplumun içinden müdahale yolları: Okulda ve mahallede, çocuklara, anne-babalara ve yaşlılara, 37. Ulusal Psikiyatri Kongresi, 2-6 Ekim 2001, İstanbul, çalışma grubu olarak sunulmuştur

BELGESEL FİLM
“Bir Başka Globalleşme”
İzmir Belgesel Sinemacılar Birliği

Tartışmacılar

Enis Rıza Sakızlı

Nalan Sakızlı

“Bir Diğer Küreselleşme”

(The Other Globalization)

Fransa / 60 dakika / İngilizce

Yönetmen : François CHRISTOPHE

“Sınırlar”

(Borders)

İsrail / 56 dakika / Arapça – İbranice ; İngilizce altyazılı.

Yönetmen : Eran RIKLIS

“Düşlerin ve Korkuların Sınırları”

(Frontiers of Dreams and Fears)

Filistin / 55 dakika / Arapça ; İngilizce altyazılı

Yönetmen : Mai MASRI

“Yüzünü Daha Önce Görmüştüm”

(I Have Seen Your Face Before)

Fransa / 74 dakika / İngilizce – Fransızca ; İngilizce altyazılı

Yönetmen : Maris ARNAUD

“Ayrılığın Yurdu... Hüzün”

(Sorrow : Homeland of Separateness)

Türkiye / 26 dakika / Türkçe – Rumca ; Türkçe altyazılı

Yönetmen : Enis RIZA